

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Қ.ЖҰБАНОВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ ӨНІРЛІК УНИВЕРСИТЕТІ

**«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА ПАРАДИГМАСЫ:
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮДЕРІСІНДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ
ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ»**

**халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**Материалы международной научно-практической конференции
«НОВАЯ ПАРАДИГМА НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ: ТЕХНОЛОГИИ
ЦИФРОВОГО И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ТВОРЧЕСКОМ
ПРОЦЕССЕ»**

**Proceedings of the international scientific and practical conference
«A NEW PARADIGM OF SCIENCE AND EDUCATION: DIGITAL AND
ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE CREATIVE
PROCESS»**

**Ақтөбе-Актобе-Aktobe
2026**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Қ.ЖҰБАНОВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ Өңірлік Университеті

**«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА ПАРАДИГМАСЫ:
ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮДЕРІСІНДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ
ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ»**

халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
2026 жылдың 22 сәуірі

Материалы международной научно-практической конференции
**«НОВАЯ ПАРАДИГМА НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ: ТЕХНОЛОГИИ
ЦИФРОВОГО И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ТВОРЧЕСКОМ
ПРОЦЕССЕ»**
22 апреля 2026 года

Proceedings of the international scientific and practical conference
**«A NEW PARADIGM OF SCIENCE AND EDUCATION: DIGITAL AND
ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE CREATIVE
PROCESS»**
April 22, 2026

Ақтөбе-Ақтөбе-Aktobe
2026

УДК 001+37

ББК 72+74

Ғ 96

Құрастырушы-редакторлар:

Ж.Ж.Қартбаева - п.ғ.к., доцент

А.К.Алиева - аға оқытушы, магистр

Редакция алқасы:

А.Ж. Байшукурова, С.А.Таукел, Н.Д.Кайназаров, А.М.Абдулла.

Пікір жазғандар:

Г.Т.Альпейсова - Қазақ ұлттық өнер университетінің профессоры, өнертану кандидаты, ҚР еңбек сіңірген қайраткері.

Н.Е.Мукеева - Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті «Музыка және хореография» кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты

«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА ПАРАДИГМАСЫ: ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮДЕРІСІНДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ»

атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары – Ақтөбе, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 2026. – 450 б.

ISBN 978-601-376-054-4

«Ғылым және білім берудің жаңа парадигмасы: шығармашылық үдерісіндегі цифрлық және жасанды интеллект технологиялары» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары өнер мен музыкалық білім берудегі цифрлық трансформация және жасанды интеллект, дене шынықтыру мен спортты дамытудың мәселелері мен болашағы, көркем еңбек және дизайн саласындағы цифрлық білім беру сапасын жақсартудың жаңа мүмкіндігі, ғылым мен білім саласындағы инновациялар жайлы ауқымды ортаны қамтитын жарияланымдардан тұрады. Ұсынылған жинақ шығармашылық - жоғары оқу орындарының оқытушыларына, ғылыми қызметкерлерге, докторанттар мен магистранттарға, студенттерге, сондай-ақ шығармашылық саланың мамандарына, цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект бағытында жұмыс істейтін зерттеушілер мен практиктерге арналған. Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары бакалавриат, магистратура және докторантура білім алушыларына, жас зерттеушілер мен жас ғалымдарға ұсынылады.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Кәсіби – шығармашылық факультеті кеңесінің шешімімен баспаға ұсынылды. Хаттама № 9 «29» сәуір 2026ж.

УДК 001+37

ББК 72+74

ISBN 978-601-376-054-4

СЕКЦИЯ 1 SESSION 1

ӨНЕР МЕН МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И СКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ИСКУССТВЕ И МУЗЫКАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ART AND MUSIC EDUCATION

УДК 379.8

ОТБАСЫЛЫҚ ДЕМАЛЫС ЖӘНЕ ОНЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Абдисадыкова А. Б.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Отбасы - адам өміріндегі алғашқы әлеуметтік кезең. Адамның қалыптасуы мен дамуы отбасынан бастау алады. Ол ерте жастан бастап сананы анықтайды, балалардың сезімдерін қалыптастырады. Ата - аналардың басшылығымен бала өзінің алғашқы өмірлік тәжірибесімен қатар қоғамдағы өмірлік дағдыларын алады.

Отбасы мәні бойынша қоғамның бастапқы құрылымдық бірлігі, ата-аналар мен балалардың өзара іс-қимылын, олардың мүдделері мен қажеттіліктеріне басымдық беруді, қоғамға интеграцияны қамтамасыз ететін әлеуметтенудің негізгі институты болды және болып қала береді. Ғалымдардың пікірінше, бұл балалар, жасөспірімдер, ұлдар мен қыздардың өмірі мен дамуының жеке ортасын білдіреді және олардың сапасы бірқатар параметрлермен анықталады:

- әлеуметтік-мәдени ата-аналардың білім деңгейіне және олардың қоғамға қатысуына байланысты;
- әлеуметтік-экономикалық ата-аналардың жұмыстағы мүлктік сипаттамалары мен жұмыспен қамтылуымен анықталады;
- техникалық-гигиеналық өмір сүру жағдайына, тұрғын үйдің жабдықталуына, өмір салтының ерекшеліктеріне байланысты;
- демографиялық отбасы құрылымымен анықталады.

Отбасылық тәрбиенің негізгі міндеттері:

- баланың үйлесімді дамуы;
- балалардың денсаулығына қамқорлық жасау;
- білім алуына көмек жасау;
- еңбек тәрбиесіне баулу және мамандық таңдауға көмектесу;

- жеке тұлғаны әлеуметтендіруге көмектесу;
- адамгершілік, эмоционалды-адамгершілік қатынастардың тәжірибесін қалыптастыру;
- жалпы мәдени және зияткерлік дамуға қамқорлық;
- өзін-өзі тәрбиелеуге және өзін-өзі дамытуға дайындық.

Әр бала - бұл ерекше әлем, оны тек баланың жүрегінің әр қимылын түсінетін, баласымен бірге балалық шақтың қуанышы мен уайымын, жетістіктері мен қайғыларын бөлісе алатын ата-аналар ғана біле алады. Қазіргі баланы тәрбиелеу ата-анадан шыдамдылықты, сүйіспеншілікті, психикалық күш пен уақытты талап етеді. Балаларға өте қажет ата-аналардың басты қасиеттері-адамгершілік, мейірімділік және ата-аналық әдептілік. Махаббат пен достық, әке мен ананың өзара қолдауы балаға айқын мысал бола алады.

Отбасы - бұл адам негізгі адамгершілік құндылықтарды игеретін, алғашқы білім алатын және кейінірек әлемге енетін іс-әрекет пен қарым-қатынастың негізгі дағдыларын игеретін алғашқы әлеуметтік орта. Сондықтан, балалық шақта алынбаған кейбір қажеттіліктер есейгенде үлкен қиындықпен толтырылады, кейде кейінгі өмірде толығымен толтырылмайды. Бұл шығындар отбасында бірлескен бос уақыттың болмауының салдары болып табылады.

Дұрыс ұйымдастырылған отбасылық демалыс отбасының қалпына келтіру функциясын орындайды, яғни оның мақсаты денсаулықты қалпына келтіру және сақтау, әртүрлі рухани қажеттіліктерді қанағаттандыру. Отбасылық демалыстың мазмұны әр отбасы мүшесінің мүдделерімен анықталады. Мүдделер, әдетте, әр түрлі болады, бірақ көбінесе әр түрлі мүдделерді бір идеямен біріктіруге болады. Мұның бәрі бүкіл отбасының белгілі бір істі ұйымдастыруға қандай көңіл-күймен қарайтынына, демалыс күндерін, мерекелерді немесе жай ғана тыныш отбасылық кешті дайындау және өткізу процесіне қаншалықты құмар болатынына байланысты болады. Отбасылық демалыс отбасының әрбір мүшесіне ұнағанда ғана отбасы мүшелеріне дамытушылық әсер етіп қана қоймай, олардың мәдени деңгейін арттырады.

Отбасылық демалыс отбасының әр мүшесіне мағыналы және мейірімді қарым-қатынастан және олардың қозғалыс, таным қажеттіліктерін жүзеге асырудан ләззат беруі керек. Содан кейін ол балалар мен ересектерге дамытушылық әсер етеді, олардың мәдени деңгейін арттырады. Отбасының барлық мүшелері арасындағы өзара түсіністікке бірлескен қол жеткізу мен отбасы мүшелерін біріктіруде отбасылық демалыстың ықпалы зор. Сондықтан отбасының өмірдегі маңызды қызметі - бос уақытты ұйымдастыру. Оның басты мақсаты - қарым-қатынас жасау, оның мүшелері арасындағы отбасында үйлесімділікті қалыптастыру және сақтау. Бос уақытты өткізуде отбасылық дәстүрлерді қалыптастыру жаман әдеттерге (алкогольге, темекі шегуге, есірткіге) және түсінбеушілікке, иеліктен шығаруға, ашулануға, зеріктіруге орын қалмайтын бақытты тату отбасының кепілі болып табылады. Жақсы дәстүрде өскен бала біртіндеп "отбасы бейнесін" қалыптастырады, ол оны өмір бойы алып жүреді және ересек адам ретінде бір-біріне деген

сүйіспеншілікке, құрметке және бірлескен ортақ істерге негізделген отбасын құрады.

Отбасылық демалыстың формалары әр түрлі болып келеді. Бұл отбасылық мерекелер, театрларға, мұражайларға бару, бірге серуендеу, табиғат аясына серуендеу, ойындар және т.б. Ата — аналардың міндеті - бос уақытты ұйымдастырудың осы немесе басқа түрін сауатты қолдана білу.

Отбасылық мерекелерде баланың ақыл - ой тәрбиесіне, оның барлық дарындарын дамытуға бай мүмкіндіктер бар. "Әркім өзінің балалық шағын еске алсыншы. сол кезде мерекенің ересектермен салыстарғанда бала үшін қаншалықты ерекше әсерлі көрініс екенін, бұл шынымен де балалар өміріндегі ерекше оқиға екенін және баланың өз күндерін мерекеден мерекеге дейін санайтынын көресің... Егер балалар өмірінен мерекелерді алып тастаса, күңгірт және сұр балалық шақ болар еді..."- деп атап өтті К. Д. Ушинский.

С. И. Ожеговтың түсіндірме сөздігінде "мереке" ұғымы неше мағынаға ие:

- 1) біреудің немесе бір нәрсенің құрметіне немесе еске алуына белгіленген мереке күні;
- 2) діни оқиғаны немесе ата-бабаны еске алу үшін атап өтетін күн немесе күндер қатары;
- 3) демалыс, жұмыс күні емес;
- 4) бір нәрсеге, біреуге арналған қуаныш пен мереке күні (негізгі мереке).

Жағымды эмоциялар, шығармашылық — мерекенің маңызды факторлары болып табылады. Ғалымдар күлкінің күшті емдік фактор екенін дәлелдеп қойған. Мерекені күтудің өзі балада жағымды эмоциялар тудырады. Кез-келген мерекелік бағдарламаның құрамындағы ашық ойындар, аттракциондар, көтеріңкі көңіл-күй, тосынсыйлар көбінесе күтпеген күлкілі жағдайлармен бірге жүреді, шынайы күлкі, таңдану, қуаныш эмоцияларын тудырады. Осы жағдайдың өзі мерекені көптеген бұзылулардың алдын алу мен емдеудің таптырмас құралына айналдырары сөзсіз.

Әлеуметтік-мәдени институттардың отбасымен жұмыс формаларыне келер болсақ, дәстүрлі отбасылық мерекелер, отбасылық қонақ бөлмелер, жеке формалар жаңа мазмұнмен байытылып, отбасының мүдделеріне сүйенеді. Қазіргі кезде халықтық стильдегі отбасылық демалыстың дәстүрлі түрлерін ұйымдастыру кең таралды: ұлттық жарыс ойындары, жәрмеңкелер, жиындар, балалар мен ересектерге арналған қолданбалы шығармашылық үйірмелері, бейнелеу өнері, көркемөнерпаз фольклорлық ансамбльдер мен халық аспаптары оркестрлері. Ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас тапшылығын шешуге отбасылық қарым-қатынас клубтары, жасөспірімдер клубтары, театрлар, кітапханалар және басқа орталықтар да ықпал етеді.

Отбасылық бос уақытты өткізудің педагогикалық құндылығы — оларға әр түрлі қарым — қатынас тетіктері белсенді түрде енуі және қарқынды қатысуы: отбасы — балалар, отбасы — отбасы, балалар — балалар, жасөспірім балалар-ересектер. Бұл байланыстардың бір мезгілде болуы отбасылық демалысқа эмоционалды тартымдылық, шынайылық, жылулық береді. Отбасылық

демалыс қатынастары қазірдің өзінде оңалту функциясын атқарып, отбасында қолайлы психологиялық климат құруға белсенді әсер етеді.

Отбасылық демалыс дербес педагогикалық құндылыққа ие: бір жағынан, отбасын біртұтас жүйе ретінде қолдауға бағытталған, екінші жағынан, баланың өмірінің барлық аспектілеріне тәрбиелік және дамытушылық әсер етеді, оны рухани мәдениеттің байлығын игеруге баулиды, адам бойындағы ең жақсысын жүзеге асырады, шығармашылық белсенділік арқылы жеке кемшіліктерді жеңуге мүмкіндік береді. Отбасының тәрбиелік әлеуетінің ажырамас бөлігі болып табылатын отбасылық демалысты ұйымдастырудың сипаты әсер етеді және білім беру мекемесінің отбасымен өзара әрекеттесуіне байланысты. Сонымен қатар, бос уақыт саласы субъектіге сүйікті ісімен айналысуға, қызықты адамдармен кездесуге, ол үшін маңызды жерлерге баруға, маңызды оқиғаларға қатысуға мүмкіндік береді.

Шын мәнінде, "бос уақыт" ұғымына біз сәл өзгеше мазмұн енгіземіз: бұл адамның еркін, реттелмеген мінез-құлқының саласы, сонымен бірге бос уақытты таңдау мүмкіндігі десек, отбасындағы бос уақыт - бұл жеке мүдделер мен қажеттіліктерді ескере отырып, белсенді демалуға, рухани құндылықтарды тұтынуға және отбасылық ұжымның барлық мүшелерінің жеке дамуына мүмкіндік беретін даму қызметі.

Отбасындағы бос уақыт мәселесі бойынша жұмыстарды теориялық талдау оның келесі сипаттамаларын анықтауға мүмкіндік берді:

- бұл ұжымдық қызмет, оның мазмұны мен формалары мәдениет деңгейіне, біліміне, тұрғылықты жеріне, табысына, ұлттық дәстүрлеріне, отбасы мүшелерінің жасына, олардың жеке бейімділігі мен мүдделеріне байланысты;
- отбасын біртұтас жүйе, ұжым ретінде қолдауға бағытталған нақты рөл атқарады;
- алкоголь, зеріктіру, өзара психологиялық қанықтыру және иеліктен шығару сияқты дұшпандық жойқын күштердің оған енуіне жол бермейді;
- оның барлық мүшелеріне дамытушылық әсер етеді: олардың білім беру, жалпы мәдени деңгейін арттырады;
- мүдделер мен тәжірибелердің ортақтығын біріктіреді;
- тиімді болып табылады.

Отбасылық демалыс отбасының барлық функцияларын ескере отырып, отбасылық қатынастардың негізгі салаларына негізделуі керек. Отбасылық демалысты ұйымдастыруда мәдени және демалыс мекемелері маңызды рөл атқарады, отбасылық демалысқа үлкен мән беріледі. Демалу және араласу, бірлескен конкурстар мен бағдарламаларға қатысу арқылы ата-аналар мен балалар бір-біріне жақын болуды үйренеді. Медицина мамандарының, психологтардың, әлеуметтік қызметкерлердің қатысуымен бірлескен әңгімелер мен конференциялар отбасындағы ұрпақтарға ортақ тіл табуға, бір-біріне төзімділік пен зейінді үйренуге көмектеседі. Ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынастың икемділігімен анықталатын ынтымақтастық пен өзара шығармашылық атмосферасы отбасының ұжым ретінде жұмыс істеуін анықтайды. Екіжақты байланыстың болуы, мүдделердің, көзқарастардың

бірлігі, өзара көмек, ұйымшылдық, қабылдау, құрмет, эмоционалды қолдау отбасында тұрақты бірлескен қызметті ұйымдастыруға, адамгершілік отбасылық дәстүрлерді қалыптастыруға ықпал етеді.

Рұқсат етілген деңгей бос уақытты белсенді тұтыну (балық аулау, аң аулау, серуендеу, театрларға, кинотеатрларға, көрмелерге және т.б.), аз мақсатты белсенді тұтыну (спорт, саяхат, хобби, коллекция және т. б.) сипатын білдіреді және белгілі бір рухани құндылықтарды игеруге бағытталған. Бұл деңгей бос уақыт туралы белгілі бір білімнің болуын, бірақ отбасылық бос уақытты ұйымдастырудың практикалық дағдылары мен қолма-қол мүмкіндіктерінің жеткіліксіз деңгейін көрсетеді.

Бос уақытты ұйымдастырудың төмен деңгейі мәдени тауарларды енжар тұтынумен сипатталады. Мұндай отбасыларда сабақтың келесі түрлері басым: телешоуларды көру, ойын-сауық әдебиеттерін оқу, серуендеу, қонақтарды қабылдау, мереке және т.б. отбасында жанжалдың болуы, эмоционалды автономия, иеліктен шығару атмосферасы, білімнің төмен деңгейі және отбасылық демалыстың маңыздылығын түсіну, әдетте, бөлек өткізуге әкеледі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ержанов М. Мәдени-тынығу қызметі. –Орал, 2015.
2. Крестьянов В.П. Бос уақыт педагогикасы. Орел, 2010.
3. Антонов А.И., Медков В.М. Отбасы әлеуметі. – Москва, 1996.
4. Тәңірбергенова Г., Ж.Сәрсенова. Әлеуметтану. –Алматы, 2000.
5. Аженов М.С. Қоғамның әлеуметтік құрылымы. –Алматы, 2002.

УДК 78. 087.68

ОТБАСЫЛЫҚ АНСАМБЛЬ-ҰЛТТЫҚ ӨНЕР МЕН ТӘРБИЕ МЕКЕНІ

Алпысова М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ақтөбе қаласы, Астана ауданы, Сазды елді мекені, "Ақтөбе қалалық мәдениет және тілдерді дамыту бөлімі" ММ "Сазды" мәдениет үйі мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорны ғимараты 1990 жылы салынған. Кәсіпорын Ақтөбе қаласы әкімдігінің 2007 жылғы 3 тамызындағы N 2282 қаулысына сәйкес құрылып мәдениет үйіне берілген.

2021 жылы "Сазды" мәдениет үйі Ақтөбе облысы мен қала әкімдігінің қолдауымен күрделі жөндеу жұмыстарынан өтті. Мәдениет үйінде 21 штаттық бірлік бар. Мәдениет ордасында 9 үйірме жұмыс жасайды, оған қатысушы саны 150, оның ішінде 6 ұжымда "Халықтық", "Үлгілі" атағы бар.

Мәдениет ошағында фольклорлық үйірмелер мен халық шығармашылығы ұжымын құру, жастар саясаты бағытындағы шаралар, мәні мен маңызы зор

театрландырған көріністер, хореографиялық композициялар, ойын-сауық бағдарламалар, әуесқой клуб жұмыс істейді.

Ауыл мәдениеті - ұлттық құндылықтарымыздың алтын өзегі. Бұл мәдениет ошақтары мектеп оқушыларымен, ауыл жастарымен түрлі мәдени шараларды тұрақты ұйымдастырып уақытты тиімді өткізеді.

Ақтөбе қаласының мақтанышы, Халықаралық, Республикалық байқауларының, "Мерейлі отбасы" ұлттық байқауының жүлдегерлері "Халықтық" ұжым "Ниязбековтер отбасылық" ансамблі.

Қазақтың ұлттық өнерін дәріптеу мақсатында отбасылық ансамбль 2014 жылдан бастап халықтың ризашылығына бөленіп, барлық облыстық, қалалық мәдени іс-шараларға белсене қатысып, қазақы дәстүрді, салтты насихаттау мақсатында жұмыстанып жатырған жәйі бар.

Отбасылық ансамбльдің мақсаты: Отбасылық құндылықтарды дәріптеу, отбасындағы қарым-қатынасты насихаттап, қазақтың ұлттық өнерін дәріптеу.

"Халықтық" ұжым "Ниязбековтер отбасылық" ансамбльдің көркемдік жетекшісі, "Мәдениет саласының үздігі", ҚР озат азаматшасы, Бауыржан Момышұлының "Батыр шапағаты", "Өнер иесі" төс белгілерінің иегері, "Күміс алқа" иеленіп отырған көп балалы ана, жас ұрпақты өнерге баулып жүрген Алпысова Мирамгул Шукирбайқызы. Ақтөбе облысының Байғанин ауданында 1979 жылдың 24 сәуір айында дүниеге келген. "Өнермен жаным егіз" деп бала күнінен өнерді серік етіп, "Алпысовтар отбасылық" ансамблінің мүшесі болған. "Ұянда не көрсен, ұшқанда соны ілерсің" деген халқымыздың дана сөзінің дәлелі ретінде өз балаларын өнерге баулып жүрген өнерлі ана.

Ансамбльдің репертуарында домбыра, жетіген, сазсырнай, қобыз, шаңқобыз, дауылпаз, асатаяқ секілді ұлттық аспаптармен сүймелденген жыр-термелер, халық әндері, күйлер, қара өлең және осы заманғы композиторлардың шығармалары да баршылық. Би жанрымен қоса "Театр әлемі" үйірмесі де бар. Ансамбльге 2019 жылы Қазақстан Республикасы Мәдениет және Спорт министрлігінің 192 бұйрығымен "Халықтық" атағы берілді. Ансамбльдің құрамында 10 адам өнер көрсетіп жүр.

Ниязбеков Усер- алтын құрсақтың тұңғышы, әже тәрбиесін алған, үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсетіп жүремін ізгі азамат, отағасы, демеушісі, өнер жанашыры. Алпысова Мирамгул - отанасы, көркемдік жетекшісі. Қыздары Ляззат-Алматы қаласы, Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының 3-ші курс студенті болса, Айзат - Ж. Елебеков атындағы Республикалық эстрада-цирк колледжінде ұлттық аспап жетіген класының 4-курс студенті. Қызы Махаббат-Ақтөбе гуманитарлық колледжінің ұлттық қобыз аспабы бойынша 4-курс студенті. Ал Улболсыны - Қазақстан "қыздар мергендер" арасында ондығында. Жетіген, сазсырнай, дәстүрлі әнші, жас ақындық өнері бар ұлы Қадыр -домбыра, дауылпаз аспабында ойнайды. Ниязбекова Үміт, Мадина, Мариям- әнші, күйші, биші.

Жетістіктеріне келер болсақ, Халықаралық, Республикалық байқаулардың жеңімпаздары, "Мәдениет саласының үздігі" төс белгісінің иегері, Мәдениет және Өнер саласы ұйымдарының мен қызметкерлерінің "Рухани қазына-2023"

фестивалінде "Мәдени-демалыс ұйымдары арасында Үздік ұжым-2023" номинациясы бойынша жеңіп алып, мәдениет және спорт министрі А. Балаеваның алғыс хатымен марапатталып, ақшалай сертификат табысталды. Вице-министр А. Жүдебаевтің алғыс хаты да осы марапаттар қатарын толықтырып тұр. Сонымен қатар облыс әкімі А. Шахаров, қала әкімі А. Бекет және Астана ауданы әкімі Алмаз Жақсылықұлының алғыс хаттарымен марапатталды. "Облыстық мәдениет және, архивтер және құжаттама басқармасы" ММ басшысы А.Юнисованың алғыс хатымен, ақшалай сертификат табысталды. "Ақтөбе қалалық мәдениет және тілдерді дамыту бөлімі" ММ басшысы Г. Каздукқызының алғыс хаты, "Сазды" мәдениет үйі директоры Ж. Кемерованың алғыс хатымен марапатталды.

ҚР Еңбек озаты төс белгісінің иегері, "BILIM-ORKENIETI" ұлттық инновациялық ғылыми зерттеу орталығы, "Қазақстан Республикасының еңбек озаттарының алтын кітабы" атты байқауының энциклопедиясына шыққан, Бауыржан Момышұлының "Батыр шапағат" төс белгісімен, "Үздік ұстаз" төс белгісі, "Өнер үздігі" төс белгісімен марапатталды. Стамбул мен Азербайджан, Грузия сияқты шет мемлекеттерден шақыртулар алып, жолдамалар табысталды. "Үздік Отбасылық ұжым" номинациясының иегері, "Мерейлі отбасы" ұлттық байқауының жүлдегері. Алматы қаласында өткен "Ғұмырдария" телефестивалге арнайы шақырту алып, телеведениеге түсіп, "Үздік орындаушы", "Үздік ұстаз" төс белгісімен марапатталған.

"Алтын адам-2022" иегері "Мәдениет бейнесі", "Жыл үздігі-2023", "Сахна сәні-2025" номинациясың иегерлері.

"Ақтөбе" газетіне, "Керек инфо" газетіне, Рухани танымдық "Үш таған" журналына, "Ана тағлымы" журналына шықты. Ақтөбе телеарнасы "Қайырлы таң", "Жастар", "Жақсы күн", "Шаңырақ шаттығы", "Ұлы дала мұрасы", "Кешкі шәй" бағдарламасында сұхбатта болды. Рика телеарнасына да сұхбат берді.

Кез-келген мемлекеттің өзіндік ұстанымы, бағыт-бағдар құндылықтары болады. Отбасы да осындай құндылықтарға негізделген "мемлекет" болса ғана тамыры тереңге жайылған әулетке айналмақ.

Отбасының басты қызметі - баланы тәрбиелеу. Отбасы тәрбиесі - бұл жалпы тәрбиенің ең басты бөлігі. Ата-ана және отбасы мүшелері жас нәресте дүниеге келген күннен бастап, оның өміріне қамқорлық жасап, болашағын жоспарлайды және саналы азамат болып өсуі үшін қажет жағдай жасайды. Бұған баланың қажеттігін толық қанағаттандыру, оны дене және ой еңбегіне үйрету, күн тәртібін дұрыстап реттеуге, салауатты өмір сүруге, адал болуға тәрбиелеу, жақсылықты үйретуге, жамандықтан жиренуге үйрету, бойында жастайынан мәдени құндылықтар мен адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру жатады.

Ата-бабамыздан мирас болып қалған көптеген отбасылық әдет-ғұрып, салт, өзіндік дәстүрлер бар. Тал бесіктен тәрбие дұрыс берілсе, өскелең ұрпақ аталған салт пен сананы, дәстүр мен ғұрыпты өз жолынан жаңылыстырмай, темір қазықтай ұстанары хақ. Ал, бүгінгі жаңашыл заманауи кезеңде аталмыш дүниелердің насихаттау кез-келген отбасының алдында тұрған парыз бен қарыз деп білу. Отбасы құндылықтарын насихаттаудың қазіргі кезде маңызы өте зор.

Ал, ұлттық тәрбие мен жалпы адамзаттық құндылық қасиеттерінің мәселесі-адамзат тарихынан өн бойына ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат.

Еліміздің болашағы-ертеңгі тәртіпті, білімді ұрпақ екені даусыз. Тәрбиенің тал бесігі-біріншіден, отбасы болса, екіншіден, рухани азық сыйлап, білім нұрымен сусындататын білім ошақтары.

Өнер – ұлттың жаны, ал сол өнердің бастауын отбасыдан көру – үлкен бақыт. Бүгінде қазақ қоғамында отбасы құндылықтарын дәріптеп, өнер арқылы тәрбиенің жарқын үлгісін көрсетіп жүрген жанұялар бар. Солардың бірі – өз өнерін ұрпағымен бірге өркендетіп келе жатқан отбасылық ансамбль.

Ансамбльдің басты ерекшелігі – оның тек өнер ұжымы ғана емес, нағыз тәрбиенің мектебі екендігінде. Бұл ұжымда балалар тек ән айтып, күй шертіп қана қоймайды, сонымен қатар сахна мәдениетін, жауапкершілікті, бір-біріне деген құрметті үйренеді. Әр бала өз орнын таба отырып, ортақ мақсатқа қызмет етеді.

Ансамбльдің негізін қалаушы – өнерді өмірінің мәніне айналдырған жан. Оның басты мақсаты – тек өнер көрсету емес, ұлттық құндылықтарды сақтап, оны жас ұрпақтың бойына сіңіру. Балаларын кішкентайынан өнерге баули отырып, ол әрқайсысының қабілетін ашуға мүмкіндік береді. Бұл – ата-ананың бала тәрбиесіндегі ерекше көзқарасының дәлелі.

Бұл – балалардың жан-жақты дамуына ықпал етеді. Әсіресе, қазақтың ұлттық өнерін насихаттауда ансамбльдің орны ерекше. Олар түрлі мерекелік шараларда, мәдени кештерде, байқауларда өнер көрсетіп, көрерменнің ықыласына бөленіп келеді.

Отбасылық ансамбльдің тағы бір ерекшелігі – оның бірлігі мен жылулығында. Сахнада олар тек әртіс емес, бір-бірін түсінетін, қолдайтын

нағыз отбасы мүшелері. Бұл көрерменге ерекше әсер қалдырады. Себебі шынайылық – кез келген өнердің ең басты құндылығы.

Бүгінгі таңда бұл ансамбль тек бір отбасының жетістігі емес, бүкіл қоғамға үлгі боларлық жобаға айналып отыр. Өнер арқылы тәрбие берудің осындай үлгісі – келешек ұрпақ үшін үлкен өнеге.

Қорыта айтқанда, отбасылық ансамбль – бұл тек шығармашылық ұжым емес, бұл – махаббат пен еңбектің, тәрбиенің үйлесім тапқан ерекше әлемі. Осындай ұжымдардың көбейуі – ұлттық рухтың нығаюына үлкен үлес қосары сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Қазақстан Республикасының еңбек озаттарының алтын кітабы» атты байқаудың энциклопедиясы- Астана:«Bilim-orkenieti» ұлттық инновациялық ғылыми-зерттеу орталығы» баспасы, 2023 ж -233 б.
2. «Үш таған» рухани-танымдық журнал. 2019 жыл қаңтар.
3. «Үш таған» рухани-танымдық журнал. 2025 жыл маусым.
4. «Ана тағлымы» «Қазақ аналары-Дәстүрге жол» республикалық Ақтөбе филиалы. Ақтөбе қаласы-2023 жыл
5. Ақтөбе газеті. маусым, 2023.

Ғылыми жетекші - аға оқытушы Абдисадыкова А.Б.

УДК 37:004.8:7

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Дусатова Н.

Национальный институт искусств и дизайна имени Камолиддина Бехзода

Аннотация. Статья исследует влияние искусственного интеллекта на художественное и дизайнерское образование, анализируя изменения в структуре обучения, методах преподавания, творческом процессе и роли участников. Рассматривается формирование цифровой образовательной среды с мультимедийными платформами, виртуальными пространствами и генеративными системами. Подчеркивается переход от традиционной мастерской к цифровой лаборатории и развитие междисциплинарного подхода, где ИИ становится инструментом проектирования и фактором новой парадигмы образования, ориентированной на концептуальное мышление, цифровую культуру и проектную деятельность.

Ключевые слова: искусственный интеллект, художественное и дизайн-образование, цифровая трансформация образования, цифровая образовательная среда, генеративный дизайн, визуальная культура.

Методология исследования. Методология исследования основана на комплексном междисциплинарном подходе, позволяющем рассматривать искусственный интеллект как фактор трансформации не только инструментов обучения, но и всей образовательной системы в области искусства и дизайна.

Введение. Каждая эпоха формирует свою модель художественного образования. Эпоха ремесленных мастерских воспитывала художника как мастера материала; академическая система - как мастера формы и композиции; индустриальный век сформировал дизайнера как проектировщика предметной среды. XXI век формирует художника и дизайнера нового типа - работающего не только с формой и материалом, но и с информацией, алгоритмами и цифровыми средами. Одним из ключевых факторов этих изменений становится искусственный интеллект, который постепенно превращается из вспомогательного инструмента в активного участника образовательного и творческого процесса.

Цифровая трансформация образования в области искусства и дизайна связана не столько с появлением новых программ и устройств, сколько с изменением самой логики художественного мышления, методов проектирования и структуры образовательной среды. В этих условиях можно говорить о формировании новой парадигмы художественного образования, в которой искусственный интеллект становится инструментом не только производства изображений и форм, но и формирования нового типа творческого мышления.

Парадигма художественного образования: от мастерской к цифровой лаборатории. Исторически художественное образование строилось вокруг мастерской. Мастерская была не только местом работы, но и пространством передачи знаний, опыта и художественного мировоззрения. Здесь формировалось понимание материала, пропорции, композиции, света и цвета. Обучение происходило через наблюдение, повторение, практику и постепенное освоение ремесла.

С развитием дизайна и промышленного производства художественное образование стало включать проектирование, черчение, макетирование, композиционное моделирование и работу с промышленными технологиями. Появились студии дизайна, проектные мастерские, лаборатории материалов.

Цифровая эпоха изменила образовательное пространство ещё раз. Компьютерные программы, трёхмерное моделирование, цифровая графика, анимация и медиадизайн сформировали новую образовательную среду - цифровую студию. Однако появление искусственного интеллекта переводит этот процесс на новый уровень. Если компьютер был инструментом выполнения, то искусственный интеллект становится инструментом мышления, генерации идей и поиска решений.

Исходя из этого, мастерская постепенно превращается в цифровую лабораторию, где художник и дизайнер работают не только с материалом, но и с алгоритмами, данными и цифровыми образами.

Искусственный интеллект и трансформация творческого процесса. Традиционный творческий процесс художника или дизайнера был связан с постепенным поиском формы: от наброска к эскизу, от эскиза к макету, от макета к окончательному решению. Этот процесс был линейным и требовал значительного времени для поиска композиции и формы.

Использование искусственного интеллекта меняет саму структуру проектирования. Теперь возможно сначала получить множество вариантов композиции, формы или образа, а затем выбрать, анализировать и дорабатывать наиболее удачные решения. Процесс становится вариативным, нелинейным, исследовательским.

В этой ситуации художник уже не только создает форму, но и управляет процессом её появления. Он формулирует задачу, задает параметры, выбирает варианты, интерпретирует результат. Творчество превращается в диалог между человеком и алгоритмом. Искусственный интеллект становится своеобразным инструментом расширения воображения, позволяющим увидеть те варианты формы и композиции, которые человек, возможно, не смог бы представить самостоятельно.

Это меняет и само понятие авторства, и структуру творческого процесса, и методы обучения проектированию.

Трансформация структуры художественного образования. Изменение творческого процесса неизбежно ведет к изменению образовательных программ. Если ранее основой художественного образования были рисунок, живопись, композиция, скульптура и работа с материалами, то сегодня к ним добавляются цифровые дисциплины: компьютерная графика, трёхмерное моделирование, анимация, интерактивный дизайн, медиадизайн, цифровая фотография, визуализация и генеративный дизайн.

Образование становится междисциплинарным. Художник и дизайнер начинают работать на пересечении искусства, архитектуры, технологий, медиа, программирования и инженерии. В образовательных программах появляются новые дисциплины, связанные с цифровыми технологиями, визуализацией данных, интерактивной средой и искусственным интеллектом.

Однако важным становится не просто освоение программ и технологий, а развитие концептуального мышления, способности формулировать идею, работать с визуальной информацией, анализировать культурный контекст и создавать смысловую основу проекта.

Следовательно, художественное образование постепенно смещается от обучения технике к обучению мышлению и проектированию.

Изменение роли преподавателя и студента. В новой образовательной системе меняется и роль преподавателя. Если ранее преподаватель был главным носителем знаний и мастерства, то сегодня информация и визуальные материалы доступны в цифровой среде. Преподаватель становится куратором,

наставником, исследователем, который помогает студенту ориентироваться в огромном информационном и визуальном пространстве, формирует критическое мышление и концептуальный подход к проектированию.

Студент, в свою очередь, становится более самостоятельным участником образовательного процесса. Он не только выполняет задания, но и исследует, экспериментирует, работает с цифровыми инструментами, формирует собственные проекты и концепции. Образование приобретает исследовательский характер.

Таким образом, образовательный процесс превращается из системы передачи знаний в систему совместного исследования и проектирования.

Новая образовательная среда. Искусственный интеллект и цифровые технологии формируют новую образовательную среду, которая включает цифровые платформы, виртуальные мастерские, онлайн-курсы, цифровые библиотеки изображений, виртуальные музеи, мультимедийные лаборатории и интерактивные образовательные пространства.

Образование перестает быть привязанным к одному определенному месту. Оно становится гибридным: часть обучения происходит в аудитории, часть в цифровой среде, часть - в культурных и музейных пространствах. Музеи, галереи, выставки, цифровые архивы становятся частью образовательного процесса.

В связи с этим, формируется новая образовательная экосистема, в которой искусство, дизайн, технологии и культурное наследие объединяются в единую образовательную среду.

Проблемы и противоречия новой образовательной парадигмы. Любая технологическая трансформация сопровождается противоречиями. Использование искусственного интеллекта в художественном образовании вызывает дискуссии о роли ручного труда, индивидуального стиля, авторства и художественной уникальности. Существует опасение, что алгоритмы могут привести к стандартизации визуального языка и снижению уровня художественного мышления.

Однако история искусства показывает, что появление новых технологий - фотографии, кино, компьютерной графики - не уничтожало искусство, а расширяло его возможности и формировало новые направления и методы художественного выражения.

Поэтому основной задачей художественного образования становится не противопоставление искусства и технологий, а поиск баланса между традиционными художественными навыками, проектным мышлением и цифровыми технологиями.

Заключение. Исходя из вышесказанного следует, что искусственный интеллект становится инструментом формирования новой парадигмы художественного образования, в которой меняются методы обучения, структура образовательного процесса, роль преподавателя и студента, а также сама образовательная среда. Художественное образование постепенно переходит от модели мастерской к модели исследовательской и проектной

лаборатории, от обучения ремеслу к обучению мышлению, от работы с материалом к работе с информацией и визуальной культурой.

Можно сказать, что в настоящее время формируется новая модель художественного образования, в которой художник и дизайнер выступают не только как создатели формы, но и как исследователи, проектировщики среды, кураторы визуальной культуры и авторы концепций.

Искусственный интеллект в этой системе становится не заменой художника, а инструментом расширения творческого мышления и формирования новой образовательной и художественной культуры XXI века.

Список литературы:

1. Manovich L. The Language of New Media. - Cambridge, MA: MIT Press, 2001.
2. Paul C. Digital Art. - London: Thames & Hudson, 2015.
3. Parry R. Museums in a Digital Age. - London: Routledge, 2010.
4. McCormack J., d'Inverno M. Computers and Creativity. - Berlin: Springer, 2012.
5. Casanova-Pistón A. et al. Trends in Artificial Intelligence and Education Research: A Preliminary Scientometric Analysis in Scopus // Journal of Cultural Analysis and Social Change. 2025.
6. Guechairi S. Artificial Intelligence in Education: A Comprehensive Bibliometric Study (2010-2024) // ATRAS Journal. 2024.
7. Turmuzi M., Tyaningsih R. A Bibliometric Analysis of AI Research in Education // TEM Journal. 2025.
8. Скрипкина Т.К. Искусственный интеллект в образовательных практиках студентов // Respublica Literaria. 2024.
9. Аббасов Раул Бахтияр оглы. Цифровая трансформация образования: Тенденции, вызовы и перспективы развития. - Publishing house "Sreda". Нижневартовск, 2025.
10. Околелов О.П. Искусственный интеллект и инновационные педагогические средства в образовании. - М.: Директ-Медиа, 2020.
11. Воронкова А.С. Творцы будущего. Цифровое искусство и искусственный интеллект. - 2023.

УДК 378:004

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ермекбаев А.

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова

Али А.

Детская школа искусств имени Казангапа

Современный этап развития общества характеризуется активным внедрением цифровых технологий во все сферы жизнедеятельности человека, включая сферу искусства и образования. Музыкальное образование, как важная составляющая культурного развития личности, также претерпевает значительные изменения под влиянием цифровой трансформации.

Благодаря применению различных цифровых инструментов, происходит расширение методических ресурсов, учебных процессов, что позволяет обогатить профессиональную компетентность учителей, использовать инновации в процессе обучения, тем самым повышая мотивацию и увлеченность обучающихся.

Технологические изменения актуализировали исследования эффективности внедрения цифровых инициатив в музыкальное образование различных ступеней. Использование нейросетей и искусственного интеллекта помогает организовать сам процесс и ход обучения, диагностировать успеваемость, оценивать результаты, учит самодисциплине, а также устраняет эмоциональные поведенческие барьеры [2], формирует рекомендации на музыкальных образовательных платформах.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью осмысления роли инновационных технологий и искусственного интеллекта в процессе обучения музыке. Традиционные методы преподавания, основанные на личном взаимодействии педагога и ученика, дополняются новыми цифровыми инструментами, что требует пересмотра подходов к образовательному процессу.

Целью статьи является анализ возможностей использования современных технологий и искусственного интеллекта в музыкальном образовании, а также выявление их влияния на качество обучения.

Сегодня в каждом устройстве телефона или планшета используется искусственный интеллект, приложения, программы, которые помогают сочинять, анализировать, контролировать, воспроизводить, генерировать музыку, давать рекомендации и даже оценивать. Активное использование искусственного интеллекта(далее-ИИ) обеспечивает любой досуг обучающегося, что может масштабировать кругозор, развивать эстетический вкус, предоставлять информацию по уровню ее восприятия, способствует созданию ряда электронных библиотек и учебных курсов, тем самым в корне меняют систему учебного процесса, которая складывалась за много лет до интернета.

Появление ИИ и различных программ расширяется тематика исследований в части проблем воздействия технологий на искусство и самого человека, влияния информационного общества в целом.

Выстроим алгоритмы положительных и отрицательных сторон использования цифровых инструментов.

В системе образования термин ИИ, цифровые технологии не являются новшеством. Более пятидесяти работ разных лет посвящены изучению

применения ИИ в системе образования, включая вопросы разработанности основ теоретического обучения [3,С.82-91].

Авторы рассматривали взаимодействие и сам процесс обучения с помощью цифровых технологии под различным углом, где говорили о положительных возможностях и множественных упрощений как процесса так и возможности получения доступной информации учащемуся. Анализ применения ИИ показал, что образуются так называемые «барьеры», в виде отсутствия на данном этапе возможностей ИИ для развития у обучающихся критического мышления, «творчества и управления знаниями» [5].

Исследователи особое внимание уделяют на реципиента учебного процесса, а не на использование инновационных технологий.

Сегодня цифровые технологии охватывают следующее:

- ✓ Административные системы – электронные документы, использование электронной цифровой подписи которое мы подтверждаем в электронном правительстве Egov. Также электронные журналы, которыми пользуются все школы «күнделік», «білім» и т.д.
- ✓ Образовательной системе- это один из самых востребованных систем, которая не обходится без инноваций. Сюда входит все, что применяют учителя для предоставления информации, кроме презентаций, используемых повсеместно, для музыкантов существуют различные формы наглядной подачи материала: от визуализации нотного текста до использования специальных программ обработки звука, набора и редактирования нотного текста, работы с MIDI-информацией, а также различные виды тренажёров, справочников и энциклопедий, в том числе создаваемых самими преподавателями с учётом специфики контингента, уровня и запросов студентов конкретных музыкальных учебных заведений.
- ✓ Инновации в науке –это касается единства в цифровой платформе взаимодействия исследователей, молодых ученых. Например электронные библиотеки, или журналы вестники, в которых всегда публикуются магистранты, доктора, кандидаты.
- ✓ Система управления в образовательном учреждении- это означает переход к безбумажным технологиям организации. То есть в будущем планируется переход к электронной документации, все личные дела, планы, рабочие программы будут храниться на одной платформе, что позволит всем ознакомиться образовательной деятельностью и прозрачности успеваемости учащихся.
- ✓ «Цифровой помощник» - это сервис службы поддержки как учителей так и родителей, которая обеспечивает тесное взаимодействие между участниками. К 2030 году будет возможность осуществлять запись детей не только в школы, дошкольные учреждения и учреждения дополнительного образования, но и для участия в конкурсах, олимпиадах, получения документов об образовании. Учителя будут проверять домашние задания с использованием интеллектуальных алгоритмов и экспертных систем искусственного интеллекта.

Таким образом, цифровизация охватила все сферы общего и профессионального музыкального образования, и мы видим преимущества, которые открывает цифровая среда в этой области.

Алгоритмы, которые мы представили выше, говорят о том, что сегодня цифровые технологии выполняют большую роль во всех сферах, упрощая большую работу учителю, которую можно обозначить как «машины в помощь человеку». Но с быстроразвивающимися тенденциями мы можем наблюдать также процессы, которые могут обернуться и против человека, что могут принести риски и вытеснения [3].

В музыкальном образовании цифровые инновации не в новинку, можно перечислить ряд преимуществ развития ИИ. Это программы для записи музыки, создания технологий звучания инструментов как в живую, аранжировка, поиска и отбора акустических, исполнительских возможностей при обучении искусству игры на музыкальном инструменте. Совмещая все в совокупности имеющихся достижений технологий, выявляется позиция противостояния, это сохранения одухотворяющего творческого начала для предотвращения его полной замены «обезличенной бездушной технологией» [1, с. 42].

Система музыкального образования строится из множества ступеней, которые развивают учащегося и помогают достичь определенного уровня. Благодаря одаренности и способностей учащихся, многочисленных занятий над инструментом, получают результат и успех. Ученными были выделены категории, которые характеризуют музыкальный интеллект, а именно «музыкальное мышление». Мышление отвечает за процесс создания музыки, сегодня ИИ способен создать музыку, если задать ему определенные алгоритмы процесса и монтажа звуковых эффектов, тем самым создается «манипулятивный механизм» [6].

Анализ исследователей, выделяет фактор, обусловивший развитие музыкального искусственного интеллекта. Это полная трансформация композитора, его роли, это творец создающий музыку. Здесь мы видим разобщенность, что музыкальное мышление человека не имеет общности с ИИ, и его технологиями. То есть, все задаваемые алгоритмы ИИ, которые программирует человек, готовят музыку из общих заложенных шаблонов в программе, и тем самым изображает имитацию. Отсюда вывод, «машина», «компьютер» не может мыслить как человек, и если речь идет о музыке, созданной искусственным интеллектом, то налицо «намеренная подмена культурного опыта» [4]. В то время как, композитор-создатель музыки способен выражать себя и свое видение мира в звучании, является одухотворенным носителем особого, исторически сформировавшегося эстетико-культурного кода.

Необходимо отметить важную цель системы образования – «... не только образованные, но и ответственные индивиды, разделяющие общие ценности гуманизма» [1, с. 38].

Рассмотрения использования ИИ сегодня в музыкальном образовании нельзя назвать полностью исследованной, вместе с тем в музыкальном сообществе используют множества компьютерных технологии, которые имеют результаты и успех в области аранжировок, отбора и разнообразия звуковых возможностей, пособий по игре на различных инструментах, использования VR-AR технологий, которые раскрываются немалые ресурсы цифровой образовательной среды в формировании нового типа музыкального мышления у студентов. Очевидно, с развитием ИИ проблематика научных исследований будет расширяться и углубляться, как ранее говорилось, образуется проблема восприятия и применения уже готовых сгенерированных ИИ сочинений и действительного, подлинного музыкального искусства с его преобразующей, вдохновляющей силой [7]. Хотелось отметить, что музыка это вид искусства, которая в первую очередь, влияет на человека, воодушевляет и олицетворяет его, затрагивает по глубине эмоционального воздействия через разнообразие музыкальных интонаций, образов, смыслов и тембров, выразительность и изобразительность музыкальной речи и так далее.

Цифровая трансформация сегодня проникает во все сферы человеческой жизнедеятельности. Музыкальное образование претерпевает цифровую революцию, куда входя и культура и искусство. Масштабные изменения открывают перед человеком возможности для сохранения и развития культурного наследия, а также для создания новых форм искусства. Цифровизация культуры – это не только новые возможности, это целая платформа для внедрения новшеств в музеи, филармонии и театры.

Сегодня интернет это огромная площадка стартапов, идей, бесед, возможностей, что позволяет расширить аудиторию и погружаться в виртуальные миры. Технологии позволяют окунуться в интерактивные искусственные произведения, преобразить мир искусства, предоставить новые инструменты самовыражения, благодаря которому меняется восприятие искусства в целом.

не только для музеев и театров, но и современного бизнеса молодых предпринимателей.

Сегодня нарастающими темпами развивается интерактивное искусство, которое погружает зрителей в произведение и позволяет им взаимодействовать с ним, таким образом влияя на ход событий. Всё чаще в искусстве используется и виртуальная реальность, она позволяет создавать трехмерные миры и работать уже не только в плоскости, зритель же может совмещать виртуальной и реальное искусство, добавляя цифровые элементы к реальным объектам.

Список использованной литературы:

1. Алексеева Л. Л. Музыкально- эстетическое развитие детей и юношества в условиях цифровой эпохи: // Искусство, творчество и образование в фокусе традиционных ценностей: монография. Москва: Сфера, 2023. 304 с.
2. Белокрыницкая П. А. Обучение нейросети пению домашних корелл как первый шаг к изучению универсальной грамматики и налаживанию

- межвидовой коммуникации // Музыка–Философия–Культура. Тезисы докладов IX Международной междисциплинарной научной конференции: К 90-летию С. А. Губайдулиной [парал. текст на рус. и англ. яз.]. Редколлегия: К. В. Зенкин, Е. В. Ровенко (сост.) [и др.], 15–17 ноября 2021 г. Москва: Научно- издательский центр «Московская консерватория», 2022. 208 с.
3. Бурякова О. С., Решетникова И. В., Черкесова Л. В. Методы искусственного интеллекта в генерации алгоритмических музыкальных композиций // Современные наукоемкие технологии. 2022. № 8. С. 82–91.
 4. URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=39271> (дата обращения: 27.03.2026). DOI: 10.17513/snt.39271.
 5. «Человек» искусства: способен ли искусственный интеллект творить? // Хабр. URL: <https://habr.com/ru/companies/neurodatalab/articles/337624> (дата обращения: 19.03.2026).
 6. AI-тренер: большой гайд по новой профессии. URL: <https://skillbox.ru/media/code/aitrenerbolshoy-gayd-po-novoy-professii/> (дата обращения: 02.03.2026)
 7. Учёные предупредили об опасностях, исходящих от искусственного интеллекта // Газета.ru. 2023.28 июня. URL: <https://news.rambler.ru/tech/50998304-uchenye-predupredili-obopasnostyah-ishodyaschih-ot-iskusstvennogo-intellekta/> (дата обращения: 23.03.2026).
 8. AI Could “Replace Humans Altogether”: Professor Stephen Hawking Warns That Robots Will Soon Be a “New Form of Life” That Can Outperform Us // URL: <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-5042991/Stephen-Hawking-warns-robots-replace-humans.htm> (дата обращения: 03.03.2026).

УДК 78.071.1

ҚҰРМАНҒАЗЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ МЕН ҰЛТТЫҚ МУЗЫКАНЫ ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕ ЖАҢҒЫРТУ

Жалғасбаева Ф.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазақ халқының дәстүрлі музыкасы – ұлттың рухани болмысы мен тарихи жадын айқындайтын аса маңызды мәдени мұра. Соның ішінде күй өнері ерекше орын алады, өйткені ол халықтың дүниетанымын, өмір салтын және тарихи кезеңдерін бейнелейтін көркем құрал ретінде қызмет етеді. Күй тек әуен емес, ол белгілі бір оқиға мен сезімнің дыбыстық көрінісі болып табылады. Осы тұрғыда қазақ күй өнерінің көрнекті өкілдерінің бірі – Құрманғазы Сағырбайұлы. Оның шығармалары арқылы халықтың еркіндікке деген ұмтылысы, рухани күші мен өмірлік тәжірибесі көрініс табады.[1, с 23]

Қазіргі уақытта технологияның қарқынды дамуы музыкалық мәдениеттің барлық саласына ықпал етуде. Цифрлық орта музыка жасау,

сақтау және тарату әдістерін айтарлықтай өзгертті. Осыған байланысты ұлттық музыканы, соның ішінде Құрманғазы мұрасын заманауи талаптарға сай зерттеп, жаңа форматта жаңғырту қажеттілігі туындап отыр. Бұл мәселе бүгінгі музыка ғылымы мен тәжірибесі үшін аса өзекті.

Құрманғазы Сағырбайұлы XIX ғасырда өмір сүріп, қазақ күй өнерінің дамуына үлкен үлес қосқан тұлға. Оның шығармаларында халықтың әлеуметтік жағдайы, әділетсіздікке қарсылық және еркіндікке деген талпыныс айқын бейнеленеді. Мәселен, «Сарыарқа» күйі кең даланың еркіндігін сипаттаса, «Адай» шығармасында динамика мен жігерлілік басым. Ал «Балбырауын» күйі көтеріңкі көңіл күй мен шаттықты жеткізеді. Бұл туындылар тек музыкалық емес, сонымен қатар тарихи және мәдени тұрғыдан да құнды болып саналады. Құрманғазының орындаушылық шеберлігі ерекше болды. Ол домбыраның дыбыстық мүмкіндіктерін кеңейтіп, күрделі техникалық әдістерді қолдана білді. Соның нәтижесінде оның күйлері терең мазмұнға ие әрі орындаушылар үшін кәсіби деңгейде маңызды репертуарға айналды.

Бүгінгі күні цифрлық технологиялар музыка индустриясының дамуына үлкен серпін берді. Бұрын дыбыс жазу арнайы студияларды талап етсе, қазір компьютер мен бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы сапалы жазба жасауға болады. DAW жүйелері, MIDI технологиясы, виртуалды аспаптар және жасанды интеллект музыкалық шығармашылықтың мүмкіндіктерін кеңейтті. Сонымен қатар, YouTube, Spotify, Apple Music секілді платформалар музыканы жаһандық деңгейде таратуға жағдай жасады. Бұл үрдістер ұлттық музыка үшін де тиімді. Себебі жергілікті деңгейде орындалған шығармалар енді халықаралық аудиторияға ұсынылып, кеңінен танылуға мүмкіндік алды.

Құрманғазы шығармаларын цифрлық форматта жаңғырту жолдары

1. Аранжировка және стильдік жаңарту

Құрманғазы күйлерін заманауи бағыттармен үйлестіру – оларды қайта жаңғыртудың маңызды тәсілдерінің бірі. Мысалы: симфониялық оркестрге лайықтау; джаз элементтерімен орындау; электрондық музыкамен үйлестіру.

Осындай тәсілдер дәстүрлі музыканы жаңа аудиторияға жақындатады.

2. Виртуалды аспаптар және цифрлық дыбыс

Домбыра дыбысын цифрлық форматта жазып, арнайы бағдарламалар арқылы өңдеу қазіргі таңда кеңінен қолданылады. Бұл ұлттық аспаптың үнін сақтауға және оны әртүрлі музыкалық жобаларда пайдалануға мүмкіндік береді.

3. Жасанды интеллект және ремикс мәдениеті

Жасанды интеллект технологиялары музыканы қайта өңдеуге және жаңа интерпретациялар жасауға жағдай жасайды. Бұл Құрманғазы шығармаларын қазіргі заманға сай жаңа қырынан көрсетуге мүмкіндік береді.

4. Әлеуметтік желілердің ықпалы

Қазіргі жастардың музыкалық талғамы көбіне әлеуметтік желілер арқылы қалыптасады. Сондықтан TikTok, Instagram, YouTube платформаларында күй орындау ұлттық өнердің танымал болуына ықпал етеді.

Цифрлық технология тек жаңғырту құралы ғана емес, сонымен қатар мәдени мұраны сақтаудың тиімді тәсілі болып табылады. Бүгінде көптеген музыкалық қорлар мен архивтер цифрлық форматқа көшірілуде. Бұл тарихи мұраны ұзақ мерзімге сақтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, онлайн оқыту жүйелері арқылы күй үйрену жеңілдей түсті. Бейнесабақтар мен интерактивті платформалар кез келген адамға ұлттық музыканы меңгеруге жағдай жасайды.

Мәселелер мен болашақ даму бағыттары:

Цифрлық дәуір ұлттық музыкаға жаңа мүмкіндіктермен қатар белгілі бір қиындықтар да әкеледі. Олардың қатарында:

- дәстүрлі ерекшеліктердің жоғалу қаупі;
- коммерциялық мақсатта мазмұнның өзгеруі;
- авторлық құқық мәселелері.

Сондықтан жаңғырту барысында ұлттық музыканың түпнұсқалық сипатын сақтау маңызды. Болашақта бұл бағытта:

- цифрлық мұрағаттарды дамыту;
- кәсіби музыкалық өңдеулерді қолдау;
- жастар арасында ұлттық өнерді насихаттау қажет.

Құрманғазының әр күйінің артында нақты бір тарихи оқиға немесе жеке өміріндегі жағдай жатады. Мысалы, оның кейбір күйлері қуғын-сүргін кезеңінде туған. Ол патша үкіметінің қысымын көріп, бірнеше рет түрмеге де түскен. Осындай қиын кезеңдер оның шығармашылығына тікелей әсер етті.

Күйлерінде тек жеке тағдыры ғана емес, бүкіл халықтың мұңы мен арманы көрініс тапты. Сондықтан Құрманғазы шығармаларын тыңдау арқылы сол дәуірдің әлеуметтік жағдайын түсінуге болады. Бұл күйлерді тарихи дерек көзі ретінде де қарастыруға мүмкіндік береді. Құрманғазы шығармашылығын түсіну үшін домбыра аспабының ролін ерекше атап өту қажет. Домбыра – қазақ халқының ең көне әрі кең таралған музыкалық аспабы. Құрманғазы осы аспаптың мүмкіндігін толық ашып көрсетті. Ол орындау барысында түрлі қағыстарды, жылдамдықты, дыбыс күшін шебер қолданды. Соның нәтижесінде оның күйлері ерекше динамикаға ие болды. Бұл оның шығармаларын басқа күйшілерден ерекшелендірді.

Цифрлық технологиялардың артықшылықтары. Цифрлық дәуір ұлттық музыканы сақтауда үлкен мүмкіндік береді. Мысалы, дыбысты жоғары сапада жазу, өңдеу және сақтау мүмкіндігі артты. Бұрын жоғалып кету қаупі бар көптеген шығармалар қазір сандық форматта сақталып отыр. Сонымен қатар, онлайн платформалар арқылы әлемнің кез келген нүктесіндегі адам қазақ күйлерін тыңдай алады. Бұл ұлттық мәдениетті халықаралық деңгейде танытуға жол ашады.

Қазіргі жастардың музыка талғамы өзгеріп келеді. Олар көбіне заманауи бағыттағы әндерді тыңдайды. Сондықтан ұлттық музыканы жастарға жеткізу

үшін жаңа тәсілдер қажет. Мысалы, күйлерді қысқа форматтағы видеолар арқылы ұсыну, заманауи стильде орындау, түрлі челленджер ұйымдастыру – жастардың қызығушылығын арттырудың тиімді жолдары. Бұл тәсілдер ұлттық өнердің жаңа буын арасында кең таралуына ықпал етеді. Алдағы уақытта ұлттық музыканы дамыту үшін заманауи технологияларды кеңінен пайдалану қажет. Мысалы, виртуалды шындық (VR) немесе жасанды интеллект арқылы музыканы жаңа форматта ұсынуға болады. Сондай-ақ, арнайы мобильді қосымшалар арқылы домбыра үйрену мүмкіндігін дамыту маңызды. Бұл әсіресе ауылдық жерлерде немесе музыка мектебіне бара алмайтын балалар үшін тиімді.

Ұлттық музыканы сақтау тек өткенді құрметтеу емес, ол – болашақты қалыптастыру. Сондықтан Құрманғазы мұрасын жаңа технологиялар арқылы дамыту – уақыт талабы. Құрманғазы тек күйші ғана емес, ол – үлкен күйшілік мектептің негізін қалаушы. Оның орындау стилі кейінгі күйшілерге үлгі болды. Бұл мектеп Батыс Қазақстан күйшілік дәстүрінің қалыптасуына үлкен әсер етті. Құрманғазының шәкірттері оның өнерін жалғастырып, күйлерін халық арасында кеңінен таратты. Соның арқасында оның шығармалары ұмытылмай, бүгінгі күнге дейін жетті. Бұл – ұлттық өнердің сабақтастығының айқын дәлелі. Күй – сөзсіз сөйлейтін өнер. Онда нақты мәтін болмаса да, терең ой мен философия жатыр. Құрманғазы күйлерінде өмірдің мәні, еркіндік, әділеттілік сияқты ұғымдар көрініс табады.

Тыңдаушы әр күйді өзінше түсінеді. Бір адам үшін күй – мұң болса, екіншісі үшін ол – шабыт болуы мүмкін. Бұл күй өнерінің ерекше қасиеті болып табылады.

Қазіргі жаһандану заманында көптеген ұлттық мәдениеттер жоғалу қаупіне тап болып отыр. Себебі адамдар көбіне шетелдік мәдениетке қызығушылық танытады. Осындай жағдайда ұлттық музыканы сақтау өте маңызды. Құрманғазы мұрасы – қазақ халқының бірегей мәдени белгісі. Оны сақтау арқылы біз өзіміздің ұлттық ерекшелігімізді сақтаймыз. Сондықтан ұлттық музыканы дамыту – тек мәдени емес, стратегиялық маңызды мәселе. Бүгінде музыка жасау тәсілдері де өзгеріп жатыр. Компьютерлік бағдарламалар арқылы жаңа әуендер жасау, дыбысты өңдеу, түрлі эффектілер қосу мүмкіндігі бар. Бұл дәстүрлі музыканы жаңа қырынан көрсетуге мүмкіндік береді. Құрманғазы күйлерін анимациялық видеолармен, фильмдермен, ойындармен байланыстыру да қызықты бағыттардың бірі. Бұл әсіресе балалар мен жасөспірімдерге ұлттық өнерді жақындатуға көмектеседі.

Ұлттық музыка – патриоттық тәрбиенің маңызды құралы. Құрманғазы күйлерін тыңдай отырып, адам өз халқының тарихын сезінеді, ұлттық рухы оянады. Бұл әсіресе жастар үшін маңызды. Себебі қазіргі заманда ұлттық құндылықтарды сақтау – үлкен жауапкершілік. Музыка арқылы туған жерге деген сүйіспеншілік қалыптасады. Құрманғазы шығармашылығы тек Қазақстанда ғана емес, шетелде де қызығушылық тудырады. Оның күйлері түрлі халықаралық концерттерде орындалып жүр. Бұл қазақ музыкасының әлемдік мәдениетке қосқан үлесінің бір көрінісі. Егер цифрлық

технологияларды тиімді пайдалансақ, Құрманғазы мұрасын одан да кеңінен танытуға болады.

Қорытындылай келе, Құрманғазы Сағырбайұлының шығармашылық мұрасы қазақ мәдениетінің баға жетпес құндылығы болып табылады. Оның күйлері уақыт өткен сайын өз маңызын жоғалтпай, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келеді. Цифрлық технологиялар бұл мұраны сақтап қана қоймай, оны жаңа деңгейде дамытуға мүмкіндік береді. Заманауи құралдарды тиімді пайдалану арқылы Құрманғазы шығармаларын кең аудиторияға танытуға болады. Ұлттық музыканы цифрлық дәуірде жаңғырту – мәдени мұраны сақтаудың және оны дамытуының маңызды жолы. Бұл үдеріс қазақ өнерінің болашағын айқындап, оны әлемдік мәдени кеңістікке шығаруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Құрманғазы Сағырбайұлы. Күйлер жинағы. – Алматы: Өнер, 2005.
2. Ахмет Жұбанов. Ғасырлар пернесі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002.
3. Қалиев Б. Қазақтың дәстүрлі музыка өнері. – Алматы: Білім, 2010.
4. Жұмаділов Қ. Қазақ күй өнерінің тарихы. – Алматы, 2012.
5. Смирнова Т. Цифровые технологии в музыкальном искусстве. – Москва: Музыка, 2018.
6. Brown A. Music Technology and Innovation. – New York: Routledge, 2020.
7. ЮНЕСКО. Нематериалдық мәдени мұраны сақтау жөніндегі материалдар. – Париж, 2015.
8. Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігі. Ұлттық мәдени мұраны сақтау бойынша ресми құжаттар. – Астана, 2017.
9. Интернет ресурстар:
 YouTube – қазақ күй орындаулары мен архив жазбалары
 Spotify – ұлттық музыка жинақтары
 Google Scholar – ғылыми мақалалар базасы

Ғылыми жетекші – аға оқытушы, магистр Байшукурова А. Ж.

ӘОЖ 004.8: 378: 792.8

ХОРЕОГРАФИЯ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: ДӘСТҮР МЕН ИННОВАЦИЯ

Женсикбаева А., Юлдашева Ж., Кенжебаева М.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті

Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында білім беру жүйесі оқытудың инновациялық құралдарын енгізумен байланысты елеулі өзгерістерге ұшырауда. Ең перспективалы бағыттардың бірі – қазіргі білім беру ортасының маңызды элементіне айналып келе жатқан жасанды интеллект мамандарды даярлау тәжірибесіне енгізілуде. Бүгінде шығармашылық аясы

цифрлық дәуірде қандай болмақ? Жылдам өзгеріп жатқан технологиялық ортада мәдени және рухани бірегейлігімізді қалайша сақтап қаламыз? Жасанды интеллектіні және цифрлық шешімдерді жалпы шығармашылыққа және оқыту тәжірибесіне енгізудің қандай тәуекелдері бар? деген мәселелер толғандырады.

Қазақстан Республикасының 2023-2029 жылдарға арналған жоғары білімді дамыту тұжырымдамасында білім алушыларды жеке тұлғаға бағдарланған оқыту мен дербес қолдау көрсету мақсатында цифрлық технологияларды, оның ішінде жасанды интеллектіні пайдалану қажеттілігі атап көрсетілген [1]. Жалпы жасанды интеллект технологияларын қолдану оқу процесін жаңғыртуға, оның тиімділігін арттыруға және білім алушылардың шығармашылық әлеуетін дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер жасауға ықпал етеді. Білім беру процесінде осындай технологиялардың маңызы жайлы ғылыми еңбектер жарияланып та жүр. Отандық зерттеушілер Кусанова А. және Бәкірова С. «Би композициясы» пәні бойынша оқытудың моделін әзірлеп, апробациядан өткізді. Авторлар алынған нәтижелердің жасанды интеллектіні хореографиялық білім беру саласында тиімді пайдалануға болатындығын атап өтті [2]. Мұның өзі отандық хореография саласындағы нақты қадам деген пікірдеміз.

Ендігі тұста білім беруде жасанды интеллектіні пайдаланудың негізгі бағыттарына тоқталып өтсек. Айта кететініміз, бұл бағыттардың барлығы салыстырмалы жаңа функция болғандықтан жетілдіруді талап етеді. Ал негізгі деп көрсетіп отырғанымыз, аталған технологиялардың қолдану аймағы үлкен. Бұл әсіресе шығармашылық мамандықтарда мол әлеуетке ие.

Біріншіден, білім беру саласында жасанды интеллект әртүрлі оқу процестерін автоматтандыру және білім беру қызметін басқару үшін қолданылады. Заманауи білім беру платформалары оқу материалын білім алушылардың жеке ерекшеліктеріне бейімдеу үшін зияткерлік алгоритмдермен жұмыс жасайды. Мұндай жүйелер білім алушылардың дайындық деңгейін, олардың материалды игеру қарқынын және оқудың қолайлы әдістерін талдауға мүмкіндік береді. Алынған мәліметтер негізінде дербестендірілген білім беру траекториялары қалыптасады, бұл білімді игеру тиімділігін арттыруға және білім алушылардың тұлғасын дамытуға ықпал етеді. Екіншіден, жасанды интеллект технологиялары білім беру деректерін талдау үшін белсенді қолданылады. Аналитикалық жүйелер педагогтерге білім алушылардың үлгерімі туралы толық ақпарат алуға, проблемалық бағыттарды анықтауға және білім беру процесін уақтылы түзетуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе әрбір білім алушыға жеке тұлғалық бағыттылықтың маңыздылығы артып келе жатқан заманауи білім беру жағдайында өте маңызды болып отыр.

Хореографиядағы инновациялық технологиялар цифрландыру, оқытудың белсенді технологиялары, дамыту технологиялары және интеграцияны қамтиды. Хореография өнері құрамдас бөлігі болып есептелетін көркем шығармашылық білім беру саласында да цифрлық технологиялар ерекше маңызға ие. Бүгінгі күнде би қойылымының атауынан бастап жүзеге асыруға дейін қамтитын Midjourney, Leonardo.Ai, Qwen, Grok, Suno.ai, Soundraw, AIVA, ChatGPT, GigaChat және т.б. бағдарламалар пайдаланылып келеді. Дегенмен,

шығармашылық пәндер дәстүрлі педагогикалық әдістер мен қазіргі заманғы технологиялық шешімдердің үйлесімін талап етеді. Сондықтан да дәстүрлі әдістер хореография педагогикасында өзінің рөлін әлсіретпейді. Бұл әдістерді цифрлық технологиялардың көмегімен түрлендіріп отыруға әбден болады. Цифрлық оқыту құралдарын пайдалану оқу мүмкіндіктерін кеңейтуге, оны көрнекі және интерактивті етуге мүмкіндік береді. Мәселен, компьютерлік көру технологиясына негізделген қозғалысты талдау жүйелерін би техникасын үйрену, қимылдарды талдау мен түзету үшін көмекші құрал ретінде пайдалануға болады. Ал нақты би қойылымдарында костюмдердің эскиздерін, сахнаның безендірілуін, драматургиясын, сценарийін, музыкамен көркемделуін және образдардың қалай болатынын алдын-ала көруге мүмкіндік береді. Яғни, би қойылымын жоспарлау процесіне көмегін тигізеді.

Шығармашылық білім беруді цифрландыру білім беру ресурстарына қол жетімділікті кеңейтеді. Онлайн платформалар, виртуалды студиялар және интерактивті оқыту бағдарламалары студенттерге географиялық орналасуына қарамастан би өнерінің әртүрлі бағыттарын зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе білім берудің жаһандануы және қашықтықтан оқыту нысандарын дамыту жағдайында өзекті. Қазіргі білім беру кеңістігі цифрлық технологияларды белсенді енгізумен, педагогикалық тәсілдерді өзгертумен және көркемдік білім беру мүмкіндіктерін кеңейтумен сипатталады. Мұндай жағдайда педагог-хореографтың қызметі кәсіби білім мен дағдыларды берумен ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған заманауи білім беру технологияларын қолданумен байланысты жаңа ерекшеліктерге ие болады. Педагог-хореограф білім алушылардың көркемдік мәдениетін, эстетикалық талғамын және физикалық дамуын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Хореография педагогикасы жеке сала болып қалыптаса бастағанынан бастап бұл әрқашанда педагог-хореографтың негізі міндеті екені белгілі. Бүгінгі таңда бұл өзектілігін жоғалтқан жоқ. Қозғап отырған мәселеміз аталған бағытпен байланысты болғандықтан шолу жасап өтсек дейміз.

Педагог-хореограф би техникасын оқыту, білім алушылардың қимылдарын, пластикасын, музыкалық және сахналық шеберлігін үйлестіруді дамытады. Оқыту процесінде ол қимылдарды дұрыс орындау дағдыларын, ырғақ сезімін, мәнерлілік пен шеберлікті қалыптастырады. Хореографиялық білім берудің ерекшелігі – дене шынықтыруды, көркемдік дамуды және шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі көрсетуді үйлестіре білу қажеттілігінде. Демек, педагог-хореограф оқыту процесінде тәрбие беруді де жүзеге асырады. Педагогика ғылымында оқыту қағидаларының бірі – оқыту мен тәрбиенің бірлігі, яғни тұтас педагогикалық процесс екендігін атап өтеміз. Көптеген басқа пәндерден айырмашылығы, хореографияны оқыту қимылдарды көрсету, қайталау және орындау техникасын біртіндеп жетілдіру маңызды рөл атқаратын белсенді практикалық әрекеттерді қамтиды. Яғни, мамандықта практикалық оқыту әдістерін пайдалану басым. Кез-келген қазіргі заманғы технологияларды хореографияға практикалық көмек беруге бағыттау керек

деген сөз. Дегенмен, практика теорияға негізделетіндіктен оқыту теориясын да назардан тыс қалдырмаймыз. Бірақ мұны меңгерудегі жеңілдік – теорияда жалпы педагогиканың әдіс пен тәсілдерін пайдалану мүмкіндігінің бар екендігінде. Демек, біз жалпы әдістерді хореографияға бейімдей аламыз.

Мамандарды даярлау аясында педагог-хореографтың кәсіби қызметінде бірнеше негізгі функцияларды ерекшелеп көрсетуге болады. Біріншісі, би техникасы мен хореография теориясының негіздерін үйретуге бағытталған *білім беру* функциясы. Екіншісі, тәртіпті, жауапкершілікті, еңбекқорлықты және өнерді құрметтеуді қалыптастырумен байланысты *тәрбие беру* функциясы. Үшіншісі, би композицияларын қоюда, хореографиялық нөмірлер жасауда және білім алушылардың көркемдік ойлауын дамытуда көрінетін *шығармашылық* функция. Төртіншіден, педагог-хореограф концерттік қойылымдарды дайындауға, конкурстар мен фестивальдерге қатысуға, сондай-ақ оқу процесін үйлестіруге байланысты *ұйымдастырушылық* функцияны жүзеге асырады [3]. Бұл тұрғыдан жасанды интеллектіні қоса алғанда цифрлық технологиялар аталған функцияларға байланысты жүзеге асырылады. Ал пайдалану тәсілдері, оны студенттерге жеткізе білу және түсінікті түрде практикалық қолдануға үйрету ол педагогтың шеберлігіне, яғни тәжірибесіне байланысты болмақ. Заманауи білім беру көзқарасы тұрғысынан педагог-хореограф өз бетінше білім алып, үнемі жетілдіріп, технологиялық процестерді қадағалап отыруы тиіс. Яғни, педагог-хореографтың жасанды интеллект күзіреттілігі болуы қажет. Аталған күзіреттілікке ие болу бүгінгі маманның міндетті сапасына айналып келе жатқаны сөзсіз деген пікірдеміз. Ол үшін педагог базалық, тереңдетілген және кәсіби біліктілікті арттыру бағытында білімін арттырып отыруы тиіс.

Соңғы жылдары би мамандарын даярлау процесінде цифрлық технологиялардың рөлі айтарлықтай ұлғайып келеді. Хореографияны оқытудың заманауи әдістері дәстүрлі педагогикалық тәсілдерді де, инновациялық технологияларды да қамтитынын жоғарыда атап өттік. Дәстүрлі оқыту технологиясы бойынша, биді оқыту педагогтың қимылдарды көрсету, орындау техникасын түсіндіру және жаттығуларды бірнеше рет қайталау арқылы жүзеге асырылады. Бұл әдіс бірте-бірте дұрыс техниканы қалыптастыруға және білім алушылардың моторлық есте сақтауын дамытуға мүмкіндік береді. Алайда, білім беруді цифрландыру жағдайында дәстүрлі әдістер бейнематериалдарды, интерактивті платформаларды және әртүрлі цифрлық оқыту құралдарын қолданумен толықтырылып отырылуы тиіс. Мәселен, бейнежазбаларды пайдалану студенттерге өз өнімділігін талдауға, оны кәсіби үлгілермен салыстыруға және қозғалыс техникасындағы қателерді анықтауға мүмкіндік береді.

Қазіргі білім беру кеңістігінің ерекшелігі – қашықтықтан оқыту формаларын пайдалану болып отыр. Онлайн сабақтар мен виртуалды шеберлік сыныптары қатысушылардың географиялық орналасуына қарамастан хореографияны оқытуға мүмкіндік береді. Би өнерінің практикалық бағыты педагог пен білім алушының тікелей өзара әрекеттесуін қажет етсе де,

қашықтықтан оқыту технологиясын теориялық дайындық, би қойылымдарын талдау және шығармашылық жобаларды талқылау үшін тиімді пайдалануға мүмкіндік мол. Біз мұның короновирустық пандемия кезінде маңызды болғанын байқадық. Қашықтықтан оқыту технологияларының кеңінен таралуының негізгі себептерінің бірі де осы жағдай деген пікірдеміз.

Цифрлық технологиялардың арасында басым бағыттардың бірі болып тұрған жасанды интеллект технологиялары екені сөзсіз. Мемлекеттің білім беру саласына да аталған технологияларды енгізу мәселесі де белсенді бола түсті. Осы технологиялық процестерден хореография өнері де тыс қалмақ емес. Аталған технологияны мамандықтың спецификасын ескере отырып түрлі бағытта және формаларда пайдалануға мүмкіндіктер бар. Атап көрсететін болсақ, жасанды интеллектті қолданудың маңызды мүмкіндіктерінің бірі – *қозғалыс техникасын талдау* болып табылады. Компьютерлік көрудің заманауи жүйелері адам денесінің орнын тануға, қозғалыстарды түсіруге және оларды анықтамалық модельдермен салыстыруға қабілетті. Мұндай технологиялар би элементтерінің дәлдігін талдауға, техникадағы қателіктерді анықтауға және оларды түзету бойынша ұсыныстар беруге мүмкіндік береді. Педагог-хореограф үшін мұндай құралдар дәстүрлі оқыту әдістеріне тиімді қосымша бола алады, өйткені олар қозғалыстардың *орындалу сапасы* туралы объективті ақпарат алуға мүмкіндік береді. Келесі тұсы – жасанды интеллект *хореографиялық композициялар жасау* және *дамыту* үшін қолданылуы. Кейбір заманауи бағдарламалар бар қозғалыстар мен стильдерді талдау негізінде жана би комбинацияларын жасауға қабілетті [4]. Мұндай жүйелер хореографиялық реттіліктің әртүрлі нұсқаларын ұсына алады, оларды педагог би қою процесінде қолдана алады. Бұл педагогтың шығармашылық мүмкіндіктерін кеңейтуге және жаңа көркемдік идеялардың дамуын ынталандырады. Жасанды интеллектті қолданудың тағы бір маңызды бағыты – *оқу материалдарын әзірлеу*. Заманауи интеллектуалды жүйелер автоматты түрде оқу бейнелерін жасай алады, музыкалық сүйемелдеуді таңдай алады, сонымен қатар сабақ өткізу үшін әдістемелік ұсыныстар жасайды. Мысалы, педагог жасанды интеллект технологияларын күрделі қозғалыстарды орындау, визуалды нұсқаулар жасау үшін немесе интерактивті оқыту бағдарламаларын дайындау мақсатында қолдана алады.

Әрине, аталған технологиялар педагогтарға да, білім алушыларға да көмек болады. Дегенмен, шығармашылық бағыттағы мамандықтарда технология адами факторды алмастыра алмайды деп есептейміз. Жаңа дүниені туындату адамның ойлау, қабілет, зейін, эмоция, қиял түрлері, ерік және т.с.с. психикалық процестерінің қатысуын талап етеді. Жоғарыда тоқталып өткен артықшылықтарға қарамастан, хореографиялық білім беруде жасанды интеллектті қолдану мұқият және мағыналы тәсілді қажет етеді. Аса жетілдірілген жүйенің адамның ми қызметінің күрделі жақтарын алмастыра алмайды деп ойлаймыз. Жасанды интеллектті оқытудың құралдарының бірі, қазіргі заманғы технологиялық көмекші ретінде қабылдауымыз керек. Оның оқыту сапасын жақсартуда мол әлеуетке ие. Бірақ, дайын ақпаратты ала салуға

дағдыланбаған жөн. Аталған технологияның материалдарды жетілдіруге, түсініксіз тұстарын анықтап білуде маңызды зор. Жасанды интеллект технологиялары педагогтың орнына емес, оқытудың тиімділігін арттыруға көмектесетін қосымша құрал ретінде қарастырылуы керек. Заманауи цифрлық технологияларды пайдалану педагогикалық қызметтің тиімділігін арттыруға, оқыту әдістерін кеңейтуге және неғұрлым икемді білім беру ортасын құруға мүмкіндік береді. Сондықтан, білім алушыларды жасанды интеллект болса да, ақпаратты іріктеп алуға, жетілдіруге үйрету керек. Атап айтқанда, дәстүрлі оқыту әдістерімен интеграциялаймыз.

Хореографиялық білім беру саласында жасанды интеллектіні пайдаланып оқыту процесін жүзеге асыру кезінде ескеру қажет бірқатар қиындықтар мен шектеулер бар. Негізгі күрделі мәселелердің бірі ретінде технологияларды енгізудің *техникалық күрделілігі*. Жасанды интеллект жүйелерін тиімді пайдалану үшін тиісті жабдық, бағдарламалық жасақтама және техникалық қолдау қажет. Барлық білім беру мекемелерінде мұндай технологияларды енгізу үшін жеткілікті ресурстар жоқ, бұл олардың кеңінен қолданылуын шектеуі мүмкін. Инженер-бағдарламашылармен педагог-хореографтар кәсіби байланыс орнатса нақты арнайы бағдарламалық өнім әзірлеуге мүмкіндік бар. Адамның қимылын, бидің бірізділігін, графикалық безендірілуін және музыкалық ақпараттандырылуын генерациялау бірлескен күрделі еңбекті талап етеді. Зерттеуші О.Грызунованың еңбегінде сапалы генерация биомеханика заңдылықтарына сүйеніп шынайы болуы, қимылдардың музыкалық материалмен үйлесуі, орындаушылардың физикалық көрсеткіштері жайлы толық мәліметтер болуы, әрібір би техникасы кеңістікте, уақыт бойынша орындалуы жайлы мәліметтер болуы қажет екендігі айтылады [4]. Ендігі маңызды мәселе – тікелей педагогикалық өзара әрекеттесудің рөлінің төмендеуі. Яғни, айтып отырғанымыз «субъект-субъект» мәселесі. Хореографиялық білім тек техникалық дағдыларды ғана емес, сонымен қатар биді көркемдік түсінуді, эмоционалды экспрессивтілік пен шығармашылық ойлауды жеткізуге мүмкіндік беретін педагог пен алушы арасындағы жеке байланысқа негізделген процесс екендігін жоғарыда атап көрсеттік. Цифрлық технологияға шамадан тыс тәуелділік білім беру процесінің осы маңызды құрамдас бөлігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Мұнда біз дәстүрлі оқыту мен технологияға негізделген білім беруді тең дәрежеде сақтау қажет деп есептейміз. Педагог сабаққа осы тұрғыдан дұрыс үйлестіріп, пропорцияны сақтау керек. Белгілі бір этикалық сұрақтар да жасанды интеллект саласын да қамтып отыр. Мәселен, студенттердің дербес деректерін қорғау, яғни құпиялылық, қозғалыстар мен бейнежазбаларды талдау жүйелерін пайдалану кезінде ескеру қажет. Мүмкін болатын қателіктерді немесе оқу нәтижелерін біржақты бағалауды болдырмау үшін білім беру жүйелерінде қолданылатын алгоритмдердің дұрыстығы мен объективтілігін қамтамасыз ету де маңызды. Мәселені қорытындылай келе біз аталған технологияларды пайдалана отырып оқытумен қатар, білім алушылардың цифрлық мәдениетін де қалыптастырамыз демекпіз.

Осылайша, хореография өнері жасанды интеллект технологияларын жан-жақты пайдаланып, нәтиже шығара отырып өнер саласын дамытуға, цифрлық процестің белсенді қатысушы ретінде өзінің позициясын нығайтады деген пікір білдіреміз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы – [электрондық ресурс]. – қарастыру режимі: <https://adilet.zan.kaz//docs/P2300000248>.
2. Кусанова А.Е., Бәкірова С.А. «Хореография саласындағы мамандарды даярлау үдерісіне жасанды интеллектіні енгізу». Central Asian Journal of Art Studies, Vol. 10, No. 4, 2025, 250–268 б. DOI: 10.47940/cajas.v10i4.1115
3. Грызунова О. В. Предпосылки применения искусственного интеллекта как постановочного инструмента в современной хореографии / Вестник Академии Русского балета им. А.Я.Вагановой – 2005. – Вып. 4, . №3 (98). – С. 42–50.
4. Панферов В. И. Искусство хореографа: учеб. пособие / В. И.Панферов; ЧГИК. – Челябинск: Изд-во ЧГИК, 2017. – 320 с.

УДК 379.8

МӘДЕНИ-ТЫНЫҒУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫ КӨМЕГІМЕН ОҢТАЙЛАНДЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Жиенбаева А. Жангирова Ж.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

XXI ғасыр — ақпараттық технологиялар мен цифрлық инновациялар дәуірі. Осы өзгерістердің әсерінен адамзат өмірінің барлық саласында, соның ішінде мәдени- тынығу саласында да күрделі трансформациялар жүруде. Жасанды интеллект мәдениетаралық коммуникацияны, шығармашылықты, білім беру үрдістерін және қоғамдық демалысты ұйымдастыруды жаңа деңгейге көтеруде [1]. Мәдени - тынығу жұмысына жасанды интеллекттің әсері, мүмкіндіктері, қолданылу бағыттары және әлеуметтік-мәдени мәні ғылыми дәлелдер негізінде талданады. Жасанды интеллект — компьютерлік жүйелердің адам интеллектінің белгілі бір функцияларын — ойлау, тану, үйрену және шешім қабылдау сияқты әрекеттерді атқаруға қабілетті бағдарламалық және аппараттық кешені. Жасанды интеллект саласы 1956 жылы Дартмут конференциясында ресми түрде қалыптасты және содан бері көптеген зерттеулер мен практикалық қолдануларға ие болды.

ЖИ-дің негізгі бағыттары:

- Меңгерту (Machine Learning)
- Табиғи тілдерді өңдеу (NLP)

- Компьютерлік көру
- Нейронды желілер

Бұл бағыттар мәдени салаларда дәстүрлі әдістерді тиімді алмастырып, жаңа мүмкіндіктер ашады. Жасанды интеллект үлкен көлемдегі мәліметтерді талдау және мазмұнды автоматты түрде жіктеу арқылы мәдени іс-шараларға қатысушылардың мүдделерін анықтап, оларға бейімделген бағдарламаларды әзірлеуге мүмкіндік береді. Мысалы: Netflix, Spotify және TikTok сияқты платформалар пайдаланушылардың қызығушылықтарын талдау арқылы мәдени ұсыныстарды дербестендіреді. Бұл тұтынушының мәдени тәжірибесін байытады және демалыс сапасын арттырады. Жасанды интеллект қазіргі уақытта мәдени өндірісте шығармашылық құрал ретінде қолданылады: музыка, бейне, анимация, әдебиет және т.б. Generative Adversarial Networks (GANs) визуалды шығармалар жасауға мүмкіндік береді. Transformer моделдері мәтіндер мен музыкалық шығармалар тудыра алады. Бұл технологиялар мәдени жобаларда эксклюзивті контент жасауға, фестивальдер, көрмелер мен шоу-бағдарламаларды жаңаша форматта ұсынуға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллекттің үлкен деректерді талдау қабілеті мәдени іс-шараларды жоспарлау барысында тиімді шешімдер қабылдауға көмектеседі:

- Қатысушылардың қызығушылықтарын болжау;
- Тиімді уақыт пен орналасуды таңдау;
- Бағдарлама мазмұнын аудиторияға бейімдеу және т.с.с.

MIT Sloan Management Review зерттеуіне сүйенсек, ЖИ-мен басқарылған жоспарлау ұйымдарға 20–30% өнімділікті арттыруға мүмкіндік береді.[2]

Қазіргі мәдени іс-шараларды ұйымдастыруда жасанды интеллект келесі интерактивті мүмкіндіктерді ашады: Виртуалды шынайылық (VR) және толықтырылған шынайылық (AR) арқылы көрерменге жаңа тәжірибе беру. Жасанды интеллектпен жүргізілген чат-боттар арқылы іс-шара қатысушыларына көмек көрсету. Смарт аудио-визуалды жүйелер арқылы бағдарлама мазмұнын аудиотүсіндіру және интерактивті тәжірибе. Бұл технологиялар мәдениет саласында қатысушының тәжірибесін ерекше және қызықты етеді. Жасанды интеллекттің мәдени салалардағы қолданылуы қоғамға келесі әлеуметтік әсерлерді тигізеді: жасанды интеллект тілдік тосқауылдарды жоя отырып, әр түрлі қоғам топтарының мәдени жұмыспен қатысуын жеңілдетеді. Креативтілік пен мәдени инновацияны қамтамасыз ету: жасанды интеллект дәстүрлі өнер мен мәдениет бағытын жаңаша форматқа айналдырып, жаңа мәдени өнім жасауға мүмкіндік береді. Бұл шығармашылықтың ғаламдық дамуына ықпал етеді. Жасанды интеллект мәдени-тынығу жұмысына терең ықпал етіп, мәдени контентті талдауда, шығармашылық өндірісті дамытуда, мәдени іс-шараларды ұйымдастыруда жаңа мүмкіндіктер ашады. Жасанды интеллекттің әлеуметтік әсері мәдениет саласының мүмкіндіктерін кеңейтіп, қоғамның рухани потенциалын арттырады.

Қазіргі уақытта мәдени-тынығу саласы цифрлық трансформация кезеңін бастан өткеруде. Соның ішінде жасанды интеллект технологиялары бұл саланы түбегейлі өзгертіп, оның тиімділігін арттырудың маңызды құралына айналып

отыр. Жасанды интеллект – адам қызметін имитациялайтын, үлкен көлемдегі деректерді өңдеп, шешім қабылдауға мүмкіндік беретін технология. Мәдени-тынығу жұмыстарын оңтайландыруда жасанды интеллектінің басты артықшылығы – ақпаратты жылдам әрі дәл өңдеу қабілеті. Ғылыми зерттеулерге сәйкес, жасанды интеллект үлкен көлемдегі деректерді адамға қарағанда әлдеқайда тез талдап, тиімді шешімдер ұсына алады. Бұл мәдени іс-шараларды жоспарлау, аудитория талдау, қызығушылықтарды анықтау сияқты процестерді автоматтандыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жасанды интеллект мәдени-шығармашылық қызметті жаңа деңгейге көтереді. Зерттеулерде көрсетілгендей, жасанды интеллект көркем контентті генерациялау, визуалды және музыкалық өнімдер жасау, сондай-ақ шығармашылық процесті жетілдіру үшін кеңінен қолданылады. Бұл мәдени - тынығу жұмыстарын әртараптандырып, оларды қызықты әрі заманауи етеді.

Жасанды интеллекттің тағы бір маңызды артықшылығы – дараландыру. Ол пайдаланушылардың қызығушылықтарын талдау арқылы әр адамға жеке мәдени ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде қатысушылардың белсенділігін арттырып, мәдени шаралардың тиімділігін жоғарылатады. Зерттеулер көрсеткендей, жасанды интеллект енгізілген жүйелер пайдаланушылардың қанағаттануын және қатысу деңгейін арттырады. Мәдени - тынығу саласында жасанды интеллект қолдану сонымен қатар еңбек өнімділігін арттырады. Көптеген күнделікті міндеттер автоматтандырылып, мамандар шығармашылық және ұйымдастырушылық жұмыстарға көбірек көңіл бөле алады. Жалпы цифрландыру үрдісі барлық салаларға әсер етіп, мәдени қызметті де жаңа форматқа көшіруге мүмкіндік береді. Жасанды интеллект мәдени-тынығу жұмыстарын оңтайландыруда маңызды рөл атқарады. Ол процестерді автоматтандыру, шығармашылық мүмкіндіктерді кеңейту, аудиториямен тиімді жұмыс жасау және қызмет сапасын арттыру арқылы бұл саланың дамуына айтарлықтай ықпал етеді. Сондықтан жасанды интеллект технологияларын мәдени-тынығу қызметіне енгізу - уақыт талабы және болашақтың негізгі бағыты болып табылады.

Өртүрлі мәдени өркениеттерді біріктіру және жаңа форматтар мен стильдердің бірегей комбинацияларын жасау қазіргі заманғы мәдениет мекемелерінің маңызды міндеті болып табылады. Нейрондық желілер әртүрлі мәдениеттер арасындағы өзара әрекеттесу сценарийлерін модельдеуге, ортақ тіл табуға және өнерді қабылдау шекараларын кеңейтуге мүмкіндік береді. Жасанды интеллект модельдерінің интеграциясы - мәдени элементтердің ерекше комбинацияларына жұртшылықтың қызығушылығын арттырады. Culturemix талдау орталығының мәліметтері бойынша, нейрондық желілік ұсыныстарды қолдана отырып ұйымдастырылған іс-шараларға қатысу пайызы өткен жылы 25% - ға өскен.[3]

Жасанды интеллект - біздің заманымыздың негізгі технологияларының бірі, мәдени демалыс мекемелерінің жұмысын оңтайландыру үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Оны енгізу басқару процестерін автоматтандыруға, жеке тәсіл арқылы аудиториямен өзара әрекеттесу сапасын жақсартуға және мәдени

іс-шаралардың мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтуге мүмкіндік береді. Сондықтан, мәдени демалыс мекемелері контекстінде нейрондық желілерді негізінен әкімшілік процестерді автоматтандыру үшін пайдалануға болады.[4]

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Аменец А.В. Основы культурно-досуговой деятельности. – М.: Юрайт, 2019
2. Бакуменко, М.А. «Қазіргі заманғы жасанды интеллект технологиялары және мәдени сала» // MediaVector. – 2022. – № 3. – URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tehnologii-iskusstvennogointellekta-i-sfera-kultury/> (кіру күні: 01.04.2026).
3. Шмаков С.А. Организация досуга и программ. – М.: Феникс, 2003.
4. Б.Р. Культурно-досуговая деятельность в современных условиях / Б.Р. Виппер - М.: Высшая школа, 2010.
5. Морковкин Е. А., Новичихина А. А., Замулин И. С. Жасанды интеллект заманауи өнер құралы ретінде / / Н. Ф. Катанова. 2021. №1 (35). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-kak-instrument-sovremennogo-iskusstva> (өтініш берген күні: 02.04.2026).

Ғылыми жетекші – аға оқытушы Абдисадыкова А.Б.

ӘӨЖ 78(574)(092)

АХМЕТ ЖҰБАНОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ: АУЫЗША ДӘСТҮРДЕН АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖҮЙЕГЕ дейін

Құбайдуллаев А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Биыл республика көрнекті ғалым-музыкатанушы, композитор, дирижер, Қазақстанның халық әртісі, өнертану докторы, профессор Ахмет Жұбановтың туғанына 120 жыл толуын кеңінен атап өтуде. Ол кәсіби музыкалық мәдениет пен білімнің, халық аспаптарындағы оркестрлік орындаушылықтың, Қазақстандағы музыкатанудың бастауында тұрып, оның дамуына зор ықпал етті. «А. Жұбанов халық аспаптарын дамыту мен халықтық-кәсіби жанрларды өркендету бағыттарын қалыптастырып, фольклор мен дәстүрлі музыканы зерттеудің ғылыми негізін қалады» [1, 55].

Қазақ музыкалық мәдениеті тарихи тұрғыда ауызша дәстүр жағдайында қалыптасты. Бұл жүйеде музыка поэзияны, орындаушылықты және әлеуметтік коммуникацияны біріктіретін синкреттік мәдени кеңістіктің құрамдас бөлігі ретінде өмір сүрді. Музыкалық шығарма осы контексте орындау үдерісінде жүзеге асырылып, бұл оның вариативтілігіне, импровизациялық сипатына және нақты жағдайға тәуелді болуына ықпал етті. Орындаушы тек жеткізуші ғана

емес, сонымен қатар музыкалық мәтіннің бірлескен авторы ретінде көрінді, ал оны жеткізу үдерісі ұстаздан шәкіртке тек ауызша түрде жүзеге асырылды.

Бұл дәстүр музыкалық мәдениеттің өміршендігін қамтамасыз етті. Алайда XX ғасырдағы әлеуметтік өзгерістер жағдайында ол жаңа талаптарға бейімделуді қажет етті. Сондықтан дәстүрді сақтау үшін оны жүйелеу және кәсіби білім беру жүйесіне енгізу қажет болды.

Бұл үдерісте Ахмет Жұбанов рөлі ерекше айқындалды. Оның қызметі музыкалық білім беруді ұйымдастыруды, халық аспаптар оркестрін құруды, композиторлық шығармашылық пен ғылыми зерттеулерді қамтыды. Ленинградта (РФ Санк-Петербург) оқуын аяқтағаннан кейін ол Қазақстанға оралып, ұлттық музыкалық мәдениетті жаңа деңгейде қалыптастыруға кірісті. 1933 жылы оның қатысуымен алғашқы кәсіби музыкалық оқу орны – Қазақ мемлекеттік музыкалық техникумы ашылды. Бұл оқиға ауызша дәстүрден академиялық жүйеге өтудің бастамасы болды.

Музыка теориясы, гармония, музыка тарихы және композиция сияқты пәндердің енгізілуі жаңа білім беру парадигмасын қалыптастырды. Сонымен қатар А.Жұбанов ұлттық негізді сақтауға ерекше мән беріп, оқу үдерісіне халық аспаптарын енгізді.

1934 жылы халық аспаптар оркестрінің құрылуы маңызды кезең болды. Кейін бұл ұжым Құрманғазы атындағы Қазақ мемлекеттік халық аспаптар оркестріне айналды. Оркестрдің құрылуы музыкалық ойлаудың жаңа формасын қалыптастырды. Ол ансамбльдік үйлесімділік, партитурамен жұмыс және көпдауыстылықты талап етті. Алғашында 11 домбырашыдан құралған ұжым 1934 жылы толыққанды ұлттық оркестрге айналды. Сол жылдың 25 маусымында Қазақ КСР ОАК президиумының «Алғашқы қазақ ұлттық оркестрін құру туралы» жарлығы қабылданды – дәл осы күнді елдегі оркестрлік өнердің шығу күні деп санау қажет [2, 14].

Дәстүрлі туындыларды – әндер мен күйлерді оркестрге аранжировка жасау музыкалық материалды трансформациялаудың маңызды құралдарының бірі болды. А. Жұбанов дәстүрлі шығармаларды аранжировкалау барысында олардың интонациялық негізін сақтай отырып, академиялық талаптарға сай формасын қалыптастырды. Нәтижесінде қазақ әндері мен күйлері жаңа дыбыстық ұйымдастырылуға ие болып, біртіндеп ұжымдық орындауға қолжетімді болды. Бұл процесс ауызекі дәстүрді жазбаша нысанға аудару ретінде қарастырылуы мүмкін, ол сонымен қатар оның құрылымдық ерекшеліктерінің өзгеруін де қамтиды. «Алғашқы жылдары оркестр репертуары халықтық әуендер мен күйлерден тұрды, қазақ оркестрінің репертуарын іріктеуде ең үлкен жұмысты А. Жұбанов атқарды».

Басты дирижердің еңбегі арқасында репертуарға жақсы таныс халықтық әуендер енгізілді: «Кеңес», «Қарлығаш», К. Сағырбаевтың күйлері – «Адай», «Сары-арқа», Д. Шығайұлының күйлері – «Қосалқа», «Қыз Ақжелең» және басқа да көптеген халық композиторларының шығармалары. Оркестрдің репертуары А.Қ. Жұбановтың редакциясында «Қараторғай», «Майра», «Елім-ай» сияқты әндермен толықты. Сол уақыттағы танымал әндердің өңдеулері мен

аранжировкалары да репертуарға енгізілді. Қазақ оркестрі үшін Л. Хамидимен бірлесіп арнайы жазылған алғашқы симфониялық шығарма – «Абай» сюитасы болды [3, 73]. Халық әндері мен күйлерді оркестрге аранжировка жасау барысында олардың интонациялық негізі мен образдық құрылымы сақталды, сонымен қатар композитор оларды көп дауыстылық, гармонизация және формалық ұйымдастыру заңдылықтарына бағынатын жаңа музыкалық ойлау жүйесіне аударды.

Ахмет Жұбанов оркестрдің ұйымдастырушысы ғана емес, сонымен қатар оның дирижері болды. Дирижер ретіндегі жұмыстың қиындықтары туралы Евгений Ерзакович өте дәл сипаттап жазған: «Сол кезеңде әлі нотасыз жұмыс істеген оркестрдегі дирижердің еңбегі ерекше қиын болды. Көптеген күйлер күрделі ырғақтық құрылымымен, алуан түрлі нюанстарымен және өзіндік пішіндерімен ерекшеленеді. Ахмет Қуанұлы ансамбльдік орындау тәжірибесі жоқ музыканттарды біртұтас көркем ұжымға дирижерлік таяқшаны асыра сілтеп сермеу арқылы емес, сырттай қарағанда қарапайым, бірақ өте мәнерлі, эмоциялық әсері күшті ишара арқылы біріктіре білді. Бұл ишара музыканттардың орындауын бір арнаға бағыттап, үйлесімділікке жеткізді. Дирижерлік пультте Ахмет Қуанұлы көрерменнің назарын өзіне аудармай, оны күйлердің әсемдігіне, олардың көркем мазмұнына шоғырландырып, үлкен табысқа жетті» [4, 173–174].

Академиялық музыкалық мәдениетті қалыптастыру контекстінде А. Жұбановтың композиторлық қызметінің ерекше маңызы бар. Латиф Хамидимен бірлесіп жазылған «Абай» операсы ұлттық музыкалық театрдың дамуында биік шыңға айналды. Операның либреттосы М. Әуезовтің Абай Құнанбаевтың өмірлік шығармашылық жолына негізделіп жазылған. «Операның сюжет желісінде ұлы Абайдың бейнесі жан-жақты – қайшылыққа толы кіріспеден бастап, философиялық тереңдікпен үндейтін эпилогқа дейін ашылған» [5, 32].

Ахмет Жұбанов Латиф Хамидимен бірлесіп 1947 жылы Ұлы Отан соғысының батырына арналған «Төлеген Тоқтаров» операсын жазды. Сонымен қатар, ол ұзақ жылдар бойы «Құрманғазы» операсын жазу идеясын жүзеге асыруды көздеп, бұл жұмысты қызы — композитор Газиза Жұбановамен бірлесе бастайды. Аталған шығарма Ахмет Жұбанов қайтыс болғаннан кейін 1970 жылы аяқталды. Жалпы алғанда, Жұбановтың композиторлық мұрасы халықтық тақырыптарға тұрақты түрде жүгінуімен ерекшеленеді. Ол халықтық музыкалық материалды жай ғана пайдаланбай, оны академиялық музыканың заңдылықтарына сәйкес қайта өңдеп, ұлттық сипат пен кәсіби музыкалық тілдің синтезіне негізделген туындылар жасады. Мысалы, «Жез киік» пьесасында композитор Ықылас Дүкенұлының осы аттас қобызға арналған күйін негіз ретінде қолданды.

Оның шығармашылығында маңызды орын оркестрлік туындыларға тиесілі, олар ұлттық орындаушылық ұжымдардың репертуарына мықтап енген. Солардың ішінде ерекше назар аударуға тұрарлық «Қазақ рапсодиясы» және «Түркістан» шығармалары, оларда тек оркестрлік жазудың жоғары шеберлігі

ғана емес, сонымен қатар қазақ музыкасының интонациялық-ладтық табиғатын терең түсіну айқын көрініс табады. Бұл туындыларда композитор ұлттық әуендік материалды академиялық симфонизация принциптерімен органикалық түрде біріктіреді, бұл дәстүрді кәсіби музыкалық тіл жағдайында қайта ойластыру негізінде жеке стиль қалыптасқанын айтуға мүмкіндік береді.

Оның шығармашылығындағы елеулі бөлік – вокалдық мұра. Ол жасаған «Ақ сұңқар», «Қарлығаш», «Құстар әні» және басқа да әндер мен романсылар кеңінен таралып, танымалдыққа ие болды. Бұл туындылар айқын мелодиялық құрылымы, нәзік лирикалық интонациясы және поэтикалық сөзге деген мұқият көзқарасымен ерекшеленеді, бұл оларды дәстүрлі интонациялық ойлауды академиялық вокалдық миниатюра формасына интеграциялаудың үлгісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

А. Жұбановтың ғылыми қызметі оның шығармашылығының тағы бір маңызды бағытын құрайды. Бұл жұмыстың маңызы тек музыкалық мұраны сақтау ғана емес, сонымен қатар оны жүйелеу және ғылыми тұрғыдан талдауда жатыр. Қазақтың дәстүрлі музыкасы талдау, жіктеу және интерпретация объектісіне айналып, бұл музыкалық ғылымның қалыптасуы үшін қажетті шарт болып табылады. А.Жұбановтың еңбектері Қазақстандағы этномузыканың дамуына әсер етіп, әрі қарайғы зерттеулердің негізіне айналды [6].

А.Жұбановтың «Қазақ композиторларының өмірі мен шығармашылығы» («Жизнь и творчество казахских композиторов») атты кітабы қатал соғыс жылдарында (1942 ж.) жарық көріп, қазақ халқының ұлы композиторларының өмірі мен шығармашылығын зерттеуге арналған ғылыми еңбекке айналды. Бұл композиторлардың әндері мен күйлері Ұлы Даланың рухын қалыптастырған. Осы зерттеу үшін А.Қ. Жұбановқа КСРО Жоғары аттестациялық комиссиясының 1945 жылғы шешімімен диссертация қорғаусыз өнертану докторы ғылыми дәрежесі берілді. 1951 жылы ұйымдастырылған кең көлемді саяси қысым негізінде А. Қ. Жұбанов буржуазиялық-ұлтшыл идеологияда айыпталып, консерватория ректоры лауазымынан босатылды, ал кітабы ғылыми айналымнан алынып тасталды. Қазақстанның тәуелсіздігін алуымен кітап қайтадан жарияланды. Кітап екі негізгі бөлімнен тұрады: бірінші бөлім күйлер музыкасына, екіншісі әндерге арналған. Осы еңбектің негізінде «Ғасырлар пернесі» (1958) және «Замана бұлбұлдары» (1963) атты екі кітап жарық көрді.

А.Жұбановтың ғылыми мұрасында ерекше орын алған еңбектердің бірі – ұлы қазақ композиторы және домбырашы Құрманғазыға арналған зерттеулері. Композитор XIX ғасырда өмір сүрген музыканттың өмірбаянын қалпына келтіріп, оның күйлерін жинап, нотаға түсірілді. Тағы бір маңызды бағыт – этнографиялық зерттеулер, ол ғылыми ізденістердің құрамдас бөлігіне айналды. Өмір бойы қазақ фольклорының үлгілерін – әндер мен күйлерді жазып, нотаға түсіру арқылы А.Жұбанов қазақ этномузыкасына елеулі үлес қосты.

А.Жұбановтың ең терең ықпалы оның педагогикалық қызметінде көрінді, бұл қызмет музыкалық-драмалық техникумда басталды. Жұбановтың

педагогикалық қызметі тек теориялық пәндерді оқытумен шектелмеді. Ол оқу бағдарламалары мен әдістемелік материалдарды әзірлеуге белсенді қатысты (Бекенова, 1990). Әрине, ең басты жұмыстың бірі – техникумда қазақ халық аспаптарын жетілдіруге арналған музыкалық-эксперименттік шеберхананы құруға бағытталды.

Ол Құрманғазы атындағы Алматы мемлекеттік консерваториясында сабақ берді, оның ректоры болды және бірнеше ұрпақ музыканттарды тәрбиеледі, олардың көпшілігі кейіннен республика мәдениетінің жетекші қайраткерлеріне айналды. 1954 жылы ол халық аспаптары кафедрасын ашып, оның меңгерушісі болып тағайындалды, сонымен қатар қазақ музыкасының тарихы, дирижерлік және аранжировка (инструментовка) пәндерін оқытты.

Педагогикалық миссиясы шығармашылық және ғылыми қызметімен тығыз байланысты болды. Қазақ тілінде педагогикалық әдебиет құруға ерекше көңіл бөліп, ол «Музыка әліппесі» атты кітап жазды. Бірқатар жарияланымдарында ол педагогикалық мәселелерді көтерді: «Қазақ кадрларын даярлау орталығы», «Күні туып тұрған мәселелер туралы», «Эстетикалық тәрбиелеудің басты бағыты», «Шеберлік», «Жас ұрпақты эстетикалық тәрбиелеу», «Музыкалық майдандағы жаңа есімдер», «Халық университеттері».

Музыкалық білім беру жүйесінің қалыптасуы, концерттік қызметтің дамуы, мәдениет саясатына қатысу қазақ музыкасының әлемдік кеңістікке интеграциясына ықпал етті. Оның еңбегі Қазақ КСР-інің Халық артисі атағы және КСРО Мемлекеттік сыйлығымен марапатталуымен бағаланды, бұл оның музыкалық өнерді дамытудағы үлесін мойындаудың дәлелі болып табылады.

Ахмет Жұбановтың мұрасы қазіргі музыкалық білім беру мен өнерге де әсерін сақтап келеді және оның Қазақстандағы академиялық музыкалық дәстүрдің негізін қалаушылардың бірі ретіндегі маңыздылығын растайды. Әр онжылдық сайын ғалым Ахмет Жұбановқа арналған зерттеу ауқымының кеңеюі тек оның тұлғасы мен мұрасына тұрақты ғылыми қызығушылықты ғана емес, сонымен қатар музыкалық және мәдениеттанулық зерттеулердің тереңдігін де көрсетеді. Осы контексте А. Жұбановтың өз ғылыми және музыкалық-критикалық мәтіндерінің ерекше мәні бар, онда тек ұлттық музыкалық мәдениеттің дамуына қатысты көзқарастары ғана емес, сонымен қатар Қазақстандағы кәсіби музыкалық және білім беру жүйесінің қалыптасуына бағыт берген принциптері де көрініс табады. Жұбановтың тұлғасының ауқымы оның композиторлық, дирижерлік, педагогикалық және ғылыми салалардағы жетістіктерінің жиынтығымен емес, мәдени миссиясының тұтастығымен бағаланады. Оның қызметі жүйе құрушы фактор ретінде қарастырылады, мұнда еуропалық формаларды механикалық түрде қабылдау емес, оларды қазақ дәстүрімен органикалық түрде біріктіру жүзеге асады. Жұбановтың тұлғасын кезеңдік, тарихи мәні бар фигура ретінде қарастыруға толық негіз бар, ол тек бірнеше буын музыканттар мен педагогтардың шығармашылығына ғана емес, сонымен қатар жалпы мәдени-тарихи процестерге де әсер етті.

Ахмет Жұбанов мұрасын қазіргі кезеңде зерттеу биографиялық және сипаттамалық тәсілдерден шығып, оны күрделі мәдени жүйе ретінде қарастыруды қажет етеді, мұнда көркемдік, педагогикалық және ғылыми ізденістер өзара тығыз байланыста көрінеді. Осылайша, Ахмет Жұбанов мұрасының өшпес өзектілігі оның қызметінің тарихи мәнімен ғана емес, сонымен қатар қазіргі ғылымның әдіснамалық ресурсы ретінде әрекет ету қабілетімен де анықталады. Оның шығармашылық және ғылыми мұрасы мәдени саясатты қалыптастыруға, білім беру стратегияларын дамытуға және көркемдік практикаға әсер етуді жалғастырып келеді, бұл оның тұлғасын Қазақстан ұлттық музыкалық мәдениетінің қалыптасуы мен дамуы үдерісіндегі негізгі фигуралардың бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Джумакова У. Творчество композиторов Казахстана 1920-1980-х годов. Проблемы истории, смысла и ценности. – Астана: Фолиант. -2003. -232 бет.
2. Гизатов Б. Казахский государственный оркестр народных инструментов имени Курмангазы. Очерк. // Алма-Ата, 1957. – 178 с.
3. Задорожная С.Н. Акбужурова С.Ж. Академическая музыка Казахстана для ансамблей и оркестров на рубеже XX-XXI вв (1980-2014 гг.): учебное пособие. – Костанай: типография КГПИ, 2017. – 114 с.].
4. Ерзакович Б. Ахмет Жубанов // Музыкальное наследие казахского народа. – Алма-Ата, 1979. – С.171-177].
5. Күзембаева С.Ә. Ахмет Жұбанов – ұлттық операның негізін салушы // «Ахмет Жұбанов және Қазақстанның өнертану ғылымдары» атты Респ.ғыл.-практ.конф. мат.-Алматы, 2006. - С.31-35.].
6. Гизатов Б. Академик Ахмет Жубанов - Алматы: Жазушы, 1972. - 268 с. 1984.

Ғылыми жетекшісі – п.ғ.к., доцент Мукеева Н.Е.

ӘОЖ 78.07:004.8

МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Кабулова А.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

XXI ғасырдың үшінші онжылдығында білім беру саласы түбегейлі цифрлық трансформацияны бастан кешіруде. Бұл үдеріс адамзат өнерінің ең нәзік саласы — музыкалық білім беруді де айналып өтпеді. Бүгінгі таңда жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары тек техникалық есептеулер жүргізетін құрал ғана емес, ол музыкалық оқытудың жаңа парадигмасын

қалыптастырушы негізгі факторға айналды. Музыкалық білім беруде жасанды интеллектті қолданудың тиімділігі — оның оқу үдерісін автоматтандыруда, әрбір білім алушының жеке ерекшеліктеріне бейімделуде және оқытушы мен студент арасындағы интерактивті байланысты жаңа деңгейге көтеруінде жатыр.

Қазіргі заманғы музыкалық педагогиканың алдында тұрған басты міндеттердің бірі — дәстүрлі академиялық мектептің классикалық қағидаларын сақтай отырып, оны заманауи технологиялық мүмкіндіктермен ұштастыру. Жасанды интеллект оқытушыны алмастырушы емес, керісінше оның әдістемелік мүмкіндіктерін кеңейтетін, сабақтың сапасын арттыратын және студенттің өз бетінше жұмыс істеу қабілетін дамытатын интеллектуалды серіктес ретінде қарастырылуы тиіс. Осы тұрғыда, ЖИ технологияларын музыкалық білім беру бағдарламаларына интеграциялау — оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың заман ағымына сай бәсекеге қабілетті маман болып қалыптасуына жол ашады.

Оқытуды даралау және дербес білім беру траекториясы

Заманауи музыкалық педагогиканың ең өзекті мәселелерінің бірі — білім алушылардың жеке қабілеттері мен психологиялық ерекшеліктеріне негізделген оқыту үдерісін қалыптастыру. Жасанды интеллект (ЖИ) бұл бағытта бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктерге жол ашады. Дәстүрлі оқыту жүйесінде «орташа статистикалық оқушыға» бағытталған бағдарламалар жиі кездессе, ЖИ технологиялары әрбір студент үшін **дербес білім беру траекториясын** құруға мүмкіндік береді.

ЖИ негізіндегі адаптивті оқыту жүйелерінің тиімділігі келесідей негізгі аспектілермен айқындалады:

1. **Дыбысты тану және нақты уақыт режиміндегі кері байланыс:** ЖИ алгоритмдері музыкалық аспапта ойнау немесе вокалдық орындау барысында дыбыстың биіктігін, ұзақтығын, тембрін және ритмдік дәлдігін қас қағым сәтте талдайды. Мысалы, оқушы нотаны қате алғанда немесе ритмнен ауытқығанда, жүйе оны бірден тіркеп, визуалды немесе дыбыстық белгі арқылы хабарлайды. Бұл оқушының өз қатесін мұғалімнің қатысуынсыз-ақ дер кезінде түзетуіне, яғни «өзін-өзі бақылау» дағдысын қалыптастыруға көмектеседі.
2. **Материалдың күрделілігін автоматты түрде реттеу:** Интеллектуалды платформалар білім алушының ілгерілеу деңгейін (progress) тұрақты түрде бақылап отырады. Егер оқушы берілген музыкалық этюдті немесе гамманы қиындықсыз орындаса, жүйе келесі кезеңде техникалық жағынан күрделірек тапсырмаларды ұсынады. Ал егер белгілі бір фрагментте қиындықтар туындаса, ЖИ сол фрагментті жеке бөліп алып, оны баяу темпте қайталауды немесе соған ұқсас қосымша жаттығулар жиынтығын жасауды ұсынады. Бұл «зеригу» немесе «шамадан тыс жүктеме» факторларын жойып, оқуға деген мотивацияны сақтайды.
3. **Орындаушылық стильді талдау және түзету:** Заманауи ЖИ жүйелері тек нотаның дәлдігін ғана емес, сонымен қатар артикуляция мен динамикалық нюанстарды да талдауға қабілетті. Бұл студентке өз орындаушының

көркемдік деңгейін түсінуге, музыкалық фразаларды дұрыс құруға көмектеседі. Мұндай тәсіл әсіресе үйде дайындалу кезінде өте тиімді, себебі студент мұғалімнің сабағына дейін техникалық қателердің басым бөлігін ЖИ көмегімен түзетіп үлгереді.

Yousician, SmartMusic және **Flowkey** сияқты цифрлық орталардың тәжірибесі көрсеткендей, ЖИ көмегімен жасалған дербес траектория оқу уақытын 30-40%-ға үнемдеуге және материалды меңгеру сапасын айтарлықтай жақсартуға мүмкіндік береді. Осылайша, ЖИ музыкалық білім беруді жаппай сипаттан жеке тұлғаға бағытталған жоғары технологиялық үдеріске айналдырады.

Музыкалық-теориялық пәндерді меңгерудегі ЖИ мүмкіндіктері

Музыкалық білім беру жүйесіндегі теориялық пәндер (сольфеджио, музыка теориясы, гармония, музыкалық шығармаларды талдау) білім алушыдан жоғары деңгейдегі абстрактілі ойлауды, есту қабілетінің дәлдігін және аналитикалық дағдыларды талап етеді. Жасанды интеллект (ЖИ) бұл бағытта оқыту әдістемесін жаңа арнаға бұрып, теориялық білімді практикамен ұштастырудың тиімді тетіктерін ұсынады.

ЖИ технологияларының музыкалық-теориялық дайындықтағы негізгі функциялары:

1. **Интеллектуалды музыкалық диктанттар және есту қабілетін дамыту:** Сольфеджио сабақтарындағы ең күрделі кезең — музыкалық диктант жазу. ЖИ негізіндегі бағдарламалар (мысалы, **EarMaster** немесе **Theta Music Trainer**) оқушының деңгейіне қарай әуендерді нақты уақытта генерациялай алады. Жүйе оқушының жауаптарын талдап, оның қай интервалдарды немесе аккордтарды ажыратуда қиналатынын анықтайды. Егер оқушы «кіші терция» мен «үлкен терцияны» шатастырса, алгоритм келесі жаттығуларда дәл осы интервалдарға басымдық береді. Бұл есту қабілетін жаттықтыру үдерісін мейлінше дәл әрі нәтижелі етеді.
2. **Гармониялық талдауды автоматтандыру:** Гармония пәні бойынша күрделі партитураларды талдау — көп уақытты қажет ететін үдеріс. Қазіргі заманғы ЖИ алгоритмдері классикалық шығармалардағы аккордтық тізбектерді, модуляцияларды және функциялық байланыстарды секунд ішінде анықтауға қабілетті. Бұл студенттерге тек «техникалық есептеумен» айналыспай, музыкалық мазмұнның логикасын, композиторлық стильдің ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Оқушы ЖИ жасаған талдауды өз нұсқасымен салыстыра отырып, қатесін тез түсінеді.
3. **Визуалды және интерактивті оқыту:** ЖИ технологиялары дыбысты визуалды бейнеге (спектрограмма, графикалық ноталар) айналдыру арқылы музыкалық теорияны көрнекі етеді. Мысалы, обертоңдар қатарын немесе дыбыстың физикалық қасиеттерін интерактивті графиктер арқылы көрсету студенттердің акустикалық заңдылықтарды тез меңгеруіне септігін тигізеді. Бұл әсіресе көрнекі қабылдауы басым (визуал) студенттер үшін өте тиімді.
4. **Музыкалық шығармаларды цифрлық форматта зерттеу:** ЖИ көмегімен жазылған партитураларды цифрлық өңдеу (OCR - Optical Music Recognition)

студенттерге ноталық мәтінді «тірі» дыбысқа айналдыруға, кез келген аспаптың партиясын бөлек тыңдап, оның музыкалық матадағы рөлін зерттеуге жол ашады. Бұл оркестрлеу мен аспап тану пәндерін меңгеруде таптырмас құрал.

Қорыта айтқанда, ЖИ музыкалық-теориялық пәндерді «құрғақ» академиялық қағидалар жиынтығынан тірі, интерактивті және практикалық бағыттағы зерттеу нысанына айналдырады. Бұл студенттердің музыкалық сауаттылығын арттырып қана қоймай, олардың кәсіби талдау жасау шеберлігін жаңа сапалық деңгейге көтереді.

Шығармашылық потенциалды арттыру және цифрлық композиция

Жасанды интеллект тек орындаушылық шеберлікті шыңдаумен шектелмейді, сонымен қатар ол болашақ композиторлар мен музыка зерттеушілерінің шығармашылық әлеуетін кеңейтуге бағытталған қуатты құрал болып табылады. **AIVA (Artificial Intelligence Virtual Artist)**, **Google Magenta** немесе **Amper Music** сияқты жобалар студенттерге жаңа музыкалық идеялар, формалар мен гармониялық шешімдер ұсынады. Бұл бағыттағы ЖИ-дің тиімділігі келесі аспектілермен айқындалады:

- 1. Шығармашылық серпін (Inspiration) және идеялар генерациясы:** Көптеген жас композиторлар «бос парақ» қорқынышымен немесе шығармашылық тоқыраумен бетпе-бет келеді. ЖИ алгоритмдері берілген жанр немесе көңіл-күй бойынша алғашқы әуендік фразаларды немесе аккордтық тізбектерді ұсына алады. Студент ЖИ ұсынған бұл бастапқы нұсқаны негізге ала отырып, оны өз талғамымен дамытады, аспаптандырады және көркемдік өңдеуден өткізеді. Бұл жерде ЖИ авторды алмастырмайды, ол тек шығармашылық ойдың қозғаушы күші (catalyst) ретінде қызмет етеді.
- 2. Стыльдік талдау және еліктеу (Stylistic Imitation):** ЖИ технологиялары әртүрлі дәуір композиторларының стильдік ерекшеліктерін (мысалы, Бахтың полифониясын, Моцарттың классикалық пропорцияларын немесе Дебюссидің импрессионистік гармониясын) терең талдауға мүмкіндік береді. Студенттер осы талдау негізінде белгілі бір стильде жазып көруге, музыкалық тілдің заңдылықтарын іс жүзінде меңгеруге машықтанады.
- 3. Аранжировка және цифрлық оркестрлеу:** ЖИ көмегімен студенттер жазған әуендерін бірнеше секунд ішінде толық оркестрлік шығармаға айналдыра алады. Бұл аспаптардың үйлесімділігін, дыбыс бояуларының (тембр) теңгерімін бірден естуге және түзетуге мүмкіндік береді.

Түйіндей келе, қазіргі заманғы музыкалық білім беру жүйесінде жасанды интеллектті қолдану — бұл жай ғана сән емес, уақыттың қайтпас талабы және стратегиялық қажеттілік. ЖИ технологиялары білім беру үдерісінің тиімділігін арттырып, оқытушыны техникалық, қайталанбалы жұмыстардан (тексеру, қайталау, қарапайым бақылау) айтарлықтай босатады.

Бұл өз кезегінде педагогқа оқушының рухани-эстетикалық тәрбиесіне, оның көркемдік талғамын қалыптастыруға, шығармашылық еркіндігі мен орындаушылық интерпретациясына көбірек көңіл бөлуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, ЖИ-дің көмегімен музыкалық білім берудің қолжетімділігі артып, инклюзивті ортаны дамытуға, ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың өнер әлеміне еркін енуіне жаңа жолдар ашылады. Дегенмен, ЖИ мұғалімнің тұлғасын, эмоционалдық байланысы мен рухани тәлімгерлігін алмастыра алмайтынын есте сақтау қажет. Тек дәстүрлі педагогика мен жоғары технологиялардың оңтайлы синтезі ғана болашақтың жоғары білікті әрі жан-жақты дамыған музыканттарын тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. The Application of Artificial Intelligence in Music Education Under the Background of Big Data — *Huang, J., & Zhang, J. (International Journal of Emerging Technologies in Learning)*.
2. Deep Learning and Artificial Intelligence in Music Education — *ResearchGate дерекқорындағы жинақтар*.
- a. Терең оқыту (Deep Learning) технологияларының музыкалық сауаттылықты арттыруға әсері туралы мақалалар жиынтығы.
3. AI and the Future of Music Education — *UNESCO Digital Library*.
4. ЮНЕСКО-ның білім берудегі жасанды интеллектті қолдану бойынша ұсыныстары мен болашақ стратегиялары.

Ғылыми жетекші - Қонысбаева Эльмира

ӘОЖ: 372.87:004:78

МУЗЫКАЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДА ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ДАМУДАҒЫ РӨЛІ

Кеңесұлы Ә.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті

Қазіргі жаһандану және цифрландыру жағдайында білім беру жүйесі түбегейлі өзгерістерге ұшырауда. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы оқыту мазмұнын жаңартумен қатар, білім алушылардың ойлау стиліне, танымдық белсенділігіне және кәсіби даярлық сапасына тікелей әсер етуде. Бұл үдеріс музыкалық білім беру саласына да тән. Дәстүрлі репродуктивті оқыту моделінен инновациялық, цифрлық ортаға бейімделген шығармашылық оқыту жүйесіне көшу – уақыт талабы.

Музыкалық пәндерді оқыту тек орындаушылық шеберлікті қалыптастырумен шектелмей, студенттердің креативті ойлауын, зерттеушілік қабілетін, технологиялық сауаттылығын дамытуға бағытталуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, цифрлық платформаларды оқу үдерісіне енгізу білім беру мазмұнын жаңғыртудың тиімді құралы ретінде қарастырылады. Онлайн студиялар, ноталық редакторлар, қашықтан оқыту жүйелері және

мультимедиалық сервистер музыкалық шығармаларды талдау, өңдеу, аранжировка жасау және бірлескен жобалар әзірлеу мүмкіндіктерін кеңейтеді [1].

Қазіргі педагогикалық ғылымда «инновациялық интеллект» ұғымы тұлғаның жаңа идеяларды тудыру, оларды тәжірибеде жүзеге асыру және өзгермелі технологиялық ортаға бейімделу қабілеті ретінде түсіндіріледі. Музыкалық білім беру жағдайында бұл студенттердің цифрлық құралдарды шығармашылықпен пайдалануымен, авторлық жобалар әзірлеуімен және музыкалық-цифрлық өнімдер жасаумен сипатталады.

Сонымен қатар, цифрлық платформалар білім алушылардың дербес оқу траекториясын құруға, кері байланысты жедел алуға және интерактивті ортада жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Мұндай ортада студент тек білім алушы емес, сонымен қатар цифрлық контент жасаушы, зерттеуші және шығармашылық жобалардың авторы ретінде қалыптасады.

Осыған байланысты музыкалық пәндерді оқытуда цифрлық платформалардың инновациялық интеллектіні дамытудағы рөлін ғылыми тұрғыда негіздеу өзекті мәселе болып табылады. Мақаланың мақсаты – цифрлық платформаларды қолданудың студенттердің инновациялық интеллектісін қалыптастырудағы педагогикалық мүмкіндіктерін айқындау және оның музыкалық білім беру сапасына әсерін талдау.

Музыкалық білім беруді цифрландыру мәселесі қазіргі педагогика ғылымының басым бағыттарының бірі болып отыр. Зерттеулерді талдау цифрлық технологиялардың білім сапасын арттырумен қатар, студенттердің креативтілігі мен инновациялық ойлауын дамытуға ықпал ететінін көрсетеді.

Ең алдымен, инновациялық интеллект феноменін түсіндіруде когнитивтік және креативтілік теориялары маңызды орын алады. Шығармашылық ойлау теориясын жүйелі түрде негіздеген Джой Пол Гилфорд креативтілікті дивергентті ойлаумен байланыстырып, оны тұлғаның жаңа, бірегей және көпнұсқалы идеялар ұсыну қабілеті ретінде қарастырған. Оның тұжырымдамасында шығармашылық үдеріс ойлау икемділігімен, түпнұсқалылықпен және идеялар санының молдығымен сипатталады [2].

Ал Эллис Пол Торранс шығармашылық қабілетті диагностикалау мақсатында арнайы психометриялық құрал – шығармашылық ойлауды бағалауға арналған тесттер жүйесін ұсынған [3]. Бұл әдістеме креативтіліктің даму деңгейін эмпирикалық тұрғыда анықтауға мүмкіндік беріп, инновациялық интеллект құрылымындағы креативті компонентті ғылыми негізде бағалауға жол ашты. Инновация ұғымын әлеуметтік-мәдени және экономикалық тұрғыдан қарастырған Йозеф Шумпетер инновациялық дамудың басты факторы ретінде жаңашылдықты енгізу мен оны тәжірибеде жүзеге асыруды атаған. Білім беру саласында бұл идея студенттердің жаңа білімді тек меңгеріп қана қоймай, оны практикада қолдануымен ұштасады.

Қазақстандық педагогика ғылымында білім беру технологияларын жүйелеу және тұлғаның танымдық белсенділігін арттыру мәселесін алғашқылардың бірі болып негіздеген ғалымдардың қатарында Ж. А. Қараев

бар. Оның деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы білім алушының дербестігін, шығармашылық ізденісін дамытуға бағытталған [4]. Бұл идеялар қазіргі цифрлық білім беру ортасында жеке оқу траекториясын ұйымдастырумен және интерактивті платформаларды қолданумен мазмұндық тұрғыдан сабақтасады.

М. М. Жанпейісова модульдік оқыту технологиясы арқылы студенттің өзіндік дамуы мен шығармашылық белсенділігін арттырудың педагогикалық шарттарын айқындаған [5]. Ғалым ұсынған модульдік құрылым қазіргі цифрлық платформаларда оқу мазмұнын блоктық жүйеде ұйымдастыруға әдіснамалық негіз бола алады.

Білім беруді ақпараттандыру және инновациялық технологияларды енгізу мәселесін Г. Қ. Нұрғалиева жан-жақты зерттеген. Оның еңбектерінде цифрлық білім беру ортасының құрылымы, электрондық оқыту ресурстары және педагогтың инновациялық қызметі қарастырылған [6]. Бұл тұжырымдар музыкалық білім беру саласында цифрлық платформаларды тиімді пайдаланудың ғылыми негізін қалыптастырады.

Жоғары оқу орнында болашақ педагогтардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыру мәселесін А. Қ. Жұмабаева зерттеген. Автор цифрлық құзыреттілікті кәсіби даярлықтың маңызды компоненті ретінде қарастырып, оны қалыптастырудың мазмұндық және әдістемелік тетіктерін ұсынады [7]. Бұл тұжырымдар музыкалық пәндерді оқытуда инновациялық интеллектінің цифрлық компонентін дамыту мәселесімен тікелей байланысты.

Музыкалық білім беру саласында дәстүрлі әдістемелік бағытты дамытқан Б. Ғ. Ерзакович, К. Қожахметова және басқа да ғалымдардың еңбектері ұлттық музыкалық мәдениетті оқыту мазмұнын айқындауға арналған [8]. Қазіргі цифрлық жағдайда бұл мазмұнды мультимедиялық форматта жаңғырту және цифрлық платформа арқылы ұсыну мәселесі өзекті болып отыр.

Осылайша, қазақстандық ғылыми еңбектерді талдау музыкалық пәндерді оқытуда цифрлық платформаларды қолдану мен инновациялық интеллектіні дамыту мәселесінің теориялық алғышарттары қалыптасқанын көрсетеді. Алайда бұл екі бағыттың өзара байланысын музыкалық білім беру контекстінде кешенді түрде қарастыратын арнайы зерттеулердің жеткіліксіздігі аталған мәселенің ғылыми жаңалығын айқындайды. Сондықтан музыкалық пәндерді оқытуда цифрлық платформалардың инновациялық интеллектіні дамытудағы рөлін жүйелі зерттеу отандық педагогика ғылымы үшін өзекті әрі перспективалы бағыт болып табылады.

Музыкалық пәндерді оқытуда цифрлық платформаларды қолдану білім беру мазмұнын жаңғыртудың және студенттердің инновациялық интеллектісін дамытудың маңызды тетігі болып табылады. Цифрлық білім беру ортасы дәстүрлі репродуктивті оқыту моделін шығармашылық, интерактивті және жобалық бағыттағы оқыту жүйесімен алмастыруға мүмкіндік береді.

Музыкалық білім беру үдерісінде қолданылатын цифрлық платформалар оқу материалдарын ұйымдастыру, тапсырмаларды саралау, кері байланыс орнату және білім нәтижелерін мониторингтеу сияқты функцияларды атқара отырып, студенттердің танымдық белсенділігін арттырады [9]. Сонымен

қатар, онлайн музыкалық студиялар мен ноталық редакторлар шығармашылық қызметті жаңа деңгейге көтереді. Студенттер цифрлық ортада авторлық композициялар құрастырып, аранжировка жасап, аудиожазбаларды өндеп, мультимедиялық жобалар әзірлей алады. Мұндай әрекет олардың инновациялық ойлауын, технологиялық икемділігін және кәсіби дербестігін дамытады.

Инновациялық интеллект музыкалық білім беру жағдайында креативті ойлау, цифрлық құзыреттілік, зерттеушілік белсенділік және жобалық әрекет бірлігінде көрініс табады. Цифрлық платформалар осы компоненттердің өзара байланысын қамтамасыз етеді, себебі студент музыкалық идеяны ұсынудан бастап оны цифрлық өнім ретінде жүзеге асыруға дейінгі барлық кезеңдерді дербес орындай алады. Бұл үдеріс барысында білім алушы тек ақпаратты қабылдаушы емес, сонымен қатар шығармашылық контент жасаушы және инновациялық шешім қабылдаушы субъект ретінде қалыптасады.

Цифрлық білім беру ортасы интерактивтілік пен жедел кері байланысты қамтамасыз ету арқылы студенттің рефлексиялық қабілетін арттырады. Онлайн форматта орындалған музыкалық жұмыстарды талдау, түзету және жетілдіру мүмкіндігі оқу сапасын жақсартуға ықпал етеді [10]. Сонымен қатар, бұлттық технологиялар негізінде ұйымдастырылған бірлескен жобалар коммуникациялық дағдыларды дамытып, командалық шығармашылықты қалыптастырады. Мұндай ортада инновациялық интеллект әлеуметтік өзара әрекет арқылы жетіледі.

Музыкалық пәндерді оқытуда цифрлық платформаларды жүйелі және мақсатты түрде қолдану білім алушылардың аналитикалық ойлауын, кәсіби бейімделгіштігін және шығармашылық дербестігін арттырады. Олар заманауи музыкалық технологияларды меңгеру арқылы кәсіби қызметтің жаңа формаларына бейімделеді, цифрлық медиакөністікте еркін жұмыс істей алады және инновациялық жобаларды жүзеге асыруға дайын болады. Осылайша, цифрлық платформалар музыкалық білім беру үдерісінде инновациялық интеллектіні қалыптастырудың тиімді педагогикалық құралы ретінде айқындалады.

Бұл мақала теориялық сипатта болғандықтан, зерттеу жұмысы эмпирикалық экспериментке емес, ғылыми дереккөздерді жүйелеу мен тұжырымдамалық талдауға негізделді. Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелілік, құрылымдық-функционалдық, құзыреттілік және тұлғалық-бағдарлы тәсілдер құрады.

Зерттеу барысында отандық және шетелдік педагогикалық, психологиялық және музыкалық-әдістемелік әдебиеттерге теориялық талдау жасалды, цифрлық білім беру ортасының мазмұны мен құрылымы сарапталды, сондай-ақ «инновациялық интеллект» ұғымының мәндік сипаттамалары нақтыланды. Контент-талдау әдісі арқылы цифрлық платформалардың музыкалық пәндерді оқыту үдерісіндегі функционалдық мүмкіндіктері анықталды. Сонымен қатар салыстырмалы талдау негізінде дәстүрлі және цифрлық оқыту формаларының ерекшеліктері айқындалды.

Теориялық зерттеу нәтижесінде музыкалық білім беру жағдайында инновациялық интеллект құрылымының креативті, цифрлық, зерттеушілік және жобалық компоненттері өзара байланыста дамитыны негізделді. Цифрлық платформалар осы компоненттердің интеграциясын қамтамасыз ететін педагогикалық құрал ретінде қарастырылды.

Сондай-ақ цифрлық білім беру ортасының интерактивтілік, икемділік, мультимедиялылық және қолжетімділік сияқты сипаттары инновациялық интеллектіні дамытуға ықпал ететін факторлар ретінде айқындалды. Теориялық талдау нәтижелері музыкалық пәндерді оқытуда цифрлық платформаларды жүйелі және мақсатты қолдану білім алушылардың шығармашылық дербестігін, технологиялық сауаттылығын және кәсіби бейімделгіштігін арттыруға мүмкіндік беретінін дәлелдейді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бөрібекова Ф., Жанатбекова Н. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар: Оқулық. – Алматы, 2014. – 360 б.
2. Пірәлиев С.Ж., Оразбаева Ф.Ш., Иманбаева С.Т. және т.б. Болашақ маманның интеллектуалды әлеуетін қалыптастыру негіздері: Оқу құралы – Алматы: Абай ат. ҚазҰПУ «Ұлағат» баспасы, 2014. – 296 б.
3. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2010. – 272 с.
4. Қараев Ж. А. Оқытудың педагогикалық технологиясы. – Алматы: Білім, 1999. – 160 б.
5. Жанпейісова М. М. Модульдік оқыту технологиясы студентті дамыту құралы ретінде. – Алматы: Рауан, 2002. – 180 б.
6. Нұрғалиева Г. Қ. Білім беруді ақпараттандыру: теориясы мен практикасы. – Алматы: Білім, 2007. – 312 б.
7. Жұмабаева А. Қ. Жоғары оқу орнында болашақ педагогтардың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыру. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 245 б.
8. Ерзакович Б. Ғ. Қазақ халқының музыкалық мұрасы. – Алматы: Ғылым, 1979. – 256 б.
9. Иманбаева С. Т. Цифрлық білім беру ресурстары және оларды оқу үдерісінде қолдану. – Астана: Фолиант, 2018. – 210 б.
10. Қараев Ж. А. Оқытудың педагогикалық технологиясы. – Алматы: Білім, 1999. – 160 б.

Ғылыми жетекші – п.ғ.к., профессор Қоңырбаева Сараш Сахиқызы

УДК 78.07:68

**АНСАМБЛЬДІК ОРЫНДАУШЫЛЫҚ АРҚЫЛЫ КӘСІБИ
ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУ**

Картанова А. Ә.

Ақтөбе жоғары гуманитарлық колледжі

Қазақстан Республикасы этикалық мәдени білім беру тұжырымдамасында «Жан-жақты қалыптасқан тұлға, ең алдымен шығармашылық қабілетке ие болуы қажет деп, жеке тұлға шығармашылығын қалыптастыруға ерекше мән берілсе, ал Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасында үздіксіз білім беру жүйесінің үш басты мақсаттарының ішіндегі ең негізгісі шығармашылық қабілет екені анық айтылған». Демек жан-жақты шығармашылық тұрғыдан дамыған тұлға еліміздің болашағының кепілі деуге болады. Олай болса, бүгінгі тәрбие мен білім беруде жас ұрпақтың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесі өзекті орында. Шығармашылық-дәл сипатталып, қатаң реттеуге келмейдін интеллектуалдық іс-әрекеттер арқылы адаманың жаңа нәрсені жасау үрдісі. Оның атқаратын функциясы- жинақталған тәжірибені қайта жаңғырту ғана емес, жаңа элементтер жасай отырып оқушы мен оның ептілігін дамыту. Шығармашылық қабілет бірден қалыптаспайды. Оны жүйелі түрде дамытып отыру қажет, әрине дамыту жолдары да сан-алуан. Мысалы: музыкалық ансамбльдік орындаушылық арқылы шығармашылық қабілетті дамытуға болады.

Ансамбль дегеніміз не? Ансамбль-француз тілінен алғанда- «бірге, бірден, бір уақытта» деген мағынаны білдіреді. Музыкалық ансамбль – музыкалық шығарманы екі немесе одан да көп орындаушылар тобының қосылып орындауы.

Ансамбльдік орындаушылықтың артықшылығы қандай?

Ансамбльдік орындаушылық музыканттың кәсіби және жеке қасиеттерін қалыптастыруда ерекше рөл атқарады. Ансамбльдік орындау студенттерге тек кәсіби тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар адами қасиеттерді қалыптастырады: өзара сыйластық, әдептілік, серіктестік, өзін-өзі тәрбиелеу, қарым-қатынас дағдылары. Ансамбльде ойнау- басқаның жеке басын құрметтеу, толеранттылықты, серіктестердің өзара түсінушілігін, әріптестікті, өзінің көркемдік ұстанымын қорғауда принциптілік пен сенімділікті қалыптастырады.

Ансамбльдік музыка-бұл әлеуметтік қарым-қатынастың рөлдік моделі, ол музыканттардың шығармашылық және достық қарым-қатынасы үшін керемет мүмкіндік береді. Кәсіби тұрғыдан алғанда, ансамбльде ойнау оқушылардың орындаушылық дағдыларын қалыптастырады, музыкалық қабілеттерін дамытады, оның ішінде тембрлік және гармоникалық есту, ырғақты сезім, дыбыс шығару мәдениеті, форма сезімі, дыбыстық перспектива сезімі, өзін және серіктесін есту қабілеті, жалпы сезімталдықты қалыптастырады. Аспаптық ансамбль оқушылардың кәсіби ой-өрісін кеңейтеді, олардың жалпы мәдениетіне оң әсер етеді. Бірлескен музыка өзін-өзі дамытуды ынталандырады, шығармашылық бастаманы, тәуелсіздікті тәрбиелейді. Өзіндік ансамбльдің жұмыстың өзіндік ерекшелігі бар. Ол ұжым

мүшелерінің әрқайсысының партияны дербес үйренуін ғана емес, сонымен бірге бүкіл ансамбльдік партияларды, сондай-ақ мұғалімсіз бірлескен сабақтарды да қамтиды. Техникалық қиындықтарды жеңуден басқа, саусақтарды қою, штрихтарды орналастыру, өзіндік ансамбльдік жұмыс интерпретация жоспарын нақтылауды және орындалатын жұмыстың бірыңғай тұжырымдамасын табуды қамтиды.

Жалпы шығармашылық дегеніміз не?

Шығармашылық дегеніміз- бұл табиғи және әлеуметтік әлемді өзгертетін іс-әрекеті, шығармашылық субъект өзін-өзі көрсетуге деген ұмтылыспен сипатталады, негізгі күштерді өзін-өзі тануға ұмтылысымен сипаттайды, бұл жеке тұлғаның дамуына ықпал етеді.

Шығармашылық қабілет ұғымы әлеуметтану, психология, педагогика және басқа да адам және қоғам туралы ғылымның зерттеу нысаны болып табылады. Бұл ұғымды түсіну мазмұнының санқырлылығы соншалықты, бір ғана анықтамамен жеткізу мүмкін емес. Осы саладағы көптеген зерттеулерге қарамастан, шығармашылық қабілет туралы нақты пікір әлі қалыптасады. Шығармашылық қабілет феномені, бір жағынан, көптеген басқа құбылыстар сияқты, адамзат қоғамында туындайтын өте күрделі құбылыс болғаны соншалықты, ғылыми тұрғыдан қарапайым тілде жеткізу қиындық тудырады. Бүкіл ғылымның даму кезеңдерінде шығармашылық қабілеттер туралы да көзқарастар замаға қарай өзгеріп отырады.

Шығармашылық қабілет-адамның дәстүрлі немесе белгілі бір қабылданған ойлау үлгілерінен ауытқи отырып, жаңа тың идеяларды жасауға дайын екендігін білдіреді. Көптеген ғалымдар қабілеттердің мәнін анықтауда жұмыс жасады және әртүрлі тұжырымдамаларды ұсынды. Алайда, олардың бәрі шығармашылық қабілеттер туа біткен емес және оларды дамыту қажет екендігін айтады. Қазіргі заман талабы шығармашылық тұрғыдан дамыған тұлғаны талап етсе, сол болашақ тұлғаны тәрбиелеу, қалыптастыру ұстаздардың еншісінде деуге болады. Орыс психологі, ғалым зерттеуші В.Н. Дружининнің пікірінше, шығармашылық- бұл қоршаған орта мүмкіндік берген кезде ғана жаңаратын қасиет-дейді. Демек, оқушылардың шығармашылығын дамытуға мүмкіндік жасауымыз керек. Осы орайда өз тәжірибемде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мақсатында түрлі әдіс-тәсілдерді қолданып келемін. Соның бірі ансамбль жұмысын, атап айтқанда қобызшылар ансамбліні ұйымдастыру. Бұл өте жауапты, күрделі және қызықты жұмыс.

Ансамбльдік орындаушылық арқылы шығармашылық қабілетті дамыту жолдары қандай? Оқушының музыкалық тұрғыдан дамуына жеке орындаушылықпен қатар ансамбль, оркестрге қатысуы үлкен рөл атқарады. Әсіресе жас қобызшының қобызшылар ансамбліне қатысуының маңызы зор. Бұл ансамбльде оқушы өзінің орындаушылық жоспарын ансамбльдің басқа мүшелерінің музыкалық жоспарымен үйлестіруі керек. Мұнда ұжымдық динамика, штрихтар, аппликатура, ысқыштың бөлінісі, ырғақты трельдегі симметриялы артикуляция, выбрация амплитудасы, бірдей бір

ұжымдық вибратор, жатық ойнақылық, қажет болған жағдайда әуенді басқа дауысқа икемді түрде беру мүмкіндігі, солисттен сүйемелдеу функцияларына ауысу және сүйемелдеуден әуенге ауысу мүмкіндігі қалыптасу керек. Ансамбльдің ұжымдық жұмысында «ұжымдық көркемдік даралық» деп аталатын нәрсеге қол жеткізу өте маңызды.

Ансамбль класындағы педагогикалық жұмыстың негізгі кезеңдері мен маңызды сәттері. Мұғалім үшін ең қиын кезең - жаңа ансамбльмен қарым-қатынастың басталуы, онда студенттердің кәсіби дайындық факторын ғана емес, сонымен қатар психологиялық үйлесімділікті де ескеру керек. Дәл осы уақытта студенттерді бір жағынан оқытушыға, ал екінші жағынан оқытушының оқушылардың мүмкіндіктері мен жеке ерекшеліктеріне бейімдеу процесі жүреді. Ансамбльді таңдау кезінде қатысушылардың әрқайсысының кәсіби дайындық дәрежесі мен дарындылық сипатын ескеру қажет. Ансамбльдердің құрамын қалыптастыруға музыканттардың жеке басының ұқсастығы да, қарама-қайшылығы да негіз бола алады. Тәжірибе көрсеткендей, осы тәсілдердің кез-келгенін ескере отырып жасалған ансамбльдер табысты бола бастайды, ансамбльде басқа әлсіз қатысушыларға әсер ете алатын бастамашыл және ерікті орындаушыларға сүйену де маңызды. Оқушылардың өзіндік жұмысына ерекше рөл беріледі.

Мұғалімнің оқушылардың өзіндік жұмысына жетекшілік етуінің мәні-оқу процесінде олар орындалатын жұмыстарды талдауды, қиындықтардың сипатын анықтауды, қателіктердің себептерін, ойын дәлсіздіктерін табуды және кемшіліктерді өз бетінше жоюды үйренеді. Оқушылардың өзіндік үй жұмысындағы техникалық құралдардың, интернет-ресурстардың ролінде ерекше. Пассивті репродукция мен еліктеуді қоспағанда, ансамбльдік музыканың негізгі үлгілерінің аудио - бейнежазбаларын мақсатты және ойластырылған қолдану оқушы-музыканттардың ойлау қабілетін кәсібилендіру процестерін жандандырады, көркемдік талғамды қалыптастыруға ықпал етеді. Демек оқушының өзбетінше дайындығын алғашқы күннен бастап ұйымдастырып, жоспарлар және жүйелілігін қадағалай отырып мақсатқа жетуге болады.

Музыкалық шығармамен жұмыс.

Қобыз ансамблінің алғашқы сабақтары бірлескен унисондық ойнаудың негізгі дағдыларын дамытудан басталуы керек. Алғашқы дайындықтан бастап бірдей дыбыс шығару факторы, ысқыш пен ішектің оңтайлы жанасу нүктесін іздестіру, ысқыштың анық және жұмсақ өзгерістері, бүкіл штрихтар кешенін толық ұйымдастыру және жақсы ырғақты бастау ерекше маңызға ие. Еңбекқорлық, толық ұйымшылдық, өзіңізді және ансамбльдің басқа мүшелерін тыңдай білу, жетекшінің барлық нұсқауын орындау ансамбльдегі дыбыс еркіндігінің, ансамбльдік икемділік пен сапалы дыбыстың пайда болуына жеткізеді. Нұсқаулық материалымен бірге қобызшылар ансамблі бірнеше көркем шығармалармен жұмыс істеуі керек. Кейбір шығармалар концертте орындау үшін дайындалса, басқалар шығармалар танысу және парақтан оқу үшін ұсынылады.

Шығарма бір дауыста болса және ансамбль унисон ойнаса шығармамен жұмыс жеке жұмыс процесімен бірдей болады. Бұл процесті үш кезеңге бөлуге болады: а) жалпы шығармамен танысу; б) шығарманың бөлімдерімен жұмыс; в) шығарманың жалпы көркемдік мазмұнымен жұмыс.

Ансамбль құрамы көп дауысты болса, жұмыс біршама күрделірек болады. Бұл жағдайда жетекші ансамбль мүшелерін барлық партиялардың дауысымен таныстыруы керек, ал орындаушылар өз партияларын ғана емес, барлық басқа дауыстарды да жақсы білуі керек. Партитураны жетік білу шығарманың музыкалық мазмұнын жақсы түсінуге көмектеседі.

Музыкалық шығармамен жұмыс істеудің маңызды бөліктерінің бірі- ноталық мәтінді талдау және дәл сақтау.

«Музыкадан, жалпы өнердегідей мен шындықты талап етемін; ал мен жазылған нота айналғанда ғана шындық туралы айта аламын»- деп орыс халқының атақты виолончелисті айтқан еді.

Ноталық мәтінді мұқият талдағаннан кейін, шығарманы жеке логикалық бөліктерге немесе эпизодтарға бөліп белгілі бір техникалық элементтермен жұмысқа кірісеміз. Шығарманы талдау жұмысы кезінде күрделі техникалық эпизодтармен жеке жұмыс жасалмаған болса, шығарманы толақ орындаудың қажеті жоқ. Уақытты үнемдеу және ансамбль мүшелерінің назарын аудару үшін сабақты техникалық қиындық тудыратын эпизодтарды талдаудан бастаған жөн. Жетекші техникалық элементтердің күрделілігін айтып қана қоймай, оны жеңу жолдарын айтып, көрсету керек. Күрделі пассаждар мен эпизодтар талданып шығарылғаннан кейін оларды алдыңғы және кейінгі музыкалық материалмен қосып орындау керек. Музыкалық образбен жұмыс істеу мен қатар талданатын шығарманың формасы, оның музыкалық әрекетінің дамуы, стиліне ерекше көңіл бөлінеді. Шығарманың қай эпизодтарын мәнерлеп ойнау керектігін және музыкалық материалдағы қай дауыстар екінші дәрежелі екенін оқушы бірден айыра алмайды. Музыкалық шығармамен жұмыс істеудің бастапқы кезеңі оны жәй екпінде ойнауды талап етеді.

Ансамбльдік орындаушылықта ең бастысы оқушының қызығушылығын оята білу қажет. Ол үшін жан-жақты талданып, көркемдік деңгейде орындалған музыкалық шығармаларды түрлі концерттерде, конкурстарда орындау маңызды. Алдына мақсат қойып, сол мақсатқа жеткен кезде оқушының бойында қуаныш, жасаған жұмысына қанағаттанған сезім пайда болады. Осы сезім ансамбль жұмысын және оқушының шығармашылығын алдыға жетелейді.

Шығармашылық қабілеті қалыптасқан оқушының ерекшелігі:

Біріншіден, педагогикалық тұрғыдан: өзгеше ойлайды, білуге талпынады, белсенділік, көп көлемде білім меңгереді де оны ұмытпайды.

Екіншіден, психологиялық тұрғыдан: ішкі сезім өзгеше - өте сезімтал, шыдамды, өзін-өзі бақылау, ықылас қойған нәрсесін негізгі мәселе етіп қояды.

Үшіншіден, физиологиялық тұрғыдан: мақсатқа жетудегі табандылық, дамудағы шапшаңдық, ойға берілу, қиял күшінің басымдылығы.

Төртіншіден, әлеуметтік тұрғыдан ерекшелігі: адамгершілік сезімдері дамыған, моральдық қасиеттері жоғары.

Ендеше, өзгеше ойлай алатын, білуге талпынатын, сезімтал, мақсатқа жету жолында табанды, адамгершілік қасиеті жоғары, жан-жақты дамыған шығармашыл тұлға қалыптастыру жолындағы ұстаздардың еңбегіне толағай табыстар тілеймін.

«Артыңа із қалдырғың келсе, кейінгі ұрпаққа білім нұрын сеп, болашағымыз өз ұлт өнері мен мәдениетінің тұнығынан сусындап, тарихын терең түсінетін болсын» деп ұлы Абай атамыз айтқандай, болашақ ұрпақты шығармашылықты дамыту арқылы тәрбиелеп, білім мен өнер көгіне самғата берейік!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Готлиб А. «Основы техники совместного исполнительства»- Музыка, 1971.
2. Лукьянова Е. П. «Формирование профессионально - коммуникативных качеств у студентов музыкально-исполнительских вузов в классе камерного ансамбля»- Екатеринбург, 2006.
3. Польская И.И. «Камерный ансамбль: история, теория, эстетика». Харьков: ХГАК, 2001.
4. Царегородцева Л. М. «Эволюция жанра большого камерноинструментального ансамбля с участием фортепиано» - Тамбов, 2005.
5. Коган И. «О Работе с ансамблем скрипачей» Алматы, 1980ж.

УДК 78.071

ИСКУССТВО ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА: СИНТЕЗ ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТИ В КАЗАХСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ

Мухтарова С. К.

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Современная музыкальная культура Казахстана развивается в условиях глобализации и активного культурного обмена. В этих условиях особенно актуальным становится вопрос сохранения национальных музыкальных традиций и их интеграции в современные формы исполнительства. Казахское инструментальное искусство, обладающее богатым историческим и художественным наследием, является ярким примером гармоничного сочетания традиции и новаторства. Казахское инструментальное исполнительство формировалось на протяжении веков, отражая кочевой образ

жизни, исторические события и эстетические ценности народа. Центральное место занимает жанр күй, представляющий собой самостоятельное инструментальное произведение с выразительным и философским содержанием. Основные инструменты - домбра, кобыз, сыбызгы и шертер - обладают уникальными тембровыми особенностями. Домбра традиционно сопровождает повествование о событиях и человеческих эмоциях, кобыз использовался в шаманских и религиозных практиках, а другие инструменты дополняли музыкальную палитру. Исполнительская традиция передавалась устно, что способствовало созданию региональных школ - төкпе и шертпе, каждая из которых имеет свои технические, ритмические и эмоциональные особенности. Система передачи мастерство-ученик обеспечивала сохранение музыкальной памяти народа и культурной идентичности. Традиционное искусство характеризуется также свободной формой композиции, импровизацией и богатой эмоциональной выразительностью, что делало каждое исполнение уникальным. Современный этап казахского инструментального исполнительства связан с поиском новых художественных форм и средств выразительности. Одной из ведущих тенденций является обновление интерпретации классических кюев, где сохраняется интонационно-ладовая основа, но меняются структура, фактура и драматургия произведения. Важную роль играет межжанровая интеграция, когда традиционные инструменты используются в симфонических, джазовых или эстрадных ансамблях. Новые формы позволяют расширить тембровые и выразительные возможности инструментов, сохраняя национальный характер музыки. Современные технологии также способствуют синтезу: электронная обработка звука, студийные методы записи и мультимедийное сопровождение помогают адаптировать традиционное искусство к современным условиям и расширяют аудиторию произведений. Профессиональное музыкальное образование формирует у исполнителей способность осмысленно интерпретировать фольклорный материал и создавать новые произведения на его основе, сочетая традицию и авторский подход. [1, с.10-12].

Синтез реализуется через несколько форм:

1. Современная интерпретация традиционного репертуара, когда сохраняется жанрово-интонационная основа, но изменяются темпоритм, фактура и драматургия.
2. Интеграция национальных инструментов в академическую музыкальную среду, включая оркестровую и ансамблевую практику, а также нотную фиксацию.
3. Межжанровое взаимодействие, объединяющее традиционную музыку с джазом, эстрадой и современной академической композицией.
4. Использование современных технологий, расширяющих акустические и выразительные возможности инструментов.
5. Авторское композиторско-исполнительское переосмысление, при котором на основе фольклора создаются новые произведения с индивидуальным художественным видением.

Эти формы обеспечивают сохранение национальной идентичности и одновременное обновление музыкального языка. Значение синтеза для современной казахской музыкальной культуры. Синтез традиции и современности позволяет поддерживать культурную идентичность, делая музыку доступной и привлекательной для современной аудитории. Он способствует творческому развитию исполнителей и композиторов, стимулируя создание новых произведений, основанных на национальных традициях. Также синтез играет важную роль в интернационализации казахской музыки, когда традиционные инструменты используются в мировых проектах, что повышает интерес к национальному культурному наследию. Кроме того, синтез укрепляет систему профессионального музыкального образования, обеспечивая преемственность знаний и навыков для будущих поколений исполнителей.

Казахская традиционная музыка представляет собой важную составляющую духовной культуры казахского народа. Её формирование происходило на протяжении многих веков и было тесно связано с кочевым образом жизни, историческим развитием, обычаями и мировоззрением общества. Музыкальное искусство сопровождало различные стороны жизни народа, включая праздничные мероприятия, обрядовые действия, военные походы, трудовую деятельность и повседневный быт. Традиционная музыкальная культура казахов характеризуется жанровым разнообразием, богатством национальных музыкальных инструментов и высокой эмоционально-художественной выразительностью. Посредством музыкальных произведений передавались народные предания, исторические события, философские идеи и переживания человека, что способствовало сохранению и передаче культурного наследия из поколения в поколение. [3, с.8-9].

История казахской музыкальной культуры уходит корнями в глубокую древность. Археологические и историко - этнографические исследования свидетельствуют о существовании музыкальных инструментов на территории современного Казахстана уже в ранние периоды развития кочевых цивилизаций. Значительную роль в формировании и развитии казахского музыкального искусства сыграли народные исполнители - акыны, жырау и кюйши. Они выполняли не только художественную, но и важную социально-культурную функцию, выступая хранителями исторической памяти и устной традиции народа. Через песни, эпические произведения и инструментальные композиции передавались сведения о значимых исторических событиях, воспевались героические подвиги батыров и красота родной степи. [6, с.4].

Особое место в истории казахской музыкальной культуры занимают выдающиеся композиторы - кюйши, среди которых Курмангазы Сагырбайулы, Даулеткерей Шыгайулы, Таттимбет Казангапулы и Ыкылас Дукенулы. Их творческое наследие занимает важное место в национальной культуре и по сей день рассматривается как классический образец казахской инструментальной музыки. [2, с.2].

В наши дни казахская традиционная музыка продолжает активно развиваться и сохраняет важное место в культурной жизни общества. Она

звучит на концертных площадках, а также изучается в музыкальных школах и консерваториях. Большое внимание уделяется сохранению и популяризации национального музыкального наследия. [4,с.7-8]. Искусство исполнения казахского кюя включено в список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО. Современные музыканты нередко сочетают традиционные музыкальные элементы с современными стилями, что способствует распространению и популярности казахской музыки во всём мире. Казахское инструментальное исполнительство демонстрирует гармоничное сочетание традиционных основ и новаторских подходов. [3,с.4-6]. Синтез традиции и современности обеспечивает сохранение национальной идентичности, художественное обновление и интеграцию музыки в современное культурное пространство. Это делает инструментальное искусство Казахстана живым, динамичным и актуальным для современной аудитории.

Список литературы:

1. Жұбанов А. «Ғасырлар пернесі». - Алматы: Өнер, 1975.
2. Мухамбетова А. «Казахская традиционная музыка». - Алматы, 2015.
3. Ерзакович Б. «Музыкальная культура казахского народа». - Алматы, 1980.
4. Қоңыратбаев Ә. «Қазақ музыкасының тарихы». - Алматы, 1991.
6. Ақселеу Сейдімбек «Қазақтың күй өнері».- Астана: Күлтегін, 2002.
7. Болат Сарыбаев «Қазақтың музыкалық аспаптары».- Алматы: Жазушы, 1978.
8. Талғат Мұхамеджанов «Күй табиғаты және дәстүр». - Алматы, 2010.
9. Жұбанов А. Курмангазы. - Алматы, 1960.
10. Сейдімбек А. Қазақтың күй өнері. - Астана, 2002.

ӘОЖ: 78.01: 378: 004

МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ИНТЕГРАЦИЯЛАУ АРҚЫЛЫ КРЕАТИВТІ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ОЙЛАУДЫ ДАМУ

Молдабекқызы А.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,

XXI ғасыр – ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуымен сипатталатын кезең. Білім беру жүйесі бұл өзгерістерден тыс қалмай, жаңа талаптарға бейімделуде. Соның ішінде музыкалық білім беру саласы да дәстүрлі оқыту тәсілдерінен заманауи цифрлық технологияларға көшуді қажет етеді. Цифрландыру үдерісі білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқытудың формалары мен әдістерін трансформациялауға ықпал етуде. Бұл өз кезегінде білім алушылардың тек пәндік білімін ғана емес, сонымен қатар олардың

шығармашылық, сыни және инновациялық ойлау қабілеттерін дамытуға бағытталған жаңа педагогикалық тәсілдерді талап етеді.

Қазіргі қоғамда шығармашылық пен инновация – табысты тұлғаның негізгі қасиеттерінің бірі болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, музыкалық білім беру ерекше маңызға ие, себебі музыка – адамның эмоциялық, эстетикалық және креативті қабілеттерін дамытатын әмбебап құрал. Музыкалық білім – тек орындаушылық дағдыларды қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар тұлғаның шығармашылық, эстетикалық және эмоционалдық дамуын қамтамасыз ететін маңызды сала. Сондықтан бұл бағытта оқытудың мазмұны мен әдістерін жаңарту – уақыт талабы.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі – музыкалық білім беру саласында цифрлық технологияларды тиімді қолдану арқылы білім алушылардың креативті-инновациялық ойлауын дамыту қажеттілігімен анықталады. Қазіргі таңда бұл мәселе теориялық тұрғыдан жеткілікті зерттелгенімен, практикалық тұрғыдан жүйелі түрде енгізуді талап етеді.

Зерттеудің мақсаты – музыкалық білім беруде цифрлық құралдарды интеграциялау арқылы білім алушылардың креативті-инновациялық ойлауын дамыту жолдарын ғылыми тұрғыда негіздеу.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылады:

- музыкалық білім беруді цифрландырудың теориялық негіздерін талдау;
- цифрлық құралдардың түрлері мен педагогикалық мүмкіндіктерін анықтау;
- креативті және инновациялық ойлаудың мәнін ашу;
- цифрлық құралдарды қолданудың тиімді әдістерін жүйелеу;
- тәжірибелік ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу нысаны – музыкалық білім беру үдерісі. Зерттеу пәні – музыкалық білім беруде цифрлық құралдарды қолдану арқылы креативті-инновациялық ойлауды дамыту.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – музыкалық білім беру үдерісінде цифрлық құралдарды кешенді түрде қолдану негізінде білім алушылардың креативті және инновациялық ойлауын дамытуға бағытталған педагогикалық тәсілдердің жүйеленуінде.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы – ұсынылған әдістер мен тәсілдерді мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында музыкалық пәндерді оқыту барысында қолдануға болатындығында.

Музыкалық білім беру саласында цифрлық технологияларды қолдану мәселесі соңғы жылдары педагогика, психология және өнертану ғылымдарының тоғысында кеңінен зерттелуде [1, 2]. Зерттеулер көрсеткендей, цифрлық құралдарды оқу үдерісіне енгізу білім алушылардың шығармашылық белсенділігін арттырып, олардың креативті ойлау қабілеттерін дамытуға оң әсер етеді [3].

Шетелдік ғалымдардың еңбектерінде музыкалық білім берудегі технологиялардың рөлі жан-жақты қарастырылған. Мысалы, Р. Webster компьютерлік технологиялардың музыкалық оқытудағы мүмкіндіктерін талдай

отырып, олардың білім алушылардың музыкалық қабілеттерін дамытудағы маңызын атап өтеді [4]. Ал W. Bauer музыкалық білім беру үдерісінде цифрлық технологияларды қолдану оқушылардың өзіндік шығармашылық өнім жасауына жағдай туғызатынын дәлелдейді [2].

P. Burnard еңбектерінде креативтілік ұғымы музыкалық біліммен тығыз байланыста қарастырылып, шығармашылық ойлауды дамытуда инновациялық әдістердің маңызы көрсетіледі [5]. Сонымен қатар, P. Mishra мен M. Koehler ұсынған TRACK моделі (Technological Pedagogical Content Knowledge) білім беруде технологияны тиімді қолданудың теориялық негізі ретінде кеңінен танылған. Бұл модель мұғалімнің технологиялық, педагогикалық және пәндік білімдерін біріктіру қажеттігін көрсетеді [6].

Отандық ғалымдардың еңбектерінде де білім беруді цифрландыру мәселесіне ерекше назар аударылуда. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламаларында цифрлық білім беру ресурстарын кеңінен қолдану қажеттілігі айқындалған [7]. Бұл бағытта музыкалық білім беру саласында да инновациялық әдістерді енгізу өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Алайда, жүргізілген зерттеулерді талдау көрсеткендей, музыкалық білім беруде цифрлық құралдарды қолдану мәселесі жеткілікті зерттелгенімен, оларды креативті-инновациялық ойлауды дамыту тұрғысынан кешенді қарастыру жеткіліксіз деңгейде. Сондықтан бұл бағытта қосымша ғылыми зерттеулер жүргізу қажеттілігі туындайды.

Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды қолдану оқыту үдерісін жаңғыртудың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Музыкалық білім беру саласында цифрлық құралдарды интеграциялау білім алушылардың танымдық белсенділігін арттырумен қатар, олардың шығармашылық әлеуетін дамытуға мүмкіндік береді.

Цифрлық білім беру ортасы конструктивистік және коннективистік тұжырымдамаларға негізделіп отырып, білім алушының белсенді әрекеті арқылы білім қалыптастыруына жағдай жасайды. Бұл тұрғыда білім алушы тек дайын ақпаратты қабылдаушы емес, сонымен қатар білімді өз бетінше құрастырушы және шығармашылық өнім жасаушы ретінде қалыптасады.

Музыкалық білім беру үдерісінде цифрлық технологияларды қолдану оқыту мазмұнының икемділігін қамтамасыз етеді, білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді және олардың оқу мотивациясын арттырады. Сонымен қатар, цифрлық құралдар арқылы күрделі музыкалық ұғымдарды визуализациялау мен дыбыстық модельдеу жеңілдетіледі.

Цифрлық құралдардың музыкалық білім берудегі педагогикалық мүмкіндіктері

Музыкалық білім беру үдерісінде қолданылатын цифрлық құралдар педагогикалық тұрғыдан кең мүмкіндіктерге ие. Олар оқу материалын меңгеруді жеңілдетіп қана қоймай, білім алушылардың шығармашылық әрекетін белсендіреді.

Цифрлық құралдардың негізгі педагогикалық мүмкіндіктері төмендегідей сипатталады:

- оқу үдерісінің интерактивтілігін арттыру;
- білім алушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру;
- жедел кері байланыс орнату;
- шығармашылық тапсырмаларды орындауға жағдай жасау;
- теориялық білім мен практикалық дағдыларды ұштастыру.

Мысалы, GarageBand және FL Studio сияқты цифрлық платформалар білім алушыларға музыкалық шығармаларды құрастыру, өңдеу және аранжировка жасау мүмкіндігін береді. Бұл бағдарламаларды қолдану арқылы оқушылар музыкалық материалмен тәжірибелік жұмыс жүргізіп, өздерінің авторлық өнімдерін жасай алады.

Сонымен қатар, цифрлық құралдар білім алушылардың музыкалық есту қабілетін, ырғақ сезімін және композициялық ойлауын дамытуға ықпал етеді.

Креативті және инновациялық ойлауды дамытудағы цифрлық технологиялардың рөлі

Креативті ойлау – жаңа идеяларды ұсыну, ал инновациялық ойлау – сол идеяларды жүзеге асыру қабілеті ретінде қарастырылады. Музыкалық білім беру үдерісінде бұл екі компонент өзара тығыз байланысты және бірін-бірі толықтырады.

Музыкалық білім беруде цифрлық құралдарды қолданудың әдістемелік аспектілері

Цифрлық құралдарды тиімді қолдану белгілі бір әдістемелік негізді талап етеді. Музыкалық білім беру үдерісінде келесі әдістерді қолдану тиімді болып табылады:

Жобалық оқыту әдісі. Бұл әдіс білім алушылардың дербес және топтық жұмыс жасау дағдыларын дамытуға бағытталған. Музыкалық жобалар (мысалы, авторлық ән жазу немесе музыкалық бейнеролик әзірлеу) арқылы оқушылар өз шығармашылық қабілеттерін көрсетеді.

Зерттеушілік әдіс. Оқушылар әртүрлі музыкалық стильдерді, цифрлық технологияларды зерттеп, олардың ерекшеліктерін талдайды.

Интерактивті оқыту әдістері. Мультимедиялық ресурстарды қолдану арқылы оқу материалының түсініктілігі мен қолжетімділігі артады.

Практикалық бағытталған оқыту. Бұл әдіс білім алушылардың нақты өнім жасауына бағытталған, яғни олар өздерінің музыкалық шығармаларын цифрлық форматта әзірлейді.

Аталған әдістерді кешенді қолдану білім алушылардың креативті-инновациялық ойлауын тиімді дамытуға мүмкіндік береді.

Музыкалық білім беру үдерісінде цифрлық құралдарды интеграциялау арқылы креативті-инновациялық ойлауды дамыту мақсатында жүргізілген талдау және тәжірибелік жұмыстар белгілі бір нәтижелерді көрсетті. Зерттеу барысында білім алушылардың шығармашылық белсенділігі, пәнге деген қызығушылығы және цифрлық технологияларды қолдану дағдыларына назар аударылды.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, цифрлық құралдарды жүйелі түрде қолдану білім алушылардың оқу мотивациясын арттырып, олардың сабаққа белсенді қатысуына ықпал етеді. Әсіресе музыкалық композиция жасауға арналған бағдарламаларды пайдалану барысында білім алушылардың шығармашылық ойлау деңгейінің айтарлықтай жоғарылағаны байқалды. Олар өз идеяларын еркін жеткізіп, музыкалық өнім түрінде ұсына бастады.

Сонымен қатар, цифрлық ортада ұйымдастырылған жобалық жұмыстар білім алушылардың инновациялық ойлау қабілеттерін дамытуға оң әсерін тигізді. Білім алушылар тек идея ұсынумен шектелмей, оны жүзеге асырудың жолдарын іздестіріп, нақты нәтижеге қол жеткізді. Бұл олардың зерттеушілік және практикалық дағдыларының қалыптасуына мүмкіндік берді.

Алайда зерттеу барысында кейбір қиындықтар да анықталды. Атап айтқанда, техникалық құралдардың жеткіліксіздігі, кейбір мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігінің төмендігі және уақыт тапшылығы цифрлық технологияларды толыққанды қолдануға кедергі келтіреді. Дегенмен, бұл мәселелерді жүйелі түрде шешу арқылы цифрлық білім беру ортасының тиімділігін арттыруға болады.

Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды қолдану – білім сапасын арттырудың маңызды факторы болып табылады. Музыкалық білім беру саласында цифрлық құралдарды интеграциялау білім алушылардың креативті және инновациялық ойлау қабілеттерін дамытуға кең мүмкіндіктер ашады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, цифрлық құралдарды тиімді пайдалану білім алушылардың шығармашылық әлеуетін арттырып, олардың өз идеяларын практикада жүзеге асыруына мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде білім алушылардың тек музыкалық қабілеттерін ғана емес, сонымен қатар олардың сыни, аналитикалық және инновациялық ойлауын дамытуға ықпал етеді.

Музыкалық білім беру үдерісінде цифрлық технологияларды қолдану білім алушының оқу үдерісіндегі рөлін өзгертеді: ол пассивті тыңдаушыдан белсенді шығармашылық субъектке айналады. Мұндай тәсіл қазіргі білім беру талаптарына толық сәйкес келеді және тұлғаға бағытталған оқыту қағидаларын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, цифрлық технологияларды музыкалық білім беру жүйесіне тиімді интеграциялау – білім алушылардың креативті-инновациялық ойлауын дамытуға бағытталған заманауи педагогикалық үрдістердің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Болашақта бұл бағыттағы зерттеулерді тереңдету және тәжірибеде кеңінен енгізу білім беру сапасын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2020.

2. Bauer W. I. Music Learning Today: Digital Pedagogy for Creating, Performing, and Responding to Music. – 2nd ed. – New York: Oxford University Press, 2020. – 304 p.
3. OECD. Education at a Glance 2023: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 420 p.
4. Webster P. R. Technology and music learning in the digital age // Oxford Handbook of Technology and Music Education. – Oxford, 2022. – P. 45–62.
5. Burnard P., Murphy R. Teaching Music Creatively. – 2nd ed. – London: Routledge, 2021. – 280 p.
6. Mishra P., Koehler M. J. Extending the TPACK framework // Educational Technology Research and Development. – 2022. – Vol. 70. – P. 1–15.
7. Жүнісбекова А., Ақпаева Ә., Садирбекова Д. және т.б. The influence of digital educational technology on improving digital skills // Journal of Education and e-Learning Research. – 2024.

Ғылыми жетекші - п.ғ.к., профессор Қоңырбаева Сараш Сахиқызы

ӘОЖ 793.31

ҚАЗАҚ БИ ФОЛЬКЛОРЫН ЗЕРТТЕУ

Рашид Г.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Л.Н. Гумилев өзінің «Ежелгі түріктер» кітабында былай деп жазған: «бір қызығы, бірақ ұзақ уақыт бойы Еуразиялық дала халықтарының, әсіресе көшпелі халықтардың өзіндік мәдени дамуы, өзіндік тарихы және міндетті түрде өзіндік өнері болмаған деп есептелген. Алтайдағы, Моңғолия мен Сібірдегі қазба жұмыстары Еуразиялық халықтардың өнері бар екенін, олардың тарихы қазір жазылғанын көрсетті. Олардың бәрі болды, бірақ аз қалды». [1]

Қазақтардың тұрғылықты жері – Орталық Азия-Шығыс пен Батыс өркениеттерінің түйіскен жерінде орналасқан Еуразиялық ежелгі жолдардың маңызды торабы болып табылады. Сондықтан қазақтардың мәдениетіне парсылардың, гректердің мәдени дәстүрлері әсер етті. Қытай және басқа халықтар.

Би-адамның көркем шығармашылығының ең көне түрі. «Бұл халықтың қанаты, бұл импровизациялық қиялдың шексіз көрінісі. Бұл халықтың мінезі мен рухы» [2, б.54]. Қарапайым қоғамда пайда болып, мыңдаған жылдар бойы адамның өмірімен бірге өмір сүріп, дамудың күрделі эволюциялық жолынан өтті. Әрбір қоғам дүниетанымның жаңа формаларын, айналадағы шындыққа деген жаңа көзқарасты қалыптастыра отырып, оның көркемдік көбеюінің ерекше және тән түрлерін тудырды.

Қазақтарда би болмаған деген пікір көпке дейін кең тараған. Басқалары халық өнерінде бидің кейбір элементтерінің болуына жол берді. Қазақ тілінде «би» деген мағынаны білдіретін «би» сөзі, «білеу» - «би» деген сөз бар. Бұл сөздердің этимологиясы белгісіз болғанымен, соған қарамастан, бұл мәліметтер қазіргі қазақ халқының ежелгі ата-бабаларының би сөзін ертеден білгендігін аңғартады. Көне қыпшақ жазба ескерткіші – 13-14 ғасырлардағы ауызекі тілді бейнелейтін «Код Куманикос» латын-куман сөздігі (1303 ж.) бірқатар кун етістіктерінің жалғауын қамтиды, олардың ішінде «биірмен» сөзі де бар. «Мен билеймін». Қыпшақтар, өздеріңіз білетіндей, 15 ғасырда қазақ халқының қалыптасуындағы негізгі тайпалардың бірі бола отырып, қазақтармен генетикалық туыс болған. Бұл мәліметтер қазақ халқының ежелгі ата-бабаларының би сөзін ертеден білгендігін аңғартады. [3]

Мұны археологтардың тапқандары растайды. Алматы облысының Таңбалы шатқалында біздің дәуірімізге дейінгі 7-5 ғасырлардағы сақ дәуірінің жартастағы суреттері табылды. культтік және ғұрыптық көріністерді бейнелейтін д. Олардың бірінде жануарлар терісін киген үш адам (мүмкін аю болуы мүмкін) қолдарына бубен ұстаса, екіншісінде - қасиетті ағаш, күн тотемінің жанында, олардың айналасында белгісіз жануарлар және айнала билеген адамдар, олардың кейбіреулері камуфляж киген. костюмдер. Таңбалы шатқалында сызбалардың бұлайша жиналуы оның әлдебір мерекелік шаралардың орны, тотемдерге табынатын орны болғанымен түсіндірілсе керек. [4]

5-3 ғасырлар дәуіріне жататын Чулақ-Таудан (Қазақстандағы Чулақ таулары) табылған жартастағы суреттердің ішінде. ВС. сурет салу, қандай да бір мерекелік шара бар: бір топ адам қол ұстасып билеп жатыр, оның алдында тағы бір топ адамдар аспаптарда - керілген ішекті иілген таяқтарда ойнайды. Жан-жақтан ат, түйе мінген күйшілер мен бишілерге адамдар келеді. Бұл суреттерде жиі қайталанатын мотивтердің бірі - әртүрлі нұсқадағы би композициялары: адамдар шеңбер бойымен билейді, жануарлар билейді, адамдар Жоғарғы Тәңірге табына отырып, өздерінің ең жоғары тәңірімен билейді.

Атақты орыс ғалымы және тарихшысы Н.Я. Ресейдің шығыс халықтарының тарихын зерттеген Бичурин [5] ежелгі тайпалар (наймандар, үйсіндер) арасындағы мерекелерде ғұрыптық билер туралы айтады.

Қазіргі бұқаралық билер салт-дәстүрлік ежелгі билердің тікелей «ұрпағы» болып табылады. Түркі халықтарының арасында дәл осы билер жиі кездеседі. Ұлы Тәңірдің құрметіне ғұрыптық билер орындалды, оларда алғашқы бидің нағыз киелілігі, сиқырлы мәні көрініс тапты. Орындаушылар Тәңірге би арқылы ризашылық пен табынуын білдіріп қана қойған жоқ, қол ұстасып (дөңгелек бидегідей) қайта қосылу арқылы күш пен көмекке ие болды.

Әубәкір Ысмайылов өз жазбаларында Айгөлек биді былайша сипаттайды: «...ертеде, мұсылман дәуіріне дейін «Ұлы Тәңір» аспанға табыну әлі де болған кезде мұндай ғұрыптық қойылымдар болған. Би түнде, ай астында өтті. Ерлер мен әйелдер шеңбер бойымен қозғалды, сонымен қатар өз айналасында және

қайтадан ұжымдық шеңберде. Барлығы иығынан ұстап, отқа жақындап, бастапқы орындарына шегінді. Еденде қолын созып тасқа отырып, бақыт сұрап, көкке, ата-баба рухына қарап, отқа иіліп, табынған» [6, б.76]

Қазақтарда би мәдениетінің болғанын бай музыкалық фольклордың ішінде «би күй» - би пьесасы деп аталатын, би ырғағы бар пьесалардың көп болуын көрсетеді. Лирикалық би А.Қ. Жұбанов Дәулеткерей «Қыз-Ақжелең» күйін деп атайды. Тәттімбеттің «Былқылдақ» күйі, Әбілдің «Ақсақ құлан» күйлері қалыптасқан би әуені болып табылады. [7]

Қазақтарда ноталық жазба болған жоқ. Халық сақтаған түрлі әуендер мен әндерді ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып отырды. Сонымен, шығармалары жеңіл әуендерімен ерекшеленетін Жаяу Мұса ақынның шығармашылығына жазған жазбасында белгілі фольклор жинаушы А.В. Затаевич олар бидің сүйемелдеуіндей естіледі дейді» [7]. Көптеген музыкалық шығармалар белгілі – күйлер, олар бидің сүйемелдеуіне ұқсайды. Олар: «Қара жорға» (қара жорға), «Тепеңкөк» (боз аттың табаны), «Қазақ би» (қазақ биі), «Балбырауын», «Сылқыма», «Келіншек», «Өр теке», «Сылқылдақ», «Телқоңыр», «Қаршыға күй», «Алтынай», «Былқылдақ», сонымен қатар лирикалық әуендер: «Өрмек» (жіп), «Аққу» (аққу) т.б.

Зерттеушілердің пікірінше, «Жар-жар», «Беташар», «Алтыбақан» би-ырғақтандырылған той-салттық әндері ерте орта ғасырлардан бастау алады. Ерте орта ғасырдың ұлы ойшылы Әл-Фарабидің (Әбу Насыр Әл-Фараби, 870-950) музыкасы мен биі туралы трактаты белгілі. Мұның бәрі музыкалық фольклордың бидің айқын іздерін сақтайтындығын білдіреді.

Қазақтарда, көптеген басқа халықтар сияқты, ежелгі дәуірден бері шаманизм сақталған. Бақсы немесе бақсы әр түрлі жануарлардың әдеттеріне еліктей отырып, музыкалық аспаптарда ойнауды, ән айтуды және міндетті түрде билеуді білді. Баксаның әрекеттерін этнографтар А.Алекторов (1890), А. Диваев (1899) егжей-тегжейлі сипаттайды. Олар дап, кобза немесе қоңыраулардың ырғақты дыбыстарымен орындалатын бакстың кейбір қимылдарын көрсетеді. Көбінесе бақсылардың әрекеттері мылжың, сынық деп аталады, бірақ ешқашан билейді. Сонымен қатар, оның әндері (сынрау), қозғалыстармен бірге, ежелгі дәуірден бері сақталған нағыз діни би. [8]

XIV ғасырдан бастап халық ауыз әдебиетінің ірі түрлері-эпостар, аңыздар, лирикалық поэмалар пайда болды. Осы көптеген шығармаларда біз би туралы да білеміз.

Орыс ғалымдары, жазушылары, журналистері, саяхатшылары қазақ халқының тарихын, географиясын, жер қойнауының байлығын, мәдениеті мен тұрмысын зерттеді. Олар құрастырған әртүрлі этнографиялық материалдардың ішінде қазақ халық билері туралы ғана емес, сонымен қатар олардың сипаты мен ерекшелігі туралы да айтылады. Орал журналисті Н.Ф. Савичев өткен ғасырдағы қазақ халық композиторы Құрманғазыны еске алып, домбырада көне халық биінің әуенін орындап, дауысымен аранжировкаланған: «бұл тамаша адажио еді, ал мен Трепак сияқты бір нәрсе естуді күттім. Иесі (ол аудармашы болған) бұл туралы Менің ескертуіме түсіндірді, Қазақ билері, қалмақ билері

сияқты, мүшелерді құрысудан тұрады, сол арқылы бишілер махаббат азабын, бөліну азабын, кек алуды және басқа да күшті сезімдерді білдіруге тырысады. Би мотивтерінде мұның бәрі бар, ал музыкант биші басқа сезімге көшкенге дейін бір мотивті қайталайды, содан кейін музыкант осыған сәйкес басқа мотивке ауысады...» [9, б.232]

Өткен ғасырда қазақ биінің пайда болу тарихын зерттеумен айналысқандардың көпшілігі би фольклорының кең таралуына кедергі келтірген бірқатар себептерді атап өтті. Ең алдымен, бұл көшпелі өмір салты, екі ішекті домбыраның музыкалық сүйемелдеуінің «тыныштығы», отырықшы халықтағыдай ырғақты ұйымдастыратын соқпалы аспаптардың болмауы. Бұрынғы кезде билерден пұтқа табынушылықтың жаңғырығын көріп, билерді қудалаған шарият заңдары – ислам діні маңызды рөл атқарды. Ресейде феодалдық құрылыс жағдайында феодалдық құрылыс жағдайында ұлттық бопсалаулықты шіркеу мен билік тарапынан қуғынға ұшыратқаны сияқты, үстемдік еткен мораль тұрғысынан да айыпталды. Халықтың көңілін көтеру үшін билеу ең жексұрын кәсіп, кедей кедейлердің ісі саналды. Билерге «жынды» – ақымақ, немесе «масқарабаз» – әзілқой (масқара – сұмдық) немесе жай «қу» – әзілқой деп жеккөрінішті лақап аттар қоюы кездейсоқ емес. [10]

Әрине, би мәдениетінің кедейленуінде ғасырлар бойына өрбіген бұл кертартпа пікірлер, патриархалдық-рулық жүйенің күйреуі, халықтың әлеуметтік-экономикалық өміріндегі өзгерістер маңызды рөл атқарды. Бірте-бірте көне әдет-ғұрыптар, әдет-ғұрыптар ұмытылып, халық билерінің көне түрлері азғындап, 19-ғасырдың соңына қарай халық өмірінен мүлдем дерлік жойылды.

Бірақ әлі де көптеген билер біздің заманымызға дейін жетті. «Өрнек би» - тоқымашылардың биі, «Қоян-Бүркіт» - қоянға аң аулаған бүркіттің биі, «Күзбегі-дабылпаз» - сұңқарды аңға баулу биі; «Ұтыс би» би-байқауы, «Насыбайшы» - темекімен күлдіргі би, «Қаражорға» - шабандоз биі, «Аю би» - аю биі және т.б.

Қорыта келгенде - құндылығы жоқ өнер халық арасында сақтала алмайды. Демек, қазақ халқының би фольклорының өзіндік би-пластикалық тіліндей құндылығы болмаса, ол бүгінге дейін сақталмаған болар еді. Халық биін қай жерден іздеп барсақ та, халықтың тілі, діні, музыкалық немесе әдеби фольклоры болсын, би мәдениетінің іздерін қай жерде де кездестіруге болады. Би фольклоры халық арасында болған және оларда мұқият сақталған. Салттық-діни әрекет ретінде көріне отырып, би түрлерге және белгілі бір түрлерге бөлінетін өзіне тән тұрмыстық белгілерге ие болды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Гумилев, Л.Н. Древние тюрки [Текст] / Л.Н. Гумилев. – М.: Кристал, 2004.
2. Климов, А.А. Основы русского народного танца [Текст] / А.А. Климов. – М.: Искусство, 1981. – 270 с.
3. Этнополитогенез казахской нации [Электронный ресурс]. URL: <https://vuzlit.ru/569035/vvedenie#339> (ақпаратты қарау күні 23.03.2022).

4. Шаханова, Н. Мир традиционной культуры казахов (этнографические очерки) [Текст] / Н. Шаханова. - Алматы, 1998.
5. Бичурин, Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. - М-Л. АН СССР, Институт этнографии им. Миклухо-Маклая, 1950.
6. Абиров, Д.Т, Исмаилов А. Қазақтың халық билері [Текст] / Д.Т. Абиров, А. Исмаилов. - Алма-Ата: Өнер, 1983. - 111 с.
7. Котлова, Г. Кюй и балет: проблемы взаимодействия [Текст] / Г. Котлова // Композитор и фольклор в музыкальной культуре Казахстана XX столетия. - Алматы: АБС, 1998.- С. 58-72.
8. Орынбеков, М.С. Генезис религиозности в Казахстане. - 2-е изд., перераб. и доп. - Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2013. - 204 с.
9. Савичев, Н.Ф. Очерки истории уральского казачества. В 2-х т. [Текст] / Н.Ф. Савичев. - СПб.: Генеалогик, 2016. - 832 с.
10. Шанкибаева, А. Казахская хореография: развитие форм и художественных средств [Текст]: автореф. дис...канд. искусствоведения / А. Шанкибаева. - Алматы, 2006.

Ғылыми жетекші – PhD, қауымдастырылған профессор
А. И.Раимбергенов

УДК 001.8

ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ: МӘНІ, ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕРІ

Төлеубай Ж. Ж.

Қ.Жұбанов атындығы Ақтөбе өңірлік университеті

Ғылыми зерттеу әдістемесі - ғылыми таным процесін ұйымдастырудың маңызды негізі болып табылады. Ол зерттеу жүргізудің тәсілдерін, әдістерін және принциптерін анықтайды. Қазіргі ғылымның дамуы ғылыми зерттеулердің сапасына, дәлдігіне және жүйелілігіне тікелей байланысты. Сондықтан ғылыми зерттеу әдістемесін меңгеру зерттеушілер, студенттер және жас ғалымдар үшін ерекше маңызға ие.

Ғылыми зерттеу барысында белгілі бір мәселені жан-жақты қарастыру, ғылыми деректерді талдау және жаңа білім қалыптастыру жүзеге асырылады. [1, с.6-9]. Бұл процесс нақты әдістер мен ғылыми қағидаларға негізделеді. Қазіргі ғылымның дамуы ғылыми зерттеу жұмыстарымен тығыз байланысты. Ғылыми зерттеу жаңа білім алуға, ғылыми мәселелерді шешуге және қоғамның дамуына ықпал етеді. Осыған байланысты ғылыми зерттеу әдістемесі ғылымның маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ғылыми зерттеу әдістемесі зерттеу процесін ұйымдастырудың теориялық және практикалық негіздерін анықтайды.

Ол зерттеу әдістерін, тәсілдерін және принциптерін жүйелеуге мүмкіндік береді. [2, с.121-123]. Ғылыми зерттеудің мәнін қарастырамыз.

Ғылыми зерттеу - жаңа білім алуға бағытталған жүйелі және мақсатты таным процесі. негізгі мақсаты - табиғат, қоғам және ойлау заңдылықтарын анықтау және түсіндіру.

Ғылыми зерттеу келесі ерекшеліктермен сипатталады:

1. жүйелілік;
2. дәлелділік;
3. объективтілік;
4. ғылыми негізділік;
5. нәтижелердің тексерілу мүмкіндігі.

Зерттеу процесінде ғылыми болжамдар ұсынылып, олар теориялық және тәжірибелік тұрғыдан тексеріледі. [2, с.111-113].

Ғылыми зерттеу әдістері зерттеу міндеттерін шешу үшін қолданылатын тәсілдер мен құралдардың жиынтығы болып табылады. Олар бірнеше топқа бөлінеді.

Теориялық әдістер

Теориялық әдістер ғылыми білімді жалпылау және түсіндіру үшін қолданылады. Оларға мыналар жатады:

талдау және синтез

1. салыстыру
2. абстракция
3. индукция
4. дедукция
5. модельдеу

Бұл әдістер зерттелетін құбылыстардың мәнін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Эмпирикалық әдістер

Эмпирикалық әдістер тәжірибелік деректерді жинауға бағытталған. Оларға мыналар жатады: бақылау; эксперимент; сауалнама; интервью; құжаттарды талдау. Бұл әдістер нақты деректер алуға және ғылыми болжамдарды тексеруге мүмкіндік береді.

Ғылыми зерттеу белгілі бір кезеңдерден тұрады:

1. Зерттеу тақырыбын таңдау
2. Мәселені анықтау
3. Зерттеу мақсаты мен міндеттерін белгілеу
4. Әдебиеттерді талдау
5. Зерттеу әдістерін таңдау
6. Деректерді жинау және талдау
7. Қорытынды жасау.

Әрбір кезең зерттеудің сапасы мен нәтижесіне тікелей әсер етеді.

Таным әдістері Таным әдістері - бұл ғылыми зерттеудің негізгі құралы, яғни табиғат, қоғам және ойлау құбылыстарын жүйелі түрде зерттеуге бағытталған тәсілдер мен жолдар жиынтығы. Олар зерттеу процесінде ғылыми ақпаратты жинау, талдау, өңдеу және бағалау үшін қолданылады. Таным әдістері

зерттеудің сапасын, объективтілігін және нәтижелердің сенімділігін қамтамасыз етеді. [2, с.121-123].

Теориялық әдістер зерттелетін құбылыстардың мәнін терең түсінуге және оларды жалпылауға бағытталған. Оларға мыналар жатады:

Анализ (талдау) - құбылысты немесе процессті бөліктерге бөліп, олардың ерекшеліктерін зерттеу.

Синтез (жалпылау) - жеке бөліктерді біріктіріп, жалпы тұжырым жасау.

Индукция - жеке фактілерден жалпы заңдылықты анықтау.

Дедукция - жалпы принциптен жеке фактілерді түсіндіру.

Салыстыру - ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау арқылы зерттеу.

Модельдеу - зерттелетін құбылысты немесе процессті ықшам немесе жасанды жүйеде көрсету.

Таным әдістері ғылыми зерттеу процесінде бір-бірін толықтырып, ақпаратты жинау, өңдеу және нәтижелерді дәлелдеу мүмкіндігін береді. Теориялық әдістер құбылыстың мәнін түсінуге бағытталса, эмпирикалық әдістер нақты фактілер мен тәжірибе арқылы ғылыми білімді қолдайды.

Ғылыми зерттеудің маңызына тоқталатын болсақ. Ғылыми зерттеу қоғамның, мәдениеттің және экономиканың дамуына тікелей ықпал ететін маңызды процесс болып табылады. Ол жаңа білім мен ғылыми идеяларды қалыптастыруға мүмкіндік береді, сонымен қатар қоғамдағы күрделі мәселелерді шешудің негізін қамтамасыз етеді.

1. Ғылым мен білімнің дамуы:

Ғылыми зерттеулер табиғат пен қоғам құбылыстарын терең түсінуге және жаңа теорияларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері ғылыми ұғымдарды жүйелеуге, ғылым салаларының дамуына септігін тигізеді.

2. Технологиялық прогресті қолдау:

Зерттеулер жаңа технологияларды, өндірістік әдістерді және инновациялық шешімдерді дамытуға негіз болады. Бұл экономиканың өркендеуіне және өндірістік тиімділіктің артуына ықпал етеді.

3. Әлеуметтік және мәдени дамуға үлес:

Ғылыми зерттеулер қоғамның әлеуметтік мәселелерін шешуге, білім беру процесін жетілдіруге және мәдени құндылықтарды сақтау мен дамытуға мүмкіндік береді.

4. Жеке тұлғаның дамуы:

Ғылыми зерттеу процесі зерттеушіге аналитикалық ойлау, логикалық пайымдау және шешім қабылдау дағдыларын дамытуды қамтамасыз етеді. Бұл білімалушыларды шығармашылыққа және зерттеушілік қызметке ынталандырады. Ғылыми зерттеу әдістемесі ғылыми қызметтің тиімділігін қамтамасыз ететін маңызды құрал болып табылады. Ол зерттеу процесін жүйелі түрде ұйымдастыруға, ғылыми деректерді дұрыс талдауға және сенімді нәтижелер алуға мүмкіндік береді. Ғылыми әдістерді дұрыс қолдану жаңа ғылыми білімнің қалыптасуына және ғылымның дамуына әсерін тигізеді.

[3, с.6-12]. Қорытындылай келе, ғылыми зерттеу тек жаңа білімді алу ғана емес, қоғамның және жеке тұлғаның интеллектуалды дамуы үшін негізгі құрал

болып табылады. Оның нәтижелері экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамудың қозғаушы күші ретінде қызмет етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Нұрланов Е.Н. Ғылыми зерттеу әдістері Оқу құралы. - Алматы 2024.
2. С.Е.Қаңтарбай., Ж.А.Жүсіпова Ғылыми-педагогикалық зерттеу әдістемесі Оқулық. - Алматы, 2011
3. Мамырбекова А.К. Ғылыми зерттеулерге кіріспе Оқу құралы. - Шымкент 2025.

Ғылыми жетекшісі - аға оқытушы , магистр С.К.Мухтарова

ӘОЖ 378.147:78

МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Тауекел С.А. Жеңісова А.А. Ойлы Ә.С.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қасым-Жомарт Тоқаев өз «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауында Жасанды интеллектінің әлемдегі іргелі дамуының мәселесін атап көрсетті. Ол өскелең ұрпақ бақытты, берекелі өмір сүруін қамтамасыз ету жолында бір ұлт болып, табанды еңбек етудің қажеттілігін, сондай-ақ оның аса жауапты азаматтық және ұлттық міндет екенін айта келіп, Жасанды интеллектінің қарқынды дамуы қазірдің өзінде халықтың, әсіресе, жастардың мінез-құлқы мен болмыс-бітіміне әсер етуін белгіледі [1].

Әрине, бұл үрдіс бүкіл әлемде қалыптасқан тәртіпті және адамдардың өмір сүру салтын біржола өзгертуі ықтимал, сондықтан білім беру процесін цифрландыру және жасанды интеллект технологиясын барынша енгізу арқылы мемлекетіміздің жаппай цифрлық ел болуына үлес қосу керек.

Қазіргі таңда Қазақстанның білім беру жүйесін цифрландыру жағдайында жасанды интеллектіні (ЖИ) интеграциялау орта және жоғары білімді дамытудың стратегиялық бағытына айналууда. Соңғы жылдары музыкалық педагогикадағы ЖИ қосалқы медиа-ресурстан музыка сабағын интерактивті, бейімделмелі және жоғары технологиялық ортаға айналдыра алатын кешенді құралға дейін өсті. ЖИ енгізу инклюзивті оқытуды жүзеге асыру және әрбір

білім алушының шығармашылық дамуын жекелендіру үшін шексіз мүмкіндіктер ашады.

Заманауи ЖИ-технологиялар, мәселен, генеративті нейрожелілер (Sunno, Udio) және дыбысты интеллектуалды талдауға арналған платформалар, жаппай музыкалық тәрбиедегі негізгі мәселені – үлкен топпен жұмыс жасау жағдайында әрбір білім алушыға назардың жетіспеушілігін шешуге мүмкіндік береді. Музыка сабақтарында ЖИ чат-боттары мен білім беру платформаларын қолдану білім алушылардың академиялық үлгерімінің артуына үлкен септігін тигізері айқын. Сонымен қатар, бұл технологиялар мұғалімді алмастырмайды, керісінше оның педагогикалық құралдар жиынтығын кеңейтеді. Аталған құралдар білім алушылардың объективті ойлауын және когнитивтік белсенділігін дамытуға ықпал етіп, талдау, синтез және өзіндік шығармашылық өнім жасау сияқты дағдыларын дамытады [2].

Цифрлық ортаның жедел дамуы дәстүрлі дидактикалық тәсілдерді тұжырымдамалық тұрғыдан қайта қарау қажеттілігін тудырады. Жасанды интеллект (ЖИ) пен толықтырылған шындықты (AR) оқу процесіне енгізу зерттеушілерден іргелі педагогикалық теорияларды жаңа технологиялық шындыққа бейімдей алатын орнықты әдіснамалық тіректерді іздеуді талап етеді.

Қазіргі уақытта технологиялық жетістіктер педагогтар мен зерттеушілерді қалыптасқан педагогикалық үлгілерді ЖИ-мен байытылған ортаға қалай бейімдеуге болатынын зерттеуге әкелді. Технологиялық, педагогикалық және мазмұндық білімді біріктіретін ТРАСК моделі музыкалық білім беруде жоғары өзектілік танытты. Кәсіби құзыреттіліктің іргетасы ретіндегі ТРАСК (Technological Pedagogical Content Knowledge) тұжырымдамасын негізге ала отырып, бұл моделдің білім алушылар үшін айрықша маңыздылығын айтқындаған жөн. Өйткені ол білімнің үш түрі: пәндік (музыка), педагогикалық (оқыту әдістемесі) және технологиялық (ЖИ және цифрлық құралдар) күрделі синтезін сипаттайды.

Жасанды интеллектіні (ЖИ) музыкалық білім беру жүйесіне интеграциялау бүгінгі күні эксперименттік құралдардан кешенді бейімделмелі экожүйелерді құру кезеңіне өтумен сипатталады. Музыка мұғалімдерінің ТРАСК деңгейін өлшеуге арналған құрал әзірлеп, ТРАСК құзыреттілігі мен технологияны тиімді интеграциялау арасында оң байланыс бар екенін анықтады. Бұл жоғары ТРАСК деңгейіне ие педагогтардың оқытуда ЖИ құралдарын енгізуге анағұрлым дайын екенін көрсетеді.

Болашақ музыка педагогы үшін ТРАСК моделін меңгеру – тек бағдарламаны қолдана білу емес, нақты бір ЖИ алгоритмі күрделі теориялық немесе орындаушылық тұжырымдамаларды оқыту ісін қалай түрлендіре алатынын түсіну қабілеті. Теориялық ізденістер аталған модель аясындағы құзыреттіліктің жоғары деңгейі зияткерлік құралдарды енгізу тиімділігімен тікелей байланысын көрсетеді. Осы модельді меңгерген білім алушылар заманауи интерфейстер арқылы музыка мазмұнын тереңірек ашуға мүмкіндік беретін когнитивті тетік ретінде қарауды үйренеді.

Музыка оқыту әдістемелері бастапқы музыкалық білім беруден бастап жаңа, шығармашылық және жан-жақты білім беруге дейінгі кезеңдерде озық ақпараттық технологиялармен интеграциялануы тиіс. Ішкі өзгерістер, ең алдымен, оқу мен оқыту моделін іске асыру мақсатын білдіреді. Керісінше, білім беру тиімділігін арттыру үшін интерактивті дыбыстық модель ақпараттық технологиялармен тиімді ұштастырылған [3].

Цифрлық технологиялардың дамуы көптеген жасанды интеллект қосымшаларының пайда болуына жол ашты. Болашақ музыка пәні мұғалімдері музыкалық ақпаратты өңдеуді жақсарту және оның таңдау ауқымын кеңейту үшін кез келген материалды өңдеу мен түзетуде ЖИ негізінде жұмыс жасайтын арнайы бағдарламаларды қолдана алады. Технологияларды оқыту процесіне интеграциялаудың ең тиімді жолы білім алушылардың мақсаттары мен қажеттіліктеріне байланысты айтарлықтай өзгеріп отырады.

Мәселен, егер көптеген білім алушылар белгілі бір дағдыны меңгеруде қиналса, басқа оқытушылар бейнесабақтарын ұсыну пайдалы болуы мүмкін. Музыкалық тұрғыдан өз мақсатына жеткен бұл формат білім алушыға жасанды интеллект көмегімен музыканың барлық стильдерін өңдеуге, өзгертуге, жазуға, ойнатуға және дамытуға мүмкіндік береді. Білім алушылар пассивті қалыптан белсенді күйге ауыса алады: олар тек оқытушының түсіндірмесін тыңдап қана қоймай, шығармаларды, тақырыптарды жасанды интеллект жүйесі арқылы үйреніп, түсінеді.

Жасанды интеллект жүйесін пайдалана отырып, білім алушылар әрбір музыкалық нысанның қасиеттері мен мүмкіндіктері туралы көбірек біле алады және музыкалық компоненттердің даму процесінде қалай жасалатынын зерттей алады.

Музыка шығаруға арналған генеративті жасанды интеллект (ЖИ) модельдері әртүрлі форматтағы, соның ішінде аудиожазбалар, MIDI файлдары, кодталған музыкалық нотациялар және цифрлық ноталық парақтардан тұратын үлкен деректер жиынтығы негізінде оқытылады. Бұл модельдер терең нейрондық желілердің көмегімен музыканы талдап, оқу деректерінен музыкалық ерекшеліктерді бөліп алады және заңдылықтарды. Олар әртүрлі музыкалық стильдерді автоматты түрде үйренеді және пайдаланушының белгілі бір деңгейдегі бақылауымен бағаланған үлестірімдер негізінде музыкалық үлгілерді жасайды.

Кейбір генеративті ЖИ құралдары әртүрлі жанрлар мен стильдерде музыкалық мазмұн тудыра алады, бұл жаңа бастаған пайдаланушыларға аз ғана күш жұмсап музыка шығаруға мүмкіндік береді. Осылайша, олар музыкалық шығармашылыққа кедергі болатын мәселелерді азайтып, ұзақ мерзімді музыкалық дайындықты талап етпестен креативтілікті дамытады. Музыкалық шығармашылықтың мұндай демократиялануы адамның көңіл-күйін жақсарту және әлеуметтік динамиканы байыту сияқты қоғамдық мақсаттарға қызмет ететін қосымша мүмкіндіктерге жол ашады.

Жоғарыда аталған генеративті ЖИ құралдары негізінен білім беру мақсаттарына арналмағанымен, оларды қолдану музыканы үйрену тәжірибесін

арттыратын жаңа педагогикалық тәсілдерді енгізуге зор мүмкіндік береді. Сондықтан музыкалық білім беру контекстінде бұл құралдар практикалық және теориялық пәндерді оқыту мен меңгеруді қолдау үшін пайдаланылуда.

Қазіргі таңда ғалымдар музыка тарихын оқытуды жетілдіру үшін генеративті ЖИ-ді қолданатын педагогикалық тәсілді ұсынады: жеке тұлғалар түрлі музыкалық кезеңдердегі композиторлардың имитациясымен сөйлесу үшін чат-боттарды пайдалана алады, сол композиторлардың стилінде ЖИ құралдарымен бірлесіп музыка шығарады және жасалған музыкалық мазмұнның түпнұсқалығын талқылайды. Сондай-ақ, фортепиано үйренуге арналған чат-бот қосымшасын пайдаланған білім алушылар дәстүрлі сабақтардан қосымша білім алып, жоғары нәтижелерге қол жеткізе алады [4].

Осылайша, қазіргі таңда цифрлық технологиялар мен генеративті жасанды интеллект музыкалық білім беру жүйесін түбегейлі өзгертіп, оқытудың жаңа парадигмасын қалыптастыруын көре аламыз. ЖИ құралдары үлкен деректер базасы мен нейрондық желілер арқылы музыкалық стильдерді терең меңгеріп, күрделі композициялық дайындығы жоқ пайдаланушыларға да шығармашылықпен айналысуға жол ашты. Бұл технологияларды оқу процесіне интеграциялау білім алушылардың ролін пассивті тыңдаушыдан белсенді ізденушіге ауыстырып, олардың теориялық білім мен практикалық дағдыларды (соның ішінде фортепианода ойнау және композиция негіздерін) меңгеру тиімділігін айтарлықтай арттырды.

Сонымен қатар, жасанды интеллект тек техникалық құрал емес, сонымен қатар білім берудің демократиялануына және білім алушылардың ынтасын арттыруға септігін тигізетін қуатты педагогикалық ресурсқа айналып отыр. Тарихи тұлғалармен имитациялық сұхбат құру, стильдерді бірлесе өңдеу және жеке кері байланыс алу мүмкіндіктері музыка тарихы мен теориясын оқытуды заманауи деңгейге көтерді. Түйіндей келгенде, ЖИ-ге негізделген бағалау әдістері мен интерактивті модельдерді енгізу музыкалық білім берудің сапасын жақсартып қана қоймай, болашақ мамандардың шығармашылық әлеуетін жан-жақты ашуға және әлеуметтік әл-ауқатты нығайтуға негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы//2026ж. URL: <https://www.akorda.kz/kz>
2. Mazlan, C.A.N., Hanafi H.F., Sarifin M.R., Md Noor A.R., Sadykova S.A., Hidayatullah R., Jamnongsarn S. Artificial intelligence applications and pedagogical challenges in music education// Discover Education.- Malaysia: Music and Music Education Department, Faculty of Music and Performing Arts, Sultan Idris Education University, Perak, Tanjung Malim, 35900, 2026. – 29P. DOI: 10.1007/s44217-026-01127-3

3. Jing Wei, Marimuthu Karupiah, A Prathik, College music education and teaching based on AI techniques/Computers and Electrical Engineering, Volume 133, May 2026, Pages 111029
4. Lee Cheng, The impact of generative AI on school music education: Challenges and recommendations/Transversal Competencies and Transversality in Arts Education, VOL.4., Published online, 2025. – 255-262P.

УДК 793.3

ӘЛЕМДІК БИ МӘДЕНИЕТІ

Шобдарова А.Т

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Әлемдік би мәдениеті – адамзат тарихының маңызды әрі ажырамас бөлігі. Би – тек қана қимыл-қозғалыс емес, ол адамдардың ішкі сезімін, рухани дүниесін, мәдениетін және дүниетанымын көрсететін ерекше өнер түрі. Әр халықтың биі оның өмір салтымен, дәстүрімен және тарихи дамуымен тығыз байланысты. Сондықтан би мәдениетін зерттеу арқылы біз әртүрлі халықтардың болмысын тереңірек түсіне аламыз.

Әлемдік би мәдениеті – адамзат өркениетінің ажырамас бөлігі. Би ежелгі дәуірден бастап адамдардың сезімін, ой-пікірін, дәстүрін және дүниетанымын білдірудің ерекше тәсілі болып келеді. Әр халықтың биі оның тарихын, тұрмыс-тіршілігін және мәдени ерекшелігін көрсетеді. Би өнері алғашында діни рәсімдер мен салт-дәстүрлерде пайда болды. Ежелгі адамдар табиғат құбылыстарын түсіндіру немесе құдайларға құрмет көрсету үшін билеген. Уақыт өте келе би ойын-сауық, мереке және сахналық өнерге айналды. Әлемде би түрлері өте көп.

Би өнерінің шығу тарихына келетін болсақ, би өнерінің пайда болуы ежелгі дәуірлерден бастау алады. Алғашқы адамдар би арқылы табиғат құбылыстарын бейнелеп, өздерінің сенімдері мен діни көзқарастарын білдірген. Олар жаңбыр тілеу, аңшылыққа шығу немесе жеңісті тойлау сияқты маңызды оқиғаларда билеген.

Ежелгі Мысыр, Үндістан және Грекия өркениеттерінде би ерекше орын алған. Бұл елдерде би тек ойын-сауық құралы ғана емес, сонымен қатар діни рәсімдердің ажырамас бөлігі болды. Уақыт өте келе би күрделеніп, кәсіби өнер деңгейіне көтерілді.

Әлемнің әр аймағында би өнері өзіндік ерекшеліктерімен дамыған. Еуропада классикалық балет кеңінен таралған. Балет – жоғары техника мен әсемдікті талап ететін, қатаң ережелерге негізделген, нәзіктік пен үйлесімділікті талап ететін өнер түрі. Франция мен Ресей балет мектептері әлемге әйгілі.

Латын Америкасында би ерекше энергиясымен және ырғақтылығымен танымал. Самба, румба, сальса сияқты билер адамдардың көңіл-күйін көтеріп,

өмірге деген құштарлығын көрсетеді. Бұл билерде эмоция мен еркіндік басты рөл атқарады.

Азия елдерінде би көбінесе символикалық мәнге ие. Үнді биінде әр қимыл белгілі бір мағына береді және оқиғаны баяндауға бағытталған. Би қимылдары арқылы оқиға баяндалып, әрбір ишараның өзіндік мағынасы болады. Қытай мен Жапонияда би эстетикаға, үйлесімділікке және дәстүрге негізделген.

Африка халықтарының билері өте қарқынды және ритмге бай. Олар көбінесе барабан ырғағымен орындалады және қауымдық бірлікті көрсетеді. Бұл билерде дене қимылының еркіндігі ерекше байқалады.

Қазақ халқының би өнері де әлемдік мәдениеттің бір бөлігі болып табылады. Қазақ билері халықтың көшпелі өмірін, тұрмыс-тіршілігін, табиғатпен байланысын және ұлттық мінезін бейнелейтін, қолдың, иықтың және аяқтың жігерлі қимылымен сипатталатын ерекше өнер. «Қара жорға», «Қамажай», «Былқылдақ», «Бүркіт биі», «Ортеке» билері танымал билер. Мысалы, «Қара жорға», сияқты билерде еркіндік пен серпінділік байқалады. «Қара жорға» биі қазақтың кең даладағы еркіндігін көрсетсе, басқа билерде еңбек, аңшылық немесе салт-дәстүр көрініс табады. Жоғарыда айтқанымыздай, қазақ билерінде қол, иық және дене қимылдары ерекше мәнге ие. Әрбір қозғалыс белгілі бір мағынаны білдіреді. Сонымен қатар, ұлттық киім мен музыка би көркемдігін арттыра түседі.

Қазіргі таңда би өнері жаңа деңгейге көтерілді. Заманауи би бағыттары, мысалы, хип-хоп, брейк-данс, контемпорари, джаз-фанк бүкіл әлемде кең таралған. Бұл стильдер жастар арасында өте танымал және өзін-өзі еркін білдіруге мүмкіндік береді. Заманауи билерде классикалық ережелерден гөрі шығармашылық еркіндік басым. Би әртістері жаңа қозғалыстар ойлап тауып, түрлі стильдерді біріктіреді. Сонымен қатар, әлеуметтік желілердің дамуы би мәдениетінің таралуына үлкен әсер етті. TikTok, YouTube сияқты платформалар арқылы жаңа трендтер жылдам таралып жатыр.

Соңғы кезде жастар арасында бидің ерекше түрлері де кең белең алып келеді. Бұл билерден пластика, ұлттық колорит, техникалық жаңалықтардың біріктірілген түрлерін байқауға болады. Оған робот (роботтың имитациялық қимылдарын, электрлік импульсті бейнелеу), таттинг (жоғары дәлдікті қажет ететін геометриялық фигураларды қолмен жасау), хай-хилс (әртүрлі би элементтерін қамтитын сенімділік пен грация стилінде биік өкшемен билеу), шаффл (аяқты жылдам қозғалтуға негізделген сырғанау елесін бейнелейтін би бағыты), секірмелі адуму биі (қатысушылар өте жоғары секіріп билейтін Масай, Кения және Танзания жауынгерлерінің дәстүрлі биі), дервиштердің медитациялық айналуы (биші трансқа түскенге дейін өз осінен айналуы) сияқты стильдер жатады. Бұл бағыттағы билерді көшедегі қойылымдарда, таланттар шоуларында немесе заманауи сахналық хореографияның элементтері ретінде жиі кездестіруге болады.

Би – тек өнер ғана емес, ол қоғам үшін маңызды әлеуметтік құбылыс. Би адамдарды біріктіреді, мәдениеттер арасындағы байланысты нығайтады.

Әртүрлі елдердің билерін үйрену арқылы біз өзге халықтарды жақсырақ түсінеміз. Сонымен қатар, би адамның физикалық және психологиялық дамуына да пайдалы. Би арқылы адам денесін шынықтырып, көңіл-күйін жақсартыады. Ол стресс пен шаршауды азайтуға көмектеседі.

Білім беру саласында да би маңызды рөл атқарады. Балалардың шығармашылық қабілетін дамытуда, тәртіпке үйретуде және эстетикалық талғамын қалыптастыруда би өнерінің маңызы зор.

Мамандардың айтуынша, әлемде бидің 250-ден астам түрі бар. Алайда іс жүзінде олар одан да көп болуы мүмкін. Стилдердің әрқайсысының өз жанкүйерлері бар, бірақ ең көп тарағандарын келесі бағыттарға топтастыруға болады:

- Танго – бұл партнерлар арасындағы жақын байланыста болатын күрделі қозғалыстағы құмарлық пен эмоционалды би.
- Балет – бұл талғампаздығымен, әсемдігімен және қозғалыс дәлдігімен ерекшеленетін классикалық би. Балет театрмен және музыкамен тығыз байланысты сахна өнерінің ерекше түрі.
- Контемпорари – көптеген элементтер мен заманауи әдістердің үйлесімімен ерекшеленетін стиль. Контемпорари эксперименттер мен әртүрлі күрделі элементтер арқылы эмоцияларды білдірумен сипатталады.
- Хип-хоп – бұл АҚШ-та пайда болған және бүкіл мәдениеттің бір бөлігіне айналған көше стилі. Брейк данс, попинг, локинг сияқты көптеген бағыттардың элементтерін қамтиды. Хип-хоптың айрықша ерекшелігі – фристайл, яғни импровизация.
- Хастл – «жүргізу» және «өзара әрекеттесу» ұғымдарына негізделген, сонымен қатар импровизацияға құрылған танымал жұптық би. Бұл термин 1980 жылдары Латын Америкасының бірқатар бағыттары мен дискотекалары үшін ұжымдық болды.
- Сальса – жұппен немесе топпен орындалатын аяқтың жылдам қимылдары мен сезіммен айналуы біріктіретін әйгілі әлеуметтік би.
- Вальс – жұптасып үш үлесті өлшемдегі музыкамен тербеле қозғалатын әсем, романтикалық би.
- Ирланд билері – бұл XVIII ғасырдан бастап кең тараған халықтық билер тобы. Мұнда аяқтың қозғалысына ерекше назар аударылады, оның ішінде чечетка да жиі орындалатын жеке, жұппен, топтасып орындалатын би.
- R'n'B – хип-хоп, контемпорари және ньюстайл хореографиясының заманауи қоспасы. R'n'B негізі жылжымалы қозғалыстардан, байланыстыра ауысулардан, жамбас тербелістерінен және әсерлі бұрылыстардан тұрады.

Би – тек өнер ғана емес, ол адамдарды біріктіретін құрал. Әртүрлі елдердің билері арқылы біз басқа мәдениеттерді танып, түсіне аламыз. Би – тілсіз қарым-қатынас құралы, ол әлем халықтарын жақындастырады

Қорытындылай келе, әлемдік би мәдениеті – адамзаттың баға жетпес рухани мұрасы. Ол ғасырлар бойы дамып, әр халықтың өзіндік ерекшелігін сақтап келеді. Би арқылы адамдар өз сезімін білдіріп қана қоймай, мәдениетін,

тарихын және дәстүрін келесі ұрпаққа жеткізеді. Бүгінгі таңда би мәдениеті жаһандану дәуірінде жаңа бағыттармен толығып, одан әрі дамып жатыр. Соған қарамастан, ұлттық билер өз маңызын жоғалтпай, мәдени мұра ретінде сақталуда. Сондықтан би өнерін дамыту және оны құрметтеу – әрбір ұрпақтың міндеті.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «История танца» (С. Н. Худеков)
2. «Қазақ билері» (Дәурен Әбіров, Әубәкір Исмаилов)
3. «Қазақ биінің тарихы» (Тайыр Сарғызбаев)
4. «Би өнерінің баспалдақтары» (Болат Аюханов)
5. <https://kitap.kz/>
6. <https://archive.org/details/books>

ӘОЖ 78:087:68:37.018.1

ОТБАСЫЛЫҚ АНСАМБЛЬ-ҰЛТТЫҚ ӨНЕР МЕН ТӘРБИЕ МЕКЕНІ

Алпысова М.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Мәдени-тынығу жұмысы ББ 2 курс студенті

Ақтөбе қаласы, Астана ауданы, Сазды елді мекені, "Ақтөбе қалалық мәдениет және тілдерді дамыту бөлімі" ММ "Сазды" мәдениет үйі мемлекеттік коммуналдық қазыналық кәсіпорны ғимараты 1990 жылы салынған. Кәсіпорын Ақтөбе қаласы әкімдігінің 2007 жылғы 3 тамызындағы N 2282 қаулысына сәйкес құрылып мәдениет үйіне берілген.

2021 жылы "Сазды" мәдениет үйі Ақтөбе облысы мен қала әкімдігінің қолдауымен күрделі жөндеу жұмыстарынан өтті. Мәдениет үйінде 21 штаттық бірлік бар. Мәдениет ордасында 9 үйірме жұмыс жасайды, оған қатысушы саны 150, оның ішінде 6 ұжымда "Халықтық", "Үлгілі" атағы бар.

Мәдениет ошағында фольклорлық үйірмелер мен халық шығармашылығы ұжымын құру, жастар саясаты бағытындағы шаралар, мәні мен маңызы зор театрландырған көріністер, хореографиялық композициялар, ойын-сауық бағдарламалар, әуесқой клуб жұмыс істейді.

Ауыл мәдениеті - ұлттық құндылықтарымыздың алтын өзегі. Бұл мәдениет ошақтары мектеп оқушыларымен, ауыл жастарымен түрлі мәдени шараларды тұрақты ұйымдастырып уақытты тиімді өткізеді.

Ақтөбе қаласының мақтанышы, Халықаралық, Республикалық байқауларының, "Мерейлі отбасы" ұлттық байқауының жүлдегерлері "Халықтық" ұжым "Ниязбековтер отбасылық" ансамблі.

Қазақтың ұлттық өнерін дәріптеу мақсатында отбасылық ансамбль 2014 жылдан бастап халықтың ризашылығына бөленіп, барлық облыстық, қалалық мәдени іс-шараларға белсене қатысып, қазақы дәстүрді, салтты насихаттау мақсатында жұмыстанып жатырған жәйі бар.

Отбасылық ансамбльдің мақсаты: Отбасылық құндылықтарды дәріптеу, отбасындағы қарым-қатынасты насихаттап, қазақтың ұлттық өнерін дәріптеу.

"Халықтық" ұжым "Ниязбековтер отбасылық" ансамбльдің көркемдік жетекшісі, "Мәдениет саласының үздігі", ҚР озат азаматшасы, Бауыржан Момышұлының "Батыр шапағаты", "Өнер иесі" төс белгілерінің иегері, "Күміс алқа" иеленіп отырған көп балалы ана, жас ұрпақты өнерге баулып жүрген Алпысова Мирамгул Шукирбайқызы. Ақтөбе облысының Байғанин ауданында 1979 жылдың 24 сәуір айында дүниеге келген. "Өнермен жаным егіз" деп бала күнінен өнерді серік етіп, "Алпысовтар отбасылық" ансамблінің мүшесі болған. "Ұянда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің" деген халқымыздың дана сөзінің дәлелі ретінде өз балаларын өнерге баулып жүрген өнерлі ана.

Ансамбльдің репертуарында домбыра, жетіген, сазсырнай, қобыз, шаңқобыз, дауылпаз, асатаяқ секілді ұлттық аспаптармен сүйемелденген жыр-термелер, халық әндері, күйлер, қара өлең және осы заманғы композиторлардың шығармалары да баршылық. Би жанрымен қоса "Театр әлемі" үйірмесі де бар. Ансамбльге 2019 жылы Қазақстан Республикасы Мәдениет және Спорт министрлігінің 192 бұйрығымен "Халықтық" атағы берілді. Ансамбльдің құрамында 10 адам өнер көрсетіп жүр.

Ниязбеков Усер- алтын құрсақтың тұңғышы, әже тәрбиесін алған, үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсетіп жүремін ізгі азамат, отағасы, демеушісі, өнер жанашыры. Алпысова Мирамгул - отанасы, көркемдік жетекшісі. Қыздары Ляззат-Алматы қаласы, Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының 3-ші курс студенті болса, Айзат - Ж. Елебеков атындағы Республикалық эстрада-цирк колледжінде ұлттық аспап жетіген класының 4-курс студенті. Қызы Махаббат-Ақтөбе гуманитарлық колледжінің ұлттық қобыз аспабы бойынша 4-курс студенті. Ал Улболсыны - Қазақстан "қыздар мергендер" арасында ондығында. Жетіген, сазсырнай, дәстүрлі әнші, жас ақындық өнері бар ұлы Қадыр -домбыра, дауылпаз аспабында ойнайды. Ниязбекова Үміт, Мадина, Мариям- әнші, күйші, биші.

Жетістіктеріне келер болсақ, Халықаралық, Республикалық байқаулардың жеңімпаздары, "Мәдениет саласының үздігі" төс белгісінің иегері, Мәдениет және Өнер саласы ұйымдарының мен қызметкерлерінің "Рухани қазына-2023" фестивалінде "Мәдени-демалыс ұйымдары арасында Үздік ұжым-2023" номинациясы бойынша жеңіп алып, мәдениет және спорт министрі А. Балаеваның алғыс хатымен марапатталып, ақшалай сертификат табысталды. Вице-министр А. Жүдебаевтің алғыс хаты да осы марапаттар қатарын толықтырып тұр. Сонымен қатар облыс әкімі А. Шахаров, қала әкімі А. Бекет және Астана ауданы әкімі Алмаз Жақсылықұлының алғыс хаттарымен марапатталды. "Облыстық мәдениет және, архивтер және құжаттама басқармасы" ММ басшысы А.Юнисованың алғыс хатымен, ақшалай

сертификат табысталды. "Ақтөбе қалалық мәдениет және тілдерді дамыту бөлімі" ММ басшысы Г. Каздукқызының алғыс хаты, "Сазды" мәдениет үйі директоры Ж. Кемерованың алғыс хатымен марапатталды.

ҚР Еңбек озаты төс белгісінің иегері, "BILIM-ORKENIETI" ұлттық инновациялық ғылыми зерттеу орталығы, "Қазақстан Республикасының еңбек озаттарының алтын кітабы" атты байқауының энциклопедиясына шыққан, Бауыржан Момышұлының "Батыр шапағат" төс белгісімен, "Үздік ұстаз" төс белгісі, "Өнер үздігі" төс белгісімен марапатталды. Стамбул мен Азербайжан, Грузия сияқты шет мемлекеттерден шақыртулар алып, жолдамалар табысталды. "Үздік Отбасылық ұжым" номинациясының иегері, "Мерейлі отбасы" ұлттық байқауының жүлдегері. Алматы қаласында өткен "Ғұмырдария" телефестивалге арнайы шақырту алып, телеведениеге түсіп, "Үздік орындаушы", "Үздік ұстаз" төс белгісімен марапатталған.

"Алтын адам-2022" иегері "Мәдениет бейнесі", "Жыл үздігі-2023", "Сахна сәні-2025" номинациясың иегерлері. "Ақтөбе" газетіне, "Керек инфо" газетіне, Рухани танымдық "Үш таған" журналына, "Ана тағлымы" журналына шықты. Ақтөбе телеарнасы "Қайырлы таң", "Жастар", "Жақсы күн", "Шаңырақ шаттығы", "Ұлы дала мұрасы", "Кешкі шәй" бағдарламасында сұхбатта болды. Рика телеарнасына да сұхбат берді.

Кез-келген мемлекеттің өзіндік ұстанымы, бағыт-бағдар құндылықтары болады. Отбасы да осындай құндылықтарға негізделген "мемлекет" болса ғана тамыры тереңге жайылған әулетке айналмақ.

Отбасының басты қызметі - баланы тәрбиелеу. Отбасы тәрбиесі - бұл жалпы тәрбиенің ең басты бөлігі. Ата-ана және отбасы мүшелері жас нәресте дүниеге келген күннен бастап, оның өміріне қамқорлық жасап, болашағын жоспарлайды және саналы азамат болып өсуі үшін қажет жағдай жасайды. Бұған баланың қажеттігін толық қанағаттандыру, оны дене және ой еңбегіне

үйрету, күн тәртібін дұрыстап реттеуге, салауатты өмір сүруге, адал болуға тәрбиелеу, жақсылықты үйретуге, жамандықтан жиренуге үйрету, бойында жастайынан мәдени құндылықтар мен адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру жатады.

Ата-бабамыздан мирас болып қалған көптеген отбасылық әдет-ғұрып, салт, өзіндік дәстүрлер бар. Тал бесіктен тәрбие дұрыс берілсе, өскелең ұрпақ аталған салт пен сананы, дәстүр мен ғұрыпты өз жолынан жаңылыстырмай, темір қазықтай ұстанары хақ. Ал, бүгінгі жаңашыл заманауи кезеңде аталмыш дүниелердің насихаттау кез-келген отбасының алдында тұрған парыз бен қарыз деп білу. Отбасы құндылықтарын насихаттаудың қазіргі кезде маңызы өте зор.

Ал, ұлттық тәрбие мен жалпы адамзаттық құндылық қасиеттерінің мәселесі-адамзат тарихынан өн бойына ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы мақсат.

Еліміздің болашағы-ертеңгі тәртіпті, білімді ұрпақ екені даусыз. Тәрбиенің тал бесігі-біріншіден, отбасы болса, екіншіден, рухани азық сыйлап, білім нұрымен сусындататын білім ошақтары.

Өнер – ұлттың жаны, ал сол өнердің бастауын отбасыдан көру – үлкен бақыт. Бүгінде қазақ қоғамында отбасы құндылықтарын дәріптеп, өнер арқылы тәрбиенің жарқын үлгісін көрсетіп жүрген жанұялар бар. Солардың бірі – өз өнерін ұрпағымен бірге өркендетіп келе жатқан отбасылық ансамбль.

Ансамбльдің басты ерекшелігі – оның тек өнер ұжымы ғана емес, нағыз тәрбиенің мектебі екендігінде. Бұл ұжымда балалар тек ән айтып, күй шертіп қана қоймайды, сонымен қатар сахна мәдениетін, жауапкершілікті, бір-біріне деген құрметті үйренеді. Әр бала өз орнын таба отырып, ортақ мақсатқа қызмет етеді.

Ансамбльдің негізін қалаушы – өнерді өмірінің мәніне айналдырған жан. Оның басты мақсаты – тек өнер көрсету емес, ұлттық құндылықтарды сақтап, оны жас ұрпақтың бойына сіңіру. Балаларын кішкентайынан өнерге баули отырып, ол әрқайсысының қабілетін ашуға мүмкіндік береді. Бұл – ата-ананың бала тәрбиесіндегі ерекше көзқарасының дәлелі.

Бұл – балалардың жан-жақты дамуына ықпал етеді. Әсіресе, қазақтың ұлттық өнерін насихаттауда ансамбльдің орны ерекше. Олар түрлі мерекелік шараларда, мәдени кештерде, байқауларда өнер көрсетіп, көрерменнің ықыласына бөленіп келеді.

Отбасылық ансамбльдің тағы бір ерекшелігі – оның бірлігі мен жылулығында. Сахнада олар тек әртіс емес, бір-бірін түсінетін, қолдайтын нағыз отбасы мүшелері. Бұл көрерменге ерекше әсер қалдырады. Себебі шынайылық – кез келген өнердің ең басты құндылығы.

Бүгінгі таңда бұл ансамбль тек бір отбасының жетістігі емес, бүкіл қоғамға үлгі боларлық жобаға айналып отыр. Өнер арқылы тәрбие берудің осындай үлгісі – келешек ұрпақ үшін үлкен өнеге.

Қорыта айтқанда, отбасылық ансамбль – бұл тек шығармашылық ұжым емес, бұл – махаббат пен еңбектің, тәрбиенің үйлесім тапқан ерекше әлемі.

Осындай ұжымдардың көбейуі – ұлттық рухтың нығаюына үлкен үлес қосары сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Қазақстан Республикасының еңбек озаттарының алтын кітабы» атты байқаудың энциклопедиясы- Астана:«Bilim-orkenietі» ұлттық инновациялық ғылыми-зерттеу орталығы» баспасы, 2023 ж -233 б.
2. «Үш таған» рухани-танымдық журнал. 2019 жыл қаңтар.
3. «Үш таған» рухани-танымдық журнал. 2025 жыл маусым.
4. «Ана тағлымы» «Қазақ аналары-Дәстүрге жол» республикалық Ақтөбе филиалы. Ақтөбе қаласы-2023 жыл
5. Ақтөбе газеті. маусым, 2023.

Ғылыми жетекші - аға оқытушы Абдисадыкова А.Б.

СЕКЦИЯ 2 SESSION 2

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫ ДАМУДЫҢ БОЛАШАҒЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

CHALLENGES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

УДК 796.071.4

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В АКТЮБИНСКОМ РЕГИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ К.ЖУБАНОВА: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Ботагариев Т.

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова

На современном этапе министерство науки и образования Республики доминирующим фактором развития любого вуза видит в развитии науки. В связи с этим очень важно иметь представление о том, как обстоит дело в каждой из наук, в нашем случае с физической культурой и спортом. Одним из индикаторов оценки работы вуза является остротность кадров, которая по

образовательной программе «Физическая культура и спорт» все еще не сооответствует квалификационным требованиям. Поэтому мы проанализировали состояние защит в этой сфере и наметили пути решения имеющихся проблем. Поэтому мы считаем выбранную нами тему исследования актуальной.

Цель исследования – изучить реализацию научных исследований в Актюбинском региональном университете имени К.Жубанов обозначить и пути решения имеющихся здесь проблем.

Методы и организация исследования. Для решения данной цели мы методом анализа научно-методической литературы проанализировали защищенные диссертации профессорско-преподавательского состава образовательной программы «Физическая культура и спорт».

Исследование было осуществлено в 2025 году на базе Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова.

Результаты исследования и их обсуждение.

В.К.Бальсевич, Б.Н.Шустин [1] отмечают, что в годы СССР наука спортивного характера имела интенсивные темпы развития. По спорту высоких результатов об эффективном научном обеспечении свидетельствовали большие достижения советских спортсменов на мировом уровне. Что касается физической культуры массовой направленности, то здесь она сопровождалась программно-нормативными основами научно обоснованного характера. В связи с относительным ухудшением ситуации в науке авторы рекомендуют совершенствовать доминирующие ориентиры науки о физической культуре.

По мнению Н.Н.Зволинской, В.И.Маслова [2] с 1976 по 1990 годы в прелках научно-исследовательских работ наибольший акцент делался на исследование проблем целеполагания и целеформирования в структуре физкультурного образования профессионального характера.

С.А.Хазова, А.Б.Бгуашев [3] констатируют, что среди направлений современных исследований в сфере физической культуры и спорта необходимо выделить разработку научных основ реальных механизмов реализации уже имеющихся итогов в практику образования.

М.Захарова [4] выделила трех компонента в совершенствовании науки. В разрезе финансирования объем его повысился на 70 %. В направлении активизации привлечения молодых ученых реализуется конкурс по финансированию грантового характера. Среди негативных моментов она сделала акцент на то, что лишь 1 % повышает свою научную квалификацию через докторантуру, то есть наблюдается низкий приток молодых ученых в вузы.

А.Р.Медеу [5] акцентировал следующие аспекты развития науки в Казахстане. Это ее регулирование. В данном направлении он рекомендует создать «Реестр главных проблем», и благодаря этому сформировать портфель заданий в качестве «Программы». Модернизировать структуру анализа выбора исследований. Наряду с этим он рекомендует усилить критерии к Phd диссертациям до степени кандидатской.

В источнике [6] проанализированы представления об особенностях вопросов казахстанской науки. Обращено внимание на следующие ее стороны. Это преобладание людей старшего возраста, задействованных в науке. Молодое поколение меньше смотивировано научной деятельностью. Рубликационная активность у молодежи ниже. Несоответствующая зарплата работников, занимающихся научной деятельностью. Не должным образом систематизируется информация о научных результатах в мире. Среди негативных тенденций выделено несоответствующее внедрение результатов науки в практику. Наряду с этим отмечена недолжная взаимосвязь между отраслями академической, вузовской и отраслевой направленности.

По мнению Ж.А.Ермекбай [7], начиная с приобретения независимости Республики Казахстан в соответствии с концептуальными направлениями создания Казахстана в качестве суверенного государства начались процессы по модернизации науки и управления развитием научно-технического типа.

В целях решения вопросов независимой политики научно-технического типа был принят Закон РК «о науке и государственной научно-технической политике Республики Казахстан», утвержденного в январе 1992 года [8]. Наряду с этим были предприняты шаги такого рода, как создание Министерства науки и новых технологий (в феврале 1992 года), которое было затем преобразовано в Министерство образования и науки РК.

В работе A.Chalkley a, K.Milton b [9] акцентированы четыре доминирующих звена политики физической активности детей Англии: национальные принципы руководящего типа по физической активности; национальные ориентиры и миссии; структуры надзора или контроля здоровья; образование общественного характера. Авторы считают, что на основе этих аспектов можно реализовать равноправные возможности для активной физической работы.

D.A.M. Miragaia a, J. A.P. Soares [10] выделили два вопроса в своем исследовании. Первый связан с тем, как ученые анализировали менеджмент в спорте на протяжении 35 лет (с 1979 по 2014 годы). Второй был направлен на выявление злободневных вопросов и закономерностей в исследованиях по менеджменту спорта в вузах. При этом использовались качественный и количественный подходы. Определена важность совершенствования менеджмента в спорте.

Таким образом, анализ вышеотмеченных данных свидетельствует о важности изучения развития науки, в том числе о физической культуре и спорте. По нашему мнению, в данном аспекте состояние по образовательной программе «физическая культура и спорт» находится не в лучшем положении. Это мы аргументируем ниже посредством данных по защитах. В вузах, особенно в регионах, наблюдается очень низкое пополнение научных кадров. Необходимо выявление факторов, определяющих такое состояние, так как это является преградой в совершенствовании науки о физической культуре и спорте.

В таблице 1 представлены защищенные диссертации преподавателей.

Т.А.Ботагариев [11] обосновал вопросы совершенствования физического воспитания школьников с учетом региональных условий. Им предложены региональные оценочные таблицы по определению уровня физической подготовленности и физического развития школьников.

С.С.Кубиева [12] предложила рекомендации для совершенствования профессионально-прикладной физической подготовки студентов различных специальностей.

Р.А.Шоканов [13] на основе внедрения перцентильной шкалы оценки результатов сдачи учебных нормативов и Президентских тестов учащимися обосновал предложения по совершенствованию сдачи школьниками нормативов Президентских тестов.

С.М.Мухтаров [14] обосновал вопросы совершенствования профессионально-прикладной физической подготовки школьников к службе в армии.

А.Б.Габдуллин [15] на основе изучения особенностей физической подготовленности и физического развития студентов 1-2 курсов предложил оценочные шкалы для внедрения их в практику физического воспитания.

Таблица 1 - Защищенные диссертации преподавателей по образовательной программе «Физическая культура и спорт».

№ п/п	Ф.И.О. преподавателя	Название диссертации	Научная степень	Год и место защиты
1	Ботагариев Т.А.	Научно-педагогическое обоснование совершенствования физического воспитания школьников с учетом региональных условий	Доктор педагогических наук	2001 Казахская академия спорта и туризма
2	Кубиева С.С.	Кәсіби қолданбалы дене дайындығында айналма жаттығу әдісің қолдану әдістемесі	Кандидат педагогических наук	2010 Казахская академия спорта и туризма
3	Шоканов Р.А.	Мектеп бағдарламасындағы оқу нормативтер мен Президенттік сынамаларға оқушыларды даярлау әдістемесін жетілдіру	Кандидат педагогических наук	2009 Казахская академия спорта и туризма
4	Мухтаров С.М.	Педагогические основы	Кандидат	2009

		подготовки учащихся на педагогических уроках физической культуры к службе в армии	Казахская академия спорта и туризма
5	Габдуллин А.Б.	1-2 курс қыздарының антропометриялық және қимыл-қозғалыс ерекшеліктеріне байланысты дене дамуының әдістемесі	2022 Казахская академия спорта и туризма

Анализ проделанной работы за последние 25 лет показал, что по данной образовательной программе в направлении реализации научных исследований проделана определенная работа.

Проведено 8 международных конференций по теме «Актуальные проблемы физической культуры и спорт и пути их совершенствования» (под руководством д.п.н., профессора Ботагариева Т.А.).

Реализован научный грант министерства науки высшего образования. ИРН АР09259450 «Научно-методическое обеспечение реализации обновленного содержания образования по предмету «физическая культура» в средних классах общеобразовательной школы Республики Казахстан» (2021-2023 годы. В нем участвовали преподаватели и магистранты кафедры:

1 Д.п.н., профессор Ботагариев Т.А. – научный руководитель

2 Кубиева С.С. – к.п.н., ассоциированный профессор

3 Габдуллин А.Б. – доктор PhD

4 Хакимова З.А. – преподаватель

5 Ведюшкина Д. – преподаватель

6 Смадьяр М. – магистрант

На кафедре функционирует магистратура. За все годы сделано 13 выпусков.

Кафедрой налажено международное сотрудничество с зарубежными вузами:

1 Университет экономики г.Быдгощ (Польша)

2. Алтайский государственный университет (Россия)

3 Оренбургский государственный педагогический университет (Россия)

4 Южно-Уральский государственный университет (г.Челябинск, Россия)

5 Узбекский государственный университет физической культуры (г.Чичик, Узбекистан)

Какие имеются проблемы по совершенствованию научной деятельности по образовательной программе «Физическая культура»?

1 Малое участие в конкурсах на научное грантовое финансирование.

2 За последние 2 года прекратилось проведение отдельных научных конференций по направлению «физическая культура и спорт»

3 Малое количество статей в рейтинговых журналах Scopus и журналах ККСОН.

4 Низкая активность молодых преподавателей по обучению в докторантуре и защите диссертаций PhD

5 Низкая публикуемость и выступление преподавателей на международных конференциях.

6 Низкое внедрение результатов научных исследований в учебный процесс.

По своим преподаваемым дисциплинам не все преподаватели разработали и внедрили учебные пособия, являющиеся результатами научных исследований в диссертациях

Пути решения отмеченных выше проблем

1 Активное участие в конкурсах на научное грантовое финансирование.

2 Продолжить проведение отдельных международных конференций по проблемам физической культуры и спорта

3 Активизировать деятельность по публикациям в рейтинговых журналах Scopus и журналах ККСОН.

4. В направлении обучения в докторантуре на кафедре имеются некоторые положительные сдвиги.

Хакимова З.А. закончила докторантуру в Казахской академии спорта и туризма и готовится к защите диссертации PhD

Завкафедрой Отегенов Н.О. и преподаватель Кайназаров Н.Д. прошли апробацию по своим диссертациям Узбекский государственный университет физической культуры (г.Чичик, Узбекистан).

Преподаватели Жиембаев А.Ш. и Бекмагамбетов О.А. поступили в аспирантуру Узбекского государственного университета физической культуры (г.Чичик, Узбекистан).

Преподавателям кафедры разработать учебные пособия, монографии по результатам своих научных исследований и внедрить их в учебный процесс.

Выводы.

1 За последние 25 лет состояние в реализации научных исследований по образовательной программе «физическая культура и спорт» в Актюбинском региональном университете им.К.Жубанова выглядит следующим образом:

- с 2001 года защищено 5 диссертаций (1 докторская, 3 кандидатских, 1 PhD);

- реализован 1 научный проект;

- проведено 8 международных конференций.

2. Среди проблем необходимо отметить следующие:

- малое участие в конкурсах на научное грантовое финансирование.

- за последние 2 года прекратилось проведение отдельных научных конференций по направлению «физическая культура и спорт»

- малое количество статей в рейтинговых журналах Scopus и журналах ККСОН.

- низкая активность молодых преподавателей по обучению в докторантуре и защите диссертаций PhD
- низкая публикуемость и выступление преподавателей на международных конференциях.
- низкое внедрение результатов научных исследований в учебный процесс.

3. Пути решения отмеченных проблем можно считать следующие:

- активное участие в конкурсах на научное грантовое финансирование.
- продолжить проведение отдельных международных конференций по проблемам физической культуры и спорта
- активизировать деятельность по публикациям в рейтинговых журналах Scopus и журналах ККСОН.
- в направлении обучения в докторантуре на кафедре имеются некоторые положительные сдвиги.

Использованная литература:

1. Бальсевич В.К., Шустин Б.Н. Инновационные направления научных исследований в сфере физической культуры и спорта// Вестник спортивной науки. – 2004. - С.3-8. <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-napravleniya-nauchnyh-issledovaniy-v-sfere-fizicheskoy-kultury-i-sporta>
2. Зволинская Н.Н., Маслов В.И. Проблемное поле научных исследований высшего профессионального физкультурного образования (исходные позиции и проект программы)//Теория и практика физической культуры. - № 12. – 2005 <http://lib.sportedu.ru/Press/TPFK/2005N12/p6-8.htm>
3. Хазова С.А., Бгуашев А.Б. Актуальные проблемы и современное состояние научных исследований в сфере физической культуры и спорта // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 12-3. – С. 637-641; URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=36542> (дата обращения: 27.12.2024).
4. Захарова М. Наука в Казахстане: проблемы и перспективы развития :///C:/Users/User/Desktop/Все%20диссертации%20и%20статьи%20для%20монографии%20ми%20статьи/Захарова%20Наука%20в%20Казахстане_%20проблемы%20и%20перспективы%20развития.html
5. Медеу А.Р. Наука в Казахстане в условиях глобальных вызовов file:///C:/Users/User/Desktop/Все%20диссертации%20и%20статьи%20для%20монографии%20ми%20статьи/Медеу%20НАУКА%20В%20КАЗАХСТАНЕ%20В%20УСЛОВИЯХ%20ГЛОБАЛЬНЫХ%20ВЫЗОВОВ.html
6. Состояние и проблемы казахстанской науки: взгляд изнутри file:///C:/Users/User/Desktop/Все%20диссертации%20и%20статьи%20для%20монографии%20ми%20статьи/Состояние%20и%20проблемы%20казахстанской%20науки_%20взгляд%20изнутри.html
7. Ермекбай Ж.А. Формирование и развитие науки Советского Казахстана file:///C:/Users/User/Desktop/Все%20диссертации%20и%20статьи%20для%20монографии%20ми%20статьи/ермекбай%20наука%20в%20казахстане.pdf

8. О науке и государственной научно-технической политике Республики Казахстан Утративший силу ЗАКОН Республики Казахстан от 15 января 1992 года. Утратил силу - Законом РК от 9 июля 2001 г. N 226 ~Z010226.
https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z920001100_/links
9. Chalkley A.a, Milton K.b A Critical review of national physical activity policies relating to children and young people in England// Journal of Sport and Health Science Volume 10, Issue 3, May 2021, P.255-262
<https://doi.org/10.1016/j.jshs.2020.09.010>
10. Miragaia a D. A.M., Soares J.A.P. Higher education in sport management: A systematic review of research topics and trends// Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education Volume 21, Part A, November 2017, P. 101-116
<https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2017.09.001>
11. Ботагариев Т.А. Научно-педагогическое обоснование совершенствования физического воспитания школьников с учетом региональных условий: автореф... докт. пед. наук: 13.00.04. – Алматы: КазАСТ. - 2001. - 52 с.
12. Кубиева С.С., Шоканов Р.А. Мектеп бағдарламасындағы оқу нормативтер мен Президенттік сынамаларға оқушыларды даярлау әдістемесін жетілдіру: автореф. дис. канд.пед.наук. – 2009. КазАСТ. -24 с.
13. Мухтаров С.М., Габдуллин А.Б. 1-2 курс қыздарының антропометриялық және қимыл-қозғалыс ерекшеліктеріне байланысты дене дамуының әдістемесі: Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. - 6D010800 – Дене шынықтыру және спорт - Алматы: КазСЖТА.. – 2022. – 162 б.

УДК 796.822

АНКЕТИРОВАНИЕ ТРЕНЕРОВ ПО ПРОБЛЕМЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОДВИЖНЫХ ИГР В ОБУЧЕНИИ ТЕХНИЧЕСКИМ ПРИЁМАМ ГРЕКО-РИМСКОЙ БОРЬБЫ

Зуфаров Т.

доцент Чирчикского государственного педагогического университета
Узбекистан, г.Чирчик

Аннотация: в статье представлены результаты анкетирования тренеров по греко-римской борьбе, целью которого было выявление отношения специалистов к использованию подвижных игр в процессе обучения техническим приёмам. Опрос позволил определить наиболее значимые направления применения игр, их эффективность, а также возрастные особенности контингента, с которым работают тренеры. Полученные данные подтверждают необходимость систематического внедрения подвижных игр в учебно-тренировочный процесс юных борцов.

Ключевые слова: анкетирование, подвижные игры, техническая подготовка, юные спортсмены.

SURVEY OF COACHES ON THE USE OF MOVEMENT GAMES IN TEACHING TECHNICAL SKILLS IN GRECO-ROMAN WRESTLING

Abstract: this article presents the results of a survey conducted among Greco-Roman wrestling coaches, aimed at identifying specialists' attitudes toward the use of movement games in the process of teaching technical skills. The survey made it possible to determine the most significant areas of game application, their effectiveness, as well as the age-related characteristics of the athletes with whom the coaches work. The findings confirm the necessity of systematically integrating movement games into the training process of young wrestlers.

Keywords: survey, movement games, technical training, young athletes.

Annotatsiya: Maqolada grek-rim kurashi bo'yicha trenerlar o'rtasida o'tkazilgan anketalash natijalari yoritilgan bo'lib, uning maqsadi texnik harakatlarni o'rgatish jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanishga bo'lgan mutaxassislarning munosabatini aniqlashdan iboratdir. O'tkazilgan so'rov trenerlarning o'yinlardan foydalanish yo'nalishlari, ularning samaradorligi, shuningdek shug'ullanayotgan sportchilarning yosh xususiyatlari kabi eng muhim jihatlarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot natijalari harakatli o'yinlarni yosh sportchilarni tayyorlash jarayoniga tizimli ravishda joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: anketalash, harakatli o'yinlar, texnik tayyorgarlik, yosh sportchilar.

Введение: современная методика подготовки борцов требует поиска педагогических средств, сочетающих игровую мотивацию и отработку специфических элементов борьбы. Подвижные игры позволяют развивать базовые двигательные умения, координацию и психологическую устойчивость. Однако вопросы их целесообразности и эффективности в глазах практиков остаются открытыми, что обуславливает необходимость проведения анкетирования тренеров.

Цель исследования: определить наиболее значимые мнения тренеров о роли и эффективности подвижных игр в процессе обучения техническим приёмам греко-римской борьбы.

Методы: в исследовании приняли участие 30 тренеров по греко-римской борьбе со стажем работы от 3 до 15 лет. Для сбора данных использовалась анкета, включавшая закрытые и открытые вопросы. Анализ осуществлялся с применением описательной статистики (проценты) и качественного анализа ответов.

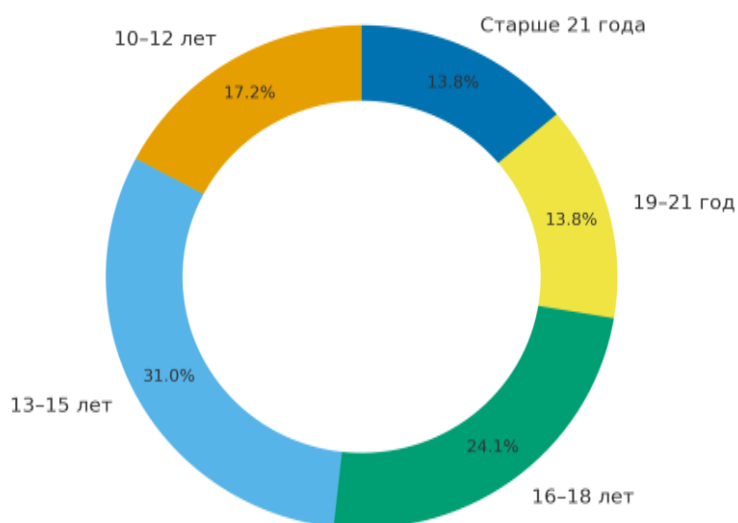
Результаты: в анкетировании были взяты наиболее значимые основные пять вопросов. Стаж работы тренером по греко-римской борьбе. Наибольшая доля респондентов (27,6%) имеет опыт от 6 до 10 лет, что отражает

доминирование специалистов среднего уровня стажа. Значимая группа (24,1%) представлена тренерами со стажем 11–15 лет. Молодые специалисты со стажем до 5 лет составили 20,7%, что говорит о притоке новых кадров. Наименее представлена категория свыше 20 лет (10,4%), однако именно эти тренеры выполняют функции наставников.

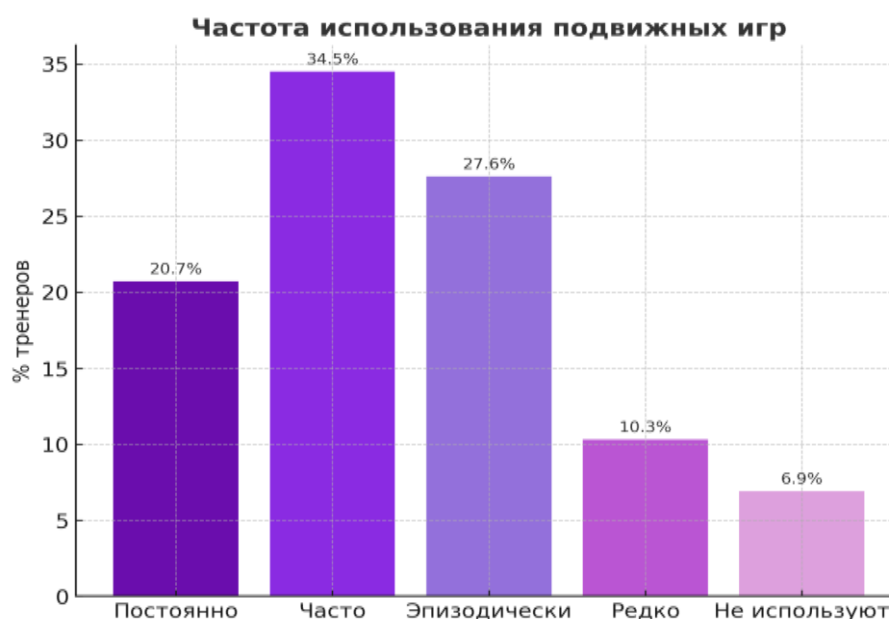
Возраст спортсменов, с которыми работают тренеры. Большинство тренеров (31,0%) работает с борцами 13–15 лет периодом формирования базовых технических и тактических навыков. Существенная часть (24,1%) указала на подготовку юниоров 16–18 лет. Группы помоложе 10–12 лет составили 17,2%, а старшие категории 19 лет и старше лишь 13,8%.

Возраст спортсменов, с которыми работают тренеры

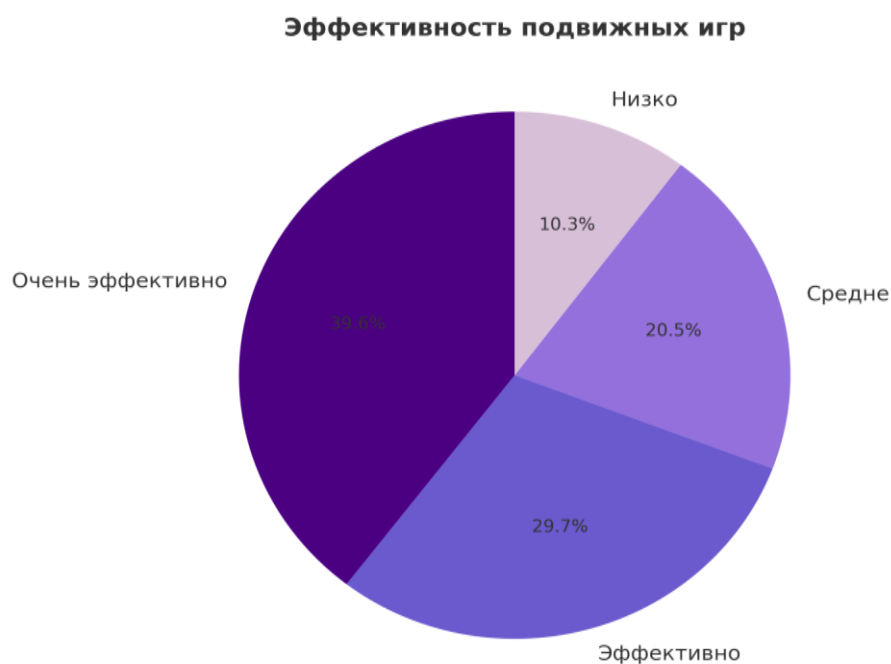

Частота использования подвижных игр в тренировочном процессе 34,5% тренеров включают игры несколько раз в неделю, 20,7% используют их на постоянной основе, 27,6% эпизодически (раз в неделю). Лишь 6,9%

опрошенных вовсе не прибегают к данному методу. Это подтверждает, что значительная часть специалистов рассматривает подвижные игры как важный элемент технической подготовки.

Эффективность подвижных игр в обучении базовым приёмам. Почти 70% респондентов оценили игры как «очень эффективные» или «высокоэффективные». Около пятой части (20,7%) указали на «среднюю эффективность». Лишь 10,4% считают, что результативность игр низкая. Это подчёркивает высокий потенциал игрового метода в практике подготовки. Каким приёмам проще всего обучать с помощью подвижных игр.

Большинство тренеров (51,7%) отметили захваты как наиболее результативное направление игровой подготовки. На втором месте удержания (37,9%) и выведение за круг (34,5%). Четверть опрошенных (24,1%) выделила броски, а 27,6% указали на переводы в партер. Небольшая доля тренеров (10,3%) использует собственные игровые методики.

Выводы: анкетирование выявило, что подвижные игры занимают значимое место в практике тренеров по греко-римской борьбе. Наиболее значимые результаты касаются частоты применения игр, их высокой эффективности и специфики использования для освоения захватов и удержаний. Подвижные игры способствуют развитию не только технических умений, но и психологической устойчивости спортсменов. Тренеры отмечают необходимость их систематического включения в тренировочный процесс, особенно на этапе начальной подготовки.

Список литературы:

1. Бальсевич В.К. Теория и практика физического воспитания и спортивной тренировки. М.: Физкультура и спорт, 2015. 312 с.
2. Иванов С.П. Использование подвижных игр в тренировочном процессе борцов начальной подготовки // Теория и практика физической культуры. 2017. №4. С. 45–49.
3. Лях В.И., Зданевич А.А. Подвижные игры: методика и организация занятий. М.: Академия, 2020. 256 с.
4. Ханкельдиев А.А. Психологическая подготовка юных спортсменов в процессе тренировочных занятий. Ташкент: УзГФКиС, 2022. 198 с.
5. Зикеева А.А. Игровые методы в физическом воспитании детей и подростков // Вестник спортивной науки. 2019. №2. С. 27–33.
6. Лутфуллина Р.А. Метод анкетирования для анализа тренировочного процесса // Фан спорта журнал. 2024. С. 5–12.

7. Petrov I. Playful methods in the training of young wrestlers // International Journal of Wrestling Science. 2020. Vol. 10 (1). P. 15–21.
8. Smith J. Applied games in sports coaching: theory and practice. London: Routledge, 2020. 184 p.
9. Bailey R. Physical education and sport pedagogy: engaging children in active learning. New York: Routledge, 2018. 276 p.
10. Côté J. Youth sport and skill development: the role of play in learning // Journal of Sport Sciences. 2021. Vol. 39 (5). P. 575–583.
11. Weinberg R., Gould D. Foundations of Sport and Exercise Psychology. Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. 752 p.

ӘОЖ 796

ДЕНЕШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫ ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Аманбаев Ш.

«І.Үргенішбаев атындағы ЖОББМ» КММ

Қазіргі қоғамда денешынықтыру мен спорттың маңызы айрықша. Ол – ұлт денсаулығының кепілі ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік тұрақтылықтың, жастар тәрбиесінің және елдің халықаралық беделінің маңызды көрсеткіші. Осыған байланысты денешынықтыру мен спорт саласын дамыту – мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Дегенмен, бұл салада шешімін талап ететін бірқатар өзекті мәселелер бар. Ең алдымен, материалдық-техникалық базаның жеткіліксіздігі байқалады.

Ауылдық жерлерде спорт нысандарының аздығы, қолданыстағы инфрақұрылымның тозуы халықтың, әсіресе жастардың спортпен жүйелі түрде айналысуына кедергі келтіреді. Сонымен қатар, заманауи құрал-жабдықтардың жетіспеушілігі кәсіби спортшылардың дайындық сапасына да әсер етеді. Екінші маңызды мәселе – білікті кадрлардың тапшылығы. Жаттықтырушылар мен денешынықтыру пәні мұғалімдерінің кәсіби деңгейі әр өңірде біркелкі емес. Әсіресе шалғай аймақтарда тәжірибелі мамандардың жетіспеуі байқалады. Бұл өз кезегінде спорттық нәтижелердің төмендеуіне және бұқаралық спорттың дамуының баяулауына әкеледі. Үшіншіден, халықтың спортқа деген қызығушылығы мен белсенділігінің жеткіліксіздігі де өзекті мәселе болып отыр. Қазіргі таңда урбанизация, цифрландыру және отырықшы өмір салты адамдардың қозғалыс белсенділігін төмендетуде. Бұл денсаулық көрсеткіштеріне кері әсерін тигізіп, созылмалы аурулардың көбеюіне себеп болуда. Сонымен қатар, спорт саласын қаржыландыру мәселесі де маңызды. Кейбір жағдайларда бөлінетін қаражаттың тиімді пайдаланылмауы немесе жеткіліксіздігі саланың дамуын тежейді. Әсіресе бұқаралық спорт пен балалар-жасөспірімдер спортына бөлінетін ресурстарды арттыру қажеттілігі туындап

отыр. Аталған мәселелерді шешу үшін кешенді шаралар қажет. Ең алдымен, спорт инфрақұрылымын дамытуға бағытталған мемлекеттік және жеке инвестицияларды арттыру маңызды.

Ауылдық жерлерде жаңа спорт кешендерін салу, мектептерді қажетті құралдармен қамтамасыз ету – басты міндеттердің бірі. Кадрлық әлеуетті нығайту мақсатында жаттықтырушыларды даярлау және олардың біліктілігін арттыру жүйесін жетілдіру қажет. Сонымен қатар, жас мамандарды ауылдық жерлерге тарту үшін әлеуметтік қолдау шараларын күшейту маңызды. Халық арасында салауатты өмір салтын насихаттау да үлкен рөл атқарады. Бұқаралық спорттық іс-шараларды көбейту, қолжетімді фитнес бағдарламаларын енгізу және ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу арқылы тұрғындардың спортқа деген қызығушылығын арттыруға болады. Болашақта денешынықтыру мен спорт саласының дамуы цифрлық технологиялармен тығыз байланысты болмақ. Онлайн жаттығулар, фитнес қосымшалар және деректерді талдау жүйелері спорттың жаңа деңгейге көтерілуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибені енгізу арқылы ұлттық спорт жүйесін жетілдіруге мүмкіндік бар. Қорытындылай келе, денешынықтыру мен спортты дамыту – ұлт болашағына салынған инвестиция. Қазіргі мәселелерді уақтылы шешіп, тиімді саясат жүргізу арқылы бұл саланың әлеуетін толық іске асыруға болады. Бұл өз кезегінде халық денсаулығын жақсартып қана қоймай, еліміздің әлемдік аренадағы беделін арттыруға ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Дене шынықтыру және спорт туралы» Заңы. – Астана, 2014 (өзгерістер мен толықтыруларымен). Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі.
2. Дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасы. – Астана, 2020. Дүйсенова С.Қ., Ахметов Ж.Б. Дене шынықтыру теориясы мен әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.
3. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – Астана, 2012.
4. ҚР Ұлттық статистика бюросы. Халықтың денсаулығы және спортпен айналысу көрсеткіштері бойынша статистикалық жинақ. – Астана, соңғы басылым.

ӘӨЖ 376:796.071

БОЛАШАҚ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МАМАНДАРЫНЫҢ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КӘСІБИ ДАЯРЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Амангелді Р.С., Самат Н.М., Жантілеу Б.Ж., Ағынай Р.С.
Дене шынықтыру және спорт ББ 3 курс студенттері

Аңдатпа. Мақалада инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеуге арналған дене шынықтыру мұғалімдерін даярлаудың өзекті мәселелері қарастырылады. Ерекше білім беру қажеттіліктері (ЕБҚ) бар балалардың жалпы білім беру кеңістігіне интеграциялануы жағдайында болашақ мамандардың кәсіби құзыреттіліктеріне қойылатын талаптар талданады. Сондай-ақ, педагогикалық жоғары оқу орындарындағы даярлық жүйесіндегі кемшіліктер мен оларды шешу жолдары ұсынылады.

Кілт сөздер: инклюзивті білім беру, дене шынықтыру, кәсіби даярлық, ерекше білім беру қажеттіліктері, адаптивті дене шынықтыру.

Қазіргі Қазақстанның білім беру жүйесінде инклюзивті білім беру басым бағыттардың біріне айналды. «100 нақты қадам» Ұлттық жоспары мен «2020-2025 жылдарға арналған білім беруді дамыту тұжырымдамасында» ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жалпы білім беретін мектептерде тең құқықты білім алуына кепілдік берілген. Алайда, инклюзивті ортаны құрудың инфрақұрылымдық, құқықтық және әдістемелік аспектілері ішінара шешілгенімен, кадрлық әлеует мәселесі әлі де өткір күйінде қалып отыр.

Дене шынықтыру сабақтары ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін ең күрделі пәндердің бірі болып табылады. Себебі, бұл сабақтар жоғары физикалық белсенділікті, үйлесімділікті, реакция жылдамдығын және топта жұмыс істей білуді талап етеді. Көптеген дене шынықтыру мұғалімдері ЕБҚ бар оқушылармен жұмыс істеуге теориялық және практикалық тұрғыдан дайын емес. Бұл жағдай оқушылардың оқу процесінен шеттетілуіне, психологиялық травмаларға және мұғалімнің кәсіби күйзелісіне әкеп соғады.

Зерттеулерге сәйкес, педагогикалық мамандықтар бойынша білім алып жатқан студенттердің тек 15-20% ғана инклюзивті сыныпта жұмыс істеуге өздерін сенімді сезінеді (Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2022 жылғы деректері). Болашақ дене шынықтыру мамандарының кәсіби даярлығындағы негізгі мәселелер - бұл оқу бағдарламаларының инклюзивті білім беру талаптарына сай келмеуі, арнайы педагогика мен психология пәндерінің аз көлемі, педагогикалық практикалардың формалды өтуі және оқытушылар құрамының өзінің инклюзивті құзыреттілігінің жеткіліксіздігі.

Осыған байланысты, болашақ дене шынықтыру мамандарының инклюзивті білім беру жағдайындағы кәсіби даярлық мәселелерін жүйелі түрде зерттеу және оларды шешудің тиімді жолдарын ұсыну - педагогика ғылымының өзекті міндеттерінің бірі болып табылады.

Кәсіби даярлықтың негізгі проблемалары. Оқу бағдарламаларының мазмұндық кемшіліктері

Жоғары оқу орындарының «Дене шынықтыру және спорт» мамандығы бойынша типтік оқу жоспарларында инклюзивті білім беруге арналған арнайы пәндер жеткіліксіз. Мысалы, «Адаптивті дене шынықтыру» пәні көбінесе таңдау компоненті ретінде оқытылады, ал оның сағат көлемі (көбіне 90-120

сағат) студенттерге ЕБҚ бар балалардың барлық нозологиялық топтарымен (көру, есту, тірек-қимыл аппараты бұзылыстары, зияткерлік дамуындағы ауытқулар, аутизм спектрінің бұзылыстары және т.б.) жұмыс істеудің нақты әдістемесін игеруге мүмкіндік бермейді.

Кәсіби даярлықтың ең осал тұсы - бұл педагогикалық практика. Студенттер көбінесе инклюзивті сыныптар емес, қарапайым сыныптарда практикадан өтеді. Егер де инклюзивті сынып болса да, көптеген мектептердің өздерінде арнайы бейімделген бағдарламалар, материалдық-техникалық база және тьюторлар болмайды. Нәтижесінде, болашақ мамандар нақты инклюзивті ортада жұмыс істеудің практикалық тәжірибесін алмайды.

Сонымен қатар, студенттердің ЕБҚ бар балалармен тікелей қарым-қатынас жасау тәжірибесі өте аз. Бұл оларда кәсіби қорқыныш пен белгісіздікті тудырады. Мысалы, дене шынықтыру сабағында церебральды сал ауруы бар балаға қандай жаттығуларды ұсынуға болады? Немесе көру қабілеті бұзылған баламен топтық ойынды қалай ұйымдастыруға болады? Бұл сұрақтарға теориялық білімнің өзі жеткіліксіз.

Инклюзивті білім беру жағдайында дене шынықтыру мұғалімі тек спорттық дағдыларды ғана емес, сонымен қатар, келесі құзыреттіліктерге ие болуы керек:

- арнайы педагогика мен психологияның негіздерін білу;
- әр баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, сабақты жоспарлай білу;
- инклюзивті ортадағы конфликтілерді шешу дағдылары;
- балалардың психоэмоционалдық жағдайын диагностикалай білу.

Алайда, көптеген оқу бағдарламаларында бұл пәндер «Жалпы педагогика» немесе «Даму психологиясы» сияқты курстардың ішінде фрагментті түрде беріледі. Арнайы педагогика бойынша жеке модульдер жоқтың қасы. Нәтижесінде, болашақ мамандар ЕБҚ бар балалардың психофизикалық даму ерекшеліктерін терең түсінбейді.

Материалдық-техникалық базаның жеткіліксіздігі. Жоғары оқу орындарының дене шынықтыру факультеттерінде инклюзивті білім беруге арналған арнайы жабдықтар (модульдік пандустар, арнайы эспандерлер, сенсорлық бөлмелер, Босудың көмекші құралдары және т.б.) жетіспейді. Студенттер теория жүзінде білгенімен, бұл құралдармен практикада жұмыс істеу мүмкіндігінен айырылады. Бұл олардың кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуына кері әсерін тигізеді.

Қорытынды. Инклюзивті білім беру жағдайында болашақ дене шынықтыру мамандарының кәсіби даярлығы - бұл кешенді әрі көпқырлы мәселе.

Қазіргі таңда оқу бағдарламаларының мазмұны, педагогикалық практиканың ұйымдастырылуы, оқытушылар құрамының біліктілігі және материалдық-техникалық база мәселелері өзекті болып отыр. Осы проблемаларды шешу үшін жоғары оқу орындарының, білім басқармаларының және мектептердің өзара тығыз ынтымақтастығы қажет.

Тек қана жүйелі және кешенді көзқарас (бағдарламаларды жаңарту, практиканы инклюзивті ету, оқытушылардың біліктілігін арттыру және материалдық базаны жақсарту) болашақ дене шынықтыру мамандарын инклюзивті білім беру жағдайында толыққанды жұмыс істеуге даярлай алады. Бұл өз кезегінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың сапалы білім алуына, олардың қоғамға табысты интеграциялануына және өмір сүру сапасының артуына ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. (2022). Инклюзивті білім беру жағдайында педагогикалық кадрларды даярлаудың өзекті мәселелері. - Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы.
2. Абишева, Г.О. (2021). Дене шынықтыру мұғалімдерінің инклюзивті құзыреттілігін қалыптастыру. - Алматы: Қазақ университеті.
3. Мовкебаева, З.А. (2020). Инклюзивті білім беру психологиясы. - Алматы: Оқулық.
4. UNESCO. (2019). Inclusive Physical Education and Sport. – Paris: UNESCO Publishing.
5. Назарбаев, Н.Ә. (2017). «100 нақты қадам» Ұлттық жоспары. -Астана.

Ғылыми жетекші – Н.Ө. Өтегенов

УДК 796

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Ахетов Б.Р¹, Саденов Н.С², Айдаров Б.Ж³.

Международный университет туризма и гостеприимства.

Международный Казахско-Турецкий Университет им Ходжа Ахмет
Ясауи³

г. Туркестан

В условиях глобальных социально-экономических изменений и интенсификации учебной деятельности проблема сохранения и укрепления здоровья студенческой молодежи приобретает особую актуальность. Современные студенты испытывают значительные умственные и психоэмоциональные нагрузки, что в сочетании с гиподинамией негативно отражается на их физическом и функциональном состоянии. В этой связи физическая культура и спорт рассматриваются не только как обязательная

учебная дисциплина, но и как важнейший ресурс формирования здорового и социально активного поколения.

Международный опыт свидетельствует о том, что эффективная система оздоровительной физической культуры в вузах способствует снижению уровня заболеваемости, повышению академической успеваемости и развитию личностных качеств обучающихся. Однако традиционные формы организации занятий по физической культуре не всегда соответствуют интересам и потребностям современной молодежи, что требует поиска новых педагогических решений и внедрения инновационных технологий.

Целью данной статьи является анализ современных подходов к организации оздоровительной физической культуры в высших учебных заведениях и обоснование необходимости использования фитнес-технологий в образовательном процессе[1,38стр].

Теоретические основы оздоровительной физической культуры

Оздоровительная физическая культура представляет собой целостную систему целенаправленных физических упражнений, педагогических методов и организационных форм, ориентированных на укрепление здоровья, профилактику заболеваний и повышение функциональных возможностей организма человека. В отличие от спортивной подготовки, основной целью которой является достижение максимальных результатов и спортивных рекордов, оздоровительная физическая культура базируется на приоритете сохранения здоровья, гармоничного физического развития и учета индивидуальных возможностей занимающихся.

Согласно современным научным исследованиям, регулярная двигательная активность оказывает положительное влияние на процессы обмена веществ, способствует улучшению деятельности сердечно-сосудистой и дыхательной систем, нормализации психоэмоционального состояния и повышению общей устойчивости организма к стрессовым факторам. Для студенческой молодежи, находящейся в условиях повышенных учебных нагрузок и гиподинамии, оздоровительная физическая культура играет особенно важную роль. Она способствует формированию устойчивых двигательных навыков и привычек к систематическим занятиям физическими упражнениями, которые сохраняются и после окончания обучения в высшем учебном заведении.

В педагогическом аспекте оздоровительная физическая культура основывается на принципах доступности, индивидуализации, вариативности и мотивационной направленности. Реализация данных принципов позволяет учитывать уровень физической подготовленности, состояние здоровья, возрастные и психофизиологические особенности студентов, а также их личные интересы, что повышает эффективность и оздоровительную направленность учебного процесса[2,27стр].

Современные фитнес-технологии в системе высшего образования

В последние годы в системе высшего образования наблюдается устойчивая тенденция к активному внедрению современных фитнес-технологий в практику физического воспитания студентов. К числу наиболее распространённых

направлений относятся аэробика, функциональный тренинг, силовые и танцевальные программы, йога, пилатес, стретчинг и другие формы двигательной активности. Их широкое применение обусловлено разнообразием организационных форм занятий, высокой эмоциональной привлекательностью и возможностью индивидуального дозирования физической нагрузки с учётом уровня подготовленности обучающихся.

Фитнес-программы позволяют эффективно решать комплекс образовательных и оздоровительных задач, включая развитие основных физических качеств - силы, выносливости, гибкости и координации, коррекцию телосложения, улучшение функционального состояния организма и повышение общей работоспособности студентов. Существенным преимуществом данных программ является формирование у обучающихся положительного отношения к систематическим занятиям физическими упражнениями и устойчивой мотивации к ведению здорового образа жизни. Использование музыкального сопровождения, интерактивных методик и групповых форм работы способствует повышению эмоционального фона занятий и развитию социальной активности студенческой молодёжи.

Важным достоинством фитнес-технологий является их высокая адаптивность и вариативность. Преподаватель имеет возможность варьировать интенсивность, объём и содержание занятий в зависимости от возрастных, физиологических и индивидуальных особенностей студентов. Это особенно актуально в условиях инклюзивного образования и разного уровня физической подготовленности обучающихся, что повышает эффективность образовательного процесса в целом[3,74стр].

Организационно-методические аспекты внедрения оздоровительных программ

Эффективная организация оздоровительной физической культуры в высшем учебном заведении требует комплексного и системного подхода, включающего совершенствование учебных программ, развитие материально-технической базы и обеспечение высокого уровня кадрового потенциала. Учебный процесс по физической культуре должен строиться с учетом принципа вариативности, предоставляя студентам возможность осознанного выбора видов физической активности в соответствии с их интересами, уровнем физической подготовленности и состоянием здоровья.

Методическое обеспечение занятий предполагает использование современных средств педагогического контроля и оценки физического состояния обучающихся, включая тестирование физической подготовленности, мониторинг функциональных показателей и анализ динамики физического развития. В условиях цифровизации образования особую актуальность приобретает внедрение информационных технологий, направленных на контроль и учет двигательной активности студентов. В практике ряда зарубежных высших учебных заведений успешно применяются электронные дневники физической активности, онлайн-платформы и мобильные

приложения, позволяющие отслеживать индивидуальный прогресс, уровень активности и соблюдение рекомендаций по физическим нагрузкам.

Не менее важную роль в системе оздоровительной физической культуры играет повышение профессиональной компетентности преподавателей. Современный специалист в области физического воспитания должен владеть не только традиционными методиками обучения, но и современными фитнес-направлениями, инновационными педагогическими технологиями, а также основами спортивной медицины и педагогической психологии. Это позволяет обеспечить безопасность занятий, повысить их оздоровительную эффективность и качество образовательного процесса в целом[4,58стр].

Результаты и обсуждение

Анализ научных источников, а также обобщение практического опыта внедрения оздоровительных и фитнес-ориентированных программ в учебный процесс высших учебных заведений свидетельствуют об их положительном влиянии на физическое и психоэмоциональное состояние студентов. В результате систематических занятий отмечается увеличение уровня общей двигательной активности, улучшение показателей физической подготовленности и функционального состояния организма. Существенным результатом является снижение уровня утомляемости, повышение работоспособности и устойчивости к учебным и стрессовым нагрузкам.

Полученные данные подтверждают, что использование современных фитнес-технологий способствует росту интереса студентов к занятиям физической культурой и формированию устойчивой мотивации к регулярной двигательной активности. Повышение эмоциональной привлекательности занятий, вариативность программ и возможность индивидуального выбора видов физической активности положительно сказываются на посещаемости и активности обучающихся.

Кроме того, систематические занятия оздоровительной направленности оказывают значительное влияние на формирование у студентов ответственного отношения к собственному здоровью и развитию навыков саморегуляции. Обучающиеся начинают осознанно подходить к вопросам физической активности, режима дня и профилактики заболеваний. Это особенно актуально в условиях современного общества, где возрастает роль личной инициативы, самосовершенствования и готовности к адаптации в быстро меняющейся социальной и профессиональной среде[5,15стр].

Заключение

Таким образом, оздоровительная физическая культура является важным компонентом образовательного процесса в высших учебных заведениях. Использование современных фитнес-технологий и инновационных педагогических подходов позволяет повысить эффективность занятий, удовлетворить интересы студентов и создать условия для формирования устойчивой мотивации к здоровому образу жизни.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой и экспериментальной апробацией комплексных оздоровительных программ,

адаптированных к условиям конкретных вузов и учитывающих индивидуальные особенности обучающихся.

Список использованной литературы:

1. Баймұратов Б. А. Теория и методика физического воспитания. – Алматы: Рауан, 2020.
2. Виленский М. Я. Физическая культура студента. – М.: КНОРУС, 2019.
3. Лубышева Л. И. Социальные основы физической культуры и спорта. – М.: Советский спорт, 2018.
4. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities*. – Paris, 2021.
5. World Health Organization. *Global Recommendations on Physical Activity for Health*. – Geneva, 2020.

ӘОЖ 796.386

12–14 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҮСТЕЛ ТЕННИСІ САБАҚТАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ

Әндіров Н.Т.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Кіріспе. Үстел теннисінде спорттық жетістіктер деңгейінің үнемі артуы спорттық дайындықтың жаңа әрі тиімді жолдарын іздеуді қажет етеді және студент-спортшыларды оқыту мен жаттықтырудың оқу-жаттығу үдерістерін оңтайландыру мүмкіндіктеріне ерекше назар аударуды талап етеді. Алайда спортшыларды дайындауда қажетті оң өзгерістерге дәстүрлі құралдар арқылы қол жеткізу барған сайын қиындай түсуде. Бұл жағдай жаттығу жүктемелерінің көлемі мен қарқындылығының едәуір артуымен түсіндіріледі, ал мұндай жүктемелер спортшы ағзасының бейімделу мүмкіндіктерімен қарама-қайшылыққа түсіп, арнайы дене және техникалық дайындық үдерісінің тиімділігіне кері әсерін тигізеді. Қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін үстел теннисін дамытудың жаңа мүмкіндіктерін іздестіру қажет, соның ішінде спорттың осы түрінде инновациялық технологияларды қолдану маңызды болып табылады.

Зерттеу мақсаты – зерттеліп отырған мәселе бойынша теориялық тұжырымдар мен жас спортшылардың дене дайындығы деңгейі жөніндегі алдын ала зерттеулер негізінде 12–14 жастағы балалардың үстел теннисі сабақтарында инновациялық технологияларды қолдану әдістемесін әзірлеу.

Зерттеу міндеттері. 1. 12-14 жастағы балалардың үстел теннисімен айналысу сабақтарында инновациялық технологияларды қолданудың теориялық аспектілерін анықтау.

2. 12-14 жастағы үстел теннисімен айналысатын балалардың бастапқы дене дайындығы деңгейін анықтау.

3. 12-14 жастағы балалардың үстел теннисі сабақтарында инновациялық технологияларды қолдану әдістемесін әзірлеу..

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы. Бірінші міндетті шешу үшін ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау әдісі қолданылды [1]. Екінші міндетті шешу үшін бақылау сынақтары әдісі пайдаланылды [2]. Үшінші міндетті шешу педагогикалық эксперимент әдісі арқылы жүзеге асырылды [2].

Зерттеу жұмысы 2025-2026 оқу жылы аралығында үш кезеңде жүзеге асырылды. Бірінші кезеңде (2025 жылғы қыркүйек) ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге талдау жүргізіліп, зерттеудің ғылыми аппараты қалыптастырылды. Екінші кезеңде (2025 жылғы қазан-желтоқсан) зерттеудің екінші міндеті шешілді. Үшінші кезеңде (2026 жылғы қаңтар-ақпан) зерттеудің үшінші міндеті жүзеге асырылды. Сонымен қатар зерттеу жұмысы рәсімделіп отырды. Зерттеу жұмысы «Ақтөбе» үстел теннисі орталығы облыстық балалар-жасөспірімдер спорт мектебі базасында жүргізілді. Зерттеуге 12-14 жастағы 20 теннисші қатысты.

Зерттеу нәтижелері. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау зерттеліп отырған мәселенің теориялық аспектілері арасында келесі мамандардың пікірлерін бөліп көрсетуге болатынын көрсетті.

Н.Ю. Пичугина [3] үстел теннисінде инновациялық технологияларды қолдануды зерттеді. Үстел теннисінде видеоқайталаулар жүйесі салыстырмалы түрде жақында қолдана бастады. Оның айқын мысалы ретінде 2019 жылы Қытайда өткен Дүниежүзілік турдың Гранд финалында «Hawk-Eye» жүйесін пайдалану болып табылады.

В.И. Дубатовкин [4] үстел теннисінде инновациялық технологияларды қолдануға және олардың студент-спортшыларды дайындауға әсеріне назар аударды. Соңғы инновациялық шешімдердің бірі – сопақша пішінді ракеткалардың орнына алты қырлы ракеткаларды қолдану болды. Бұл үстел теннисіндегі жаңалық допқа бақылауды жақсартып, оның кеңістіктегі қозғалыс жылдамдығын арттырды. Мұндай ракетканы төрт дүркін Ресей чемпионы Элизабет Абрамян сынап көріп, ракетка ең жоғары бағаға ие болды.

Ю.А. Ретинская [5] жаңашылдықтардың жинақталуын үстел теннисі дамуының маңызды факторы ретінде талдап көрсетті. Теннисшілердің физикалық дайындығы үшін ең соңғы бағыттар анықталды. Велосипед дөңгелегі мен «тербелетін қуыс» жаттығу құралдары тек бастаушыларға ғана емес, сонымен қатар спорт шеберлігіне жеткен спортшылар мен жоғары дәрежелі спортшыларға да қажет. Бұл жаттығу құралдарында тек «топ-спинді» ғана емес, сонымен қатар «накат» сияқты басқа соққыларды да тиімді меңгеруге болады. Күрделі соққыларды, соның ішінде бүйірлік айналуы бар доп беру әдістерін пысықтауға арналған жаттығу құрылғысы (станогы) – тағы бір назар аударарлық технологиялық шешім болып табылады.

Д.М. Кобылянский мен И.П. Шлее [6] комбинациялық техниканы қолдану есебінен үстел теннисіндегі спортшы ойынының тиімділігін арттыру

мәселесін зерттеді. Агрессивті ойын стилін ұстанатын теннисшілердің ұпай алу нәтижелілігі допты пассивті қабылдайтын ойыншылармен салыстырғанда 5-8 %-ға жоғары екендігі анықталды.

1-кестеде үстел теннисімен айналысатын 12-14 жас аралығындағы балалардың дене дайындығының бастапқы деңгейіне қатысты деректер көрсетілген.

1-кесте – Үстел теннисімен айналысатын 12-14 жастағы балалардың дене даярлығының бастапқы деңгейіне қатысты деректер

№ р/с	Бақылау жаттығулары	Эксперименттің басында
1	Теннис добын алысқа лақтыру, м	9,1±0,35
2	Ракеткамен 5 бағыт бойынша қайтармалы жүгіру, см	14,66±0,15
3	Орыннан ұзындыққа секіру, с	150,1±2,1
4	18 м жүгіру, с	3,75±0,6
5	Құлап бара жатқан гимнастикалық таяқшаны ұстап алу, см	26,4±2,12
6	Теннис добын негізгі қолмен шаршыларға лақтыру, 12 реттен тигізу саны	3,2±0,47

1-кестеден көрініп тұрғандай, теннисшілердің дене даярлығының бастапқы деңгейіне қатысты нәтижелер төмендегідей сипатқа ие болды.

Теннис добын алысқа лақтыру бойынша орташа абсолюттік көрсеткіш 9,1 м құрады.

Ракеткамен 5 бағыт бойынша қайтармалы жүгіру нәтижесінде орташа абсолюттік көрсеткіш 14,66 секундқа тең болды.

Орыннан ұзындыққа секіру бойынша абсолюттік мән 150,1 см-ді көрсетті.

18 метрге жүгіруге келетін болсақ, бұл жаттығудағы абсолюттік нәтиже 3,75 секундқа тең болды.

Құлап бара жатқан гимнастикалық таяқшаны ұстап алу (реакция жылдамдығы) бойынша абсолюттік көрсеткіш 26,4 см-ді құрады.

Ал негізгі қолмен теннис добын шаршыларға лақтыруда 12 реттен тигізу саны бойынша абсолюттік нәтиже орташа есеппен 3,2-ні көрсетті.

Біз когнитивті қабілеттерді бағытты түрде дамытуға негізделген 12-13 жастағы үстел теннисі ойыншыларының техникалық-тактикалық даярлық әдістемесін әзірледік. Бұл әдістеме жылдық циклдің дайындық және жарыс кезеңдеріндегі үстел теннисі бойынша даярлық бағдарламасының вариативті компонентіне енгізілді.

Біз әзірлеген мамандандырылған қабылдауды («допты сезінуді») дамытуға арналған ойындық техникалық-тактикалық тапсырмалар допты

белгіленген нысанаға дәл тигізу қабілетіне, болжау икемділігіне және кинестетикалық сезімталдыққа негізделді.

1-кестеде мамандандырылған қабылдауды дамытуға арналған ойындық техникалық-тактикалық тапсырмалар берілген.

Атауы Name	Сипаттама Description
1. «Үш соққымен ойнау»	Доп беруші спортшыға үш соққыдан асырмай ұпай ұтып алу қажет; егер үш соққы ішінде допты тиімді бағыттай алмаса (ұпай ала алмаса), ұпай қарсыласқа берілген болып есептеледі. 1 партия ойналады. Ескерту: допты ойынға қосу (подача) соққы ретінде есептеледі.
2. «Партияның соңы»	Ойын 8:8 есебімен басталып, партия соңына дейін жалғасады. Ойынның мәні – партия аяғында жеңіске жету үшін тактикалық тұрғыдан дұрыс ойнау қажет (ұпайлардың қалай жиналғанын еске түсіру, қарсыластың әлсіз және мықты тұстарын талдау).
3. «Ойын + 2»	Есепке ойнау (1 партия). Белсенді іс-қимылдар (флип, шабуылдаушы астынан қию, кесу, қарсы шабуыл, топ-спин) арқылы ұпай ұтқан жағдайда және допты ойынға қосу (подача) арқылы бірден ұпай алғанда, әдеттегі 1 ұпайдың орнына 2 ұпай қосылады.

1-кесте – Үстел теннисімен айналысатын 12-14 жастағы балалардың дене даярлығы деңгейі серпінінің (динамикасының) деректері

№ р/с	Бақылау жаттығулары	Эксперименттің басында	Эксперименттің соңында
1	Теннис добын алысқа лақтыру, м	9,1±0,35	10,3±0,42
2	Ракеткамен 5 бағыт бойынша қайтармалы жүгіру, с	14,66±0,15	13,12±0,17
3	Орыннан ұзындыққа секіру, см	150,1±2,1	159,7±2,7
4	18 м жүгіру, с	3,75±0,6	3,2±0,8
5	Құлап бара жатқан гимнастикалық таяқшаны ұстап алу, см	26,4±2,12	20,2±2,03
6	Теннис добын негізгі қолмен шаршыларға лақтыру, 12 реттен тигізу саны	3,2±0,47	4,6±0,48

Педагогикалық эксперимент барысында теннисшілердің дене даярлығын тестілеу нәтижелері жақсарды және олардың арасында статистикалық маңызды (ықтимал) айырмашылық байқалды:

- «орыннан ұзындыққа секіру» тестінде – орташа есеппен 7,6 см-ге жақсарды ($t=2,2$; $P<0,05$);
- теннис добын алысқа лақтыру тестінде – орташа есеппен 1,2 м өсті ($t=2,2$; $P<0,05$);
- ракеткамен 5 бағыт бойынша қайтармалы жүгіруде – нәтиже 1,54 с жақсарды ($t=2,4$; $P<0,05$);
- құлап бара жатқан гимнастикалық таяқшаны ұстап алу тестінде – орташа есеппен 6,2 см-ге жақсару байқалды ($t=2,1$; $P<0,05$);
- негізгі қолмен теннис добын шаршыларға лақтыру тестінде – тигізу саны орташа есеппен 1,4 рет артты ($t=2,1$ $P<0,05$).
- 18 метрге жүгіруде ықтимал айырмашылық байқалмады және көрсеткіш ($t=0,15$; $P>0,05$) болғанда 0,55 с артты.

Қорытынды.

Осылайша, жоғарыда келтірілген деректерді талдау келесідей тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

1. 12-14 жастағы балалармен үстел теннисі сабағындағы инновациялық технологиялардың теориялық аспектілері арасында төмендегілерді атап көрсетуге болады:

- қайталап көрсету жүйесі доп беру кезіндегі қателік фактісін растайды. Осылайша, жоғары деңгейдегі турнирлерді өткізу кезінде матч нәтижесіне «адами фактордың» әсер етуін болдырмауға болады. OSAI – нейрондық желілерді машиналық оқытуға негізделген бағдарламалық-аппараттық өнім. Нейрондық желі барлық ойын оқиғаларын жадында сақтайды және үстел басында атқарылған жұмыс туралы статистикалық есеп ұсынады.

- соңғы инновациялық шешімдердің бірі – сопақша ракеткалардың орнына алты қырлы ракеткаларды қолдану болды. Үстел теннисіндегі бұл ноу-хау допты бақылау мүмкіндігін жақсартып, оның кеңістіктегі қозғалыс жылдамдығын арттырды.

- құрама әдіс, мақсатты жағдаяттық нұсқамалардың идеомоторлық әдісі және менталды жаттығу сияқты жаңашылдықтардың пайда болуы техникалық дайындықтың жақсаруына әкеледі.

- үстел теннисінде неғұрлым агрессивті ойын үлгісін ұстанатын теннисшілердің ұпай алу тиімділігі, допты қабылдау кезінде пассивті ойыншыларға қарағанда 5–8%-ға жоғары.

2. Зерттеу барысында бастапқы даярлық кезеңіндегі жас спортшылардың дене даярлығының нәтижелері артты. Атап айтқанда, 18 м жүгіруді есептемегенде, ракеткамен 5 бағыт бойынша қайтармалы жүгіру, теннис добын шаршыларға лақтыру, құлап бара жатқан гимнастикалық таяқшаны ұстап алу, теннис добын алысқа лақтыру және орыннан ұзындыққа секіру тестілері бойынша статистикалық маңызды көрсеткіштер ($P<0,05$) алынды.

3. Дайындық кезеңінің негізгі бағыты үстел теннисіндегі техникалық-тактикалық шеберлікті шыңдау үшін қажетті психомоторлық реакцияларды, бұлшықет-қозғалыс түйсіктерін, когнитивті қабілеттерді (зейін, ойлау, жады және арнайы қабылдау) дамытумен және жетілдірумен сипатталады. Жарыс

кезеңінің негізгі бағыты тактикалық күрестің жеке стратегиясын ескере отырып, жаттығу үдерісінде спецификалық жаттығуларды қолданумен ерекшеленеді.

4. Тәжірибелік топтағы спортшылардың әрбір зерттелген көрсеткіші бойынша бақылау тобымен салыстырғанда оң динамика анықталды. Бұл жаттығу кезеңінде үстел теннисімен айналысатын спортшылардың когнитивті қабілеттерін мақсатты түрде дамытуға негізделген техникалық-тактикалық даярлық әдістемесінің тиімділігін дәлелдейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сабитов Р.А. Основы научных исследований// Учебное пособие. - Челябин. гос. ун-т. Челябинск, 2002.- 138 с. <http://www.dissers.ru/metodicheskie-ukazaniya/a4.php>
2. Железняк Ю.Д., Петров П.К. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 264 с. // <http://av.disus.ru/metodichka/1993106-1-yu-zheleznyak-petrov-osnovi-nauchno-metodicheskoy-deyatelnosti-fizicheskoy-kulture-sporte-dlya-studentov-uchrezhdeniy-visshego-professionaln.php>
3. Пичугина Н. Ю. Применение инновационных технологий в настольном теннисе <https://sgugit.ru/upload/science-and-innovations/conference-ssga/international-scientific-methodical-conference-actual-problems-of-education/collections-of-materials-nmk-2023/part3/276-279.pdf>
4. Дубатовкин В.И. Применение инновационных технологий в настольном теннисе и влияние их на подготовку студентов-спортсменов// Физическое воспитание и студенческий спорт. - 2024 <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-innovatsionnyh-tehnologiy-v-nastolnom-tennise-i-vliyanie-ih-na-podgotovku-studentov-sportsmenov>
5. Ретинская Ю.А. Накопление новшеств, как важный фактор развития настольного тенниса// Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки 2018. <https://cyberleninka.ru/article/n/nakoplenie-novshestv-kak-vazhnyy-faktor-razvitiya-nastolnogo-tennisa>
6. Кобылянский Д.М., Шлее И.П. Повышение эффективности игры спортсмена в настольном теннисе за счет применения комбинационной техники // Современные наукоемкие технологии. – 2022. – № 10-1. – С. 141-145; URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=39361> (дата обращения: 25.02.2025).

УДК 796.011:612:004.5

АНАЛИЗ ГЕЙМЕРЛЕРДІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТАРЫ: COUNTER-STRIKE 2 МЫСАЛЫНДА КИБЕРСПОРТТЫҢ ТАҢЫМАЛДЫ ЖӘНЕ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТТЕРІ

Әнуарбек А. Н., Отарбек Д. Т.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті 1-курс студенті.

Анотация: Мақалада Counter-Strike 2 (CS2) дисциплинасы мысалында кәсіби геймерлердің мінез-құлықтарының танымдық және физиологиялық аспектілерінің кешенді талдауы ұсынылған. Зерттеу шешім қабылдаудың нейрофизиологиялық механизмдеріне, визуалдық қабылдау үлгілеріне және киберспортшылардың психофизиологиялық көрсеткіштеріне арналған заманауи ғылыми жұмыстарды шолуға негізделген. Дайындық деңгейі әртүрлі ойыншылардың танымдық қабілеттерін салыстыруға, шеберліктің нейрондық корреляттарын талдауға және жарыс қызметі жағдайындағы стресс физиологиялық маркерлеріне ерекше назар аударылды. Элиталық ойыншыларды любительдерден ерекшелейтін назарды бөлу, ақпаратты өңдеу жылдамдығы және қозғалыстық реакциялардың нақты ерекшеліктері анықталды. Нәтижелер нейротанымдық жаттығулардың және киберспортшыларды дайындауды онтайландырудың болашағы контекстінде талқыланады.

Кілт сөздер: киберспорт, Counter-Strike 2, танымдық өнімділік, нейрофизиология, визуалдық қабылдау, шешім қабылдау, психофизиология, шеберлік, көзді бақылау, стресс

Кіріспе. Киберспорт — ерекше танымдық және қозғалыстық координация деңгейін талап ететін жарыс қызметінің түрі. Valve компаниясы әзірлеген Counter-Strike 2 (CS2) дисциплинасы тактикалық бірінші тұлғалық шутерлер (FPS) жанрының ең маңызды өкілдерінің бірі болып табылады, киберспорттық дисциплина мәртебесі бар және көп миллиондық сыйлық инфрақұрылымымен мойындалған. CS2 танымдық талаптар тұрғысынан бірегей ерекшелікті көрсетеді: ойын көптеген динамикалық айнымалыларды бір уақытта бақылауды, белгісіздік жағдайында шешімді лезде қабылдауды және дәл қозғалысты жүзеге асыруды талап етеді. Дәстүрлі спорт түрлерінен, онда физикалық күш пен төзімділік басымдыққа ие, CS2-де сәттілік негізінен ақпаратты өңдеу жылдамдығы, назарды тиімді бөлу және қарсыластың мінез-құлқын болжау қабілетімен анықталады. Зерттеудің өзектілігі киберспорт индустриясының қарқынды өсуі және ойын шеберлігі феноменін ғылыми түсіну қажеттілігімен шартталған. Киберспортты әлеуметтік-мәдени феномен ретінде айтарлықтай қызығушылыққа қарамастан, жоғары ойын өнімділігінің негізінде жатқан нейротанымдық және физиологиялық механизмдер жеткіліксіз зерттелген. Бұл жұмыс CS2 геймерлерінің мінез-құлықтарының танымдық және физиологиялық аспектілері туралы заманауи білімдерді жүйелеуге бағытталған.

Ойын қызметінің танымдық аспектілері

Визуалдық назарды бөлу. Айттрекингті (eye-tracking) қолданған зерттеулер шеберлік деңгейі әртүрлі ойыншылардың визуалдық қабылдау үлгілеріндегі принципалды айырмашылықтарды анықтады. Танымдық жүктеме (cognitive load) — CS2-де визуалдық ақпаратты өңдеу тиімділігін анықтайтын негізгі фактор. Ойын сценарийлерін имитациялайтын эксперименталды жағдайларда кәсіби ойыншылар ойын кеңістігін сканерлеудің экономикалық стратегияларын көрсетеді. Жаңадан бастаушылар интерфейстің жеке элементтеріне көз қадауға бейім, ал сарапшылар екінші дәрежелі экран аймақтарын бақылау үшін перифериялық көруді қолданады, фовеалдық назарды қарсылас пайда болуы мүмкін нүктелерге және миникартаға шоғырландырады. Нейровизуализациялық зерттеулер кәсіби CS2 ойыншылары кеңістіктік ориентация және қозғалыстарды болжау үшін жауапты ми аймақтарында жоғары белсенділікпен сипатталатынын көрсетеді. Бұл ойын ортасының талаптарына оңтайландырылған нақты нейрондық репрезентациялардың қалыптасуы туралы куәлік етеді.

Шешім қабылдау және жағдайлық хабардарлық

CS2 қарсыластың позициялары және ниеттері туралы толық емес ақпаратпен жұмыс істейтін жоғары белгісіздік ортасын білдіреді. Әртүрлі деңгейдегі ойыншылар когортасында (Global Elite vs. Silver) жүргізілген зерттеулер шешім қабылдау жылдамдығы мен дәлдігінде маңызды айырмашылықтарды анықтады. Кәсіби ойыншылар такырыптық «жағдайлық хабардарлықта» (situation awareness) — маңызды орта элементтерін қабылдау, оларды ағымдағы мақсаттар контекстінде түсіну және жүйенің болашақ күйлерін болжау қабілетінде — үстемдік көрсетеді. CS2 сарапшылары одақтастардың позицияларын, команда экономикасын, бомбаның жарылуына дейінгі уақытты және қарсыластың қозғалыс траекторияларын бір уақытта бақылай алады, осы ақпаратты бүтін танымдық модельге интегралдайды. Нейрофизиологиялық деректер префронталдық қыртыстың белсенділенуіндегі айырмашылықтарға нұсқайды: кәсіпқойлар ойын тапсырмаларын орындағанда (энергетикалық шығындар тұрғысынан) тиімдірек белсенділенуді көрсетеді, бұл ұзақ тәжірибе нәтижесінде танымдық процестердің автоматтандыруының индикаторы ретінде түсіндіріледі.

Қозғалыстық реакциялар және координация

Helion журналында жарияланған зерттеу CS2-де танымдық қабілеттер мен ойын өнімділігі арасындағы байланысты толық талдады. Қарапайым реакция уақытын (simple reaction time) тексеру нәтижелері мен жарыс режиміндегі ойыншылар рейтингі арасында маңызды корреляция анықталды. Алайда, күрделірек танымдық тесттер (таңдау реакциясы, назарды ауыстыру) ойын шеберлігімен аз байланысты көрсетті, бұл CS2 талаптарының нақты ерекшелігіне нұсқайды. Ойын негізінен визуалдық ақпаратты өңдеудің базалық механизмдерін және жылдам қозғалыстық реакцияларды жүктейді, ал жоғары танымдық функциялар қосалқы рөл атқарады. Қызықты нәрсе, кәсіби ойыншылар әрдайым оқшауланған реакция тесттерінде рекордтық

көрсеткіштер көрсетпейді, бірақ қабылдауды, шешім қабылдауды және қозғалысты жүзеге асыруды интеграциялауды талап ететін жағдайларда — такырыптық «экологиялық жарамды» өлшемде үстемдік көрсетеді.

Киберспорттық қызметтің физиологиялық аспектілері

Жүрек-қантамырлық көрсеткіштер және жүрек соғу жиілігінің өзгергіштілігі

Киберспорттық қызмет айтарлықтай психофизиологиялық жүктемелермен байланысты. CS:GO (CS2-нің алдындағы нұсқасы) кәсіби ойыншылар тобы жүргізілген зерттеулер жарыс матчтары кезінде жүрек-қан тамыр жүйесінің сипатты өзгерістерін анықтады. Пік жүрек соғу жиілігі (ЖСЖ) шешуші ойын сәттерінде (клатчтер, шешуші раундтар) 150-180 соққыға жететіні анықталды. Жүрек соғу жиілігінің өзгергіштілігі (heart rate variability, HRV) қарқынды ойын жүктемесі кезеңдерінде төмендейді, бұл симпатикалық жүйке жүйесінің белсенділенуін және парасимпатикалық тонустың төмендеуін бейнелейді. Кәсіби ойыншылар раундтар арасындағы үзілістерде HRV-ны тезірек қалпына келтіреді, бұл автономды жүйке жүйесінің реттеуінің дамыған бейімделу механизмдері туралы куәлік етеді. Бұл көрсеткіш психофизиологиялық жарыс қызметіне дайындық маркері ретінде қарастырылуы мүмкін.

Стресс эндокриндік маркерлері.

Жарыс киберспорты айқын психоэмоционалды жүктемемен сипатталады. Кәсіби геймерлердің сілекейіндегі кортизол концентрациясын зерттеу турнирлік матчтар алдында және олар кезінде стресс гормоны деңгейінің айтарлықтай артуын анықтады. Жеке реакцияның өзгергіштілігі анықталады: кортизолдың айқын артуын көрсететін ойыншылар матчтың шешуші сәттерінде ойын тиімділігінің төмендеуіне бейім. Бұл киберспортшыларды дайындау жүйесінде копинг-мінез-құлық стратегияларын және эмоциялық реттеуді дамытудың маңыздылығына нұсқайды.

Бұлшықет белсенділігі және эргономикалық факторлер. Ұзақ жаттығу сессиялары (кәсіпқойларда күніне 8-12 сағат) бұлшықет-скелет бұзылуларының даму қаупімен байланысты. Электромиографиялық белсенділікті (EMG) зерттеулер дельта тәрізді бұлшықеттерде, алдыңғы қол бұлшықеттерінде және трапеция тәрізді бұлшықеттерде бұлшықет шиеленісінің сипатты үлгілерін анықтайды. Эргономикалық жағдайларды оңтайландыру (мониторды орналастыру, перифериялық құрылғыларды конфигурациялау, жұмыс орнын ұйымдастыру) кәсіптік ауруларды алдын алу және тұрақты ойын өнімділігін сақтау үшін маңызды фактор болып табылады.

Ойын шеберлігінің нейротанымдық корреляттары

Ми құрылымдық өзгерістері

League of Legends кәсіби ойыншыларының нейровизуализациялық зерттеулері (CS2-мен салыстырмалы танымдық талаптары бар туыстық дисциплина) дорсолатералды префронталдық қыртыста және темендік бөлікте сұр заттың көлемінің артуын анықтады. Бұл аймақтар жұмыс жадысы, танымдық бақылау және мультисенсорлық интеграциямен байланысты.

Кәсіпқойларда визуалдық қыртыс пен префронталдық құрылымдар арасындағы функционалды байланыс (functional connectivity) тиімділігімен сипатталады, бұл ойын ортасының талаптарына нейропластикалық бейімделу ретінде түсіндіріледі.

Жаттығулардың танымдық әсерлері

Киберспорттық тәжірибенің ұзақ мерзімді әсері ойын контекстінен тыс бірқатар танымдық функциялардың жақсаруымен байланысты. Зерттеулердің мета-талдауы бейне ойындардың кеңістіктік назарға, ақпаратты өңдеу жылдамдығына және тапсырмалар арасында ауысуға орташа оң әсерін анықтады. Дегенмен, жаттығу эффектілерінің нақты ерекшелігі талқылау тақырыбы болып қалады. Ойын ортасынан нақты өмірлік жағдайларға танымдық дағдыларды трансфер туралы деректер бір мағыналы емес және қосымша зерттеулерді талап етеді.

Практикалық қолданбалар және болашақ перспективалар

Нейротанымдық жаттығулар

Ойын шеберлігінің танымдық механизмдерін түсіну мақсатты жаттығулар бағдарламаларын әзірлеу мүмкіндіктерін ашады. Нейрофидбекті (neurofeedback) және виртуалды шындық жүйелерін қолдану назарды және шешім қабылдауды жаттықтыру үшін бейімделген орталар жасауға мүмкіндік береді.

Физиологиялық күйді бақылау

HRV, электродермалды белсенділік және бұлшықет шиеленісін үздіксіз бақылау жүйелерін енгізу ойыншылардың психофизиологиялық күйін объективті бағалауға және жаттығулар мен қалпына келтіру режимдерін оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды. CS2 геймерлерінің мінез-құлықтарының танымдық және физиологиялық аспектілерінің талдауы киберспорт жоғары деңгейлі танымдық процестерді және дәл қозғалыстық бақылауды интеграциялауды талап ететін күрделі қызмет түрі екендігін куәлайды. Кәсіби ойыншылар назарды бөлудің нақты үлгілерімен, шешім қабылдаудың оңтайландырылған нейрондық механизмдерімен және дамыған психофизиологиялық реттеу стратегияларымен сипатталады. Анықталған ерекшеліктер киберспортшыларды іріктеу жүйелерін, жаттығу әдістемелерін және қолдау технологияларын әзірлеу үшін маңызды практикалық импликацияларға ие. Келешек зерттеулер танымдық және физиологиялық көрсеткіштердің динамикасын ұзақitudinal зерттеуге, сондай-ақ ойын өнімділігін оңтайландыруға деген жеке көзқарастарды әзірлеуге бағытталуы керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Valve Corporation. Counter-Strike 2: Competitive Mode Overview. Bellevue, WA: Valve Press, 2023.
2. Pedraza-Ramirez, I., et al. (2024). Setting the scientific stage for esports psychology: A systematic review. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 17(1), 121-152.

3. Campbell, M. J., et al. (2018). Into the wild: Neuroergonomic differentiation of hand-held and remote-controlled weapon systems. **Frontiers in Psychology**, 9, 1245.
4. Pedraza-Ramirez, I., et al. (2024). Understanding cognitive load in esports: Comparing elite and amateur esports athletes in a first-person shooter task. **Scientific Reports**, 14, 11551.
5. Kuan, C., et al. (2024). Differences in gaze behavior between expert and amateur players in the game of Counter-Strike. **Heliyon**, 10(3), e24900.

Ғылыми жетекшісі – Кайназаров Н.Д.

УДК 796.332.01:159.922.7

7–14 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ БАЛАЛАР ФУТБОЛЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯ

Бегешова М. С. Қ. Төлеген Ә.Т.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтобе өңірлік мемлекеттік университеті,
1-курс студенті

Балалар футболындағы психологиялық аспект бүгінгі таңда спорттық дайындықтың басты компонентіне айналды. Жас спортшылардың жаттығу жүктемелерін психологиялық тұрғыда көтере алуы, сәтсіздіктер мен жеңілістерді қабылдауы олардың кәсіби спортшы ретінде қалыптасуына тікелей әсер етеді. 7-14 жас аралығы — бұл жеке тұлғаның бірнеше даму кезеңдерін қамтитын маңызды транзитті кезең, онда әр жас тобында мотивациялық компоненттер айтарлықтай өзгеше болады.

I. ЖАС ЕРЕЖЕЛІГІ БОЙЫНША ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

7-9 жас: Дайындық кезеңі

Бұл кезеңде балаларды бастапқы мотивтер негізінде қозғалтқан — бұл тек қозғалу белсенділігіне деген қызығушылық. Олар физикалық мәдениет сабақтарынан тыс жүгіруді, секіруді және ойнауды жақсы көреді. Психологиялық міндеттер:

- Ойын арқылы үйрету
- Техникалық дағдыларды оңай және қызықты түрде меңгерту
- Футболға деген алғашқы сүйіспеншілікті қалыптастыру

10-12 жас: Негізгі спорттық дайындық

Бұл жаста балалар екінші мотивтермен — жеке тұлғаның дамуымен байланысты мотивтермен басқарылады. Олар өзінің «қаһарманына» ұқсағысы келеді, бұл оларға еліктеу үшін эталон болады, немесе белгілі бір адамдар тобының арасында беделге ие болу үшін бұлшықет массасын дамытқысы келеді. Психологиялық ерекшеліктер:

- Командада өз орнын табу
- Жеңістің маңыздылығын түсіну
- Тәуелсіздікке ұмтылу

13-14 жас: Тереңдетілген дайындық

Старшекклассниктер өмірлік жоспарларына байланысты мотивтерді бірінші орынға қояды. Олардың физикалық жаттығулармен айналысуы, ең алдымен, нақты болашақ кәсіби қызметке дайындалу мақсатын көздейді. Психологиялық міндеттер:

- Жауапкершілікті дамыту
- Өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыру
- Кәсіби футболшы ретінде өзін тану

II. МОТИВАЦИЯНЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ДАМУЫ

Өзін-өзі анықтау теориясы (Self-Determination Theory)

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, мотивация уақыт бойынша динамикалық және эволюциялық сипатқа ие. Өзін-өзі анықтау теориясы бойынша мотивация алты түрде көрінуі мүмкін, олар ішкі мотивациядан сыртқы мотивацияға дейін және амотивацияға дейін созылатын континуумда орналасқан :

Мотивацияның маусым бойына өзгеруі

Зерттеулер көрсеткендей, бәсекелестік маусымы барысында идентифицирленген реттеу (анықталған мотивация) Т1-ден Т3-ке дейін маңызды деңгейде артады, бұл спортшылар уақыт өте келе осы мотивацияның жоғары деңгейін сезінетінін білдіреді. Алайда, ішкі мотивация Т1-ден Т3-ке дейін маңызды төмендеуі байқалады .

Бұл құбылыстың себептері:

- Маусым өте келе шешуші кезеңдер жақындағанда, нәтижелерге және келесі жарыстарға іріктеуге сыртқы факторларға назар арту артады
- Ойыншылар шаршау немесе күйзеліс сезінуі мүмкін
- Қатаң бақылау немесе қысым ортасы ішкі мотивацияға теріс әсер етуі мүмкін

III. ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚТЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

1. Жеке бастың дамуы vs Командалық ойын

Психологиялық тұрғыдан алғанда, жас футболшы өзін үлкен механизмнің бұрандасы ретінде емес, күрделі мәселелерді шешуге қабілетті жеке жұмыс істейтін механизм ретінде қабылдау керек . Бұл маңызды, себебі:

- Футбол командалық ойын болғанымен, өте жеке сипаттағы спорт түрі
- Кәсіби командалар әр позицияны ең шебер ойыншымен толтыру арқылы қалыптасады
- Универсалдық (көп позицияда ойнай алатын) ойыншылар ең құнды саналады

2. Мотивациялық климаттың маңыздылығы

Міндет-қатысты мотивациялық климат (task-involving climate) жас футболда мынадай ерекшеліктермен сипатталады:

- Жеке жетілдіруге, дағдыларды дамытуға және күш-жігерге басымдық беру

- Оқу, шеберлік меңгеру және жеке прогресс құндылықтары

- Қолдау көрсету, қолдау және құрылымды кері байланыс

Зерттеулер көрсеткендей, міндет-қатысты мотивациялық климат ішкі мотивацияны дамытуға ықпал етеді. Ойыншылар жаттықтырушыларды күш-жігерін, жеке өсуін және ынтымақтастықты бағалайтын қолдаушы адамдар ретінде қабылдағанда, олар өзін-өзі анықтаған мотивацияны сезінуі ықтимал.

3. Психологиялық тұрақтылықты дамыту

Жаттығу процесінің мақсаты — спорттық жетілдіру, яғни жеке психикалық сапаларды, физикалық қабілеттерді максималды дамыту және спортшы жеке тұлғасының оң қасиеттерін қалыптастыру арқылы жоғары спорттық шеберлік деңгейін қамтамасыз ететін педагогикалық процесс.

Негізгі міндеттер:

- Барлық танымдық және басқа психикалық процестердің белсенділігін арттыру (сезім, қабылдау, жад, ойлау)

- Қажетті назар сапаларын белсендіру (интенсивтілік, тұрақтылық)

- Ерік-жігер күштерін ынталандыру қабілеттерін дамыту

- Футболға деген тұрақты мотивтер мен терең қызығушылықты қалыптастыру

- Жоғары моральдық, интеллектуалдық және эстетикалық сезімдерді тәрбиелеу

IV. ЖАС СПОРТШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Негізгі қиындықтар

Жас футболшылар келесі психологиялық кедергілерге тап болады:

- Өнер көрсету мазасыздығы (performance anxiety)

- Жас құрдастарының қысымы

- Сәтсіздік қорқынышы

- Күтілетін нәтижелерді басқару

Бұл фактордар олардың спорттағы ләззаты мен прогресіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Зерттеулер психологиялық факторлар балалардың спортты ұзақ мерзімді негізде жалғастыруына немесе спорттан бас тартатынына шешуші рөл атқаратынын көрсетеді.

Шешімдер

Мақсат қою стратегиясы:

- Нәтижелік мақсаттарға (чемпионатты жеңу) қарағанда процестік мақсаттарға (техниканы жақсарту, максималды күш-жігер) басымдық беру

- Бақыланатын элементтерге назар аудару арқылы мотивация мен тұрақтылықты арттыру

- Қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді мақсаттарды теңестіру.

Ата-аналарға

1. Процесті мадақтау: Нәтижелерге қарағанда күш-жігер мен стратегияны мадақтау.

2. Қателерді қабылдау: Баланың қателерді оқу мүмкіндігі ретінде көруіне көмектесу.

3. Эмоционалды қолдау: Жеңілістен кейін сын айтпай, қолдау көрсету.

4. Баланс сақтау: Спортты баланың өмірінің маңызды, бірақ жалғыз бөлігі ретінде қарау .

VII. ҚОРЫТЫНДЫ

7-14 жас аралығындағы балалар футболындағы психология — бұл күрделі және көпқырлы пән. Бұл кезеңде:

- **Мотивация динамикалық өзгереді** — ішкі мотивациядан сыртқы мотивацияға қарай ығысу байқалады, бірақ міндет-қатысты климат бұл үрдісті теңестіре алады.

- **Жеке шеберлік пен командалық ойын теңгерімі** маңызды — универсалдық ойыншылар дайындау стратегиясы тиімді.

- **Психологиялық тұрақтылық** — спорттық шеберліктің негізі.

- **Тренер мен ата-аналардың рөлі** — баланың спорттық болашағына шешуші әсер етеді.

Зерттеулер көрсеткендей, психологиялық факторлар балалардың спортты ұзақ мерзімді негізде жалғастыруына немесе спорттан бас тартуына шешуші рөл атқарады. Сондықтан психологиялық қолдауды балалар футболы бағдарламаларына интеграциялау — олардың спорттық дамуы мен жеке өсуіне ықпал ететін оң тәжірибелер жасаудың кілті болып табылады .

Әдебиеттер тізімі:

1. **Vasconcelos-Raposo, J., Fernandes, M. G., Teoldo, I., & Fernandes, O.** (2013). Motivation and motor learning in young soccer players. *Revista Brasileira de Cineantropometria e Desempenho Humano*, 15(6), 669-678.
<https://doi.org/10.5007/1980-0037.2013v15n6p669>
2. **Holt, N. L., & Dunn, J. G. H.** (2004). Toward a grounded theory of the psychosocial competencies and environmental conditions associated with soccer success. *Journal of Applied Sport Psychology*, 16(3), 199-219.
<https://doi.org/10.1080/10413200490437949>
3. **Tod, D., Bond, K., & Lavalley, D.** (2012). Athletes' perceptions of sport psychology and sport psychologists: A systematic review of qualitative studies. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 10(4), 279-294.
<https://doi.org/10.1080/1612197X.2012.724433>
4. **Kremer, J., & Moran, A. P.** (2008). Pure sport: Practical sport psychology. Routledge.
5. **Coakley, J., & Pike, E.** (2009). *Sports in society: Issues and controversies* (2nd Canadian ed.). McGraw-Hill Ryerson.
6. **Dweck, C. S.** (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.

Ғылыми жетекшісі – Хакимова З.А.

УДК 378.147:796.011.3:796.062

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ СТУДЕНТТІК СПОРТТЫ ДАМУЫ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Темирбаев К., Бекмаганбетов О.А.

№ 66 ЖББОМ дене шынықтыру пәні мұғалімі
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Аннотация. Мақалада студенттерді спортпен шұғылданду контекстінде дене шынықтыруды ұйымдастырудың негізгі формаларын оңтайландыру мүмкіндігі қарастырылады. Зерттеу барысында танымдық қызығушылықты нығайтуға, оң көзқарас қалыптастыруға және 1-2 курс студенттерінде студенттік спортқа деген ұмтылысты дамытуға арналған дене шынықтыру бойынша оқу жұптарын ұйымдастырудың теориясы мен практикасы қарастырылады.

Кілт сөздер: Студенттік, спорт, жарыс, тәрбие, өмір салты.

Жасөспірім уақыттың маңызды мәселелерінің бірі – күнделікті дене шынықтыру сабақтарының тәжірибесін жинақтайтын, оларды психофизиологиялық дамудың маңызды формалары мен тәсілдерін өзектендіруге бағыттайтын спорттық өмір салтына баулу. Жоғары оқу орындарында білім алушылардың өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндіктері артып келе жатқан және дене тәрбиесінің міндеттері жеке қажеттіліктермен және құмарлықтармен үйлесетін кезде, дене шынықтыру сабақтарын дұрыс ұйымдастыру маңызды. Студенттік спорт жүйесіне қосылуға деген ұмтылысты білдіріп қана қоймай, сонымен қатар дамыту салауатты өмір салтының құндылықтары, мәдени және азаматтық көзқарасы болып табылады. Дене шынықтыру және спорт физикалық белсенділікті жоспарлау мен студенттік спортты ұйымдастырудың нормативтік-құқықтық базасы болып табылады. Бұл университет ішілік және университет аралық, сонымен қатар аймақтық және жергілікті әкімшілік нормаларға сәйкес түрлі деңгейдегі спорттық жарыстарға апарады. Оқу-жаттығу шеңберінде спорт пен белсенді демалысты ұйымдастыру және дамыту жөніндегі міндеттерді жариялайды. Мәдени, білім беру және арнайы ұйымдар, студенттік клубтар мен жастар қауымдастықтары. Осы құжатқа сәйкес біз зерттеудің мақсатын анықтадық. Жоғары білім беру жүйесінде дене шынықтыруды ұйымдастыру тәсілдеріне және оның негізінде студенттік спортты дамыту перспективаларына талдау жүргізу.

Зерттеу әдістемесі жалпы ғылыми, жалпы педагогикалық әдістер мен дене тәрбиесінің арнайы әдістерінің кешенін қоса алғанда, білім берудегі жүйелік-белсенділік бағытына негізделген. Жалпы ғылыми әдістерге талдау, герменевтика, синтез, дедукция, салыстыру сияқты зерттеу бағыттары жатады. Конвенция, өлшеу, абстракциялау және модельдеу. Жалпы педагогикалық

әдістер ауызша және көрнекті әсер ету әдістерінің тобымен ұсынылған. Дене тәрбиесінің арнайы әдістері жаттығуларды, ойын және бәсекелестік әдістерді реттеу әдістерінің кешенімен ұсынылған. Зерттеудің тұжырымдамалық жағы Дене шынықтыру пәніне қатысты студенттердің танымдық қызығушылығын өзектендіру. Дене шынықтыру арқылы студенттердің спортпен шұғылдануға қызығушылығын дамыту.

Жоғары оқу орнында дене шынықтыруды ұйымдастырудың негізгі міндеті барлық нормалар бойынша және заманауи мемлекеттік білім беру стандарттарына сәйкес студенттердің психофизиологиялық қасиеттерін дамытуға ғана емес, сонымен қатар олардың спортқа деген қажеттіліктерін ынталандыруға да байланысты. Бұл тұжырымдамада кейбір білімдерді басқалар арқылы өзектендіру принципі негізделеді – осылайша, дене шынықтыру бойынша оқу жұптарында бастапқы дағдыларды дамыту дарынды және қызығушылық танытқан студенттерді оқу орны базасында немесе студенттік спорт клубы форматында спортпен шұғылдануға дайындауға біртіндеп көшуі керек.

Қазіргі уақытта жастарды бұқаралық спорттың әртүрлі түрлерімен – керемет дағдыларды қажет етпейтін, бірақ денсаулықты нығайту, оның алдын алу, күнделікті шиеленісті жеңілдету немесе жұмыс қабілеттілігінің жалпы деңгейін арттыру үшін қажетті ашық және салауатты өмір салтын қалыптастыру дағдыларын дамытуға мүмкіндік беретін тақырыптармен таныстыру бұрынғыдан да маңызды. Жастар арасында ең танымал спорт түрлері: аэробика, бадминтон, баскетбол, бокс, волейбол, гимнастика, жеңіл атлетика, үстел теннисі, жекпе-жектің жекелеген түрлері, жүзу, жүзу, футбол. Қазіргі заманғы студенттік спорт дамыған сайын әлеуметтік сипатқа ие болуда, өйткені студенттердің спорттық іс-әрекетінің әдіснамасын әзірлеу саласындағы жетекші мамандар жастарды мүмкіндігінше көп адамдарды тарту мақсатын көздей отырып, белсенді демалыс жүйесіне интеграциялау тәсілдерін зерттейді.

Алайда, кемшілігі де бар: Халықаралық жарыстарда алынған жетістіктер спортшылардың физикалық және рухани күшінің дәлелі болып табылады, алайда бұл спорт қоғамының барлық әлеуетімен шектелмейді. Өскелең ұрпақты дене шынықтыру мен спорттың системасына органикалық түрде тартудан бастап, біз азаматтық-патриоттық тәрбиені индекстеудің маңызды мәдени тұжырымдамалары мен нысандарын қабылдауға және кеңейтуге қабілетті дені сау ұлт ала аламыз. Бірақ, сонымен бірге, студенттік спорттың қазіргі жағдайы көп нәрсені талап етеді. Осының салдарынан спорттық іс-әрекетке ерте жүгіну, оны дене шынықтыру сабақтарында өзектендіру қажеттілігі артады.

ЖОО-да студенттік спортты дамыту жөніндегі міндеттердің қазіргі тізбесіне мынадай тұжырымдамалық нормалар мен ұсыныстар кіреді:

- оқу уақытында және демалыс кезінде сабақтарды ұйымдастырудың жаңа әдістері мен құралдарын іздеу;
- спорт клубтарына, жүзу бассейндеріне бару үшін қолжетімді жағдайлар жасау;

- жоғары оқу орындарында студенттің физикалық және психологиялық денсаулығын нығайтуға бағытталған жағдай жасау;
- жоғары білім беру мекемелерінің базасын спорттық жабдықтармен және мүкәммалмен қамтамасыз ету;
- жоғары білікті педагогтар мен оқытушылардың студенттер жұмысы;

Сондай-ақ, дене шынықтыру мен спортты дамытудың маңызды міндеттерінің бірі мүгедектермен және денсаулық сақтау мүмкіндіктері шектеулі адамдармен жұмыс істеу үшін оңтайлы құралдарды іздеу болып табылатынын атап өту маңызды. Олар үшін өзін – өзі жүзеге асыру және белсенді демалыс немесе өз дағдыларын дамыту арқылы қоғамдық қызметке тарту, өткір және өзекті мәселе. Денсаулықты нығайту, әлеуметтік бейімделу және тану – мұндай жағдайларда дене шынықтыруды ұйымдастыруда қазіргі мұғалімге назар аудару қажет.

Дене шынықтыру бойынша барлық оқу бағдарламалары таңдаудың қажетті еркіндігін, мекеменің өзінде немесе спорт бөлімшелерінің бірінде қол жетімді спорт түріне жүгінуді көздемейтіндіктен, мұғалім, әдетте, бағдарлама шеңберінен шықпай, сабақтарды өткізудің формалары мен әдістерін таңдауға мәжбүр. Бұл, жалпы алғанда, студенттерді спортқа тарту мүмкіндігін шектеу немесе, кем дегенде, олардың танымдық қызығушылығын дамытуға мүмкіндік бермейді.

1-2 курс студенттермен жалпы дене шынықтыру дайындығы өтеді, оларға өз бетінше және ЖОО-да оқу процесінде, негізгі сабақтар мен мәдени іс-шаралар барысында сабақтар үшін бірнеше спорт түрін немесе дене шынықтыру жүйесін таңдау ұсынылады. Бұл кезең студенттер арасында спортты ұйымдастыру үшін университет базасындағы спорт секцияларында және жатырстар ұйымдастыратын. Студенттік топтарда оқу уақытынан бос уақытта әртүрлі спорттық іс-шаралармен айналысу мүмкіндігінің арқасында ең қолайлы болып саналады.

Қызметті ұйымдастырудың бұл формасы бір уақытта дене шынықтырумен айналысуға және студенттерді спортпен таныстыруға бағытталған. Бұл бастауыш курстар үшін қол жетімді, өйткені ол міндетті сабақтар кезінде спортпен шұғылдануды қамтиды. «Дене шынықтыру» пәнімен Интеграция мұғалімнің мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді. Мысалы, жаттықтырушылар құрамының мүшесі, ЖОО деңгейінде студенттік спорттық жарыстарды ұйымдастырушы ретінде қол жетімділікпен айналысу.

Бұл жүйе әр студенттің алдымен спортқа деген көзқараспен танысу, содан кейін өзінің психофизиологиялық мүмкіндіктерін ескере отырып, қолайлы спорт түрін таңдау мүмкіндігін индекстейді (бұл жүйелік және іс-әрекеттік тәсілдің талаптарын қанағаттандырады). Осылайша, мұғалім дене шынықтыру сабақтарын әртараптандырып, студенттердің осы пәнге қатысу деңгейін арттыра алады. Студенттің «күмән» кезеңінде тек оқытушы ғана қажетті бағыт-бағдар

көрсете алады және психологиялық қолдау көрсете алады және дене шынықтыру мен спортқа қолайлы жағдай жасай алады. Ол үшін жарыстарда жеңімпаздарды марапаттау мен марапаттаудың көптеген түрлері бар. Тек бірнеше нақты дағдыларды дамытуды көздейтін тиімді бағытталған іс – шараға қатысу-мамандық таңдауда ең маңызды. Әдетте мұндай іс-шараларды мұғалім және бірнеше мамандар ұйымдастырады.

Сондай-ақ, аймақтық жоғары оқу орындарында ұлттық ойындар, жарыстар мен спорттық ойындары мен түрлі мерекелер ұйымдастырудың перспективалы нысаны болып табылады.

Сонымен, студенттер арасында дене шынықтыру сабақтарында, ұйымдастырған кезде біз пассивті өмір салтынан белсендіге біркелкі және сапалы ауысуға назар аударуымыз керек:

бұл жағдайда студенттердің қызығушылығы мен ынтасының өсуі мұғалімнің жеке студенттерді спортқа кәсіби деңгейде тарта алатындығының әлеуметтік белгілері болады;

бұл айтарлықтай эмоционалды жүктемені қажет етеді;

оңтайлы режим тек жастардың берілген көзқарастары мен тілектеріне ғана емес, сонымен қатар медициналық-биологиялық көрсеткіштері;

«Белсенділік» – бәсекелестік және жаттығу процестерінің қажетті қарқындылығын анықтау, денсаулықты бақылауды және нығайтуды, демалыстың физикалық және психикалық түрлерін қатаң реттеуді қажет етеді.

Студенттік спорттың даму деңгейінің төмендеуі келесі себептерге байланысты:

- спорт кешендерінің сәйкес келмеуі;
- жабдықпен және спорттық құрал-жабдықтармен қамтамасыз етудің төмен деңгейі;
- спорттық федерациялардың көпшілігінің спорттық студент жастарды дамытуға қызығушылығының болмауы;
- студенттердің дене тәрбиесіне қызығушылығының болмауы;
- спорт базалары мен жүзу бассейндерінің болмауы;
- мүгедектер мен мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған дене шынықтыру-сауықтыру іс-шараларының болмауы;

Қорыта келе, біз студенттердің спорттық қозғалысын дамыту тек осы мәселелерді біртіндеп шешу арқылы, уәкілетті органдар мен оқу ісінің өкілдерінің қатысуымен мүмкін деп санаймыз. Жастар денсаулығының қазіргі мәселелерін шешу үшін сабақтарда дене шынықтырудың биологиялық және әлеуметтік-мәдени аспектілерде студенттерді қызықтыруы мүмкін спорттың

танымал және пайдалы ақпараттарды өзара іс-қимылын қамтамасыз ету талап етіледі. Дені сау жастар-еліміздің болашағы, тек студенттерді қызықтырып, әрқайсысына дұрыс көзқарас таба отырып, дене шынықтыру сабақтары негізінде спорттық спортты дамытудың тиімділігі туралы айтуға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Сәлімжан М., Кошербаева Г.Н. Қазіргі кезеңдегі студенттердің психикалық денсаулығының ерекшеліктері / «Дене шынықтыру, спорт, туризм, білім және ғылымды дамытудың басым ғылыми-педагогикалық бағыттары» III Халықаралық форумының материалдар жинағы 10-11 сәуір 2025 жыл. 916.
2. Аров Х.Н. Студенттің өміріндегі дене шынықтыру мен спорттың маңызы / қазіргі ғылымның теориясы мен практикасы. – 2021. № 11(77). – 17-20 б.
3. Гончаров А.С. Қарым-қатынас стилінің негізгі ерекшеліктері және оларды жүйелік-белсенділік тәсілінің шеңберінде түсіндіру туралы /Педагогика мәселелері. 2021. № 5-2. - 74-78б.

УДК 37.037.1:613.71:796.011.3

БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ САУЫҚТЫРУ ҮРДІСІН ЖӘНЕ ЖАҢА БАҒЫТЫН ІСКЕ АСЫРУ

Бекмаганбетов О.А., Төреханов М.Е.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Аннотация. Мақала қазіргі уақытта жас ерекшелігінің өзекті мәселесіне арналған, дене шынықтыру бойынша тәрбие процесінде дәстүрлі және дәстүрлі емес және қазіргі заманғы жүйелер мен дене тәрбиесі формалары элементтерінің рөлі қарастырылған. Білім беру үрдісінде заманауи денсаулық сақтау технологияларын қолдана отырып, оқушылардың денсаулығын сақтау мәселесін шешуде жалпы білім беретін мектептер көбейіп келеді. Жобамыздың басты мақсаты бастауыш мектеп жасындағы балалардың физикалық қасиеттерін оңтайлы дамытуға басымдық бере отырып, сауықтыру сабақтарында қолданылатын айналмалы жаттығулардың әсеріне зерттеу.

Кілт сөздер: Денсаулық, сауықтыру, технология, үрдіс, физика, жаттығу, әдіс, дене, тәрбие, заманауи, ойын.

Қазіргі жастар өздерінің денсаулығын сақтау және нығайту үшін жеке мәдениет пен спорттың рөлін нақты толық түсінбейді және тиімді бағаламайды. Сел себепті студенттердің дене дайындығы, дене дамуы және жалпы денсаулық көрсеткіштерінің жеткіліксіздігі байқалады.

Әр түрлі деңгейдегі оқу орындары жүйесіндегі дене тәрбиесі оның негізгі нысаны бола отырып, денсаулық жағдайын нығайтуға, сондай-ақ

үйлесімді физикалық дамуға, жастарымыздың кәсіби маңызды қасиеттері мен қабілеттерін тәрбиелеуге ықпал етуге арналған.

Дайындықтың әртүрлі бағыттары студенттер үшін, оқу үрдісінің ерекшеліктеріне және болашақ мамандықтың ерекшеліктеріне байланысты болғанда ғана дене шынықтырудың маңыздылығы айтарлықтай көтеріледі.

Зерттеудің өзектілігі білім беру ұйымдарында халықтың денсаулығын сақтауға және нығайтуға бағытталған оқу-тәрбие үрдісіне қолайлы жағдайлар жасау қажеттілігімен байланысты. Сондай-ақ – «денсаулықтың ең жоғары деңгейіне ие болу-нәсіліне, дініне, саяси нанымына, экономикалық немесе әлеуметтік жағдайына қарамастан адамдардың негізгі құқықтарының бірі» – болып саналады.

«Баланың дені сау болып дамуы бірінші кезектегі факторы, қоршаған ортаның өзгермелі жағдайында үйлесімді өмір сүру қабілеті дамудың негізгі шарты болып табылады».

Қазіргі кезде замануи білім беру мекемелері, білім алушылардың денсаулығын қорғауға және нығайтуға кепілдік беретін жағдайларды қамтамасыз етуі керек. Осыған байланысты қазіргі заманғы білім беру жүйесі білім алушылардың жеке жасын, зияткерлік және психофизиологиялық қабілеттерін ескере отырып, үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететін оқыту модельдерін үнемі жетілдіріп, жаңғыртып отыруы тиіс.

Жалпы білім берудің жаңа бағыты мемлекеттік білім беру стандарттары оқытудың заманауи және тиімді формалары мен әдістерін таңдауды және қолдануды талап ететін жаңартылған білім беру мазмұнын іске асыруды ұсынады. Мұндай жағдайда мемлекет пен қоғамның денсаулықты сақтау және нығайту мақсатында дене шынықтыру мен спортты қолдануға деген ұмтылысына қарамастан, қалыптасқан жағдай жүйеге айналуы тиіс. Көп жағдайда, ата-аналар мен балалардың көпшілігі дене шынықтыру мәселесіне өз денсаулығын сақтауға және нығайтуға немқұрайлы қарайды. Осындай жағдайлар жастардың дене тәрбиесі үрдісін ұйымдастыруға ерекше назар аудару қажеттілігіне байланысты. Дене тәрбиесінің сауықтыру бағытының принципі дене шынықтыру құралдары мен әдістерінің жалпы және физикалық жұмыс қабілеттілігін арттыру мақсатында айналысатын ұйымдардың функционалдық мүмкіндіктерін жетілдіру үдістеріне бағытталған әсерін болжайды. Адам ағзасының бейімделу мүмкіндіктерінің деңгейін жоғарылату, қоршаған ортаның әртүрлі қолайсыз факторларының ағзаның жүйелері мен функцияларына әсерін төмендетеді. Қазіргі өмір жағдайында пайда болатын қозғалыс белсенділігінің жетіспеушілігі, бастауыш мектептен бастап оқушыларда салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселелерін шешу және құру жағдайында мүмкіндіктің болуы.

Сауықтыру бағытындағы дене тәрбиесі жүйелері:

- - кез-келген білім беру мекемесінің шамамен негізгі білім беру бағдарламасы

- - ұтымды мотор режимі
- - қалыпты дене дамуы мен мотор дайындығын арттыру
- - ағзаның бейімделу қабілетін арттыру
- - білім алушылардың денсаулығын сақтау
- - денсаулық мәдениетін қалыптастыру
- - барлық медициналық топтарға жататын білім алушылармен (дене шынықтыру бойынша оқу сабақтарында, ЖДЖ топтарында, спорт түрлері бойынша секцияларда және т. б.) толыққанды және тиімді жұмыс жүргізу;
- - дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастырудың жоғары сапасы және олардың белсенді-моторлы сабақтармен үйлесуі
- - оқушылардың дене тәрбиесінің барлық түрлері мән беру
- - спорт секцияларының жұмысын ұйымдастыру және олардың тиімді жұмыс істеуі үшін жағдай жасау;
- - спорттық-бұқаралық сауықтыру іс-шараларын (спорт күндері, олимпиадалар, жорықтар және т.б.) тұрақты өткізу

Әр түрлі тапсырмаларды орындау үшін, айналмалы жаттығу әдісінің жоғары тиімділігі бұрыннан келе жатқан белгілі тәсіл. Кемшілігі оқушыларды бағалау кезінде немесе жүктеме түсіру уақытында анықтау қиын. Айналмалы жаттығулар шешетін негізгі міндеттердің бірі-дененің жоғары өнімділігіне қол жеткізу.

Айналмалы жаттығу әдісінің ерекше құндылығы – оны дұрыс жүзеге асырған кезде, физикалық қасиеттерді дамыту, жеке дағдыларды жетілдіру бойынша өте пайдалы білім мен әдістемелік дағдыларды игерумен қатар, сабақтардың жоғары болуына қол жеткізуге болады.

Бірінші кезектегі міндеттердің бірі – қалыпты өмір сүру үшін оңтайлы және жеткілікті, қатысушылардың физикалық қасиеттерін дамыту. Бұл мәселе қазіргі уақытта ғылыми зерттеулерде кеңінен қамтылған. Оны неғұрлым тиімді жүзеге асыру үшін онтогенездің әртүрлі кезеңдерінде табиғи қалыптасу ерекшеліктерін және физикалық қасиеттердің біркелкі емес дамуын ескере отырып, оқу-жаттығу үрдісін құру керек. Әдістемелік – сауатты ұйымдастырылған кезде физикалық қасиеттердің даму үрдісін жеделдетуге қабілетті екендігі ғылыми дәлелденген.

Біздің зерттеуіміздің мақсаты бастауыш мектеп жасындағы балалардың қасиеттерін оңтайлы дамытуға басымдықпен назар аудара отырып, сауықтыру бағытындағы сабақтарда қолданылатын айналмалы оқыту әдісінің әсерін зерттеу болды.

Осы зерттеудің нәтижелері сауықтыру бағытындағы сабақтарды ұйымдастыру әдістемесін одан әрі жетілдіру үшін тиімді жағдай жасайды:

- Бастауыш мектеп жасындағы балалармен сабақтарда дене тәрбиесі құралдары мен әдістерінің кең арсеналын пайдалану мүмкіндігін көрсетеді,

- Денсаулық деңгейінің жоғары көрсеткіштері дене шынықтыру және спорт саласындағы дене тәрбиесі мен білім берудің ең маңызды мақсаттарының бірі болып табылады

Дене тәрбиесінің заңдылықтары бірқатар принциптерде көрсетілген. Олардың кейбіреулері физикалық жаттығуларды ұйымдастырудың міндеттеріне, формалары мен шарттарына тәуелсіз, ал басқалары сабақтардың әдістемелік ерекшеліктерін және оларды өткізу формаларын көрсетеді.

Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесінде дене тәрбиесінің негізгі принциптеріне тұлғаның үйлесімді дамуы мен дене тәрбиесінің Еңбек және қорғаныс салаларына бағдарлануы жатады. Бқл жерде сауықтыру бағыты принципі ерекше орын алады. Ең үлкен сауықтыру әсеріне қол жеткізу үшін дененің негізгі жүйелері мен функцияларын оңтайлы, толыққанды өмір сүру үшін қажетті жетілдіруді, қазіргі адам ағзасының жұмыс қабілеттілігі мен бейімделу мүмкіндіктерін арттыруды қамтамасыз ететін сауықтыру бағытының принципін сақтау өте маңызды. Қоршаған ортаның әртүрлі факторларының қолайсыз әсерлерін теңестіруге ықпал етеді. Осы қағиданың ережелеріне сәйкес, қазіргі өмір жағдайында пайда болатын қозғалыс белсенділігінің тапшылығын өтеудің нақты мүмкіндігі пайда болады.

Қозғалыс белсенділігі онтогенездің негізгі факторы болып табылады. Яғни, адамның жеке дамуы оның пайда болуынан бастап өмірінің соңына дейін. «Дене шынықтыру» және «қозғалыс белсенділігі» ұғымдары ажырамас және өзара байланысты. Алайда, дене тәрбиесінің оңтайлы құралы кез-келген қозғалыс белсенділігі емес екенін бәрі бірдей түсіне бермейді. Дене шынықтыруды кез-келген бұлшықетпен алмастыру мүмкін емес қозғалыс. Кез-келген қозғалысты жаттығу деп санауға болмайды. Бұл жаттығулар ғылыми негізделген үйлесімде және ұтымды түрде орындалған кезде, дене жаттығуларының жүйелілігі принципі сақталған кезде, қозғалыс техникасын орындау талаптарын сақтаған кезде ғана болуы мүмкін. Тек оңтайлы болған кезде, дәл осы ағза үшін жүктеме мен ауаның толыққанды жетуі адамның физикалық күйінде оң ауысулар пайда болады. Әйтпесе, тіпті ең турбулентті физикалық белсенділік оқушының денсаулығының нашарлауына және дене шынықтыру құралдарының бұзылуына әкелуі мүмкін. Қатысушылардың денесіне толыққанды сауықтыру әсер ету үрдісі белгілі бір физикалық жаттығулардың және оларды пайдалану жағдайларының ағзаға немесе оның жекелеген бөліктеріне әсері туралы қажетті білім алумен байланысты. Жаттығуларды дұрыс орындау дағдыларын дамыту қажет, әйтпесе олардың әсері бағытталмайды. Әр адамның өміріндегі дене шынықтырудың рөлі тек қозғалыстардың жетіспеушілігін толтыруға ғана байланысты емес. Ол мәдениеттің мәнінен адам тұлғасының үйлесімді дамуының құралы мен тәсілі ретінде туындайды. Балалар мен жасөспірімдердің қозғалыс белсенділігі

үрдісін оңтайландыру мәселелері бойынша соңғы онжылдықтардағы ғылыми зерттеулер өте өзекті болып қала береді және әлемнің барлық елдерінде жүргізілуде. Бұл мәселенің жеке аспектілеріне қызығушылық дене белсенділігі мен адам денсаулығының өзара байланысына байланысты, бұл әсіресе дененің өсуі мен жетілу кезеңінде айқын көрінеді.

Балаға арналған қозғалыстар физикалық дамудың маңызды факторы ғана емес, сонымен қатар сөйлеу және ойлау, есте сақтау және қиял сияқты психикалық функцияларды дамытудың негізгі құралы ретінде әрекет етеді, яғни өсіп келе жатқан ағзаның интеллектуалды дамуына ықпал етеді. Бұлшықет жұмысы осы қозғалыстарды реттейтін жүйке жасушаларының бұлшықеттерін қозғалысқа келтіреді, осылайша дененің үлкен энергия шығындарын тудырады. Осыған байланысты ағзаның өмірлік белсенділігінің барлық аспектілеріне әсер етеді, энергетикалық процестердің қарқындылығы, заттардың алмасуы, органдарға оттегі ағыны артады, жүрек-қантамыр жүйесі неғұрлым қарқынды жұмыс істей бастайды.

Алайда, оқушылардың көпшілігі пассивті өмір салтын ұстанады, бұл білім беру үрдісінің жетілдірілген жағдайларымен, қазіргі жастардың пассивті бос уақыттарының алуан түрлілігімен, сондай-ақ оқушылардың денсаулық жағдайының төмендеуіне әсер ететін сансыз себептермен байланысты. Мұның бәрі шаршауды, статикалық жүктеменің үлкен мөлшерін тудырады. Оқушылардың «толық күн» режиміндегі қозғалыс белсенділігінің тапшылығы, олардың денсаулығы мен физикалық дамуына нақты қауіп төндірді.

Көптеген мектептерде қозғалыс белсенділігінің деңгейі төмен оқушы-ларды тексеру кезінде олардың денсаулық жағдайындағы ауытқулар байқалады:

- қалыптың бұзылуы;
- көру қабілеті;
- жалпақ табан;
- сөйлеу кемістігі;
- жедел респираторлық инфекциялардың жүйелі ауруы;

бұл ағзаның жалпы иммунологиялық реактивтілігінің төмендеуімен байланысты

Қорыта келе, қозғалыс белсенділігі өте тиімді әсер етеді және үлкен физиологиялық маңызы бар ағзаның өмір бойы барлық аспектілерінің белсенді қызмет жасауына көмектеседі. Барлық физиологиялық жүйелердің жоғары функционалды белсенділігі сақталады, ағзаның жалпы реактивтілігі қарқынды артады және оның иммундық қасиеттері бейімделу резервтерін арттырады.

Нәтижесінде жоғарыда айтылғандай, баланың физикалық және психикалық дамуының қажетті фактісі. Денеге сауықтыру әсері тек ұтымды қозғалыс белсенділігіне әсер етеді. Сондықтан дене белсенділігінің көрсеткіштерін жақсарту сауықтыру бағытындағы кәсіби ұйымдастырылған дене тәрбиесі арқылы мүмкін болады. Қазіргі уақытта дене тәрбиесінің дәстүрлі және дәстүрлі емес және заманауи жүйелері мен формаларының элементтерін дене тәрбиесі бойынша білім беру үрдісінде қолданудың өзектілігі артып келеді. Дамыған сайын мектептер оқушылардың денсаулығын сақтау мәселесін шеше отырып, білім беру үрдісінде денсаулық сақтау технологияларын қолданады. Осы бағытта жұмыс істей отырып, қазіргі мектептің педагогикалық ұжымы психология және медициналық қызметтермен, дене шынықтыру саласындағы мамандармен, ата-аналармен және жұртшылықпен бірлесіп, оқушылардың денсаулығын сақтау жөніндегі жұмысты жобалап, көтеруі керек, бұл олардың моторлық белсенділігін арттырады. Оқушылардың денсаулықтың маңыздылығы мен құндылығын, оның болашақта жеке және өзін-өзі жүзеге асырудың негізі ретінде сақталуын түсіну. Салауатты өмір салты туралы профилактикалық, ағартушылық жұмыс, жастардың денсаулық жағдайына, әлеуетіне әсер ететін қоршаған ортаға оң әсер ететін оқушылардың әлеуметтік ортасын жетілдіру. Мұндай үрдістің басты міндеті-дені сау, мәдени, дене бітімі дамыған, моральдық тұрғыдан тұрақты, жоғары тәртіпті балаларды тәрбиелеу, қазіргі өмір жағдайларына әлеуметтік бейімделген, одан әрі өнімді еңбек пен Отанды қорғауға қабілетті.

Қолданылған ресурстар тізімі:

1. Мельникова Н.Ю., Трескин А.В. Дене шынықтыру және спорт тарихы: оқулық. 2-ші басылым., сатқындықпен. және қосымша. М.: Дау, 2017. Б.23.
2. Григорьев В.И., Давиденко Д.Н. Малинина С.В. Студенттердің Фитнес-мәдениеті: Теория және практика: Оқу құралы. Санкт-Петербург.: Санкт-Петербургтегі басылым, 2010. Б.11.
3. Фурманов А.Г., Юспа М.Б. Сауықтыру дене шынықтыру: ЖОО студенттеріне арналған оқулық. Мн.: Тесей, 2003. 28-31 бет.
4. Тимушкин А.В. Дене шынықтыру және денсаулық: Оқу құралы. М.: дау-т Академ Пресс, 2003. 39-40 бет.

УДК 796.323.2: 159.9

ЛИЧНЫЙ ПРЕССИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ ТАКТИЧЕСКОГО ДОМИНИРОВАНИЯ И ЕГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ В СОВРЕМЕННОМ БАСКЕТБОЛЕ

Бокаев О.Т.

Кызылординский Университет имени Коркыт Ата

Головченко С.В.

Кызылординский Университет имени Коркыт Ата

Эволюция баскетбола в нынешнее время характеризуется значительным увеличением темпа игры и повышением эффективности атакующих действий за счет трехочковых бросков. В условиях, когда средний показатель «offensive rating» в профессиональных лигах растет, роль защиты трансформируется из пассивного сдерживания в активное разрушение.

Личный прессинг – это форма защиты, при которой каждый защитник охраняет своего подопечного вокруг всей площадки или же на $\frac{3}{4}$ поля с целью затруднения ввода мяча в игру, нарушения тайминга комбинаций и провоцирования ошибок. В отличие от прессинга в определенной зоне, где ответственность распределяется по секторам, личный прессинг требует максимальной ответственности и хорошей физической подготовки.

Начальная стадия личного прессинга проводится двумя принципиально разными тактическими построениями:

1. Вводящего мяч в игру соперника держит высокий подвижный крайний игрок и активным движением рук мешает ему сделать прицельную передачу.

2. Вводящего мяч в игру соперника никто не опекает, зато двое прессингующих мешают получить мяч наиболее опасному дриблеру. Например, Волков сзади страховал Сокка и Марчюлениса при перекидке игроку номер 5.

Применение личного прессинга оказывает огромное влияние на психологическое и физическое состояние игрока. Исследования, проведенные в сфере спортивной физиологии, показывают различия в энергозатрате при различных типах защиты.

Наблюдения за состоянием игроков выяснили, что анаэробная выносливость и лактатный порог меняются при личном прессинге. Согласно исследованию, McInnes et al. (1995), средняя частота сердечных сокращений баскетболиста при постоянном прессинге составляет 165–175 ударов в минуту, с пиками до 190 уд/мин, что соответствует работе в зоне субмаксимальной и максимальной мощности. Личный прессинг заставляет защиту работать в режиме высокоинтенсивных интервальных рывков, что требует высокого уровня развития гликолитической системы энергообеспечения. Это является первой особенностью проявления личного прессинга в игре.

Эффективность прессинга заключается не только в отборе мяча, но и в кумулятивном эффекте утомления нападения. В связи с этим соперник тратит энергию на дриблинг под давлением на протяжении 25-30 метров. Таким образом защита истощает его запасы гликогена. Ярким примером мы можем рассмотреть команды, использующие тотальный прессинг, статистически добиваются резкого снижения процента попадания соперника в последние 5 минут матча. Например, система «40 Minutes of Hell» Нолана Ричардсона или «Navos» Шаки Смарта. Это объясняется снижением нейромышечного контроля

у атакующих игроков на фоне утомления при игре. Этот способ помогает использовать скорость, как главный козырь.

В тактике применяется концепция цикла НОРД (Наблюдение, Ориентация, Решение, Действие), разработанная военным стратегом Джоном Бойдом. Личный прессинг сокращает время, прохождения цикла. Когда защитник оказывает давление на мяч сразу после ввода, поле зрения, атакующего сужается, и он перестает видеть всю площадку. Он фокусируется только на сохранении мяча, что приводит к опозданию с началом комбинации и к принятию неправильных решений, таких как передача не тому игроку или броски в спешке.

Для того чтобы личный прессинг был эффективным, он должен подчиняться тактическим принципам. Хаотичная беготня может привести к легким очкам соперника, тогда как структурированный прессинг создает так называемые «ловушки».

А также при этом приспособлении пользуются принципами построения, которые характеризуются давлением на мяч (On-ball pressure), использованием боковых линий и смекалкой команды. То есть, задача защитника на мяче не отобрать его, а заставить дриблера повернуть спину к кольцу или направить его в «мертвую зону». В то время, как боковые линии служат «дополнительными защитниками» и могут помочь загнать игрока с мячом в угол, где пространство для передвижения ограничено. Остальные четыре защитника играют в закрытой стойке, перекрывая линии передач.

Личный прессинг является наиболее эффективной формой защиты для команд, стремящихся ставить в приоритет скорость и выносливость. Однако эффективность личного прессинга напрямую зависит от качества исполнения и функциональной готовности команды. Это стратегия «высокого риска и высокой награды» (high risk, high reward). В современном баскетболе наиболее продуктивным является гибридный подход: использование эпизодического личного прессинга для создания рывков в счете и изменения психологической атмосферы матча, оказывая давление на соперников. Таким образом личный прессинг является самой эффективной защитой для тех, кто хочет выиграть с помощью стратегии, но при этом она требует слаженной работы от команды.

В нынешнее время личный прессинг все 40 минут встречается очень редко. Однако более продуктивным является гибридный подход. Тренеры пользуются им после тайм-аутов, чтобы разрушить комбинацию и строй соперника, а также после забитого штрафного балла, в ходе которого защита успевает построиться.

Команды вроде «Майами Хит», которая находится под руководством Эрика Споэльстры или «Бостон Селтикс» используют элементы прессинга для создания рывков в счете и для изменения атмосферы матча, ставя соперников в неловкое положение.

Несколько советов при защите личным прессингом в соответствии с энциклопедией баскетбола от А.Я. Гомельского:

1) никогда не позволяйте дриблеру обойти себя, не пропускайте его через центр поля, оттесняйте к боковой линии, заставьте остановиться и не давайте сделать точную передачу, мешая ему движениями рук;

2) если партнер по защите дал себя обойти, немедленно придите к нему на помощь, конечно, не оставляя своего подопечного в голевой позиции под щитом;

3) постоянно следите не только за своим подопечным, наблюдайте за действиями партнеров, научитесь видеть все на поле.

В сборной СССР и ЦСКА нам больше всего приносил успех зонный прессинг 1-2-1 - 1. Начинали прессинг от лицевой линии противника после забитого и штрафного мячей. Высокий крайний Волков мешал сделать вбрасывание мяча. Если мяч вводился направо, Марчюленис и Волков атаковали вдвоем защитника Х2, стремясь не дать ему пройти вперед и сделать прицельный пас защитнику Х1, Сокк следил за движением Х3 и Х4. Сабонис страховал тыл, отвечал за длинные передачи и за игрока Х5. Тихоненко в центре поля следил за пасом Х4 длинной передачей и шел на сторону передачи мяча.

В современном баскетболе личный прессинг является не способом защиты от соперников, а сложным тактическим приемом управления игрой. От команды он требует не только физическую выносливость, но и слаженную работу, стратегию и возможность подстроиться под игру. Хотя эта стратегия несет в себе риски провалов в обороне. Ее способность разрушать схему команды соперника и истощать их физическую силу делает его живым оружием на баскетбольном поле. Он для тех команд, которые хотят диктовать свои правила. Побеждает не тот, кто просто лучше бросает, а тот, кто контролирует хаос на поле. А личный прессинг как раз и создает этот хаос.

Список использованной литературы:

1. Wooden, J. (1988). Practical Modern Basketball. Allyn & Bacon.
2. Pitino, R. (1988). Born to Coach: A Season with the New York Knicks.
4. McInnes, S.E., Carlson, J.S., Jones, C.J., & McKenna, M.J. (1995). «The physiological load imposed on basketball players during competition». Journal of Sports Sciences.
5. <https://moibasketball.narod.ru/stta3.html> (Энциклопедия баскетбола от А.Я.Гомельского)

ӘОЖ 796.3;394.4(574)

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНА ИНТЕГРАЦИЯЛАУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚОЗҒАЛЫС БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ

Боранқұлова Г.

«І. Үргенішбаев атындағы жалпы орта білім беретін мектебі» КММ
Ақтөбе облысы, Шалқар қаласы

Қазіргі таңда білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндет — дені сау, рухы биік ұрпақ тәрбиелеу. Алайда, заманауи гаджеттер мен гиподинамия (қимыл-қозғалыстың азаюы) оқушылардың денсаулығына кері әсерін тигізуде. Стандартты дене шынықтыру жаттығулары кейде оқушыларды жалықтырып, олардың пәнге деген қызығушылығын төмендетеді.

Түйінді сөздер: ұлттық ойын, құндылық, ата-анамен қарым-қатынас, дене тәрбиесі, салауатты өмір салты, саусақ ойындары

Бұл мәселені шешудің ең тиімді жолы — ұлттық ойындарды сабақ процесіне интеграциялау. Ұлттық ойындар — бұл тек ермек емес, бұл ғасырлар бойы қалыптасқан «халықтық шынықтыру мектебі».

Главная задача, стоящая сегодня перед системой образования, — воспитание здорового, энергичного поколения. Однако современные гаджеты и гиподинамия (снижение физической активности) негативно влияют на здоровье учащихся. Стандартные упражнения по физической культуре порой наскучивают ученикам и снижают их интерес к предмету.

Ключевые слова: национальная игра, ценности, отношения с родителями, физическое воспитание, здоровый образ жизни, пальчиковые игры

Наиболее эффективным способом решения этой проблемы является интеграция национальных игр в учебный процесс. Национальные игры — это не просто развлечение, это «школа народной культуры», сформировавшаяся на протяжении веков.

The main task facing the education system today is to raise a healthy, high-spirited generation. However, modern gadgets and hypodynamia (decreased physical activity) have a negative impact on the health of students. Standard physical education exercises sometimes bore students and reduce their interest in the subject.

Keywords: national game, values, relationship with parents, physical education, healthy lifestyle, finger games

The most effective way to solve this problem is to integrate national games into the teaching process. National games are not just entertainment, they are a "school of folk culture" that has been formed for centuries.

Ұлттық ойындардың педагогикалық-физиологиялық сипаты

Ұлттық ойындарды интеграциялау (біріктіру) оқушының бойында келесі физикалық сапаларды дамытады:

- Жылдамдық пен ептілік: «Тақия тастамақ», «Көрші», «Ақсерек-Көксерек» ойындары реакцияны тездетеді.

- Мергендік пен координация: «Асық ату», «Бес асық» — көз бен қолдың дәл үйлесімін, саусақ моторикасын дамытудың таптырмас құралы.

- Күш пен төзімділік: «Арқан тартыс», «Жамбы ату», «Қазақша күрес» элементтері бұлшықет жүйесін нығайтады.

Ұлттық ойындарды сабаққа жай ғана қосу емес, оны заманауи әдістермен интеграциялау маңызды:

1. Дайындық бөлімінде: Дене қыздыру жаттығуларының орнына «Асық ату» немесе «Бес асық» секілді жеңіл қозғалыс ойындарын қолдану оқушының көңіл-күйін көтеріп, сабаққа деген ынтасын бірден оятады.
2. Негізгі бөлімде: Гимнастика немесе жеңіл атлетика тақырыптарын өткенде, оларды ұлттық элементтермен толықтыру. Мысалы, биіктікке секіруді — «Алтыбақан» динамикасымен, ал жүгіруді — «Қыз қуу» немесе «Бәйге» элементтерімен ұштастыру.
3. Кәсіби бағдар беру: Ойын барысында қазақы терминдер мен салт-дәстүрлерді айта отырып, оқушының танымдық белсенділігін арттыру.

Ойын–мектеп жасына дейінгі балалар іс-әрекеттерінің негізгі түрі. Аса көрнекті үздік педагог Н.К.Крупская қимылды ойын жөнінде былай деп толғанады: «Ойын–өсіп келе жатқан бала организмнің қажеті. Ойында баланың дене күші артады, қолы қатайып, денесі шындала түседі, көзі қырағыланады, зеректілігі, тапқырлығы, ынтасы артып жетіле түседі. Ойында балалардың ұйымдастырушылық дағдылары қалыптасып шындалады». Қазақтың бұл ұлттық ойынының қажет екеніне көз жеткізе отыра, қазіргі заман талаптарына сай ойындарды дамыту. Саусақ ойындары арқылы балалардың қол моторикасын, ойлау, есте сақтау, көру, қабілеттерін дамыту; ой түйіндеуге, шығармашылықпен жұмыс істеуге жұмылдыру, ой-өрісін кеңейту. Балалардың ұлттық ойынға деген сүйіспеншілігін арттырып, салауатты өмір салтын ұстануға тәрбиелеу.

Қазақ халқының сан ғасырлық тарихында ұлттық ойындардың алар орны ерекше. Олар тек қана көңіл көтерудің жолы ғана емес, сонымен қатар тәрбиенің, білімнің, рухани дамудың қайнар көзі болды. Солардың бірі – бес асық ойыны.

Ұлттық ойын түрлері ұлан-байтақ қазақ даласына ауызекі тарай келіп, ол түрленіп, өзгеріп отырған. Жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат тұтқан дара тұлғаларды тәрбиелеу ежелден-ақ халық арманы. Осы ойындарды пәнде қолдану арқылы, балалар сабақта қызығушылық танытып, асық ойнаудағы ережелерді ұстанып, өздерінің ептіліктерін, алғырлықтарын, ширақтылықтарын көрсете біледі.

Зерттеу нәтижелері және болжам

Тәжірибе көрсеткендей, ұлттық ойындар қолданылған сабақтарда:

- Оқушылардың қозғалыс тығыздығы 25-30%-ға артады.
- Эмоционалдық фон жоғарылап, спортқа қатысуға ниет білдіретін балалар саны көбейеді.

• «Бес асық» секілді ойындар арқылы оқушылардың шоғырлану (концентрация) қабілеті жақсарады, бұл басқа пәндерді игеруге де оң әсер етеді.

Енді ойындарды түрлі платформада үйренуге болады. "Бес асық ойнау" тәсілдерін жаңартылған білім платформасында көрсету тиімді.

Бес асық ойыны туралы ақпаратты жасанды интеллект арқылы да ала алады. Мұғалім әр оқушының сабақта еңбегін бағалап, ынталандырып отыруы тиіс. Бұл асық ойынның тәрбиелік маңызы мынада: ол баланы зеректікке, білгірлікке баулиды. Балаларымыздың асыл қазыналарына деген көзқарасын

құрметтеуге сөз әсемдігін сезінуге үйретеді. Батылдыққа, өжеттікке тәрбиелейді. Бес асық ойынын жасанды интеллект құралы чат gpt арқылы да түсіндіруге ережесін ұқтыруға болады. Бұл ұлттық ойындарды тәрбие мен оқыту процесінде қолдану нәтижесінде:

- көңіл-күйі көтеріледі;
- денелері қимылдап, ми тынығады;
- қимыл белсенділіктері артады;
- қарым-қатынас жасау мәдениеті қалыптасады;
- ептілік, шыдамдылық, икемділік, мергендік т.б. қасиеттері қалыптасады;
- Ұлттық ойын арқылы ұлттық құндылықтарды бойына сіңіреді;
- көпшілік ортада өз өнерін көрсетуді, насихаттауды үйренеді;

Бес асық ойынының шығу тегі мен маңызы:

Бес асық – қазақтың дәстүрлі ұлттық ойындарының бірі. Бұл ойын негізінен қойдың асық сүйектерімен ойналады. Ертеде әрбір қазақ баласының қалтасынан асық табылатын. Асық ойыны арқылы балалар ептілікке, дәлдікке, шапшаңдыққа, төзімділікке үйренген. Сонымен қатар, бұл ойын баланың ойлау қабілетін, стратегиялық шешім қабылдауын дамытуға ықпал етеді.

Бес асық ойынының басты ерекшелігі – оның қарапайым құралдармен, кез келген жерде ойнауға ыңғайлы болуында. Мұндай қарапайымдылық ойынның кең таралуына себеп болды.

Қазіргі заманда ұлттық құндылықтарды сақтау, дамыту – әрбір азаматтың парызы. Бес асық ойыны – халқымыздың мәдени мұрасы, ұлттық болмысымыздың бір бөлшегі. Бұл ойын арқылы біз өткенімізді танып, болашағымызға бағыт аламыз. Бес асық – ұмыт болмауға тиіс ұлттық мұра. Оны жаңғырту арқылы біз тек бір ойынды емес, тұтас бір дәстүрді, ұлттың рухын, тәрбиелік мәні зор қазынаны сақтап қаламыз. Сондықтан бес асық ойынын ұлттық деңгейде қолдап, жастар арасында кеңінен насихаттау – басты міндеттеріміздің бірі. Ұлттық ойын – ұлт рухының айнасы.

Қорытынды Ұлттық ойындарды дене шынықтыру сабақтарына интеграциялау - бұл өткенге қайту емес, бұл - болашаққа батыл қадам. Біз осы арқылы баланың тәнін де, жанын да тәрбиелейміз.

«Асығың алшысынан түссін» - дегендей, жұмысымыз жанданып, алар асуымыз көп болсын. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев екінші Ұлттық Құрылтайда сөйлеген сөзінде: «Балалар арасында жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды дәріптеген абзал. Оқушылар мектеп бітіргенде, ең алдымен, адал азамат болып шығуы керек. Отаншылдық және мемлекетшілдік қасиет әр баланың бойынан табылуы қажет», – деген болатын.

Осы орайда, дене шынықтыру пәні арқылы оқушыларды адалдық пен құндылыққа, еңбекке тәрбиелеуде аянбай еңбек ете бермекпіз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақ халқының энциклопедиясы 2003ж
2. Қазақтың ұлттық ойындары Тайжанов С, Қасымбекова С Алматы 2004ж
3. Қазақтың ұлттық ойындары Алматы 2005ж
4. «Ұлттық ойындар- халық мұрасы», «Кітап» 2006 жыл, Атабаев А.С

5.«Асық ату» және «Бес асық» ойындарының қоданыстағы ережелері Нұр-Сұлтан қаласы-2019 ж

УДК 796.856.2

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ЗАНЯТИЙ ТАЕКВОН-ДО С ДЕТЬМИ 6-12 ЛЕТ

Бойченко А.И.

Актюбинский региональный университет им.К.Жубанова

Введение. Теоретические основы методики занятий Таеквон-до с детьми включают знания о физиологических и психологических особенностях детей, а также применение педагогических принципов, соответствующих возрасту и потребностям учеников. Важно сочетать тренировочный процесс с игровыми элементами и развивающими упражнениями, что способствует лучшему усвоению материала и повышает мотивацию к обучению. Период 6-12 лет является критическим для формирования физических, психоэмоциональных и социальных навыков ребенка. В этом возрасте активно развиваются координация движений, гибкость, силы, выносливость, а также способности к самообладанию, концентрации внимания и эмоциональной регуляции. Важно, чтобы занятия Таеквон-до способствовали гармоничному развитию этих навыков, а не только физической подготовке.

Проблема исследования заключается в поиске оптимального подхода для занятий Таеквон-до с детьми в возрасте 6-12 лет, который учитывает их физиологические возможности, уровень моторной активности, особенности восприятия и усвоения информации, а также психологические потребности в процессе обучения.

Цель исследования – создание научно обоснованной методики занятий Таеквон-до для детей 6-12 лет, которая обеспечит комплексное развитие.

Методы и организация исследования. Для решения поставленных задач применялся метод анализа научно-методической литературы [1].

Результаты исследования и их обсуждение. Г. В. Острогорский . [2] акцентирует внимание на специфике преподавания Таеквон-до, что в первую очередь касается возрастных и физиологических особенностей учеников. Важным аспектом является разработка методики, которая учитывает как физическое развитие ребенка, так и его психологическую зрелость, что имеет особое значение при обучении детей в возрасте 6-12 лет. В это время дети начинают развивать основные моторные навыки, такие как координация движений, гибкость и сила. Однако их мышечная система еще не готова к чрезмерным нагрузкам, что требует осторожности при использовании сложных упражнений. Острогорский подчеркивает, что нагрузки должны быть дозированными, а тренировки — в большей степени ориентированными на

развитие выносливости, ловкости и гибкости. Дети в этом возрасте становятся более восприимчивыми к обучению и понимают необходимость дисциплины, но их способность к концентрации и выдержке еще не столь развита, как у подростков. В связи с этим методика преподавания должна быть адаптирована под уровень внимания и эмоционального состояния детей. Важно использовать методы, которые помогают удерживать интерес детей, такие как игровые элементы и поощрения за успехи.

Г.П. Стазаев, С.С. Сандраков. [3] представляют методику преподавания, которая основывается на особенностях развития детей младшего и среднего школьного возраста. Техническая подготовка включает в себя освоение базовых элементов боевого искусства, таких как удары, блоки, стойки и движения. Стазаев и Сандраков подчеркивают важность плавного перехода от простых упражнений к более сложным. Для детей младшего школьного возраста целесообразно начинать с простых упражнений на координацию и развитие двигательных навыков:

- Удары и блоки. На начальном этапе важно освоить правильные движения и стойки, акцентируя внимание на точности и технике. Удары должны быть легкими и плавными, без излишней силы, что поможет избежать травм и даст возможность ребенку научиться правильной технике.

- Комбинации движений. Педагогическая методика предполагает постепенное усложнение заданий, переходя от одиночных элементов к более сложным комбинациям. Это важный момент для детей 6-12 лет, так как в этом возрасте дети становятся способными к быстрому усвоению последовательности движений и начинают осознавать основные тактические и технические элементы.

- Осознание пространства и времени. Одним из важнейших аспектов тактики является развитие у ребенка способности правильно оценивать дистанцию и время реакции. Дети должны научиться, как правильно держать дистанцию во время упражнений, а также как своевременно реагировать на действия партнера или тренера

Подымова, И. П. выделяет несколько важнейших принципов [4]:

А)Принцип разнообразия: Важно использовать различные виды активности, чтобы не только развивать физические способности, но и поддерживать интерес ребенка к занятиям. В методике занятий Таеквон-до можно включать элементы игровых упражнений, которые помогают детям развивать навыки, не ощущая при этом их принудительного характера.

Б)Принцип наглядности и объяснения: Подымова подчеркивает важность четкого объяснения и демонстрации новых упражнений, что помогает детям лучше понять и освоить движения. В рамках Таеквон-до это означает использование визуальных примеров для демонстрации правильных стойки, ударов и блоков.

В)Принцип сознательности и самостоятельности: Методика должна включать элементы, направленные на развитие у детей осознания важности выполнения техник с точностью и вниманием к деталям. В занятиях Таеквон-до

это может проявляться в обучении детей работать над собственными ошибками, оценивать свои достижения и корректировать ошибки.

Бехтерев, В. М. [5] акцентирует внимание на важности психологии в спортивном воспитании детей, утверждая, что физическая подготовка должна сопровождаться психологическим ростом, что делает занятия Таеквон-до более комплексными и эффективными. В рамках Таеквон-до, где дисциплина, самоконтроль и уважение играют ключевую роль, психологическая подготовка ребенка выходит на первый план.

Развитие самоконтроля и ответственности: Одним из главных психологических аспектов является воспитание самоконтроля. В возрасте 6-12 лет дети начинают осознавать свои действия и их последствия, поэтому занятия Таеквон-до становятся важным инструментом для формирования этих качеств. По мнению Бехтерева, через систематические тренировки дети учат управлять своими эмоциями, что также имеет значительное значение в боевых искусствах. **Самоценка и уверенность:** Важной целью занятий Таеквон-до является развитие уверенности в себе. Бехтерев подчеркивает, что успешные результаты на тренировках, будь то освоение нового уровня техники или успешное выполнение движения, способствуют укреплению положительного восприятия себя. Это помогает детям чувствовать себя уверенно и способными преодолевать трудности.

Устойчивость к стрессу: Бехтерев подчеркивает важность тренировки нервной системы, особенно в условиях соревнований. Дети должны учиться справляться с нервозностью, стрессом и эмоциями перед соревнованиями. В процессе занятий Таеквон-до учат, как быть сосредоточенным и сохранять спокойствие даже в напряженной ситуации.

Мотивация и цели: Психологическая подготовка включает в себя также формирование мотивации у детей. Для детей 6-12 лет важно видеть результаты своих усилий, такие как улучшение техники или переход на следующий уровень пояса. Постепенное достижение этих целей помогает детям понимать, что усилия приносят результаты, что в свою очередь способствует формированию мотивации для дальнейших тренировок.

Шмидт, Л. И. [6] уделяет внимание психологическим аспектам работы в коллективе. В занятиях Таеквон-до важна не только индивидуальная подготовка, но и взаимодействие между детьми, развитие чувства коллективизма и взаимопомощи. **Взаимодействие с партнерами по тренировке:** В занятиях боевыми искусствами важным является взаимодействие с партнерами по тренировкам.

Шмидт подчеркивает, что это способствует развитию коммуникативных навыков, умения работать в команде, а также учит работать с различными эмоциональными состояниями партнеров.

Поддержка и наставничество: Старшие дети могут быть наставниками для младших, что способствует развитию ответственности и лидерских качеств. В Таеквон-до такая практика очень эффективна, так как позволяет детям учиться не только в роли ученика, но и в роли наставника. Соревнования в

Таеквон-до играют важную роль в формировании психоэмоциональной устойчивости детей. Шмидт утверждает, что участие в спортивных состязаниях помогает детям научиться справляться с волнением, стрессом, неудачами и победами. Это формирует у детей чувство ответственности, улучшает самоконтроль и помогает адаптироваться к разным жизненным ситуациям.

Бехтерев, В. М. [5], Шмидт, Л. И. [6] предоставляют важные теоретические и практические рекомендации для применения психологии в спортивном воспитании детей, включая Таеквон-до.

Психологическая подготовка имеет огромное значение для их успешного обучения и развития как в спорте, так и в жизни. Включение методов мотивации, работы с эмоциональной устойчивостью, а также использование групповой динамики и техники визуализации может значительно повысить эффективность занятий Таеквон-до и помочь детям достичь высоких результатов.

Таким образом, среди особенностей теоретических основ методики занятий таеквон-до с детьми 6-12 лет можно выделить следующие:

1. Учёт возрастных и психоэмоциональных особенностей детей, обладающих специфическими когнитивными, моторными и эмоциональными характеристиками, что требует адаптированной методики обучения в разновозрастных группах.

2. Игровой подход и элементы творчества в обучении, который помогает детям воспринимать тренировочный процесс как увлекательный и развлекательный.

3. Развитие морально-волевых качеств через боевое искусство позволяющие развивать у детей важные моральные качества, такие как дисциплина, самоконтроль, ответственность, уважение к окружающим и способность к преодолению трудностей, направленных на всестороннее воспитание личности ребенка.

4. Использование элементов соревнований для формирования спортивного духа, участие в которых играет важную роль в воспитании у детей таких качеств, как соревновательность, спортивный дух, а также учит преодолевать трудности и неудачи.

5. Методика занятий должна учитывать индивидуальные особенности каждого ребёнка, такие как его физическая подготовленность, психоэмоциональное состояние и уровень развития.

6. Методика занятий сочетает в себе как физическое развитие (координацию, силу, выносливость), так и психологическое воспитание (самообладание, уверенность, способность к преодолению трудностей).

7. Занятия должны быть построены таким образом, чтобы нагрузка соответствовала физической подготовленности детей. Техники должны осваиваться поэтапно, с акцентом на достижение небольших промежуточных целей, что помогает детям чувствовать прогресс и мотивирует их на дальнейшие тренировки.

Использованная литература:

1. А. В. Чен, «Методика тренировочного процесса в Таеквон-до».
2. Острогорский, Г. В. Таеквон-до: Основы и методика преподавания. М.: Физкультура и спорт, 2010.
3. Г.П. Стазаев, С.С. Сандраков. ОСНОВЫ ТАЕКВОН-ДО:техническая, тактическая и психологическая подготовка – 2022.
4. Подымова, И. П. Методика физического воспитания детей младшего школьного возраста. М.: Просвещение, 2005.
5. Бехтерев, В. М. Психология спорта и воспитания через спорт. М.: Спорт, 2013.
6. Шмидт, Л. И. Спортивная психология: Теория и практика. СПб.: Питер, 2014.

Научный руководитель – д.п.н, профессор Ботагариев Т.А

УДК 796.922:004.9.

**БІЛІМАЛУШЫЛАР МОБИЛЬДІ ФИТНЕС ҚОСЫМШАЛАРЫН
ҚОЛДАНА ОТЫРЫП ШАҢҒЫМЕН СЫРҒАНАУДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ
ТИІМДІЛІГІ**

Габдуллин А.Б., Жарылқасынов А.Ж.,
Қ.Жұбанов ат.Ақтөбе өңірлік университеті магистранты

Серғазы А., Тұрлыбай Н.
Қ.Жұбанов ат.Ақтөбе өңірлік университеті 3-курс студенттері

Аннотация. Бұл жұмыста педагогикалық мамандықтың 2-курс білімалушылары арасында шаңғы спортынан үш мың метр қашықтыққа шаңғымен сырғанау нәтижелеріне замануи технологияларды қолданудың әсері зерттелді. Зерттеуге педагогикалық мамандықтың ер балаларынан 40 білімалушылары қатысты: Бақылау тобы білімалушылары (n=20) және Эксперимент тобы білімалушылары (n=20). Эксперименттік топ жаттығу процесінде заманауи технологияларды (GPS-бақылау, жүрек соғу жиілігін тіркеу құрылғылары, бейнеанализ, интервальды цифрлық жаттығу бағдарламалары) қолданды. Зерттеу алдында және соңында 3000 метр қашықтыққа шаңғымен сырғанау нәтижелері тіркелді. Мәліметтер статистикалық өңдеуден өткізіліп, Студенттің t-критерийі арқылы топтар арасындағы айырмашылық анықталды. Нәтижесінде эксперименттік топта нәтижелердің статистикалық тұрғыдан мәнді жақсаруы ($p < 0,05$) және пайыздық өсімнің жоғары көрсеткіші анықталды.

Түйін сөздер: Шаңғы спорты, дене күшін дамыту, төзімділікті арттыру жаттығулары, тепе-теңдікті жақсарту, 3000м, замануи технология, t-критерий, статистикалық талдау, пайыздық өсім.

Кіріспе. Шаңғы спорты - негізгі және ең танымал спорт түрлерінің бірі болып табылады. Шаңғы сабақтары тек денсаулықты нығайтуға ғана емес, сонымен қатар спорттық нәтижелерге қол жеткізуге, арнайы және жан-жақты жалпы дене шынықтыруға, спортшының физикалық, моральдық және еріктік қасиеттерін жетілдіруге, жалпы техникалық және тактикалық дайындыққа бағытталып оқыту теориясы мен әдістемесінің негіздерін меңгеру және т.б. болып табылады.

Дене тәрбиесінде шаңғы тебуді (сырғанауды) кеңінен қолдану және спорт түрлерінің алуан түрлілігімен, қол жетімділігі, қарапайымдылығы, жоғары әсерлілігі, оның түрлерін жан-жақты физикалық даму және денсаулықты нығайту үшін пайдалану мүмкіндігі, адамгершілік және ерікті қасиеттерді, сондай-ақ қолданбалы дағдыны тәрбиелеуімен толық түсіндіріледі. Алайда, шаңғы сабақтарын ұйымдастыру және өткізу процесінде дене шынықтыру мамандары кейбір белгілі бір жағдайларға тап болады. Сабақтарды әдістемелік қамтамасыз етудің жеткіліксіздігіне байланысты қиындықтары осы спорт түрімен айналысатындардың қызығушылығын төмендетуі де мүмкін. Сондықтан, спортпен шұғылданушылардың дене қасиеттерін неғұрлым тиімді дамыту, осы спорт түрінің техникасын игеру, халықты дене шынықтыру және спортпен тұрақты айналысуға тарту үшін шаңғы спортынан сабақтарды оңтайландыру мәселелеріне ерекше назар аудару қажет.

Қазіргі таңда спорттық дайындық жүйесінде цифрлық және инновациялық технологияларды қолдану кеңінен дамып келеді. Әсіресе төзімділікті, жылдамдықты т.б. дене қабілеттерін жақсартуды қажет ететін спорт түрлерінде функционалдық көрсеткіштерді нақты бақылау нәтижені жақсартуға мүмкіндік береді. Шаңғы спорты - аэробтық төзімділікті, күш пен жылдамдықты талап ететін спорт түрі.

Жұмысымызда 3000 метр қашықтыққа шаңғымен сырғанауда білімалушылардың жалпы төзімділік деңгейін анықтайтын маңызды көрсеткіштердің бірі болып табылады. Осыған байланысты заманауи технологиялардың оқу-жаттығу процесіне әсерін ғылыми негізде дәлелдеу өзекті мәселе болып отыр.

Зерттеу мақсаты. Заманауи технологияларды қолдану арқылы 3000 метр қашықтыққа шаңғымен сырғанау нәтижелерінің өзгерісін анықтау және статистикалық тұрғыдан дәлелдеу.

Зерттеу міндеттері. Білімалушылардың бақылау және эксперимент топтарының бастапқы және қорытынды көрсеткіштерін анықтау. Эксперименттік топта заманауи технологияларды (мобильді фитнес қосымшалары) қолдану. Шаңғымен сырғанауда қорытынды нәтижелерді салыстыру. Статистикалық өңдеу жүргізу (t-критерий, пайыздық өсім).

Зерттеу әдістері. Педагогикалық эксперимент, Уақытты тіркеу (секундомер, мобильді фитнес қосымшалары), Орташа арифметикалық мән, Стандарттық ауытқу, Студенттің t-критерийі, Пайыздық өсім (%).

Зерттеу барысы. Зерттеу жұмысы педагогикалық мамандықтың 2-курс білімалушылармен 8 апта (қаңтар-ақпан) бойы жүргізілді. Білімалушылармен

мобильді фитнес қосымшаларын қолдана отырып шаңғымен сырғанауды жетілдірудің бірнеше жаттығулары орындалды.

Дене күшін дамытып, төзімділікті арттыру жаттығулары; жаттығулар аяқ, қол және арқа бұлшықеттерін күшейтеді. Аяқ, қол және арқа бұлшықеттерін дамыту: отырып-тұру (приседание), планка, секіру жаттығулары. Бұл шаңғыда күшті итеріліп, жылдам қозғалуына мүмкіндік береді. Жүрек-қантамыр жүйесін дамытады және ұзақ уақыт сырғанауды жеңілдетеді. Қашықтық пен жылдамдықты мобильді фитнес қосымшалар арқылы бақылауға болады.

Тепе-теңдікті жақсарту; алма кезек бір аяқта тұру, баланс тақтасында әр түрлі қалыпта жаттығулар жасау. Баланс жаттығулары шаңғыда тұрақтылықты арттырып, қозғалыстың үйлесімді болуына көмектеседі.

Қозғалыс техникасын жетілдіру; тренажерларда роликті шаңғы немесе арнайы имитациялық жаттығулар сырғанау қозғалысын дұрыс орындауға үйретеді. Бұл ауа-райы қолайсыз кезде шаңғы техникасын сақтауға көмектеседі. Сырғанау ырғағын және жылдамдығын бақылау үшін мобильді фитнес қосымшалар қолданылады.

Жарақаттың алдын алу; бұлшықеттер мен буындарды нығайту арқылы жарақат алу қаупі азаяды. Жаттығу тиімділігін арттыру; қосымша жаттығулар спортшының жалпы физикалық дайындығын көтеріп, шаңғымен сырғанау нәтижелерін жақсартады. Мобильді фитнес қосымшалары арқылы орындалатын жаттығулар **шаңғы спорты техникасын жақсартуға, дене дайындығын арттыруға және жаттығу нәтижесін бақылауға** мүмкіндік береді. Бақылау тобы (n=20) білімалушылары дәстүрлі әдіспен жаттықты. Эксперимент тобы (n=20) білімалушылары - жаттығулар жасау барысында келесі технологияларды қолданды: GPS-трекер, жүрек соғу жиілігі мониторингі, видеоанализ, интервальды цифрлық жаттығу бағдарламасы.

2-курс білімалушыларының 3000 метр қашықтықта шаңғымен сырғанау көрсеткіштері.

3000м бастапқы көрсеткіштері (секунд)			3000 м қорытынды көрсеткіштері (секунд)		
Білім алушы	Бақылау т	Эксперимент т т	Білімалушы	Бақылау т	Эксперимент т
1	900	898	1	890	860
2	910	905	2	900	865
3	895	892	3	880	850
4	920	910	4	905	870
5	905	900	5	895	860
6	915	907	6	902	868
7	890	885	7	875	845

8	930	920	8	915	875
9	925	918	9	910	872
10	905	902	10	890	858
11	899	893	11	885	852
12	912	908	12	900	865
13	918	910	13	905	870
14	907	900	14	895	860
15	923	915	15	912	878
16	890	888	16	880	848
17	935	928	17	920	880
18	940	930	18	925	885
19	908	902	19	895	860
20	915	910	20	900	868

Орташа көрсеткіштер (бастапқы)

Бақылау тобы: $M_1 = 912$ сек. Эксперимент тобы: $M_2 = 906$ сек

Орташа көрсеткіштер (қорытынды)

Бақылау тобы: $M_1 = 897$ сек. Эксперимент тобы: $M_2 = 865$ сек

Пайыздық өсім.

$$\text{Формула: } \% = \frac{\text{Бастапқы} - \text{Қорытынды}}{\text{Бастапқы}} \times 100$$

$$\text{Бақылау тобы: } \frac{912 - 897}{912} \times 100 = 1.64\%$$

$$\text{Эксперимент тобы: } \frac{906 - 865}{906} \times 100 = 4.52\%$$

t-критерий есептеу. Формула:

$$t = \frac{M_1 - M_2}{\sqrt{\frac{SD_1^2}{n_1} + \frac{SD_2^2}{n_2}}}$$

Есептеу нәтижесі: $t = 3.21$, Еркіндік дәрежесі: $df = 38$, Критикалық мән ($p < 0.05$): $t_{кр} = 2.02$, $3.21 > 2.02 \rightarrow$ айырмашылық статистикалық мәнді.

Нәтижелерді талдау. Білімалушылардың эксперименттік топбында нәтижелердің жақсаруы бақылау тобының білімалушыларына қарағанда айтарлықтай жоғары болды. Пайыздық өсім 4,52% құрады, ал бақылау тобының білімалушыларында тек 1,64%.

Бұл замануи технологиялардың төзімділік пен шаңғы тебу жарысы нәтижелерін арттыруда тиімді екенін дәлелдейді. Қолданылған қосымшалар көмегімен жаттығуларды жоспарлауға, нәтижелерді бақылауға және денсаулық көрсеткіштерін талдауға мүмкіндік берілді.

Мобильді фитнес қосымшаларының артықшылықтары мен кемшіліктері.

Артықшылықтары. Қолжетімділік - кез келген уақытта және кез келген жерде жаттығу жасауға мүмкіндік береді.

Денсаулықты бақылау - қадам санын, жүрек соғу жиілігін, калория шығынын бақылауға болады.

Мотивацияны арттыру - мақсат қою, жетістіктерді бақылау арқылы адамды белсенді болуға ынталандырады.

Жеке бағдарлама - көптеген қосымшалар жеке жаттығу жоспарын ұсынады. Мысалы: Nike Training Club немесе MyFitnessPal.

Статистика мен талдау – жаттығу нәтижелерін сақтап, уақыт бойынша өзгерістерді көруге мүмкіндік береді.

Кемшіліктері. Технологияға тәуелділік - смартфон немесе интернет болмаса, толық пайдалану қиын.

Деректердің дәл болмауы - кейбір қосымшалар калория немесе қадам санын нақты есептемеуі мүмкін.

Денсаулыққа қауіп - дұрыс емес жаттығу бағдарламасын қолданса, жарақат алу қаупі бар.

Құпиялық мәселелері - кейбір қосымшалар пайдаланушының жеке деректерін жинайды.

Мотивацияның төмендеуі - кейбір адамдар уақыт өте қосымшаларды пайдалануды тоқтатып қояды.

Қорытынды

1. Замануи технологияларды қолдану арқылы білімалушылардың 3000 метр қашықтыққа шаңғымен сырғанауда нәтижені жақсартуға оң әсер етті.

2. Білімалушылардың эксперименттік тобында статистикалық мәнді айырмашылық анықталды ($p < 0,05$).

3. Пайыздық өсім айырмашылығы бақылау тобының білімалушыларына қарағанда 2,8 есе жоғары болды.

4. Заманауи цифрлық бақылау жүйелерін білімалушылардың оқу процесіне енгізу ұсынылады.

Мобильді фитнес қосымшаларын қолдану арқылы денсаулықты бақылауға және белсенді өмір салтын ұстануға көмектеседі, бірақ оны дұрыс әрі саналы түрде пайдалану қажет екені маңызды болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Основы лыжной подготовки в вузе: учеб.пособие / И.Н.Полиенко, С.А. Бондарева, Л.Н.Калинина; Краснояр. гос. аграр. ун-т. – Красноярск, 2011. – 139 с.
2. Скоростно-силовая подготовка лыжников-гонщиков: учебное пособие. – Иркутск: ИрГУПС, 2014. – 60 с.
3. Теория и методика преподавания лыжного спорта [Электронный ресурс]: учебное пособие для студентов / О.В. Кулешова. – Электрон. текст. дан. (3,5 Мб). – Иркутск: Издательство «Аспринт», 2019. – 185 с.
4. Общая силовая подготовка для конькового хода в лыжных гонках: учебное пособие / М.Н.Савосина. – Нижнекамск: Нижнекамский химико-технологический институт (филиал) ФГБОУ ВПО «КНИТУ», 2021. – 74 с.
5. Лыжный спорт: учебное пособие / сост. А.М. Корчевский. – Благовещенск: Амурский гос. ун-т, 2019. – 90 с.
6. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры.

7. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов.
8. Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований.

УДК 373.3.016:796.011.3:004.8

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ 1-4 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫН ӨТКІЗУ

Даулеткерей М., Ахметова С.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті 3-курс студенті.

Аннотация. Бұл мақалада жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын бастауыш сынып оқушыларына (1-4 сынып) дене шынықтыру сабақтарын өткізуде пайдалану мәселелері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – ЖИ құралдарын физикалық тәрбие процесіне интеграциялау арқылы оқушылардың қозғалыс дағдыларын дамыту, физикалық дайындық деңгейін арттыру және пәнге деген қызығушылығын ояту жолдарын анықтау болып табылады. Мақалада жасанды интеллектінің дене шынықтыру пәніна арналған негізгі бағыттары: бейне талдау, интеллектуалды компьютерлік оқыту жүйелері, интернет заттар (IoT), кеңейтілген шындық (AR) және виртуалды шындық (VR) технологиялары сипатталады. Сондай-ақ, 1-4 сынып оқушыларының жасына тән психофизиологиялық ерекшеліктері, ЖИ технологияларын қолдану әдістемесі, практикалық ұсыныстар және болашақтағы даму перспективалары қарастырылады. Зерттеу нәтижелері жасанды интеллект құралдарының оқушылардың қозғалыс үйлесімділігін, ептілігін және физикалық төзімділігін дамытуға оң әсер ететінін, сабақтардың тартымдылығын арттыратынын және жеке тұлғалық тәсілді іске асыруға мүмкіндік беретінін көрсетеді. **Түйінді сөздер:** жасанды интеллект, дене шынықтыру, бастауыш сынып, 1-4 сынып оқушылары, физикалық тәрбие, бейне талдау, интеллектуалды оқыту жүйелері, қозғалыс дағдылары, физикалық даму.

Кіріспе. Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың рөлі үнемі артып келеді. Ерекше маңызды бағыттың бірі – жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын оқу-тәрбие процесіне енгізу. Дене шынықтыру пәні де бұл үрдістен тыс қалмауда. Бастауыш сыныптарда (1-4 сынып) физикалық тәрбие оқушылардың денсаулығын нығайту, қозғалыс дағдыларын қалыптастыру, жан-жақты дене дамуын қамтамасыз ету мақсатында жүргізіледі. Жасанды интеллект – бұл адамның интеллектуалды функцияларын модельдеуге және іске асыруға мүмкіндік беретін компьютерлік жүйелер класы. Дене шынықтыру контекстінде ЖИ бейне талдау, қозғалыстарды тану, жеке тұлғалық оқыту жоспарларын құру, оқушылардың физикалық белсенділігін мониторингілеу және бағалау сияқты міндеттерді шешуге қолданылады. Бастауыш сынып жасында (7-11 жас) балалардың қозғалыс үйлесімділігі,

ептілік, икемділік сияқты қасиеттері қарқынды дамиды. Бұл кезеңде оқушыларға дұрыс қозғалыс дағдыларын үйрету, оларды үнемі физикалық жаттығулармен айналысуға баулу маңызды. Жасанды интеллект құралдары бұл міндеттерді шешуде мұғалімге айтарлықтай көмек көрсете алады.

Алайда, ЖИ технологияларын дене шынықтыру сабақтарында қолдану өзіндік ерекшеліктері мен қиындықтары бар. Сондықтан бұл мәселені кешенді түрде зерттеу, теориялық негіздемелерін әзірлеу және практикалық ұсыныстар беру қажет.

Жасанды интеллект және дене шынықтыру: теориялық негіздері

Жасанды интеллект түсінігі және оның білім берудегі орны

Жасанды интеллект (Artificial Intelligence, AI) – бұл машиналардың адам тәрізді интеллектуалды міндеттерді орындау қабілеті. Білім беру саласында ЖИ мына негізгі функцияларды атқарады:

- Жеке тұлғалық оқытуды ұйымдастыру
- Оқу процесін автоматтандыру
- Оқушылардың жетістіктерін талдау және болжау
- Оқыту материалын бейімдеу
- Интерактивті оқыту ортасын құру

Дене шынықтыру пәні үшін ЖИ ерекше маңызды, себебі бұл пәнде қозғалыс әрекеттерін талдау, физикалық жүктемелерді бағалау, жеке дайындық деңгейін ескере отырып жаттығуларды іріктеу сияқты күрделі міндеттер шешіледі.

Дене шынықтыруда қолданылатын ЖИ технологиялары

Зерттеулер көрсеткендей, дене шынықтыруда мынадай ЖИ технологиялары кеңінен қолданылады: Бейне талдау жүйелері. Бұл жүйелер оқушылардың қозғалыстарын бейнекамера арқылы жазып, жасанды интеллект алгоритмдері көмегімен талдайды. Мысалы, секіру, жүгіру, лақтыру техникасын бағалау, қозғалыс параметрлерін (жылдамдық, биіктік, бұрыш) анықтау.

Интеллектуалды компьютерлік оқыту жүйелері (ICAI). Бұл жүйелер оқушылардың білім деңгейін және физикалық дайындығын талдап, жеке тұлғалық жаттығу жоспарларын құрады. Интернет заттар (Internet of Things, IoT). Смарт-сағаттар, фитнес-браслеттер және басқа wearable құрылғылар оқушылардың жүрек соғу жиілігін, қадам санын, жүгірген қашықтығын, ұйықтау сапасын өлшейді. Кеңейтілген шындық (AR) және виртуалды шындық (VR). Бұл технологиялар оқушыларды әртүрлі спорттық жағдайларға ендіріп, қауіпсіз ортада жаттығуға мүмкіндік береді.

Машиналық оқыту алгоритмдері. Оқушылардың физикалық дайындығының динамикасын талдау, болжамды модельдер құру және жеке ұсыныстар беру үшін қолданылады.

ЖИ қолданудың педагогикалық негіздері

Жасанды интеллект құралдарын дене шынықтыру сабақтарында тиімді қолдану үшін педагогикалық принциптерді сақтау қажет: Жеке тұлғалық тәсіл

принципі. Әр оқушының дене дамуы, физикалық мүмкіндіктері және қызығушылығы ерекше. ЖИ әр оқушыға жеке жаттығу жоспарын құруға мүмкіндік береді.

Қызығушылықты ояту принципі. Ойын элементтері, виртуалды орта, интерактивті тапсырмалар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Белсенділік принципі. ЖИ көмегімен оқушылар өз прогрессін бақылап, мақсаттар қоя алады, бұл оларды белсенді қатысуға ынталандырады.

Қауіпсіздік принципі. Технологиялар оқушылардың денсаулық жағдайын мониторингілеуге, жүктемелерді дұрыс бөлуге көмектеседі.

1-4 сынып оқушыларының психофизиологиялық ерекшеліктері

Дене дамуының жас ерекшеліктері

Бастауыш сынып оқушылары (7-11 жас) қарқынды дене даму кезеңінде болады.

Бұл жастағы балалардың негізгі ерекшеліктері:

- Бойы мен салмағы тез өседі
- Сүйек тіндері қатайып, бірақ әлі де икемді
- Бұлшық ет күші артады
- Жүрек-қан тамырлары және тыныс алу жүйелері дамып келеді
- Қимыл үйлесімділігі, ептілік, икемділік қарқынды дамиды
- Балалардың зат алмасу үрдісі үлкендерге қарағанда тез жүреді. Минуттық тыныс алу көлемі 7 жаста 3500 мл/мин, 11 жаста 4400 мл/мин жетеді.

Қозғалыс дағдыларының дамуы

Бастауыш сыныптарда негізгі қозғалыс түрлерін (жүру, жүгіру, секіру, лақтыру, өрмелеу) жетілдіру жүреді. Бұл жаста оқушылар:

- Күрделі қимыл үйлесімділігін тез меңгереді
- Жаңа қозғалыстарға үйренуге қабілетті
- Қозғалыс есте сақтау қабілеті жақсы дамиды
- Қимыл жиілігін дамытуға бейім

Психологиялық ерекшеліктер. 1-сынып оқушылары шыдамсыз, зейіні тұрақты емес, өздерін тоқтата алмайды. 3-4 сынып оқушыларына қарай ойлау қабілеті, есте сақтау, зейін концентрациясы жақсарады.

Бастауыш сынып оқушылары:

- Қозғалмалы ойындарға құмар
- Ұзақ, біркелкі жаттығулардан тез шаршайды
- Жарысқа, жеңіске деген құштарлықты жоғары
- Мұғалімнің нұсқауын, көрсеткенін дәл қайталауға бейім

Ұлдар мен қыздардың ерекшеліктері. 2-сыныптан бастап ұлдар мен қыздардың дене дамуында айырмашылықтар байқалады:

Ұлдар:

- Салмағы мен бойы үлкенірек
- Кеудесі кеңірек
- Бұлшық ет күші жақсырақ дамыған
- Тез жүгіреді, ұзаққа және биікке секіреді
- Алысқа лақтырады

Қыздар:

- 3-сыныптан бастап ырғақты, би жаттығуларына бейім
- Икемділігі жоғары
- Бірқалыпты жаттығуларды жақсы орындайды

Жасанды интелект арқылы дене шынықтыру сабағын өткізу әдістемесі.

Сабақты жоспарлау кезінде ЖИ қолдану. Жасанды интелект құралдары сабақты жоспарлаудың барлық кезеңдерінде қолданыла алады:

Сабаққа дейінгі дайындық:

- Оқушылардың алдыңғы сабақтардағы көрсеткіштерін талдау
- Жеке дайындық деңгейін ескере отырып топтарға бөлу
- Жаттығуларды іріктеу және олардың тәртібін анықтау
- Видеоматериалдарды дайындау

Сабақ барысында:

- Жүктемелерді мониторингілеу
- Техниканы тікелей бақылау
- Қауіпсіздікті қамтамасыз ету
- Мотивацияны арттыру

Сабақтан кейін:

- Жетістіктерді талдау
- Жеке үй жұмыстарын тағайындау
- Прогресті болжау

ЖИ қолданудың негізгі тәсілдері

Бейне талдау арқылы техниканы бағалау. Смартфон немесе планшет арқылы оқушының қозғалысын жазып, ЖИ бағдарламасы арқылы талдауға болады. Мысалы, секіру техникасында:

- Секіру биіктігі
- Тұрақтану уақыты
- Дене бұрышы
- Қолдардың қозғалысы

Бұл талдау нәтижелері бойынша мұғалім нақты қателерді көрсете алады.

Интерактивті қосымшалар. Оқушыларға арналған фитнес-қосымшалар (мысалы, "7-Minute Workout for Kids", "Skipping Skills") жаттығуларды дұрыс орындауды үйретеді, ойын элементтері арқылы қызығушылықты арттырады. Wearable құрылғыларды қолдану. Смарт-сағаттар мен фитнес-браслеттер оқушылардың:

- Жүрек соғу жиілігін
- Жүгірген қашықтығын
- Қадам санын
- Белсенділік деңгейін

бақылауға мүмкіндік береді.

Виртуалды шындық (VR). VR көзілдіріктері арқылы оқушыларды әртүрлі спорттық ортаға ендіруге болады: тау шаңғысы, скалолазание, велоспорт т.б. Бұл қауіпсіз және тартымды тәсіл.

Сабақтың құрылымы және ЖИ интеграциясы

Дене шынықтыру сабағы мынадай негізгі бөлімдерден тұрады:

1. Ұйымдастыру бөлімі (2-3 минут)

- Оқушыларды смарт-сағаттармен немесе фитнес-браслеттермен қамтамасыз ету

- Жүрек соғу жиілігін бастапқы өлшеу

2. Қалпына келтіру бөлімі (5-7 минут)

- Интерактивті экранда жаттығуларды көрсету

- Дұрыс техниканы бейне арқылы үйрету

3. Негізгі бөлім (20-25 минут)

- ЖИ көмегімен жүктемелерді бақылау

- Бейне талдау арқылы техниканы түзету

- Ойын элементтерін енгізу

4. Қорытынды бөлім (5-7 минут)

- Жүрек соғу жиілігін соңғы өлшеу

- Жүктеме деңгейін талдау

- Үйге тапсырма беру

ЖИ қолданудың практикалық мысалдары . Секіру жаттығуларын үйрету. Мақсат: Секіру техникасын үйрету, үйлесімділікті дамыту.

ЖИ қолдану:

- Планшет арқылы дұрыс секіру техникасын бейнелеу
- Оқушының секіруін жазу
- ЖИ бағдарламасы арқылы биіктік, бұрыш, қонуды талдау
- Қателерді нақты көрсету
- Қайтадан жазу және салыстыру

Нәтиже: Оқушы өз техникасын визуалды көріп, қателерін түсінеді.

Жүгіру техникасын жетілдіру . Мақсат: Жүгіру техникасын жақсарту, жылдамдықты арттыру.

ЖИ қолдану:

- Смарт-сағат арқылы жүгіру жылдамдығын өлшеу
- Бейне талдау арқылы дене қалыбы, қол қозғалысын бағалау
- Адамсіз ұшақ (дрон) арқылы жүгіру траекториясын жазу
- ЖИ алгоритмдері арқылы оптималды техниканы ұсыну

Гимнастика элементтерін үйрету. Мақсат: Икемділік пен ептілікті дамыту.

ЖИ қолдану:

- AR (кеңейтілген шындық) қосымшалары арқылы жаттығуды көрсету
- Оқушының орындауын жазу және талдау
- Дұрыс орындағаны үшін виртуалды марапаттар беру
- Прогресті бақылау

Ойындарды ұйымдастыру. Мақсат: Қозғалыс дағдыларын ойын арқылы дамыту.

ЖИ қолдану:

- Интерактивті еден жүйелері (светодиодты панельдер)
- Дыбыс сигналдарымен жаттығулар
- Экрандағы ойындарды физикалық қозғалыспен басқару

ЖИ қолданудың артықшылықтары. Оқу-тәрбие процесінің тиімділігін арттыру. Жасанды интеллект құралдары:

- Мұғалімнің жұмысын жеңілдетеді (автоматты талдау, есептеу)
- Сабақтың тығыздығын арттырады (аз уақытта көбірек жаттығу)
- Жеке тұлғалық тәсілді іске асыруға мүмкіндік береді
- Оқушылардың белсенділігін арттырады

Зерттеулер көрсеткендей, ЖИ қолданатын сыныптарда оқушылардың физикалық көрсеткіштері (жүгіру жылдамдығы, секіру биіктігі, икемділік) дәстүрлі әдіспен оқытылатын топтарға қарағанда жоғарырақ.

Объективті бағалау. Дәстүрлі бағалау субъективті болуы мүмкін (мұғалімнің көзқарасына, шаршауына байланысты). ЖИ:

- Нақты өлшемдер береді (секунд, сантиметр, градус)
- Барлық оқушыға бірдей талаптарды қолданады
- Прогресті уақыт бойынша бақылауға мүмкіндік береді
- Болжамды нәтижелерді көрсетеді

Қызығушылықты арттыру. Балалар технологияларға құмар. ЖИ қолдану:

- Сабақтарды тартымды етеді
- Ойын элементтерін енгізуге мүмкіндік береді
- Жарыс және жеңіс сезімін тудырады
- Сандық технологияларды меңгеруге көмектеседі

Қауіпсіздікті қамтамасыз ету . ЖИ құралдары:

- Жүрек соғу жиілігін бақылау арқылы асып кетуді болдырмайды
- Дұрыс техниканы үйрету арқылы жарақаттану қаупін азайтады
- Денсаулық жағдайын мониторингілеуге көмектеседі

Қорытынды . Жасанды интеллект технологияларын 1-4 сынып оқушыларына дене шынықтыру сабақтарында қолдану заман талабы болып табылады. Бұл тәсіл оқушылардың қозғалыс дағдыларын, физикалық дайындығын жақсартуға, пәнге деген қызығушылығын арттыруға, жеке тұлғалық тәсілді іске асыруға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ЖИ құралдары (бейне талдау жүйелері, wearable құрылғылар, интерактивті қосымшалар, VR/AR технологиялары) бастауыш сынып оқушыларының физикалық дамуына оң әсер етеді. Атап айтқанда, бұл технологиялар:

- Қозғалыс техникасын тезірек және дұрыстап үйретуге көмектеседі
- Оқушылардың белсенділігін арттырады
- Мұғалімге объективті бағалау жүргізуге мүмкіндік береді
- Жүктемелерді дұрыс бөлу арқылы қауіпсіздікті қамтамасыз етеді
- Пәнге деген қызығушылықты оятады

Алайда, ЖИ технологияларын енгізуде техникалық, педагогикалық және ұйымдастырушылық қиындықтар бар екенін ескеру қажет. Сондықтан бұл технологияларды дене шынықтыру процесіне баяу, жоспарлы түрде енгізу, мұғалімдерді дайындау, қажетті инфрақұрылымды құру маңызды. Болашақта жасанды интеллект дене шынықтыруда кеңінен қолданылатын болады. Мұндай жүйелер оқушылардың денсаулығын нақты уақыт режимінде бақылап, жеке жаттығу жоспарларын автоматты түрде құрып, ата-аналар мен

мұғалімдерге толық ақпарат бере алады. Қазақстандық білім беру жүйесінде ЖИ технологияларын дене шынықтыруға енгізу оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыруға, физикалық белсенділігін арттыруға және жалпы денсаулығын нығайтуға айтарлықтай үлес қосады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2022). Artificial Intelligence in Education: A Review. *IEEE Access*, 8, 75264-75278.
2. Shin, W. S., & Kang, M. (2021). The use of artificial intelligence in physical education: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(17), 9245.
3. Song, Y. (2024). Intelligent assistance system for physical education based on high-order complex network theory. *Journal of Computational Methods in Sciences and Engineering*, 24(2), 1-15.
5. Li, X., Zhang, H., & Wang, J. (2024). Deep learning methods in football instruction: Data-driven coaching decisions. *Sports Engineering*, 27(1), 45-58.
6. Wang, J., Liu, Y., & Chen, H. (2024). Virtual reality combined with particle swarm optimization in collegiate PE coursework. *Interactive Learning Environments*, 32(3), 512-528.
7. Feng, Y. (2022). AI-centered sports management system for tracking and analyzing student performance. *International Journal of Performance Analysis in Sport*, 22(4), 567-582.
8. Lee, S., & Lee, J. (2021). Intelligent, student-centered PE models: The new standard. *European Physical Education Review*, 27(3), 489-506.
9. Bofill, J., Pla-Campas, G., & Sebastiani, E. M. (2025). Is Artificial Intelligence an educational resource in Physical Education? A systematic review. *Apunts Educación Física y Deportes*, 156, 1-12.
10. Lv, M., Wang, J., Yang, Y., Zhong, J., Yang, J., & Dong, C. (2026). An AI-based algorithm for analyzing physical activity and health-related fitness in youth. *Scientific Reports*, 16, 35514.
11. Iervolino, G., et al. (2024). The Impact of AI-integrated Sport Blended Learning on Primary School Students' Sports Skills and Attitudes. *The Open Sports Sciences Journal*, 18, e1875399X397619.
12. Сажиков Н. Ж. Бастауыш, орта, жоғары сыныптарда дене тәрбиесі сабағын жүргізу әдістемесі // Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінің ғылыми-әдістемелік журналы, 2025.
13. Дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесі. Оқулық. – Алматы, 2024.
14. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Бастауыш сыныптардағы дене тәрбиесінің мақсаты мен дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастыру ерекшеліктері. Әдістемелік ұсыныстар, 2024.
15. Physical Education Strategies & Activities for 3-YEAR-OLDS. Utah Education Network, 2024.

16. The PE Hub. Teaching a skill rather than a lesson: How to get the most out of your students. – 2024.
17. Gopher Sport. Top 10 Free Physical Education Apps. – 2022.
18. Zhang, Y., et al. (2022). AI deployment as a socio-technical phenomenon in education. *Computers & Education*, 179, 104426.
19. Celik, I., et al. (2022). Artificial Intelligence in education: A systematic review. *Education and Information Technologies*, 27(4), 1-32.
20. Zhou, X., et al. (2024). Challenges of implementing AI-driven assessment systems in physical education. *International Journal of AI in Education*, 34(2), 245-267.
21. Қостанай облысы әкімдігі білім басқармасы. Жасанды интеллект мүмкіндіктерін пайдалану – оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырудың, сабақ пен жаттығу сабақтарына дайындықтың бір тәсілі ретінде. Әдістемелік ұсынымдар, 2025.

Ғылыми жетекшісі: Жиенбаев А.Ш.

ӘОЖ 796

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫ ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Дос А.

Қорқыт ата атындағы университеті

Қазіргі жаһандану дәуірінде дене шынықтыру мен спорт қоғам өмірінің ажырамас бөлігіне айналып, тек жеке адамның денсаулығын нығайтудың құралы ғана емес, сонымен қатар ұлттың рухани, әлеуметтік және экономикалық дамуына ықпал ететін маңызды фактор ретінде қарастырылып отыр. Дене белсенділігі – адамның табиғи қажеттілігі болғанымен, бүгінгі таңда урбанизация, цифрландыру және технологиялық прогресс әсерінен адамдардың қозғалыс белсенділігі айтарлықтай төмендеп барады. Бұл құбылыс, әсіресе жастар арасында кең таралып, олардың денсаулығына, психологиялық күйіне және жалпы өмір сапасына кері әсерін тигізуде. Сондықтан дене шынықтыру мен спортты дамыту мәселесі тек педагогикалық немесе медициналық проблема емес, ол ұлттық қауіпсіздік деңгейінде қарастырылатын кешенді әлеуметтік мәселе болып табылады.

Дене шынықтыру саласының өзекті мәселелерінің бірі – халықтың спортқа деген қызығушылығының төмендігі мен тұрақсыздығы. Көптеген адамдар спортпен уақытша немесе сыртқы мотивация әсерінен ғана айналысады, ал тұрақты өмір салтына айналдыру деңгейі жеткіліксіз. Бұған себеп ретінде ақпараттық технологияларға тәуелділік, әлеуметтік желілерде ұзақ уақыт өткізу, дұрыс ұйымдастырылмаған күн тәртібі және денсаулық

мәдениетінің жеткіліксіз қалыптасуын атауға болады. Әсіресе мектеп жасындағы балалар мен студент жастар арасында физикалық белсенділіктің азаюы алаңдатарлық жағдай туғызуда, себебі дәл осы кезеңде адамның дене бітімі мен өмірлік дағдылары қалыптасады.

Сонымен қатар, елімізде спорт инфрақұрылымының теңдей дамымауы да маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Ірі қалаларда заманауи спорт кешендері, фитнес орталықтары мен стадиондар жеткілікті болғанымен, ауылдық жерлерде бұл жағдай мүлде өзгеше. Көптеген ауылдарда қарапайым спорт алаңдарының өзі жетіспейді, ал бар нысандардың техникалық жағдайы талапқа сай емес. Мұндай теңсіздік жастардың спортпен тұрақты айналысуына кедергі келтіріп, дарынды спортшылардың ерте кезеңде анықталып, кәсіби деңгейде дамуына тосқауыл қояды.

Тағы бір күрделі мәселе – дене шынықтыру саласындағы кадрлық әлеуеттің жеткіліксіздігі. Қазіргі таңда жоғары оқу орындарында дене шынықтыру педагогтарын даярлау жүйесі болғанымен, олардың практикалық даярлығы мен заманауи әдістемелерді меңгеру деңгейі әрқелкі. Кейбір мамандар дәстүрлі тәсілдерден шыға алмай, инновациялық технологияларды тиімді қолдана алмай жатады. Ал қазіргі заман оқушысы мен студенті жаңа форматтағы, қызықты әрі мотивация беретін сабақтарды талап етеді. Осыған байланысты педагогтардың кәсіби біліктілігін үздіксіз арттыру, оларды жаңа білім беру технологияларымен қамтамасыз ету – маңызды міндеттердің бірі.

Спортты қаржыландыру мәселесі де назардан тыс қалмауы тиіс. Көптеген спорт түрлері мемлекеттік қолдауға тәуелді болғандықтан, олардың дамуы бюджет мүмкіндіктерімен шектеледі. Әсіресе бұқаралық спортты дамытуға бөлінетін қаражат көлемі жеткіліксіз болып жатады. Ал бұқаралық спорт – кәсіби спорттың негізі екені белгілі. Егер халықтың кең бөлігі спортпен айналыспаса, жоғары деңгейдегі чемпиондардың шығуы да қиынға соғады. Сондықтан спортты қаржыландыру жүйесін жетілдіру, жеке секторды тарту, демеушілік мәдениетті дамыту – уақыт талабы.

Аталған мәселелерге қарамастан, дене шынықтыру мен спорт саласының болашағы зор әрі мүмкіндіктері кең. Соңғы жылдары мемлекет тарапынан қабылданып жатқан бағдарламалар мен реформалар бұл саланың дамуына тың серпін беруде. Бұқаралық спортты дамытуға бағытталған ұлттық жобалар, спорттық инфрақұрылымды жаңғырту, жастарды салауатты өмір салтына баулу – осының айқын дәлелі. Сонымен қатар, халықаралық деңгейдегі жарыстарға қатысып, жүлделі орындарға ие болған спортшылар еліміздің абыройын асқақтатып, жас ұрпаққа үлгі болуда.

Болашақта цифрлық технологиялардың дамуы спорт саласына жаңа мүмкіндіктер әкелетіні сөзсіз. Қазіргі таңда фитнес қосымшалар, онлайн жаттығулар, смарт құрылғылар арқылы дене белсенділігін бақылау кеңінен таралуда. Бұл адамдардың өз денсаулығына деген жауапкершілігін арттырып, спортпен айналысуды жеңіл әрі қолжетімді етеді. Сонымен қатар, виртуалды жаттықтырушылар мен жасанды интеллект негізіндегі бағдарламалар жеке жаттығу жоспарларын құруға мүмкіндік береді.

Мектеп пен жоғары оқу орындарындағы дене шынықтыру пәнінің рөлін күшейту де болашақтың маңызды бағыты болып табылады. Бұл пән тек физикалық жаттығулар жиынтығы ретінде емес, салауатты өмір салтын қалыптастыратын, тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ететін кешенді білім беру құралы ретінде қарастырылуы тиіс. Оқушылар мен студенттердің спортқа деген қызығушылығын арттыру үшін сабақтарды заманауи форматта өткізу, түрлі жарыстар мен челленджер ұйымдастыру, мотивациялық тәсілдерді қолдану қажет.

Қорытындылай келе, дене шынықтыру мен спортты дамыту – көпқырлы, кешенді әрі стратегиялық маңызы зор міндет. Бұл бағытта тек мемлекеттік саясат жеткіліксіз, қоғамның әрбір мүшесінің белсенді қатысуы қажет. Салауатты ұлт қалыптастыру – болашаққа салынған ең маңызды инвестиция. Сондықтан дене шынықтыру мен спортты дамыту мәселелерін жүйелі түрде шешу арқылы ғана біз дені сау, белсенді әрі бәсекеге қабілетті қоғам қалыптастыра аламыз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Дене шынықтыру және спорт туралы» Заңы.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2050 стратегиясы. – Астана, 2012.
3. Қожахметов С. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2018.
4. WHO. Global Recommendations on Physical Activity for Health. – Geneva, 2020.
5. Бабанский Ю.К. Педагогика. – Мәскеу, 2015.
6. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – Москва, 2017.

*Ғылыми жетекші – **пед.ғыл.магистрі Б.Т.Серикбаев***

УДК 796.42:616-001:004.9

12-14 ЖАС АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ЖЕҢІЛ АТЛЕТТЕРДЕ ЖАРАҚАТТАРДЫ БОЛЖАУ GPS ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ (ПИЛОТТЫҚ ЗЕРТТЕУ)

Еркін Н. Н., Сагидолла. Д. Б.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті 1-курс студенті.

Андатпа Зерттеудің мақсаты – жаттығу жүктемесінің GPS метрикаларын қолдану арқылы 12-14 жас аралығындағы жеңіл атлеттерде жарақат қаупін болжау мүмкіндігін бағалау. Зерттеуге орта мектептің 15 оқушысы қатысты. Сыртқы жүктеме көрсеткіштері (қашықтық, үдеу, жылдамдық) және туынды метрикалар (ACWR) талданды. Сипаттамалық статистика және логистикалық регрессия әдістері қолданылды. Нәтижелер жүктеменің күрт өзгеруі мен жарақат қаупі арасында байланыс бар екенін көрсетеді, алайда модельдердің

болжамдық қабілеті шектеулі. Зерттеудің пилоттық сипаты және таңдауды кеңейту мен биомеханикалық факторларды ескеру қажеттігі туралы қорытынды жасалды.

Кіріспе. Жастар жеңіл атлетикасындағы жарақаттану, әсіресе 12-14 жас аралығында, тірек-қимыл аппаратының белсенді өсуі мен дамуы кезінде елеулі мәселе болып табылады. Осы кезеңде тіндер шамадан тыс жүктемелерге төзімділігі төмен, бұл жарақат қаупін арттырады. Қазіргі технологиялар жаттығу жүктемесін GPS құрылғылары арқылы сандық бағалауға мүмкіндік береді. Алайда жарақаттарды болжаудың барлық модельдерінің көбі ересек спортшылар үшін жасалған және жасөспірімдерге нашар қолданылады. Мәселе:

- жас жеңіл атлеттер үшін валидацияланған модельдердің жоқтығы
- жас ерекшеліктерінің физиологиясын елемей

Материалдар мен әдістер.

Зерттеуге орта мектептің 15 оқушысы (12-14 жас) қатысты, жеңіл атлетикамен кемінде 1 жыл айналысады. Жаттығу жиілігі — аптасына 3-5 рет. Бақылау мерзімі — 4 ай.

Шектеулер:

- өте кіші таңдау ($n=15$)
- төмен статистикалық қуат
- нәтижелерді жалпылау мүмкін емес

Деректер жинау. GPS құрылғылары (10-15 Гц) қолданылды.

Тіркелетін параметрлер: жалпы қашықтық, жоғары интенсивті қашықтық, үдеулер саны ($> 2 \text{ м/с}^2$), максималды жылдамдық. Туынды көрсеткіштер: Acute Load (7 күн), Chronic Load (28 күн), ACWR

Жарақатты анықтау. Жарақат ≥ 1 жаттығуды өткізіп жіберуге әкелетін оқиға ретінде анықталды. Өлсіз жақтары: ауырлық дәрежесінің болмауы, шамадан тыс жүктеме күйлерін елемей.

Талдау әдістері. Қолданылды: сипаттамалық статистика, логистикалық регрессия. Шектеу: $n=15$ болғанда күрделі ML-модельдерді қолдану дұрыс емес.

Нәтижелер. ACWR жоғарылауы ($>1,5$) жарақат қаупінің артуымен байланысты, жүктеменің күрт өзгеруі ($>20\%$) жарақаттармен корреляцияланады, үдеулер жиілігі маңызды фактор болып табылады.

Сын: кіші таңдау $\rightarrow$ тұрақсыз бағалар, кездейсоқ тәуелділіктер мүмкін. Алынған нәтижелер қаупінің негізгі факторы абсолютті жүктеме емес, оның өзгеруі екенін растайды. Бұл жаттығу "секірулері" концепциясына сәйкес келеді. Алайда жасөспірімдер үшін қосымша факторлар анықталады: өсімдік секірулері, тұрақсыз биомеханика, жеке өзгергіштік. Зерттеудің әлсіз жақтары: биомеханикалық деректердің болмауы, ішкі жүктеменің болмауы (HR, RPE), жетілу сатысын елемей.

Практикалық ұсыныстар: аптасына жүктемені $>20\%$ арттырудан аулақ болу, тек қашықтық емес, үдеулерді бақылау, жеке мониторингті қолдану, деректерді диагностикалық емес, қосымша ретінде қарастыру.

Қорытынды. GPS деректері 12-14 жас аралығындағы жеңіл атлеттерде жарақат қаупін бағалау үшін қолданылуы мүмкін, алайда олардың болжамдық құндылығы шектеулі. Анықталған тәуелділіктерді алдын ала ретінде қарастыру керек. Зерттеу пилоттық сипатта және таңдауды кеңейту мен қосымша параметрлерді интеграциялауды талап етеді. Қазіргі зерттеулер жарақаттарды факторлардың кешенді өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастырады. Bittencourt et al. (2016) Complex systems approach to injury жұмысында жарақаттану нөлінші емес процесс ретінде сипатталады. Жүктеме мен жарақаттар арасындағы байланыс Gabbett, T.J. (2016) The training—injury prevention paradox жұмысында егжей-тегжейлі қарастырылған, мұнда жүктеменің күрт өзгеруі жарақат қаупін арттырады деп көрсетілген. Алайда Impellizzeri et al. (2020) Training load and injury: causal pathways ACWR болжамшы ретінде шектеулілігін көрсетеді. GPS деректерін жарақаттарды болжау үшін қолдану Rossi et al. (2018) Effective injury forecasting in soccer жұмысында көрсетілген, алайда нәтижелерді жеңіл атлетикаға ауыстыру шектеулі. Van Eetvelde et al. (2021) Machine learning methods in injury prediction жүйелік шолуы ML-модельдердің орташа дәлдігі бар және асып үйренуге ұшырайтынын көрсетеді. Қосымша Windt & Gabbett (2017) Workload--injury aetiology model және Soligard et al. (2016) IOC consensus on load and injury жүктемені бақылаудың маңыздылығын баса айтады.

GPS пайдалы, бірақ жеткіліксіз, жасөспірімдер бойынша деректер жоқ, көпфакторлы модельдер қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Gabbett, T.J. (2016) The training—injury prevention paradox British Journal of Sports Medicine, 50(5), 273—280.
2. Impellizzeri, F.M. et al. (2020) Training load and injury: causal pathways Sports Medicine, 50(10), 1775—1783.
3. Bittencourt, N.F.N. et al. (2016) Complex systems approach for sports injuries British Journal of Sports Medicine, 50(21), 1309—1314.
4. Rossi, A. et al. (2018) Effective injury forecasting in soccer PLoS ONE, 13(7), e0201264.
5. Van Eetvelde, H. et al. (2021) Machine learning methods in injury prediction Journal of Experimental Orthopaedics, 8(1), 27.
7. Windt, J., Gabbett, T.J. (2017) Workload--injury aetiology model British Journal of Sports Medicine, 51(5), 428—435.
8. Soligard, T. et al. (2016) IOC consensus statement on load in sport British Journal of Sports Medicine, 50(17), 1030—1041.

Ғылыми жетекшісі: **Кайназаров Н.Д.**

ӘОЖ 796.011.3

НАЗАРБАЕВ ЗИЯТКЕРЛІК МЕКТЕПТЕРІНДЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ПРОЦЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Есбосынова Г.Б.

Қ.Жұбанов атындағы Аәтөбе өнірлік университеті

Белгілі болғандай, Қазақстан Республикасында 2018 жылдан бастап білім берудің жаңартылған мазмұны тұжырымдамасы енгізілді [1]. Осы мақала авторларының бірі жетекші ретінде аталған тұжырымдаманы жүзеге асыруға бағытталған ғылыми грант жобасын іске асырды [2]. Қазақстанда осы тұжырымдаманы жүзеге асырудың бастамашысы ретінде Назарбаев Зияткерлік мектептері құрылды.

Дене тәрбиесі тәжірибесі көрсеткендей, мектеп оқушыларының дәстүрлі дене тәрбиесі жүйесін және бұл процестің Назарбаев Зияткерлік мектептерінде жүзеге асырылуын зерттеу қажеттілігі туындайды. Себебі осы екі бағыттағы дене тәрбиесін ұйымдастырудың ерекшеліктерін салыстыру арқылы олардың оң және теріс жақтарын анықтауға мүмкіндік туады. Мұндай талдау дене тәрбиесі жүйесін жетілдіру және оны тиімді ұйымдастыру үшін маңызды болып табылады. Осыған байланысты біз таңдаған зерттеу тақырыбы өзекті деп есептейміз.

Зерттеудің мақсаты – Назарбаев Зияткерлік мектептерінде және Қазақстан Республикасындағы дәстүрлі дене шынықтыру жүйесі аясында дене тәрбиесі процесін ұйымдастырудың теориялық аспектілерін анықтау.

Зерттеу міндеттері.

1. Назарбаев Зияткерлік мектептеріндегі дене тәрбиесін жоспарлау механизмінің ерекшеліктерін Қазақстан Республикасындағы дәстүрлі дене шынықтыру жүйесімен салыстыру.

2. «Дене шынықтыру» пәні бойынша оқу жетістіктерін бағалау талаптарын Назарбаев Зияткерлік мектептері мен Қазақстан Республикасындағы дәстүрлі дене шынықтыру жүйесі аясында салыстыру.

3. Назарбаев Зияткерлік мектептерінде және Қазақстан Республикасындағы дәстүрлі дене шынықтыру жүйесінде дене шынықтыру сабағын өткізу талаптарына талдау жасау.

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы.

Зерттеу жұмысы 2025 жылы үш кезең бойынша жүргізілді. Бірінші кезеңде (2025 жылдың қыркүйек айы) зерттеудің бірінші міндетін шешуге назар аударылды. Екінші кезеңде (2025 жылдың қазан айы) жұмыстың екінші және үшінші міндеттері қарастырылды. Үшінші кезеңде (2025 жылдың қараша айы) ғылыми мақаланы рәсімдеу жүзеге асырылды. Үш міндетті де шешу

барысында мамандардың ұсыныстары мен әдістемелік нұсқаулары пайдаланылды [3].

Нәтижелер.

Нормативтік құжатқа сәйкес [3, 97-б.] «Дене шынықтыру» пәнін жоспарлау барысында үш түрлі құжатты әзірлеу қарастырылған: ұзақ мерзімді жоспар, орта мерзімді жоспар және қысқа мерзімді жоспар. Бұл құжаттарды дәстүрлі жоспарлармен салыстыру барысында бірқатар ерекшеліктер анықталды.

Жылдық жоспар-кестені ұзақ мерзімді жоспармен салыстыру барысында мынадай жайттар байқалды. Қазіргі уақытта жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша мектептерде қолданылатын ұзақ мерзімді жоспардың өзіндік ерекшеліктері бар. Оның мақсаты – оқу жылы бойындағы бөлімдер мен тақырыптарды анықтау және белгілі бір бөлім шеңберінде қажетті оқу мақсаттарын көрсету.

Жоспардың құрылымы төмендегідей бөлімдерден тұрады:

1. ұзақ мерзімді жоспар бөлімдері;
2. тақырыптар;
3. сағат саны;
- 4 оқу мақсаттары немесе күтілетін нәтижелер;
5. сабақ нөмірлері;
6. өткізу мерзімі.

Ұзақ мерзімді жоспардың оң жақтарына мыналар жатады:

1. оқу сағаттары тоқсандар бойынша бөлінген;
2. бағдарламаның нақты бөлімдері көрсетілген;
3. өтілетін тақырыптар анық берілген;
4. сабақтардың оқу мақсаттары көрсетілген.

Ал теріс жағы – оқу материалының жыл бойындағы өтуінің графикалық реттілігі қарастырылмаған.

Дәстүрлі бағдарлама бойынша мектептерде қолданылатын жылдық жоспар-кестенің де өзіндік ерекшеліктері бар. Оның негізгі мақсаты – әрбір сынып параллелі бойынша бағдарламалық материалдың өту реттілігі мен мерзімін анықтау.

Жоспар құрылымы:

1. оқу материалының түрлері;
2. оларға бөлінген жалпы сағат саны;
3. тоқсандарға бөлінген сағат саны;
4. сабақ нөмірлері (оқу сағаттары).

Бұл жоспардың оң жақтары:

1. барлық тоқсандарға сағаттар бөлінген;
2. оқу материалының өту кезеңдерінің реттілігі көрінеді;
3. оқушылардың дене қасиеттерін дамыту ерекшеліктері

белгіленген.

Ал теріс жақтарына мыналар жатады:

1. бағдарламаның нақты бөлімдері көрсетілмеген;

2. өтілетін тақырыптар нақты берілмеген;
3. бағдарламаның белгілі бір бөлімінің нақты мақсаттары

көрсетілмеген.

Сабақ жоспарын орта мерзімді жоспармен салыстыру барысында да бірқатар ерекшеліктер анықталды. Сабақ жоспарының негізгі мақсаты – оқу тоқсаны ішіндегі әр сабақтың мазмұнын бірізді түрде құрастыруды қамтамасыз ету.

Жоспар құрылымы:

1. сабақ бөлімдері мен мазмұны;
2. бөлім материалдарына ұсынылған сағат саны;
3. оқу жылының апталары бойынша үйретілетін жаттығулар.

Бұл жоспардың оң жақтары:

1. әр сабақта орындалатын жаттығулар ұсынылады;
2. жаттығуларды үйретудің кезеңдері көрсетіледі.

Ал теріс жақтары:

1. сабақтың негізгі тақырыбына сәйкес алдын ала білімдер көрсетілмейді;
2. оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігіне (тілдік терминология арқылы) жеткілікті көңіл бөлінбейді;
3. оқушылардың өзіндік және топтық жұмыстары белсенді түрде ұйымдастырылмайды.

Жаңартылған бағдарлама бойынша мектептерде қолданылатын орта мерзімді жоспардың өзіндік ерекшеліктері бар. Оның негізгі мақсаты – белгілі бір уақыт аралығына арналған негізгі міндеттерді айқындау. Бұл жоспарда әр тоқсанға арналған оқу міндеттері көрсетіледі. Жоспардың құрылымы мынадай бөлімдерден тұрады: 1) ұсынылатын алдын ала білімдер; 2) оқытудың тілдік мақсаты; 3) пәндік лексика мен терминология; 4) диалог немесе жазба жұмысына арналған пайдалы сөз тіркестері; 5) қысқаша мазмұны.

Орта мерзімді жоспардың оң жақтарына мыналар жатады: біріншіден, сабақтың негізгі тақырыбына сәйкес алдын ала білімдер ұсынылады; екіншіден, оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігіне ерекше назар аударылады, яғни тілдік терминологияны қолдану арқылы олардың тілдік дағдылары дамытылады; үшіншіден, оқушылардың өзіндік және топтық жұмыстары белсенді түрде ұйымдастырылады. Ал теріс жағы – ұсынылатын жаттығулардың реттілігі мен оларды үйрету кезеңдері нақты қарастырылмаған.

Сабақтың жоспар-конспектісін қысқа мерзімді жоспармен салыстыру барысында да бірқатар ерекшеліктер анықталды. Жоспар-конспектінің негізгі мақсаты – бір сабақ барысында орындалатын жаттығулардың мазмұнын және мұғалім қолданатын әдістерді қамтамасыз ету. Жоспардың құрылымы келесі бөлімдерден тұрады: 1) сабақтың міндеттері; 2) өткізу орны мен мерзімі; 3) сабақ бөлімдері; 4) сабақ мазмұны; 5) жүктемені мөлшерлеу; 6) ұйымдастыру-әдістемелік нұсқаулар.

Жоспар-конспектінің оң жақтары: әрбір сабақ бөлімінде орындалатын жаттығулар мен оларды орындау тәсілдері көрсетіледі; әр жаттығуға түсетін

жүктеме нақты мөлшерленеді; сонымен қатар жаттығуларды орындау кезінде қолданылатын ұйымдастырушылық-әдістемелік нұсқаулар беріледі. Ал теріс жақтарына мыналар жатады: табыс критерийлерінің болмауы; тілдік мақсаттардың көрсетілмеуі; құндылықтарды қалыптастырудың ескерілмеуі; пәнаралық байланыстардың болмауы; ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану дағдыларының қарастырылмауы; сабақтың жоспарланған кезеңдерінің көрсетілмеуі; саралау тәсілдерінің болмауы және сабақ бойынша рефлексияның жүргізілмеуі.

Ал қысқа мерзімді жоспардың ерекшеліктері басқа. Оның негізгі мақсаты – әрбір сабаққа арналған негізгі оқу міндеттерін нақты көрсету. Бұл жоспарда әр сабақтың оқу мақсаттары айқындалады. Жоспардың құрылымы мына бөлімдерден тұрады: 1) сабақтың тақырыбы; 2) оқу мақсаттары; 3) табыс критерийлері; 4) тілдік мақсаттар; 5) пәндік мақсаттар; 6) пәнаралық байланыстар; 7) практиканы қолдану дағдылары; 8) бастапқы білімдер; 9) сабақтың жоспарланған кезеңдері; 10) саралау; 11) сабақ бойынша рефлексия.

Қысқа мерзімді жоспардың оң жақтары: табыс критерийлерінің болуы; тілдік мақсаттардың көрсетілуі; құндылықтарды қалыптастыруға назар аударылуы; пәнаралық байланыстардың болуы; ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану дағдыларының ескерілуі; сабақ кезеңдерінің алдын ала жоспарлануы; саралау тәсілдерінің қолданылуы; сабақ соңында рефлексия жүргізілуі.

Ал теріс жағы – бұл құжат көбінесе мұғалімге бағыт-бағдар беруші сипатта ғана болады. Онда нақты жаттығулар, олардың реттілігі және оларды жүзеге асыру әдістері толық көрсетілмейді.

Зерттеудің екінші міндетін шешу барысында біз мамандардың ұсынымдарына сүйендік [3, 171-б.]. Назарбаев Зияткерлік мектептерінде оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау үшін бағалаудың екі түрі қолданылады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау. Қалыптастырушы бағалау оқыту процесін жетілдіру мүмкіндіктерін анықтауға, сондай-ақ сол мүмкіндіктерді жүзеге асырудың әдістері мен формаларын белгілеуге бағытталған бағалау түрі болып табылады. Ол үнемі жүргізіліп отырады және мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді. Сонымен қатар ол оқу процесін уақытында түзетуге мүмкіндік береді, бірақ бұл бағалау барысында балл немесе баға қойылмайды. Қалыптастырушы бағалау нәтижелері бойынша әр тоқсанның, жартыжылдықтың және оқу жылының соңында «есептелді» немесе «есептелмеді» деген қорытынды қойылады.

Бөлім бойынша жиынтық бағалау оқушылардың аралық нәтижелерін, яғни олардың оқу барысында қол жеткізген ағымдағы жетістіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Алайда «Дене шынықтыру» пәні бойынша жиынтық бағалау жүргізілмейді.

Қазақстан Республикасындағы жалпы білім беретін мектептерге арналған «Дене шынықтыру» пәнінің дәстүрлі бағдарламасында екі бағыт бойынша бағалау нормативтері қарастырылған [4]. Бірінші бағыт – оқушыларды оқу

нормативтері арқылы бағалау. Бұл нормативтерге 60 метрге жүгіру; 2000 м, 1000 м және 3000 метрге жүгіру; екпін алып ұзындыққа және биіктікке секіру; доп пен граната лақтыру; кермеде тартылу; шаңғымен жүру; жүзу сияқты жаттығулар жатады. Екінші бағыт – мектеп оқушыларының дене дайындығын тесттер арқылы бағалау кестелері. Бұл тесттерге 30 метрге жүгіру; орнынан ұзындыққа секіру; толтырылған допты лақтыру; 3x10 метрге челнок жүгіру; қол күшін динамометр арқылы өлшеу кіреді. Тест нәтижелері бес деңгей бойынша анықталады: төмен, орташадан төмен, орташа, орташадан жоғары және жоғары.

Мамандардың ұсынымдарына сәйкес [3, 98–99 б.] дене тәрбиесі мұғалімдері оқыту процесінде үш негізгі оқыту моделіне назар аударуы қажет. Бірінші модель – дене шынықтыру пәні бойынша сапалық сипаттағы тапсырмалар. Бұл модель оқушылардың нәтижелерін қазіргі заманғы білім беру бағыттары мен миссияларымен үйлестіруге бағытталған. Олардың қатарына дене дайындығын қалыптастыру, дағдыларды жетілдіру және оқушылардың әлеуметтік бейімделуі жатады.

Екінші модель – дене шынықтыру пәніндегі сапалық тапсырмаларға қосымша жетілдіру құралдарын қолдану. Бұл жағдайда дене тәрбиесі мұғалімдері дәстүрлі оқыту мақсаттары мен міндеттерінің шеңберінен шығып, оқушылардың жағымды тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға назар аударуы тиіс. Мұнда көбіне спортпен тікелей байланысты емес, бірақ тұлғаның дамуына әсер ететін қасиеттерді қалыптастыруға көңіл бөлінеді. Сонымен қатар бұл модель нәтижеге жетуге қажетті дағдыларды жетілдіруге бағытталған.

Үшінші модель – сапалық тапсырмаларды денсаулыққа бағытталған қосымша мазмұнмен және жетілдіру құралдарымен үйлестіру. Бұл модель дене тәрбиесі мұғалімдеріне тек жаттығуларды үйретумен шектелмей, сонымен қатар сабақ барысында денсаулық туралы әңгімелер жүргізуге мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл оқушылардың денсаулық туралы білімін арттыруға және осы саладағы сауаттылығын дамытуға көмектеседі.

Ю.В. Сочневтің пікірінше [5], дәстүрлі тәжірибе жағдайында дене тәрбиесі мұғалімі мектеп бағдарламасының өзі жақсы меңгерген бір ғана бөліміне назар аударып, тек сол бағытта жұмыс істей алмайды. Ол әмбебап маман ретінде барлық бөлімдер бойынша сабақ жүргізуге міндетті. Сондықтан мұғалім жоғары деңгейдегі әдістемелік дайындыққа ие болып, бағдарламаның барлық бөлімдерін оқытуы қажет. Алайда мұндай талаптарды толық жүзеге асыру іс жүзінде қиындықтар туғызады.

Қорытынды

1. Назарбаев Зияткерлік мектептеріндегі дене тәрбиесін жоспарлау механизмі мен Қазақстан Республикасындағы дәстүрлі дене тәрбиесі жүйесінің ерекшеліктері анықталды. Бірінші типтегі мектептерде оң жақтарына алдын ала білімдерді көрсету, оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту, сыни ойлау қабілетін қалыптастыру жатады. Ал теріс жақтарына жоспарларда нақты жаттығулардың, олардың реттілігінің және жүзеге асыру әдістерінің көрсетілмеуі жатады. Дәстүрлі дене тәрбиесі жүйесінің оң жақтары ретінде әр

сабаққа арналған жаттығулардың берілуі, оқытудың реттілігінің сақталуы және ұйымдастыру-әдістемелік нұсқаулардың болуы атап өтіледі. Ал оның кемшіліктеріне табыс критерийлерінің болмауы, саралау тәсілдерінің қолданылмауы және сабақ бойынша рефлексияның жүргізілмеуі жатады.

2. Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау жүйесінде де негізгі айырмашылықтар бар. Назарбаев Зияткерлік мектептерінде дәстүрлі дене тәрбиесі жүйесіне қарағанда оқушылардың дене дайындығы нормативтері бойынша сандық көрсеткіштерге талдау жасалмайды. Оның орнына «есептелді» немесе «есептелмеді» деген бағалау жүйесі қолданылады.

3. Назарбаев Зияткерлік мектептерінде мұғалім оқыту барысында үш негізгі модельді жүзеге асырады:

1. сапалық сипаттағы тапсырмалар;
2. сапалық тапсырмаларға қосымша жетілдіру құралдарын қолдану;
3. сапалық тапсырмаларды денсаулыққа бағытталған қосымша мазмұнмен үйлестіру.

Ал дәстүрлі дене тәрбиесі жүйесінде мұғалім оқу бағдарламасының көптеген бөлімдері бойынша жұмыс жүргізіп, тек өзіне жақсы таныс немесе «сүйікті» спорт түріне ғана назар аудармайды, яғни бағдарламаның барлық бағыттарын қамтуға міндетті.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2017-2018 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2017. – 370 с.
2. Ботагариёв Т.А. Научно-методическое обеспечение реализации обновленного содержания образования по предмету «физическая культура» в средних классах общеобразовательных школ Республики Казахстан. - Монография. - Ақтобе: Ақтөбинский региональный университет им.К.Жубанова, 2023. - 148 с.
3. Методические рекомендации по изучению предмета «Физическая культура» (5-9 классы) в рамках обновления содержания образования. – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2018. – 89 с.
4. Физическая культура. Учебная программа для 5-9 классов общеобразовательной школы. - Астана, 2013.
5. Сочнев Ю.В. Структура и содержание урока физической культуры на основе ФГОС <https://www.art-talant.org/publikacii/6778-struktura-i-soderhanie-uroka-fizicheskoy-kulytury-na-osnove-fgos>

ӘӨЖ 796.21:159.9.072:612

АНАЛИЗ ГЕЙМЕРЛЕРДІҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТАРЫ: COUNTER-STRIKE 2 МЫСАЛЫНДА КИБЕРСПОРТТЫҢ ТАНЫМАЛДЫ ЖӘНЕ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТТЕРІ

Отарбек Д. Т., Әнуарбек А. Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті 1-курс студенті

Анотация: Мақалада Counter-Strike 2 (CS2) дисциплинасы мысалында кәсіби геймерлердің мінез-құлықтарының танымдық және физиологиялық аспектілерінің кешенді талдауы ұсынылған. Зерттеу шешім қабылдаудың нейрофизиологиялық механизмдеріне, визуалдық қабылдау үлгілеріне және киберспортшылардың психофизиологиялық көрсеткіштеріне арналған заманауи ғылыми жұмыстарды шолуға негізделген. Дайындық деңгейі әртүрлі ойыншылардың танымдық қабілеттерін салыстыруға, шеберліктің нейрондық корреляттарын талдауға және жарыс қызметі жағдайындағы стресс физиологиялық маркерлеріне ерекше назар аударылды. Элиталық ойыншыларды любительдерден ерекшелейтін назарды бөлу, ақпаратты өңдеу жылдамдығы және қозғалыстық реакциялардың нақты ерекшеліктері анықталды. Нәтижелер нейротанымдық жаттығулардың және киберспортшыларды дайындауды онтайландырудың болашағы контекстінде талқыланады.

Кілт сөздер: киберспорт, Counter-Strike 2, танымдық өнімділік, нейрофизиология, визуалдық қабылдау, шешім қабылдау, психофизиология, шеберлік, көзді бақылау, стресс

Кіріспе. Киберспорт — ерекше танымдық және қозғалыстық координация деңгейін талап ететін жарыс қызметінің түрі. Valve компаниясы әзірлеген Counter-Strike 2 (CS2) дисциплинасы тактикалық бірінші тұлғалық шутерлер (FPS) жанрының ең маңызды өкілдерінің бірі болып табылады, киберспорттық дисциплина мәртебесі бар және көп миллиондық сыйлық инфрақұрылымымен мойындалған. CS2 танымдық талаптар тұрғысынан бірегей ерекшелікті көрсетеді: ойын көптеген динамикалық айналыстарды бір уақытта бақылауды, белгісіздік жағдайында шешімді лезде қабылдауды және дәл қозғалысты жүзеге асыруды талап етеді. Дәстүрлі спорт түрлерінен, онда физикалық күш пен төзімділік басымдыққа ие, CS2-де сәттілік негізінен ақпаратты өңдеу жылдамдығы, назарды тиімді бөлу және қарсыластың мінез-құлқын болжау қабілетімен анықталады. Зерттеудің өзектілігі киберспорт индустриясының қарқынды өсуі және ойын шеберлігі феноменін ғылыми түсіну қажеттілігімен шартталған. Киберспортты әлеуметтік-мәдени феномен ретінде айтарлықтай қызығушылыққа қарамастан, жоғары ойын өнімділігінің негізінде жатқан нейротанымдық және физиологиялық механизмдер жеткіліксіз зерттелген. Бұл жұмыс CS2 геймерлерінің мінез-құлықтарының танымдық және физиологиялық аспектілері туралы заманауи білімдерді жүйелеуге бағытталған.

Ойын қызметінің танымдық аспектілері

Визуалдық назарды бөлу. Айттрекингті (eye-tracking) қолданған зерттеулер шеберлік деңгейі әртүрлі ойыншылардың визуалдық қабылдау үлгілеріндегі принципіалды айырмашылықтарды анықтады. Танымдық жүктеме (cognitive load) — CS2-де визуалдық ақпаратты өңдеу тиімділігін анықтайтын негізгі фактор. Ойын сценарийлерін имитациялайтын эксперименталды жағдайларда кәсіби ойыншылар ойын кеңістігін сканерлеудің экономикалық стратегияларын көрсетеді. Жаңадан бастаушылар интерфейстің жеке элементтеріне көз қадауға бейім, ал сарапшылар екінші дәрежелі экран аймақтарын бақылау үшін перифериялық көруді қолданады, фовеалдық назарды қарсылас пайда болуы мүмкін нүктелерге және миникартаға шоғырландырады. Нейровизуализациялық зерттеулер кәсіби CS2 ойыншылары кеңістіктік ориентация және қозғалыстарды болжау үшін жауапты ми аймақтарында жоғары белсенділікпен сипатталатынын көрсетеді. Бұл ойын ортасының талаптарына оңтайландырылған нақты нейрондық репрезентациялардың қалыптасуы туралы куәлік етеді.

Шешім қабылдау және жағдайлық хабардарлық

CS2 қарсыластың позициялары және ниеттері туралы толық емес ақпаратпен жұмыс істейтін жоғары белгісіздік ортасын білдіреді. Әртүрлі деңгейдегі ойыншылар когортасында (Global Elite vs. Silver) жүргізілген зерттеулер шешім қабылдау жылдамдығы мен дәлдігінде маңызды айырмашылықтарды анықтады. Кәсіби ойыншылар тақырыптық «жағдайлық хабардарлықта» (situation awareness) — маңызды орта элементтерін қабылдау, оларды ағымдағы мақсаттар контекстінде түсіну және жүйенің болашақ күйлерін болжау қабілетінде — үстемдік көрсетеді. CS2 сарапшылары одақтастардың позицияларын, команда экономикасын, бомбаның жарылуына дейінгі уақытты және қарсыластың қозғалыс траекторияларын бір уақытта бақылай алады, осы ақпаратты бүтін танымдық модельге интегралдайды. Нейрофизиологиялық деректер префронталдық қыртыстың белсенділенуіндегі айырмашылықтарға нұсқайды: кәсіпқойлар ойын тапсырмаларын орындағанда (энергетикалық шығындар тұрғысынан) тиімдірек белсенділенуді көрсетеді, бұл ұзақ тәжірибе нәтижесінде танымдық процестердің автоматтандырылуының индикаторы ретінде түсіндіріледі.

Қозғалыстық реакциялар және координация

Helion журналында жарияланған зерттеу CS2-де танымдық қабілеттер мен ойын өнімділігі арасындағы байланысты толық талдады. Қарапайым реакция уақытын (simple reaction time) тексеру нәтижелері мен жарыс режиміндегі ойыншылар рейтингі арасында маңызды корреляция анықталды. Алайда, күрделірек танымдық тесттер (таңдау реакциясы, назарды ауыстыру) ойын шеберлігімен аз байланысты көрсетті, бұл CS2 талаптарының нақты ерекшелігіне нұсқайды. Ойын негізінен визуалдық ақпаратты өңдеудің базалық механизмдерін және жылдам қозғалыстық реакцияларды жүктейді, ал жоғары танымдық функциялар қосалқы рөл атқарады. Қызықты нәрсе, кәсіби ойыншылар әрдайым оқшауланған реакция тесттерінде рекордтық

көрсеткіштер көрсетпейді, бірақ қабылдауды, шешім қабылдауды және қозғалысты жүзеге асыруды интеграциялауды талап ететін жағдайларда — такырыптық «экологиялық жарамды» өлшемде үстемдік көрсетеді.

Киберспорттық қызметтің физиологиялық аспектілері

Жүрек-қантамырлық көрсеткіштер және жүрек соғу жиілігінің өзгергіштілігі

Киберспорттық қызмет айтарлықтай психофизиологиялық жүктемелермен байланысты. CS:GO (CS2-нің алдындағы нұсқасы) кәсіби ойыншылар тобы жүргізілген зерттеулер жарыс матчтары кезінде жүрек-қан тамыр жүйесінің сипатты өзгерістерін анықтады. Пік жүрек соғу жиілігі (ЖСЖ) шешуші ойын сәттерінде (клатчтер, шешуші раундтар) 150-180 соққыға жететіні анықталды. Жүрек соғу жиілігінің өзгергіштілігі (heart rate variability, HRV) қарқынды ойын жүктемесі кезеңдерінде төмендейді, бұл симпатикалық жүйке жүйесінің белсенділенуін және парасимпатикалық тонустың төмендеуін бейнелейді. Кәсіби ойыншылар раундтар арасындағы үзілістерде HRV-ны тезірек қалпына келтіреді, бұл автономды жүйке жүйесінің реттеуінің дамыған бейімделу механизмдері туралы куәлік етеді. Бұл көрсеткіш психофизиологиялық жарыс қызметіне дайындық маркері ретінде қарастырылуы мүмкін.

Стресс эндокриндік маркерлері.

Жарыс киберспорты айқын психоэмоционалды жүктемемен сипатталады. Кәсіби геймерлердің сілекейіндегі кортизол концентрациясын зерттеу турнирлік матчтар алдында және олар кезінде стресс гормоны деңгейінің айтарлықтай артуын анықтады. Жеке реакцияның өзгергіштілігі анықталады: кортизолдың айқын артуын көрсететін ойыншылар матчтың шешуші сәттерінде ойын тиімділігінің төмендеуіне бейім. Бұл киберспортшыларды дайындау жүйесінде копинг-мінез-құлық стратегияларын және эмоциялық реттеуді дамытудың маңыздылығына нұсқайды.

Бұлшықет белсенділігі және эргономикалық факторлер. Ұзақ жаттығу сессиялары (кәсіпқойларда күніне 8-12 сағат) бұлшықет-скелет бұзылуларының даму қаупімен байланысты. Электромиографиялық белсенділікті (EMG) зерттеулер дельта тәрізді бұлшықеттерде, алдыңғы қол бұлшықеттерінде және трапеция тәрізді бұлшықеттерде бұлшықет шиеленісінің сипатты үлгілерін анықтайды. Эргономикалық жағдайларды оңтайландыру (мониторды орналастыру, перифериялық құрылғыларды конфигурациялау, жұмыс орнын ұйымдастыру) кәсіптік ауруларды алдын алу және тұрақты ойын өнімділігін сақтау үшін маңызды фактор болып табылады.

Ойын шеберлігінің нейротанымдық корреляттары

Ми құрылымдық өзгерістері

League of Legends кәсіби ойыншыларының нейровизуализациялық зерттеулері (CS2-мен салыстырмалы танымдық талаптары бар туыстық дисциплина) дорсолатералды префронталдық қыртыста және темендік бөлікте сұр заттың көлемінің артуын анықтады. Бұл аймақтар жұмыс жадысы, танымдық бақылау және мультисенсорлық интеграциямен байланысты.

Кәсіпқойларда визуалдық қыртыс пен префронталдық құрылымдар арасындағы функционалды байланыс (functional connectivity) тиімділігімен сипатталады, бұл ойын ортасының талаптарына нейропластикалық бейімделу ретінде түсіндіріледі.

Жаттығулардың танымдық әсерлері

Киберспорттық тәжірибенің ұзақ мерзімді әсері ойын контекстінен тыс бірқатар танымдық функциялардың жақсаруымен байланысты. Зерттеулердің мета-талдауы бейне ойындардың кеңістіктік назарға, ақпаратты өңдеу жылдамдығына және тапсырмалар арасында ауысуға орташа оң әсерін анықтады. Дегенмен, жаттығу эффектілерінің нақты ерекшелігі талқылау тақырыбы болып қалады. Ойын ортасынан нақты өмірлік жағдайларға танымдық дағдыларды трансфер туралы деректер бір мағыналы емес және қосымша зерттеулерді талап етеді.

Практикалық қолданбалар және болашақ перспективалар

Нейротанымдық жаттығулар

Ойын шеберлігінің танымдық механизмдерін түсіну мақсатты жаттығулар бағдарламаларын әзірлеу мүмкіндіктерін ашады. Нейрофидбекті (neurofeedback) және виртуалды шындық жүйелерін қолдану назарды және шешім қабылдауды жаттықтыру үшін бейімделген орталар жасауға мүмкіндік береді.

Физиологиялық күйді бақылау

HRV, электродермалды белсенділік және бұлшықет шиеленісін үздіксіз бақылау жүйелерін енгізу ойыншылардың психофизиологиялық күйін объективті бағалауға және жаттығулар мен қалпына келтіру режимдерін оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды. CS2 геймерлерінің мінез-құлықтарының танымдық және физиологиялық аспектілерінің талдауы киберспорт жоғары деңгейлі танымдық процестерді және дәл қозғалыстық бақылауды интеграциялауды талап ететін күрделі қызмет түрі екендігін куәлайды. Кәсіби ойыншылар назарды бөлудің нақты үлгілерімен, шешім қабылдаудың оңтайландырылған нейрондық механизмдерімен және дамыған психофизиологиялық реттеу стратегияларымен сипатталады. Анықталған ерекшеліктер киберспортшыларды іріктеу жүйелерін, жаттығу әдістемелерін және қолдау технологияларын әзірлеу үшін маңызды практикалық импликацияларға ие. Келешек зерттеулер танымдық және физиологиялық көрсеткіштердің динамикасын ұзақitudinal зерттеуге, сондай-ақ ойын өнімділігін оңтайландыруға деген жеке көзқарастарды әзірлеуге бағытталуы керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Valve Corporation. Counter-Strike 2: Competitive Mode Overview. Bellevue, WA: Valve Press, 2023.
2. Pedraza-Ramirez, I., et al. (2024). Setting the scientific stage for esports psychology: A systematic review. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 17(1), 121-152.

3. Campbell, M. J., et al. (2018). Into the wild: Neuroergonomic differentiation of hand-held and remote-controlled weapon systems. **Frontiers in Psychology**, 9, 1245.
4. Pedraza-Ramirez, I., et al. (2024). Understanding cognitive load in esports: Comparing elite and amateur esports athletes in a first-person shooter task. **Scientific Reports**, 14, 11551.
5. Kuan, C., et al. (2024). Differences in gaze behavior between expert and amateur players in the game of Counter-Strike. **Heliyon**, 10(3), e24900.

Ғылыми жетекшісі – Кайназаров Н.Д

ӘӨЖ: 001.895

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ДӘУІРІНДЕГІ ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ

Жайымбаев Н.Т.¹, Уразбаев А.А.², Дайрабаев М.С.³.

Халықаралық туризм және меймандостық университеті^{1,2,3}.

Қазақстан, Түркістан қ.

nagashbek@mail.ru

Кіріспе

Қазіргі таңда білім беру жүйесі жаһандық цифрлық трансформация үдерісін бастан кешіруде. Бұл үдеріс қоғамның барлық салаларында, соның ішінде білім беру кеңістігінде де түбегейлі өзгерістерге алып келіп отыр. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы, интернет ресурстарының қолжетімділігінің артуы және цифрлық білім беру платформаларының кеңінен таралуы оқыту мазмұны мен әдістерін жаңаша қарастыруды талап етеді. Осы өзгерістер педагогтың кәсіби қызметіне жаңа талаптар қойып, оның рөлін дәстүрлі білім берушіден заманауи білім беру процесін ұйымдастырушы, бағыттаушы және фасилитатор деңгейіне көтеруде.

Бүгінгі күні педагог тек өз пәнінің мазмұнын меңгерген маман ғана емес, сонымен қатар цифрлық ортада тиімді жұмыс істей алатын, білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, оқыту процесін икемді түрде ұйымдастыра білетін кәсіби тұлға болуы қажет. Сонымен қатар, педагог цифрлық құралдарды тек техникалық тұрғыдан меңгеріп қана қоймай, оларды педагогикалық мақсатта орынды қолдана алуы маңызды. Бұл оның кәсіби құзыреттілігінің жаңа сапалық деңгейін айқындайды.

Осы тұрғыдан алғанда, цифрлық трансформация жағдайында заманауи педагогтың кәсіби құзыреттілігін зерттеу өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Себебі білім беру сапасы мен тиімділігі көп жағдайда педагогтың кәсіби даярлығы мен оның цифрлық құзыреттілік деңгейіне тікелей байланысты.

Негізгі бөлім

1. Цифрлық трансформация және білім беру жүйесі.

Цифрлық трансформация - бұл цифрлық технологияларды барлық қызмет салаларына жүйелі түрде енгізу арқылы олардың тиімділігі мен сапасын арттыруға бағытталған кешенді үдеріс. Білім беру саласында бұл құбылыс оқыту мазмұнының жаңаруымен қатар, оқыту әдістері мен формаларының түбегейлі өзгеруімен сипатталады. Атап айтқанда, дәстүрлі аудиториялық оқытумен қатар қашықтықтан және аралас (blended learning) форматтарының кеңінен қолданылуы білім алушыларға икемді және қолжетімді білім алуға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, цифрлық платформалар, білім беру порталдары, виртуалды зертханалар мен интерактивті ресурстар оқу үдерісінің ажырамас бөлігіне айналып отыр[1,746].

Цифрлық білім беру ортасы педагог пен білім алушы арасындағы өзара әрекеттесудің жаңа моделін қалыптастырады. Бұл модельде білім алушы белсенді субъект ретінде қарастырылып, өздігінен білім алуға, ақпаратты талдауға және шығармашылық тұрғыда қолдануға үйренеді. Ал педагогтың рөлі ақпарат жеткізушіден оқу процесін ұйымдастырушы, кеңесші және бағыттаушы деңгейіне өзгереді. Сонымен қатар, цифрлық трансформация білім беру үдерісінің ашықтығын, икемділігін және жекелендірілуін қамтамасыз етеді. Осыған байланысты педагогтың кәсіби қызметі жаңа талаптарға сәйкес қайта қарастырылып, оның цифрлық құзыреттілігі негізгі факторлардың біріне айналуға[2,1726].

2. Заманауи педагогтың кәсіби құзыреттілігі ұғымы.

Кәсіби құзыреттілік – педагогтың білім беру қызметін тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін білім, білік, дағдылар мен жеке қасиеттердің кешенді жиынтығы. Қазіргі цифрлық трансформация жағдайында бұл ұғым жаңа мазмұнмен толықтырылып, педагогтың тек дәстүрлі оқыту әдістерін меңгеруімен шектелмей, заманауи технологияларды тиімді пайдалана алу қабілетін де қамтиды. Заманауи педагог білім беру процесін жаңаша ұйымдастырып, білім алушылардың қажеттіліктеріне бейімделе алуы тиіс.

Цифрлық трансформация жағдайында педагогтың кәсіби құзыреттілігі бірнеше маңызды компоненттерден тұрады. Ең алдымен, цифрлық құзыреттілік - цифрлық технологияларды меңгеру, оларды оқу процесінде тиімді қолдану және цифрлық ресурстармен жұмыс істей алу қабілетін білдіреді. Ақпараттық сауаттылық педагогтың ақпаратты іздеу, сараптау, іріктеу және оны оқу мақсаттарына сәйкес пайдалану дағдысын қамтиды. Коммуникативтік құзыреттілік цифрлық ортада білім алушылармен, әріптестермен тиімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, педагогтың инновацияларға бейімділігі жаңа педагогикалық тәсілдерді енгізуге, ал өзін-өзі дамыту құзыреттілігі кәсіби өсу мен үздіксіз білім алуға бағытталады. Осы компоненттердің үйлесімді дамуы педагогтың кәсіби тиімділігін арттырып, білім беру сапасын жаңа деңгейге көтереді[3,1386].

3. Цифрлық құзыреттілікті қалыптастыру жолдары.

Заманауи педагогтың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыру - үздіксіз және кешенді үдеріс болып табылады. Бұл үдеріс бірнеше өзара байланысты

бағыттар арқылы жүзеге асырылады. Ең алдымен, педагог ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) жүйелі түрде қолдана отырып, оларды оқу процесіне тиімді енгізе білуі тиіс. Бұл тек техникалық құралдарды пайдалану ғана емес, сонымен қатар оларды дидактикалық мақсаттарға сәйкес іріктеу мен қолдануды да қамтиды.

Сонымен қатар, онлайн платформалар мен цифрлық білім беру ресурстарын меңгеру педагогтың кәсіби қызметінің маңызды құрамдас бөлігіне айналып отыр. Әртүрлі білім беру платформалары, виртуалды сыныптар, интерактивті қосымшалар оқу процесін жандандырып, білім алушылардың қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. Педагогтың біліктілікті арттыру курстарына қатысуы да оның цифрлық құзыреттілігін жетілдірудің тиімді жолдарының бірі болып табылады. Мұндай курстар жаңа технологияларды меңгеруге, заманауи әдістермен танысуға мүмкіндік береді.

Бұдан бөлек, өзіндік білім алу және әріптестермен тәжірибе алмасу педагогтың кәсіби дамуына оң әсер етеді. Инновациялық педагогикалық технологияларды енгізу арқылы мұғалім оқу процесін жаңартып, білім сапасын арттыра алады. Сонымен қатар, педагог цифрлық құралдарды тек техникалық тұрғыда меңгеріп қана қоймай, оларды педагогикалық мақсатта орынды әрі тиімді қолдана білуі қажет. Бұл оның кәсіби шеберлігінің маңызды көрсеткіші болып табылады[4,186].

4. Цифрлық трансформация жағдайындағы педагогтың жаңа рөлі.

Цифрлық трансформация жағдайында педагогтың дәстүрлі рөлі елеулі өзгерістерге ұшырап, оның кәсіби қызметінің мазмұны жаңаша сипат алуда. Қазіргі педагог тек білім беруші ғана емес, білім алушылардың оқу процесін ұйымдастырушы, бағыттаушы және қолдаушы тұлға ретінде қалыптасуда. Яғни, ол фасилитатор рөлін атқарып, білім алушылардың өздігінен білім алуына, ақпаратты іздеп, талдап, оны тәжірибеде қолдануына жағдай жасайды. Бұл тәсіл білім алушының белсенділігін арттырып, оның жеке қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, педагог ақпараттың негізгі көзі болудан гөрі, білім алушыларға дұрыс бағыт-бағдар беруші, сенімді кеңесші ретінде әрекет етеді. Қазіргі ақпараттық қоғамда білім алушылар түрлі дереккөздерден ақпарат ала алатындықтан, педагогтың міндеті - сол ақпаратты саралауға, сыни тұрғыдан бағалауға және тиімді пайдалануға үйрету.

Бұдан бөлек, педагог бақылаушы рөлінен оқу процесін тиімді ұйымдастырушы деңгейіне көтеріледі. Ол цифрлық құралдар мен технологияларды пайдалана отырып, оқу процесін жоспарлайды, білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалайды және кері байланыс орнатады. Нәтижесінде педагог білім алушылардың сыни ойлауын, цифрлық сауаттылығын және өзіндік оқу дағдыларын дамытуға бағытталған кәсіби қызметті жүзеге асырады[5,756].

Қорытындылай келе, цифрлық трансформация дәуірінде заманауи педагогтың кәсіби құзыреттілігі сапалық тұрғыдан жаңа деңгейге көтерілуде. Білім беру үдерісінің цифрландырылуы педагогтың қызметін қайта

қарастыруды талап етіп, оның кәсіби бейнесіне жаңа талаптар енгізуде. Атап айтқанда, педагогтың цифрлық сауаттылығы, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді қолдану қабілеті, сондай-ақ инновациялық педагогикалық әдістерді меңгеруі оның кәсіби табыстылығының негізгі көрсеткіштеріне айналып отыр. Сонымен бірге, үздіксіз кәсіби даму, өзін-өзі жетілдіру және өзгерістерге бейімділік қазіргі педагог үшін маңызды қасиеттердің бірі болып табылады.

Болашақта білім беру жүйесінің тиімділігі мен сапасы педагогтардың цифрлық құзыреттілік деңгейіне тікелей тәуелді болады. Сондықтан педагогтарды даярлау және олардың біліктілігін арттыру жүйесінде цифрлық құзыреттілікті қалыптастыру мәселесіне ерекше назар аудару қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әбілқасымова К. Қ. Педагогика. - Алматы, 2021.
2. Баймұратов Б. А. Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі. - Алматы, 2020.
3. UNESCO. Digital Transformation in Education. - Paris, 2021.
4. OECD. Education in the Digital Age. - 2020.
6. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu). - 2017.

ӘӨЖ:796.02

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН ФИТНЕСТІ ОҚЫТУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР

Жилисбаев Н.К., Серікұлы А., Уразбаев А.А.

Халықаралық туризм және меймандостық университеті.

Түркістан қ.

Қазіргі қоғамда дене шынықтыру мен фитнес тек қана физикалық дамуды қамтамасыз ететін құрал емес, сонымен қатар салауатты өмір салтын қалыптастырудың маңызды факторы болып табылады. Халық денсаулығын нығайту, еңбек өнімділігін арттыру және өмір сүру сапасын жақсарту мәселелері дене шынықтыру мен фитнесінің білім беру жүйесіндегі рөлін айқындай түсуде. Осы тұрғыда білім беру ұйымдарында дене шынықтыру сабақтарының мазмұнын жаңарту және оны заман талабына сай ұйымдастыру қажеттілігі туындап отыр. Білім беру жүйесінің жаңғыруы жағдайында дене шынықтыруды оқытуда инновациялық әдістерді қолдану өзекті педагогикалық мәселеге айналууда.

Әсіресе цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы оқу үдерісінің мазмұнын жаңартып, оқытудың дәстүрлі формаларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Сандық ресурстарды, интерактивті платформаларды және заманауи фитнес технологияларын қолдану білім алушылардың сабаққа деген

қызығушылығын арттырып, олардың оқу-танымдық белсенділігін күшейтеді. Сонымен қатар бұл құралдар оқыту үдерісін дараландыруға, білім алушылардың физикалық дайындығын объективті бағалауға және оқу нәтижелерін бақылауға жағдай жасайды.

Дәстүрлі оқыту әдістері көбіне репродуктивті сипатта болса, инновациялық тәсілдер білім алушының белсенділігін, дербестігін және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталады.

Дене шынықтыру мен фитнесі оқытудағы инновациялық әдістердің мәні

Инновациялық әдістер - бұл оқыту үдерісіне жаңа педагогикалық технологиялар мен заманауи тәсілдерді енгізу арқылы білім беру сапасын арттыруға бағытталған жүйелі іс-әрекет. Қазіргі білім беру парадигмасы білім алушының жеке тұлғасын, оның қабілеттері мен қызығушылықтарын дамытуға негізделгендіктен, дене шынықтыру мен фитнесі оқытуда инновациялық әдістердің маңызы арта түсуде. Бұл әдістер оқытудың мазмұнын жаңартып қана қоймай, сабақтың құрылымын, ұйымдастыру формаларын және бағалау жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді.

Дене шынықтыру мен фитнес саласында инновациялық әдістердің қатарына функционалдық тренинг, кроссфит элементтері, фитнес-аэробика, пилатес, йога, стретчинг, сондай-ақ бейімделген және жеке бағытталған жаттығу бағдарламалары жатады. Аталған әдістер ағзаның кешенді дамуын қамтамасыз етіп, күш, төзімділік, икемділік және үйлесімділік сияқты негізгі физикалық сапаларды дамытуға бағытталады. Сонымен қатар бұл жаттығулар денсаулықты нығайтуға, жарақаттардың алдын алуға және психоэмоциялық тұрақтылықты қалыптастыруға ықпал етеді[1, 1356].

Инновациялық әдістердің ерекшелігі - олардың білім алушылардың жас ерекшеліктерін, физикалық дайындығын және жеке мүмкіндіктерін ескере отырып қолданылуында. Мысалы, бастауыш және орта буын білім алушылары үшін ойын технологиялары мен қозғалыс белсенділігін арттыратын қарапайым фитнес элементтері тиімді болса, жоғары сыныптар мен студенттер үшін функционалдық тренинг пен кроссфит жаттығуларының элементтері қолайлы болып табылады. Бұл тәсілдер білім алушылардың өзіндік мүмкіндіктерін сезінуге және физикалық белсенділікке саналы көзқарас қалыптастыруға жағдай жасайды.

Сонымен қатар инновациялық әдістер оқыту үдерісінде білім алушының белсенді позициясын қалыптастыруға бағытталған. Сабақ барысында өзіндік жұмыс, жұптық және топтық жаттығуларды ұйымдастыру, жаттығу бағдарламаларын өз бетінше құрастыру сияқты тапсырмалар білім алушылардың дербестігін арттырады. Мұндай әрекеттер олардың жауапкершілік сезімін дамытып, салауатты өмір салтын ұстануға деген ішкі мотивациясын күшейтеді.

Инновациялық әдістерді қолданудың тағы бір маңызды аспектісі - олардың пәнаралық байланысқа негізделуі. Дене шынықтыру мен фитнес сабақтарында биология, анатомия, физиология және психология пәндерінің

элементтерін кіріктіру білім алушылардың теориялық білімдерін практикамен ұштастыруға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде қозғалыс әрекеттерінің мәнін терең түсінуге және жаттығуларды саналы түрде орындауға ықпал етеді.

Осылайша, дене шынықтыру мен фитнесі оқытудағы инновациялық әдістер білім беру үдерісінің тиімділігін арттырып, білім алушылардың жан-жақты дамуына жағдай жасайды. Бұл әдістер физикалық дайындық деңгейін көтерумен қатар, тұлғаның өзін-өзі дамытуына, денсаулық мәдениетін қалыптастыруға және өмір бойы физикалық белсенді болуға деген тұрақты қажеттілікті орнықтыруға бағытталған[2, 1126].

Цифрлық технологиялардың рөлі

Қазіргі білім беру жүйесінің цифрлануы дене шынықтыру мен фитнесі оқыту мазмұнына елеулі өзгерістер енгізуде. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы дәстүрлі дене шынықтыру сабақтарының мүмкіндіктерін кеңейтіп, оқыту үдерісін жаңаша ұйымдастыруға жағдай жасайды. Бүгінгі таңда мобильді қосымшалар, фитнес-трекерлер, онлайн-платформалар және бейне сабақтар дене шынықтыру сабақтарының ажырамас бөлігіне айналып отыр.

Мобильді қосымшалар мен фитнес-трекерлер білім алушылардың күнделікті қозғалыс белсенділігін, жүрек соғу жиілігін, қадам санын және энергия шығынын бақылауға мүмкіндік береді. Бұл құралдар арқылы білім алушылар өздерінің физикалық дайындығының деңгейін бағалап, жеке жетістіктерін талдай алады. Сонымен қатар алынған деректерді сақтау және салыстыру мүмкіндігі өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастырып, дене белсенділігіне саналы көзқарас қалыптастыруға ықпал етеді.

Онлайн-платформалар мен бейне сабақтарды қолдану оқу үдерісінің икемділігін арттырады. Мұндай платформалар арқылы білім алушылар жаттығуларды кез келген уақытта және қолайлы жағдайда орындап, өз қарқынымен меңгере алады. Әсіресе қашықтан оқыту жағдайында немесе аралас форматта жүргізілетін сабақтарда бейне нұсқаулықтар мен интерактивті тапсырмалар дене шынықтыру пәнінің қолжетімділігін қамтамасыз етеді. Бұл білім алушылардың оқу мотивациясын арттырып, өздігінен білім алу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Цифрлық технологияларды қолданудың маңызды бағыттарының бірі - оқыту үдерісіне геймификация элементтерін енгізу. Балл жинау, рейтинг жүйесі, виртуалды марапаттар мен жетістіктер білім алушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырып, олардың белсенді қатысуына ықпал етеді. Геймификация арқылы оқу тапсырмалары ойын формасына жақындап, жарыс элементтері қалыптасады. Бұл әсіресе жасөспірімдер мен студенттер арасында тиімді болып, олардың сабаққа эмоционалдық жағымды қатынасын қалыптастырады.

Сонымен қатар цифрлық технологиялар мұғалім мен білім алушы арасындағы кері байланысты жетілдіруге мүмкіндік береді. Мұғалімдер цифрлық платформалар арқылы білім алушылардың нәтижелерін жедел талдап, жеке ұсыныстар мен түзету жұмыстарын жүргізе алады. Бұл оқыту үдерісін

дараландыруға және әр білім алушының жеке қажеттіліктерін ескеруге жағдай жасайды[3, 866].

Инновациялық әдістердің педагогикалық тиімділігі

Инновациялық әдістерді дене шынықтыру мен фитнесі оқыту үдерісінде қолдану білім алушылардың оқу-танымдық белсенділігін арттырып, сабақтың педагогикалық тиімділігін едәуір жоғарылатады. Мұндай әдістер оқытудың дәстүрлі формаларымен салыстырғанда білім алушыны оқу үдерісінің пассивті объектісі емес, белсенді субъектісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Соның нәтижесінде білім алушылардың сабаққа деген қызығушылығы мен ішкі мотивациясы айтарлықтай артады.

Инновациялық әдістердің маңызды нәтижелерінің бірі - білім алушылардың мотивациясының күшеюі. Фитнес элементтерін, ойын технологияларын және цифрлық құралдарды қолдану сабақтың мазмұнын тартымды әрі мазмұнды етеді. Бұл білім алушылардың дене шынықтыру сабақтарына оң көзқарас қалыптастырып, тұрақты физикалық белсенділікке деген қажеттілікті орнықтырады. Мотивацияның артуы өз кезегінде сабаққа қатысу белсенділігінің жоғарылауына және оқу нәтижелерінің жақсаруына ықпал етеді.

Сонымен қатар инновациялық әдістер физикалық дайындық деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Жеке бағытталған және бейімделген жаттығу бағдарламалары әр білім алушының физикалық мүмкіндіктерін ескере отырып құрылады. Бұл күш, төзімділік, икемділік және қозғалыс үйлесімділігі сияқты негізгі физикалық сапалардың тиімді дамуына жағдай жасайды. Нәтижесінде білім алушылардың жалпы дене дайындығы жақсарып, денсаулық көрсеткіштері нығаяды.

Инновациялық әдістерді қолдану барысында білім алушылардың өзіндік жұмыс дағдылары қалыптасады. Жеке тапсырмаларды орындау, жаттығу жоспарын өз бетінше құрастыру және нәтижелерін талдау арқылы білім алушылар өз әрекеттеріне жауапкершілікпен қарауға үйренеді. Бұл олардың өзін-өзі бақылау, рефлексия жасау және мақсат қою қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Сонымен қатар топтық және жұптық жұмыстарды ұйымдастыру командалық жұмыс пен коммуникативтік қабілеттердің дамуына жағдай жасайды. Бірлескен жаттығуларды орындау барысында білім алушылар өзара қолдау көрсетуге, пікір алмасуға және ортақ мақсатқа жетуге дағдыланады. Бұл әлеуметтік өзара әрекеттестікті күшейтіп, тұлғааралық қарым-қатынастарды дамытуға мүмкіндік береді.

Осылайша, инновациялық әдістерді қолдану дене шынықтыру мен фитнесі оқытудың сапасын жаңа деңгейге көтереді. Олар білім алушылардың физикалық дамуын қамтамасыз етіп қана қоймай, олардың тұлғалық, әлеуметтік және өзіндік даму құзыреттіліктерін қалыптастыруға бағытталған тиімді педагогикалық құрал болып табылады[4, 296].

Қорытынды

Қорытындылай келе, дене шынықтыру мен фитнесі оқытуда инновациялық әдістерді қолдану - қазіргі білім беру жүйесінің маңызды бағыты болып табылады. Цифрлық технологиялар мен заманауи фитнес әдістерін тиімді пайдалану білім алушылардың физикалық дамуын ғана емес, олардың тұлғалық және әлеуметтік құзыреттіліктерін қалыптастыруға ықпал етеді. Сондықтан болашақта дене шынықтыру пәнін оқытуда инновациялық тәсілдерді жүйелі түрде енгізу және жетілдіру қажеттілігі арта береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. - Астана, 2017.
2. Әбілқасымова Г.Қ. Дене шынықтыруды оқытудың теориясы мен әдістемесі. - Алматы: Қазақ университеті, 2020.
3. Жанпейісова М.М. Инновациялық оқыту технологиясы. - Алматы, 2019.
4. Bauman A., Merom D. Physical activity and fitness education in the digital era. - Journal of Sports Science, 2021.

УДК 796.071.4

РОЛЬ ИМИДЖА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТА В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

Зейбель Ф.В.,

Актобе, средняя школа № 16

Зейбель В.И.

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Аннотация. Принимая большое количество решений, в современном быстро развивающемся мире с большим количеством информации, а в ряде случаев из-за отсутствия времени, а то и просто нежелания думать, мы заменяем создание портрета человека его имиджем — знаковым заменителем, отражающим его основные черты. Опора на собственный имидж нужна сегодня в любой профессии. Мы приводим детей к тому тренеру, у которого есть слава победителя. Мы избираем именно того политика, от которого ожидаем улучшений в жизни. Прежде чем говорить об имидже учителя или тренера и особенностях его формирования, необходимо рассмотреть его сущность, природу и технологию построения, а также инструментарий имиджологии и особенности использования в педагогической деятельности.

Ключевые слова: Имидж, педагог, тренер, учитель, профессиональная деятельность.

В современном обществе, профессия учителя общеобразовательной и тренера спортивной школы утратила былые высоты, и необходимость ее реабилитации не вызывает сомнения. Конечно, требуется государственная

поддержка педагогов. Но всегда ли только экономический фактор определяет имидж учителя и отношение к нему со стороны учащихся, родителей и общественности? Что могут сделать сами педагоги, чтобы поднять престиж профессии?

Ответ на этот вопрос во многом связан с индивидуальными имиджами каждого педагога, ведь общее представление о любой профессии формируется в результате вычленения в общественном сознании типичных особенностей ее представителей. Отношение к имиджу у самих педагогов разное. Отрицательно относятся к нему те представители старшего поколения учителей, которые его понимают как маску. Они убеждены в приоритете внутреннего содержания над внешним и считают, что главное быть, а не казаться. Всякие разговоры про имидж учителя воспринимаются им настороженно, как призыв быть неискренним. Однако сторонники такой позиции забывают о том, что одним из результатов восприятия учителя учеником является формирование образа учителя. Имидж есть у каждого педагога вне зависимости от его личных взглядов на эту тему. Процесс построения имиджа зависит как от самого учителя, так и от индивидуальных особенностей ученика, его пола, возраста, а также от опыта, знаний, национальности и других факторов. [1]

Современными исследователями выявлено противоречие в значимости личностного имиджа педагога для учеников и родителей. По данным Е. Русской, в списке десяти профессионально значимых качеств учителя XXI столетия имидж занимает второе место с точки зрения детей и лишь восьмое — с точки зрения самих учителей.

Имидж учителя содержит следующие структурные компоненты: индивидуальные и личностные качества, коммуникативные, особенности профессиональной деятельности и поведения. Возможно, говорить об общем имидже педагога и ситуативном воплощении его образа. В общественном сознании существует, в первую очередь, имидж профессии учителя и тренера, который обобщает наиболее общие характеристики, свойственные разным педагогам, и закрепляет их в виде образа-стереотипа. Общество, порождая требования к профессиональному имиджу учителя, влияет на его содержание. Но из поколения в поколение неизменными остаются такие качества идеального учителя, как любовь к детям, доброжелательность, искренность, умение общаться. [2]

Влюбленный в детей и увлеченный своей работой педагог интуитивно и сознательно выбирает те модели поведения, которые наиболее адекватны к достоинству детей и их актуальным потребностям. Имидж такого педагога безупречен.

Кроме общего имиджа, существуют и более дифференцированные образы, связанные с уровнем оценки профессионализма педагога. Характеристики этих имиджей складываются в обыденном сознании постепенно и меняются со временем.

Есть и иная сторона проблемы — педагог, который занимается созданием собственного имиджа, не только лучше выглядит, но и лучше себя ощущает, более уверен и намного плодотворней работает.

По мнению А.А. Калужного, в образе конкретного учителя соединяются индивидуальный, профессиональный и возрастной имиджи. Окружающие выносят суждения как о личностных, возрастных, половых, так и о чисто профессиональных качествах педагога.

В структуре имиджа профессионала, предложенной Л.М. Митиной, выделены наружный, процессуальный и внутренний компоненты. Внешняя составляющая включает мимику, жесты, тембр и силу гласа, костюм, манеры, походку. Внешний вид учителя, создает рабочее или нерабочее настроение на уроке, способствует или препятствует взаимопониманию, облегчая или затрудняя общение с учащимися.[1]

Профессиональная деятельность, по мнению Л.М. Митиной, раскрывается через процессуальную сочиняющую имиджа, которая конкретизируется такими формами общения, как профессионализм, пластичность, выразительность и т.д.

Эмоционально богатый учитель, обладающий приемами вербального и невербального проявления чувств и целенаправленно их применяющий..., способен оживить урок, сделать его экспрессивным, приблизить к природному общению. [3]

Внутренняя сочиняющая — это внутренний мир человека, представление о его духовном и интеллектуальном развитии, интересах, ценностях, его личность в целом.

Общество, порождая требования к профессиональному имиджу учителя, влияет на его содержание. Но из поколения в поколение неизменными остаются такие качества образцового учителя, как любовь к детям, доброжелательность, искренность, умение общаться.

Исследование показывает, что имидж хорошего учителя в восприятии всех изучаемых категорий учащихся и родителей четко связан с такими универсальными качествами, как миролюбивый, веселый, вежливый, искренний, активный, щедрый. [1]

Современный образ учителя определяется, на наш взгляд, не только комплектом черт, качеств образцовой модели учителя в сознании воспитанника, но и новым коммуникативным имиджем школьного педагога, который сложился в современном обществе. Отдельный компонент наружного облика учителя несет в восприятии учащихся свою смысловую нагрузку, но в каждой конкретной ситуации на уроке он может быть главным или малозначительным. В одном случае для ребенка важна мимика, в ином — жест, в третьем — костюм учителя. [1]

В результате позитивного отношения со стороны педагога происходит рост самооценки школьника, раскрывается его творческий потенциал, а убежденность школьника в собственной ценности дает ему возможность более полно реализовать себя. Для плодотворной профессиональной деятельности в направлении сотрудничества учителя с учениками педагогу необходима

мобилизация интеллекта, воли, моральных усилий, организаторских способностей и умелое оперирование средствами морального, интеллектуального и духовного начал у учеников. Все это вместе составляет имидж учителя.

Использованная литература:

1. Калюжный А.А. Психология формирования имиджа. - М., Владос, 2004, -222 стр
2. Педагогика. : учебник/ Подласый И.П. -2е изд. доп. –М., Юрайт , 2011, 574 стр
3. Л.М. Митина Психология труда и профессионального развития учителя.- М., Академия, 2004, -320стр

UDK 769

KURASHCHILARNING TEZKOR-KUCH SIFATINI HARAKATLI O'YINLAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRUVCHI

Zufarov T.

Dotsent

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbekiston, Chirchiq sh.

Karimov J., Yusupov Z., Abdulamidov S., Yo'ldoshova G.

Talaba

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbekiston, Chirchiq sh.

Kalit so'zlar: kurash, harakatli o'yinlar, samaradorlik, tezkor-kuchlilik sifati, texnik taktik elementlar, pedagogik tadqiqot, maxsus jismoniy sifat.

Keywords: battle, movement games, efficiency, speed-strength quality, technical tactical elements, pedagogical research, special physical quality.

Ayrim sport turlari bo'yicha o'tkaziladigan musobaqalar muddati xalqaro musobaqalar qoidalar bilan belgilanadi. Shu musobaqalar muddatida qaysi sportchi o'z ish qobiliyatini sifati va samaradorligi jihatidan qanchalik uzoq vaqt saqlay olsa yoki uni oshira olish «kuchi»ga ega bo'lsa, unga muvaffaqiyat shunchalik «kulib» boqishi muqarrar. Boshqacha qilib aytganda ish qobiliyatining sifat va samaradorlik darajasini ko'p yoki kam vaqt davomida saqlanishi umumiy va maxsus tezlik-kuch sifatini sifatlarining turlari qanchalik rivojlanganligi bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining yetakchi mutaxassislari, xorijiy tajribali pedagoglar, ko'pchilik olimlar tomonidan sport o'yinlarida texnik taktik elementlarni rivojlantirish muammolari ko'pdan-ko'p ilmiy-uslubiy adabiyotlarda o'z yechimini topgan. L.R. Ayrapetyans (2006), A.A.Pulatov (2012), Sh.X.Isroilov (2014)

,Z.B.Boltaev (2019), jumladan chet el olimlaridan V.M.Zatsiorskiy(1995), L.P.Matvyev(1997), V. N. Sokolov (1999), David Lavalley, John Kremer (2004), Edmunds J, Ntoumani N (2006), V.Ya.Ignateva, A.V. Ignatev A.A.Ignatev (2015), YU.D.Jeleznyak (2018) yillarda ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Kurash musobaqalarida barcha turdagi kuch sifatleri (umumiy va maxsus, mutloq va nisbiy, statik va dinamik, tezkor-portlovchi, kuch chidamliligi) hal qiluvchi ahamiyatiga ega bo'lishi isbotini talab qilmaydi. Shuning uchun o'quv-mashg'ulot jarayonida kuch va kuchlanish turlarini rivojlantirishga e'tibor qaratish malakali kurashchilar tayyorlashning muhim shartlaridan biridir.

Yosh kurashchilarda har xil turdagi kuch sifatlarini o'rganish qayd etilgan ko'rsatkichlar malakali yosh sportchilar nisbatan sezilarli darajada sayoz ekanligini ko'rsatdi (1-jadval). Jumladan, ikki guruhdagi bolalarni qo'shib hisoblaganda ham ularning ko'rsatkichlari tadqiqot boshlanmasdan avval deyarli farq qilmadi.

1-jadval

Yosh kurashchilarda tezlik-kuch sifatining darajasi (18 kishi)

Kuch turlari	Kuch ko'rsatkichlari XL
Gavda kuchi, kg	54,2±2,7
Turnikda tortilish	5,3±1,2
Brusyada qo'llarni bukish-yozish	4,5±1,7
Gorizontal holatdan qo'llarni bukish	8,1±1,3

Chunonchi, qo'l-qorin-bel mushaklari kuchi tekshiriluvchi bokschilarda 54,2±2,7 kg ni tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkichni taqqoslash maqsadida shu narsa ravshan bo'ldiki, 11-12 yoshga to'lgan malakali voleybolchilarda bu ko'rsatkich 142-182 kg oralig'ida bo'lishi mumkin. 15-16 yoshdagi kurashchilarda bu ko'rsatkich ancha yuqori darajada qayd etilgan.

Turnikda tortilish testi bo'yicha baholanadigan – qo'llarni bukuvchi mushaklar kuchi 5,3±1,2 martaga teng bo'ldi. Qo'llarni yozuvchi mushaklar kuchi (brusyada qo'llarni bukish-yozish) tekshiruvdan o'tgan ko'rashchilarda 4,5±1,7 martani tashkil etdi.

Qo'llarga tayanib gorizontal holatda qo'llarni 30 soniya davomida bukish-yozish o'rtacha 8,1±1,3 martaga teng bo'lib, tekshiruvdan o'tkazilgan kurashchilarda kuch chidamliligini etarli darajada shakllanmagan deb baholashga asos bo'ldi.

Rejalashtirilgan pedagogik tadqiqot samarasini baholash maqsadida kuzatuv va tadqiqot guruhlariga mansub kurashchilar ko'rsatkichlari alohida statistik tahlil qilindi (2-jadval).

2-jadval

Test mashqlari	Ko'rsatkichlari X±δ
Gavda kuchi, kg	53,2±2,6
Turnikda tortilish	5,2±0,8
Brusyada qo'llarni bukish-yozish	4,8±0,5
Gorizontal holatdan qo'llarni bukish	8,2±1,4

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, kuzatuv guruhida kuchni tavsiflovchi barcha ko'rsatkichlar tadqiqot guruhida qayd etilgan ko'rsatkichlardan xiyolgina past bo'lsada, bir-biridan keskin farq qilmagan. Buning asosiy sabablaridan biri, fikrimizcha, kurash bilan endigina shug'ulanishni boshlagan yosh bolalar o'z tayyorgarligi nuqtai nazaridan bir-biriga u yoki bu darajada o'xshash bo'lgan.

Pedagogik tajriba guruhida ushbu ko'rsatkichlar biroz ustunlikka ega ekanligi ma'lum bo'ladi. Lekin bu ustunlik tadqiqotga jalb qilingan kurashchilarning umumiy tayyorgarligi oz bo'lsada, yuqoriroq darajada deb xulosa qilishga asos bo'la olmaydi. Ehtimol, mazkur vaziyat pedagogik tadqiqot guruhiga mansub kurashchilarni alohida e'tibor doirasida ekanligi ularning ruhiy emotsional holatini ijobiy pog'onaga biroz ko'tarilganligidir. Ma'lumki bolalarni maqtash, rag'batlantirish, boshqalardan ustun qilib ko'rsatish yoki ularni o'zgalardan dono, aqlli, kuchli ekanligiga ishonirish ruhiyatga progressiv ta'sir etib, oxir oqibat funksional jarayonlarni faollashtiradi.

3-jadval

Pedagogik tajriba guruhi tarkibiga kiruvchi kurashchilarda tezlik-kuch sifatining darajasi (n=10)

Test mashqlari	Ko'rsatkichlari $X \pm \sigma$
Qo'l-qorin-bel mushaklari kuchi, kg	53,9 $\pm$ 1,9
Qo'llarni bukuvchi mushaklar kuchi (turnikda tortilish soni)	5,4 $\pm$ 0,7
Qo'llarni yozuvchi mushaklar kuchi (brusyada qo'llarni bukish-yozish soni)	4,9 $\pm$ 0,7
Gorizontal holatdan ularni bukish-yozish (30 s)	8,0 $\pm$ 1,7

3-jadvalda qayd etilgan ko'rsatkichlarga ko'ra shuni ta'kidlash e'tiborliki, qo'llarni bukuvchi mushaklar kuchi (turnikda tortilish) qo'llarni yozuvchi mushaklar kuchidan (brusyada qo'llarni bukish-yozish) sezilarli darajada kam miqdorni tashkil etdi. Demak, qo'llarni bukuvchi mushaklar nisbatan zaifroq rivojlanganligi ma'lum bo'ldi.

Diqqatni jalb qiluvchi yana bir vaziyat shundan iboratki, qo'llarga tayanib gorizontal yotgan holatda qo'llarni 30 sek davomida bukish-yozish soni qo'llarni bukuvchi-yozuvchi mushaklar kuchidan ancha ustun ekanligi namoyon bo'ldi. Bu holat ko'pgina tadqiqotchi-olimlar xulosasiga zid bo'libgina qolmay, aksincha, 10-12 va bundan katta yoshdagi bolalarda kuch sifatini katta og'irliklar bilan meyorsiz rivojlantirishga berilib ketmaslikka e'tibor qaratadi.

Qizig'i va murakkabligi shundaki, kuzatilgan aksariyat maktablarda o'quvchilarning nafaqat kuch sifati, balki jismoniy sifatleri ham juda kam rivojlangan. Ayrim bolalar uyalganlaridan hatto turnikda tortilishdan bosh tortadi. Demak, sport to'garaklari yoki BO'SMlarga kelayotgan aksariyat bolalar ham jismoniy jihatdan deyarli yetarli rivojlanmagan bo'lishadi. Shuning uchun murabbiylar dastlabki tayyorgarlik jarayonida mashg'ulotlarni shug'ullanishga kelgan bolalarning jismoniy va funksional imkoniyatlariga moslab rejalashtirishlari zarur bo'ladi.

Yosh kurashchilarda tezlik-kuch sifatini turli og'irliklar bilan rivojlantirish aslo ijobiy natija bermaydi. Shuning uchun dastlabki shug'ullanayotgan bolalarda tezlik-kuch sifatini noan'anaviy - nostandart mashqlar yordamida rivojlantirish juda muhimdir.

Nazorat va tajriba guruhlarida tadqiqot boshlanishi va yakunida qayd etilgan ko'rsatkichlar 4-jadvalda berilgan.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, nazorat va tajriba guruhlarida kuzatilgan natijalar dinamikasi tanlangan mavzuning bosh maqsadi, tadqiqotning asosiy g'oyasi va uning oldiga qo'yilgan ilmiy faraz to'la-to'kis ijobiy hal etilganligini isbot qildi. Chunonchi, qo'l-qorin-bel mushaklari kuchi tadqiqot guruhidagi kurashchilarda nazorat guruhidagiga nisbatan 5,8 kg ga o'sdi. Nazorat guruhidagi kurashchilarda ushbu farq faqatgina 8,1 kg ga teng bo'ldi. Ya'ni nazorat guruhida ushbu ko'rsatkich tadqiqot boshida 53,2 kg ni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot yakunida 56,3 kg gacha oshdi.

4-jadval

Yosh kurashchilarda tezlik-kuch sifatining pedagogik tadqiqot davomida o'zgarishi (n = N -10; T -10)

Test mashqlari	Guruh	Ko'rsatkichlari $X \pm \sigma$	
		Tadqiqot boshida	Tadqiqot oxirida
Gavda kuchi, kg	N	53,2 $\pm$ 2,6	56,3 $\pm$ 3,2
	T	53,9 $\pm$ 1,9	59,7 $\pm$ 2,8
Turnikda tortilish	N	5,2 $\pm$ 0,8	6,3 $\pm$ 1,2
	T	5,4 $\pm$ 0,7	3,8 $\pm$ 1,7
Brusyada qo'llarni bukish-yozish	N	4,8 $\pm$ 0,6	6,0 $\pm$ 1,4
	T	4,9 $\pm$ 0,7	7,2 $\pm$ 1,8
Gorizontal holatdan qo'llarni bukish-yozish (30 s)	N	8,2 $\pm$ 1,4	9,2 $\pm$ 2,0
	T	8,0 $\pm$ 1,7	11,3 $\pm$ 2,2

N - nazorat guruhi;

T – tajriba guruhi;

n – tekshiriluvchilar soni.

Tadqiqot guruhida bu ko'rsatkichlar 53,9 va 59,7 kg miqdorida qayd etildi. Qo'llarni bukuvchi mushaklar kuchi tadqiqot guruhida 3,4 marta ortgan bo'lsa, nazorat. guruhida faqatgina 1,1 marta teng bo'ldi, xolos.

Qo'llarni yozuvchi mushaklar kuchi: nazorat guruhida 4,8-6,0 marta; tadqiqot guruhida 4,9-7,2 marta miqdorda o'z ifodasini topdi.

Qo'llarga tayanib gorizontal yotgan holatda qo'llarni bukish-yozish soni: 8,2-9,2; 8,0-11,3 marta teng bo'ldi.

Qayd etilgan ko'rsatkichlar dinamikasidan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhidagi bolalarning tezlik-kuch sifatini belgilovchi barcha natijalar nazorat guruhidagi yosh kurashchilarnikidan nihoyatda yuksak darajada o'zgarganligidan darak bermoqda. Ushbu vaziyat yana bir bor tajriba guruhi mashg'ulotlari davomida qo'llanilgan nostandart maxsus mashqlar tezlik-kuch sifatini rivojlantirishda o'ta samarali ekanligini isbotlayapti. Shu bilan bir qatorda tajriba guruhida qayd etilgan kuch sifati boshqa sport turi bilan shug'ullanuvchi shu yoshdagi bolalar kuchidan ancha kam

rivojlanganligi ma'lum bo'ldi. R.A. Piloyanni (1991) fikriga ko'ra, hatto 8-9 yoshli bolalarda tezkor kuch sifatleri nisbatan o'sgan bo'lar ekan. 11-12 yoshli sportchilar mashg'ulotida tezlik-kuch va chaqqonlikni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar hajmini bemalol ko'paytirish tavsiya etiladi. 13-14 yoshli sportchilarda esa, chidamkorlik, 14-15 yoshda egiluvchanlik va tezlik-kuchni rivojlantirishga oid mashqlar hajmini oshirish maqsadga muvofiq deb ta'kidlangan.

Ma'lumki, malakali kurashchilarni tayyorlashda bel, qorin, qo'l va oyoq mushaklariga xos tezlik-kuch sifati nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa bu borada portlovchi kuch (tezlik-kuch) hal qiluvchi xususiyatga egadir. Bizning tadqiqotimizda ishtirok etgan yosh kurashchilarda eguvchi va yozuvchi mushaklar kuchining sezilarli farq, asosida kam rivojlanganligi shu bolalarning bog'cha yoshidan boshlab tezlik-kuch mashqlari bilan juda kam shug'ullanganligidan dalolat beradi.

Binobarin, olingan tadqiqot natijalari yosh kurashchilarning o'quv-mashg'ulotlarda kuch va tezlik-kuch mashqlari hajmini orttirish chorasini ko'rish taqozo etiladi. Aytish zarurki, bunday mashqlar hajmini oshirish faqatgina standart mashqlar hisobiga bo'lmasdan, balki ko'proq nostandart maxsus mashqlarni musobaqa tariqasida qo'llash yaxshi natija beradi. Bundan tashqari, dastlab o'rgatish bosqichida yosh kurashchilar tarkibidan tezroq iste'dodli kurashchi tayyorlash maqsadida kuchni rivojlantirishga oid mashqlarni zo'rma-zo'raki qo'llash ko'ngilsiz oqibatlarga olib kelishi diqqat markazida bo'lishi kerak.

Demak, tezlik-kuchga oid mashqlar bolalarning jismoniy funktsional imkoniyatlariga mos bo'lishi darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usmonxo'jaev T.S., Xo'jaev F. Harakatli o'yinlar. T.: O'qituvchi, 1992.- 80- b.
2. Pulatov A.A. Yosh voleybolchilar tezkorlik-kuch sifatlarini shakllantirish uslubiyati. Uslubiy qo'llanma. –T., 2008.
4. Ayrapetyants L.R., Pulatov A.A. Voleybol nazariyasi va uslubiyati // Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. –T.: “Fan va texnologiya”,2012.
5. Boltayev Z.B. Volleybol // Oliy o'quv yurtlari uchun darslik.- SamDU nashriyoti 2020.

UDK 796

O'ZBEKISTONDA KURASH SPORTINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI VA IJTIMOIIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI

Zufarov T., Orifjonov D., Hoshimov M., Abenova N.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'zbekiston, Chirchiq sh.

Kalit so'zlar: Kurash, yoshlar, salomatlik, sport, yoshlar, chempionat, turmush tarzi, jismoniy tarbiya, rivojlanish, avlod.

Ключевые слова: Кураш, молодежь, здоровье, спорт, молодежь, чемпионат, образ жизни, физическое воспитание, развитие, поколение.

Keywords: Kurash, youth, health, sports, youth, championship, lifestyle, physical education, development, generation.

Dolzarbliigi: O'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama jismonan ham intellektual salohiyatli qilib tarbiyalash bugungi kunning dozarb, o'z vaqtida kechiktirib bo'lmaydigan vazifa sifatida qaralmoqda. Ushbu masala yuzasidan davlatimiz tomonidan bir qator dasturlar amaliotga joriy qilinmoqda. Ushbu dasturlarni amalga oshirish asosan, joylarda faoliyat yuritayotgan ustoz va murabbiylarga bog'liqligi hammamizga ma'lum. Bugungi kunda yurtitimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalarini ko'proq tashkil etish orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, sportga bo'lgan qiziqishini, mardlik va vatanparvarlik ruhini ongiga singdirish, ona Vatanga mehr-muhabbati, sadoqat tuyg'ularini kamol toptirish, shuningdek, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirish hamda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Kurashchilarning jismoniy tarbiyasi umumiy ta'lim-tarbiya tizimida alohida o'rin tutadi, uning asosiy vazifasi – kurashchilarni barkamol rivojlanishini ta'minlash, sog'lom, jismonan rivojlangan va mukammal kurashchilarni tarbiyalash hisoblanadi.

Yurtimiz vakillarining Olimpiya o'yinlari, jahon chempionatlari, Osiyo o'yinlari va chempionatlari hamda xalqaro musobaqalarda yuksak natijalarga erishayotgani, dunyoda O'zbekistonning obro'-e'tibori va sport salohiyati yanada oshayotganini ko'rsatib turibdi, Respublikamiz hududlarida jahon andozalariga mos muhtasham sport inshootlari barpo etilayotgani, o'quvchi va talaba yoshlar o'rtasida uch bosqichdan iborat «Umid nihollari», «Barkamol avlod» va «Universiada» sport musobaqalarini tashkil etilgani va ularda shug'ullanuvchi yoshlarni ko'payib borayotgani ayniqsa e'tiborlidir. Shu bilan bir qatarga, mamlakatimizning barchajoylarida, chekka-chekka hududlarida ham ommaviy sportning inson va oila hayotidagi muhim ahamiyati, uning jismoniy va ma'naviy sog'lomlikning asosi ekanini targ'ib-tashviq qilinid, hayotga katta umid bilan sportga kirib kelayotgan yoshlarni zararli odatlardan asrash, ularga o'z qobiliyat va iste'dodlarini ro'yobga chiqarishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, ular orasidan kelajakda jahon arenalarida yuqori natija ko'rsatadigan iqtidorli kurashchilarni saralab olish hamda maqsadli tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida muhim va dolzarb vazifalardan biri bo'lib turibdi.

O'zbekiston Respublikasi hududlarida jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish, yoshlarni ommaviy sportga jalb qilish, aholining barcha qatlamlari, ayniqsa yosh avlodni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga jalb

etish, mamlakatimizda bu borada yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanish natijadorligini oshirish maqsadida qator qonun, farmon va qarorlar qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning tomonidan Kurash sport turini yanada rivojlantirish va ommalashtirish uchun bir qancha Farmon va Qarorlari o'z natijalarni ko'rsatmoqda. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, Prezidentimiz tomonidan 2017 yil 2 oktyabrdagi "Kurash milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3306-sonli, 2020 yil 4 noyabrdagi "Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4881-son Qarorlarida, shuningdek, jismoniy tarbiya va sportga oid chiqqan hukumat qaror va farmonlarida belgilangan vazifalar, barcha ta'lim muassasalarida bugungi kunda eng dolzarb masala, ya'ni barcha turdagi aholi jumladan yoshlar o'rtasida jismoniy tarbiya va sport harakatini kuchaytirish, uning ommaviyligini oshirish, jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini yangi usul va vositalar orqali tashkil qilish va o'tkazish, ko'proq yoshlarni sport mashg'ulotlariga ommaviy ravishda uzluksiz jalb qilishga va rivojlantirishga qaratilgan hamda ommaviy-sport tadbirlarini tashkil qilishga yo'naltirilgan.

Mamlakatimizning har bir fuqarosi oldida mustaqil va buyuk davlat qurishdek murakkab va sharaflil vazifalar turar ekan, ta'lim muassasalari bu vazifani hal etishda yetishib kelayotgan avlodga sog'lom turmush tarzini singdirish, ularning komil inson bo'lib shakllanishlariga o'zlarining barcha bilimlarini va kuch-qudratlarini ishga solishlari lozim.

Yurtimizda yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash farzandlarimizning irodasini toblash, mustaqil dunyo qarashini shakllantirish, ongu fikriga Vatanga sadoqat va el-yurtga, mehr-muhabbat tuyg'ularini qaror toptirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ana shunday ezgu maqsadlarga xizmat qiluvchi soha – bolalar sportini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Sog'lom turmush tarzida inson salomatligini mustahkamlovchi-oqilona kun tartibi, aqliy va jismoniy mehnatning uzviy mutanosibligi, jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanish, badanni chiniqtirishda tabiiy omillardan oqilona foydalanish, shaxsiy va ijtimoiy gigiena qoidalariga rioya qilish, zararli odatlarga berilmaslik kabi kompleks tadbirlar mujassamlashgan. Chunki sog'lom turmush tarzida insonning foydali ijtimoiy-ma'naviy faoliyati yashash, kamol topish uchun zarur bo'lgan eng muhim xususiyatidir.

Hozirgi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy rivojlanishiga va jismoniy tayyorgarligiga aloqador bo'lgan har bir mutaxassis-pedagog, jismoniy tarbiya tashkilotchisi o'quvchilar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarning nihoyat yuksak darajada o'tkazilishiga, o'quvchilarning yoshi, jinsi, sog'ligini hisobga olgan holda to'g'ri tashkil qilinishiga ahamiyat berilishi lozim.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni ta'kidlab o'tish joizki, Mamlakatimizda yoshlar o'rtasida Kurash sportini rivojlantirish, yoshlarni jismoniy tarbiya, sport va ommaviy sportga qiziqtirish hamda uni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida birinchi galda: -yoshlarning jismoniy va ruhiy jihatdan kamol topishini ta'minlash; yoshlarda Kurashga mehr uyg'otish; yoshlarni jismoniy tarbiyalashning

ilmiy asoslangan zamonaviy tizimlari shakl va uslublarini joriy etish; ustoz-murabbiylarni, pedagog-kadrlarni yetakchi ilmiy hamda ta'lim markazlarida va chet ellarda tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish; bugungi kun talabiga javob beradigan adabiyotlar, uslubiy qo'llanmalar bilan ta'minlash; moddiy texnika bazasini mustahkamlash zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Kurash milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3306-sonli Qarori. 2017 yil 2 oktyabr
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4881-son Qarori. 2020 yil 4 noyabr
3. R.S.Salomov. – “Sport mashg‘ulotlarining nazariy asoslari” O‘quv qo‘llanma. T.; 2007 yil.
4. N.A.Tastanov. – “Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati” Darslik.T.; 2017 yil.
5. A.R.Taymuratov – “Kurash nazariyasi va uslubiyati”. O‘quv qo‘llanma T.; 2020 yil.

УДК 796.851:796.015.12

IMPROVEMENT OF COMBINATIONAL AND COUNTERATTACKING ACTIONS OF FREESTYLE WRESTLERS IN CONDITIONS OF COMPETITIVE ACTIVITY

Zufarov T.

docent, Chirchik State Pedagogical University,
Uzbekistan

Anvarov J., Musoyev Sh., Obidov M., Valijonov B.
student

Chirchik State Pedagogical University,
Uzbekistan

Abstract. This article presents and experimentally tested a technique for Improvement of combinational and counterattacking actions of freestyle wrestlers in conditions of competitive activity, as well as the results obtained during the pedagogical experiment. A technique has been developed to improve the combined actions of freestyle wrestlers, contributing to the development of technical and tactical training used in competitions.

Keywords: freestyle wrestling, technical-tactical training, combinational actions, counterattacking actions, competitive activity, training methodology,

pedagogical experiment, performance improvement, sports training, athlete development

INTRODUCTION

Relevance. With the independence of the Republic of Uzbekistan, much attention is paid to the development of physical culture and sports, which is confirmed by the adopted laws and regulations.

The modern system of education of highly qualified athletes — members of Olympic national teams - places special requirements on the professional training of coaches. It includes a system of fundamental knowledge and the level of professional activity of specialists in the field of theory and methodology of sports training [1, 2, 3, 4].

One of the priority sports that is receiving increased attention is freestyle wrestling, one of the oldest sports. Every year the level of sports achievements increases, which requires improving the quality of training of athletes.

There are significant reserves in the training of wrestlers based on technical and tactical training of wrestlers. They include typological characteristics of athletes and methods of conducting duels in a combined version (from one after another to several variants of technical actions) and do not take into account individual technical movements (techniques) on the stand and table.

Object of research. The training process of training of wrestlers of the freestyle wrestling.

Organization of the study. The study was conducted in the gym of the Chirchik State Pedagogical University.

In the main pedagogical experiment, all participants were divided into control and experimental groups. The number of people in the groups was equal to 10 qualified freestyle wrestlers.

Athletes of the experimental group trained according to the developed program, using methods of programming and organization of the training process, taking into account the positive effects.

Athletes of the control group trained according to generally accepted programs.

The experiment evaluated the dynamics of the level of technical and tactical readiness and competitive activity. In terms of technical and tactical readiness and athletic performance, the subjects of the experimental and control groups did not have significant differences at the beginning of the experiment.

At the end of the experiments, the advantage of the indicators of the experimental groups and the reliability of their differences confirmed the effectiveness of the proposed methods for improving the combined actions of freestyle wrestlers, taking into account the specifics of competitive activity.

On the basis of the conducted experiments, the correctness of the proposed hypothesis was proved and an effective method for improving the combination actions of freestyle wrestlers was proposed, taking into account the specifics of competitive activity [5,6].

Program of Training Sessions for Improving the combinational and counterattacking actions of Freestyle wrestlers in competitive conditions.

When developing programs, it is necessary to take into account the fact that modern freestyle wrestling with increased training and competitive loads requires an optimal level of technical preparedness from athletes.

Analysis of special scientific literature, the study of best practices of leading experts, examine the levels of technical and tactical training, the analysis of competitive activity, the results of a study of the relationship between the level of technical readiness and parameters of physical fitness were the basis for the development of a programme of training sessions for wrestlers at the development of the combinative action [5].

Training of the combination nature of technical techniques is aimed at improving the ability of athletes, respectively, to prepare for competitions and to display tactical actions.

The program lasts for 3 months, divided into three stages, each stage for thirty days. Classes were held from January 2024 to March 2024. Each stage was given ten days (15 minutes each), aimed at combining actions in training sessions. In each of them, combinations of techniques were used in the classes (TABLE 1).

In addition, in each stage, ten days (15 minutes) were allocated for performing combination actions with 50% and 100% resistance according to the same scheme. Of course, here, first of all, when performing combination actions, the study and development of skills are considered, and then the task with resistance [4, 8,9].

TABLE 1. Program for performing combination techniques

№	Content	Load in minutes	January	February	March
1	Fight in the grip in order to constrain the opponent's movements.	150'	150'	-	-
2	To lead a tough, constraining, pressing struggle	150'	150'	-	-
3	Fight in a low stance and from an off-grip position	150'	-	150'	-
4	Transfer to the stalls with a jerk by the hand with a footrest	150'	-	150'	-
5	Stalling by twisting the arm and neck from above-from the front-stalling by twisting the wrist and neck	150'	-	-	150'
6	Roll with a tilt and leg grip.	150'		-	150'
7	A turnover using a backward throw with a headlock from above and a single leg lock	150'	150'	-	-
8	A backward throw with the head push of the hips and a double leg lock	150'	-	150'	-
9	Turn-over by backward throw with an inside single leg lock	150'	-	-	150'
10	A backward throw by a single leg lock with head pressed against the opponent's hip	150'	-	-	150'
Subtotal:		1500'	450'	450'	600'

RESEARCH RESULTS

The process of improving the combined actions of freestyle wrestling wrestlers, in addition to passing them knowledge, forming their skills, also provides control over their technical and tactical readiness. The subject of control of tactical training is the dynamics of tactical skill of the athlete. The level of tactical readiness of a wrestler is determined in the course of his training and competitive activities. [11].

At the beginning and at the end of the pedagogical experiment, we determined the level of performance of combination actions of wrestlers, this allowed us to select the following indicators of tactical actions:

1. Pedagogical evaluation of a 2-way combination of techniques (score);
2. Pedagogical evaluation of a 3-way combination of techniques (score);
3. Pedagogical evaluation of a 4-way combination of techniques (score);
4. Execution time of a 2-way combination of techniques (sec.);
5. Execution time of a 3-way combination of techniques (sec.);
6. Execution time of a 4-way combination of techniques (sec.).

The following are the indicators of control tests of wrestlers of the experimental and control groups at the beginning and at the end of the pedagogical experiment (Table 2,3,4,5)

TABLE 2. Indicators of control tests for wrestlers of the experimental group at the beginning of the pedagogical experiment

N ^o	Surname and name	Pedagogical assessment of 2-way combination of techniques (score)	Pedagogical assessment of a 3-move combination of techniques (points)	Pedagogical assessment of a 4-move combination of techniques (points)	Execution time of a 2-way combination of techniques (sec.)	Execution time of a 3-way combination of techniques (sec.)	Execution time of a 4-way combination of techniques (sec.)
1	A-v	7	6	6	2,5	3,7	4,9
2	V-v	8	7	6	2,1	4,3	4,1
3	D-v	6	6	5	3,2	3,5	5,2
4	S-v	5	5	6	2,9	3,5	4,8
5	K-v	7	6	6	2,6	3,7	4,6
6	Ka-v	8	7	8	2,1	3,5	4,3
7	J-v	8	8	7	2,4	3,8	4,8
8	T-v	7	7	7	2,7	3,5	4,4
9	F-v	8	8	7	2,3	3,3	4,7
10	Ya-v	9	8	8	2,8	3,5	4,2
X		7,3	6,8	6,6	2,56	3,63	4,6
σ_n		1,16	1,03	0,97	0,35	0,28	0,35

TABLE 3. Indicators of control tests for wrestlers of the control group at the beginning of the pedagogical experiment

№	Surname and name	Pedagogical assessment 2-way combination of techniques (score)	Pedagogical assessment of a 3-move combination of techniques (points)	Pedagogical assessment of a 4-move combination of techniques (points)	Execution time of a 2-way combination of techniques (sec.)	Execution time of a 3-way combination of techniques (sec.)	Execution time of a 4-way combination of techniques (sec.)
1	S-v	8	6	6	2,4	3,5	4,5
2	G-v	9	8	8	2,6	3,9	4,4
3	D-v	7	7	6	3,1	3,6	5,7
4	K-v	7	6	6	2,7	3,4	4,4
5	L-v	5	8	6	2,7	4,2	4,9
6	B-v	7	7	6	2,6	3,3	4,8
7	T-v	8	7	7	2,4	3,5	4,8
8	P-v	7	6	6	2,7	3,8	4,9
9	Sh-v	8	8	7	2,6	3,1	4,5
10	Yu-v	8	8	7	2,4	3,4	4,4
X		7,4	7,1	6,5	2,62	3,57	4,73
σ_n		1,1	0,88	0,71	0,21	0,32	0,40

Indicators of control tests for wrestlers of the experimental group at the

Thus, the implementation of the proposed experimental program made it possible to increase the level of performance of combined and counterattacking actions of freestyle wrestling wrestlers, both in the training process and in competitive activities.

The comparative statistical analysis carried out in both groups indicates a significant advantage of the method developed by us. [6,7,8].

CONCLUSIONS

1. An analytical review of the scientific and methodological literature has shown that at present the literature sources contain quite a lot of information about the technical and tactical training of qualified freestyle wrestling wrestlers. However, to date, there are no purposeful guidelines for improving the training process that contribute to the effective development of combination actions when performing a technical reception, taking into account the requirements of modern competition rules [7, 8].
2. As a result of the performed research, it is shown that the level of performance of combination actions has the greatest influence on the effectiveness of competitive activity in freestyle wrestling [6].
3. As a result of the study, we found that by the end of the pedagogical experiment, the level of technical and tactical readiness increased in the control and experimental groups. However, the experimental group training according to the method developed by us showed the highest results. Thus, the statistical analysis of the material obtained in the pedagogical experiment shows the advantage of the method of development of combination actions developed by us, using specially selected exercises and training tasks. The results of the research

conducted on the above results also reveal the effectiveness of the developed technique of technical and tactical readiness of qualified freestyle wrestling wrestlers, which is based on performing combination actions taking into account the specifics of competitive activity [9].

4. The use of the developed methodology for the development of combination actions, which contributes to the development of technical and tactical readiness by selecting a variety of tactical solutions, allows you to effectively and purposefully manage the training process. It also has a positive effect on the competitive activity of freestyle wrestling wrestlers [5,10].

References:

1. Presidential Decree No. UP-158 dated October 16, 2024, as amended on March 19, 2025, "On Measures for Further Improvement of the System of Training Qualified Personnel and the Introduction of International Educational Programs in Vocational Education"
2. Law of the Republic of Uzbekistan "on physical culture and sports" (in the new version) dated September 4, 2015 No. L.R.Uz-394.
3. Resolution No. 356 of 08/11/2023. // Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan On organizing the activities of the Specialized Olympic Reserve School for Wrestling under the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan
5. Shakhmuradov, Y. A. (2011). Freestyle Wrestling: Scientific and Methodological Foundations of Long-Term Training of Wrestlers (2nd ed., revised and expanded). Makhachkala: Epoch Publishing House, pp. 8–14.
6. Kerimov F.A. Scientific studies in the field of sports. - Tashkent.: Uzbekistan State Physical Culture, 2004.
7. Improvement of combined actions of greco-roman style wrestlers taking into account the specifics of competitive activity Telmon Achilov, Timur Zufarov // <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/issue/view/292> 1913 – 1917
8. Achilov, T. S., & Zufarov, T. U. (2019). Improving combinational actions of Greco-Roman wrestlers taking into account the specifics of competitive activity. Fan-Sportga: Scientific-Theoretical Journal, (3), 16–23. <https://lib.cspu.uz/index.php?newsid=12341>
9. Temur Umarovich Zufarov Improvement of combination actions in qualified Greco-roman style wrestlers. Academic research in educational sciences volume 2 | issue 6 | 2021 issn: 2181-1385 scientific journal impact factor (sjif) 2021: 5.723 doi: 10.24412/2181-1385-2021-6-995-999// [sovershenstvovanie-kombinatsionnyh-deystviy-u-kvalifitsirovannyh-bortsov-greko-rimskogo-stilya \(1\).pdf](https://lib.cspu.uz/index.php?newsid=12341)
10. Kim, V. A. (2003). Counterattacks in judo: Research methods and training challenges (L. P. Yugay, Ed.). [Monograph]. Tashkent. 2003 Page 88-110

УДК 796.81:796.012-053.5

АНКЕТИРОВАНИЕ ЮНЫХ БОРЦОВ 9–10 ЛЕТ О ЗНАЧЕНИИ ПОДВИЖНЫХ ИГР В ТРЕНИРОВКАХ

Зуфаров Т.

доцент Чирчикского государственного педагогического университета
Узбекистан, г.Чирчик

Аннотация: в статье представлены результаты анкетирования юных борцов 9–10 лет, направленного на выявление их отношения к подвижным играм, используемым в тренировочном процессе. Опрос показал, что большинство детей положительно воспринимают игровые методы и отмечают их значимость в освоении базовых приёмов борьбы. Полученные данные подтверждают необходимость систематического использования подвижных игр на тренировках для повышения интереса, мотивации и развития двигательных навыков у спортсменов младшего школьного возраста.

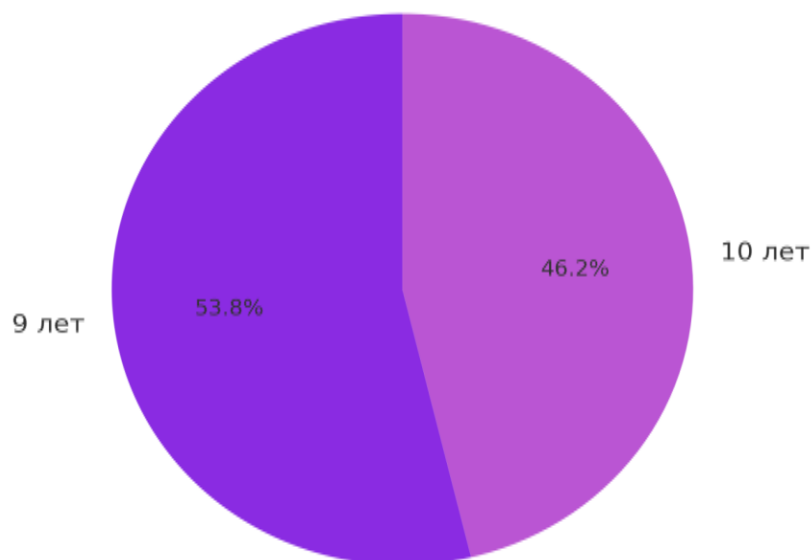
Ключевые слова: анкетирование, подвижные игры, юные борцы, греко-римская борьба, двигательные навыки, мотивация.

Введение: современная спортивная педагогика подчёркивает особую роль игровых методов в подготовке детей младшего школьного возраста. В возрасте 9–10 лет у спортсменов наблюдается высокая подвижность, эмоциональность и потребность в игровой деятельности. Подвижные игры в тренировках по греко-римской борьбе не только способствуют развитию физических качеств и координации, но и делают процесс обучения более привлекательным и доступным.

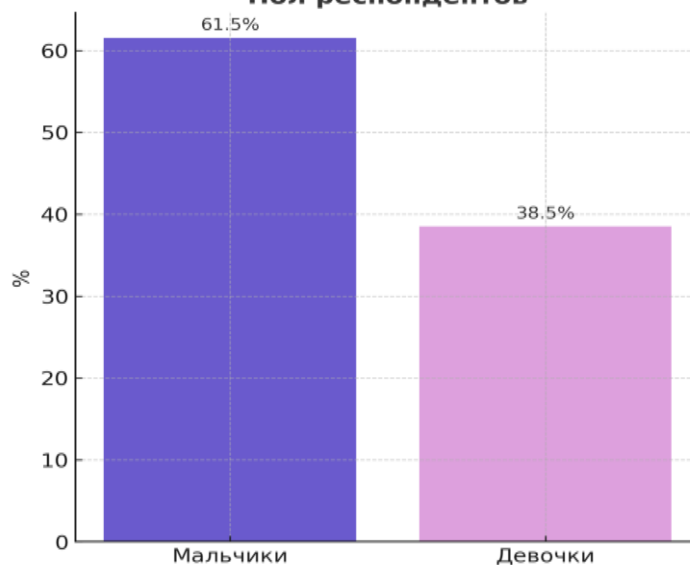
Цель исследования: определить восприятие подвижных игр юными борцами 9–10 лет и установить их значение для освоения технических приёмов борьбы.

Методы: в исследовании приняли участие 26 юных спортсменов в возрасте 9–10 лет, занимающихся греко-римской борьбой. Основным методом стало анкетирование, включавшее вопросы о восприятии подвижных игр, их регулярности и влиянии на освоение приёмов.

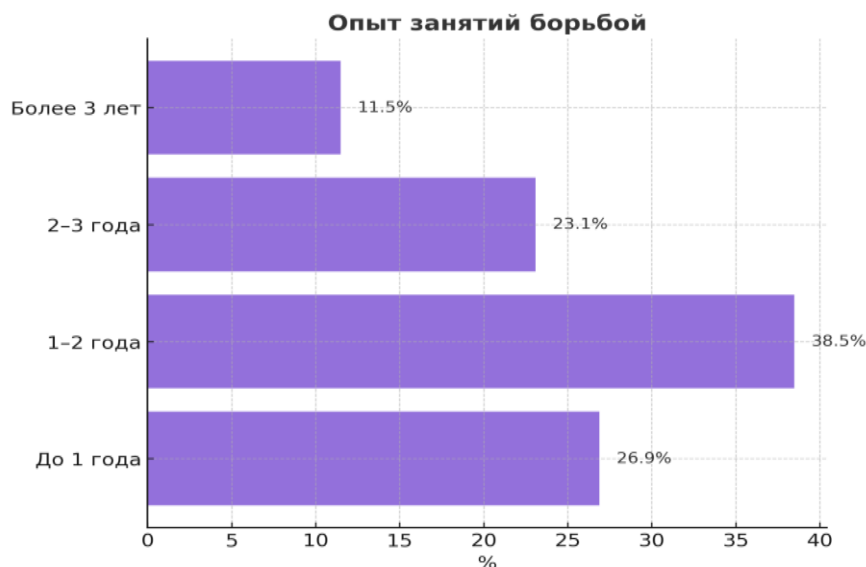
Результаты: анкетировании обоснованы пять основных вопроса. Возраст участников: из 26 опрошенных спортсменов 14 детей (53,8%) составили девятилетние, а 12 (46,2%) десятилетние. Для обеих групп игры являются важным элементом тренировочного процесса, однако именно девятилетние отметили их как основной способ освоения базовых движений.

Возраст участников

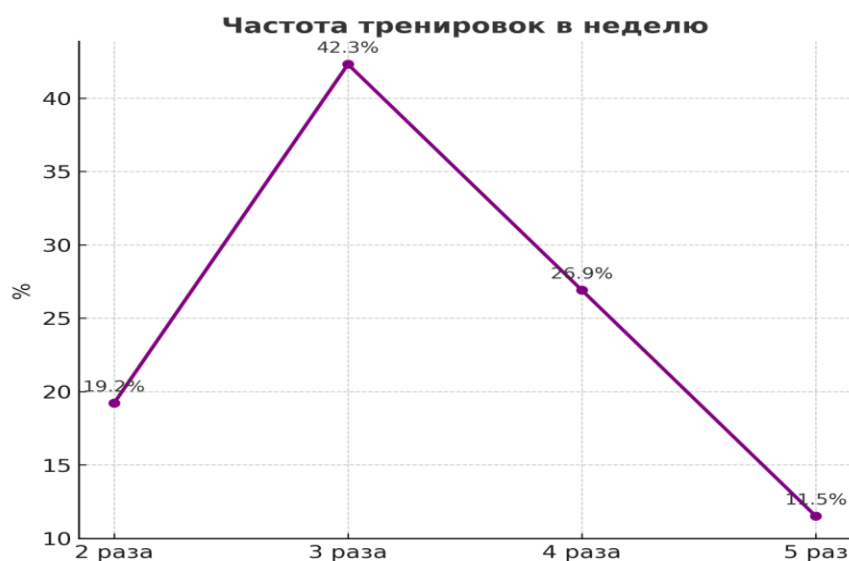
Пол респондентов: большинство участников мальчики (16 человек, 61,5%), девочек 10 (38,5%). Мальчики чаще связывают игры с развитием силы и скорости, тогда как девочки отмечают их ценность для уверенности, коммуникации и эмоциональной устойчивости.

Пол респондентов

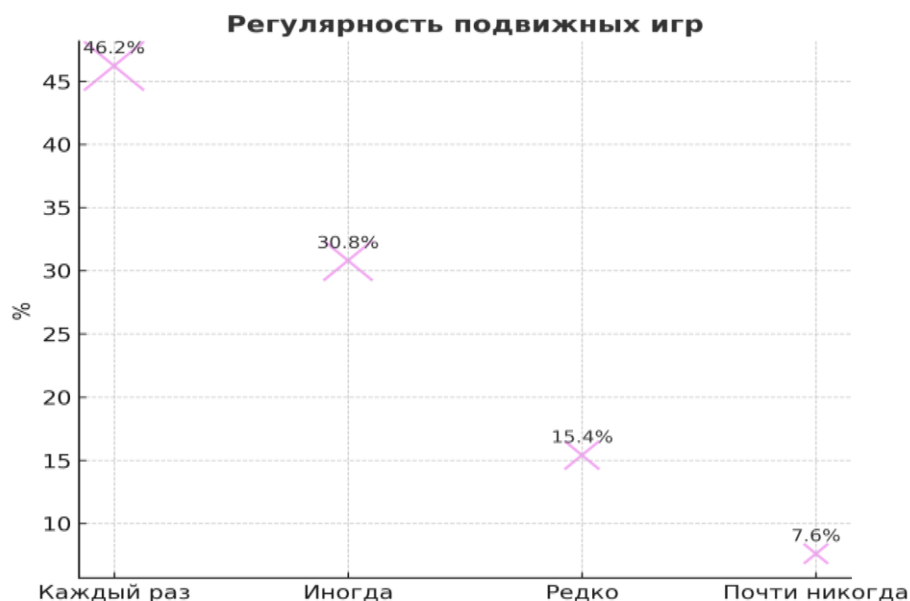
Опыт занятий борьбой: до 1 года занимаются 7 человек (26,9%), 1–2 года 10 (38,5%), 2–3 года 6 (23,1%), более 3 лет 3 спортсмена (11,5%). Новички подчеркнули роль игр как адаптационного средства, а более опытные борцы рассматривают их как способ разнообразить тренировки и поддерживать интерес.

Частота тренировок: по количеству занятий в неделю распределение следующее: 2 раза 5 человек (19,2%), 3 раза 11 (42,3%), 4 раза 7 (26,9%), 5 раз 3 (11,5%). Большинство детей с оптимальной нагрузкой (3 раза в неделю) считают игры важным средством для поддержания эмоционального фона и мотивации.

Регулярность использования игр на тренировках. Почти половина опрошенных (12 человек, 46,2%) указали, что играют на каждой тренировке. Иногда 8 детей (30,8%), редко 4 (15,4%), почти никогда 2 (7,6%). Таким образом, свыше 75% респондентов регулярно сталкиваются с играми, подтверждая их значимость, однако часть выборки отметила их недостаточное применение.

Выводы: подвижные игры занимают значимое место в тренировочном процессе юных борцов 9–10 лет. Дети положительно оценивают их влияние на освоение захватов, бросков и других технических приёмов. Игры способствуют формированию интереса к тренировкам, повышению мотивации и развитию физических качеств. Регулярное включение подвижных игр обеспечивает эмоциональную привлекательность занятий и усиливает педагогический эффект.

Список литературы:

1. Бальсевич, В. К. Теория и практика физического воспитания и спортивной тренировки. – М.: ФиС, 2010. – 320 с.
2. Верхошанский, Ю. В. Основы специальной физической подготовки спортсменов. – М.: Советский спорт, 2013. – 430 с.
3. Лутфуллина, Р. (2024). Метод анкетирования для анализа тренировочного процесса // Фан спорта журнал. – С. 5–12.
4. Матвеев, Л. П. Теория и методика физической культуры. М.: Физкультура и спорт, 2005. – 544 с.
5. Платонов, В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Киев: Олимпийская литература, 2015. – 820 с.
6. Харлампиев, А. А. Подвижные игры в системе физического воспитания. М.: Просвещение, 2008. – 210 с.
7. Lubyshcheva, L. I. Physical culture and sport in the education system. – Moscow: Theory and Practice of Physical Culture, 2012. – 278 p.
8. Improvement of combined actions of greco-roman style wrestlers taking into account the specifics of competitive activity Telmon Achilov, Timur Zufarov // <http://serisc.org/journals/index.php/IJAST/issue/view/292> 1913 – 1917

УДК786

ОСНОВНЫЕ МОТИВАЦИИ ПОСЕЩЕНИЯ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ У СТУДЕНТОВ

Зуфаров Т.

доцент Чирчикского государственного педагогического университета
Узбекистан, г.Чирчик

Шерматов Ш., Данияров Р.

студент Чирчикского государственного педагогического университета
Узбекистан, г.Чирчик

Аннотация. В данном тезисе рассматриваются основные мотивационные факторы, побуждающие студентов к посещению занятий по физической культуре. Анализируются как внутренние (интерес к физической активности, стремление к самосовершенствованию, поддержание здоровья), так и внешние (оценивание, требования учебной программы, влияние окружения) мотивы. Особое внимание уделяется роли преподавателя в формировании устойчивой мотивации, а также влиянию современных условий обучения и образа жизни студентов. Подчеркивается значимость физической культуры как средства укрепления здоровья, повышения работоспособности и формирования гармонично развитой личности. Результаты могут быть использованы для совершенствования методики преподавания и повышения вовлеченности студентов в учебный процесс.

Ключевые слова: мотивация, здоровый образ жизни, получение зачёта, студенты, физическое воспитание.

Abstract

This thesis examines the main motivational factors that encourage students to attend physical education classes. Both intrinsic motives (interest in physical activity, desire for self-improvement, maintaining health) and extrinsic motives (assessment, academic requirements, and social influence) are analyzed. Special attention is given to the role of the teacher in developing stable motivation, as well as the impact of modern learning conditions and students' lifestyles. The importance of physical education as a means of improving health, increasing work capacity, and forming a well-rounded personality is emphasized. The results can be used to improve teaching methods and increase student engagement in the educational process.

Keywords: motivation, healthy lifestyle, getting credit, students, physical education.

Современные социальные реалии жизни выдвигают повышенные требования к личности выпускников вуза. Работодатели заинтересованы в

конкурентно способных специалистах. На собеседование с работодателем все претенденты приходят с дипломом. Поэтому из их большинства работодатель выберет наиболее здорового и работоспособного. Цель физического воспитания в вузе - формирование физической культуры личности студентов. Критерием эффективности этого процесса является повышение уровня здоровья, физического развития, физической и функциональной подготовленности и работоспособности, формирование здорового образа и стиля жизни, а также использование студентами средств физической культуры и спорта для активного отдыха и досуга [1].

Специалисты считают, что успешность в любой деятельности человека зависит от наличия мотивов и мотиваций [3]. Мотивы человека отражают его потребности, личностные диспозиции и состояние, могут выступать как цель или предмет удовлетворения потребности, побуждений или намерений. Мотив является одной из составляющих мотивационной сферы. Мотивации делят на внутренние организованные, обусловленные потребностями личности, и внешне организованные, обусловленные внешними стимулами [3]. Источниками мотивации студентов могут быть внешние (поощрения, награды, в том числе зачёт по физкультуре) и внутренние (потребность в признании, самоутверждении) [2].

На базе общей мотивации учебной деятельности (профессиональной, когнитивной, прагматической, социально-общественной и лично-престижной) у студентов вузов появляется определенное отношение к разным учебным предметам. Оно обуславливается: важностью предмета для профессиональной подготовки, интересом к определенной отрасли знаний и к данному предмету, качеством преподавания или удовлетворенностью занятиями по данному предмету, мерой трудности овладения этим предметом исходя из собственных способностей, взаимоотношениями с преподавателем данного предмета и одногруппниками.

Проблема мотивов и мотивации физкультурно-спортивной деятельности и посещения занятий по физической культуре является одной из актуальных, поскольку студенты, особенно 1 курса, считают данный предмет необязательным, что требует поиска новых путей повышения эффективности занятий по физической культуре в вузе [1; 3]. Наличие ведущей мотивации придает активности человека более деятельный характер. В нашем случае, это то, ради чего и почему студенты посещают занятия по физической культуре, которые из-за высоких учебных и психоэмоциональных нагрузок, недостатка времени и дороговизны фитнес-услуг остаются практически единственной формой двигательной активности для большинства студентов. Академические занятия 1 раз в неделю призваны обеспечить лишь минимум двигательной активности. Несмотря на это студенты часто прогуливают и их. Мы решили провести исследование и выявить ведущие мотивации посещения занятий по физической культуре у студентов экономического факультета, которые помогут преподавателям физического воспитания в поиске путей повышения эффективности процесса физического воспитания в вузе.

Исследование организовано и проведено в ЧГПУ на кафедре физического воспитания. В исследовании принимали участие 30 студентов (1 курс) экономического факультета.

Цель исследования — выявить ведущие мотивации посещения занятий по физической культуре студентов экономического вуза.

Задачи исследования:

1. Выявить ведущие мотивации посещения занятий по физической культуре студентов 1 -го курса экономического факультета.

Результаты исследования. Для решения первой задачи было проведено анкетирование студентов, в котором предлагалось оценить по 5-тибальной шкале основные мотивации посещения занятий по физической культуре (табл. 1).

Выявлено, что у студентов 1 курса ведущей мотивацией является внешне организованная, так как и девушки и юноши поставили наибольший балл за мотивацию «получение зачёта» (средняя оценка 4,8). Среди внутренне организованных мотиваций наиболее значимой для студентов 1 курса является мотивация «для здоровья» (2,7). Однако считать её ведущей нельзя, так как оценка ниже 4-х баллов. Настораживает тот факт, что студенты 1 курса не считают занятия по физической культуре средством общения и развлечения (средние оценки 1,3 и 1,4).

Таблица 1

Мотивации посещения занятий по физической культуре студентов 1 курса экономического факультета

1 курс (n = 30)			Мотивации
Ср. оценка	Девушки (n = 15)	юноши (n = 15)	
4,8	4,9	4,6	Получение зачёта
2,7	3,2	2,1	«Для здоровья»
1,9	1,8	2,0	Совершенствование физических качеств
1,3	1,5	1,4	Развлечение
1,5	1,2	1,3	Повышение спортивного мастерства
2,3	2,5	2,1	Совершенствование двигательных умений и навыков
1,4	1,5	1,2	Общение

Выводы: Ведущей мотивацией посещения занятий по физической культуре у студентов экономического факультета является внешне организованная - «получение зачёта». У студентов 1 курса она является единственной. Мотивацией, имеющей самую низкую оценку у девушек, является «совершенствование физических качеств», у юношей — «общение».

Список литературы:

1. Усманходжаева М.Т. *Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi*. – Ташкент: О'qituvchi, 2005.
2. Эгамбердиева Т., Тоштемиров О. Talaba-yoshlarning jismoniy faolligini oshirishning innovatsion-pedagogik xususiyatlari // *Fan-Sportga*, 2020.
3. Азимов И.Г. *Umumiy va sport fiziologiyasi bo'yicha amaliy mashg'ulotlar*. – Ташкент: О'qituvchi, 1992.
4. Зуфарова Т.У. Talabalarda jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga motivatsiyani shakllantirish masalalari // *Fan va ta'lim*, 2019.
5. Хайитматов Н.Б. Physical education and sports in strengthening health of youth // *Uzbek Scholar Journal*, 2022.
6. Хамраева З.Б. Pedagogical categories of physical exercises in higher education institutions // *International Journal of Pedagogics*, 2023.
7. Кувватов У.Т. Interest in independent physical education activities of students // *International Journal of Social Science*, 2023.
8. Умаров С.М. Goals and objectives of training in physical education // *Educational Research in Universal Sciences*, 2023.
9. Рахимов Б.Ч. Uzbek national wrestling as a means of physical education // *International Journal of Scientific Trends*, 2024.
10. Исроилов Ш.Х., Асатова Г.Р. Development of physical culture education in Uzbekistan // *Science and Sport*, 2015.

УДК 796.922.093.1-053.6

ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА ЛЫЖНИКОВ-ГОНЩИКОВ 14-16 ЛЕТ К СОРЕВНОВАНИЯМ ПО РАЗЛИЧНЫМ СТИЛЯМ ПЕРЕДВИЖЕНИЯ НА ЛЫЖАХ

Кайназаров Н.Д.

Актюбинский региональный университет им.К.Жубанова
г. Актобе. Республика Казахстан

Актуальность работы. Вопросы подготовки к соревнованиям классическим стилем нашли отражение в ряде научных работ [1-4]. Вместе с тем, в настоящее время отсутствуют исследования, посвящённые подготовке юных лыжников-гонщиков в возрасте 14-16 лет к соревнованиям, включающим совмещение классического и конькового стилей.

Помимо этого, широкое распространение получили соревнования со сменой стиля (скиатлон), в рамках которых в одной гонке сочетаются классический и коньковый стили передвижения [5]. Это обуславливает необходимость особого подхода к разработке тренировочного процесса,

предусматривающего комплексную подготовку спортсменов к передвижению обоими стилями.

Следует также отметить, что в последние годы методика подготовки спортсменов претерпела существенные изменения, основанные на учёте индивидуальных морфологических, физиологических и психологических характеристик организма [6].

Обоснование системы подготовки юных лыжников-гонщиков к соревновательной деятельности с использованием различных стилей передвижения и учетом биологических особенностей молодых спортсменов представляет собой актуальную научно-практическую проблему.

Цель исследования. Научно обосновать методику подготовки юных лыжников-гонщиков в возрасте 14–16 лет к соревновательной деятельности с использованием различных техник лыжного хода.

Задача исследования.

1. Провести анализ современного состояния методики предподготовки юных лыжников-гонщиков к соревнованиям.

2. Установить оптимальные морфофункциональные модели юных лыжников-гонщиков, обеспечивающие высокую результативность в соревнованиях с применением классического и конькового стилей передвижения.

3. Разработать наиболее эффективную методику предварительной подготовки спортсменов к соревновательной деятельности с использованием различных техник лыжного хода.

Организация исследования. Проведена разработка модельных характеристик ведущих юных лыжников-гонщиков, ориентированных на классический и коньковый стили передвижения. При этом учитывались антропометрические данные и показатели функционального состояния спортсменов. Второй этап исследования проводился в условиях учебно-тренировочного сбора (продолжительность 50 дней). Спортсмены были разделены на две группы:

-контрольную, в которой применялась традиционная методика тренировки (чередование стилей передвижения через день);

-экспериментальную, в которой использовалась разработанная нами методика подготовки.

Контрольная и экспериментальная группы включали по 20 спортсменов.

При построении занятий для обеих групп учитывались современные требования к организации учебно-тренировочного процесса: направленность упражнений, их интенсивность, продолжительность серий и интервалы отдыха между нагрузками. Тренировочные занятия в обеих группах проводились одновременно, после чего регистрировались полученные результаты. Производился сравнительный анализ показателей контрольной и экспериментальной групп.

В исследовании были использованы следующие методы:

- Антропоскопические и антропометрические методы: определялись линейные размеры тела, рассчитывались весо-ростовые индексы, а также индекс Скелии по Мануврье.

- Методы функциональной диагностики: измерялись частота сердечных сокращений (ЧСС), жизненная ёмкость лёгких (ЖЕЛ), показатель физической работоспособности (PWC_{170}) и другие.

- Рассчитывались индекс Скибинского, проба Руфье-Диксона, а также индекс Гарвардского степ-теста (ИГСТ).

Результаты исследований и их обсуждения. Антропометрические исследования юных лыжников-гонщиков показали статистически значимые более высокие значения роста (на 2,2%), массы тела (на 2,5%), длины ног (на 3,0%) и весо-ростового индекса (на 4,5%) ($p < 0,05$) у спортсменов, демонстрирующих лучшие результаты при использовании классического стиля передвижения. Различия по длине рук и индексу ног оказались недостоверными ($p > 0,05$) (табл. 1).

Таблица 1. Сравнительный анализ оптимальных модельных антропометрических характеристик юных лыжников-гонщиков при использовании различных стилей передвижения ($n=20$).

Антропометрические показатели	классический стиль		конькобежный стиль		t	p
	X_1+m_1	σ_1	X_2+m_2	σ_2		
Длина тела, см	180,00+0,91	2,87	176,00+0,97	3,06	3,54	<0,05
Масса тела, кг	70,00+0,88	2,71	68,00+0,63	2,00	2,53	<0,05
Длина рук, см	75,00+0,56	1,76	73,00+0,58	1,83	2,03	>0,05
Длина ног, см	108,00+0,78	2,35	104,00+0,70	2,11	2,99	<0,05
Индекс Скелий, %	89,90+0,15	0,46	87,90+0,14	0,45	0,67	>0,05
Индекс массы тела, кг/м ²	21,66+0,79	0,69	20,02+0,61	0,42	4,54	<0,05

Анализ антропометрических данных свидетельствует, что модельные характеристики юных лыжников-гонщиков варьируют в диапазоне 2,2–7,6% от средних значений тестирования и демонстрируют статистически значимые различия ($p < 0,05$) по большинству показателей.

Корреляционный анализ взаимосвязей антропометрических характеристик юных лыжников, успешно выступающих в классическом (r_1) и коньковом (r_2) стилях, выявил выраженные положительные корреляции между следующими параметрами: длиной тела и индексом ноги ($r_1 = 0,90$; $r_2 = 0,95$); длиной ног ($r_1 = 0,90$; $r_2 = 0,91$); длиной рук ($r_2 = 0,92$); длиной ног и индексом ноги ($r_1 = 0,70$; $r_2 = 0,89$); индекс массой тела ($r_1 = 0,52$; $r_2 = 0,75$); длиной рук и длиной ног ($r_2 = 0,87$); длиной рук и индексом ноги ($r_2 = 0,86$). Проведённый анализ функционального тестирования организма юных лыжников позволил определить диапазон показателей физической подготовленности,

соответствующий среднему уровню, который может быть принят в качестве нормативного для данного квалификационного уровня спортсменов.

При этом высокий уровень показателей физической подготовленности следует рассматривать как основную целевую установку в процессе общей и специальной физической подготовки юных лыжников-гонщиков.

Различия в показателях, характеризующих воздействие соревновательной нагрузки на сердечно-сосудистую систему при использовании классического и конькового стилей передвижения на лыжах, составили: тест Руфье-Диксона - 12%, частота дыхания во время нагрузки - 7,7%, частота сердечных сокращений после нагрузки - 4,3%, коэффициент выносливости — 3,75%, Гарвардский степ-тест - 2,6% ($p < 0,05$).

Полученные данные послужили основой для разработки модельных характеристик оптимальных физиологических параметров, обеспечивающих успешное выступление в классическом и коньковом стилях лыжного хода (рис. 1).

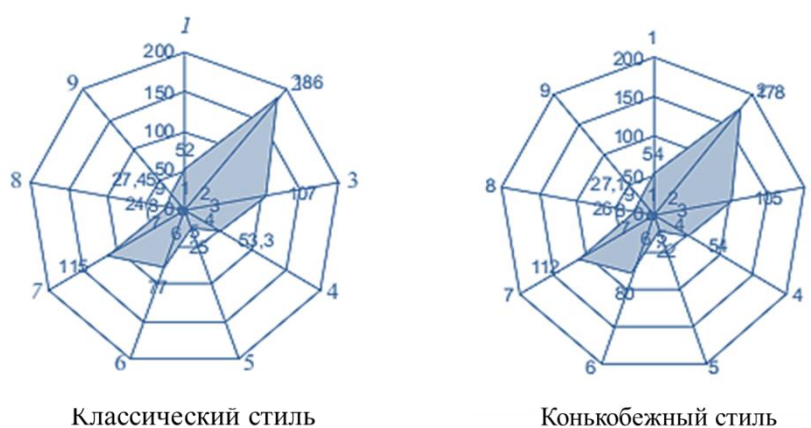

Рисунок 1. Модельные характеристики функционального состояния организма юных лыжников-гонщиков, обеспечивающие успешное выступление в соревнованиях с использованием классического и конькового стилей передвижения.

Условные обозначения: 1 - частота сердечных сокращений (ЧСС) в покое, удары в минуту; 2 - ЧСС после нагрузки, удары в минуту; 3 - PWC170, условные единицы; 4 - жизненная ёмкость лёгких (ЖЕЛ), литры; 5 - тест Руфье-Диксона, условные единицы; 6 - коэффициент выносливости, условные единицы; 7 - индекс Гарвардского степ-теста (ИГСТ), условные единицы; 8 - ЧД, вдохов в минуту; 9 - индекс Скибинского, миллилитры на килограмм.

Различные техники лыжного хода предъявляют специфические требования к организму спортсменов, что necessitates адаптацию двигательной структуры в соответствии с используемой техникой и последующую тренировку функциональных систем организма.

Данный факт определил необходимость разработки оптимальных подходов к планированию тренировочного процесса, учитывающих особенности классического и конькового стилей передвижения, особенно при подготовке к ключевым соревнованиям сезона.

Контрольная группа в период предсоревновательной подготовки применяла традиционную методику тренировки лыжников, при которой смена стиля передвижения осуществлялась через день (рис. 2).

Рисунок 2. Структура сочетания стилей передвижения на лыжах на этапе непосредственной предсоревновательной подготовки юных лыжников-гонщиков 14–16 лет (контрольная группа).

На основе результатов педагогических исследований была разработана методика организации тренировочного процесса, применённая в экспериментальной группе. Данная методика предусматривала одновременное использование классического и конькового стилей передвижения на лыжах в рамках одного тренировочного дня. Так, первое, основное, занятие классическим стилем было направлено на развитие специальных качеств подготовки лыжников, второе - тренировкой свободным стилем, которая служила подготовкой к основному занятию следующего дня. В следующий тренировочный день чередование стиля передвижения менялось (рис. 3).

Направленность тренировочных занятий, а также объем и интенсивность нагрузки в обеих группах (контрольной и экспериментальной) были сопоставимыми по своему характеру.

Рисунок 3. Структура сочетания стилей передвижения на лыжах на этапе непосредственной предсоревновательной подготовки юных лыжников-гонщиков 14–16 лет (экспериментальная группа).

Проведённые исследования продемонстрировали, что применённая методика предсоревновательной подготовки юных лыжников-гонщиков экспериментальной группы существенно повышает результаты в соревнованиях с использованием классического и конькового стилей передвижения (табл. 2).

В частности, результаты в гонке классическим стилем у спортсменов экспериментальной группы улучшились на 42 секунды ($p < 0,05$), в то время как на начальном этапе эксперимента статистически значимых различий между группами не выявлено.

Таблица 2. Сравнительный анализ показателей средней скорости и времени прохождения дистанции у контрольной и экспериментальной групп до и после проведения эксперимента ($n=10$).

Показатели		До эксперимента		После эксперимента		t	p
		X_1+m_1	σ_1	X_2+m_2	σ_2		
Классический стиль	КГ	Время преодоления дистанции,	2010+6,39	20,20	1965+3,98	12,58	5,98 <0,01
		Средняя скорость, м/с	4,97+ 0,05	0,15	5,09+ 0,03	0,10	2,07 >0,05
	ЭГ	Время преодоления дистанции,	2003+6,52	20,59	1923+5,02	15,86	9,72 <0,01
		Средняя скорость, м/с	5,00+ 0,05	0,16	5,20+ 0,04	0,14	3,13 <0,05
Конькобежный стиль	КГ	Время преодоления дистанции,	1910+5,26	16,62	1790+5,18	16,38	16,3 <0,01
		Средняя скорость, м/с	5,24+ 0,05	0,15	5,59+ 0,05	0,16	4,93 <0,05
	ЭГ	Время преодоления дистанции,	1915+6,05	19,12	1769+2,29	7,24	22,6 <0,01
		Средняя скорость, м/с	5,23+ 0,06	0,17	5,65+0,02	0,07	6,67 <0,05

Результаты гонки коньковым стилем у спортсменов экспериментальной группы также превосходили показатели контрольной группы, с разницей во времени прохождения дистанции на 21 секунду ($p < 0,05$).

В контрольной группе время преодоления дистанции классическим стилем улучшилось на 2,24% ($p < 0,01$), а средняя скорость увеличилась на 0,12 м/с. Однако статистически значимых различий по сравнению с исходными значениями не выявлено ($p > 0,05$). В экспериментальной группе время

прохождения дистанции сократилось на 4% ($p < 0,01$), а средняя скорость возросла на 0,2 м/с ($p < 0,05$).

В гонке коньковым стилем в контрольной группе время прохождения дистанции уменьшилось на 6,28% ($p < 0,01$), а средняя скорость увеличилась на 0,35 м/с. В экспериментальной группе соответствующие показатели составили 7,62% ($p < 0,01$) и 0,42 м/с ($p < 0,05$).

Исследование, проведённое в параллельном формате, продемонстрировало, что интеграция различных стилей передвижения на лыжах в тренировочный процесс на этапе непосредственной подготовки к соревнованиям положительно сказалась на уровне подготовленности юных лыжников-гонщиков в обеих группах. Тем не менее, в экспериментальной группе, где стиль передвижения варьировался в рамках каждого тренировочного занятия, наблюдалось значительно более выраженное улучшение результатов, что подтверждает высокую эффективность предложенной методики предсоревновательной подготовки.

Полученные данные подтвердили гипотезу о преимуществах разработанного подхода к распределению стилей передвижения и тренировочных нагрузок для юных лыжников-гонщиков в возрасте 14–16 лет на этапе подготовки к соревнованиям, включающим различные стили передвижения на лыжах.

Было установлено, что тренировочные сессии с чередованием стилей передвижения в течение одного дня способствуют значительному повышению спортивных показателей как в гонках классическим стилем, так и коньковым стилем.

Выводы.

1. Антропометрическое исследование юных лыжников-гонщиков 14–16 лет выявило, что различия в модельных характеристиках телосложения составляют от 2,2% до 7,6% и являются статистически значимыми ($p < 0,05$) для большинства параметров.

2. Ключевыми показателями функциональной подготовленности юных лыжников-гонщиков 14-16 лет для гонок классическим стилем являются: частота сердечных сокращений (ЧСС) в покое - 54 уд/мин, после нагрузки - 178 уд/мин, PWC170 - 105 усл. ед., жизненная ёмкость лёгких (ЖЁЛ) - 54 л, тест Руфье-Диксона - 22 усл. ед., коэффициент выносливости - 77 усл. ед., индекс Гарвардского степ-теста (ИГСТ) - 115 усл. ед., частота дыхания - 24,8 дыханий/мин, индекс Скибинского - 27,45 мл/кг. Для гонок коньковым стилем оптимальные физиологические параметры включают: ЧСС в покое - 52 уд/мин, после нагрузки - 186 уд/мин, PWC170 - 107 усл. ед., ЖЁЛ - 53,3 л, тест Руфье-Диксона - 25 усл. ед., ИГСТ - 112 усл. ед., частота дыхания - 26,8 дыханий/мин, индекс Скибинского - 27,1 мл/кг.

3. Использование методики предсоревновательного мезоцикла, основанной на чередовании стилей передвижения в течение одного дня (основное и дополнительное занятия проводятся в разных стилях с их сменой на следующий день), оказалось наиболее эффективным и способствует

достижению высоких результатов в гонках как классическим, так и коньковым стилем.

4. Разработанная методика предсоревновательной подготовки для юных лыжников-гонщиков 14–16 лет позволила улучшить спортивные результаты: в гонках классическим стилем - на 4,0% ($p < 0,01$), в гонках коньковым стилем - на 7,6% ($p < 0,01$). Предложенный подход, включающий сочетание различных стилей передвижения, может применяться не только на этапе непосредственной подготовки к соревнованиям, но и в других мезоциклах годичного тренировочного макроцикла.

Литература:

1. Ажиппо О. Ю. Ориентация тренировочного процесса квалифицированных лыжников-гонщиков с учетом личностно-типологических особенностей физической подготовленности: Автореф. дис... канд. наук с физ. вых. и спорта: 24.00.01. Львов, 2001. 22 С.
2. Бомпа, Т. Периодизация спортивной тренировки /Т.Бомпа, К. Буццичелли. – М. : Спорт, 2016. – 384 с.
3. Бурлакова Е. В. Программирование как актуальная форма планирования тренировочного процесса лыжников-гонщиков. /Е. В. Бурлакова //Итоги научных исследований ученых МГУ имени А. А. Кулешова 2018 г.: сб. науч. ст. / под. ред. А. В. Иванова, Е. К. Сычовой. -Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2018. - С. 193-194.
4. Котляр С. М., Ажиппо О. Ю., Мулик В.В. Теория и методика преподавания лыжного спорта для студентов первого курса (2-я часть). Практико-методический пособие. Харьков, 2015. 120 с.
5. Кучерова А. В. Организационные аспекты подготовки лыжников-гонщиков юниоров / А. В. Кучерова // Мир спорта. - 2018. - № 2 (71). - С. 60-64.
6. Редько, Э. Ю. Особенности волевых качеств лыжников-гонщиков на этапе спортивной специализации / Э. Ю.Редько // Молодой ученый. -2021. - № 19(361). - С. 311-313.

ӘӨЖ 372.879.6

ЖАҢАРТЫЛҒАН БАҒДАРЛАМА БОЙЫНША ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫН ӨТКІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

¹Кинадинов К.Ш., ²Убниязов Ж. С., ³Шоқанов Р.А.

¹№56 Жалпы білім беретін орта мекте

²Әл-Фараби атындағы №21 мектеп

³Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Аннотация. Бұл мақалада жаңартылған бағдарлама бойынша дене шынықтыру сабағын өткізудің тәжірибелік аспектілері қарастырылады. Зерттеу

барысында оқушылардың дене қабілеттерін дамытуға бағытталған инновациялық әдістер мен технологиялар талданды. Мақалада заманауи педагогикалық технологияларды, интерактивті оқыту әдістерін және оқушылардың белсенділігін арттыру жолдарын қолдану нәтижелері көрсетілген. Зерттеу нәтижелері дене шынықтыру сабақтарын жаңартылған бағдарламаға сәйкес өткізудің тиімділігін растайды.

Кілт сөздер: дене шынықтыру, жаңартылған бағдарлама, оқушылар, педагогикалық технологиялар, дене қабілеттері

Қазақстан Республикасында білім беру жүйесінің жаңартылуы аясында дене шынықтыру пәні де өзгерістерге ұшырады. Жаңартылған бағдарлама оқушылардың дене шынықтыру саласындағы біліктілігін, дағдысын және құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған. Бұл өзгерістер дене шынықтыру сабақтарын өткізудің мазмұны мен әдістерін түбегейлі өзгертуді талап етеді.

Дене шынықтыру сабағы - оқушылардың дене қабілеттерін дамыту, спортқа деген қызығушылығын арттыру және салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін маңызды педагогикалық процесс. Жаңартылған бағдарлама аясында сабақтарды өткізу дәстүрлі әдістерден инновациялық тәсілдерге көшуді көздейді. Бұл оқушылардың жеке қажеттіліктерін ескере отырып, олардың физикалық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу мәселесі: жаңартылған бағдарлама бойынша дене шынықтыру сабағын өткізудің тиімді әдістері мен технологиялары қандай?

Зерттеу мақсаты: жаңартылған бағдарлама бойынша дене шынықтыру сабағын өткізудің педагогикалық шарттарын анықтау және оның тиімділігін зерттеу.

Зерттеу нысаны: орта білім беру ұйымдарындағы дене шынықтыру сабақтары.

Зерттеу пәні: жаңартылған бағдарлама бойынша дене шынықтыру сабағын өткізу әдістері мен технологиялары.

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу барысында 5 мектептің 200 оқушысы мен 20 дене шынықтыру мұғалімі қатысты. Әдіснамаға сұхбат, анкеттеу, педагогикалық тәжірибені бақылау және оқушылардың дене қабілеттерін тестілеу кірді.

Зерттеу нәтижелері төмендегідей негізгі бағыттарды анықтады:

1. Интерактивті оқыту технологияларын қолдану. Жаңартылған бағдарлама бойынша сабақтарда интерактивті тақта, планшеттер және мобильді қосымшалар қолданылды. Бұл оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын 35%-ға арттырды. Мұғалімдердің 85%-ы интерактивті технологияларды қолдану сабақтың тиімділігін арттырады деп есептейді.
2. Ойын технологияларын енгізу. Дене шынықтыру сабақтарында ойын элементтерін қолдану оқушылардың белсенділігін айтарлықтай арттырды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ойын технологияларымен өткізілген сабақтарда оқушылардың физикалық белсенділігі 40%-ға жоғары болды.
3. Жеке дамуға бағытталған тәсіл. Жаңартылған бағдарлама әр оқушының жеке ерекшеліктерін ескеруді талап етеді. Зерттеу барысында оқушылар

деңгейіне сәйкес топтарға бөлініп, жеке тапсырмалар берілді. Нәтижесінде барлық оқушылардың дене қабілеттері біркелкі дамыды.

4. Құзыреттілікке бағытталған бағдарлама. Жаңартылған бағдарлама оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқушылар өз денсаулығын сақтау, дұрыс тамақтану және спортпен шұғылдану дағдыларын меңгерді.
5. Кері байланыс және бағалау. Жаңартылған бағдарлама аясында кері байланыс жүйесі маңызды рөл атқарады. Оқушылар өз прогрессін бақылап, мақсаттар қоя алды. Бұл олардың өзін-өзі бағалау дағдыларын дамытты.

Зерттеу нәтижелері жаңартылған бағдарлама бойынша дене шынықтыру сабағын өткізу дәстүрлі әдістерге қарағанда тиімділігі жоғары екенін көрсетті. Оқушылардың дене қабілеттері, сабаққа деген қызығушылығы және спортқа белсенділігі айтарлықтай артты.

Қорытынды. Жаңартылған бағдарлама бойынша дене шынықтыру сабағын өткізу оқушылардың дене қабілеттерін тиімді дамытуға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері инновациялық педагогикалық технологияларды, интерактивті әдістерді және жеке дамуға бағытталған тәсілдерді қолдану сабақтың тиімділігін арттыратынын растайды.

Дене шынықтыру мұғалімдеріне жаңартылған бағдарламаны іске асыруда төмендегі ұсыныстар беріледі: заманауи педагогикалық технологияларды пайдалану, оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру, ойын элементтерін енгізу, кері байланыс жүйесін құру және оқушылардың белсенділігін арттыру.

Алдағы уақытта жаңартылған бағдарламаны іске асыру тәжірибесін зерттеу және тиімді әдістерді тарату маңызды болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Орта білім берудің жаңартылған бағдарламасы. - Астана, 2023. - 156 б.
2. Иманбаев Б.Б. Дене шынықтыру пәнін оқытудың инновациялық технологиялары. // Қазақстан мектебі. - 2022. - №3. - С. 45-51.
3. Смагулов А.К., Нургалиева Г.К. Жаңартылған бағдарлама аясында дене шынықтыру сабағын өткізу әдістемесі. // Педагогика және психология. - 2023. - №2. - С. 78-85.
4. Абдрахманов К.А. Ойын технологияларын дене шынықтыру сабақтарында қолдану. // Физическая культура и спорт в Казахстане. - 2022. - №4. - С. 32-38.
5. Козлов В.И., Петров А.С. Современные технологии обучения физической культуре. - Москва: Академия, 2021. - 256 с.
6. Ахметов К.М. Оқушылардың дене қабілеттерін дамыту жолдары. // Қазақстан дене шынықтыру және спорт журналы. - 2023. - №1. - С. 15-22.
7. Жумашева А.Т. Интерактивті технологияларды дене шынықтыру сабақтарында қолдану тиімділігі. // Білім беру: исследования и практика. - 2022. - №3. - С. 67-73.

8. Серикбаев Н.О. Құзыреттілікке бағытталған білім беру: теория және практика. - Алматы: Қазақ университеті, 2021. - 312 б.
9. Баймұханов Е.М. Оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыру. // Педагогика. - 2023. - №5. - С. 89-95.
10. UNESCO. Quality Physical Education (QPE): Guidelines for Policy-Makers. - Paris: UNESCO Publishing, 2022. - 128 p.

ӘОЖ 159.922.78-056.28

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ БАЛАБАҚШАЛАРЫНДА 4-5 ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРҒА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕМЕСІН ЕНГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қожахметов Т.Қ.

Атындағы Ақтөбе өңірлік университеті Қ.Жұбанова

Кіріспе. Балалық шақтағы дене шынықтыру және спорт - Қазақстанның болашақ азаматтарының тұлғалық және дене бітімінің дамуының іргетасы. Сондықтан балалардың білім беру мекемелерінде балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын білім беру бағдарламалары дер кезінде әзірленіп, жүзеге асырылуы тиіс. Дене шынықтыру және спорт саласында әзірленетін бағдарламалар бала ағзасының функционалдық мүмкіндіктерін арттыруға, баланың денсаулығын қорғауға және нығайтуға бағытталуы тиіс. Сондай-ақ, бағдарламалар мазмұнның сапасымен және оны ұсыну формасымен ерекшеленуі керек. Балаларды оқыту процесінде бірдей бағдарламаларды қолдану өткізілетін іс-шараларға деген қызығушылықты төмендетеді, нәтижесінде іс-әрекет нәтижесінің төмендеуіне әкеледі.

Мақсат зерттеулер - зерттелетін мәселе бойынша теориялық түсініктер, мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыру дайындығы деңгейі туралы алдын ала жүргізілген зерттеулер негізінде қала балабақшаларында дене шынықтырудың инновациялық әдістемесін енгізудің инновациялық технологияларын қолдану әдістемесін әзірлеу Ақтөбе 4-5 жастағы балалар.

Зерттеудің міндеттері. 1. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесіндегі инновациялық технологиялардың теориялық аспектілерін анықтау

2. 4-5 жастағы балалардың дене дайындығының бастапқы деңгейін анықтау.

3. Қала балабақшаларында дене тәрбиесінің инновациялық технологияларын қолдану әдістемесін әзірлеу Ақтөбе 4-5 жастағы балалар.

Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы. Бірінші мәселені шешу үшін ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау әдісі қолданылды [1]. Екінші мәселені шешу үшін бақылау сынағы әдісі енгізілді [2]. Есептің үшінші шешімі педагогикалық эксперимент әдісі арқылы жүзеге асырылды [2].

Зерттеу үш кезеңде жүзеге асырылды кезеңнің арналған 2025-2026 оқу жылы бойы. Бірінші кезеңде (2025 жылдың қыркүйегі) талдау жүргізілді ғылыммен-әдістемелік әдебиеттер, зерттеудің ғылыми аппараты қалыптасты. Екінші орында кезеңде (2025 жылдың қазан-желтоқсан айлары) екінші міндет шешілді. Үшінші кезеңде (2026 жылдың қаңтар-ақпан айлары) зерттеудің үшінші міндеті жүзеге асырылды. Сонымен бірге жұмысты рәсімдеу жүріп жатты. Зерттеу негізінде жүзеге асырылды

Зерттеуге 4-5 жас аралығындағы 20 мектепке дейінгі жастағы балалар қатысты.

Зерттеу нәтижелері. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау көрсеткендей қарастырылып отырған мәселелердің теориялық аспектілерінің ішінде келесі мамандардың пікірін бөліп көрсетуге болады.

Баландин Б., Чернышенко Б., Эфендиев Т.А. [3] мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесінің инновациялық бағдарламаларын негіздеді. Бағдарламаның технологиялық базасы әртүрлі жастағы топтардағы дене шынықтыру сабақтарының тиімділігінің анықталған дидактикалық детерминанттарына негізделген, олардың негізгілеріне мыналар жатады: мектеп жасына дейінгі балалардың дамуының онтогенетикалық және гендерлік ерекшеліктерін білу контекстінде мектепке дейінгі білім беру ұйымдары мамандарының кәсіби құзыреттілігінің жеткілікті деңгейі. жасы.

Чернышенко Ю.К., Ахметов С.М., Баландин В.А. [4] мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесі жүйесінің пайда болуымен инновациялық бағыттарды зерттеді. Екі негізгі ғылыми-әдістемелік міндеттер шешілуде:

а) дене шынықтырудың интеллектуалдық құндылықтарының негіздеріне сүйене отырып, балалардың физикалық мәдени білімдерін және олармен қарым-қатынасын дамыту дағдыларын дамыту әдістемелерін әзірлеу;

б) баланың дене шынықтыру құндылықтарын меңгеруге, оның мотивациялық дамуына деген көзқарасының жас ерекшеліктеріне сай саналы дүниетанымын анықтауды қамтамасыз етеді.-қажеттілік дәстүрлі түрде адамның дене шынықтыруын тәрбиелеудің әлеуметтік-психологиялық міндеттерімен сәйкестендірілетін салалар.

Ханжиева А.Я. [5] мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесіндегі инновациялық технологияларға тоқталды. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесінің қолданыстағы жүйесін толықтыратын инновациялық бағыттардың бірі - бұл процестің мәдениеттанулық векторын құрайтын интеллектуалды және әлеуметтік-психологиялық міндеттерді жүзеге асыру.

Мельчакова Н.В. [6] физикалық дамуы бойынша балалармен жұмыстың инновациялық формаларын зерттеді. Бұл технологияларға мыналар жатады: имитациялық жаттығулар, көңілді дене шынықтыру минуттары, музыкалық терапия, , тыныс алу жаттығулары, фитнес-бағдарламалар, саусақ гимнастикасы, массаждың әртүрлі түрлері.

Кестеде 1 ұсынылған 4-5 жастағы балалардың дене дайындығының бастапқы деңгейінің деректері.

Кесте 1 – 4-5 жас аралығындағы мектеп жасына дейінгі балалардың дене дайындығының көрсеткіштері (М±m)

№	Көрсеткіштер	Нәтижелер
p/c		
1	30 м жүгіру	15,3±0,40
2	Шаттлдық жүгіру 3x10 м, с	15,6±0,54
3	Орнынан ұзындыққа секіру, см	61,8±1,87
4	Допты құммен қашықтыққа лақтыру (оң қолмен), м	2,86±0,14
5	Допты құммен қашықтыққа лақтыру (сол қолмен), м	2,06±0,12
6	Арқада жатқан қалпынан денені көтеру, бірнеше рет	1,86±0,5
7	Еңіс алға біз гимнастикалық орындықта тұрған қалпы, см	-1,6±0,73

1-кестеден көріп отырғанымыздай, мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыруының бастапқы деңгейінің нәтижелері келесідей болды.

30 м жүгіру бойынша орташа абсолюттік нәтиже құрады 15,3±0,40сек. 3x10 м шаттлмен жүгіруге қатысты орташа абсолюттік нәтиже 15,6 ±0,54 секундқа барабар болды

Орнынан ұзындыққа секіру бойынша абсолютті нәтиже 61,8±1,87 см-ге тең болды

Допты құммен қашықтыққа лақтыруға келетін болсақ (оң қолмен), онда абсолюттік нәтиже 2,86±0,14 м-ге тең болды

Допты құммен қашықтыққа лақтыру бойынша (сол қолмен) абсолютті нәтиже болды барабар 2,06±0,12 м

Денені шалқасынан жатқызу арқылы абсолютті нәтиже 1,86±0,5 есе құрады

Бойынша алға еңкейемін гимнастикалық орындықта тұрған қалыптан абсолютті нәтиже -1,6±0,73 см құрады.

Инновациялық технологиялардың ішінде біз келесілерді қолдандық.

1. Тренажерларды қолданумен сабақтар. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін күрделі және қарапайым тренажерлар қолайлы: балалар кеңейткіштері, гимнастикалық роликтер, баспалдақтар, фитболдар, шағын батуттар және т.б. Сондай-ақ, бұл топқа салмағы 0,5 кг-ға дейінгі гантельдермен, швед қабырғаларымен, массаж төсеніштерімен және басқа құрылғылармен жаттығуларды жатқызуға болады.

2. Ойын техникасы стретчинг. Бұл балалар үшін өте қызықты ойын, оның барысында жануар аталады. Балалар дене жаттығуларын жасай отырып,

оларға еліктейді. Жаттығулар әртүрлі бұлшықет топтарына ұсынылады, мүмкін стрет-чинг музыкаға. Бұл әдістің тиімділігі қозғалыс белсенділігінің жиі өзгеруіне байланысты, бұл барлық бұлшықет топтарына жақсы жүктеме береді, сонымен қатар буын-буын аппаратын созуға және нығайтуға мүмкіндік береді. Қабылдаулар стретчинг позаның бұзылуын түзетуге мүмкіндік береді және баланың ағзасына терең емдік әсер етеді.

3. Қадамдық-аэробика. Қадамдық аэробика үшін әртүрлі параметрлердегі арнайы платформалар қолданылады. Балалар үшін биіктігі 10 см-ге дейінгі қадамдық платформа қолданылады. Қадамдық аэробика 4-7 жастағы балаларға жарамды. Ол дұрыс дене қалпын қалыптастыруға, бұлшықет корсетін нығайтуға, үйлестіру мен тепе-теңдікті дамытуға, баланың жүрек-қантамыр және тыныс алу жүйесін нығайтуға, баланың психологиялық және эмоционалдық жағдайын жақсартуға ықпал етеді.

4. Балалар пилатес бұл ересек адамның негізінде әзірленген бағдарлама пилатес, бірақ балалар жасына бейімделген. 5-6 жас аралығындағы балаларды сиқырлы кейіпкерлерді ұстануға және олардың жаттығуларын қайталауға, икемділікті, күшті дамытуға және дененің барлық бұлшықеттерін күшейтуге шақырады. Балаларға арналған пилатес үйлесімді музыка, сондай-ақ әртүрлі спорттық жабдықтар қолданылады. Ерекшелігімен пилатес бірқалыпты қозғалыстарды, шоғырлануды және орындау техникасын бақылауды қажет ететін жаттығуларды орындаудың баяулығы болып табылады [2].

5. Фитбол-гимнастика. Фитбол - бұл тірек жаттығуларында қолданылатын гимнастикалық доп. Диаметрі, серпімділігі, салмағы әртүрлі шарлар бар. Параметрлерге байланысты фитбол, оны спортта, медицинада қолдануға болады

және педагогикада. Оны пайдаланудың артықшылығы мынада: сабақтар қосулы атф-боле ұсақ моториканы жақсы дамытады, бұл интеллекттің жоғары дамуымен тікелей байланысты. Сондай-ақ фитбол тепе-теңдік сезімін дамытуға көмектеседі, арқа және іш бұлшықеттерін күшейтеді, дұрыс бұлшықет корсетін қалыптастырады, дұрыс тыныс алу және дұрыс қалып дағдыларын қалыптастырады.

2-кестеде 4-5 жас аралығындағы мектеп жасына дейінгі балалардың дене дайындығы көрсеткіштерінің динамикасы келтірілген.

Кесте 2 - 4-5 жас аралығындағы мектеп жасына дейінгі балалардың дене дайындығы көрсеткіштерінің динамикасы

№ р/с	Көрсеткіштер	Нәтижелер	
		Дейін сараптама	Кейін сараптама
1	30 м жүгіру	15,3±0,40	15,2±0,35
2	Шаттлдық жүгіру 3x10 м, с	15,6±0,54	15,5±0,49
3	Орнынан ұзындыққа секіру, см	61,8±1,87	64,8±1,59
4	Допты құммен қашықтыққа лақтыру	2,86±0,14	2,91±0,12

	(оң қолмен), м		
5	Допты құммен қашықтыққа лақтыру (сол қолмен), м	2,06+0,12	2,35+0,09
6	Арқада жатқан қалпынан денені көтеру, бірнеше рет	18,6+0,5	23,5+0,5
7	Гимнастикалық орындықта тұрған қалыптан алға еңкею, см	-1,6+0,73	0,2+0,56

2-кестеден көріп отырғанымыздай, кейін эксперимент нәтижелері дене дайындығы бойынша төмендегідей өзгерістер болды. 30 метрге жүгіру бойынша мәндер 15,3 секундтан 15,2 секундқа дейін өсті. 30 метрге жүгіру бойынша мәндер 15,3 секундтан 15,2 секундқа дейін өсті. Бойынша шаттлдық жүгіруге 3x10 м шамалар 15,6 секундтан 15,5 секундқа дейін өсті. Орнынан ұзындыққа секіру 61,8-ден 64,8 см-ге дейін өсті. Допты құммен қашықтыққа (оң қолмен) лақтыруға қатысты мәндер 2,86-дан 2,91 м-ге дейін өсті. Допты құммен қашықтыққа (сол қолмен) лақтыруға қатысты мәндер 2,06-дан 2,35 м-ге дейін өсті. Денені шалқасынан жатқан қалпынан көтеру бойынша шамалар бастап өсті 18,6-дан 23,5 есеге дейін. Шаманың гимнастикалық орындығында тұрған қалпынан алға қарай еңкею бойынша бастап өсті -1,6-дан 0,2 см-ге дейін.

Қорытындылар.

Осылайша, жоғарыда келтірілген деректерді талдау келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

1. Теориялық арасында инновациялық технологиялардың аспектілері 4-5 жастағы балалармен жүргізілетін сабақтардағы технологияларды келесідей бөлуге болады:

- бағдарламаның технологиялық базасы әртүрлі жастағы топтардағы дене шынықтыру сабақтарының тиімділігінің анықталған дидактикалық детерминанттарына негізделген.

- дене шынықтырудың интеллектуалдық құндылықтарының негіздеріне негізделген балалардың физикалық мәдени білімдерін және олармен қарым-қатынасын дамыту әдістемелерін әзірлеу.

- мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесінің қолданыстағы жүйесін толықтыратын инновациялық бағыттардың бірі - бұл процестің мәдениеттанулық векторын құрайтын интеллектуалды және әлеуметтік-психологиялық міндеттерді жүзеге асыру.

- мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін арттырудың перспективалық жолдары мыналар болып табылады: мәдениеттанулық компонентті нығайту; оқу-тәрбие үдерісін жоспарлау кезінде дене және қимыл-қозғалыс қабілеттерінің өзгеруінің белгіленген жас ерекшеліктерін ескеру.

2 Мектеп жасына дейінгі балалардың дене шынықтыруының бастапқы деңгейінде оның жеткіліксіз деңгейі байқалды.

3. Қолданылатын технологиялардың ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

- тренажерларды (балалар эспандерлері, гимнастикалық роллерлер, қадамдар) пайдалана отырып жүргізілетін сабақтар, фитболдар, шағын батуттар және басқалар);

- ойын тәсілдері стретчинг. Жаттығулар әртүрлі бұлшықет топтарына ұсынылады, мүмкін стрет-чинг музыкаға;

- кадамдық-аэробика. Балалар үшін биіктігі 10 см-ге дейінгі кадамдық платформа қолданылады.

- балалар пилатес. 5-6 жас аралығындағы балаларды сиқырлы кейіпкерлерді ұстануға және олардың жаттығуларын қайталауға, икемділікті, күшті дамытуға және дененің барлық бұлшықеттерін күшейтуге шақырады. Балаларға арналған пилатес үйлесімді музыка, сондай-ақ әртүрлі спорттық жабдықтар қолданылады.

4 Жылы дене шынықтыру дайындығының динамикасында оң өзгерістер тіркелді, бұл, біздің ойымызша, біз енгізген инновациялық технологиялардың ықпалымен байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сәбитов Р.А. Ғылыми зерттеулердің негіздері// Оқу құралы. - Челябин. мемлекеттік. б.Челябинск, 2002.- 138 с. <http://www.dissers.ru/metodicheskie-ukazaniya/a4.php>
2. Железняк Ю.Д., Петров П.К. Дене шынықтыру мен спорттағы ғылыми-әдістемелік іс-әрекеттің негіздері: оқу құралы жоғары сынып оқушылары.оқулық.мекемелердің. – М.: Баспа орталығы «Академия», 2002. – 264 с. // <http://av.disus.ru/metodichka/1993106-1-yu-zheleznyak-petrov-osnovi-nauchno-metodicheskoy-deyatelnosti-fizicheskoy-kulture-sportedlya-studentovъuchrezhdeniy-visshego-professionaln.php>
3. Баландин Б., Чернышенко Б., Эфендиев Т.А. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесінің инновациялық бағдарламалары // Дене шынықтыру, спорт - ғылым және практика. – 2009. <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-programmy-fizicheskogo-vospitaniya-detey-doshkolnogo-vozrasta>
4. Чернышенко Ю.К., Ахметов С.М., Баландин В.А. Мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың дене тәрбиесі жүйесінің пайда болуымен инновациялық бағыттар // Дене шынықтыру, спорт - ғылым және практика. – 2011 <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-napravleniya-sovershenstvovaniya-sistemy-fizicheskogo-vospitaniya-detey-doshkolnogo-i-mladshego-shkolnogo-vozrasta>
5. Ханжиева А.Я. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесіндегі инновациялық технологиялар // Іргелі зерттеулер. – 2007. – № 12-1. – 130-132 б.; URL мекенжайы: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=4033> (өтініш берген күні: 25.02.2025)

6. Мельчакова Н.В. Физикалық дамуы бойынша балалармен жұмыстың инновациялық формалары <https://infolesson.kz/innovacionnye-formy-raboty-s-detmi-po-fizicheskomu-razvitiyu-4149961.html>

ӘОЖ 796.071.4

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІ

Кубиева С.

п.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Дене шынықтыру мұғалімдері оқушылардың дене дағдыларын қалыптастыруда, салауатты өмір салтын орнықтыруда және әлеуметтік бейімделуінде маңызды рөл атқарады. Олар дене шынықтыру саласындағы кәсіби біліммен қатар, оқушылармен тиімді жұмыс істеуге мүмкіндік беретін педагогикалық дағдыларды да меңгеруі тиіс. Бұл мақалада біз қарастырылған әдебиеттер негізінде дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби және педагогикалық құзіреттіліктерін талдаймыз.

Бұл мәселеге келесі мамандар назар аударған. Безрукова Е.В. [1], Кузнецов, Н.А., Кудряшова, И.В. [2]; Медведева, М.В. [3]; Полякова С.И. [4]; Соловьев, А. В. [5]

Зерттеудің өзектілігі дене шынықтыру пәні мұғалімдерінің кәсіби және педагогикалық құзіреттіліктерін зерттеу қажеттілігі мен осы процесті ғылыми-әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі арасындағы қарама-қайшылықта жатыр.

Зерттеудің мақсаты – дене шынықтыру пәні мұғалімдерінің кәсіби және педагогикалық құзіреттіліктерін анықтау.

Зерттеу әдістері. Қойылған мақсатқа жету үшін ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау әдісі қолданылды.

Нәтижелер.

Дене шынықтыру пәні мұғалімінің кәсіби құзіреттіліктері дене шынықтыру сабақтарын тиімді өткізу үшін қажетті білімді, іскерлікті және дағдыларды қамтиды. Олар дене шынықтыру негіздерін, спорт теориясын, дене шынықтыруды оқытудың педагогикалық және әдістемелік тәсілдерін білуі тиіс.

А.И. Безрукованың пікірінше [1], дене шынықтыру пәні мұғалімінің кәсіби құзіреттіліктері дене шынықтыру теориясы мен әдістемесінің негіздерін білуді, дене шынықтыру сабақтарын әзірлеу және өткізу іскерлігін, оқушылардың әртүрлі санаттары үшін әдістемелік тәсілдерді таңдау және бейімдеу қабілетін, сондай-ақ сабақта спорттық атмосфера қалыптастыра білуді қамтиды.

Сонымен қатар, дене шынықтыру мұғалімдері оқушылардың дене дамуы мен дене дайындығын бағалай білуі, дене қасиеттерді дамыту үшін дұрыс әдістер мен құралдарды таңдай алуы және дене шынықтыру спорттық іс-шараларды ұйымдастыра білуі тиіс.

Дене шынықтыру мұғалімдерінің педагогикалық құзыреттіліктері.

Мамандардың пікірлері бойынша түйінді құзіреттіліктердің келесі түрлері бар.

Ақпараттық құзіреттілік: Сыни тұрғыдан талданған ақпараттар негізінде саналы шешім қабылдауға, өз бетінше мақсат қоюға және осы мақсаттарға жету үшін танымдық қызметтерді жүзеге асыруға өз бетінше табуға, талдауға, іріктеу жасауға, қайта құруға, сақтауға, түсіндіруге, ақпараттарды тасымалдауды, оның ішінде қазіргі заманға ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен жүзеге асыруға, ақпараттарды қолдануға мүмкіндік береді. Ақпараттық құзіреттілікке жетудің өзіндік жүйесі бар. Ол оқулықтан, баспасөзден, ғаламтордан тағы да басқа дерек көздерінен іздеу үшін оқушы бойында қажеттілік пайда болады. Көреді, талдайды, сұрыптайды, өмірде пайдаланады.

Коммуникативтік құзіреттілік: Өзара әрекеттесуді көздейді, нақты өмір жағдайында қазақ және басқа тілдерде ауызша және жазбаша коммуникациялардың түрлі құралдарын қолданады. Өзіндік пікір білдіруге, түрлі көзқарастағы және әртүрлі бағыттағы адамдармен нәтижеге қол жеткізу үшін сұхбат жүргізеді.

Мәселелерді шешу құзіреттілігі: Оқушылар берілген ақпарат ішінен түсініксіз мәселелерді бөліп алып тереңірек тоқталып өзіндік жұмыстануы, өзіндік бағалау мен қорытынды жасауға, нақты шешім қабылдауға мүмкіндік туады. Бұл түйінді құзіреттіліктер пән мұғалімінің кәсіби шеберлігіне сай іске асырылады.

- Оқушылардың өз беттерімен жұмыс істеу қабілеттері дамиды.
- Мұғалім мен оқушының қарым-қатынасы нығаяды.

Мәселелерді шешу құзіреттілігі: Аспект– идентификациялау (мәселені анықтау).

1 деңгейі – қандай қозқараспен мұғаліммен қойылған мәселені шешуге кірісетінін түсіндіреді. Мұғаліммен мәселені тұжырымдау. Бүгін біз «Төменгі старттан жүгіру шығу!» тақырыбын өттік. Сіздер өздерінің дене қасиеттеріңізді өздеріңіз дамыту керексіңдер. Төменгі старты тиімді орындау үшін қандай қасиеттерді дамыту керек және қандай құралдар мен әдістер арқылы?

Оқушымен мұғаліммен қойылған мәселені шешуге кірісетінін түсіндіру. «Теориялық сабақта оқытушы бізге айтқаны: қысқа ара қашықтыққа жүгіру барысында негізінде жылдамдық, күш-жылдамдық, ептілік қасиеттері дамиды. Бірақ, оларды іске асыру үшін міндетті түрде күшті, үйлесімділікті, икемділікті дамыту қажет».

2 деңгейі –тілеген жағдайды дәлелейді. Іс жүзіндегі жағдайды талдайды және тілегенмен іс жүзіндегі жағдайдың арасындағы қарама- қайшылықтарды анықтайды; мәселені жетілдірудің кейбір мүмкін болатын себептерін ұсынады.

Оқушы: бұл қасиеттерді өз бетімен дамыту үшін маған бұл қасиеттердің дамыту құралдарымен, әдістерімен танысу қажет. Бұрын өткен сабақтарда материалды еске алып олардың ішінен бұл мәселені шешу үшін қажетті мәлеметтерді алу. Маған оқытушы старттық реакцияға, старттық разгонды дамытуға назар аудару туралы айтты. Ол үшін жие үдеулерді орындауға кенес берді. Неге мен стартта кеш қаламын? Бірнеше рет үдеулерді орындау қажет, одан кейін нәтижелерді салыстыру қажет.

3 деңгейі – мәселені анықтайды және тұжырымдайды; мәселені талдайды (оның себептерін және болатын салдарын анықтайды).

Оқушымен мәселені тұжырымдау: Менде старт реакциясы, старт разгон дамылмаған. Төменгі старттан жүгіру үшін жүгіру техниканың осы құрамдас бөліктерін дамыту үшін қандай жаттығулармен әдістерді қолдану қажет.

Дене шынықтыру пәні мұғалімінің педагогикалық құзіреттіліктері педагогикалық теорияларды білуді, әртүрлі жастағы және әртүрлі дене дайындық деңгейіндегі оқушылармен жұмыс істей білуді, оқу процесін ұйымдастыру мен жоспарлау қабілетін, оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау мен талдау және өз жұмысына түзетулер енгізе алу іскерлігін қамтиды.

Б.Е.Кузнецов пен У.А.Кудряшованың [2] зерттеулеріне сәйкес, дене шынықтыру мұғалімінің педагогикалық құзыреттіліктеріне сабақта жағымды психологиялық ахуал қалыптастыра білу, оқушылардың әртүрлі типтерімен жұмыс істей алу, ерекше қажеттіліктері бар (мүмкіндігі шектеулі) оқушылар үшін оқу материалын және әдістемелерді бейімдеу, сондай-ақ құжаттама жүргізу және өз жұмысы туралы есеп бере білу іскерліктері де жатады.

Педагогикалық құзыреттіліктердің маңызды аспектісі дене шынықтыру мұғалімінің топтық жұмыста, соның ішінде басқа мұғалімдермен, дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандармен, сондай-ақ оқушылардың ата-аналарымен жұмыс істей білу іскерлігі болып табылады. Бұл неғұрлым тиімді білім беру ортасын қалыптастыруға және дене шынықтыру саласындағы білім сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Педагогикалық эксперимент Ақтөбе қаласының № 51 мектеп-гимназиясында өткізілді. Нәтижелер 10-кестеде келтірілді.

1 кесте

Экспериментте «Дене тәрбиесі» сабақтарын өту барысында оқушыларда түйінді құзіреттіліктер қалыптасудың динамикасы

Түйінді құзіреттіліктер	Тексеру топ, n=20			Экспериментальдық топ, n=20		
	1 деңгейі	2 деңгейі	3 деңгейі	1 деңгейі	2 деңгейі	3 деңгейі
	Экс.дейін Экс. кейін	Эксп. дейін Эксп. кейін	Эксп. дейін Эксп. кейін	Экс. дейін Экс. кейін	Эксп. дейін Эксп. кейін	Эксп. дейін Эксп. кейін
Мәселені шешу	52,4 51,5	43,4 44,1	4,2 4,4	54,4 23,8	42,6 62,8	5 13,4
Ақпараттық	<u>64,6</u> 60,2	<u>27</u> 31,2	<u>8,4</u> 8,6	<u>65,2</u> 28,9	<u>25,9</u> 54,4	<u>8,9</u> 16,7

Коммуни кативтік	<u>59,4</u> 56,8	<u>34,8</u> 37,3	<u>5,8</u> 5,9	<u>60,1</u> 35,7	<u>34</u> 51,4	<u>5,9</u> 12,9

Эксперименттен кейін эксперимент жүргізілген топтарда негізгі құзіреттіліктің қалыптастырылу көрсеткіштері бақылау топтарына қарағанда салыстырмалы түрде жақсарды. Мәселен, 2-деңгей бойынша проблемалар шешу құзіреттілігі 42,6 %-дан 62,8 %-ға дейін, ал 1-деңгей бойынша 5-тен 13,4 %-ға дейін өскен. 2-деңгей бойынша ақпараттық құзыреттілік 25,9 %-дан 54,4 %-ға, ал 1-деңгей бойынша 8,9-дан 16,7 %-ға дейін өзгерген. 2-деңгей бойынша коммуникативтілік құзіреттілік 34 %-дан 51,4 %-ға, ал 1-деңгей бойынша 5,9-дан 12,9 %-ға дейін өзгергендігін көреміз.

Дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби және педагогикалық құзіреттіліктері оқушылардың дене дағдыларын қалыптастыруда және салауатты өмір салтын орнықтыруда маңызды рөл атқарады. Олар дене шынықтыру және спорт саласындағы білімді, іскерлікті және дағдыларды, сондай-ақ оқушылармен тиімді жұмыс істеуге мүмкіндік беретін педагогикалық шеберлікті иеленуі тиіс. Дене шынықтыру мұғалімдерінің өз кәсіби деңгейін үнемі арттырып отыруы және дене шынықтыру мен спорт саласындағы жаңа үрдістер мен әдістемелерді бақылап отыруы өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Безрукова, Е. В. Формирование профессиональных компетенций учителей физической культуры в условиях современного образовательного процесса. Молодой ученый, 2019-(63) 197-199.
2. Кузнецов, Н. А., & Кудряшова, И. В. Педагогические компетенции учителя физической культуры в условиях современного образовательного процесса. Известия высших учебных заведений. Физическое воспитание, 2019- (4), 69-74.
3. Медведева, М. В. Профессиональные компетенции учителя физической культуры: содержание и структура. Педагогические науки, 2017- (3), 95-102.
4. Полякова, С. И. Педагогические компетенции учителя физической культуры: содержание и структура. Вестник Сургутского государственного педагогического университета. – 2018 - (1), 120-125.
5. Соловьев, А. В. Профессиональные компетенции учителей физической культуры в контексте реализации Федерального государственного образовательного стандарта. Молодой ученый, 2019- (60) 174-177.
6. Теплякова, Т. Н. Педагогические компетенции учителя физической культуры. Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств, 2016- (3) 74-78.

УДК 796 : 005.591.6

ВНЕДРЕНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ СПОРТИВНОЙ ИГРЫ ТЕННИСА В ПРОГРАММУ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Кухтина Г.Б., Сокольская Н.С.

Республика Казахстан, г.Актобе, ОСДЮСШ по теннису.

Аннотация: Обучение детей элементам тенниса в предшкольных группах детских садов на принципах личностной ориентации, на принципах взаимодействия с детьми отвечает требованием концепции по дошкольному воспитанию. В работе наиболее полно раскрыты особенности методики обучения и определена роль инструктора на каждом из этапов обучения теннису на начальном этапе.

Ключевые слова: динамизм, гибкость, психофизиологические особенности, технические навыки, доступность.

Современная система отечественного воспитания строится на принципах динамизма, вариативности, организационных форм, гибкости реагирования на потребности общества и личности. Именно с этой целью и разработана оздоровительная программа по физическому воспитанию детей дошкольного возраста вне занятий. Отличительной чертой данной программы являются: её простота и доступность для всех типов дошкольных организаций, основанной на подвижных играх, простых упражнениях, которые дают возможность к усвоению, спортивной игры мини теннис.

Эффективность определяется: разносторонним воздействием на опорно-двигательный аппарат, сердечно-сосудистую, дыхательную и нервные системы человека.

Данная программа построена на принципах личностно ориентирована на взаимодействия с детьми, что отвечает требованием концепции по дошкольному воспитанию. В программе наиболее полно раскрыты особенности методики обучения и определена роль воспитателя на каждом из этапов.

Необходимым условием реализации данной программы является описания организационной развивающей среды, с перечнем применяемых материалов и оборудования, а так же с указанием оптимальной нагрузки для ребёнка.

На основе приказа Министерства образования и науки РК от 29 мая 2003 года под № 351 «О совершенствовании процесса физического воспитания в образовательных учреждениях РК», который предусматривает увеличения объема двигательной активности в ДС с учетом психофизиологических особенностей детей, предлагаем курс обучения по мини теннису через дополнительную платную образовательную услугу в предшкольных группах, 3 занятия в неделю, 108 часов в год (25-30 минут),

Дошкольный возраст - это возраст, в котором закладываются основы здоровья, физического развития, формируются двигательные навыки, создается фундамент для воспитания физических качеств, формирования основ здорового образа жизни. В детском организме заложены большие возможности для тренировок, а это дает возможность внедрять доступные детям элементы спорта в систему физического воспитания ДОО. Ведь освоение элементов спортивных игр в дошкольном возрасте составляет основу для дальнейших занятий спортом. Вместе с тем детям дошкольного возраста не рекомендуется заниматься спортом в прямом смысле этого слова, т.е. осуществлять подготовку и участие детей в спортивных соревнованиях с целью достижения высоких результатов. Но отдельные элементы действия в спортивных играх и упражнениях, элементы соревнования не только возможны, но и целесообразны.

Федерацией Тенниса Казахстана утверждена программа развития тенниса в республике, в которой уделяется особое внимание развитию детского тенниса. За короткое время активизирована деятельность.

С 2008 года Федерация Тенниса объявила о начале международной программы «Школьная Теннисная Инициатива».

Целью программы является увеличение количества людей, играющих в теннис, по всей стране представляя для детей 4-5 лет в дошкольных учреждениях посредством мини тенниса, содействие всестороннему развитию личности дошкольника средствами оздоровления через спортивную игру в мини теннис.. Тем самым намерения привлечь детей в спорт на всю жизнь дало основания для составления программы по мини теннису «Обучению детей элементов тенниса»

Программа даст возможность большому количеству детей попробовать играть в мини теннис и получить удовольствие, соответственно расширится база для занятий мини теннисом, что неизбежно приведет к повышению общего уровня игры и открытию новых талантов в теннисе.

Предлагается увеличение объема двигательной активности в ДС, с учетом психофизиологических особенностей детей, предлагаем обязательный курс физического воспитания дополнить факультативными занятиями по мини теннису в старших, подготовительных группах, до 3 занятий в неделю, 108 занятий в год.

Предполагается, что усвоение основных видов технических навыков обучения игры в мини теннис что поможет естественному развитию организма ребенка, морфологическому и функциональному совершенствованию его отдельных органов и систем. Обучение детей, создает необходимый двигательный режим, положительный настрой, хороший уровень занятий. Все это способствует укреплению здоровья ребенка, его физическому и умственному развитию.

Данная программа предусматривает решение следующих задач:

1. Укрепление здоровья: способствовать оптимизации роста и развития опорно- двигательного аппарата; формировать правильную осанку;

содействовать совершенствованию органов дыхания, кровообращения, сердечно-сосудистой и нервной систем организма.

2. Совершенствование психомоторных способностей дошкольников: развивать мышечную силу, гибкость, выносливость, скоростно-силовые и координационные способности; развивать ручную умелость и мелкую моторику.

3. Развитие творческих и созидательных способностей занимающихся: развивать мышление, воображение, находчивость и познавательную активность, формировать навыки держать теннисную ракетку, играть в спортивную игру мини теннис, развивать лидерство, инициативу, чувство товарищества, взаимопомощи и трудолюбия, умение проигрывать, совершенствовать свои навыки игры.

Исходя из этих задач и интересов детей, мы выявили ряд условий для успешного проведения занятий по мини теннису:

1. Занятие будет проводиться в спортивном зале и на улице на теннисном корте, в спортивной одежде, при наличии спортивного инвентаря: теннисные ракетки, теннисные мячи, сетка для игры в мини теннис.

2. Создание эмоционально-положительной непринужденной обстановки на занятии, с использованием спортивных подвижных игр.

3. Учет нагрузки и дозировки упражнений в возрастной группе. Каждое занятие будет строиться по определенной схеме:

Начало занятия: разминка - (беговые упражнения, упражнения для выносливости и развития координаций движений)

Основная часть: работа с теннисными ракетками (где дети учатся и закрепляют навыки и умения техник по игре в мини теннис.)

В заключительной части подвижные и мало подвижные игры с закрепляющими элементами игр по закреплению навыков по игре в мини теннис, даются дыхательные и расслабляющие упражнения.

На каждом занятии детям предлагаются перемены, элементы и игры психогимнастики, обязательно предлагаются игры между игроками

Одно из нововведений и дополнение программ вовлечение родителя в работу. И развития ребенка с помощью совместной работы.

Ориентирование на обучение детей спортивной игре по мини теннису, свободному владению теннисной ракеткой, развитие координации, ловкости, ведении мяча рукой, ракеткой. Даны варианты организации занятий с группой детей 10-15 человек, примерный план освоения основ техники по мини теннису.

Обучение дошкольников игре в мини-теннис целесообразно разделить на три этапа: подготовительный, основной, заключительный.

На подготовительном этапе главными задачами являются: повышение общей физической подготовленности; совершенствование общей выносливости; улучшение техники бега; улучшение состояния здоровья и прежде всего деятельности сердечно-сосудистой системы и органов дыхания. Реализация этого этапа осуществляется в повседневной жизни дошкольников

посредством подвижных игр и физических упражнений на прогулках, во время самостоятельной двигательной деятельности детей, непосредственно во время физкультурных занятий и спортивных развлечений. Данный этап во временном отношении может длиться от нескольких месяцев до полугода и более.

Основной этап - этап непосредственного обучения игре в теннис. Основная и наиболее эффективная форма обучения дошкольников игре в мини теннис - занятия, которые целесообразно проводить в форме физкультурно-оздоровительного кружка. Элементы тенниса могут быть также включены в программный обучающий материал по физическому воспитанию на протяжении учебного года. Длительность таких занятий составляет 25-30 минут.

Современная система воспитания строится на изменениях динамики. гибкости реагирования на потребности общества и личности. С этой целью ребенок должен быстро ориентироваться в новых ситуациях, не отставать в знании, поэтому применение спортивной игры мини теннис, у детей является новым требованием к занятиям по физической культуре.

Таким образом, посредством разнообразных игр, игровых упражнений, заданий, эстафет дошкольники обучаются азам игры в большой теннис, мини-теннис в условиях дошкольного учреждения.

Использованная литература:

1. Злобенко Е.В. «Руководство по игре в мини теннис» - Федерация РК Астана -2010
2. Концепция об образовании РК
3. Программа «Школьная теннисная инициатива» - Федерация РК Астана 2008
4. Сергеев В.Г. «Теннис» Москва - Просвещение -2007
5. Федерация РК «Развитие основ мини- тенниса» Астана -2009

ӘОЖ 796

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫ ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Маман С.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті

Қазіргі кезде дене шынықтыру мен спорт қоғам өмірінің ажырамас бөлігіне айналып отыр. Адам денсаулығын сақтау мен нығайту, еңбек өнімділігін арттыру, тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ету - осы саланың негізгі мақсаттарының бірі. Әсіресе жастардың физикалық белсенділігін арттыру, оларды салауатты өмір салтына бейімдеу - бүгінде өзекті мәселе. Дене шынықтыру тек дене дамуын ғана емес, сонымен қатар

адамның ерік-жігерін, тәртібін, жауапкершілігін қалыптастырады. Сондықтан білім беру жүйесінде дене тәрбиесіне ерекше көңіл бөлінуі міндетті. Бұл бағытты заман талабына сай енгізу жас ұрпаққа пайдалы болмақ. Бұл жерде оқу бағдарламаларын жетілдіру және спорттық инфрақұрылымды дамыту маңызды.

Негізгі бөлім

Дене шынықтыру мен спорт - қоғам денсаулығын жақсартудың тиімді құралы. Физикалық белсенділік адамның күш-қуатын нығайтып, түрлі аурулардың алдын алуға көмектеседі. Сонымен қатар спортпен жүйелі түрде айналысу адамның психологиялық жағдайына да оң әсер етеді, күйзелісті азайтады және өмір сапасын арттырады. Жастар арасында дене белсенділігінің жеткіліксіздігі – қазіргі заманның басты мәселесі. Кішкентай балалар мен жастар бос уақытын телефон мен компьютер алдында өткізеді. Бұл олардың денсаулығына кері әсерін тигізіп, қозғалыс тапшылығының аздығына әкеледі. Осыған байланысты дене шынықтыру сабақтарының маңызын арттыру және оларды қызықты форматта өткізілуі тиіс.

Қазіргі кездегі негізгі мәселе: Дене шынықтыру мен спортты дамыту жолында бірқатар қиындықтар бар. Солардың бірі - спорт инфрақұрылымының жеткіліксіздігі. Әсіресе ауылдық жерлерде заманауи спорт алаңдары мен жабдықтардың жетіспеуі байқалады. Дегенмен бұл жастарды тоқтатпауы қажет. Тағы бір мәселе - халық арасында салауатты өмір салты мәдениетінің толық қалыптаспауы. Кейбір адамдар спорттың маңызын түсінгенімен, оны күнделікті өміріне енгізе бермейді. Бұл жерде ақпараттық насихат жұмыстарының жеткіліксіздігі де әсер етеді. Сонымен қатар білікті мамандардың тапшылығы да өзекті мәселе болып табылады. Дене шынықтыру пәні мұғалімдерінің кәсіби деңгейін арттыру, олардың заманауи әдістерді меңгеруі - білім сапасын жақсартудың маңызды шарттарының бірі.

Заманауи технологиялардың әсері: Соңғы жылдары цифрлық технологиялар дене шынықтыру саласына да еніп жатыр. Түрлі фитнес қосымшалар, онлайн жаттығу бағдарламалары және смарт құрылғылар адамның физикалық белсенділігін бақылауға мүмкіндік береді. Бұл технологиялар әсіресе жастар арасында кеңінен танымал. Мысалы, сағат немесе телефон қосымшасындағы жүрек соғу жиілігін өлшейтін құрылғылар және жаттығу бағдарламалары адамның өз денсаулығын бақылауына көмектеседі. Сонымен қатар онлайн платформалар арқылы жаттығу жасау мүмкіндігі уақыт пен орынды үнемдеуге жағдай жасайды. Дегенмен, технологияларды дұрыс пайдалану маңызды. Олар тек көмекші құрал ретінде қолданылуы тиіс, басты міндетті адамның өз ерік-жігері мен тәртібі атқарады.

Дене шынықтыруды дамытудың болашағы: Алдағы уақытта дене шынықтыру мен спортты дамыту бірнеше бағытта жүзеге асырылуы тиіс. Біріншіден, спорт инфрақұрылымын жетілдіру қажет. Барлық аймақтарда заманауи спорт кешендерін салу, мектептерді қажетті құрал- жабдықтармен қамтамасыз ету маңызды. Екіншіден, бұқаралық спортты дамытуға ерекше назар аудару қажет.

Мысалы, Алматы, Астана қалаларында өтетін марафондарды қоғамға жаппай енгізу қажет. Түрлі жарыстар, марафондар, спорттық фестивальдер ұйымдастыру арқылы халықты белсенді өмір салтына бейімдеуге болады. Үшіншіден, білім беру жүйесінде дене шынықтыру пәнінің мазмұнын жаңарту қажет. Сабақтарды қызықты әрі тиімді өткізу үшін жаңа әдістер қолдану керек. Бұл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Сонымен қоса, салауатты өмір салтын насихаттау жұмыстарын күшейту қажет. Бұл бағытта қосымша әлеуметтік желілер мен бұқаралық ақпарат құралдарының мүмкіндіктерін тиімді пайдалану таптырмас мүмкіндік.

Қорытынды

Қорытындылай келе, дене шынықтыру мен спорт - қоғамның денсаулығын нығайтудың негізгі қағидаларының бірі. Қазіргі таңда бұл саланы дамыту үшін кешенді шаралар қажет. Атап айтқанда, инфрақұрылымды жетілдіру, заманауи технологияларды енгізу, халықтың спортқа деген қызығушылығын арттыру маңызды. Салауатты өмір салтын қалыптастыру - әрбір адамның жеке жауапкершілігі ғана емес, сонымен қатар қоғамның ортақ мүддесі. Сондықтан дене шынықтыру мен спортты дамыту арқылы біз жастардың денсаулығын жақсартамыз. Және қоғамның өсуі адамның сапалы сау денсаулығына тікелей байланысты.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасында дене шынықтыру және спортты дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2020.
2. Жұмабаев А. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. – Алматы: Білім, 2018.
3. Куанышев Б. Спорт және салауатты өмір салты. – Астана, 2020.
4. Қожахметов С. Дене шынықтыру негіздері. – Алматы, 2017.

Ғылыми жетекші – пед.ғыл.магистрі Серикбаев Б.Т.

ӘӨЖ 796.012.2-053.5

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҮЙЛЕСТІРУ ДАҒДЫЛАРЫН ЖӘНЕ ТЕПЕ-ТЕҢДІГІН ДАМУ

Мамытов Б.

Бабатаева Д., Әлиев Қ., Салимгореева А.

Қ.Жұбанов ат.Ақтөбе өңірлік университеті

Дене шынықтыру және спорт тәжірибесі үйлестіру дағдыларын дамытуға арналған құралдардың үлкен арсеналына ие.

Үйлестіру дағдыларын дамытудың негізгі құралы - жаңалық элементтерін қамтитын үйлестіру күрделілігі жоғары дене жаттығулары. Дене жаттығуларының күрделілігін әртүрлі кеңістіктік, уақыттық және динамикалық параметрлермен, сондай-ақ сыртқы жағдайлармен, жабдықтар мен механизмдердің орналасуын, олардың салмағын, биіктігін және тірек бетін өзгерту, қозғалғыштықты арттыру, қозғалыс дағдыларын біріктіру, жүруді секірумен, жүгірумен және заттарды ұстаумен үйлестіру арқылы арттыруға болады.

Әсіресе қосымша ақпарат беруге бағытталған әдістемелік тәсіл тиімді. Мысалы, қозғалысты басқару үшін айна немесе бағдарларды пайдалану дағдыларды меңгеруді жеңілдетеді. Көрнекі ақпаратты шектеулі немесе толық алып тастау, мысалы (көзілдірік, көзді жабу, қараңғы бөлме) қозғалтқыш әрекеттерін айтарлықтай қиындатады.

Үйлестіру дағдыларын дамытуға арналған құралдардың ең кең және қол жетімді тобы негізгі бұлшықет топтарын бір уақытта тартатын жалпы дайындық жаттығулары болып табылады. Оларға құрал-жабдықпен және құралсыз жаттығулар (доптар, гимнастикалық таяқшалар, арқандар), салыстырмалы түрде қарапайым және жеткілікті күрделі, өзгерген жағдайда дененің әртүрлі позициялары немесе дене бөліктері, акробатикалық элементтер (сальто, әртүрлі орамдар және т.б.) және тепе-теңдік жаттығулары жатады.

Қозғалыс белсенділігін кенет өзгертін ортаға тез және дұрыс бейімдеу қабілетін дамыту үшін белсенді және спорттық ойындар, жүгіру және шаңғы жарысы жоғары тиімді құралдар болып табылады.

Үйлестіруді жақсартуға арналған арнайы дайындық жаттығулары таңдалған спорт түрінің немесе кәсіптің ерекшеліктерін ескере отырып әзірленеді. Бұл жаттығулар үйлестіруге негізделген және сол спорт түрінің техникалық және тактикалық әрекеттеріне ұқсас.

Оқытудың бастапқы кезеңінде мұндай әдістердің екі тобы қолданылады:

- белгілі бір спорт түріне дайындық, қозғалыстың жаңа түрлерін меңгеруге ықпал ету;

- дамытушылық, нақты спорт түрлерінде (мысалы, баскетболда, қиын жағдайларда арнайы жаттығуларда) көрсетілетін үйлестіру дағдыларын тікелей дамытуға бағытталған.

Үйлестіру дағдыларын дамытуға бағытталған жаттығулар автоматты түрде болғанша тиімді. Осыдан кейін олар өздерінің құндылығын жоғалтады, өйткені қозғалыс әрекеті бір рет игеріліп, бірдей тұрақты жағдайда орындалса, одан әрі дамуды ынталандырмайды.

Баланс статикалық немесе динамикалық болуы мүмкін. Осыған байланысты бастың, аяқтың және дененің әртүрлі позициялары бар әртүрлі жазықтықта айнаруды қамтитын жаттығулар пайдалы. Оларға бұрылыстар, сальто, орамдар және жаттығулардың комбинациялары жатады.

Тірек жағдайларында тепе-теңдіктің тұрақтылығына әсер ететін факторларға тірек жазықтығына қатысты жалпы ауырлық орталығының жағдайы; тірек қызметін атқаратын аппараттың биіктігі және оның

тұрақтылығы; дене қозғалысының жылдамдығы, оның біркелкілігі және т.б. Статикалық тепе-теңдікті сақтау қабілетін жақсарту үшін келесі әдістемелік әдістерді қолдану қажет: позаны сақтау уақытын ұлғайту, визуалды өзін-өзі бақылауды уақытша жою, тірек аймағын азайту, оның ішінде алдын-ала және ілеспе қозғалыстар және қарсы әрекеттерді енгізу.

Динамикалық тепе-теңдікті дамытудың негізі әртүрлі сыртқы жағдайларға бейімделу болып табылады. Динамикалық тепе-теңдікті дамытудың маңызды құралдарына қозғалыс бағыты күрт өзгертін белсенді және спорттық ойындар жатады.

Тепе-теңдік заттармен және заттармен теңдестіру арқылы көрінеді, мысалы, гимнастикалық таяқшаны алақанда теңестіру, басындағы текшені немесе ракеткадағы допты бір орында тұрып немесе қозғалғанда теңестіру, домаланған бөшкеде тепе-теңдікті сақтау, т.б.

Үйлестіру дағдыларын дамыту жалпы және арнайы тапсырмаларды шешуді талап етеді. Жалпы тапсырмаларға қимыл-қозғалысты оқыту кезінде шешілетін тапсырмалар жатады, атап айтқанда:

– жеке қозғалыстардың қажетті координациясына қол жеткізе отырып, жаңа қозғалыс әрекеттерін меңгеру және бұрын игерілгендерін қайта құру қабілетін дамыту;

– шаршау мен қолайсыз жағдайларға қарамастан ұзақ уақыт бойы қол жеткізілген қозғалыс координациясын сақтау қабілетін дамыту.

Нақты міндеттер - бұл белгілі бір қозғалыс әрекетінің сипатымен анықталатын тапсырмалар. Оларға мыналар жатады: қозғалыстың жеке параметрлерін және олардың жалпы қозғалыстағы байланыстарын дәл өлшеу және реттеу қабілетін дамыту; кеңістікте қажетті дене қалпын сақтау мүмкіндігі; және бұлшықеттерді кернеу және босаңсу мүмкіндігі.

Әртүрлі жаста үйлестіру қабілеттерінің жеке түрлерінің біркелкі дамуы байқалады. Мұнда балалардың үйлестіру қабілеттерін дамытудағы сезімтал кезеңнің кестесі берілген.

1 кесте

Үйлестіру қабілеттерінің түрі	Жасы								
	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Кернеуін басқар мүмкіндігі қалай жасалады	Қ	Қ	Қ						
	Ұ	Ұ	Ұ						
Кеңістіктік және уақыттық сипаттамаларды ажырата білу	Қ	Қ		Қ	Қ	Ұ			
	Ұ	Ұ			Ұ				
Есту және көру сигналдарына жауап беру уақытын бақылау мүмкіндігі			Қ	Қ	Қ	М			
			Ұ	Ұ	Ұ				
Ритмді сақтай білу		Қ	Қ	Қ	Ұ				
			Ұ	Ұ					
Ғарышта шарлау мүмкіндігі				Қ		Қ	Қ	Қ	Ұ

						Ұ	Ұ	Ұ	
Тепе-теңдікті сақтай білу					Қ	Ұ			
				Қ	Ұ				

(Д. Хиртц, 2008) шартты белгілері:

Қ – Қыздар, Ұ – Ұлдар, Қ/Ұ – қыздар, ұлдар

Бастауыш мектеп жасындағы балаларда үйлестіру мен тепе-теңдікті дамыту

Адамның Жердің тартылыс өрісінде тік күйді сақтау қабілеті үлкен маңызға ие. Жеткілікті дамыған тепе-теңдік жүйесінсіз салыстырмалы түрде қарапайым қозғалыстарды да орындау мүмкін емес. Күнделікті өмірде тепе-теңдікті сақтау рефлексдер арқылы автоматты түрде жүреді.

Тепе-теңдікті сақтау адамның сыртқы ортамен белсенді әрекеттесуінің маңызды шарттарының бірі болып табылады. Кәсіби қызметтегі табыстар (мысалы, құрылысшылар, слесарьлар, матростар) және кейбір спорт түрлері бойынша (мәнерлеп сырғанау, акробатика, тау шаңғысы, шаңғы жарысы және т.б.) тепе-теңдіктің даму деңгейімен айтарлықтай анықталады. Төмен статокинетикалық тұрақтылық жалпы әл-ауқаттың нашарлауымен, бас айналуымен, жүрек айнуымен, құсумен және тіпті естен танумен бірге жүреді. Дене жаттығулары кезінде қозғалыс техникасының дамуына кедергі келтіреді және басқа дене қабілеттерінің көрсеткіштерін төмендетеді.

Белгілі бір позаны ұстанған кезде адам денесі мүлдем қозғалмайтыны белгілі; ол үнемі тербеледі. Адам бір сәт тепе-теңдікті жоғалтып алып, қайта қалпына келетін сияқты.

Спорт тепе-теңдікке үлкен талаптар қояды. Кеңістік пен уақытты шарлау, тұрақсыз жағдайларда күрделі қозғалыстарды жылдам және дәл орындау мүмкіндігі тепе-теңдік реакцияларына қатысатын анализаторларды дамыту арқылы қол жеткізіледі. Бұл функцияның жоғары деңгейде дамуынсыз спортта жетістікке жету мүмкін емес.

Тепе-теңдікті дамыту ми қыртысындағы тепе-теңдікті сақтау үшін маңызды болатын сәйкес байланыстарды дамыту мен нығайтуды қамтиды. Бұл қызмет орталық жүйке жүйесінің күрделі қызметтерінің бірі болып табылады. Көру, қозғалыс, тері және вестибулярлық жүйелер тепе-теңдікті сақтау процестерінде рефлексі түрде өзара әрекеттеседі. Тепе-теңдікті адамның ауырлық күштеріне қарсы тұруға бағытталған бірнеше мүшелер мен жүйелердің кешенді, үйлестірілген әрекеті арқылы белгілі (спецификалық) қалыпта ұстап тұру қабілетін анықтауға болады.

Дененің ауырлық орталығының тірек бетінен жоғары орналасуы тепе-теңдікті сақтау үшін өте маңызды. Тұру кезіндегі тірек беті аяқтың ауданы мен аяқтың арасындағы аймақпен анықталады. Адам денесінің ауырлық центрінен тірек бетіне түсірілген ауырлық сызығы шамамен осы беттің ортасынан өткенде дене тепе-теңдік күйінде болады. Бұл сызық тірек бетінен тыс қозғала бастағанда, дене тепе-теңдікті сақтау үшін қосымша күштерді (жүйке-

бұлшықет кернеуі, жеке ауырлық орталықтарының ауысуы) қажет ететін құлай бастайды.

Тұрақтылықты сақтауға дененің жалпы ауырлық орталығының проекциясы тірек бетінен асып кетпеуін қамтамасыз ететін тепе-теңдікті үнемі реттеу арқылы көмектеседі. Адамның тепе-теңдік қызметі неғұрлым жетілген болса, соғұрлым ол өз қалпын тезірек қалпына келтіреді. Тұрақтылық артқан сайын дене тербелістерінің амплитудасы азайып, олардың жиілігі артады.

Динамикалық және статикалық тепе-теңдік әлсіз корреляцияланады. Сондықтан бір қалыпта жоғары тұрақты, ал басқа қозғалыс әрекеттерінде тұрақсыз болуы мүмкін.

Адам тұрақтылығының ең жоғары деңгейі вестибулярлық жүйенің күйі мен тепе-теңдік қызметі, ағзаның психологиялық және функционалдық жағдайы және т.б. ретінде анықталатын статокинетикалық тұрақтылық (А. В. Ку-кис, 1995).

Балаларда тепе-теңдікті сақтау қабілеті ер балаларда 13-14 жаста, қыздарда 10-12 жаста ересектер деңгейіне жетеді (спортпен айналыспайды).

Үйлестіру дағдыларын дамыту үшін қозғалыстарды үйлестіруге, ретке келтіруге және ұйымдастыруға жоғары талаптар қоятын жаттығулар қолданылады.

Жаттығулар қажет:

- қатысушылар үшін қажетті үйлестіру қиындығы мен күрделілігін қамтамасыз ету;

- жаңалық пен ерекшелік элементтерін қамту;

- алуан түрлі формалармен ерекшеленуі керек

қозғалыстың орындалуы және қозғалтқыш мәселелерінің күтпеген шешімдері;

- жеке анализаторларды іске қосу арқылы оларды реттеу және өзін-өзі бағалау арқылы қозғалыс параметрлерін бақылауды көрсету.

Статокинетикалық тұрақтылықты дамыту үшін тепе-теңдік жаттығулары қолданылады, олар постуральды тұрақтылыққа қол жеткізуді қиындатады:

- денені тұрақты теңестіру үшін биомеханикалық қолайсыз позициялардағы теңдестіру жаттығулары (мысалы, қолмен, аяқпен, өкшемен және т.б.);

- дене қалпын статикалық қалыпта ұстайтын жаттығулар немесе көтерілген, төмендетілген, қозғалмалы немесе көлбеу тіректегі қозғалыстар (теңдік арқалықта тұру немесе қозғалу, гимнастикалық орындық рельсінің бойымен және т.б.);

- қосымша кедергілер кезінде статикалық және динамикалық тұрақтылықты сақтайтын жаттығулар (бірқатар сальто жасағаннан кейін немесе көзді жұмып гимнастикалық орындықпен жүру және т.б.);

- тепе-теңдікті қажет ететін қозғалыстары бар әртүрлі белсенді ойындар («Үкі», «Әтеш жекпе-жегі» және т.б.);

- вестибулярлық функцияны арнайы жақсартатын арнайы жабдықта жаттығулар (ілулі эткеншектер, арқандар, циклопедтер, шұңқырлар, центрифугалар және т.б.).

Статокинетикалық тұрақтылықты дамыту үшін белсенді, пассивті және аралас (аралас) әдістер қолданылады. Белсенді әдіспен вестибулярлық жүйе нақты жаттығуларды қайталап орындау арқылы ынталандырылады (әртүрлі бұрылыстар, еңкейтулер және бас пен дененің айналмалы қозғалыстары, сальто және т.б.). Статокинетикалық тұрақтылықты дамыту үшін белсенді, пассивті және аралас (аралас) әдістер қолданылады. Белсенді әдіспен вестибулярлық жүйе нақты жаттығуларды қайталап орындау арқылы ынталандырылады (әртүрлі бұрылыстар, еңкейтулер және бас пен дененің айналмалы қозғалыстары, сальто және т.б.). Статокинетикалық тұрақтылықты дамыту үшін белсенді, пассивті және аралас (аралас) әдістер қолданылады. Белсенді әдіспен вестибулярлық жүйе нақты жаттығуларды қайталап орындау арқылы ынталандырылады (әртүрлі бұрылыстар, еңкейтулер және бас пен дененің айналмалы қозғалыстары, сальто және т.б.).

Тепе-теңдікті ынталандыру және жақсарту үшін сәйкес әдістемелік әдістерді қолданған жөн. Төмендегі кестеде (Л.П. Матвеев) тепе-теңдікті жақсартудың әртүрлі құралдары мен мүмкіндіктері көрсетілген.

2-кесте

Тепе-теңдікті жақсартудың әдістемелік әдістері

Тепе-теңдік қабілетіне қойылатын талаптарды арттыру жолдары	Өрекеттерге техниканы енгізу
Тұрақсыз позаны сақтау уақытын ұзарту	«Қарлығаш» күйінде дененің қозғалыссыз бекітілу фазасын ұзарту, бір аяқпен тіреуде, қол ұстағышта дененің көлденең еңкейтілген қалпында және т.б.
Көрнекі өзін-өзі бақылауды уақытша алып тастау немесе шектеу	Тепе-теңдік арқалығында статикалық жаттығулар мен бұрылыстар немесе көз байланған жұптық және топтық акробатикалық жаттығулар
Қолдау аймағының қысқаруы	Барда, гимнастикалық орындықта немесе тар арқалықта статикалық және динамикалық жаттығулар; бір аяқпен секіру және басқа қозғалыстар
Тірек бетінің биіктігін немесе дененің ауырлық центрінен тірекке дейінгі қашықтықты ұлғайту	Позаларды тіректерде жылжыту және ұстау; тепе-теңдік арқалығында немесе көтерілген параллель сырықтарда жаттығуларды орындау
Тұрақсыз қолдауды енгізу	Тербелмелі арқалықта, көлденең ілулі арқанда және роликтерде сырғанау платформасында жаттығулар
Тепе-теңдікті сақтауды қиындататын алдын ала және ілеспе қозғалыстарды қосу	Айналмалы қозғалыстардан кейін статикалық позицияларды бекіту (еденде, теңгерімде, мұзда және т.б.); доптармен немесе тұрақты орны жоқ басқа заттармен жонглерлік (бір аяқпен тұру, «қарлығаш» күйінде және т.б.)
Серіктестің қарсы шабуылымен таныстыру	Серіктесті салыстырмалы түрде тұрақсыз «позицияға» тарту; тұрақты позаны сақтауға бағытталған жекпе-жек әдістері; «Әтеш төбелесі»

Тепе-теңдікті сақтауды қиындататын табиғи орта жағдайларын пайдалану перемещениях	Жүгіру, шаңғы тебу, орташа бұдырлы жерлерде, әртүрлі трек жағдайында, қиын ауа-райында велосипедпен жүру

Тепе-теңдіктің дамуына буындардың қозғалғыштығы, дененің икемділігі, қозғалыстың ептілігі мен дәлдігі, орындау қарқыны мен динамикасы және т.б. сияқты факторлар әсер етеді. Спортшының психологиялық көзқарасы мен эмоционалдық жағдайы тепе-теңдікті сақтау қабілетін арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Бірнеше зерттеушілер (Е. Я. Бондаревский, О. П. Панфилов, В. С. Гурфинкель, В. И. Лях) мектеп оқушыларының үйлестіру дағдыларын дамытудың ең сезімтал кезеңдерін анықтау үшін зерттеулер жүргізді. Зерттеулер көрсеткендей, үйлестіру дағдылары (соның ішінде тепе-теңдік, үйлестіру дағдысының түрі ретінде) белгілі бір жас кезеңдерінде неғұрлым сезімтал және оңай және тиімдірек жаттығады. Мектеп оқушыларының үйлестіру дағдыларының ең жақсы дамуының сезімтал кезеңі шамамен 7 мен 12 жас аралығы. Сондықтан балалардың координациясы мен моторикасын жетілдірудің негізгі міндеттері мектептегі алғашқы алты жыл ішінде жақсы шешіледі. Циклдік спорт түрлерінің екінші сезімтал кезеңі (шаңғы жарысы, велосипед тебу, жүзу, жүгіру және т.б.) 14 пен 15 жас аралығында болады.

Үйлестіру дағдыларына әсіресе мамандандырылған қабылдаулар әсер етеді — кеңістік сезімі, қақпалар, жолдар, шаңғы трассалары, қар, жылдамдық және т.б. Бұл деңгей спортшының белгілі бір спорт түрінің нақты жағдайларында өз қозғалысын басқару қабілетін анықтайды. Шаңғышы үшін бұл ауа-райына, сырғанау жағдайларына, жер бедеріне, тапсырмаға және т.б. байланысты шаңғы тебудің әртүрлі әдістерін қолдану мүмкіндігін білдіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Зациорский, В. М. Физические качества спортсменов (Основы теории и методики воспитания) [Текст] / В. М. Зациорский. – Физкультура и спорт. – М. : Педагогика, 2016. – С. 177–178.
2. Капланский, В. Е. Развитие координационных способностей при освоении программы лыжной подготовки [Текст] / В. Е. Капланский // Физическая культура в школе. – М. : Педагогика, 2016. – № 10. – С. 13–20.
3. Ломейко, В. Ф. Развитие двигательных качеств на уроках физической культуры в 1–10-х классах [Текст] / В. Ф. Ломейко. – М. : Народная Асвета, 2018. – 128с.
4. Лях, В. И. Двигательные способности школьников: основы теории и методики развития [Текст] / В. И. Лях. – М. : Терра-Спорт, 2020. – 192 с.
5. Педагогика физической культуры [Текст] : учеб. пособ. ; под. ред. Б. А. Ашмарина, Л. К. За-вьялова. – СПб., 2019. – С. 334–339

УДК 796:373.3

«ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ» ПӘНІ БОЙЫНША БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰНЫНДАҒЫ ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІН ТАЛДАУ

Насенов С.Б.

№17 мектеп-лицейі, Атырау қаласы

Кіріспе. Ұлттық білім беру жүйесін жаңғырту жағдайында білім алушыларды оқыту және тәрбиелеу процесін жетілдіру өте өзекті мәселе болып табылады. Осыған байланысты, мектептегі білім беру сапасын арттыру, оқушылардың дене дайындығы деңгейін көтеру және денсаулық сақтау қажеттілігіне қатысты мәселелер еліміздегі білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламасының мазмұнына талдау жасау міндетін алға тартады, өйткені аталған құжаттың талаптарын іске асыру қойылған міндеттерді шешуге септігін тигізуі мүмкін.

Зерттеудің мақсаты: бастауыш мектептегі дене шынықтыру сабақтарына және оның білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламасына сәйкес мазмұнына талдау жасау.

Зерттеу әдістері: нормативтік құжаттардың мазмұнын талдау, мұғалімнің жұмыс формалары мен оқушылардың іс-әрекетін бақылау, әңгімелесу, білім беру процесіне қатысушылардың іс-әрекетінің нәтижелерін зерделеу.

Зерттеу нәтижелері. Мектептегі білім беру мазмұны бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (ББ МЖМС), үлгілік оқу жоспары, оқулық, оқу бағдарламасы сияқты нормативтік құжаттарда көрініс табады. Біз білім берудің жаңартылған мазмұнындағы бағдарламаны қарастыруды жөн деп таптық. Мәселенің мұндай қойылымы аталған құжаттағы «Дене шынықтыру» пәнінің маңыздылығы мен орнын айқындаумен байланысты.

2019 жылы ҚР Білім және ғылым министрлігі мен Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы бірлесіп «2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру ерекшеліктері туралы» әдістемелік-нұсқаулық хат әзірледі.

Аталған құжатта мектептің әрбір сатысы үшін мектепте оқытылуы тиіс оқу пәндерінің тізбесін белгілеу, оларды оқу жылдары бойынша бөлу, пән мен тақырыпты оқуға бөлінетін сағаттар санын анықтау және пәндер бойынша тұжырымдалған күтілетін нәтижелер мәселесі қарастырылады.

Аталған құжаттың мазмұнында біздің назарымызды «1-4 сыныптарда білім берудің жаңартылған мазмұны бойынша білім беру процесін ұйымдастыру ерекшеліктері» атты үшінші бөлім аударды. Онда: «2019-2020 оқу жылында 1-4 сыныптар үлгілік оқу жоспарлары мен білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламалары бойынша білім алатын

болады... Пәндер бойынша оқу бағдарламалары ұзақ мерзімді және орта мерзімді жоспарларға сәйкес іске асырылады.

...Ұзақ мерзімді жоспар сыныптар мен тоқсандар бойынша оқу мақсаттарын қамтиды» деп атап көрсетілген [1].

Орта мерзімді жоспарларда негізгі мақсаттар мен оқыту міндеттері тұжырымдалады, әр тоқсанға немесе бөлімге арналған оқу тақырыптары көрініс табады. Сондай-ақ онда дағдылар, сабақтағы ұсынылатын іс-әрекет түрлері, мұғалімге арналған оқыту әдістемесі бойынша жазбалар, оқу ресурстары берілген. Біздің назарымызды аударған маңызды жайт – бөлім ішіндегі сағаттарды бөлу мұғалімнің өз еркіне беріледі. Біздің ойымызша, бұл мұғалімге іске шығармашылық тұрғыдан келуге, бастамашылық танытуға, қалыптан тыс жұмыс істеуге және өз іс-әрекетінде дербес болуға мүмкіндік береді.

2019-2020 жылдары қолданыста болған оқу бағдарламасының ерекшелігі – оның оқушылар меңгеруі тиіс пәндік білімді, біліктілік пен дағдыларды қалыптастыруға бағытталуы болды. Аталған бағдарламаның тағы бір ерекшелігі – ортақ тақырыптар арқылы пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру қажеттілігі.

Осы орайда біз пәнаралық байланысты жүзеге асыру дегенде, мұғалім өз пәні бойынша жаңа материалды меңгерту кезінде оқушылардың басқа пәндерден алған білімі мен дағдыларын қалай қолдануы керектігі, сондай-ақ осы пәнді оқу кезінде ие болған білім мен дағдылардың білім берудің жанартылған мазмұнындағы басқа пәндер бойынша жаңа материалды игеруде тірек болатындығы туралы нұсқауды орындауды меңзеген болар деген болжам жасағымыз келеді.

Біз талдап отырған құжатта атап көрсетілгендей, ортақ тақырыптар «оқу пәндерінің кіріктіруші компоненті ретінде тоқсандарға бөлінген. Әр тоқсанда екі ортақ тақырыптан келеді және олардың әрқайсысына шамамен бірдей сағат саны бөлінеді» [1, 17].

1-кесте.

Сыныптар бойынша ортақ тақырыптар
(ҚР БҒМ әдістемелік-нұсқаулық хаты бойынша)

1 сынып	2 сынып	3 сынып	4 сынып
Өзім туралы	Өзім туралы	Тірі табиғат	Менің Отаным – Қазақстан
Менің мектебім	Менің отбасым және достарым	Жақсы деген не, жаман деген не?	Құндылықтар
Менің отбасым және достарым	Менің мектебім	Уақыт	Мәдени мұра
Қоршаған әлем	Менің туған өлкем	Сәулет	Мамандықтар әлемі
Саяхат	Тәні саудың – жаны сау!	Өнер	Табиғат құбылыстары
Салт-дәстүр және	Салт-дәстүр және	Атақты тұлғалар	Қоршаған ортаны қорғау

ауыз әдебиеті	ауыз әдебиеті		
Су және сусындар	Қоршаған орта	Су – тіршілік көзі	Ғарышқа саяхат
Тәні саудың – жаны сау!	Саяхат	Демалыс мәдениеті. Мерекелер	Болашаққа саяхат

Біздің ойымызша, білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламасының маңызды сипаттамаларының бірі – мұғалімнің бөлім шеңберіндегі тақырыптарды оқыту жүйелілігі мен сағат санын өз бетінше анықтау мүмкіндігі тұрғысынан оның «икемділігі мен әмбебаптығы» болып табылады (10, 16). Бұл жерде «әрбір үшінші сағат спорттық және қимыл-қозғалыс ойындарының санын көбейту есебінен білім алушылардың қозғалыс белсенділігін арттыруға бағытталған» деген ұсыныс Алматы облысы Талғар қаласы мектептерінің бастауыш сыныптарындағы практикалық іс-әрекет барысында мұғалімге оң нәтиже алуға көмектескенін атап өткен жөн [1, 9].

ҚР БҒМ мен Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы әзірлеген әдістемелік-нұсқаулық хаттың және жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламасының мазмұнын талдай келе, біздің ерекше назарымызды «Дене шынықтыру» және «Алғашқы әскери және технологиялық дайындық» сияқты пәндер көрсетілген «Дене шынықтыру» білім беру саласы аударды. Біз «Дене шынықтыру» пәніне негізгі екпін түсіруді жөн деп таптық.

«Дене шынықтыру» білім беру саласының мазмұнымен танысу барысында оның мынадай құрылымдық элементтеріне назар аударылды:

- оқу пәнінің мақсаты;
- оқу пәнінің міндеттері;
- оқу бағдарламасының құрылымы мен мазмұны.

Құрылымның соңғы бөлімшесі вариативті компоненттен және оқу тақырыптарын қамтитын 2 бөлімнен тұрады.

Жаңартылған жаңа бағдарлама бойынша аталған пән бойынша оқушылардың үлгерімін есепке алудың негізгі түрі ретінде тоқсанның, жартыжылдықтың және оқу жылының соңында «есептелді» немесе «есептелмеді» жүйесі ұсынылды. Жиынтық бағалау жүргізілмейді.

Білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламасын әзірлеу саласында атқарылған жұмыстарды бағалай келе, біздің назарымыздың «Дене шынықтыруды жетілдіру және шеберлік» бөліміне ерекше ағандығын атап өткен жөн. Бұл бөлімге деген біздің қызығушылығымыз оның оқушылардың дене және тактикалық дайындық деңгейін арттыруға бағытталуымен және дене шынықтыру құралдары туралы мәліметтерді қамтуымен байланысты. Бағдарламада бұл құралдар ретінде гимнастика, акробатика негіздері, жеңіл атлетика, спорттық ойындар және т.б. базалық спорт түрлерінен дене жаттығулар мен қимыл-қозғалыс әрекеттері ұсынылады. Біздің

бақылауларымыз көрсеткендей, мұғалімдер мұны ескеріп, дене шынықтыру сабақтары барысында практикалық іс-әрекетте кеңінен қолданды.

Біз бұған дейін атап өткеніміздей, бастауыш мектептегі дене шынықтыру сабақтарының ерекшеліктері мен оның білім берудің жаңартылған мазмұнына сәйкес келетін мазмұны дене шынықтыру мұғаліміне сабақ барысын өз бетінше анықтауға және іске шығармашылық тұрғыдан келуге мүмкіндік берді. Осыған байланысты, дене шынықтыру сабақтары шешуі тиіс міндеттер шеңберін айқындау дұрыс деп есептейміз. Біздіңше, дене шынықтыру сабақтарындағы мұғалімнің міндеттері, біріншіден, балаларды дене жаттығуларды орындауға саналы түрде қарауға үйрету, екіншіден, өз ағзасына құлақ түріп, оны жақсы тани білуге баулу болып табылады. Бұл міндеттерді шешу болашақта спортпен шұғылдануға деген қажеттілік пен уәж, ниет пен қызығушылық сияқты мәселелерді оңтайлы шешуге ықпал етеді.

Бастауыш мектептегі дене шынықтыру сабақтары кезінде мұғалімнің іс-әрекетіне бақылау жүргізу барысында, оқушылардың пән мазмұнын сапалы меңгеруін қамтамасыз ету мақсатында мұғалім бағдарламаны әзірлеушілер мен зерттеушілер ұсынған қағидаларды қолданды. Онда білім алушылар мынадай үш типке бөлінген:

- білім беру-танымдық тип;
- білім беру-пәндік тип;
- білім беру-жаттықтырушылық тип [1].

Дене шынықтыру сабақтарында оқушылардың бірінші типімен жұмыс істеу барысында мұғалім оларды өз бетінше жаттығуларды ұйымдастыру ережелерімен және тәсілдерімен таныстырды, сондай-ақ бұрын меңгерілген материалдарға сүйене отырып, мұндай сабақтарды ұйымдастырудың жаңа дағдылары мен икемділіктеріне үйретті. Оқыту кезінде дене шынықтыру бойынша оқулықтар, соның ішінде өткен материалды өз бетінше бекітуге қатысты бөлімдер пайдаланылды (мысалы, пульсометрия).

Білім беру-танымдық бағыттағы сабақтарда қарастырылатын пульстік құн (жүрек соғысының жиілігі) келесідей сипатталады:

- сабақтың дайындық бөлімі 6 минутқа дейін созылып, бұрын меңгерілген тақырыптық кешендерді (дене бітімін түзу ұстау, икемділік, үйлесімділік жаттығулары), сондай-ақ жұмысқа қабілеттілікті, зейін, ойлау және есте сақтау процестерінің белсенділігін арттыруға ықпал ететін жалпы дамытушы жаттығуларды қамтиды. Қолданылатын жаттығулардың шаршауға және тым айқын эмоцияларға әкелетін айтарлықтай жүктемесі болмауы маңызды;

- сабақтың негізгі бөлімінде білім беру және қозғалыс құрамдас бөліктеріне назар аударылады. Бұл компоненттер келесідей сипатталады:

- білім беру құрамдас бөлігі оқу білімдерімен және дене шынықтыру іс-әрекетінің тәсілдерімен сипатталады және 4 минуттан 12 минутқа дейінгі уақытты қамтиды;

- қозғалыс құрамдас бөлігі қимыл-қозғалыс әрекеттеріне үйретумен және дене қасиеттерін дамытумен сипатталады. Оның ұзақтығы алға қойылған

мақсаттардың іске асырылуына байланысты және 20 минутқа дейін жетуі мүмкін;

- сабақтың қорытынды бөлімі ағзаны қалпына келтіру мен босаңсытуға қажетті уақытпен сипатталады. Оның ұзақтығы оқушылардың сабақтың негізгі бөлімінде орындаған дене жүктемесінің жиынтық шамасына байланысты болады.

Білім беру-пәндік бағыттағы сабақтар, негізінен, жеңіл атлетика, гимнастика, қимыл-қозғалыс ойындары, жүзу және шаңғы дайындығы бөлімдерінің практикалық материалын оқыту үшін қолданылады. Мұндай сабақтарда мектеп оқушылары оқыту пәніне қатысты жаңа білімді меңгереді.

Білім беру-пәндік бағыттағы сабақтың пульстік құны.

Пульстік құнның айрықша ерекшелігі – қимыл-қозғалыс дағдысын кезең-кезеңімен қалыптастыру логикасы бойынша жоспарланатын міндеттер болып табылады:

- оқытудың бастапқы кезеңі;
- тереңдетіп үйрену және бекіту кезеңі;
- жетілдіру кезеңі.

Дене жаттығуларды жоспарлау оқыту міндеттерімен, ал олардың динамикасы жаттығуларды орындау барысында пайда болатын шаршау деңгейімен үйлестіріледі

Сабақтың негізгі бөліміне қарқынды әрі терең шаршауға әкелетін айтарлықтай энергия шығынын талап етпейтін, икемділікті, шапшаңдықты және үйлесімділікті дамытуға бағытталған жаттығулар енгізіледі. Кейіннен ағзада белгілі бір деңгейдегі салыстырмалы терең шаршау кезеңдерін тудыратын және айтарлықтай қуат жұмсауды қажет ететін төзімділік пен күшті дамытуға арналған жаттығулар беріледі.

Білім беру-жаттықтырушылық бағытындағы сабақтар дене қасиеттерді дамыту және сабақтың басынан оның негізгі бөлімі аяқталғанға дейінгі дене жүктеме динамикасын салыстырмалы түрде қатаң регламенттеу шеңберіндегі міндеттерді шешу үшін қолданылады. Дене қасиеттерді мақсатты түрде дамытудан бөлек, білім беру-жаттықтырушылық бағытындағы сабақтарда білім алушыларда дене дайындығы, дене қасиеттер, дене жүктеме және оның ағза жүйелерінің дамуына әсері туралы түсінік қалыптастыру қажеттілігі туындайды. Сондай-ақ, мұндай сабақтарда мұғалім оқушыларды дене жүктемені реттеу тәсілдеріне және оның шамасын бақылау әдістеріне үйретеді.

Білім беру-жаттықтырушылық бағытындағы пульсометрия.

Пульсометрияның айрықша ерекшеліктері – қуат жұмсау тұрғысынан әртүрлі сипаттамаларға ие дене жүктемені жоспарлау кезінде, оның шамасының белгілі бір жүйелілікпен біртіндеп артуын қамтамасыз етуінде.

Сабақтың негізгі бөлімінде жаттығулар келесі схема бойынша енгізіледі: жылдамдық – күш – төзімділік.

Бұл сабақтың қорытынды бөлімі сабақтың басқа типтерімен салыстырғанда ұзағырақ болады.

Сабақтың әрбір типі білім беру бағытын иеленеді және мектеп оқушыларын өз бетінше тапсырмаларды орындауға тартады. Осылайша иеленген білім, икемділік пен дағдылар дене жаттығуларымен айналысудың өз бетінше нысандары жүйесінде бекітіледі: таңертеңгі бой жазу жаттығулары, сабақ алдындағы гигиеналық гимнастика, дене шынықтыру минуттары және т.б.

Мектеп оқушыларының дербестігін дамыта отырып, оларды тек сабақта ғана емес, сонымен қатар дене шынықтыру бойынша әдебиеттерді зерделеу кезінде иеленген оқу материалдарын пайдалануға бағыттау қажет.

Оқушылардың дербестігі мен танымдық белсенділігін арттыруға оқу процесінің оларды спортпен, дене жаттығулармен айналысуға, өз денесімен жүйелі түрде жұмыс істеуге және денсаулығын жақсартуға деген қызығушылығын қалыптастыруға бағытталуын күшейту арқылы қол жеткізіледі.

Бастауыш мектептегі дене шынықтыру білімінің негізі – оқушылардың дене мәдениеті негіздерін меңгеруі болып табылады. Бұдан бөлек, дене шынықтыру оқушылардың тұлғалық қасиеттерін дамытады және оларда әмбебап құзыреттіліктерді қалыптастыру құралы болып табылады. Мұндай қабілеттер білім беру процесінің нәтижелерінде көрініс тауып, «Дене шынықтыру» оқу пәнінің шеңберінен шығатын іс-әрекеттің әртүрлі түрлерінде белсенді түрде байқалады.

Біздің бақылауларымыз көрсеткендей, дене шынықтыру сабақтарында тірек-қимыл аппаратын қалыптастыру қажеттілігі басты міндет болды. Алға қойылған міндетті шешу үшін мұғалім келесідей ойындарды қолданды: «Қарлығаш», «Қармақ», «Үшіншісі артық», «Аңшылар», «Иықтан жүк түскендей», «Қаршыға мен қарлығаш», «Айдаһар», «Қасқырға құрылған қақпан», «Құтқар!», «Киіз үй», «Қасқыр мен лақтар», «Секір де қарғы» және т.б. **Бақылау барысында біз** мұндай ойындардың көмегімен балаларда айналасындағылардың мүддесін өз мүддесінен жоғары қою сезімі дамитынына назар аудардық. Бала қоғамды бағалай бастайды.

Білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламасының мазмұнына қатысты мәселелерді қарастыру бастауыш сыныптардағы дене шынықтыру сабақтары форматындағы кері байланыс мәселесіне талдау жасамайынша толық болмайды.

Біз талдап отырған құжатта келесідей атап өтілуі кездейсоқ емес: «Мұғалімнің оқушыны қолдауға бағытталған іс-әрекеттерін түзетуге және оқу процесін жетілдіруге мүмкіндік беретін кері байланыс сабақтың міндетті элементі болуы тиіс. Қалыптастырушы бағалау кезінде мұғалім кері байланыс ұсынылатын білім алушылардың санын және оның жиілігін дербес анықтайды» [1,96].

Осыған байланысты, бұл мәселе бүгінгі күні ерекше өзектілікке ие болып отыр. Мұнда тек оқушының жетістіктерін ғана емес, сонымен бірге мұғалімнің де қызметін бағалау ұсынылады. Кері байланыс барысында оқушының материалды есте сақтауы, тапқырлығы мен түсінуі, талқылауларға қатысуы,

өткен материалды талдау мен жинақтауы, сондай-ақ мұғалімнің оқушыға көрсететін қолдауының тиімділігі бағаланады. Жоғарыда айтылғандарды негіздеу үшін бастауыш сынып оқушыларының білімін қалыптастырушы бағалаудың мысалын келтірейік. Жұмыстың бұл түрі дене шынықтыру сабақтарында әрбір ойын өткізілгеннен кейін жүзеге асырылды. Тәжірибе көрсеткендей, біздің ойымызша, кері байланыстың білім беру және тәрбиелік маңызы зор.

Кері байланыстың білім берудегі рөлі оқушылардың өз оқу іс-әрекетінің нәтижелері туралы ақпарат алуынан көрінеді. Оқушылардың өзін-өзі бағалауымен толықтырылатын мұғалімнің бағасы мектеп оқушысының жетістіктерін, сондай-ақ қиындықтарды, олқылықтарды, жіберілген қателерді және оларды жою жолдарын көрсетеді.

Кері байланыстың тәрбиелік маңызы оқушылардың өздерінің оқу іс-әрекеті түрлерін жетілдіру тәсілдерін сезінуінде жатыр. Қорытындылай келе, дұрыс жолға қойылған кері байланыс танымдық қызығушылықтар мен тұлғаның оң қасиеттерін дамытудың ынталандырушы факторы болып табылады.

Біз бақылаған дене шынықтыру сабақтарында кері байланыс мұғалімнің көптеген сұрақтарды талқылауы арқылы жүзеге асырылды.

Білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламасында мұғалімнің әрбір өткізілген сабақтан кейін талдау жасауына, яғни рефлексияға ерекше назар аударылады. Бұл тек ғылымды үйретіп қана қоймай, «оқуды үйретуге» де ықпал етеді. Біздің ойымызша, рефлексия – бастауыш сынып оқушыларының дене шынықтыру сабақтарындағы қиындықтары мен оқу жетістіктерін анықтау бойынша бақылаудың міндетті шарты. Бағдарлама авторларының пікірінше, мұндай талдау оқу материалын меңгеру кезіндегі оқушылардың қиындықтары мен жетістіктерін айқындау мақсатында қажет. Рефлексия мұғалімге сыныпты бақылауға және сабақ барысында-ақ ненің түсінікті болып меңгерілгенін, ал нені әлі де пысықтау керектігін анықтауға көмектеседі. Бұдан бөлек, рефлексия балаға тек жүріп өткен жолын сезінуге ғана емес, сонымен қатар логикалық тізбек құруға, алған тәжірибесін жүйелеуге, өз жетістіктерін басқа оқушылардың жетістіктерімен салыстыруға көмектеседі. Мемлекеттік стандарт талаптарына сәйкес келетін сабақ құрылымында рефлексия сабақтың **міндетті** кезеңі болып табылады. Стандартта іс-әрекет рефлексиясына ерекше мән беріліп, бұл кезеңді сабақтың соңында өткізу ұсынылады. Бұл ретте мұғалім ұйымдастырушы рөлін атқарады, ал негізгі кейіпкерлер ретінде оқушылар алға шығады. Сабақ кезеңі ретінде рефлексияның бірнеше жіктелуі бар. Жіктемені білу мұғалімге рефлексияны сабақ жоспарына енгізу кезінде оның әдіс-тәсілдерін ыңғайлы түрде өзгертуге және үйлестіруге көмектеседі.

Қорытынды. Бастауыш мектептің «Дене шынықтыру» пәні бойынша білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламасын талдау және осы пән бойынша сабақтарды бақылау негізінде келесідей қорытындылар жасалды:

- бастауыш мектептегі дене шынықтыру сабақтарының ерекшеліктері мен оның жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламасына сәйкес мазмұны дене шынықтыру мұғаліміне сабақ мазмұнын дербес анықтауға мүмкіндік береді, бұл іске шығармашылық тұрғыдан келуге жағдай жасайды;

- талданған құжатта ұсынылған кері байланыстың білім беру және тәрбиелік маңызы зор;

- рефлексия бастауыш сынып оқушыларының дене шынықтыру сабақтарындағы қиындықтары мен оқу жетістіктерін анықтау бойынша бақылаудың міндетті шарты болып табылады;

- оқыту сапасын, дене дайындығын арттыру құралы ретінде ойынды пайдалануды мақсат ететін бастауыш мектеп жасындағы оқушылармен өткізілетін дене шынықтыру сабақтарын ҚР білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламасына және онда көрсетілген талаптарға сәйкес өткізген орынды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. ҚР БЖҒМ, И. Алтынсарин атындағы ҰБА. «2019-2020 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру ерекшеліктері туралы» нұсқаулық-әдістемелік хат.
2. Ильин Е.П. Психология спорта. – СПб.: Питер, 2010. – 352 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
3. Педагогика физической культуры и спорта: учебник для студ.высш.учеб.заведений / [С.Д.Неверкович, Т.В.Аронова, А.Р.Баймурзин и др.]; под ред. С.Д.Неверковича. - М.: Издательский центр «Академия», 2010. - 336 с.
4. Теория и методика физической культуры /Под общей ред.Ж.К.Холодова, В.С.Кузнецова, Г.З.Карнаухова. – М.: 4-й филиал Воениздата, 2001.-320 с.
5. Бервинова Н.С., Шарабакин Н.И. Основы школьной физической культуры: учебник для студентов физкультурных вузов, учителей и тренеров спортивных школ. – Бишкек, 2005. – 262с.
6. Станкин М.И. Учитель физической культуры: личность общение. М., 1993.
7. Педагогика : учебник / Л.П.Крившенко [и др.]; под ред. Л.П.Крившенко. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2007. – 432с.
8. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ.высш.пед.заведений.–М.: Издательский центр «Академия», 2003. -304 с.

УДК 796.819:796.015.12

BELBOG‘LI KURASHCHILARNING TEXNIK TAYYORGARLIGI

Sultonov A.
(PhD) dotsenti

Uzbekistan

**Obidov S., Ortiqxo‘Jayeve D.,
Norchayev F., Ashurboyev B., Abdukarimov J.**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti studenti

Annotatsiya Muallif belbog‘li kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirishda respublikamiz va mustaqil davlatlar hamdostligi davlatlarining olimlarini ilmiy izlanishlarini organishga harakat qilgan.

Аннотация. Автор попытался организовать научные исследования ученых нашей республики и Содружества Независимых Государств по совершенствованию технико-тактической подготовки борцов на поясах.

Abstract. The author tried to organize the scientific research of the scientists of our republic and the Commonwealth of Independent States to improve the technical and tactical training of belt wrestlers.

Kalit so‘zlar. belbog‘li kurash, texnika, taktika, sport musobaqa, takomillashtirish, metodika, rivojlantirish, usul, harakat. Ключевые слова. борьба на поясах, техника, тактика, спорт, соревнование, совершенствование, методика, развитие, метод, действие.

Keywords. belt wrestling, technique, tactics, sport, competition, improvement, methodology, development, method, action.

Kirish. Dunyoda zamonaviy sportning rivojlanishi va sportda erishilgan yutuqlarning dinamikasi shunday darajaga yetdiki, mavjud natijalarni yaxshilash uchun yangi texnologiya yaratish ko‘proq kuch, ilm, vaqt va boshqa resurslarni sarflashni talab qilmoqda. Shu sababli ko‘p yillik tayyorgarlik jarayonini optimallashtirish sport ixtisosligining ilk bosqichlaridanoq amalga oshirilishi lozim. Sport musobaqalarining eng oliy cho‘qqisi sanalgan Olimpiya o‘yinlari, shuningdek jahon va Osiyo chempionatlari hamda boshqa nufuzli xalqaro musobaqalarning murosasiz o‘tishi yoshlarda sportga qiziqishining oshishiga sabab bo‘lmoqda. Dunyoning barcha mamlakatlari aholi orasida jismoniy tarbiya va sportga katta ahamiyat qaratishni davlat siyosati darajasiga olib chiqish, aholini sog‘lomlashtirish va sport turlariga jalb qilish bo‘yicha bir qator chora-tadbirlar olib bormoqda.

Jahon miqyosida kurash bo‘yicha raqobatning keskin darajada oshib borayotgani hozirgi kunda sportchilarni tayyorlashning optimal jihatlarini qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirish muammolarini ilmiy jihatdan o‘rganishni talab qilmoqda. Bir qator olimlar tomonidan kurash turlari bilan shug‘ullanuvchi sportchilarning texnik-taktik harakatlarni bajarishda koordinasion qobiliyatlarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiyamaliy izlanishlar olib borilmoqda. Biroq kurashchilarda kuch qobiliyati va reaksiya tezkorligini takomillashtirishga qaratilgan kurashchilarda maxsus koordinasion mashqlarni qo‘llagan holda texnik-taktik usullarni bajarish samaradorligini oshirish bo‘yicha yetarlicha ilmiy izlanishlar olib borilmagan. Respublikada jismoniy tarbiya va sport sohasida olib borilayotgan maqsadli tizimning shakllanishi, yoshlarga berilayotgan e‘tibor, ommaviy sport turlarini rivojlantirishga

qaratilgan bir qancha qaror va farmonlar ishlab chiqilib ushbu sohani tartibga solishda me'yoriy asos hisoblanmoqda.

“Kurash milliy sport turini aholi, ayniqsa, voyaga yetmaganlar va yoshlar oʻrtasida yanada rivojlantirish hamda ommalashtirish, oʻsib kelayotgan avlodda milliy iftixor va vatanparvarlik tuygʻusini mustahkamlash, shuningdek, jamiyatda sogʻlom turmush tarzini targʻib qilish” vazifasi belgilab berilgan. Kurash boʻyicha respublika va jahon miqyosida oʻtkazilayotgan musobaqalarda koʻp millat vakillari orasida qiziqishning va raqobatning ortib borayotganligi ushbu sport turining rivojlanishini hisobga olgan holda kurashchilarimizni turli miqyosdagi musobaqalarga tizimli ravishda tayyorlab borish, texnik-taktik harakatlarning bajarish samaradorligini oshirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, ayniqsa kurash bilan shugʻullanuvchi bolalarning koordinasion qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarning modulli tizimini ishlab chiqishni talab qilmoqda. Shundan kelib chiqib, kurash sport turiga oid qobiliyatlarni aniqlovchi testlari majmuasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Shu maqsadda bugungi ilmiy tadqiqotlarda yosh kurashchilarning texnik-taktik harakatlarini takomillashtirishda maxsus sport uskunalaridan foydalanib koordinasion qobiliyatlarini rivojlantirish oʻziga xos ahamiyat kasb etmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi PF-5368-son “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Farmoni, 2020 yil 4 noyabrdagi PQ-4881-son “Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning halqaro nufuzini yanada oshirish choratadbirlari toʻgʻrisida”gi, 2017 yil 2 oktyabrdagi PQ-3306-son “Kurash milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi, 2017 yil 3 iyundagi PQ3031-son “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Qarorlariga mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot muayyan darajada xizmat qiladi.

Sport nazariyasi va uslubiyati sohasidagi koʻpchilik mutaxassislar A.A.Ruziyev, T.Usmonxodjayev, F.Kerimov, N.Yusupov, A.Achilov, M.Qurbonova, A.Pulatov va boshqalar tomonidan oʻquv qoʻllanma va darsliklarda bolalar-oʻsmirlar sporti nazariyasi va uslubiyati sohasida yosh sportchilarni tayyorlash tizimi yoritilgan, jumladan bolalar organizmining yoshiga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda yuklamalarni rejalashtirish va mashgʻulot uslubiyati ishlab chiqilgan. Kurash boʻyicha pedagogika fanlari boʻyicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun J.M.Ishtayev, Sh.S.Mirzanov, Z.S.Artiqov, M.Qirgʻizboyev va A.U.Xamidjanovlar tomonidan bajarilgan dissertatsiya tadqiqotlarida kurashchilarning portlash qobiliyati, statokinetik va statodinamik muvozanat, saralash muammolari har tomonlama oʻrganilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdoʻstligi va xorijda mavzuga doir olib borilgan bir qator tadqiqotlarda V.I.Filimonov, V.P.Filin, V.G.Nikitushkin, A.G.Shiryayev, L.V.Volkov; V.Ye.Koteshev, D.A.Tishler, A.D.Movshovich, G.D.Tishler, T.Bompa, L.P.Fateyeva, L.V.Volkov, N.V.Lutkova, L.N.Mishina, O.P.Bauer, J. Hoffman J. Samuel, D.G. Pedro, P.Martins, E.S.Ozolin, L.V.Bileyeva, A.V.Kanatov va boshqalar

tomonidan yosh sportchilarning psixologik, texnik-taktik, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligida harakatli o'yinlarning alohida ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati shundan iboratki, o'tkazilgan pedagogik tajribalar hamda qo'lga kiritilgan natijalarga asoslanib yosh kurashchilar o'quvmashg'ulot jarayonining zamonaviy vositava uslublari ishlab chiqilgan va ulardan foydalanishning ilmiy jihatlari ochib berilgan, ilmiy izlanishlar jarayonida belbo'li kurashchilarning bazaviy harakatlarini muvozanatga qaratilgan mashqlari yordamida rivojlantirish, shuningdek, ularning texnik harakatlari samaradorligini oshirishning o'zaro uzviy ravishda bog'liqligi amaliy jihatdan isbotlangan. Mazkur olingan ma'lumotlar belbo'li kurash nazariyasi va uslubiyati sohasidagi nazariy bilimlarni boyitish imkoniyatini beradi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, belbo'li kurashchilarning bazaviy harakatlari samaradorligini oshirish uchun zamonaviy qurilmadan, shuningdek, kurashchilarning umumiy texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirish maqsadida foydalanilgan sport qurilmasidan keng foydalanish ushbu sport uskunalari orqali sportchilarni tayyorlashning o'quv mashq tayyorgarlik bosqichidan boshlab bazaviy hatti-harakatlarini to'g'ri shakllantirishga, yuklamalarni oqilona taqsimlashga va shu tufayli tayyorgarlikning keyingi bosqichlarida o'quv mashg'ulotlari va musobaqa faoliyatida natijadorlikning o'sishiga va tabaqalashtirilgan baholash shkalasini sinash metodikasi, texnik va taktik tayyorgarlik parametrlarini baholash dasturini o'quv-mashg'ulotlar jarayoniga tatbiq qilishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Artikov, Z. S. (2022). 13-14 yoshli belbog'li kurashchilarning kuch sifatlarini tarbiyalash. *Scientific progress*, 3(1), 598-603.
2. Gapparovich, G. Z., Mavlonboyevich, I. J., & Xamidjonovich, X. O. (2022). Sport musobaqalarining psixologik hususiyatlari. o'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(14), 284-289.
3. Иштаев, Ж. М. (2022). Мактаб ёшидаги қизларнинг портлаш қобилият кўрсаткичлари ва уларнинг таҳлили (1-11 синфлар мисолида). *Fan-Sportga*, (1), 46-48.
4. Гаппаров, З. Г., Иштаев, Ж. М., Хасанов, О. Х., & Хасанов, О. А. (2022). Сущность психологической подготовки. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(11), 483-488.
5. Гаппаров, З. Г. (2021). Портлаш қобилияти ва уни баҳолашда “спорт” мосламасидан фойдаланиш афзаллиги. *fan-sportga*, (4), 3-5.
6. Gapparov, Z. G., Ishtaev, J. M., Ishtaev, D. R., & Holmurodov, L. Z. (2020). Efficiency Development Explosive Abilities at Schoolboys of 12-13 Years. *Solid State Technology*, 63(4), 348-353.
7. Gapparovich, G. Z., & Mavlonboyevich, I. J. (2023). Optimizing The Panic of Football Players. *Genius Repository*, 27, 70-74. Begmatova, D., Eshkuvatov, H., Abdullayev, N., Xodjayeva, N., Suvonova, O., & Ishtayev, J. (2024). Use of

educational technologies in teaching the basics of nanophysics, nanomaterials and nanotechnologies. Results in Optics, 100717.

УДК 796.332

ТЕХНИКО – ТАКТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ФУТБОЛИСТОВ

Ондасынов Д., Піралиев М.

Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова

Аннотация. В статье осуществлен анализ литературных и научно-методических источников, посвященных вопросам оптимизации технической подготовки студентов футболистов на начальном этапе тренировочного процесса. В рамках подготовки и реализации педагогического эксперимента были осуществлены организационно-методические мероприятия, включающие: разработку комплекса подготовительных упражнений, направленных на ускорение освоения технических приемов.

Ключевые слова: футбол, методика, этапы подготовки, техническая подготовка, начальный этап обучения, упражнения, тренировочная программа

Введение Техническая подготовленность является ключевым компонентом спортивного мастерства футболистов, существенно влияющим на результативность и эстетическую привлекательность игры [1].

Современный футбол, отличающийся возрастающей интенсивностью игровой деятельности в течение последнего десятилетия, предъявляет к спортсменам требования оперативного и высококачественного выполнения технико-тактических действий в условиях динамично изменяющейся игровой обстановки, ограниченных пространственных и временных ресурсов, а также активного противодействия со стороны соперников. [2].

Следовательно, интенсификация процесса спортивного совершенствования отечественных футболистов находится в прямой корреляционной зависимости от модернизации системы подготовки спортивного резерва, где критически важным элементом является эффективная организация технического обучения на ранних этапах в учреждениях дополнительного образования спортивной направленности.

Цель, задачи, методы исследования.

Целью исследования является разработка и совершенствование методики технической подготовки студентов футболистов.

Задачи исследования:

1. Оценить уровень технической подготовленности студентов на начальном и конечном этапах эксперимента и провести сравнительный анализ полученных данных.
2. Разработать методику обучения и совершенствования технических приемов футболистов.

3. Экспериментально подтвердить эффективность применения разработанной методики в учебно-тренировочном процессе.

Для достижения поставленных целей был организован педагогический эксперимент, в рамках которого применялись следующие **методы исследования**: анализ специальной и научно-методической литературы; проведение педагогического эксперимента; педагогическое наблюдение; метод экспертной оценки; контрольные тесты, включающие жонглирование мячом правой и левой ногой (количество повторений), ведение мяча на дистанции 2х15 м (время в секундах), удар по мячу серединой подъема (оценка в баллах); методы математической обработки данных.

Результаты исследования и их обсуждения. На основе анализа научно-методической литературы, программ подготовки по футболу и наблюдений за учебно-тренировочным процессом установлено, что процесс обучения техническим приемам футбола структурирован в *четыре последовательных этапа*:

- 1) Освоение базовых элементов техники;
- 2) Освоение технических приемов и их согласованное выполнение в структуре целостного двигательного действия;
- 3) Развитие умений применять технические приемы в условиях динамического перемещения и взаимодействия с партнерами по команде;
- 4) Формирование навыков эффективного использования технических приемов в игровой обстановке с учетом активного противодействия со стороны соперников.

Для экспериментального подтверждения эффективности разработанной методики технической подготовки в учебно-тренировочном процессе на базе АРУ им. К.Жубанова г. Актобе был организован педагогический эксперимент.

В исследовании приняли участие две группы, экспериментальная и контрольная. Эксперимент проводился в течение трех месяцев (февраль - апрель 2025 года).

Результаты тестирования уровня технической подготовленности участников обеих групп на начальном этапе эксперимента не выявили статистически значимых различий. Показатели в тестах контрольной и экспериментальной групп были сопоставимы.

Контрольная группа обучалась технике футбола с использованием традиционной методики, применяемой в педагогической практике и описанной в ряде учебно-методических пособий. В экспериментальной группе применялась разработанная авторами методика технической подготовки.

Выводы.

Проведенный анализ и обобщение современных достижений, представленных в научной и научно-методической литературе, а также изучения программного материала и особенностей тренировочного процесса футболистов была разработана и теоретически обоснована методика технической подготовки студентов футболистов.

Применение разработанной методики способствовало значительному повышению уровня владения техническими приемами в различных комбинациях, а также развитию навыков их использования для решения тактических задач в игровой деятельности.

Эффективность предложенной методики получила подтверждение в ходе педагогического эксперимента, результаты которого выявили статистически значимое ($p < 0,05$) превосходство показателей экспериментальной группы над контрольной по следующим параметрам:

- Координационные способности («чувство мяча»): Результат в тесте «жонглирование мячом» превысил показатели контрольной группы на 7,3 удара.

- Техника ведения мяча: Время выполнения упражнения «Ведение мяча 2х15 м» было ниже на 2,23 с, что свидетельствует о возросшей скорости и эффективности контроля мяча.

- Точность ударных действий: Точность удара серединой подъема была оценена на 2,23 балла выше.

- Освоение техники остановки мяча: Преимущество в освоении остановки опускающегося мяча подошвой составило 2,2 балла в теоретическом компоненте и 1,5 балла - в практическом.

Таким образом, апробированная методика продемонстрировала комплексное положительное влияние на уровень технической подготовленности футболистов.

Использованная литература:

1. В. П. Губа, А. В. Лексаков, А. В. Антипов. Интегральная подготовка футболистов: учебное пособие. – Москва: Советский спорт, 2010. – 208 с.
2. Варюшин В. В. Тренировка юных футболистов : учеб. пособие для вузов - М. : Физическая культура, 2007. - 111 с.
3. Романов Д.И. Техническая подготовка в футболе: современные подходы. — СПб.: Изд-во НГУ, 2019.
4. Бондаренко С.П. Футбол: обучение игре в детском возрасте. — М., 2020.

Научный руководитель: Жиёмбаев А.Ш.

УДК 796.88.015.12-053.6

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЪЕМА ТРЕНИРОВОЧНОЙ РАБОТЫ ЮНЫХ ТЯЖЕЛОАТЛЕТОВ В МЕЗОЦИКЛАХ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ПЕРИОДА МАКРОЦИКЛА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ХАРАКТЕРА МЫШЕЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ГРУПП УПРАЖНЕНИЙ

Отегенов Н.О.

Актуальность. В процессе тренировочной деятельности спортсмены решают задачи физической подготовленности, специфика которых определяется преимущественным использованием силовых упражнений. Важнейшим аспектом тренировочного процесса юных спортсменов является повышение уровня развития функциональных возможностей организма, развитие физических качеств и совершенствование двигательных способностей, обеспечивающих эффективность соревновательной деятельности [1, 2].

Анализ научной литературы показывает, что большинство исследований в области тяжёлой атлетики направлены на обобщение результатов изучения тренировочной работы юных квалифицированных тяжелоатлетов. При этом при изучении показателей тренировочной работы юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток нами не выявлено достаточных оснований для отбора и оценки готовности к соревнованиям как в отечественной, так и в зарубежной литературе. Поэтому, на основании анализа научных источников, опроса тренеров и спортсменов, а также с целью преодоления указанных проблем, представляется целесообразным исследование данной проблематики [3, 5,6,7].

Цель работы. Изучить показатели объёма тренировочной нагрузки по характеру работы и объёма тренировочной работы по группам упражнений в мезоциклах подготовительного периода годичного макроцикла у юных квалифицированных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток.

Задачи исследования. Выявить, охарактеризовать и оценить показатели объёма тренировочной нагрузки по характеру работы и объёма тренировочной работы по группам упражнений юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток в мезоциклах подготовительного периода годичного макроцикла.

Материал и методы исследования. В исследовании приняли участие 26 юных тяжелоатлетов и 9 юных тяжелоатлеток 14 лет, имеющих III спортивный разряд. Средняя масса тела составила $51,3 \pm 1,6$ кг у юных тяжелоатлетов и $48,2 \pm 1,5$ кг у юных тяжелоатлеток.

Результаты исследований. Нами изучены показатели объёма тренировочной нагрузки юных квалифицированных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток.

Установлено, что общий объём тренировочной работы (в условных килограммах - КПШ) в базовом мезоцикле превышал показатели втягивающего мезоцикла на 33,6 % ($p < 0,05$) и контрольно-подготовительного - на 8,2 % ($p < 0,05$).

Анализ полученных результатов свидетельствует, что объём специально-подготовительных упражнений в базовом и контрольно-подготовительном мезоциклах превышал показатели втягивающего мезоцикла соответственно на 37,4 % ($p < 0,05$) и 40,7 % ($p < 0,05$); при этом в контрольно-подготовительном мезоцикле объём был больше, чем в базовом, на 2,4 % ($p < 0,05$).

Полученные данные согласуются с результатами исследований ведущих

специалистов в области тяжёлой атлетики.

Анализ показал, что общий объём тренировочной работы и объём специально-подготовительных упражнений (КПШ) у юных тяжелоатлетов превышал соответствующие показатели у юных тяжелоатлеток: во втягивающем мезоцикле - на 6,0 % и 6,1 % ($p<0,05$), в базовом - на 6,0 % и 6,5 % ($p<0,05$), в контрольно-подготовительном - на 5,9 % и 6,0 % ($p<0,05$) соответственно.

По результатам анкетирования и опроса тренеров и спортсменов определены показатели тренировочного объёма в подготовительном периоде юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток.

Анализ показывает, что показатели тренировочной работы по группам упражнений в конце подготовительного периода у юных тяжелоатлетов и юных тяжелоатлеток увеличиваются:

- в рывке и рывковых упражнениях - на 1,1 % ($p<0,05$) и 1,2 % ($p<0,05$) соответственно;
- в толчке и толчковых упражнениях - на 1,0 % ($p<0,05$) и 1,1 % ($p<0,05$) соответственно;
- в приседаниях со штангой на плечах - на 3,5 % ($p<0,05$) и 3,4 % ($p<0,05$) соответственно.

Следует отметить, что увеличение объёма тренировочной работы (КПШ) было неодинаковым в каждой группе в конце подготовительного периода и зависело от массы тела спортсменов. В конце подготовительного периода наибольшие показатели наблюдались у юных тяжелоатлетов. Данные результаты можно объяснить более высокими физическими возможностями тяжелоатлетов, масса тела которых была больше.

Удельный вес объёма рывка и рывковых упражнений в структуре тренировочной работы юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток составил 19,9 % и 20,1 % соответственно; толчка и толчковых упражнений - 21,9 % и 21,5 %; приседаний со штангой на плечах - 20,8 % и 20,6 %, что согласуется с данными исследований ведущих специалистов [3, 6].

В таблице 1 приведён объём тренировочной работы в рывке и рывковых упражнениях в подготовительном периоде годичного макроцикла у юных тяжелоатлетов и юных тяжелоатлеток по зонам интенсивности.

Таблица 1. Объём тренировочной работы в рывке и рывковых упражнениях в подготовительном периоде годичного макроцикла у юных тяжелоатлетов ($n=26$) и тяжелоатлеток ($n=9$), $M\pm m$, %

Группа весовых категорий	Зона интенсивности, %		
	До 79 %	80 – 95 %	96 % и выше
Юные тяжелоатлеты (КПШ-675 $\pm$ 1,4)	$\frac{502\pm0,6}{74,4}$	$\frac{160\pm0,4}{23,7}$	$\frac{13\pm0,3}{1,9}$
Юные тяжелоатлетки (КПШ-640 $\pm$ 1,4)	$\frac{475\pm0,5}{74,3}$	$\frac{153\pm0,4}{23,8}$	$\frac{12\pm0,3}{1,9}$

Оценка данных объема тренировочной работы в рывке и рывковых упражнениях показывает, что в зоне интенсивности до 79 % у юных тяжелоатлетов подъемов штанги больше, чем юных тяжелоатлеток – на 5,4 % ($p<0,05$). В зоне интенсивности 80 - 95 % юных тяжелоатлетов подъемов штанги больше, чем у юных спортсменок – на 4,4 % ($p<0,05$); зоне интенсивности 96 % и более юных тяжелоатлетов подъемов штанги больше, чем юных тяжелоатлеток – на 7,7 % ($p<0,05$), что подтверждает исследования ведущих специалистов [1, 3, 5].

Несколько иная картина по объему тренировочной работы в толчке и толчковых упражнениях в подготовительном периоде годичного макроцикла юных тяжелоатлетов и юных тяжелоатлеток различных групп весовых категорий (таблица 2).

Таблица 2. Объём тренировочной работы в толчке и толчковых упражнениях в мезоциклах подготовительного периода годичного макроцикла у юных тяжелоатлетов ($n=36$) и тяжелоатлеток ($n=12$), $M\pm m$, %

Группа весовых категорий	Зона интенсивности, %		
	До 79 %	80 – 95 %	96 % и выше
Юные тяжелоатлеты (КПШ-743,0 $\pm$ 1,7 -21,9%)	<u>565,0$\pm$0,7</u> 76,0	<u>165,0$\pm$0,5</u> 22,2	<u>13,0$\pm$0,3</u> 1,8
Юные тяжелоатлетки (КПШ-685,0 $\pm$ 1,6 -21,5%)	<u>519$\pm$0,5</u> 75,8	<u>153$\pm$0,4</u> 22,3	<u>13$\pm$0,3</u> 1,9

Из таблицы следует, что в зоне интенсивности до 79 % у юных тяжелоатлетов количество подъёмов штанги превышало показатели юных тяжелоатлеток на 8,1 % ($p<0,05$). В зоне интенсивности 80-95 % количество подъёмов штанги у юных тяжелоатлетов было больше, чем у юных тяжелоатлеток, на 7,3 % ($p<0,05$); в зоне интенсивности 96 % и более количество подъёмов штанги у юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток достоверно не различалось.

Данные об объёме тренировочной работы в приседаниях со штангой на плечах в подготовительном периоде годичного макроцикла у юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток свидетельствуют, что в зоне интенсивности до 79 % количество подъёмов штанги у юных тяжелоатлетов превышало показатели юных тяжелоатлеток на 7,2 % ($p<0,05$). В зоне интенсивности 80-95 % количество подъёмов штанги у юных тяжелоатлетов было больше, чем у юных тяжелоатлеток, на 6,9 % ($p<0,05$); в зоне интенсивности 96 % и более количество подъёмов штанги у юных тяжелоатлетов превышало показатели юных тяжелоатлеток на 10,0 % ($p<0,05$), что согласуется с данными исследований ведущих специалистов [3, 6].

Установлено, что тренировка юных спортсменов с весом 80-95 % от максимального способствует развитию скоростно-силовых качеств, с весом 50-79 % - скоростных, а с весом 96 % и выше - силовых. Поэтому перспективным представляется их дальнейшее исследование, особенно при разработке программ тренировочного процесса юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток с

учётom типа мезоцикла [6,7].

По результатам опроса тренеров и спортсменов определены показатели объёма тренировочной нагрузки по характеру работы (по подъёмам и подходам) в мезоциклах подготовительного периода у юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток (таблица 3).

Исходя из данных таблицы 3, установлено, что объём скоростных упражнений (по подъёмам и подходам), выполненный юными тяжелоатлетами в подготовительном периоде, составил $1414,0 \pm 0,6$ подъёма (66,8 %) и $614,0 \pm 0,5$ подхода (55,9 %), скоростно-силовых - соответственно $625,0 \pm 0,5$ (29,6 %) и $408,0 \pm 0,5$ (37,2 %), силовых - $76,0 \pm 0,3$ (3,6 %) и $76,0 \pm 0,4$ (6,9 %).

Таблица 3. Показатели объёма тренировочной нагрузки по характеру работы в мезоциклах подготовительного периода у юных тяжелоатлетов (n=36) и тяжелоатлеток (n=12), $M \pm m$

Объём тренировочной работы	Упражнения								
	Скоростные			Скоростно-силовые			Силовые		
	X	m	%	X	m	%	X	m	%
КПШ - юные тяжелоатлеты	1414,0	0,6	66,8	625,0	0,5	29,6	76,0	0,3	3,6
юные тяжелоатлетки	1322,0	0,8	66,8	588,0	0,5	29,7	70,0	0,3	3,5
Количество подходов - юные тяжелоатлеты	614,0	0,5	55,9	408,0	0,5	37,2	76,0	0,4	6,9
юные тяжелоатлетки	578,0	0,5	55,8	388,0	0,5	37,5	70,0	0,4	6,7

Использование юными тяжелоатлетками в подготовительном периоде составило: скоростных упражнений - $1322,0 \pm 0,8$ подъёма (66,8 %) и $578,0 \pm 0,5$ подхода (55,8 %), скоростно-силовых - соответственно $588,0 \pm 0,5$ (29,7 %) и $388,0 \pm 0,5$ (37,5 %), силовых - $70,0 \pm 0,3$ (3,5 %) и $70,0 \pm 0,4$ (6,7 %).

Выводы

1. Составлены варианты тренировочных программ в мезоциклах подготовительного периода годового макроцикла для юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток. Анализ тренировочных программ показывает, что содержание тренировочной работы в мезоциклах подготовительного периода может служить основой для обобщения документов планирования и учёта.

2. Проведено сравнительное исследование тренировочных программ юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток в мезоциклах подготовительного периода годового макроцикла.

3. Установлено, что в базовом мезоцикле при соотношении средств ОФП и СФП 75 % и 25 % у юных тяжелоатлетов и тяжелоатлеток объём работы на развитие скоростной и взрывной силы превышает показатели при соотношении 25 % и 75 % соответственно на 14,5 % и 7,3 %, при соотношении 50 % и 50 % - на 18,7 % и 9,3 %.

4. Показатели тренировочной работы у юных спортсменов по группам

упражнений увеличиваются при переходе от втягивающего к базовому мезоциклу в конце подготовительного периода.

5. У юных тяжелоатлетов показатель в рывке превышает соответствующий показатель у юных тяжелоатлетов на 2,6 % ($p < 0,05$); в рывковых упражнениях - на 2,3 % ($p < 0,05$). В толчке показатель выше у юных тяжелоатлетов, чем у юных тяжелоатлетов, на 2,8 % ($p < 0,05$); в приседаниях со штангой на плечах - на 2,2 % ($p < 0,05$).

Использованная литература:

1. Дворкин Л.С. Тяжелая атлетика: учебник для вузов /Л.С. Дворкин. – М.: Советский спорт, 2005. – 600 с.
2. Дворкин Л.С. Подготовка юного тяжелоатлета: Учебное пособие. - Москва, Советский спорт, 2006 – 396 с.
3. Лутовинов Ю.А. Программирование подготовительного периода подготовки юных тяжелоатлетов: монография / Ю.А. Лутовинов, В.Д. Мартын, В.Н. Лысенко. – Львов, СПОЛОМ, 2018. – 136 с.
4. Лутовинов Ю.А. Объем тренировочной нагрузки по характеру работы и показатели тренировочной работы по группам упражнений в подготовительном периоде годичного макроцикла юных тяжелоатлетов различных групп весовых категорий /Ю.А. Лутовинов//XIII Международная научно-практическая конференция: Олимпийский спорт, физическая культура, здоровье нации в современных условиях. 8 апреля 2016 года. – Луганск. – 2016. – С. 156 – 161.
5. Медведев А.С. Система многолетней тренировки в тяжелой атлетике. (Учебное пособие для тренеров) /А.С. Медведев. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – 272 с.
6. Олешко В.Г. Подготовка спортсменов у силовых видах спорта. /В.Г. Олешко. – Киев: ДПА, 2011 – 444 с.
7. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения /В.Н. Платонов. – Киев: Олимпийская литература, 2004 – 808 с.

ӘӨЖ 796.21:394.3:159.952

ҰЛТТЫҚ ОЙЫН «БЕС АСЫҚ» АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕЙІНІН ЖӘНЕ ҚОЛ МОТОРИКАСЫН ДАМУ

Өзбекбай Ж.

№69 жалпы білім беретін орта мектебінің дене шынықтыру пәні мұғалімі

Қазақ халқының ұлттық ойындары – ұлт мәдениетінің ажырамас бөлігі, ұрпақ тәрбиесінің қайнар көзі. Солардың бірі – «Бес асық» ойыны. Бұл ойын ғасырлар бойы балалардың ептілігін, зейінін, қол қимылдарының

үйлесімділігін дамытуда ерекше рөл атқарған. Қазіргі таңда ұлттық ойындарды дене шынықтыру сабағында қолдану – оқушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, ұлттық сана мен патриоттық рухты қалыптастырудың тиімді жолы болып табылады.

«Бес асық» ойынының мазмұны мен мәні

«Бес асық» – қазақтың ежелгі ұлттық ойыны. Ойынға бес асық пен бір «омпы» қажет. Балалар асықты белгілі ережелер бойынша лақтырып, жинай отырып жарысады. Бұл ойын баланың саусақ бұлшықеттерін жетілдіріп, дәлдік пен үйлесімділікке баулиды. Дене шынықтыру сабағында «Бес асық» ойынын қолдану оқушылардың ұсақ моторикасын, көз және қол координациясын, шапшаңдық пен ептілікті дамытады.

Осы ретте өзімнің алып тұрған зерттеу сұрағым

Бес асық ойыны оқушылардың зейінін және қол моторикасын қалай жақсартады?

Мақсаты:

Бес асық ойыны арқылы оқушылардың зейінін шоғырландыру және қолдың ұсақ моторикасын дамыту жолдарын анықтау.

Өзектілігі:

Қазіргі таңда оқушылардың зейінінің төмендеуі мен қол моторикасының жеткіліксіз дамуы жиі кездеседі. Ұлттық ойындарды сабақта қолдану – бұл мәселені шешудің тиімді жолдарының бірі.

1. Бес асық ойынының ерекшелігі

Бес асық – қазақтың ұлттық ойыны. Бұл ойын баланың жылдамдығын дәлдігін ептілігін зейінін дамытады

2. Зейінді дамытуға әсері Бес асық ойнау барысында оқушы: асықты дәл лақтыруға назар аударады қозғалысты бақылап отырады тез шешім қабылдайды

Нәтижесінде: зейін тұрақтылығы артады есте сақтау қабілеті жақсарады шапшаң ойлау дамиды

3. Қол моторикасына әсері

Ойын кезінде: саусақтармен ұсақ қозғалыстар жасалады асықты іліп алу, жинау әрекеттері орындалады

Нәтижесінде: қолдың ұсақ бұлшықеттері дамиды жазу дағдысы жақсарады

қол мен көздің үйлесімділігі артады

Қолданылған әдіс-тәсілдер: Дене шынықтыру сабағында «Бес асық» ойынын ұйымдастыруда келесі әдістер тиімді:

Ойын технологиясы

- Түсіндіру және көрсету әдісі;
- Жарыс әдісі;
- Ойын әдісі;
- Топтық жұмыс формасы.

Мысалы, сабақ түрі ретінде «Ұлттық ойындар фестивалі», «Асық алаңы», «Ептілер мен шапшаңдар жарысы» ұйымдастырылуы мүмкін.

Техника түрлері (ойын элементтері):

«Бірлік» – асықты бір-бірден жинау

«Екілік» – екіден алу

«Үштік», «төрттік»

«Шеңбер» ойыны

«Атып алу» тәсілі

Жүргізілген бақылау нәтижесінде: оқушылардың зейіні артты қол моторикасы жақсарды

сабаққа қызығушылығы өсті ұлттық ойындарға қызығушылығы қалыптасты

Бес асық ойыны – оқушылардың зейінін арттырып, қол моторикасын дамытатын тиімді құрал. Оны сабақта жүйелі қолдану оқушының жан-жақты дамуына оң әсер етеді. Дене шынықтыру сабағында «Бес асық» ойынын қолдану – оқушылардың физикалық белсенділігін арттырып қана қоймай, ұлттық тәрбиенің негізгі элементін енгізудің тиімді тәсілі. Ұлттық ойын арқылы бала бойында ұлттық рух, денсаулық мәдениеті мен салауатты өмір салтының негіздері қалыптасады

УДК 36.011

БАЛАЛАР - ЖАСӨСПІРІМДЕР СПОРТ МЕКТЕПТЕРІНДЕ ОҚУ-ЖАТТЫҒУ ҮРДІСІН ЖОСПАРЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Райымберлі Е.Б.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

«Дене шынықтыру және спорт» ББ 4 курс студенті

Аңдатпа: Мақалада төмендегідей ғылыми нәтиже көрсетілген. Жасөспірім спорт мектептерінде оқу-жаттығу үрдісін жоспарлау ерекшеліктері анықталды. Жылдық жоспар жасағанда спортшының шамасы, мүмкіншіліктері спорттық көрсеткіштерінің өсу қарқыны негізге алынады. Микроцикл дегеніміз - бірнеше жаттықтыру сабақтары мен қалпына келу күндерінен құралған, жаттықтыру процесі түрінің толық біткен, бірақ қайталанатын апталық циклі. Спорт мектептеріндегі негізгі есепке алу құжаты- жаттықтыру тобының журналы. Журналда жаттықтыру уақытының кестесі, жылдық жоспар кесте, әрбір айға құрастырылған айлық жоспар, спортшылардың жаттықтыруға қатысуларының күнделікті белгілеу кестесі, жаттықтырулардың әр сабақ жазулары, спортшылар туралы мәліметтер, олардың спорттық көрсеткіштері көрсетіледі.

Түйін сөздер: жарыстар, спорттық классификация, бағдарлама, алғашқы дайындық кезеңі, спорттық жаттықтыру кезеңдері, микроцикл, мезоцикл, макроцикл.

Кіріспе. Балалар-жасөспірімдердің дене қасиеттерін тәрбиелеу психикалық және физикалық өнімділікті дамытуға, адамның шығармашылық күштерін толығымен іске асыруға, сондай-ақ дененің салыстырмалы тұрақты физикалық денсаулығын қамтамасыз етеді. Дене тәрбиесі жаттығуларының жүйелі орындау тәртіптері бар. Жаттығулардың техникасының негізі – спортшының толық жаттығу орындаған қозғалысынан тұрады. Бірақ әрбір спортшы өзінің дене күшінің мүмкіндігін, психологиялық қимыл-қозғалыс қабілетін ескере отырып, өзіне ғана тән техника қолданады. Дене сапасын дамытудың бар жолы - жалпы даму жаттығулары. Дегенмен, проблема әлі күнге дейін өзекті болып қала береді: физикалық дайындық деңгейін және жас ұрпақтың физикалық даму деңгейін, демек, организмнің физикалық жағдайын қалайды. Бір жағынан, денсаулық жағдайы дұрыс емес тамақтанудан, қоршаған ортаның жағымсыз факторларынан, қозғалтқыш қызметінің жеткіліксіздігінен теріс әсер етеді. Екінші жағынан, адам ағзасына жағымсыз теріс әсер ету факторлары.

Зерттеу мақсаты – балалар-жасөспірімдер спорт мектептерінде оқу-жаттығу үрдісін жоспарлау ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу міндеттері: 1.Балалардың оқу-жаттығу үрдісінде қимыл-қозғалыс дайындығы, денесінің дамуы және қимыл белсенділігінің теориялық аспектілерін анықтау.

2.Жасөспірімдердің жылдамдық және жылдамдық – күш сапаларының даму ерекшеліктерін зерттеу.

3.Спортшылардың күш, төзімділік және ептілік сапаларының даму ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу әдістері: ғылыми - әдістемелік әдебиеттерді талдау; сауалнама; педагогикалық бақылау; спортшылардың қимыл-әрекетінің дайындығын бағалау.

Зерттеу нәтижелері жасөспірімдердің морфологиялық және функционалдық көрсеткіштері қоршаған ортаға деген сезімталдығының жоғары деңгейдегі ықпалын айқындайды. Ағзадағы нейрогормоналдық өзгерістер мен олардың бойындағы дамып келе жатқан жыныстық өзгешеліктер себеп болады. Сондықтан жасөспірімдік кезеңінде міндетті түрде олардың күнделікті дене құрылысының белсенділігін арттыруды қатты қадағалап, оны дұрыс ұйымдастыруға басты назар аудару керек. Балалар мен жасөспірімдердің оқуы мен тәрбиесінде олардың дене дамуына, ақыл-есінің тереңдеуіне, денсаулығын нығайтуға, жұмысқа қабілеттілігін арттыруға бағытталған факторлар қарастырылуы. Дереккөздерге сүйене [1,2] отырып біз келесі нәтижелерді анықтадық.

Спорт жаттықтыруының негізгі жақтары. Спорт жаттықтырулары дене қуаты дайындығы, техникалық, тактикалық, психологиялық және теориялық дайындықтар деген спортшы дайындығының жақтарынан құралады.

Дене қуаты дайындығы. Спорттық жаттықтырудағы дене қуаты дайындығы спортшының ағзасының мүшелері мен жүйелерін нығайтуға, олардың қызметтік мүмкіншіліктерін жоғарылатуға, дене қуаты қасиеттерін

дамытуға бағытталған. Дене қуаты дайындығы жалпы және арнайы деп бөлінеді. Арнайы дене қуаты дайындығы алдыңғы және негізгі арнайы дайындық деген екі бөлімге бөлінеді. Алдыңғы арнайы дайындық бөлімі негізгі бөлімге фундамент ретінде қаланса, негізгі бөлімі спорт түріне бағытталған қимыл дайындығын кең мөлшерде қамтамасыз етуге қолданылады.

Техникалық дайындық. Техникалық дайындық деп жарыс жаттығуларын орындауды жоғары деңгейде меңгеру үрдісін айтамыз. Оның негізгі міндеті – спорт түріндегі негізгі қозғалысты шеберлікпен меңгеру, дағдылану.

Әрбір спорт түрлерінде жаттығу техникасы әр түрлі болып келеді. Мыс. гимнастика, конькимен мәнерлеп сырғанау спорт түрлерінде жақсы техника қозғалыс әдемілігі және нақтылығымен бағаланады. Төзімділікті керек ететін спорт түрлерінде техниканы жетілдіру қимыл-қозғалысты тиімді түрде орындауға байланысты. Мысалы: жүгіру техникасын дұрыс, экономиялы орындау. Зерттеулер нәтижесінде спортшының жүгіру қарқыны, адым ұзындығы және физиологиялық көрсеткіш-оттегі қолдану мүмкіншілігі араларында өте мәнді байланыс бар екені анықталған. Марафонды қашықтықтарға жүгірушінің дұрыс оттегі қолдануы жүгіру қарқыны 16 км/сағат, адым ұзындығы 150 см болғанда ғана тиімді болатыны ғылыми түрде дәлелденген. Осындай байланыс суда жүзу, конькимен, шаңғымен жүгіру спорттарында да кездеседі.

Тактикалық дайындық. Тактикалық дайындық дегеніміз, жарыс кезіндегі жеңіске жету үшін пайдаланылатын әдіс-амалдарды, айла-тәсілдерді қолдана білу өнері. Тактикалық дайындық екі кезеңнен тұрады:

- спорттық күресті жүргізу жолдарын өз мүмкіншілігіне, қарсыластарының ерекшеліктеріне, жарыс жағдайларына байланысты жоспарлау;

- осы жоспарды спортшының жарыстағы мүмкіншілігіне байла-нысты амалдар мен жолдар арқылы іске асыру. Тактикалық дайындықты дұрыс іске асыру үшін төмендегідей міндеттерді орындау керек;

- қазіргі кездегі өзі айналысып спорт түрінің тактикалық тәсілдер негізін оқу, үйрену, тиімді пайдалана білу;

- мықты спортшылардың тактикалық тәжірибесімен танысу; - өтетін жарыстың ережелерін, шарттарын, қарсыластарының мүмкіншіліктерін зерттеу уақыты, жарыс өткізілетін орын;

- жарыстың тактикалық жоспарын жасау;

- тактикалық тәсілдерді, оларды орындау жолдарын тәжірибе жүзінде меңгеру;

- қарсыласына психологиялық басымдылық көрсете алу шеберлігін қалыптастыру;

- өткен жарысты талдау, тиімді тактикалық әрекеттерді жетілдіру.

Тактикалық дайындық кезінде мынадай әр түрлі жолдар қолданылады: алдын ала жасалған тактикалық жоспарды жаттықтыру сабақтарында, жарыс жағдайына ұқсас жағдайларда қайталау; арнайы кітаптар оқу, әңгіме өткізу; бейне жазумен түсірілген жарыстарды көру, оны жан-жақты талдау.

Психологиялық дайындық. Спортшыға жарыс кезінде, жарыс жаттығуларын орындау кезінде кездесетін психологиялық қиындықтарды жеңуге тәрбиелейтін педагогикалық үрдісті психологиялық дайындық дейміз.

Психологиялық дайындық процесі екі бөлімнен тұрады:

1. Жалпы психологиялық дайындық. Ол спортшыны спортпен жүйелі түрде айналысуға, қиыншылықтарды жеңуге, еңбек сүйгіш азамат ретінде тәрбиелеуге бағытталған.

2. Арнайы психологиялық дайындық. Жарысқа қатысуға дайындайтын бұл арнайы дайындық - жарыс болар алдындағы кезеңде спортшының спорттық күреске психикалық дайын күйге түсуіне бағытталған. Психикалық дайындыққа батылдық, қайсарлық, ынталылық, табандылық, тәуекелшілік, ұстамдылық секілді жігер-қайрат дайындығы кіреді. Психологиялық дайындық әр түрлі әдістермен іске асады:

Психикалық реттеу жаттығуларының әдісі - көңіл-күйді көтеру, көңілдену, қиыншылықтары жеңуге ойша дайындылу, тактикалық ойлауды дамыту, сыртқы қоршаған ортаны тез сезіну, келешек істелетін жұмыстарға дайындалу.

Идеомоторлық жаттығулар әдісі - жаттығуларды ойша қайталау арқылы негізгі қимылдарға бар ықылас зейінін аудару.

Спорттағы психодиагностика әдісі — КБС (К - көңіл күйі, Б - белсенділік, С - сергектік) әдістемесі бойынша еске сақтау, ықылас, қозғалыс жылдамдығын, алаңдаушылық деңгейін, көңіл-күй көрсеткіштерінің өзгеру деңгейін әр түрлі аспаптар, тәсілдер арқылы анықтау.

Теориялық дайындық. Теориялық дайындық кезінде спортшыларға дайындық жақтарының заңдылықтарын, олардың әдістемелерін үйретеміз. Теориялық дайындықсыз дайындықтың басқа жақтарын іске асыру мүмкін емес. Спортшы арнайы дәрістерді тыңдап, спорт туралы жазылған ғылыми әдістемелік, көркем, тарихи әдебиеттерді оқып, кинофильмдер көріп білімін дамытып отырғаны жөн. Спортшыны спорт түрінен дайындау жүйесінде теориялық дайындықтың маңызы ерекше. Спортшы теориялық ақпараттарды көп білген сайын спорттағы жетістіктер тезірек жоғарылайды. Теориялық білім спортшыға спорттық жетістіктерге жылдам жетуге ғана емес, күнделікті өмірде де, маңайындағы адамдарды салауатты өмір салтына насихаттауда да қажет болады. Жоғары спорттық көрсеткіштерге жету үшін спортшы көп жылдар бойы, 10 жылдан артық мөлшерде, үзіліссіз жаттығуы.

Осы көп жылдық жаттығу шартты түрде төрт кезеңге бөлінеді.

Алғашқы дайындық кезеңі. Республикамызда спорт мектептерінің алғашқы дайындық топтарына өз еркімен спортпен айналысқысы келген, ата-аналарының, мектеп басшыларының, дәрігердің келісімін алған балалар қабылданады. Бұл балалар спорт мектептерінің жас ерекшеліктеріне, спорт түріне байланысты бекітілген ережелері бойынша спорт топтарына бөлінеді.

Осы топтардағы оқушылар үш жыл бойы жалпы дене қуатын дамытуымен, бастапқы техника негіздерін үйренумен айналысады да, әртүрлі сынақтар тапсырғаннан кейін оқу-жаттығу топтарына ауыстырылады.

Бастапқы мамандану кезеңі балалардың жасөспірім жас шағына сәйкес келеді. Бұл кезеңнің негізгі міндеті организмді жан-жақты дамыту және қимыл-қозғалыс ептілігі мен дағдысын жетілдіру болып табылады. Бастапқы мамандану кезеңінің ұзақтығы 3-4 жыл, бірақ спортшының дарындылығына, спорттың түріне байланысты ол уақыт өзгеруі де мүмкін. Балалардың жастарына, жаттыққандығына байланысты жаттықтыру уақыты ұзаруы, жаттықтыруларды бір апта ішінде қайталау жиілігі біртіндеп көбейіп отырылуы қажет.

Тереңдете жетілдіру кезеңі. Бұл кезең спортшының есейген кезіне сай келеді. Кейбір ерте жастан жаттыға бастайтын суда жүзу, гимнастика, мәнерлеп сырғанау т.б. спорт түрлерінде жасөспірім жас мөлшеріне сәйкес келіп қалуы да мүмкін. Бұл кезеңнің негізгі міндеті жоғары спорттық шеберлікті меңгеру. Жаттықтыру кезінде жүктеме көлемі мен қарқындылығы ең жоғары шекке дейін өсіріледі, жарыстың саны көбейеді, дәрежесі жоғарылайды. Бұл кездегі жас шектеу мөлшері жылдамдықты керек ететін спорт түрлерінде 18-ден 26 жасқа дейін, төзімділікті керек ететін циклдік спорт түрлерінде 30 жасқа дейін болады.

Спорттық жаттықтыру кезеңдері

Көп жылдық жаттықтыру үрдісі үлкен макроциклдерден тұрады. Олар жылдық, және жартыжылдық деп аталады. Әрбір жылдық немесе жартыжылдық цикл дайындық, жарыс және өтпелі деген үш кезеңнен тұрады.

Дайындық кезеңі. Дайындық кезеңі жылдық циклде 4-5 айға, жартыжылдық циклде 2-3 айға созылады. Бұл кезеңнің міндеті организмнің мүмкіншілігін жоғары деңгейге жеткізу. Дайындық кезеңі 2 бөлімге бөлінеді.

1. Жалпы дайындық бөлімінде спортшы ағзасының жалпы қызметтік мүмкіндіктерінің деңгейін көтеру, қозғалыс қасиеті мен қозғалыс шеберлігін, дағдысын жетілдіру мәселелері шешіледі. Жалпы дайындық бөлімі екі түрлі тарту және негіздеу деген орта циклдерден тұрады.

Тарту циклінің мақсаты - жүктеме қарқындылығы мен көлемін жайлап өсіру. Негіздеу немесе базалық циклінің мақсаты - негізгі жаттықтыру жүктемесінің көлемін орындау.

2. Арнайы дайындық бөлімінің міндеті - спортшының өзі айналысқан спорт түріне керек дене қуаты қасиеттерін, техникасын, тактикасын дамыту.

Жарыс кезеңі. Бұл кезеңде спортшы өзінің негізгі жарыстарына қатысады. Бұл кезеңнің басты міндеті - алдыңғы кезеңде жақсы жаттыққан спортшы ағзасының жарысқа дейінгі күйін ұзақ уақытқа сақтау. Жарысқа қатысу жиілігі спорт түріне, спортшы дәрежесіне байланысты.

Жарыс алдындағы циклде спорттық бабына кіру және алдыңғы жарысқа дайындалу жаттығулары жүргізіледі. Жарыс циклдері негізгі жарысқа қатысу кезінде өтеді де бірнеше кіші циклдерге бөлінеді (микроциклдер). Олар: жарыс алдындағы, жарысқа қатысу және қалпына келу циклдері. Қалпына келу - көтермелеу циклі кезінде сипаты бір-біріне ұқсас жаттықтыру үрдістерінен спортшыларды жалықтырмау үшін басқа жаттығуларды пайдаланады. Сол жаттығулар көмегімен ағзаның қалпына келуін тездетеді.

Өтпелі кезең. Бұл кезеңнің міндеті-жаттықтыру мен жарыстардан алған әсерін жоғалтпау, ағзаны қинамай уақытында босаңсытып, қалпына келтіру. Бұл кезеңде арнайы дайындық жаттығулары азайып, жалпы дайындық жаттығулары көбейеді спорт ойындары, табиғат аясында жүгіру. Көбінесе ағзаны тез қалпына келтіретін, спортшы ұнататын жаттығуларды пайдаланған тиімді. Өтпелі кезең 2-3 орта циклдерінен тұрады. Қалпына келтіру - көтермелеу және қалпына келтіру - дайындық циклдерінен біртіндеп, келесі үлкен жаттықтыру цикл інің дайындық кезеңінің тарту мезоцикл іне ауысады. Кейбір кездерде өтпелі кезеңнің орнына қысқа жеңілдету фазалары кіргізіледі. «Қосақталған микроцикл» деп аталады да, жарыс кезеңінен кейін екінші дайындық, онан кейін екінші жарыс кезеңі, сонан соң ғана өтпелі кезең кіргізіледі.

Осындай жаттықтыру процестері күш жылдамдығын керек ететін спорт түрлерінде қолданылады. Мысалы: ядро лақтыру, биіктікке секіру, ауыр атлетика, спорт ойындары. Ал циклдік сипатындағы спорт түрлерінде марафондық жүгіріс, шаңғы спорты көбінесе жылдық жаттықтыру циклдері қолданылады. Жаттықтыру микро-циклдерінің жалпы ұзақтығы бірдей болса да жеке кезеңдерінің ұзақтығы спорттүрлеріне байланысты әртүрлі болып келеді. Мысалы: көпсайыс түрлерінде дайындық кезеңі, ал спорт ойындарында футбол, хоккей жарыс кезеңі ұзақ болады.

Жоғары спорттық шеберлік деңгейінде олимпиадалық ойындарға дайындалуына байланысты төрт жылдық цикл жоспары қолданылады

Жылдық жоспар жасағанда спортшының шамасы, мүмкіншіліктері спорттық көрсеткіштерінің өсу қарқыны негізге алынады. Жоспарды спортшымен келісе отырып жасаған дұрыс. Ол жоспардың дұрыстығына сеніп, оның дұрыс орындалуына бар мүмкіншіліктерін пайдалана білуі керек. Балалар және жасөспірімдер олимпиадалық ізбасарлар спорт мектебінің жеңіл атлетикамен айналысатын спорттық жетілдіру тобының жылдық жоспар кестесі. Жылдық жоспардың міндеттері кіші кезеңдік жоспар жасағанда кеңінен, нақтылы ашыла көрсетіледі. Мезоциклдер айлық цикл 3-4 микроциклдерден құралады да, 2-3 екпінді және 1 -2 қалпына келу толқындары түрінде жүргізіледі.

Микроцикл - бірнеше жаттықтыру сабақтары мен қалпына келу күндерінен құралған, жаттықтыру процесі түрінің толық біткен, бірақ қайталанатын апталық циклі. Микроциклдердегі жүктеме толқын түрінде өзгеріп тұрады да, 2-3 екпінді кезеңдерден, қалпына келтіру жаттықтыруларынан құралады. Жарыс кезінде спортшыға жоғары қалпыны келу жағдайы жасалуы, жүктеме дұрыс бөлінуі қажет. Микроциклдегі дене қуаты қасиеттерін, техникасын, тактикасын дамытатын жаттығулар араластырылса, өз кезегімен берілуге тиіс.

Күш жылдамдығын керек ететін спорт түрлерінің жалпы дайындық кезеңі микроцикліндегі жаттықтыру сабақтарының мынандай міндеттері бар:

- техника дайындығы және жылдамдыққа тәрбиелеу;
- қалпына келтіру жаттықтырулары;

- техника дайындығы;

- күш жылдамдығын тәрбиелеу, арнайы төзімділікті дамыту, жалпы төзімділікті дамыту.

Арнайы дайындық кезеңіндегі циклді спорт түрлерінің микроциклдегі жаттықтыру міндеттері:

- техника қозғалыстарын жетілдіру;

- жылдамдық мүмкіндіктерін тәрбиелеу;

- арнайы төзімділікті дамыту;

- қалпына келтіру жаттықтырулары;

- жарыс жағдайында қолданылатын арнайы төзімділікке тәрбиелеу.

Жоғарыда берілген жаттықтырулар әсері спортшының жалпы өмір сүру тәртібін оқу бітіру, еңбек ету толықтырады, күшейтеді, жұмыс қабілеттілігін арттырады.

Арнайы дайындық бөлімінде спорт түріне, жаттықтыру міндетіне байланысты арнайы дайындық және жарыстық жаттығулар қолданылады. Дайындық бөлімінің ұзақтығы сыртқы ортаға, жаттықтыру үрдісінің кезеңіне, спортшының дәрежесіне байланысты 15 минуттан 30 минутқа дейін созылады. Негізгі бөлімнің міндеті-техниканы, тактиканы жетілдіру және дене қуаты қасиеттерін дамыту болып келеді. Басында жаттығу техникасын үйрету, жетілдіру, сонан соң дене қуаты қасиетін дамыту міндеттері орындалады.

Жаттықтырудың қорытынды бөлімі жүктемеден кейін спортшының ағзасын қалпына келтіру үрдісін тездету үшін өткізіледі. Денені босаңсыту жаттығулары, жеңіл жүгіру, спорттық және қозғалмалы ойындар қолданылады. Жаттықтыру сабақтары жеке, топтық, фронтальдық, айналмалы жаттығуды орындау әдістері көмегімен өткізіледі. Жаттықтыру үрдісі барысында қолданылған әдістер мен амалдардың нәтижелік деңгейін анықтау үшін бақылау мен бағалауды қолдану қажет. Бақылау сапалы болуы үшін спортшының жаттықтыру мен жарыс жүктемелерін, амалдарды тізімдеп, қағазға түсіріп отыруы керек. Бақылау спортшы дайындығының өсуі деңгейін білу үшін ғана емес, артық жаттығып, болдыру деңгейіне дейін жібермеу үшін де қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Аманбаев Р.Р. Спорт теориясы мен әдістемесінің жалпы негіздері /Оқу құралы. – Алматы, 2021. – 107 б.
2. Кедяров А.П. Спортивный дневник и его анализ как накопитель личного опыта//Мир спорта. – 2021. – С.102-105.
3. Методика проведения контент-анализа <https://disshelp.ru/blog/metodika-provedeniya-kontent-analiza/>

Ғылыми жетекші - п.ғ.к., қауымдастырылған профессор С.С. Кубиева

УДК 796 : 005.591.6

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИППОТЕРАПИИ КАК КОМПЛЕКСНОГО МЕТОДА РЕАБИЛИТАЦИИ И ВОСТАНОВЛЕНИЯ

Сажин В.М.

Республика Казахстан, г.Актобе, ДЮСШ по национальным видам спорта.

Аннотация: В работе представлены основные направления иппотерапии, приведен краткий обзор причин возникновения иппотерапии как направления реабилитации и лечебной физической культуры в Актюбинской области.

Ключевые слова: Иппотерапия, адаптивный конный спорт, инструктор ЛВЕ, лечебная верховая езда, метод реабилитации.

Вопрос о поддержке государственных организации в развитии иппотерапии стоит актуально, так как имеется потребность в реабилитации большого количества детей и взрослых с особыми потребностями в нашей области.

С каждым годом в центрах реабилитации появляется все больше детей разных возрастных групп, которые нуждаются в эффективном лечении. На сегодня в регионе проживает более 27 тысяч инвалидов, в том числе около пяти тысяч детей с ограниченными возможностями.

Многим страшный диагноз поставили с самого рождения. Основное, лидирующее место в инвалидизации – врожденные пороки или аномалия развития. На втором месте – болезни нервной системы. И третье место занимают психические болезни.

Поиски лучших методов помощи привели к иппотерапии. Иппотерапия – метод реабилитации для людей с ограниченными возможностями, осуществляемый с использованием специально подготовленных лошадей, специально разработанной индивидуальной программе, курс занятий, проводимый специалистами, прошедшими специальную подготовку (имеющими спец. сертификат об обучении (инструктор ЛВЕ, иппотерапии)). В процессе иппотерапии обязательно участвуют: лошадь (с амуницией), два инструктора ЛВЕ (с сертификатами, или один инструктор ЛВЕ с сертификатом и помощник) и коновод.

Занятия с лошадьми смогут принести пользу и улучшить самочувствие детей с различными органическими патологиями и психоэмоциональными расстройствами. Они являются уникальным методом в современной медицинской практике, который подразумевает пассивную работу пациента, что позволяет снизить нагрузку на его организм. Такая особенность делает лечение доступным на самых ранних этапах выздоровления и ускоряет его процесс в целом. Более того, доступность и простота объясняют широкое распространение терапии среди всех возрастных групп населения, не снижая эффективности и конечного результата.

По методу иппотерапии в Казахстане впервые стали работать в Восточно-Казахстанской области, работа на сегодняшний день ведется на тендерной основе. В г. Астана ведется строительство манежа для иппотерапии с 2020 года, ориентировочная сдача 2023 год. В других регионах, таких как: ЗКО, Атырауская, Алматинская, Акмолинская области работа ведется на частной основе. И только в Актубинской области работа поставлена на государственную основу, т.е. дети, имеющие инвалидность имеют гарантированное право посещать занятия 2 раза в год бесплатно, согласно их ИПР. В 2020 году ГУ "Управление строительства, архитектуры и градостроительства Актубинской области" передало на баланс здание по иппотерапии для занятий людей с ограниченными физическими возможностями КГУ "Областной специализированной детско -юношеской спортивной школе по национальным видам спорта".

Показаниями к проведению иппотерапии являются различные последствия травм нервной системы. Метод иппотерапии применим, во-первых, для людей с ограниченными движениями, включая ДЦП и различные невропатии, во-вторых, неврозы, аутизм, всевозможная двигательная расторможенность, дефицит внимания как следствие двигательной расторможенности и логоневрозы как следствие неврозов.

Конный спорт отличается тем, что позволяет не только учащать пульс и дыхание, изменять показатели давления, но и быстро их восстанавливать. Гораздо быстрее, чем, например, после бега. Особенность иппотерапии – одновременное воздействие на костно-мышечный аппарат и психоэмоциональную сферу.

По индивидуальным программам реабилитации более 50% ребенка-инвалида, а это около 2 000 человек нуждаются в занятиях по иппотерапии. В 2022 году занятия иппотерапией прошли 1700 детей и подростков. Родителями отмечается улучшение психоэмоциональной сферы, общего состояния, улучшение работы опорно- двигательного аппарата. С каждым курсом занятий эти изменения заметнее, наблюдается динамика. (отзывы родителей имеются на странице инстаграмм, анкеты)

На сегодняшний день, для развития иппотерапии в области введены 10,5 ставок: инструктора по лечебной верховой езде , коневод, медик- реабилитолог (вакант), психолог (вакант). Отмечается, что в функциональные обязанности медика- реабилитолога и психолога входит непосредственное проведение первичного и заключительного занятия с детьми во время посещения каждого курса

Занятия ведутся в виде курса реабилитации: каждый ребенок посещает иппотерапию 2 раза в неделю в течении 6 недель. Итого 12 занятий через каждые 5 месяцев , то есть 2 раза в год.

Требования к занятиям иппотерапией основываются на СТ РК "Услуги по адаптивному конному спорту и иппотерапии для людей с ограниченными возможностями. Общие требования.", утвержденного на основании приказа Комитета технического регулирования и метрологии Министерства торговли и

интеграции Республики Казахстан № 377-од от 14.10.2019 года и приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 30 мая 2017 года № 155 «Об утверждении Типовых штатов для физкультурно-спортивных организаций, в которых осуществляются учебно-тренировочный процесс, подготовка спортивного резерва и спортсменов высокого класса»

Согласно данного стандарта:

Условия при наличии которых осуществляются занятия по программе АКС и иппотерапии включает в основной состав участников:

- лошадь в специальной амуниции;

Зачастую лошади предоставляются, которые участвуют в соревновательных мероприятиях, не подходящие для работы с детьми с ограниченными физическими возможностями, так как в некоторых случаях они не поддаются управлению, становятся агрессивными, что создает определенные трудности при проведении занятий и соблюдении техники безопасности. Для проведения занятий иппотерапией необходимы лошади согласно выше названным требованиям стандарта. Лошади должны использоваться исключительно для занятий иппотерапией.

Место проведения занятий – место организации и проведения занятий по методу иппотерапии АКС должны соответствовать специальным стандартам и отвечать всем требованиям техники безопасности.

Необходимо для работы так же соблюдать материально-технические условия:

- для занятия ЛВЕ и АКС наличие минимального снаряжения (амуниции), уздечка с капсюлем, конское оголовье (возможно мундштучное оголовье), гурта, пеленка, седло в комплекте универсальное или выездковое, вальтрап, вальтрап из овчины, мартингал, хлысты, корда, шамберьер, развязки, ногавки, амортизационная подушка под седло, наличие аптечки первой доврачебной медицинской помощи, наличие достаточного количества защитных шлемов (мягкие кожаные, подвергаемые обработке, после каждого занятия по методу АКС и иппотерапии).

Для качественной и продуктивной работы необходимо соблюдать материально-технические условия, заменить песок и лошадей в соответствии с требованиями стандарта РК, а также, в связи с увеличением количества посещающих, ощущается нехватка квалифицированных кадров (психолог, медик-реабилитолог, инструктор).

Итогом работы по методу иппотерапия будет являться реабилитация людей с ограниченными возможностями и по итогам реабилитационного курса вовлечение занимающихся в занятия адаптивным конным спортом по одной из двух основных программ (согласно статуса заболевания), социальная адаптация и вовлечение людей с ограниченными возможностями в сферу активного образа жизни и занятий конным спортом, таким образом содействуя процессу социализации занимающихся.

Использованная литература:

1. СТ РК "Услуги по адаптивному конному спорту и иппотерапии для людей с ограниченными возможностями. Общие требования.", приказ Комитета технического регулирования и метрологии Министерства торговли и интеграции Республики Казахстан № 377-од от 14.10.2019 года
2. Джосвик, Ф. Пособие по терапевтической верховой езде: вопросы и ответы / Ф.Джосвик. – М: МККИ, 2000.- 268с.
3. Максимова, М. В. Иппотерапия как средство коррекции психического развития умственно отсталых учащихся младшего школьного возраста. – Москва. - 2005
4. Штраус, И. Иппотерапия. Нейрофизиологическое лечение с применением верховой езды.- Москва, 2000.- 254с.

ӘОЖ 796.386

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА ЖЕҢІЛ АТЛЕТИКА БОЙЫНША ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ

Салина А.К.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Кіріспе. Жетекші мамандар сабақтарда инновациялық сипаттағы технологияларды енгізу проблемасының ғылыми негізделген аспектілері бар жас жеңіл атлеттердің спорттық дайындық сапасын жандандыруға баса назар аударады, бұл сабақтарда арнайы дайындық тапсырмаларын енгізудің оңтайлылығын және сақталуын анықтайды.

Мектептегі жеңіл атлетика сабақтарында инновациялық сипаттағы технологияларды әзірлеуге әдістемелік сипаттағы жаңартылған тәсілдерді құру қазіргі уақытқа дейін жеткілікті ғылыми негіздеме алмаған өзекті және маңызды мәселе болып табылады.

Зерттеу мақсаты – Ақтөбе қаласындағы мектептерде дене шынықтыру пәнінен жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологияларды іске асырудың теориялық және эксперименттік негіздемесі.

Зерттеу міндеттері. 1.Жалпы білім беретін мектептерде жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологияларды қолданудың ғылыми-теориялық аспектілерін анықтау

2. Дене шынықтыру мұғалімдерінің инновациялық технологияларды енгізу туралы пікірін зерделеу

3. 12 жастағы оқушылардың дене дайындығының бастапқы деңгейін анықтау.

4. Жалпы білім беретін мектепте жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологияларды енгізуді жетілдіру әдістемесін әзірлеу және оны эксперименталды түрде негіздеу.

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы. Бірінші міндетті шешу үшін ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау әдісі қолданылды [1]. Екінші міндетті шешу үшін бақылау сынақтары әдісі пайдаланылды [2]. Үшінші міндетті шешу педагогикалық эксперимент әдісі арқылы жүзеге асырылды [2].

Зерттеу жұмысы 2025-2026 оқу жылы аралығында үш кезеңде жүзеге асырылды. Бірінші кезеңде (2025 жылғы қыркүйек) ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге талдау жүргізіліп, зерттеудің ғылыми аппараты қалыптастырылды. Екінші кезеңде (2025 жылғы қазан-желтоқсан) зерттеудің екінші міндеті шешілді. Үшінші кезеңде (2026 жылғы қаңтар-ақпан) зерттеудің үшінші міндеті жүзеге асырылды. Сонымен қатар зерттеу жұмысы рәсімделіп отырды.

Зерттеу нәтижелері. Жалпы білім беретін мектептерде жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологияларды қолданудың ғылыми-теориялық аспектілерін анықтау

Оның нәтижелері 1 кестеде көрсетілген.

1. Мектепте жеңіл атлетиканы жүзеге асырудың ерекшелігі. Оған мыналар жатады:

1. Кіші, орта және аға буындардағы жеңіл атлетика жаттығуларының ерекшелігі

2. Жеңіл атлетика түрлерінің техникасын зерделеу кезеңдері

3. Сабақтың әртүрлі бөліктерінде жеңіл атлетиканы жүзеге асыру

4. Мектепте жеңіл атлетиканы оқытудың ерекшеліктері

5. Жеңіл атлетика техникасының фазалары

2. Мектептегі жеңіл атлетика сабақтарында физикалық қасиеттерді жетілдіру

Бұған мыналар кіреді:

1. Оқу жылының әртүрлі тоқсандарында физикалық қасиеттерді жетілдіру

2. Ептілікті, жылдамдықты, икемділікті, күшті, төзімділікті жетілдіру

3. Айналымды жаттығу әдісін қолдану

4. Оқу процесін ұйымдастырудың рөлі

5. Физикалық қасиеттерді жетілдіру әдістері

3. Жеңіл атлетика сабақтарында инновациялық сипаттағы технологияларды енгізу ерекшелігі

Бұған мыналар жатады:

1. Денсаулық сақтау технологиялары

2. Тыныс алу түріндегі гимнастика

3. Ақпараттық сипаттағы технологиялар

4. Аэродинамиканың спортшылардың жұмысына әсері

5. Инновациялық сипаттағы тапсырмалар кешені.

4. Жеңіл атлетикадағы инновациялық технологиялар туралы шетелдік мамандардың көзқарастары

Олардың ішінде біз мыналарды атап өттік:

1. спортшыларда 15 секундтық спринт жаттығулары кезінде энергетикалық жүйелердің үлесі
2. жеңіл атлетика жарыстарындағы уақытты өлшеудің прототипі
3. жеңіл атлетика жаттығулары туралы ақпарат жинаудың және кері байланыстың сандық жүйесі
4. бағдарлама аэробты жаттығулар және шамадан тыс жаттығулар
5. ақылды атлетика негізінде Цифрлық жолды жобалау және дамыту.

Кесте 1- Жалпы білім беретін мектептерде дене шынықтыру сабақтарында заманауи үлгідегі технологияларды енгізу технологиясының ғылыми-теориялық аспектілері

Мектептегі жеңіл атлетиканы іске асыру ерекшелігі	Мектептегі жеңіл атлетика сабақтарында дене қасиеттерді жетілдіру	Жеңіл атлетика сабақтарында а инновациялық сипаттағы технологияларды енгізу ерекшелігі	Жеңіл атлетикадағы инновациялық технологиялар туралы шетелдік мамандардың көзқарастары
1.Маладш, орта және аға буындардағы жеңіл атлетика жаттығуларының ерекшелігі 2.Жеңіл атлетика түрлерінің техникасын зерделеу кезеңдері 3.Сабақтың әртүрлі бөліктерінде жеңіл атлетиканы жүзеге асыру	1 оқу жылының әртүрлі тоқсандарында физикалық қасиеттерді жетілдіру 2. Ептілікті, жылдамдықты, икемділікті, күшті, төзімділікті жетілдіру 3 айналмалы жаттығу әдісін қолдану 4 оқу процесін	1.Денс аулық сақтау технологиялары 2. Тыныс алу түріндегі Гимнастика 3. Ақпараттық сипаттағы технологиялар 4. Аэродинамиканың спортшылардың	1 спортшыларда 15 секундтық спринт жаттығулары кезінде энергетикалық жүйелердің үлесі 2 жеңіл атлетика жарыстарындағы уақытты өлшеудің прототипі 3 жеңіл атлетика жаттығулары туралы ақпарат жинаудың және кері байланыстың

4 мектепте жеңіл атлетиканы оқытудың ерекшеліктері	ұйымдастырудың рөлі	жұмысына әсері	сандық жүйесі
5. Жеңіл атлетика техникасының фазалары	5. Физикалық қасиеттерді жетілдіру әдістері	5. Инновациял ық сипаттағы тапсырмалар кешені	4 бағдарлама аэробты жаттығулар және шамадан тыс жаттығулар 5 ақылды атлетика негізінде Цифрлық жолды жобалау және дамыту

Дене шынықтыру мұғалімдерінің инновациялық технологияларды енгізу туралы пікірін зерделеу

1-6-суреттерде келтірілген нәтижелерді талдау келесі заңдылықтарды анықтады.

Мұғалімдердің 20,2 % - ы мектепте жеңіл атлетикадан сабақ беруге қанағаттанған, 58,8 % - ы жоқ, 21% - ы ішінара.

Респонденттердің 25,6 % - ы сабақтарда заманауи үлгідегі технологиялардың элементтері ішінара іске асырылады, 74,4% - ы енгізілмейді деп есептейді.

Респонденттердің 6,0 % - ы әдістемелер арасында жеке бағдарланған сипаттағы оқыту енгізілетінін; 35,6 % - ойын бағытындағы технологиялар, 15,2 % - жүрек ритағының мониторингі; 12,5 % - сабақтардың немесе жарыстардың бейнежазбасы; 30,7% - компьютерлік үлгідегі әдістемелер (5-сурет) атап өтті.

Оқушылардың қызметіне заманауи үлгідегі технологияларды іске асырудың әсері мәселесі бойынша респонденттердің 32,6% - ы тапсырмаларды орындауға оң көзқарасты және 45,6% - бағдарламалық материалды зерделеу бойынша білім сапасын арттыруды атап өтті.

Педагогтердің 85,9 % - ы олармен заманауи технологиялармен байланысты әдістемелік семинарлар өткізілмейтінін көрсетті ; 14,1% - ішінара.

Оқушылардың 95,4 % - ы оқу процесін іске асыру процесінде инновациялық орта қалыптаспаған деп есептейді, 4,6% - ішінара.

Оқушылардың 75,4%-ы материалдық - техникалық сипаттағы әлсіз базаны және 85,6% - ы оқытушылардың әдістемелік сипатындағы төмен дайындықты заманауи үлгідегі технологияларды сабақтарда аз пайдаланудағы кедергілер деп санайды.

Осылайша, жоғарыда келтірілген мәліметтер жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологиялар тиісті деңгейде жүзеге асырылмайды деген қорытындыға келеді.

12 жастағы оқушылардың дене дайындығының бастапқы деңгейін анықтау мақсатында жалпы білім беретін мектеп-гимназия-интернат оқушыларының дене шынықтыру дайындығының бастапқы деңгейінің көрсеткіштері бақылауға алынды.

Көрсеткіштерді саралау барысында, 30 м жүгіру кезінде тексеру және зерттеу топтарындағы абсолютті шамалар 6,06 және 6,04 секундқа сәйкес келді. Нәтижелердің өсуі 0,33 % құрады. Оқушының t-критерийі 1,42 болды. $P > 0,05$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан дұрыс емес).

Жерден секіруге қатысты тексеру және зерттеу топтарындағы абсолютті шамалар 143,4 және 144,1 см болды. нәтижелердің өсуі 0,48% - ға сәйкес болды. оқушының t-критерийі 1,26 сәйкес келді. $P > 0,05$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан дұрыс емес).

Допты қашықтыққа лақтыру (отыру) қатысты тексеру және зерттеу топтарындағы абсолютті мәндер 2,1 және 2,2 болды

Нәтижелердің өсуі 4,7% - ға тең болды. студенттің t-критерийі 1,48 сәйкес келді. $P > 0,05$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан дұрыс емес).

Отыру жағдайынан көлбеу, тексеру және зерттеу топтарындағы абсолютті мәндер 3,9 және 4,0 см-ге тең болды. студенттің t-критерийі 1,56 сәйкес келді. $P > 0,05$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан дұрыс емес).

Жоғары штанганың тартылуына қатысты тексеру және зерттеу топтарындағы абсолютті мәндер 2,0 және 2,4 есе жеткілікті болды. Нәтижелердің өсуі 20% - ға тең болды. студенттің t-критерийі 1,79 сәйкес келді. $P > 0,05$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан дұрыс емес).

«Жалпы білім беретін мектепте жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологияларды енгізуді жетілдіру әдістемесін әзірлеу және оны эксперименталды түрде негіздеу».

Жалпы білім беретін мектепте жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологияларды енгізуді жетілдіру әдістемесін әзірлеудің алғышарттарының арасында мыналарды бөліп көрсетуге болады. Біріншіден, бұл инновациялық технологияларды енгізу мәселесі бойынша дене шынықтыру мұғалімдерінің пікіріндегі Қайшылықтар. Оларға мұғалімдердің лекга атлетика сабақтарында инновациялық технологияларды қолданбауы; инновациялық технологияларды игеру бойынша біліктілікті арттыру курстарына аз қатысуы; инновациялық технологиялар мәселелері бойынша әдістемелік сипаттағы дене шынықтыру мұғалімдерінің төмен дайындығы жатады. Екіншіден, бұл 12 жастағы оқушылардың дене шынықтыру деңгейіндегі қайшылықтар. Оларға жылдамдық сапасының дамуының жеткіліксіздігі; жылдамдық-жылдамдық сапасының дамуының жеткіліксіздігі; қуат сапасының дамуының жеткіліксіздігі жатады.

Жоғарыда аталған алғышарттардың негізінде біз жалпы білім беретін мектепте жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологияларды енгізуді жетілдірудің эксперименттік әдістемесін әзірледік.

Инновациялық технология ретінде біз п.ғ.д., профессор Т. А. Ботағариевтің басшылығымен әзірленген электрондық оқу құралының элементтерін енгіздік. [].

Эксперименттің мәні келесідей болды.

15 оқушыдан тұратын зерттеу тобы электронды оқу құралымен айналысты. Компьютерлік сыныпта олар алдымен осы электронды оқулықты оқыды. Нұсқаулықта олар "спринт, жүгіру техникасының сипаттамасы" модулін оқыды (17, 17-сурет). 15-суреттен көріп отырғаныңыздай, "бастау үшін!" олар жақындауы керек жастықшаларға жақындау және олардың артында тұру;

- алға еңкейіп, қолдарыңызды аяқ киімнің артындағы жолдарға қойыңыз;
- итергіш (күшті) аяқты алдыңғы төсемге қойыңыз, әлсіз аяқты артқы төсемге қойыңыз;
- тізеңізді тұрған аяқтың артқы жағынан жолға түсіріңіз;
- қолыңызды бастапқы сызыққа қойыңыз;
- төрт саусақ бір-біріне қосылып, қарама-қарсы орналасқан.

Осы элементті зерттегеннен кейін олар спортзалға ауысып, жеңіл атлетиканың осы элементін іс жүзінде жүзеге асырды.

Эксперимент барысында 12 жастағы оқушылардың дене дайындығы деңгейінің динамикасы.

Эксперименттен кейін 12 жастағы оқушылардың дене шынықтыру деңгейінің динамикасында оң өзгерістер болды. Сонымен, 30 м жүгіру бойынша эксперименттік топтағы нәтижелердің өсуі 7,1 % құрады (экспериментке дейін 0,33% қарсы). $P < 0,05$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан сенімді). Ұзындыққа секіру кезінде нәтиже 10,9 % (экспериментке дейін 0,48% қарсы) жеткілікті болды. $P < 0,05$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан сенімді). Допты қашықтыққа лақтыру кезінде нәтиженің өсуі 33,8 % болды (экспериментке дейін 4,7% қарсы). $P < 0,05$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан сенімді). Отыру позициясынан алға қарай еңкейту кезінде нәтиженің өсуі 20 % - ға тең болды (экспериментке дейін 2,5% - ға қарсы). $P < 0,05$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан сенімді). Жоғары жолақты тартуда нәтиженің өсуі 136,3 % болды (экспериментке дейін 10% қарсы). $P < 0,001$ (айырмашылықтар статистикалық тұрғыдан сенімді).

Қорытынды. Жалпы білім беретін мектептерде дене шынықтыру сабақтарында заманауи үлгідегі технологияларды енгізу технологиясының ғылыми-теориялық аспектілері мыналар болып табылады (1-кесте).

- *Мектепте жеңіл атлетиканы жүзеге асырудың ерекшелігі.* Оларға мыналар жатады:

А) кіші, орта және аға буындардағы жеңіл атлетика жаттығуларының ерекшелігі

Б) жеңіл атлетика түрлерінің техникасын зерделеу кезеңдері

В) сабақтың әртүрлі бөліктерінде жеңіл атлетиканы жүзеге асыру

Г) мектепте жеңіл атлетиканы оқытудың ерекшеліктері

Д) жеңіл атлетика тапсырмалары техникасының фазалары

- *Мектепте жеңіл атлетика сабақтарында физикалық қасиеттерді жетілдіру*

Бұған мыналар кіреді:

- А) оқу жылының әртүрлі ширектерінде физикалық қасиеттерді жетілдіру
- Б) ептілікті, жылдамдықты, икемділікті, күшті, төзімділікті жетілдіру
- В) айналмалы жаттығу әдісін қолдану
- Г) оқу процесін ұйымдастырудың рөлі
- Д физикалық қасиеттерді жетілдіру әдістері

- *Жеңіл атлетика сабақтарында инновациялық сипаттағы технологияларды енгізу ерекшелігі*

Бұған мыналар жатады:

- А) Денсаулық сақтау технологиялары
- Б) тыныс алу түріндегі гимнастика
- В) ақпараттық сипаттағы технологиялар
- Г) аэродинамиканың спортшылардың жұмысына әсері
- Д) инновациялық сипаттағы тапсырмалар кешені

Қазіргі заманғы типтегі технологиялар сабақтарында аз пайдаланудың кедергілері материалдық-техникалық сипаттағы әлсіз база және оқытушылардың әдістемелік сипатының төмен дайындығы болып табылады.

Осылайша, жоғарыда келтірілген мәліметтер жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологиялар тиісті деңгейде жүзеге асырылмайды деген қорытындыға келеді.

Жалпы білім беретін мектепте жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологияларды енгізуді жетілдіру әдістемесін әзірлеудің алғышарттары келесілерді бөліп көрсетуге болады.

Біріншіден, бұл инновациялық технологияларды енгізу мәселесі бойынша дене шынықтыру мұғалімдерінің пікіріндегі қайшылықтар. Оларға мұғалімдердің жеңіл атлетика сабақтарында инновациялық технологияларды қолданбауы; инновациялық технологияларды игеру бойынша біліктілікті арттыру курстарына аз қатысуы; инновациялық технологиялар мәселелері бойынша әдістемелік сипаттағы дене шынықтыру мұғалімдерінің төмен дайындығы жатады.

Екіншіден, бұл 12 жастағы оқушылардың дене шынықтыру деңгейіндегі қайшылықтар. Оларға жылдамдық сапасының дамуының жеткіліксіздігі; жылдамдық сапасының дамуының жеткіліксіздігі; қуат сапасының дамуының жеткіліксіздігі жатады.

Жалпы білім беретін мектепте жеңіл атлетика сабақтарында заманауи технологияларды енгізуді жетілдірудің эксперименттік әдістемесі келесі элементтерден тұрды

1. Компьютерлік сыныптағы электронды оқу құралының "спринт" модулі бойынша эксперименттік сынып оқушыларының жұмысы.
2. "Спринт" Модулінің теориялық және практикалық бөлімдерін зерттеу
3. Спорт залында игерілгендерді іске асыру.
4. Рефлексия әдісін қолдану
5. Экспериментке дейін және одан кейін төмен бастау техникасын орындау бойынша оқытушылар мен оқушылардың күшін салыстыру.

6. Эксперименттен кейін 12 жастағы оқушылардың дене шынықтыру деңгейі динамикасының көрсеткіштерінде оң өзгерістер болды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бекнев В.Н. Жалпы білім беретін мектепте дене шынықтыру сабағында жеңіл атлетиканы оқытудағы жаңа көзқарас. <https://chrrio.cap.ru/sitemap.aspx?id=765512>
2. Бондаренко В.А. Жеңіл атлетикада ақпараттық технологияны қолдану https://interactive-plus.ru/ru/article/560039/discussion_platform
3. Коновалов И.Е., Черняев А.А., Мутаева И.Ш. Білім беру мектебі бағдарламасында жеңіл атлетиканы оқыту технологиясы (оқулық) // Эксперименттік білім берудің халықаралық журналы. - 2015. – № 3-2. – С. 216-217; URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=6797> (дата обращения: 11.10.2024).
4. Кузнецова Е.А. Дене шынықтыру сабақтарында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану <https://gm6301.ru/wp-content/uploads/2023/03/doklad-kuzneczovoj.pdf> 342
5. Павлов А.И., Баландин И.В. Дене шынықтыру сабағында жеңіл атлетика элементтерін сабаққа енгізу арқылы денсаулық сақтау технологиялары <https://izron.ru/articles/pedagogika-i-psikhologiya-tendentsii-i-perspektivy-razvitiya-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-mezh-sektsiya-4-teoriya-i-metodika-fizicheskogo-vospitaniya-sportivnoy-trenirovki-ozdorovitelnoy-i-adapti/zdorovesberigayushchie-tekhnologii-na-urokakh-fizicheskoy-kultury-cherez-vklyuchenie-v-uroki-element/>
6. Прилуцкая В.А. Дене шынықтыру сабақтарындағы инновациялық технологиялар <http://repo.ssau.ru/bitstream/Obrazovanie-v-sovremennom-mire/Innovacionnye-tehnologii-na-urokakh-fizicheskoi-kultury-Tekst-elektronnyi-88674/1/%d0%a1%d1%82%d1%80.-220-224.pdf>
7. Сабирова Е.Ф. 10-15 жас аралығындағы ұлдар мен қыздарды «Жас масақ» жеңіл атлетикалық квататлон жарыстарына қатысуға дайындаудың педагогикалық технологиясы: диссертация авторефераты. дис....педагогика ғылымдарының кандидаты. – 13.00.04. - Кубань. – 2020. – 23с.
8. Жеңіл атлетикада спорттық форманы басқарудың заманауи технологиялары <https://euroasia-science.ru/pedagogicheskie>
9. Шубин В.В. Дене шынықтыру сабағындағы инновациялық технологиялар
10. Угрюмова, Е.И. Фитнес технологиялары дене шынықтыру сабағында оқушылардың ынтасын арттыру құралы ретінде / Е.И. Угрюмова, Л.С.Середа, А.В.Простит. — Мәтін: дереу // Жас ғалым. — 2022. — № 32 (427). — С. 124-126. — URL: <https://moluch.ru/archive/427/94366/>

ӘӨЖ 796:001.12/.18

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫ ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Серікбаев Б.

Қорқыт ата атындағы университеті

Қазіргі жаһандану дәуірінде дене шынықтыру мен спорт қоғам өмірінің ажырамас бөлігіне айналып, тек жеке адамның денсаулығын нығайтудың құралы ғана емес, сонымен қатар ұлттың рухани, әлеуметтік және экономикалық дамуына ықпал ететін маңызды фактор ретінде қарастырылып отыр. Дене белсенділігі – адамның табиғи қажеттілігі болғанымен, бүгінгі таңда урбанизация, цифрландыру және технологиялық прогресс әсерінен адамдардың қозғалыс белсенділігі айтарлықтай төмендеп барады. Бұл құбылыс, әсіресе жастар арасында кең таралып, олардың денсаулығына, психологиялық күйіне және жалпы өмір сапасына кері әсерін тигізуде. Сондықтан дене шынықтыру мен спортты дамыту мәселесі тек педагогикалық немесе медициналық проблема емес, ол ұлттық қауіпсіздік деңгейінде қарастырылатын кешенді әлеуметтік мәселе болып табылады.

Дене шынықтыру саласының өзекті мәселелерінің бірі – халықтың спортқа деген қызығушылығының төмендігі мен тұрақсыздығы. Көптеген адамдар спортпен уақытша немесе сыртқы мотивация әсерінен ғана айналысады, ал тұрақты өмір салтына айналдыру деңгейі жеткіліксіз. Бұған себеп ретінде ақпараттық технологияларға тәуелділік, әлеуметтік желілерде ұзақ уақыт өткізу, дұрыс ұйымдастырылмаған күн тәртібі және денсаулық мәдениетінің жеткіліксіз қалыптасуын атауға болады. Әсіресе мектеп жасындағы балалар мен студент жастар арасында физикалық белсенділіктің азаюы алаңдатарлық жағдай туғызуда, себебі дәл осы кезеңде адамның дене бітімі мен өмірлік дағдылары қалыптасады.

Сонымен қатар, елімізде спорт инфрақұрылымының теңдей дамымауы да маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Ірі қалаларда заманауи спорт кешендері, фитнес орталықтары мен стадиондар жеткілікті болғанымен, ауылдық жерлерде бұл жағдай мүлде өзгеше. Көптеген ауылдарда қарапайым спорт алаңдарының өзі жетіспейді, ал бар нысандардың техникалық жағдайы талапқа сай емес. Мұндай теңсіздік жастардың спортпен тұрақты айналысуына кедергі келтіріп, дарынды спортшылардың ерте кезеңде анықталып, кәсіби деңгейде дамуына тосқауыл қояды.

Тағы бір күрделі мәселе – дене шынықтыру саласындағы кадрлық әлеуеттің жеткіліксіздігі. Қазіргі таңда жоғары оқу орындарында дене шынықтыру педагогтарын даярлау жүйесі болғанымен, олардың практикалық даярлығы мен заманауи әдістемелерді меңгеру деңгейі әрқелкі. Кейбір мамандар дәстүрлі тәсілдерден шыға алмай, инновациялық технологияларды тиімді қолдана алмай жатады. Ал қазіргі заман оқушысы мен студенті жаңа форматтағы, қызықты әрі мотивация беретін сабақтарды талап етеді. Осыған

байланысты педагогтардың кәсіби біліктілігін үздіксіз арттыру, оларды жаңа білім беру технологияларымен қамтамасыз ету – маңызды міндеттердің бірі.

Спортты қаржыландыру мәселесі де назардан тыс қалмауы тиіс. Көптеген спорт түрлері мемлекеттік қолдауға тәуелді болғандықтан, олардың дамуы бюджет мүмкіндіктерімен шектеледі. Әсіресе бұқаралық спортты дамытуға бөлінетін қаражат көлемі жеткіліксіз болып жатады. Ал бұқаралық спорт – кәсіби спорттың негізі екені белгілі. Егер халықтың кең бөлігі спортпен айналыспаса, жоғары деңгейдегі чемпиондардың шығуы да қиынға соғады. Сондықтан спортты қаржыландыру жүйесін жетілдіру, жеке секторды тарту, демеушілік мәдениетті дамыту – уақыт талабы.

Аталған мәселелерге қарамастан, дене шынықтыру мен спорт саласының болашағы зор әрі мүмкіндіктері кең. Соңғы жылдары мемлекет тарапынан қабылданып жатқан бағдарламалар мен реформалар бұл саланың дамуына тың серпін беруде. Бұқаралық спортты дамытуға бағытталған ұлттық жобалар, спорттық инфрақұрылымды жаңғырту, жастарды салауатты өмір салтына баулу – осының айқын дәлелі. Сонымен қатар, халықаралық деңгейдегі жарыстарға қатысып, жүлделі орындарға ие болған спортшылар еліміздің абыройын асқақтатып, жас ұрпаққа үлгі болуда.

Болашақта цифрлық технологиялардың дамуы спорт саласына жаңа мүмкіндіктер әкелетіні сөзсіз. Қазіргі таңда фитнес қосымшалар, онлайн жаттығулар, смарт құрылғылар арқылы дене белсенділігін бақылау кеңінен таралуда. Бұл адамдардың өз денсаулығына деген жауапкершілігін арттырып, спортпен айналысуды жеңіл әрі қолжетімді етеді. Сонымен қатар, виртуалды жаттықтырушылар мен жасанды интеллект негізіндегі бағдарламалар жеке жаттығу жоспарларын құруға мүмкіндік береді.

Мектеп пен жоғары оқу орындарындағы дене шынықтыру пәнінің рөлін күшейту де болашақтың маңызды бағыты болып табылады. Бұл пән тек физикалық жаттығулар жиынтығы ретінде емес, салауатты өмір салтын қалыптастыратын, тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ететін кешенді білім беру құралы ретінде қарастырылуы тиіс. Оқушылар мен студенттердің спортқа деген қызығушылығын арттыру үшін сабақтарды заманауи форматта өткізу, түрлі жарыстар мен челленджер ұйымдастыру, мотивациялық тәсілдерді қолдану қажет.

Қорытындылай келе, дене шынықтыру мен спортты дамыту – көпқырлы, кешенді әрі стратегиялық маңызы зор міндет. Бұл бағытта тек мемлекеттік саясат жеткіліксіз, қоғамның әрбір мүшесінің белсенді қатысуы қажет. Салауатты ұлт қалыптастыру – болашаққа салынған ең маңызды инвестиция. Сондықтан дене шынықтыру мен спортты дамыту мәселелерін жүйелі түрде шешу арқылы ғана біз дені сау, белсенді әрі бәсекеге қабілетті қоғам қалыптастыра аламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Дене шынықтыру және спорт туралы» Заңы.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2050 стратегиясы. – Астана, 2012.

3. Қожахметов С. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2018.
4. WHO. Global Recommendations on Physical Activity for Health. – Geneva, 2020.
5. Бабанский Ю.К. Педагогика. – Мәскеу, 2015.
6. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – Москва, 2017.

ӘОЖ 796.325

10-12 ЖАСТАҒЫ ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ДАЯРЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Серікқызы Т., Тұрлыбай Б.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Волейбол, ең танымал спорт түрлерінің бірі ретінде еліміздің дене тәрбиесі жүйесінде жетекші орын алады. Ол түрлі тактикалық комбинациялармен, күрестің эмоционалды қарқындылығымен және өзара әрекеттесудің үйлесімділігімен әртүрлі жастағы және кәсіптердегі адамдардың назарын тартады. Волейболдың адамға эстетикалық әсер беретіні сөзсіз.

Волейбол, басқа негізгі пәндермен қатар, оқушылардың физикалық қасиеттерін тәрбиелеу және қимыл-қозғалыс дағдыларын қалыптастыру үшін өте маңызды. "Волейбол" ойынының көмегімен жеке тұлғаның физикалық және рухани мәдениетінің негіздерін қалыптастыру, салауатты өмір салтында белсенді және ұзақ мерзімді жүзеге асырылатын құндылықтар жүйесі ретінде денсаулық ресурстарын арттыру мақсатына қол жеткізіледі. Волейбол жеке мүддені ұжымның еркіне бағындыру, өзара көмек, қарсыласты құрметтеу, саналы түрде тәртіпке үйрену, белсенділік, команда алдындағы жауапкершілік және т.б. жағымды қасиеттерді тәрбиелеуге ықпал етеді. Бірақ, волейбол дене тәрбиесінің осындай тиімді құралы болуы үшін оны жақсы ойнауға үйрету керек. Бұл ойынды ойнауға қысқа мерзімде үйрету өте қиын міндет екені белгілі. Бұл оның ерекшелігіне, демек, сабақтарды ұйымдастыру мен әдістемесіне қатысты, ал ерекшелігі - волейболшы қозғалыстарының негізі күнделікті өмірде өте сирек кездесетін соққы әрекеттерінен тұратынында екені мәлім. Күрделі қозғалыс техникасын оқыту бастауыш мектепте алынған қарапайым қимыл-қозғалыс дағдылары мен іскерліктеріне негізделеді. Әрине, бұл мұғалімдерден мектепте волейболды оқыту әдістемесіне сәл өзгеше көзқарасты талап етеді.

Волейболдың маңызды техникалық әдістерінің бірі-допты беру. Допты беру дәрежесі бойынша волейболшының шеберлігі бағаланады. Допты дәл беру - бұл волейболда қорғаныс және шабуыл әрекеттері құрылатын негіз. Команданың жетістігі, көбінесе, ойыншылардың осы ойын техникасын қаншалықты шеберлікпен орындайтындығына байланысты. Волейболшының

шеберлігі тек допты беру техникасын жетік меңгеру ғана емес, сонымен қатар допты осы жағдайда ең тиімді шабуыл жасай алатын шабуылшыға жібере білу.

Жалпы білім беретін мектепте волейболдан арнайы сабақтар қазіргі қолданыстағы бағдарлама негізінде жүргізіледі. Бұл бағдарламаның, оң жақтарымен қатар, мектеп оқушыларында волейболшының қимыл-қозғалыс дағдыларын қалыптастыруда бірқатар елеулі кемшіліктері бар. Волейбол сабақтарын өткізудің қолданыстағы бағдарламасына негізделген оқу процесі оқушылардың мүмкіндіктері мен олардың ойын дағдыларын қалыптастыру міндеттеріне сәйкес келмейді. Ол оқушылардың нақты мүмкіндіктерін ескере отырып, оның нақты ұйымдастырылуы мен мазмұнын оңтайландыратын жаңа дәстүрлі емес тәсілдерді енгізуді, осы процесті жетілдіруге мүмкіндік беретін жаңа принциптерді әзірлеуді талап етеді.

Зерттеу мақсаты: 10-12 жастағы оқушылардың волейбол ойын әдістерін оқытудың тиімділігін арттыру.

10-12 жастағы оқушылардың қозғалыс белсенділігіне деген қажеттілігі ерекше байқалатын кезең. Бұл жас кезеңінің негізгі міндеттері барлық қол жетімді қимылдарды игеру, олардың қозғалыс қабілеттерін сынау және жетілдіру, осылайша өз денесіне де, сыртқы физикалық кеңістікке де билік ету деп айтуға болады. Осы кезеңде балаларда дамып келе жатқан өз денесінің жетік меңгеруі оларға "Мен істей аламын" сезімін береді, бұл баланың қалыптасуына, оның өзін-өзі бағалауына жағымды әсер етеді. Сонымен қатар, физикалық дағдылар құрдастар арасындағы ең маңызды, "беделді" үш бағыттың бірін білдіреді, ал өз денесін жақсы білу баланың әлеуметтік мәртебесін анықтайды. Қимыл - қозғалыс дағдылары мен іскерліктерінің тәрбиелік мәні зор, өйткені олардың негізгі мақсаты қимылдарды талдауға және синтездеуге бағытталған белсенді шығармашылық ойлау болып табылады. Қимыл - қозғалыс дағдыларының тәрбиелік рөлін алғаш рет П.Ф.Лесгафт егжей-тегжейлі қарастырған. Дене шынықтыру, психология және педагогика саласындағы зерттеулер дұрыс ұйымдастырылған дене тәрбиесі балалардың логикалық ойлауын, есте сақтау қабілетін, бастамашылдығын, қиялын, тәуелсіздігін дамытуға ықпал ететіндігін көрсетті. Бастауыш мектеп жасында қимыл-қозғалыс қасиеттерінің дамуы қабылдаумен тығыз байланысты. Балалар зейінді, байқағыш және тәртіпті болып, ерік-жігерін нығайтады, мінезін дамытады. Осылайша, мектептегі жүйелі оқыту, әдетте, балалардың іс-әрекеті болып табылады, оның барысында олардың ақыл-ой (танымдық) процестерінің одан әрі дамуы және біртіндеп қайта құрылуы жүзеге асырылады. Қимыл-қозғалыс тәжірибесінің кеңеюі мен байытылуына қарай қимылдардың координациясы жетілдіріледі, оның жүру, жүгіру, секіру, өрмелеу, жорғалау және т. б. сияқты негізгі түрлері белсенді дамиды.

Қимыл-қозғалыс белсенділігі адам қызметінің ерекше түрі бола отырып, дене тәрбиесінің барлық негізгі құралдарын қоса алғанда, ағзаның жақсаруына ықпал етеді. Қимыл-қозғалыс әрекеті арқылы ағзаның қоршаған ортамен өзара әрекеттесуі жүзеге асырылады, қоршаған ортаның өзгеретін жағдайларына бейімделеді. Дене жүктемесіне жаттыққан ағза қоршаған ортаның өзгеретін

жағдайларына төзімді болады, сонымен қатар тыныштықта да, жүктеме кезінде де жеке физиологиялық жүйелердің жұмысының ерекше ерекшеліктерімен сипатталады. Қимыл-қозғалыс қажеттілігі ағзаның өмірінде маңызды рөл атқаратын жалпы биологиялық ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Адам эволюциясының барлық кезеңдерінде адамның барлық мүшелері мен жүйелері белсенді бұлшықет қызметімен ажырамас байланыста қалыптасты, осылайша, қимыл-қозғалыс белсенділігінің адамның физикалық және рухани денсаулығының жағдайымен байланысы сөзсіз.. Қимыл-қозғалыс белсенділігінің жетіспеушілігі баланың интеллектуалды және физикалық әлеуетін іске асырудың тежегіш факторы бола алады.

Қимыл-қозғалыс режимінің негізі қозғалыс белсенділігінің тапшылығын кез келген ықтимал тәсілдермен толтыруға мүмкіндік беретін қозғалыстар болуы тиіс. Ол үшін жаттығулардың әртүрлі түрлері қолданылады.

Оқытудың техникалық құралдары мұғалімге білім алушыларды оқу ақпаратымен қамтамасыз етуге, білімді есте сақтау, қолдану және түсіну процестерін басқаруға, оқыту нәтижелері мен қолда бар арнайы блоктарды бақылауға, ақпараттық қамтамасыз ету, оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқару және бақылау бағдарламаларын сақтауға және жаңғыртуға мүмкіндік береді.

Техникалық оқыту құралдарының келесі түрлері бар: ақпараттық, бағдарламаланған оқыту құралдары, білімді бақылау, тренажерлер және аралас құралдар. Волейбол ойнауды үйрету кезінде техникалық бейнероликтер мен теледидар құралдарын (теледидарлар, мониторлар, телекамералар, бейнекамералар, бейнемагнитофондар, бейне ойнатқыштар, бейнепроекторлар, бейнекассеталар), сондай-ақ компьютерлік технологияларды пайдалануға болады.

Волейбол ойнауды үйрену кезінде сауықтыру технологиялары маңызды рөл атқарады. Дене шынықтыру сабақтары оқушылардың денсаулығына оңды әсер етуі үшін мұғалім белгілі бір ережелерді сақтауы керек:

- дене тәрбиесінің сауықтыру құндылығын ғылыми тұрғыдан негіздейтін құралдар мен әдістер қолданылуы керек;

- дене шынықтыру жаттығулары білім алушылардың мүмкіндіктеріне сәйкес жоспарлануы керек;

Сауықтыру бағыты принципі дене шынықтыру мұғалімдерін дене тәрбиесін профилактикалық және дамытушылық функцияны орындайтындай етіп ұйымдастыруға міндеттейді. Яғни, дене тәрбиесі арқылы:

- ағзаның функционалды мүмкіндіктерін жақсарту, оның жұмыс қабілеттілігін және жағымсыз әсерлерге төзімділігін арттыру;

- қазіргі өмір жағдайында пайда болатын қимыл-қозғалыс белсенділігінің жетіспеушілігін өтеу қажет.

Дене жаттығулары су процедуралары, күн және ауа ванналары, сондай-ақ массаж түріндегі шынықтыру құралдарымен дұрыс үйлескен жағдайда олардың денеге сауықтыру, емдік және жаттықтырушылық әсері тиімдірек болады. Ойынға дайындық кезінде физикалық жаттығулар зат алмасуды

белсендіреді, орталық жүйке жүйесінің қызметін жақсартады, жүрек-қан тамырлары, тыныс алу және басқа жүйелердің бұлшықет белсенділігінің жағдайына бейімделуін қамтамасыз етеді, қан айналымы мен тыныс алу жүйелерінің жұмысына ену процесін жеделдетеді, сонымен қатар физикалық белсенділіктен туындаған қозғалыстардан кейін функционалды қалпына келтіру ұзақтығын қысқартады. Физикалық жаттығулар, сауықтыру әсерінен басқа, шынықтыру әсерін тигізеді (ақыл - ой және физикалық жұмыс қабілеттілігі артады), физикалық қасиеттер деңгейін арттыруға мүмкіндік береді, маңызды өмірлік қимыл-қозғалыс дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыруға және одан әрі жетілдіруге ықпал етеді.

Осылайша, физикалық жаттығулар мен шынықтыру факторларын үнемі қолдану оқушылар денесінің өмірлік тонусын, оның табиғи иммунитетін арттырады, вегетативті жүйелердің функциялары мен жұмыс қабілеттілігін жақсартады. Мұғалім білім алушыларда алдағы уақытта жаңа қимыл-қозғалыс әрекеттерін игеруге саналы көзқарасты ынталандыруы керек. Білім алушыларда ынта болмаған кезде жаттығу техникасында әр түрлі қателіктер пайда болады.

Мектепте волейбол техникасы мен тактикасын оқытудың қолданыстағы әдістері зерттелді. Ю.Д.Железняк, Д.Д. Донский, Н.Г. Озолиннің еңбектерінде бес кезеңге бөлінген ойын техникасын оқытудың реттілігі келтірілген. Волейбол бойынша басқа мамандардың еңбектерінде ойын техникасын оқыту процесінде ойыншылардың жеке ерекшеліктерін ескеру қажеттілігі атап өтіледі. Әдеби материалды жалпылау және бақылау нәтижелері допты беру шабуылдың маңызды құралы екенін көрсетті, өйткені допты беру сапасына ойынның нәтижесі тікелей байланысты. Команданың жетістігі көбінесе ойыншылардың осы ойын техникасын қашалықты жақсы меңгергеніне байланысты.

Жүргізілген жұмыстың нәтижесінде 10-12 жастағы оқушылардың волейболда допты беруге үйрету әдістемесі жасалды. Біз әзірлеген әдістеменің мәні оқушыларды оқыту процесінің тиімділігін арттыруға әсер ететін допты беруді оқыту процесіне арнайы жаттығуларды енгізу болды.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Тайжанов С., Караков С.Б., Тайжанов Д.С. Алматы. Волейбол. - Алматы, 2019
2. Сихымбаев Қ.С. Килибаев А.А. Спорттық ойындар: Оқулық 2024
3. Александрова, Н. Е. Критерии спортивного отбора волейболистов на основе их соматотипологических характеристик Текст. : дис. . канд. пед. наук : 14.00.02 / Н. Е. Александрова. Малаховка, 1999. - 145 с.
4. П.Беляев, А. В. Основные упражнения как средство развития физических качеств волейболистов Текст. / А. В. Беляев, Л. В. Булыкина // Теория и практика физической культуры. 2004. - № 4. - С. 34-35.
5. Бриль, М. С. Отбор в спортивных играх Текст. / М. С. Бриль. М. : Физкультура и спорт, 1980. - 127 с.

Ғылыми жетекшісі – п.ғ.м. Жиенбаев А.Ш.

ӘОЖ: 796:004

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ САЛАСЫН ДАМУ ТУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Серікұлы А., Сыздыкова М.Ж., Жилисбаев Н.К.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ.

Қазіргі жаһандану дәуірінде цифрландыру барлық салаларға, соның ішінде дене шынықтыру және спорт жүйесіне де қарқынды түрде енуде. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы спорт саласының мазмұны мен ұйымдастырылу формаларын түбегейлі өзгертуде. Бұл үдеріс спортшыларды даярлау, дене шынықтыру сабақтарын өткізу, жаттығу процесін бақылау және талдау жұмыстарын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, цифрлық технологиялар арқылы спортшылардың жеке көрсеткіштерін нақты бақылау, олардың физикалық жүктемесін тиімді жоспарлау және нәтижелерін объективті бағалау мүмкіндігі артып отыр.

Дене шынықтыру мен спорт - ұлт денсаулығын нығайтудың, салауатты өмір салтын қалыптастырудың маңызды құралы болып табылады. Сондықтан бұл саланы заманауи талаптарға сай дамыту, әсіресе цифрлық технологияларды тиімді пайдалану арқылы жетілдіру - бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Бүгінде цифрлық платформалар мен мобильді қосымшалар халықтың спортпен жүйелі түрде айналысуына жаңа мүмкіндіктер ашуда.

Осы мақалада цифрландыру жағдайында дене шынықтыру және спорт саласын дамытудың негізгі бағыттары, кездесетін мәселелері мен болашақ перспективалары қарастырылады. Сонымен бірге, цифрлық трансформацияның спорт саласына тигізетін оң әсері мен оны тиімді жүзеге асыру жолдары талданады[1,746].

1. Цифрландыру және спорт саласының өзара байланысы

Цифрландыру - бұл ақпараттық технологияларды кеңінен қолдану арқылы қызмет көрсету мен басқару жүйесін жетілдіру үдерісі. Спорт саласында цифрлық технологияларды енгізу жаттығу процесінің тиімділігін арттырып қана қоймай, спортшылардың нәтижелерін нақты талдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл технологиялар жаттығу жүктемесін дұрыс жоспарлауға және спортшылардың физикалық жағдайын тұрақты бақылауға жағдай жасайды[2,1726].

Қазіргі таңда фитнес-трекерлер, мобильді қосымшалар, онлайн жаттығу платформалары кеңінен қолданысқа ие. Бұл құралдар адамның физикалық белсенділігін, жүрек соғу жиілігін, калория шығынын бақылауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жаттықтырушыларға әр спортшының жеке көрсеткіштерін бақылап, соған сәйкес жаттығу бағдарламаларын дербестендіруге мүмкіндік береді[3,1016].

Білім беру саласында да цифрландыру дене шынықтыру пәнін оқытуда жаңа мүмкіндіктер ашуда. Онлайн сабақтар, бейнесабақтар, виртуалды жаттығу бағдарламалары студенттердің қызығушылығын арттырып, оқу процесін икемді әрі қолжетімді етеді. Сонымен бірге, цифрлық ресурстар білім сапасын арттыруға және оқытудың тиімділігін жоғарылатуға ықпал етеді[4,856].

2. Қазіргі кездегі негізгі мәселелер

Цифрлық технологияларды енгізу барысында бірқатар қиындықтар да туындайды. Солардың ішінде материалдық-техникалық базаның жеткіліксіздігі ерекше орын алады. Барлық оқу орындары мен спорт мекемелері заманауи құралдармен толық қамтамасыз етілмеген, бұл цифрлық мүмкіндіктерді толық пайдалануға кедергі келтіреді. Сонымен қатар, мамандардың цифрлық құзыреттілігінің төмендігі де өзекті мәселе болып отыр. Кейбір жаттықтырушылар мен оқытушылар жаңа технологияларды қолдануда тәжірибенің аздығынан қиындықтарға тап болады.

Интернет инфрақұрылымының әлсіздігі, әсіресе ауылдық жерлерде, онлайн платформаларды тиімді пайдалануға мүмкіндік бермейді. Бұл өз кезегінде білім беру мен жаттығу процесінің сапасына әсер етеді. Сонымен бірге, жастардың мотивациясының жеткіліксіздігі де байқалады, яғни цифрлық құралдар көбіне ойын-сауық мақсатында ғана қолданылып, спорттық белсенділікке бағытталмайды[5,1386].

Осы мәселелер цифрландыру үдерісінің толық жүзеге асуына кедергі келтіреді және оларды шешу кешенді әрі жүйелі тәсілді талап етеді.

3. Даму перспективалары

Цифрландыру жағдайында дене шынықтыру және спорт саласын дамыту келесі бағыттар арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Біріншіден, цифрлық білім беру платформаларын дамыту маңызды рөл атқарады. Онлайн курстар мен мобильді қосымшалар арқылы дене шынықтыру сабақтарын қашықтан ұйымдастыру мүмкіндігі артады. Бұл әсіресе студенттер мен жұмысбасты адамдар үшін тиімді болып табылады және олардың спортпен тұрақты айналысуына жағдай жасайды. Сонымен қатар, цифрлық платформалар оқу материалдарының қолжетімділігін арттырып, білім беру процесінің сапасын жақсартады.

Екіншіден, жасанды интеллект пен деректерді талдау технологияларын енгізу үлкен перспективаға ие. Бұл технологиялар спортшылардың физикалық жағдайын жан-жақты талдауға, жаттығу жүктемесін оңтайландыруға, жарақаттың алдын алуға және жеке жаттығу бағдарламаларын тиімді құруға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, бұқаралық спортты цифрландыру арқылы дамыту өзекті бағыттардың бірі болып табылады. Әртүрлі онлайн марафондар, челленджер, фитнес-қосымшалар халықтың спортқа деген қызығушылығын арттырып, салауатты өмір салтын насихаттауға ықпал етеді. Бұл әсіресе жастар арасында белсенділікті арттыруға септігін тигізеді.

Төртіншіден, смарт-технологияларды пайдалану кеңінен дамып келеді. Ақылды құрылғылар арқылы адамның денсаулық көрсеткіштерін үздіксіз

бақылау мүмкіндігі пайда болып, бұл өз кезегінде денсаулықты сақтауға және аурулардың алдын алуға көмектеседі.

Бесіншіден, спорт инфрақұрылымын цифрландыру да маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Спорт нысандарын басқару, брондау жүйелері мен электронды тіркеу платформаларын енгізу қызмет көрсету сапасын арттырып, пайдаланушылар үшін қолайлылықты қамтамасыз етеді.

Осы бағыттарды жүйелі түрде дамыту арқылы спорт саласының тиімділігі артып, оның сапалы жаңа деңгейге көтерілуіне мүмкіндік туады[6,166].

Қорытындылай келе, цифрландыру - дене шынықтыру және спорт саласын дамытудың маңызды факторы болып табылады. Заманауи технологияларды тиімді пайдалану арқылы жаттығу процесін жетілдіруге, халықтың физикалық белсенділігін арттыруға және спорттық нәтижелерді жақсартуға болады. Сонымен қатар, цифрлық құралдар спортшылардың дайындық деңгейін нақты бағалауға, жаттығу жүктемесін оңтайландыруға және денсаулық көрсеткіштерін тұрақты бақылауға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге, цифрландыруды енгізу барысында туындайтын мәселелерді шешу үшін материалдық-техникалық базаны нығайту, мамандардың цифрлық сауаттылығын арттыру және инфрақұрылымды дамыту қажет. Бұл шаралар цифрлық технологиялардың тиімді қолданылуын қамтамасыз етіп, спорт саласының сапасын арттырады.

Болашақта цифрлық технологиялар спорт саласының ажырамас бөлігіне айналып, оның сапалы жаңа деңгейге көтерілуіне ықпал етеді. Сондай-ақ, цифрландыру бұқаралық спорттың дамуына серпін беріп, салауатты өмір салтын кеңінен насихаттауға мүмкіндік жасайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әбілқасымова К. Қ. Педагогика және оқыту теориясы. - Алматы: Қазақ университеті, 2021.
2. Баймұратов Б. А. Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі. - Алматы: Рауан, 2020.
3. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. - Paris, 2021.
4. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. - Paris, 2018.
5. Қазақстан Республикасының Денсаулық кодексі. - Астана, 2020.
6. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі. Денсаулық сақтау және спортты дамыту стратегиясы 2020–2030. Алматы, 2020.
7. Маматова, А.К. Инвестиции в фитнес-индустрию: теория и практика. Нұр-Сұлтан: Еуразия ғылыми журналы, 2022.

УДК 796 : 005.591.6

ПРАКТИКА ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЕ ТЕННИСА В АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Сокольская Н.С.

Республика Казахстан, г.Актобе, ОСДЮСШ по теннису.

Аннотация: Программа по теннису служит основным документом для эффективного построения подготовки резервов квалифицированных теннисистов и содействия успешному решению задач физического воспитания детей школьного и младшего возраста. Какие проблемы были выявлены в ходе изучения данной темы и пути их решения рассмотрены в нашей работе.

Ключевые слова: Программа по теннису, системность, преемственность, вариативность, уровень развития способностей, этап подготовки, индивидуализация, специализация.

Активная пропаганда здорового образа жизни и политика, направленная на развитие спорта в Казахстане, вызывает к нему все больший интерес у населения. Проводимая в нашей области работа в отношении тенниса, в том числе в детских садах, дала свои плоды и этот вид спорта пользуется в нашем регионе особой популярностью.

Программа по теннису, применяемая в практической работе составлена на основании нормативно-правовых документов, регулирующих деятельность учреждений всех типов, реализующих программы дополнительного образования. В ней отражены основные принципы спортивной подготовки юных спортсменов, результаты научных исследований, опыт работы спортивных школ по теннису, в которой реализуются следующие принципы:

- принцип системности предусматривает тесную взаимосвязь содержания соревновательной деятельности и всех сторон учебно-тренировочного процесса: физической, технической, тактической, психологической, интегральной, теоретической подготовки; воспитательной работы; восстановительных мероприятий; педагогического и медицинского контроля.

- принцип преемственности определяет последовательность изложения программного материала по этапам многолетней подготовки в годичных циклах, соответствия его требованиям высшего спортивного мастерства. Обеспечение в многолетнем тренировочном процессе преемственность задач, средств и методов подготовки, объемов тренировочных и соревновательных нагрузок, рост показателей физической и, технико-тактической и интегральной подготовленности.

- принцип вариативности предусматривает в зависимости от этапа подготовки, индивидуальных особенностей юного теннисиста. Вариативность программного материала для практических занятий, характеризуется

разнообразием тренировочных средств и нагрузок, направленных на решение определенной педагогической задачи.

Программа служит основным документом для эффективного построения подготовки резервов квалифицированных теннисистов и содействия успешному решению задач физического воспитания детей школьного и младшего возраста. В данной программе представлено содержание работы на трех этапах: 1-спортивнооздоровительном, 2- начальной спортивной подготовки, 3-учебно-тренировочном.

Для всех трех этапов программный материал для практических занятий по физической подготовке не дифференцирован по годам многолетней подготовки; по технической подготовке и тактической подготовке он представлен по каждому году отдельно, даны примеры тренировочных заданий, микроциклы по принципу их преимущественной направленности на развитие, как отдельных физических качеств, так и комплекса качеств, на обучение техник и тактике, совершенствование спортивно-технического и тактического мастерства. Изложение программного материала в отдельных случаях, для практических занятий носит характер последовательного описания перечня основных средств подготовки для решения задач соответствующего года подготовки.

Главная задача заключается в подготовке физически крепких, с гармоничным развитием физических и духовных сил юных спортсменов, в воспитании социально активной личности, готовой к трудовой деятельности в будущем.

Основным условием выполнения данной задачи является целенаправленная подготовка, которая предусматривает:

- содействие гармоничному физическому развитию, всесторонней физической подготовленности и укреплению здоровья занимающихся;
- подготовку теннисистов высокой квалификации, резерва сборных юношеских и молодежных команд;
- повышения тренировочных и соревновательных нагрузок, уровня навыками игры в процессе многолетней подготовки до требований в группах спортивного совершенствования;
- подготовку волевых, смелых, дисциплинированных спортсменов;
- подготовку судей и инструкторов по теннису;
- подготовку и выполнение нормативных требований.

Основной принцип работы в группах дополнительного образования универсальность, а основным показателем секционной работы дополнительного образования по теннису является выполнение программных требований по уровню подготовленности учащихся, выраженных в количественных показателях физического развития, физической, технической, тактической и теоретической подготовке.

Программа по теннису для занятий в рамках дополнительного образования рассчитана на учащихся 6-16 лет на 10 лет обучения. В группы зачисляются дети по собственному желанию, заявлению родителей или

законных представителей (опекунов, приемных родителей и т.п.) не имеющих медицинских противопоказаний для занятий теннисом.

Группы формируются с учетом возраста и физической подготовленности, и физического развития. Для каждой группы устанавливается наполняемость и режим учебно-тренировочной и соревновательной работы. Весь учебно-тренировочный процесс строится по следующим направлениям:

- отбор детей с высоким уровнем развития способностей к теннису и прохождения их через всю систему многолетней подготовки;
- усиление работы по овладению индивидуальной техникой и совершенствованию навыков выполнения технических приемов и их способов;
- повышение роли и объема тактической подготовки как важнейшего условия реализации индивидуального технического потенциала теннисиста;
- осуществление на высоком уровне интегральной подготовки посредством органической взаимосвязи технической, тактической и физической подготовки, умелого построения учебных и контрольных игр с целью решения основных задач по видам подготовки.

Программа составлена для каждого года обучения. Учебный материал по технико-тактической подготовке систематизирован с учетом взаимосвязи техники и тактики, а также последовательности изучения технических приемов и тактических действий, как в отдельном годичном цикле, так и на протяжении многолетнего процесса подготовки.

Подготовка теннисистов проводится в несколько этапов, которые имеют свои специфические особенности. Главным отличием являются возраст и уровень физического развития детей, зачисляемых в ту или иную группу подготовки. Дети проходят тестирование по показателям физического развития и общей физической подготовленности. После каждого года обучения учащиеся сдают предусмотренные программой нормативы

Спортивно-оздоровительный этап (СО). Эта форма работы охватывает всех желающих, основная задача – укрепление здоровья, физического развития и подготовленности, воспитание личностных качеств, освоение и совершенствование жизненно важных двигательных навыков, основ спортивной техники выбранного вида спорта в процессе регулярных физкультурно-оздоровительных и спортивных занятий.

Этап начальной подготовки (НП). На этапе начальной подготовки осуществляется физкультурно-оздоровительная и воспитательная работа, направленная на разностороннюю физическую подготовку и овладение основами техники тенниса, выполнение контрольных нормативов для зачисления на учебно-тренировочный этап.

Учебно-тренировочный этап (УТ). Этап формируется на конкурсной основе из здоровых и практически здоровых учащихся, прошедших необходимую подготовку не менее одного года и выполнивших приемные нормативы по общей физической и специальной подготовке. Перевод по годам

обучения осуществляется при условии выполнения учащимися контрольно-переводных нормативов по ОФП и СФП.

Развитие различных сторон подготовленности юных спортсменов происходит неравномерно. В одном возрасте преобладает рост одних качеств, в другом – иных. В программе сохранена соразмерность развития основных физических качеств юных спортсменов, со степенью развития физических качеств. За основу взяты знания возрастной физиологии - особенности развития детского организма, а также модельные характеристики теннисиста высокого уровня подготовленности. Индивидуализация осуществляется по нескольким критериям: по возрасту, полу, антропометрическим признакам, биологическому созреванию. Особенно это касается соревновательной деятельности, которая строится на основе технического и тактического мастерства.

Необходимым условием соревновательной деятельности юных теннисистов является использование спортивного инвентаря и оборудования, отвечающего его возрасту и физическому развитию. Это позволяет вести совершенствование приемов и действий с первых шагов обучения в режиме, близком к соревновательному.

Многолетняя подготовка теннисистов строится на основе общих принципиальных положений, которые отражают объективные закономерности тренировки и составляют комплекс задач, необходимых для осуществления в учебно-тренировочном процессе.

Прежде всего, это целевая направленность подготовки теннисиста к максимуму достижений.

Этот максимум определяется индивидуально для каждого спортсмена. Достигается предельный результат только при специализации и индивидуализации всего процесса подготовки. Важным условием при этом является преемственность подготовки воспитанника на разных этапах подготовки.

Сложным и очень важным в процессе становления спортсмена является распределение учебного материала и направленности нагрузки по годам и этапам подготовки.

Постоянное увеличение объема в многолетнем процессе требует разумного распределения работы, прежде всего по видам подготовки.

Общая структура турниров в теннисе такова:

1. Baby tennis - детские сады.
2. Теннис до 10 (красный, оранжевый, зелёный мяч) – ОСДЮСШ, ТЦ АСЕ.
3. Республиканские турниры с 9 лет и до взрослых ЧРК - ОСДЮСШ, ТЦ АСЕ.
4. Турниры серии ATF (азиатские турниры с 11 до 16 лет), ТЕ (европейские турниры с 9 до 16 лет), ITF (международные турниры с 13 до 18 лет) - ОСДЮСШ.

5. Профессиональные турниры (начиная с 14 лет) Фьючерс и Вуманс, Челенджер, АТР 250 и 500, Мастерсы 1000.

6. Турниры серии Большого Шлема.

Спортсмены Актюбинской области уже участвуют в некоторых турнирах 4 уровня, где показывают определенные результаты. В 2022 году ведущие спортсмены области показали следующие результаты:

Сарсембаев Азат дважды победитель парного турнира ITF J5 Pakisnap.

Корышева Ева победительница в одиночном разряде на турнирах:

ATF Junior 14&Under Shymkent (G1), ATF Junior 14&Under Shymkent (GA), Juan Carlos Ferrero Tennis Europe U14 (Испания), Rena&Dato Cup TE U14 (Грузия), CUDI CUP TE U14 (Турция).

Маханов Ахмади дважды серебрянный призер в парном разряде Tennis Europe U12 (Азербайджан).

Саинов Мансур абсолютный чемпион турнира ATF Junior 14&Under Issyk-Kul Open.

Горбачев Демид победитель парного и серебрянный призер одиночного международного турнира Leila Meskhi Tennis Academy Cup TE U16 (Грузия), финалист парного турнира серии Tennis Europe U16 (Армения).

Искандиров Тэмуджин финалист парного турнира Adana Tennis Cup TEU14 (Турция).

В Актюбинской области функционируют два теннисных центра - "АСЕ" и КГУ «ОСДЮСШ по теннису». База КГУ «ОСДЮСШ по теннису» существует с 2009 года. В КГУ «ОСДЮСШ по теннису» работает 23 тренера по теннису, в том числе 16 инструкторов детских садов. В школе занимаются 450 спортсменов. Ведется системная работа с детскими садами города. В детских садах функционируют 16 секций от КГУ «ОСДЮСШ по теннису».

В течение года ведется учебно-тренировочный процесс, спортсмены принимают участие в соревнованиях. Основной упор делается на популяризацию тенниса и подготовку детей по программе «Теннис до 10». Ежегодно лучших воспитанников ТЦ "АСЕ" переводят в КГУ «ОСДЮСШ по теннису».

Республиканское общественное объединение «Федерация тенниса» Казахстана на поддержку тенниса в Актюбинской области ежегодно оказывает материальную поддержку путем финансирования мероприятий, закуп спортивного инвентаря и стимулирования спортсменов.

Основная проблема в подготовке спортсменов старше 14 лет это то, что повышение профессионального уровня спортсменов может осуществляется только с помощью учебно-тренировочных сборов, спаррингов и участия в международных турнирах с высоким рейтингом.

Решение актуальных вопросов по организации тренировок и спаррингов, учебно-тренировочных сборов, подготовки и участия спортсменов в соревнованиях, поиска и подготовки перспективных игроков и привлечение высококвалифицированных тренеров позволит реализовать следующие основные цели программы по теннису- повышение спортивного уровня

игроков и их участие в высокорейтинговых турнирах, позволит подготовить высоко - профессиональный тренерский состав, а также позволит проводить положительную имиджевую политику в пропаганде тенниса, как массового вида спорта.

Использованная литература:

1. Озолин Н.Г. Настольная книга тренера. – М.: АСТ Астрель, 2002. – 863 с.
2. Основы управления подготовкой юных спортсменов / Под общ. ред. М.Я. Набатниковой. – М.: Физкультура и спорт, 1982. – 214 с.
3. Скородумова А.П. Построение тренировки квалифицированных спортсменов в индивидуальных видах спортивных игр (на примере тенниса): Дис. ... д-ра пед. наук. – М., 1990. – 374 с.
4. Всеволодов И.В. и др. Примерная программа спортивной подготовки для детско- юношеских спортивных школ, специализированных детско- юношеских школ олимпийского резерва. Теннис. – М.: Советский спорт, 2005. – 139 с.

УДК 796

KURASHCHILARNING TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIGINING NAZARIY TAXLILI

Sultonov A.

(PhD) dotsent Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Uzbekistan

Annotatsiya. Muallif belbog‘li kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirishda respublikamiz va mustaqil davlatlar hamdostligi davlatlarining olimlarini ilmiy izlanishlarini organishga harakat qilgan.

Kalit so‘zlar: belbog‘li kurash, texnika, taktika, sport musobaqa, takomillashtirish, metodika, rivojlantirish, usul, harakat.

Аннотация. Автор попытался организовать научные исследования ученых нашей республики и Содружества Независимых Государств по совершенствованию техникотактической подготовки борцов на поясах.

Ключевые слова: борьба на поясах, техника, тактика, спорт, соревнование, совершенствование, методика, развитие, метод, действие.

Abstract. The author tried to organize the scientific research of the scientists of our republic and the Commonwealth of Independent States to improve the technical and tactical training of belt wrestlers.

Keywords: belt wrestling, technique, tactics, sport, competition, improvement, methodology, development, method, action.

Kirish Dunyoda zamonaviy sportning rivojlanishi va sportda erishilgan yutuqlarning dinamikasi shunday darajaga yetdiki, mavjud natijalarni yaxshilash uchun yangi texnologiya yaratish ko'proq kuch, ilm, vaqt va boshqa resurslarni sarflashni talab qilmoqda. Shu sababli ko'p yillik tayyorgarlik jarayonini optimallashtirish sport ixtisosligining ilk bosqichlaridanoq amalga oshirilishi lozim.

Sport musobaqalarining eng oliy cho'qqisi sanalgan Olimpiya o'yinlari, shuningdek, jahon va Osiyo chempionatlari hamda boshqa nufuzli xalqaro musobaqalarning murosasiz o'tishi yoshlarda sportga qiziqishining oshishiga sabab bo'lmoqda. Dunyoning barcha mamlakatlari aholi orasida jismoniy tarbiya va sportga katta ahamiyat qaratishni davlat siyosati darajasiga olib chiqish, aholini sog'lomlashtirish va sport turlariga jalb qilish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar olib bormoqda.

Tadqiqot maqsadi: Jahon miqyosida kurash bo'yicha raqobatning keskin darajada oshib borayotgani hozirgi kunda sportchilarni tayyorlashning optimal jihatlarini qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish muammolarini ilmiy jihatdan o'rganishni talab qilmoqda.

Bir qator olimlar tomonidan kurash turlari bilan shug'ullanuvchi sportchilarning texnik-taktik harakatlarni bajarishda koordinasion qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy izlanishlar olib borilmoqda. Biroq kurashchilarda kuch qobiliyati va reaksiya tezkorligini takomillashtirishga qaratilgan kurashchilarda maxsus koordinasion mashqlarni qo'llagan holda texnik-taktik usullarni bajarish samaradorligini oshirish bo'yicha yetarlicha ilmiy izlanishlar olib borilmagan.

Respublikada jismoniy tarbiya va sport sohasida olib borilayotgan maqsadli tizimning shakllanishi, yoshlarga berilayotgan e'tibor, ommaviy sport turlarini rivojlantirishga qaratilgan bir qancha qaror va farmonlar ishlab chiqilib ushbu sohani tartibga solishda me'yoriy asos hisoblanmoqda. "Kurash milliy sport turini aholi, ayniqsa, voyaga yetmaganlar va yoshlar o'rtasida yanada rivojlantirish hamda ommalashtirish, o'sib kelayotgan avlodda milliy iftixor va vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlash, shuningdek, jamiyatda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish" vazifasi belgilab berilgan.

Kurash bo'yicha respublika va jahon miqyosida o'tkazilayotgan musobaqalarda ko'p millat vakillari orasida qiziqishning va raqobatning ortib borayotganligi ushbu sport turining rivojlanishini hisobga olgan holda kurashchilarimizni turli miqyosdagi musobaqalarga tizimli ravishda tayyorlab borish, texnik-taktik harakatlarning bajarish samaradorligini oshirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, ayniqsa kurash bilan shug'ullanuvchi bolalarning koordinasion qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarning modulli tizimini ishlab chiqishni talab qilmoqda.

Shundan kelib chiqib, kurash sport turiga oid qobiliyatlarni aniqlovchi testlari majmuasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Shu maqsadda bugungi ilmiy tadqiqotlarda yosh kurashchilarning texnik-taktik harakatlarini takomillashtirishda maxsus sport uskunalaridan foydalanib koordinasion qobiliyatlarini rivojlantirish o'ziga xos ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi PF-5368-son “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, 2020 yil 4 noyabrdagi PQ-4881-son “Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning halqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2017 yil 2 oktyabrdagi PQ-3306-son “Kurash milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2017 yil 3 iyundagi PQ-3031-son “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlariga mazkur sohaga tegishli boshqa me‘yoriyhuquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot muayyan darajada xizmat qiladi.

Sport nazariyasi va uslubiyati sohasidagi ko‘pchilik mutaxassislar - A.A.Ruziyev, T.S.Usmonxodjayev, F.Kerimov, N.Yusupov, A.M.Achilov, M.A.Qurbonova, A.A.Pulatov va boshqalar tomonidan o‘quv qo‘llanma va darsliklarda bolalar-o‘smirlar sporti nazariyasi va uslubiyati sohasida yosh sportchilarni tayyorlash tizimi yoritilgan, jumladan bolalar organizmining yoshiga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda yuklamalarni rejalashtirish va mashg‘ulot uslubiyati ishlab chiqilgan.

Kurash bo‘yicha pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun J.M.Ishtayev, Sh.S.Mirzanov, Z.S.Artiqov, M.Qirg‘izboyev va A.U.Xamidjanovlar tomonidan bajarilgan dissertatsiya tadqiqotlarida kurashchilarning portlash qobiliyati, statokinetik va statodinamik muvozanat, saralash muammolari har tomonlama o‘rganilgan..

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi va xorijda mavzuga doir olib borilgan bir qator tadqiqotlarda V.I.Filimonov, V.P.Filin, V.G.Nikitushkin, A.G.Shiryayev, L.V.Volkov; V.Ye.Koteshev, D.A.Tishler, A.D.Movshovich, G.D.Tishler, T.Bompa, L.P.Fateyeva, L.V.Volkov, N.V.Lutkova, L.N.Mishina, O.P.Bauer, J. Hoffman J. Samuel, David Grácio Pedro, Paulo Martins, E.S.Ozolin, L.V.Bileyeva, A.V.Kanatov va boshqalar tomonidan yosh sportchilarning psixologik, texnik-taktik, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligida harakatli o‘yinlarning alohida ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlab o‘tilgan.

Tadqiqotni tashkil qilish uslublari: Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati shundan iboratki, o‘tkazilgan pedagogik tajribalar hamda qo‘lga kiritilgan natijalarga asoslanib yosh kurashchilar o‘quv-mashg‘ulot jarayonining zamonaviy vositava uslublari ishlab chiqilgan va ulardan foydalanishning ilmiy jihatlari ochib berilgan, ilmiy izlanishlar jarayonida belbo‘li kurashchilarning bazaviy harakatlarini muvozanatga qaratilgan mashqlari yordamida rivojlantirish, shuningdek, ularning texnik harakatlari samaradorligini oshirishning o‘zaro uzviy ravishda bog‘liqligi amaliy jihatdan isbotlangan. Mazkur olingan ma’lumotlar belbo‘li kurash nazariyasi va uslubiyati sohasidagi nazariy bilimlarni boyitish imkoniyatini beradi.

Xulosa: tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, belbo‘li kurashchilarning bazaviy harakatlari samaradorligini oshirish uchun zamonaviy qurilmadan, shuningdek, kurashchilarning umumiy texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirish maqsadida foydalanilgan sport qurilmasidan keng foydalanish ushbu sport uskunalari orqali sportchilarni tayyorlashning o‘quv mashq tayyorgarlik

bosqichidan boshlab bazaviy hatti-harakatlarini to'g'ri shakllantirishga, yuklamalarni oqilona taqsimlashga va shu tufayli tayyorgarlikning keyingi bosqichlarida o'quv mashg'ulotlari va musobaqa faoliyatida natijadorlikning o'sishiga va tabaqalashtirilgan baholash shkalasini sinash metodikasi, texnik va taktik tayyorgarlik parametrlarini baholash dasturini o'quv-mashg'ulotlar jarayoniga tatbiq qilishga imkon beradisport qurilmasidan keng foydalanish ushbu sport uskunolari orqali sportchilarni tayyorlashning o'quv mashq tayyorgarlik bosqichidan boshlab bazaviy hatti-harakatlarini to'g'ri shakllantirishga, yuklamalarni oqilona taqsimlashga va shu tufayli tayyorgarlikning keyingi bosqichlarida o'quv mashg'ulotlari va musobaqa faoliyatida natijadorlikning o'sishiga va tabaqalashtirilgan baholash shkalasini sinash metodikasi, texnik va taktik tayyorgarlik parametrlarini baholash dasturini o'quv-mashg'ulotlar jarayoniga tatbiq qilishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Artikov, Z. S. (2022). 13-14 yoshli belbog'li kurashchilarning kuch sifatlarini tarbiyalash. Scientific progress, 3(1), 598-603.
2. Gapparovich, G. Z., Mavlonboyevich, I. J., & Xamidjonovich, X. O. (2022). Sport musobaqalarining psixologik xususiyatlari. o'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(14), 284-289.
3. Иштаев, Ж. М. (2022). Мактаб ёшидаги қизларнинг портлаш қобилият кўрсаткичлари ва уларнинг таҳлили (1-11 синфлар мисолида). Fan-Sportga, (1), 46-48.
4. Гаппаров, З. Г., Иштаев, Ж. М., Хасанов, О. Х., & Хасанов, О. А. (2022). Сущность психологической подготовки. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(11), 483-488.
5. Гаппаров, З. Г. (2021). Портлаш қобилияти ва уни баҳолашда “спорт” мосламасидан фойдаланиш афзаллиги. fan-sportga, (4), 3-5.
6. Gapparov, Z. G., Ishtaev, J. M., Ishtaev, D. R., & Holmurodov, L. Z. (2020). Efficiency Development Explosive Abilities at Schoolboys of 12-13 Years. Solid State Technology, 63(4), 348-353.
8. Gapparovich, G. Z., & Mavlonboyevich, I. J. (2023). Optimizing The Panic of Football Players. Genius Repository, 27, 70-74.

УДК 796

ДВИГАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ И НАРОДНЫЕ ИГРЫ ЭФФЕКТИВНЫЕ СРЕДСТВА ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ.

Талат С.У.

доктор педагогических наук, профессор

Узбекский государственный университет физической культуры и спорта

Зуфаров Т.У.

доцент Чирчикского государственного педагогического университета
Узбекистан, г.Чирчик

Аннотация.

Маколада болалар ва ёшларни жисмоний такомиллаштириш ҳамда интеллектуал ривожлантириш борасида миллий ҳаракатли ўйинларнинг қўлланилиш самарадорлиги ёритилган. Миллий ўйинларнинг ўсиб келаётган организмнинг функционал ҳолатига таъсирини аниқлаш мақсадида улар гуруҳга ҳос белгиларига кўра таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: болалар ва ёшлар, жисмоний, интеллектуал ривожланиш, миллий ҳаракатли ўйинлар, функционал ҳолат, самарали восита.

Актуальность. Игра представляет собой сбалансированную систему, в которой через сложное взаимодействие врожденных и условно-рефлекторных реакций устанавливаются связь между потребностью в движении и ее удовлетворением. Между уровнем функциональной возможностью детей и активностью в игре существует тесная корреляционная взаимосвязь. В игре происходит своеобразная саморегуляция функциональной возможностями. Их применение оправдано и физиологическими особенностями детей.

В этом плане особый интерес представляют национальные формы физической культуры-подвижные игры. Помимо организации досуга, физического развития, укрепления здоровья, эти игры способствуют формированию у школьников чувства национального достоинства, воспитывают миролюбие, гостеприимство, доброту, уважение к представителям других национальностей. Большинство народных игр состоит из разнообразных движений с предметами, сопровождаются речитативами или пением. Игры бывают ролевые и предметные, грушковые и одиночные, односторонние и двухсторонние. Как нами установлено, несмотря на свое многообразие, выполнение национальных народных игр подчинено общим закономерностям:

- соответствия возрастным и психологическим особенностям занимающихся;

- гармонической связью с национальными традициями, культурным наследием, региональными особенностями;

- соответствия целям и задачам занятий или урока;

- чередованием игр разной направленности и интенсивности;

- поддержанием определенного эмоционального фона.

Народные игры, кроме того, имеют и определенное своеобразие, обусловленное традициями, способами производства, климатогеографическими особенностями.

Организация и методы исследования. На протяжении почти 30 лет нами проводилась систематическая работа по сбору, специально-методическому анализу и обобщению игр, состязаний и отдельных видов

спорта, бытующих на территории Узбекистана. Это позволило дать развернутую характеристику этим видам двигательной деятельности с точки зрения их влияния на физические качества и некоторые интеллектуальные способности.

Результаты исследования и их обсуждение. Результаты наших исследований показывают, что с детьми 7-10-12 лет наибольшую активность с точки зрения устойчивого интереса и высокой двигательной активности обеспечивают сюжетные подвижные игры. Популярность их обусловлена прежде всего тем, что они близки к ролевой игре, которая занимает одно из главных мест в деятельности детей дошкольного и младшего школьного возраста. Выбранный образ в подвижных играх захватывает детей и заставляет их подолгу следовать ему. Это обеспечивает значительное большее время участия детей в данных видах игровой деятельности, чем при обычных подвижных играх. Иначе говоря, сюжетные национальные игры создают лучшие предпосылки для активных двигательных действий.

Роли в данных играх увлекают детей, соответствуют их возрастным особенностям, удовлетворяют стремление к подражанию, активности, самостоятельности. Дети школьного возраста проявляют особый интерес к таким игровым формам, в которых есть элементы раскрытия реальной окружающей действительности в фантастическом плане. Такие игры обеспечивают всестороннее гармоническое воспитание учащихся, развивают у них основные физические качества и двигательные навыки, обеспечивают последовательный переход к спортивным играм.

Нами разработана классификация подвижных игр, широко применяемых в процессе физического воспитания. В основу этой классификации были положены следующие критерии:

- 1) Суммарный пульс в процессе одиночной игры;
- 2) Частота сердечных сокращений;
- 3) Суммарное число движений, в том числе беговых;
- 4) Степень утомляемости учащихся в процессе игры;
- 5) Интерес занимающихся к знакомым, мало знакомым и новым играм, выполнению игрового упражнения.

Одновременно был составлен перечень игр, широко используемых также среди детей разных возрастных групп. На основании таких критериев, как интерес к игре, уровень двигательной активности, игры поделены на 3 группы. К первой группе отнесли игры, которые вызвали значительный интерес у детей и обеспечивали им сравнительно высокий уровень двигательной активности. В эти игры дети играли многократно без потери желания продолжать игровые действия и снижения инициативы. По времени они могут продолжаться до одного и более часа, например, «Бей-беги», «Буран», «Чабан», «Кубба». Эти игры напоминают бейсбол, регби, гольф. Данные игры обеспечивают значительную активность, которая составляет от 1500 до 3600 локомоторных актов за время их выполнения. Причём беговые движения в этих

играх составляют в среднем 70% удельного объема всех локомоторных действий. Выборочная пальпаторная регистрация ЧСС в конце игры показывает, что ЧСС возрастает в конце игры до 180 ударов в минуту, однако имеется весьма короткий восстановительный период. Сумма пульса за 10 минут работы сердца составляет в среднем 1708 ударов. Во вторую группу включены игры, в которые дети играют с интересом и высокой активностью, но увлечённость в выполнении игровых ситуаций быстро падает, а двигательная активность снижается. Длительность таких игр составляет в среднем 7-8 минут. Двигательная активность за время их выполнения составляет 500-1800 локомоторных единиц, из которых 50% приходится на беговые движения. Частота сердечных сокращений при окончании данных игр составляет в среднем 160 ударов в минуту, а сумма пульса за 10 минут-1560 ударов в минуту.

В третье группу мы объединили игровые действия и игры, в которых общая двигательная активность является невысокой. Как показали наши наблюдения, дети в такие групповые игры играют с прогрессивно снижающейся инициативой, двигательная активность за 7-10 минут участия в них не превышает 500 локомоторных действий. Частота сердечных сокращений в момент окончания игр составляет 140-150 ударов в минуту, а сумма пульса за 10 минут 1410 ударов.

Выводы. Таким образом, проведённые нами исследования и наблюдения показали, что для повышения двигательной активности детей школьного возраста целесообразно и эффективно применять национальные подвижные игры и игровые действия. Они обеспечивают устойчивый интерес детей к игровой деятельности и создают условия для значительного увеличения их двигательной активности. Абсолютное большинство отобранных и разработанных игр выполняется при высоких значениях частоты сердечных сокращений. Следовательно, они создают основу для повышения функциональных возможностей и улучшения двигательной подготовленности растущего организма.

Ниже представлено содержание национальных подвижных игр, при применении которых было проведено исследование.

«Кирк тош» («Сорок камешков»)

Играют дети школьного возраста. Разделившись на команды, участники становятся в колонну у стартовой линии спортивной площадки, длина которой 10-15 м. От стартовой линии перпендикулярно ей по прямой линии на расстоянии 1 м друг от друга размечается несколько точек, количество которых зависит от длины площадки и количественных составов команд. Каждый участник держит в руке камешек или небольшой тряпичный мяч. Игра типа эстафеты начинается по свистку судьи. Все первые игроки команд одновременно стартуют, пробегают 1 м. кладут камешек на любую точку-отметку и тут же возвращаются в свою команду, касаются ладонью очередных игроков и уходят в конец колони. Все игроки команды должны занять своими

камешками все свободные точки игровой площадки, при этом в одну и ту же точку нельзя класть два и более камешков.

Однако эстафета на этом не заканчивается. Когда все точки окажутся занятыми, игроки команд должны повторно пробежать дистанцию, взять свой камешек с точки и вернуться с ним на прежнее место в колонию. Победительницей считается команда, первой закончившая эстафету.

В игре воспитываются такие жизненно важные качества, как сообразительность, внимание, ориентировка, а также быстрота, ловкость, координация движений. «Кубба-1» («Пирамида-1»). Эта игра так же, как и «Кирк тош», зародилась в горных районах Джизакской области. В этой местности много ореховых, фисташковых деревьев и миндаля. И дети, собирая урожай, придумывали разные забавные игры. Играют в эти игры один на один, группа на группу и между командами. Командные игры организуют на уроках физкультуры и в группах продленного дня. Игра «Кубба-1» проводится на площадке с определенной разметкой, например, на баскетбольной или волейбольной. От лицевой линии определяется расстояние в 5,7,10 м до того места, куда метают мяч (плотный тряпичный, чуть больше теннисного). Цель метания-пирамида, собранная из орехов или маленьких 10-12 тряпичных мячей в круге диаметром 1 м. По команде руководителя каждый игрок должен бросить мяч с линии броска, и, в случае попадания, определить, сколько он сшиб с пирамиды орехов (мячей), взять их и уйти в сторону. Затем то же проделывает следующий игрок, и так до последнего. Каждой команде предоставляется одинаковое количество бросков, даже если одна из команд уже полностью разрушила пирамиду. Команда считается выигравшей и тогда, когда уже первый ее игрок с одной попытки полностью разрушил пирамиду. Можно играть и на общее количество орехов (мячей).

В игре хорошо развиваются глазомер, точность броска, целеустремленность и другие волевые качества. «Кубба-2» («Пирамида-2»). Для данного варианта игры необходимо подготовить 8 булав (или кеглей, брусков) высотой 15 см и диаметром 5 см, а также по одному обручу и баскетбольному или футбольному мячу для каждой команды. На баскетбольной площадке от лицевой линии или от линии штрафного броска проводится параллельная и стартовая линия. От стартовой линии перпендикулярно ей определяется расстояние в 5 м (для учащихся I-IV классов) или 7 м (для ребят средних и старших классов). В конце отмеченного расстояния кладут обруч или чертят круг такого же диаметра, куда ставят булавы (бруски или кегли) в ряд (в шеренгу).

Игру начинает любая команда, игроки ее по одному, внимательно прицелившись катят мяч по направлению к поставленным булавам. За каждую сбитую булаву начисляют по 1 очку. Всем командам предоставляется одинаковое количество бросков (попыток). Команда победительница определяется по большей сумме набранных очков. «Чупон» («Чабан») Для проведения игры необходимо подготовить следующий инвентарь; палки длиной 1 м 30 см по числу играющих и 4-5 городков высотой 15 см и

диаметром 5 см. При отсутствии длинных палок можно пользоваться хоккейными клюшками, а вместо городков использовать булавы, кегли и т.п. На игровой площадке размечают круг диаметром 2,5 м, в центре круга ставят городки.

Игроки распределяются на команды. В каждой по 4-5 человек, 1 или 2 защитника и 3 нападающих. В разные моменты игры роли нападающих или защитников могут исполнять любые игроки.

Защитник становится в центр круга и охраняет городки от удара по ним мячом, который направляют нападающие другой команды. При этом нападающим не разрешается входить в круг. Игра обычно ведется на время: кто быстрее собьет все городки, тот и выиграет. Количество попыток заранее оговаривается. Главные качества, которые развиваются в данной игре, это быстрота и ловкость.

«Бурон» («Бурак»). Игру лучше всего проводить на половину футбольного поля. Организуют ее и на баскетбольной площадке. В этом случае внутри площадки на расстоянии 3 м от лицевой линии чертят круг диаметром 1,5 м, куда игроки бросают небольшой платок-связку с песком. Готовят его так: берут платок из плотной ткани размером 70х70 см, в середину насыпают песок или опилки, но не более 300г. Затем платок крепко связывают с четырех сторон так, чтобы получилась своеобразная связка с торчащими концами платка-«ушками».

Участники игры, разделившись на две команды по 6 или 12 человек, выстраиваются в шеренги на лицевой линии слева и справа от воображаемой осевой линии, делящей площадку вдоль на две разные части. Одновременно со свистком судья выбрасывает платок-связку вперед на 10-15 м на площадку. В этот момент игроки обеих команд вбегают на площадку, пытаются завладеть платком связкой и, передавая его друг другу, положить на отметку в круге. Команде, которой удалось это сделать, начисляют 1 очко. Победительницей считается команда, которая в течение определенного времени (5-10 мин) наберет наибольшее количество очков.

В ходе игры платок в борьбе за него может разорваться, поэтому всегда следует иметь в запасе еще несколько платков-связок.

Воздействие игры на развитие физических и других качеств, по сути дела, универсальное. Этим она и особенно ценна.

«Отиб кочар» («Бей-беги»). Эта игра очень похожа на русскую лапту или на американский бейсбол. Для игры нужен тряпичный плотный мячик чуть больше теннисного, немного тяжелее его. Играть можно на любой спортивной площадке (на футбольном поле-на его половине). В эту игру можно включать детей с IV класса. Играют одновременно и мальчики, и девочки. Например, класс можно разделить на две команды и провести игру с участием всех его учащихся.

По жребию команды распределяются так же, как в лапте, то есть одна команда водящая, и ее игроки располагаются в поле так, чтобы легче было осалить мячом пробегающих по площадке игроков другой команды. Один

игрок водящей команды. подает мяч игроку противоположной команды, выходящему на удар. Ударов по мячу ладонью и послав его в поле, игрок со всех сил бежит к противоположной линии площадки. Если ситуация ему не позволяет это сделать, он может забежать в специальной круг («казан»), чтобы «спастись» от удара мячом. Игрок, добежавший противоположной линии и благополучно вернувшийся обратно, приносит своей команде 1 очко. В игре допускается и обратное опаливание мячом, но не больше одного раза. Остальные правила игры идентичны правилам лапты.

Игра хорошо развивает ориентировку в пространстве и во времени, координацию движений, двигательную активность и быстроту.

«Эшак минди» («Сядь на ишака»). Играют исключительно юноши старшеклассники. Когда игроки разделятся на две разные команды, судья проводит жеребьевку для определения, игроки какой команды будут прыгать первыми. После этого на середину площадки вызывают игроков противоположной команды. Они принимают исходное положение наклона вперед, то есть изображают «ишака». Один из юношей (самый рослый и крепкий) должен первым принять исходное положение наклона вперед, а остальные один за другим, схватившись за пояс предыдущего игрока, тоже принимают исходную позицию наклона вперед, «убрав голову в сторону».

Игроки второй команды («всадники») разбегаются по одному и, оттолкнувшись в прыжке (как будто прыгая на гимнастического коня) садятся на «ишака» как можно дальше, чтобы обеспечить места для других, которые будут прыгать вслед. Когда все участники прыгающей команды усядутся на спины «ишаков», они должны буквально не дышать, чтобы не свалиться. В этот самый ответственный момент игры идет как бы состязание на выдержку: какая из команд устоит, не «развалится». Но при этом нижняя команда должна сделать 7 шагов вперед. Выигрывает команда, не сделавшая ни одной ошибки.

Игра воспитывает силу, прыгучесть, выдержку, настойчивость, выносливость, а все это крайне необходимо юношам готовящимся к службе в армии. «Елкада кураш» («Борьба на плечах»). Данная игра тоже предназначена только для юношей-старшеклассников, которым нравится проявлять свои силовые качества. Группа делится на две равные команды по физической подготовленности, ее участников. Физически слабым ребятам от участия в игре лучше воздержаться. Игроки должны разобраться по парам так, чтобы один из двоих был более сильным, крепким и устойчивым на ногах, дабы не уронить сидящего на его плечах игрока, который в этом положении будет бороться с соперником из другой пары. В ходе борьбы нижний игрок ни в коем случае не должен делать попытки вмешаться в единоборство верхних игроков. Он может только помогать ему своими передвижениями и устойчивой позой, ну и, естественно, удержания своего верхнего партнера руками. А для этого надо будет проявить обоим волю, стойкость, ловкость. Борьба начинается после свистка судьи в центре площадки (ковра), куда приглашают пары. Верхние участники могут применять захваты и другие силовые приемы, стремясь стянуть соперника вниз. Кто, не удержавшись, падает и при этом первым

касается хотя бы частью тела ковра, считается побежденным. После этого в борьбу вступают другие пары, а победители через какое-то время соревнуются между собой.

Адабиётлар:

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. М., Просвещение, 1982.
2. Боген М.М. Обучение двигательным действиям. М., ФиС, 1985.
3. Максименко А.М. Теория и методика физической культуры. Учебник. М., 2005.
4. Филин В.П. Теория и методика юношеского спорта. Учебное пособие для ИФК.М., ФиС, 1987.
5. Усманходжае Т.С. ва бошқ. Миллий ва харакатли ўйинлар. Дарслик. Тошкент, "Иқтисод молия", 2015.
6. Былеева Л.В., Коротков И.М. Подвижные игры. М., ФиС, 1982.
2. Усманходжае Т.С. 1001 ўйин. Т., Ибн-Сино, 1990.
1. Т.У. Зуфаров «Методика обучения спортивным и подвижным играм (подвижные игры)» Учебное пособие. издательство "Zebo print". Ташкент, 2024.

УДК796

КУРАШЧИЛАРНИНГ ТЕХНИК ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Султонов А.

Чирчиқ давлат педагогика университети (PhD), доценти

**Абдулхаева Д., Ортиқхўжаева Д., Хурсанбоев С.,
Сатторов Т., Сайдуллаев А. студент**

Чирчиқ давлат педагогика университети
Uzbekistan

Аннотация: Муаллиф курашчиларнинг техник-тактик тайёргарлигининг илмий методик жиҳатларини ёритиб беришда жисмоний сифатларнинг аҳамиятини ҳамда техник усулларга яқин бўлган ҳаракатлар мажмуаси орқали кўникма ва малакаларни эгаллаш жараёнини оптималлаштирган.

Калит сўзлар. Спорт, кураш, техника, тактика, мусобақа, такомиллаштириш, методика, ривожлантириш, усул, ҳаракат.

Аннотация: Автор подчеркнул значение физических качеств и процесса приобретения навыков и умений посредством комплекса действий, близких к

техническим приемам, а также выделил научно-методические аспекты технико-тактической подготовки борцов на поясах.

Ключевые слова. Спорт, борьба на, техника, тактика, соревнование, совершенствование, методика, развитие, метод, действие.

Аннотация: The author highlighted the importance of physical qualities and the process of acquiring skills and competencies through a complex of actions close to technical methods while highlighting the scientific and methodological aspects of the technical and tactical training of belt wrestlers.

Keywords. Sport, belt wrestling, technique, tactics, competition, improvement, methodology, development, method, action.

Кириш: Республикамізда кураш спорт турига қаратилаётган эътибор ниҳоятда беқиёсдир. Айниқса халқимиз орасида ушбу миллий спорт тури билан шуғулланадиганлар сони ҳам ниҳоятда кўплиги билан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам кураш спортида илмий назарий жихатдан кўплаб муаммолар этарли даражада ўрганилмаганлиги айниқса курашчиларнинг техник-тактик усулларнинг ҳимоялари ва нозик томонлари батафсил ўрганиш замон талаби даражасида долзарблиги билан ажралиб туради.

Кураш тактикаси - бу беллашувлар ва мусобақаларда юзага келган муайян вазиятларда рақиб хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда техник ирода ва жисмоний имкониятлардан мохирона фойдаланишдир.

Ҳужум учун тайёргарлик ҳаракатлари - бу ҳужум ҳаракатини бажариш учун зарур бўлган рақибнинг кутилаётган ва ҳимояланиш ҳаракатини келтириб чиқариш мақсадида бажариладиган курашчининг ҳужум ҳаракатларидир. Тактик тайёргарлик усуллари - курашчи ҳаракатлари бўлиб, улар ёрдамида у ҳужум ёки қарши ҳужум учун қулай шароитларни яратади. Разведка - курашчининг рақиб тўғрисида маълумот олишга қаратилган тактик ҳаракатларидир.[1;2;3;7] Ниятни яшириш - курашчининг тактик ҳаракати бўлиб, унинг ёрдамида у рақибдан ўзининг асл ниятларини яширади. Хавф солиш - курашчининг рақибни ҳимояланишга ўтишга мажбур қилувчи тактик ҳаракатидир. Алдамчи ҳаракат (алдаш - ҳужум қилувчи томонидан охирига етказилмайдиган ва рақибни ҳимояланишга мажбур қиладиган усуллар, қарши усуллар, ушлаб олишлар, силташлар, туртишлар ва бошқа ҳаракатлар. Оўшалок алдаш - курашчининг тактик ҳаракати бўлиб, ҳақиқий усулни рақибга алдамчи усул сифатида кўрсатади. Чорлаш - курашчининг тактик ҳаракати бўлиб, шу орқали у рақибни фаол ҳаракатларга ўтишга мажбур қилади. Тескари чорлаш - курашчининг тактик ҳаракати унинг фаол ҳаракатларини тўхтатиб, рақибни ҳам шундай ҳаракатларга чорлаш мақсадида амалга оширадиган ҳаракат. Чеклаб қўвиш - курашчининг рақиб ҳаракатлари эркинлигини чеклаб қўядиган тактик ҳаракатлар. Такрорив ҳуиум - бир хил ҳаракатлами кетма-кет бажаришдан иборат бўлган тактик ҳаракат. Ушбу кетма-кет уюштирилган ҳаракатлар ичида фақат охиргиси ҳал этувчи қолганлари эса алдамчи ҳаракат ҳисобланади. Мувозанатдан чиқариш курашчининг тактик ҳаракати бўлиб, у

рақибни номустаҳкам ҳолатни эгаллашга мажбур қилиш билан бирга курашчига хужумни бажариш учун қулай вазиятни яратади. Юқорида санаб ўтилган тушунчалар ва терминлар кураш назарияси ҳамда усулиятида кенг қўлланилади. [4;5;6]

Тадқиқотнинг мақсади. курашчиларнинг техник-тактик тайёргарлигининг тизза ёрдамида тўсиб ташлаш усулини ўргатишнинг илмий методик жиҳатлари ёритиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг ташкил этилиши. Тажриба натижалари Чирчиқ давлат педагогика институтининг 1-2- босқич талабаларининг ўқув машғулот жараёнида олинди. Курашчиларнинг техник ҳаракатларга ўргатишда ҳар бир техник элементларни аввал яхлитлигича кейин қисмларга бўлиб ўргатиш тамойили асосида олиб борилди. Тизза ёрдамида тўсиб ташлаш усулини техникасини ўргатишда аввал ўша усулга яқин ҳаракатларни бажариш сўнгра “тизза ёрдамида тўсиб ташлаш” техникасини бажаришда объектив қуйидаги жадвалда ўз аксини топган.

Тажриба ва назорат гуруҳларининг эксперимент бошидаги ва охирида 10 сонияда тизза ёрдамида тўсиб ташлаш натижалари.

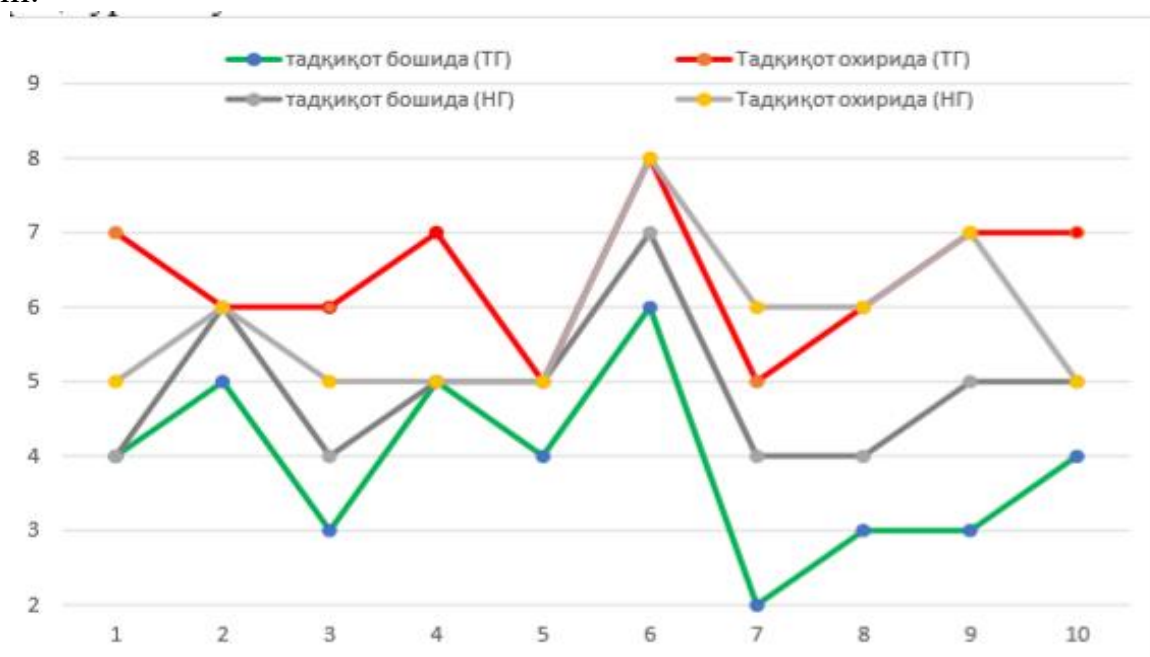
№	Тажриба гуруҳ			Назорат гуруҳ		
	ФИШ	ТБ	ТО	ФИШ	ТБ	ТО
1	Аб-Л	4	7	Ах-З	4	5
2	Ар-Х	5	6	Ак-А	6	6
3	Бе-М	3	6	Бо-Б	4	5
4	Де-Р	5	7	Бе-Д	5	5
5	Ё-Т	4	5	Ва-К	5	5
6	Жа-О	6	8	Ду-Н	7	8
7	Зу-Д	2	5	Да-Ж	4	6
8	Ма-М	3	6	Му-И	4	6
9	На-Р	3	7	Му-Х	5	7
10	Ха-Ф	4	7	Яа-Р	5	5
	$\bar{X}$	3,9	6,4		4,9	5,8
	σ	1,19	0,96		0,99	1,03
	V	30,6	15,09		20,29	17,8
	t	5,17			1,99	
	P	<0,001			>0,05	

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики тажриба ва назорат гуруҳидаги шуғулланувчи белбоғли курашчиларнинг 10 сонияда тизза ёрдамида тўсиб ташлаш натижалари ифодаланган.

Олинган натижаларга эътибор билан қарайдиган бўлсак тадқиқот бошида назорат гуруҳидан олинган кўрсаткичлар $\bar{X}$ 4,9 марта сигма кўрсаткичи 0,99 вариация кўрсаткичи эса 20,29 фойз эканлиги аниқланди.

Тажриба гуруҳида ушбу кўрсаткичлар $\bar{X}$ 3,9 сигма кўрсаткичи 1,19 вариацияси 30,6 фойз эканлиги тажрибаларда тасдиқланди. Индивидуал кўрсаткичарга назар соладиган бўлсак назорат гуруҳида энг яхши натижани Ду-Н таллуқли бўлиб 7 мартагача бажарганини кўриш мумкин. Минимал кўрсаткични 4нафар респондентлар 4 тадан бажаришга муваффақ бўлишди.

Тажриба гуруҳида эса максимал кўрсаткични Жа-О қайд этган унинг кўрсаткичи 6 маротаба ташлашга эришган. Минимал кўрсаткични эса Зу-Д га тегишли бўлиб у бор йўғи 2 маротаба ташлашга эришган. Умуман олганда тажриба бошидаги кўрсаткичлар орасида ишончлилик даражаси деярли сезилмади. 6 ойлик педагогик экспериментдан сўнг тажриба якунидаги кўрсаткичларга қарайдиган бўлсак назорат гуруҳида ҳам тажриба гуруҳида ҳам ижобий ўсишлар кузатилди. Назорат гуруҳида ушбу кўрсаткичлар умумий ўртача 5,8 маротабага яхшиланганлигини кўриш мумкин. Сигма кўрсаткичи эса 1,3 вариация 17,8 фойз эканлигини юқоридаги жадвалдан кўриш мумкин. Тажриба гуруҳида юқоридаги кўрсаткичлар қуйидагича бўлди умумий ўртача кўрсаткич 6,4 яхшиланганлиги, сигма 0,96 вариация эса 15,09 фойз эканлигини кўриш мумкин. Тажриба якунидаги кўрсаткичларни индивидуал тарзда таҳлил қиладиган бўлсак, назорат гуруҳида максимал кўрсаткич Ду-Н 8 маротабагача минимал кўрсаткич беш нафар респондентларда 5 маротабагача эканлиги аниқланди. Тажриба гуруҳида максимал кўрсаткич ЖаО таллуқли бўлиб унинг натижаси 8 маротаба бажара олганлигини кўриш мумкин. Минимал кўрсаткични икки нафар респондентларда Зу-Д ҳамда Ё-Т қайд этилгани уларнинг натижалари 5 маротаба эканлигини юқоридаги жадвалдан кўриш мумкин. Юқоридаги кўрсаткичларни қуйидаги расмдан янада яққолроқ кўриш мумкин.

1-расм. Тажриба ва назорат гуруҳларининг тадқиқот бошидаги ва охиридаги кўрсаткичларнинг график тасвири.

Юқоридаги расмдан кўриб турибдики тажриба ва назорат гуруҳларининг эксперимент бошидаги ва охиридаги индивидуал кўрсаткичларнинг ўзгариш динамикаси ифодаланган. Расмда яшил ва қизил рагда тажриба гуруҳининг кўрсаткичлар динамикаси ифодаланган кулранг билан эса назорат гуруҳининг натижалар динамикаси берилган. Бизнинг 6 ойлик педагогик экспериментимиздан сўнг тажриба гуруҳининг кўрсаткичлари

тажриба бошидагига нисбатан ишончли $P < 0.001$ эканлиги тадқиқотларда ўз аксини топди.

Хулоса. ўрганилган илмий услубий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики айнан белбоғли кураш билан шуғулланувчи спортчиларнинг техник – тактикм. тайёргарлигида 10 сонияда тизза ёрдамида тўсиб ташлаш усулини белгиланган вақт оралиғида бажариш ҳамда ушбу усулни ўргатиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида малумотларни деярли учратмадик.

Шуғулланувчиларнинг алоҳида хусусиятларига мувофиқ ва уларнинг жисмоний тайёргарлиги ошишини ҳисобга олган ҳолда ўрганилган техник ҳаракатларни янги элементлар (тактик тайёргарлик усуллари, ушлаб олишлар, якуновчи фазалар) билан бойитиш ҳисобига мусобақа беллашувларида ўрганилган техник ҳаракатнинг етарли даражада барқарорлиги ва вариантлилиги, ишончилиги ва тежамлилигини таъминлаш имкониятини беради.

Белбоғли курашчининг техник-тактик ҳаракатлари самарадорлиги кўп жиҳатдан диққатнинг ривожланганлиги, унинг ҳажми, жадаллиги, тақсимланиши ва биридан иккинчисига ўтиши билан белгиланади. Курашчи рақибнинг мураккаб ва тез ўзгарувчан ҳаракатларида кўп сонли турли техниктактик ҳаракатларни илғаб олади. Диққатнинг бу хусусияти унинг ҳажми билан тавсифланади. Шу билан бирга курашчи энг асосий қисмларга диққатни жамлашни ўрганиши лозим. Бу диққатнинг шиддатига тааллуқлидир, ҳар хил чалғитишлар ва алдамчи омиллар таъсирига қарши туриш малакаси диққатнинг барқарорлигидан далолат беради

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

3. Артиков, З. С. (2022). 13-14 Ёшли белбоғли курашчиларнинг куч сифатларини тарбиялаш. Ссиентифис прогресс, 3(1), 598-603.
4. Гаппаров, Г. З., Мавлонбоев, И. Ж., & Хамиджонови, Х. О. (2022). СПОРТ МУСОБАҚАЛАРИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. УЗБЕКИСТОНДА ФАНЛАРАРО ИННОВАЦИЯЛАР ВА ИЛМий ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ, 2(14), 284-289.
5. Иштаев, Ж. М. (2022). Мактаб ёшидаги қизларнинг портлаш қобилият кўрсаткичлари ва уларнинг таҳлили (1-11 синфлар мисолида). Фан-Спортга, (1), 46-48.
6. Гаппаров, З. Г., Иштаев, Ж. М., Хасанов, О. Х., & Хасанов, О. А. (2022). СУЩНОСТЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ. Сентрал Асиан Ресеарч Жоурнал фор Интердисциплинарй Студис (САРЖИС), 2(11), 483-488.
7. Гаппаров, З. Г. (2021). ПОРТЛАШ ҚОБИЛИЯТИ ВА УНИ БАҲОЛАШДА “СПОРК” МОСЛАМАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ АФЗАЛЛИГИ. Фан-Спортга, (4), 3-5.

8. Гаппаров, З. Г., Иштаев, Ж. М., Иштаев, Д. Р., & Холмуродов, Л. З. (2020). Эффективности Развития Эксплуатации Абilities at Сhoолбойс of 12-13 Years. Солид Стате Теchnology, 63(4), 348-353.
9. Бегматова Д. et al. Use of educational technologies in teaching the basis of nanotechnology, nanomaterials and nanotechnology // Resulц in Optics. – 2024. – С. 100717.

ӘӨЖ 376:794.332:159.955

ЕРЕКСЕ БІЛІМ БЕРУДІ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚТЫҢ МАҢЫЗЫ

Талғатұлы Ә.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың танымдық және зияткерлік қабілеттерін дамыту қазіргі педагогика ғылымының ең өзекті бағыттарының бірі болып табылады [4]. Мұндай балалардың ойлау жүйесін, логикалық қабілетін және ақпаратты өңдеу дағдыларын дамыту олардың тек оқу үлгеріміне ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірде өз бетінше шешім қабылдауына, әлеуметтік ортаға бейімделуіне және тұлғалық қалыптасуына тікелей әсер етеді [5]. Осы тұрғыдан алғанда Тоғызқұмалақ ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін тиімді педагогикалық құрал ретінде үлкен ғылыми және практикалық маңызға ие [2]. Бұл ойын ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдени мұра ғана емес, сонымен қатар баланың когнитивті дамуын кешенді түрде қамтамасыз ететін зияткерлік жүйе болып саналады [1].

Тоғызқұмалақ – терең математикалық логикаға, аналитикалық ойлауға, стратегиялық жоспарлауға және есептеу қабілетіне негізделген күрделі зияткерлік ойын [2]. Ойын барысында әрбір қатысушы бірнеше қадам алға болжам жасап, қарсыласының ықтимал жүрістерін талдайды, нәтижесінде күрделі ойлау операциялары іске қосылады. Бұл процесте бала тек есептеумен шектелмей, салыстыру, талдау, синтез, жалпылау, жүйелеу сияқты жоғары деңгейлі ойлау әрекеттерін қатар дамытады [1]. Мұндай когнитивтік процестер ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін өте маңызды, себебі олардың көпшілігінде абстрактілі ойлау, ақпаратты жылдам өңдеу және себеп-салдарлық байланыстарды түсіну дағдылары әлсіздеу дамуы мүмкін [4].

Тоғызқұмалақтың ерекше құндылығы оның құрылымдық қарапайымдылығы мен мазмұндық тереңдігінің үйлесімінде жатыр [2]. Ойын ережелері бастапқыда жеңіл меңгерілгенімен, оның ішкі логикалық жүйесі өте күрделі және көпқабатты болып келеді. Сондықтан бұл ойын ерекше балалардың даму деңгейіне қарай бейімделіп, біртіндеп күрделенетін оқу процесін ұйымдастыруға мүмкіндік береді [5]. Алғашқы кезеңде балалар тек

санау және қарапайым жүрістерді орындау дағдыларын меңгереді, кейіннен олар стратегиялық ойлауға, бірнеше қадамды алдын ала жоспарлауға және қарсылас әрекетін болжауға үйренеді [1].

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әртүрлі санаттары үшін Тоғызқұмалақтың әсері де әртүрлі болғанымен, оның жалпы дамытушылық әлеуеті өте жоғары [4]. Зияттық дамуында ерекшеліктері бар балалар үшін ойын нақты заттармен әрекет ету арқылы ойлау процестерін жеңілдетеді [5]. Аутизм спектріндегі балалар үшін ойынның құрылымдылығы, тұрақты ережелері және болжамды сипаты психологиялық қауіпсіз орта қалыптастырады [4]. Есту немесе көру қабілеті бұзылған балалар үшін ойын арнайы бейімделген құралдар арқылы қолжетімді болып, тактильді сезіну мен кеңістіктік қабылдау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді [5].

Тоғызқұмалақ тек логикалық ойлауды ғана емес, сонымен қатар зейін, есте сақтау және назарды тұрақтандыру қабілеттерін де дамытады [1]. Ойын барысында бала әр отаудағы құмалақ санын есте сақтап, жүрістерді алдын ала есептеп отырады, бұл қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді есте сақтау жүйелерін белсенді жұмысқа жұмылдырады [2]. Сонымен қатар, ойынның ұзақ уақытқа созылуы балалардың төзімділігін арттырып, тапсырманы соңына дейін орындау дағдысын қалыптастырады [3].

Ойынның әлеуметтік-психологиялық маңызы да ерекше [4]. Тоғызқұмалақ екі ойыншының өзара әрекетіне негізделгендіктен, балалар бір-бірімен қарым-қатынас орнатуға, кезек күтуді сақтауға, қарсыласына құрметпен қарауға және жеңіс пен жеңілісті дұрыс қабылдауға үйренеді [5]. Бұл олардың әлеуметтік бейімделуіне оң ықпал етеді және коммуникативтік дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді [4].

Педагогикалық тұрғыдан алғанда, Тоғызқұмалақты оқыту арнайы ұйымдастырылған әдістемені талап етеді [1]. Көрнекілік принципі, кезең-кезеңмен оқыту, қайталау әдісі және жеке тәсіл ерекше балалар үшін тиімді нәтижелер береді [5]. Түрлі түсті құмалақтар, үлкейтілген тақталар және цифрлық платформалар оқу процесін қолжетімді етеді [3].

Практикалық тәжірибелер көрсеткендей, Тоғызқұмалақты жүйелі түрде қолдану ерекше балалардың логикалық ойлау деңгейін айтарлықтай арттырады [2]. Олар өз ойын жүйелі түрде жеткізуге, дәлелді пікір айтуға және шешім қабылдауға үйренеді [1]. Сонымен қатар олардың өзіне деген сенімділігі артып, оқу процесіне деген қызығушылығы күшейеді [4].

Дегенмен, оқу процесінде бірқатар қиындықтар да кездеседі [4]. Мұндай жағдайларда оқыту қарқынын баяулату, тапсырмаларды жеңілдету және эмоционалдық қолдау көрсету қажет [5].

Қорытындылай келе, Тоғызқұмалақ ерекше білім беруді қажет ететін балалардың логикалық ойлауын, зейінін, есте сақтау қабілетін және әлеуметтік дағдыларын дамытуда кешенді әрі тиімді құрал болып табылады [2]. Бұл ойын баланың тек интеллектуалдық қабілеттерін жетілдіріп қана қоймай, оның оқу-танымдық әрекетін жүйелеуге, ақпаратты талдау және салыстыру дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар Тоғызқұмалақ барысында

орындалатын тұрақты есептеу, жоспарлау және алдын ала болжау әрекеттері балалардың когнитивтік белсенділігін арттырып, ойлау процесінің бірізді дамуына ықпал етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, ойын ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, олардың әлеуетін ашуға жағдай жасайтын тиімді педагогикалық ресурс ретінде қарастырылады. Әсіресе зейіннің тұрақсыздығы, есте сақтау қабілетінің әлсіздігі немесе әлеуметтік қарым-қатынасқа бейімделу қиындығы байқалатын балалар үшін Тоғызқұмалақ құрылымдалған, нақты ережелері бар қауіпсіз оқу ортасын қалыптастырады. Бұл өз кезегінде олардың өзіне деген сенімділігін арттырып, оқу процесіне белсенді қатысуына ықпал етеді.

Сондықтан бұл ойынды инклюзивті білім беру жүйесінде кеңінен қолдану – тек қосымша әдістемелік құрал ретінде емес, баланың жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін маңызды педагогикалық стратегия ретінде қарастырылуы тиіс [5].

Қолданылған әдебиеттер:

1. Молдахметова А.Ш., Байзақова Н.О. Тоғызқұмалақты үйрету әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
2. Ахметов М. Тоғызқұмалақ – ұлттық зияткерлік ойын және оның педагогикалық мәні. – Алматы: Білім, 2018.
3. Баймұханова Г. «Тоғызқұмалақ» ойынын мектеп бағдарламасына енгізудің әдістемелік аспектілері // Педагогикалық зерттеулер журналы. – 2020. – №3(12). – 45–52 б.
4. Ерекше балалармен жұмыс істеудің заманауи тәсілдері. – Алматы, 2021.
5. Инклюзивті білім беру жағдайында ойын технологияларын қолдану. – Алматы: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2019.

Ғылыми жетекші – оқытушы, магистр Азаматова Ж.Н.

УДК 613.955:371.7

ЗДОРОВЬЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ И ЗДОРОВЬЕ СБЕРЕГАЮЩИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ШКОЛЕ

Трайзе Р.В., Несипкалиева М.Е.

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова.

1.1 Понятие здоровья.

Понятие «здоровье» кажется интуитивно понятным: мы ощущаем его отсутствие, но редко задумываемся о его сущности. Как метко подметил Фридрих Энгельс, «здоровье – это то, о чём мы вспоминаем, когда его нет». Однако эта кажущаяся простота обманчива. Здоровье – это многогранная

категория, лежащая в основе человеческого существования, и его определение – задача, которая до сих пор вызывает научные дискуссии.

Академик Й.В. Давыдовский справедливо указывал на невозможность провести четкую границу между здоровьем и болезнью. В медицинской практике часто используется формулировка «практически здоров», что подчеркивает нерезко очерченную границу между этими состояниями. Более того, здоровье не является чем-то автономным и неизменным. Это динамическое состояние, результат сложного взаимодействия организма с окружающей средой, включая социальные и природные факторы. Окружающая среда «преломляется» в биологическом субстрате организма, формируя его состояние – здоровое или отклоняющееся от нормы.

Попытки дать строгое научное определение здоровью предпринимались неоднократно. Е. Гольдсмит (1980 г.) предложил следующее: «Здоровье – такое состояние, которое даёт возможность сохранять здоровье, т.е. длительно сохраняющаяся способность к восстановлению после химических, физических, инфекционных, психологических и социальных воздействий». Это определение акцентирует внимание на адаптационных возможностях организма. И.И. Брехман (1990 г.) предложил более сложную модель, рассматривая здоровье как «способность сохранять, соответственно возрасту, устойчивость в условиях резких изменений количественных и качественных параметров триединого потока – сенсорной, вербальной и структурной информации». Здесь подчеркивается роль информационных потоков в поддержании гомеостаза. А.Я. Иванюпкин (1982 г.) предложил иерархическую модель, выделяя три уровня понимания здоровья и болезни:

1. Биологический уровень: здоровье определяется как совершенство саморегуляции организма и гармония физиологических процессов. Это фундаментальный уровень, определяющий физическую целостность и функциональность.

2. Психологический уровень: здесь здоровье рассматривается через призму психического благополучия, эмоциональной устойчивости и адаптации к стрессовым ситуациям. Включает в себя отсутствие психических расстройств и наличие позитивного эмоционального фона.

3. Социальный уровень: здоровье оценивается с точки зрения социальной адаптации, способности человека взаимодействовать с обществом, реализовывать свой потенциал и чувствовать себя частью сообщества. Этот уровень включает в себя социальную интеграцию и удовлетворенность жизнью. Современные взгляды на здоровье значительно расширились. К традиционным биологическим аспектам добавились психологические, социальные, духовные и даже экологические компоненты. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) определяет здоровье как «состояние полного физического, душевного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней или физических дефектов». Это определение, хотя и не является строго научным, подчеркивает целостный характер здоровья и его многоаспектность. В заключение, можно сказать, что однозначного

определения здоровья нет и, возможно, никогда не будет. Это динамическая, многомерная концепция, которая постоянно эволюционирует вместе с развитием науки и общества. Понимание здоровья требует интегративного подхода, учитывающего все его составляющие – биологические, психологические, социальные и духовные. Только такой подход позволит нам эффективно сохранять и укреплять наше здоровье.

1.2. Взаимоотношения здоровья и болезни: природная гармония и её нарушения.

Здоровье и болезнь — это две стороны одной медали, которые определяют жизненный путь каждого человека. С точки зрения биологии, здоровье можно рассматривать как естественное состояние, заложенное в нас природой. С самого момента рождения человек наделён генетической программой, которая предопределяет его физическое и психическое благополучие. Эта генетическая предрасположенность формируется на протяжении тысячелетий, и в большинстве случаев она обеспечивает условия для нормального функционирования организма. Болезнь, в свою очередь, представляет собой отклонение от этой гармонии, нарушение природного баланса. Она может возникать под воздействием различных факторов, включая генетические мутации, вызванные антропогенными факторами. Человечество за последние сто лет столкнулось с множеством экологических и социальных изменений, которые негативно сказались на здоровье населения. Проблемы, связанные с загрязнением окружающей среды, изменением климата и ухудшением качества пищи, стали настоящими вызовами для здоровья человека.

1.3. Генетическая предрасположенность и её нарушения.

Наследственный код человека, как показывает практика, не подвергся значительным изменениям за десятки тысяч лет. Однако в XX веке влияние антропогенных факторов, таких как химические вещества, радиация и другие мутагены, стало угрожать целостности ДНК. Эти факторы могут вызывать мутации, которые приводят к возникновению различных заболеваний, а также к появлению детей с врождёнными патологиями. В этом контексте важно понимать, что нарушения в генетическом коде не всегда обусловлены естественными процессами, а зачастую являются следствием человеческой деятельности.

1.4. Адаптация и её пределы

Современный человек, несмотря на свою приспособляемость, сталкивается с ограничениями в адаптации к изменениям окружающей среды. Даже при наличии значительного запаса прочности, который обеспечивает адаптационные механизмы организма, существует предел, за которым здоровье начинает ухудшаться. Это явление можно наблюдать на примере увеличения числа людей, находящихся в состоянии неполного здоровья. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), более половины населения планеты испытывает различные формы заболеваний, которые не всегда позволяют им вести полноценную жизнь.

1.5. Третье состояние: неполное здоровье

Термин «третье состояние» описывает ситуацию, когда человек не полностью здоров, но и не является больным в традиционном понимании. Это состояние характеризуется постоянной усталостью, снижением жизненного тонуса и общей дисгармонией в организме. Современные исследования показывают, что такие состояния могут быть вызваны как физическими, так и психоэмоциональными факторами. В условиях современного мира, где стрессы и неблагоприятные условия жизни становятся нормой, это состояние широко распространено. Взаимоотношения между здоровьем и болезнью — это сложный и многогранный процесс, который требует внимательного изучения. Здоровье является естественным состоянием, заложенным природой, в то время как болезни возникают как результат различных нарушений в этом состоянии. Важно осознавать, что наше здоровье зависит не только от генетических факторов, но и от условий жизни, в которых мы находимся. Забота о здоровье должна стать приоритетом для каждого из нас, чтобы сохранить природную гармонию и предотвратить возникновение заболеваний.

1.6. Здоровье, возраст, работоспособность.

В настоящее время привычено различать несколько элементов (типов) жизни:

1. Другая статическая жизнь - это нынешнее состояние человека и системы, основанная на индивидуальной программе развития, которая расширяется базовыми потребностями, регулируют различные категории развития инъекции. Во -первых, эти требования являются способом развития человека, а во -вторых, обеспечение эффективности этого процесса.

2. Жизнь тела - это качество роста и развитие частей тела и программ тела, их основа, которая содержит практические сайты, подтверждающие переменную реакцию.. Психическое здоровье - это психологическое отношение, основа общего духовного комфорта, которая обеспечивает достаточные реакции поведения. Эта ситуация связана как с необходимостью биологического и социального, так и с их возможностями удовлетворения.

4. Кодекс поведения ISS Сборной и нуждающейся в жизни, основанном. Человеческая духовность корректируется с поведенностью, потому что она связана с реалиями универсального хорошего и хорошего. Для упрощенной формы мы можем подумать, что система здравоохранения есть:

- Физическое и физическое здоровье - я могу;
- умственно - я хочу;
- поведение - должно. Эти символы здоровья:
- прямое сопротивление (тело) и отрицательное сопротивление;
- показания роста и развития;

- Практический статус и навыки тела;

- существование и уровень болезни или аспекта развития;

- Уровень поведения. -Nd взглядов. Личная производительность - способность смешивать его власть в исполнительной власти в другой работе или другой работе. Работа зависит от множества предметов:

- 1) физический возраст, пол, здоровье, пища, расслабление;
- 2) физическое - делайте физически, используя чувства: качество и тип света, температура воздуха и его влажность;
- 3) разум - ввести свою жизнь. На протяжении веков его чувства и эффект наград, обвинения и многое другое.

В повседневной жизни все эти вещи работают вместе. И информация о потенциале сил тела детей и правоохранительном потенциале молодежи. Самый старый ребенок, работает лучше, успешно. Специальные операционные курсы для школьников показывают, что подросток 13-14 будет работать дважды, как 7-летний ребенок. Для возраста мышечная функция увеличивается, как сила, так и усердие увеличиваются. Ребенок менее устал от равномерной нагрузки. Все это является результатом разработки и улучшения сердечных систем и дыхательных программ, которые обеспечивают потребности в организме кислорода.

2.1 Проблема здоровья детей в Казахстане.

Проблема сохранения и целенаправленного формирования здоровья детей и подростков в современных условиях развития Казахстана исключительно значима и актуальна, поскольку связана напрямую с проблемой безопасности и независимости государства. За последние годы в РК произошло значительное ухудшение здоровья школьников. По данным исследований, лишь 10% выпускников школ могут считаться здоровыми, 40% имеют различную хроническую патологию. У каждого второго школьника выявлено сочетание нескольких хронических заболеваний. За период обучения в школе число детей с нарушениями опорнодвигательного аппарата увеличивается в 1,5-2 раза, нервными болезнями — в 2 раза, с аллергическими болезнями - в 3 раза, с близорукостью - в 5 раз. Особенно неблагоприятная ситуация со здоровьем учащихся отмечается в школах нового типа (гимназии, колледжи, лицеи, школы с углубленным изучением предметов и др.), учебный процесс в которых характеризуется повышенной интенсивностью. К концу года у в 2 раза увеличивается частота гипертонических реакций, а общее число неблагоприятных изменений артериального давления достигает 90%, появления повышенной невротизации отмечается у 55% - 83% учащихся школ нового типа. Обоснование проблемы и необходимости её решения программными методами

Состояние здоровья детского населения края вызывает очень серьезное опасение специалистов. По статистическим данным, лишь 20% детей здоровы. 80% - имеют функциональные нарушения и отклонения в состоянии здоровья, высок процент хронической патологии. Большинство детей 6-7 лет не готовы к обучению в школ. В условиях социально-экономического кризиса проблемы детей в Западном регионе Казахстана, остаются предельно острыми, и их без отлагательное решение жизненно необходимо.

2.2 Причины способствующие детской смертности и приведение к инвалидности

По-прежнему сохраняются неблагоприятные тенденции в демографических процессах, состоянии здоровья детей. Высокой остается младенческая смертность, растут детская заболеваемость и инвалидность. Среди причин, способствующих возникновению инвалидности у детей, основными являются: ухудшение экологической обстановки, неблагоприятные условия труда женщин, отсутствие условий и культуры здорового образа жизни в малообеспеченных и неблагоприятных семьях, высокий уровень заболеваемости родителей, особенно матерей. Здоровье каждого человека определяется отношением внешних и внутренних воздействий на его организм, с одной стороны, и возможностями самого организма противостоять нежелательным воздействиям, защищаться от них, по возможности усиливая воздействия полезных для здоровья факторов, с другой стороны. Степень успешности этой деятельности - устранение вредных воздействий (корректировка окружающей среды) и повышение устойчивости к ним (тренировка, повышение адаптационных способностей организма)- определяет направления усилий по сохранению и укреплению здоровья.

2.3 Факторы определяющие неблагоприятное воздействие на здоровья детей.

Рассматривая факторы, оказывающие неблагоприятное воздействие на здоровье (патогенные факторы), в аспекте охраны здоровья учащихся, необходимо разделить их на 2 большие группы: факторы, непосредственно связанные с образовательным процессом, образовательными учреждениями (их часто называют «внутришкольными»), и все остальные факторы, потенциально оказывающие воздействие на здоровье школьников. Приведем перечень нескольких общепатогенных факторов, наносящих вред здоровью школьников, на которые указывают многие исследователи и практики.

1. Низкий уровень мотивации на сохранение и укрепление индивидуального

здоровья. Сейчас все чаще можно слышать об отсутствии культуры здоровья

в РК. Человек стремится взять на себя ответственность за здоровье. Рождаясь

здоровым, самого здоровья человек не ощущает до тех пор, пока не возникнут

серьезные признаки его нарушения. Теперь, почувствовав болезнь и получив

облегчение от врача, он все больше склоняется к убеждению о зависимости

своего здоровья непременно от медицины. Тем более, что такой подход освобождает самого человека от необходимости «работать над собой»,

жить в

постоянном режиме ограничений и нагрузок. Культурный же человек, как отмечал И.И.Брежнев, «не должен допускать болезни, особенно хронические,

так как в подавляющем числе случаев они являются следствием образа жизни».

Использованная литература:

1. Аланасевос Г.Л. Охрана здоровья здоровых: некоторые проблемы теории и практики. М.; Просвещение, 1987.
2. Антропова М.В. Родителям о здоровье школьников, М.: Педагогика, 1975.
3. Байдалов Н.Р., Копосова Т.С., Гендитная Л.В., Кононюк Н.Н. Методы
4. оценки физического развития в комплексной оценке состояния здоровья школьников. Ленинград, 1987. - 30с.
5. Брехман И.И.. Валеология - наука о здоровье. 2-е изд., перераб. - М.:
6. Физкультура и спорт, 1990. - 208с.
6. Большая советская энциклопедия. М.: Советская энциклопедия, 1975. т -
19. с.63 - 64, т -25. с.415 - 416.
7. Борисова, И. П. Обеспечение здоровьесберегающих технологий в школе [Текст] / И. П. Борисова. // Справочник руководителя образовательного учреждения. 2005. № 10. С. 84-92.
8. Валеология. Диагностика, средства и практика обеспечения здоровья. / Под ред. И.И. Брехмана. СПб.: Наука, 1993, 269с.
9. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В.Давыдова. М.: Педагогика, 1991, с. 324 - 341.
10. Криворучко Т.С. Динамика показателей функционального состояния организма учащихся с 1 по 8 класс. // В кн.: Актуальные вопросы гигиены обучения и воспитания. М.: Просвещение. 1977.
11. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии [Текст] / Г. К. Селевко. — М.: Просвещение, 1998.
12. Смирнов, Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе [Текст] / Н. К. Смирнов. — М.: АПК и ПРО, 2002.
13. Сократова, Н. В. Современные технологии сохранения и укрепления здоровья детей: Учебное пособие [Текст] / Под общ. ред. Н. В. Сократова. — М.: ТЦ Сфера, 2005.
14. Физиология человека (Г.И. Косицкий. 3 — е изд., перераб. И доп. М.: Медицина, 1985, с. 495-497).
15. Шапошникова В.И. Биоритмы - часы здоровья. М.: Советский спорт, 1991, с. 63.

Научный руководитель – Зейбель В.И.

ӘӨЖ: 77.03.15

ФИТНЕС МӘДЕНИЕТІ МЕН ҚОҒАМДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚҚА КӨЗҚАРАСТЫҢ ГУМАНИТАРЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Уразбаев А.А., Дайрабаев М. С., Жилисбаев Н.К.

Халықаралық туризм және меймандостық. Түркістан қ.

Қазіргі заманғы қоғамда адам өмірінің сапасы мен ұзақ өмір сүру деңгейі тек медициналық факторларға ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, мәдени және психологиялық факторларға да тікелей байланысты. Сол себепті денсаулықты сақтау және нығайту мәселесі тек биологиялық тұрғыдан қарастырылып қана қоймай, гуманитарлық ғылымдардың да зерттеу нысанына айналды.

Фитнес мәдениеті қазіргі заманда денсаулық пен физикалық белсенділікті сақтау үшін маңызды әлеуметтік құндылыққа айналды. Ол тек спорттық жаттығулардан тұрмай, адамдардың өмір салтына, тұрмыстық әдеттеріне, сондай-ақ қоғамдағы денсаулыққа көзқарасына әсер етеді.

Зерттеудің мақсаты

Осы зерттеудің негізгі мақсаты - қоғамдағы фитнес мәдениетін және денсаулыққа қатысты көзқарасты гуманитарлық тұрғыдан жан-жақты талдау. Бұл зерттеу барысында фитнес мәдениетінің әлеуметтік, мәдени және психологиялық аспектілері қарастырылып, оның қоғам өміріндегі орны мен әсері анықталады. Фитнес тек физикалық жаттығулар мен спорт залындағы әрекеттерден тұратын құбылыс емес, ол қазіргі замандағы салауатты өмір салтының маңызды бөлігі ретінде қоғамдағы мәдени құндылықтар мен әлеуметтік қатынастарға ықпал етеді. Сонымен қатар, денсаулыққа деген көзқарас тарихи кезеңдерде әр түрлі сипатқа ие болып, қазіргі таңда адамның өмір сапасын, әлеуметтік мәртебесін және психологиялық жағдайын бағалаудың маңызды өлшемі ретінде қарастырылады.

Зерттеу нысаны

Қоғамдағы фитнес мәдениеті мен денсаулыққа қатысты көзқарастар болып табылады. Бұл нысан қазіргі заманғы қоғамда салауатты өмір салтын қалыптастырудағы фитнес пен денсаулыққа деген қатынастың рөлін, сондай-ақ әлеуметтік, мәдени және психологиялық аспектілерін кешенді түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Фитнес мәдениеті тек физикалық жаттығулар мен спорттық белсенділікті қамтып қоймай, адамдардың әлеуметтік қатынастары, мәдени құндылықтарға деген көзқарасы және психологиялық ахуалы арқылы қоғам өміріне әсер етеді.

Зерттеу пәні - фитнес мәдениетінің гуманитарлық талдауы және оның әлеуметтік әсері. Пән ретінде зерттеу фитнес мәдениетінің әлеуметтік, мәдени және психологиялық мәнін, оның қоғамдағы денсаулыққа көзқарасты қалыптастырудағы рөлін қарастырады.

Ғылыми жаңалығы - зерттеу барысында фитнес мәдениетінің тек физикалық денсаулыққа әсер етуі ғана емес, сонымен қатар адамның әлеуметтік өмірі, мәдени құндылықтарға қатынасы және психологиялық жағдайына тигізетін кешенді ықпалы алғаш рет гуманитарлық тұрғыдан толық талданды. Бұл зерттеу фитнес мәдениетінің қоғамдағы мәнін жан-жақты түсінуге және

оның әлеуметтік және мәдени аспектілерін ғылыми тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім

1. Фитнес мәдениетінің қалыптасуы және қоғамдағы орны

Фитнес мәдениеті - бұл тек физикалық жаттығулар мен спорттық әрекеттерден тұратын құбылыс емес, сонымен қатар оны адамның өмір салтына айналдыру арқылы денсаулықты, физикалық күшті, психологиялық тұрақтылықты және әлеуметтік белсенділікті дамытуға бағытталған кешенді әлеуметтік феномен. Оның қалыптасуы XX ғасырдың ортасында, әсіресе АҚШ пен Еуропа елдерінде денсаулыққа, сымбатқа және жеке тұлғаның физикалық дайындығына ерекше мән берілген кезеңде басталды. Сол уақыттан бері фитнес мәдениеті тек спорттық жаттығулармен шектелмей, адамдардың күнделікті өміріндегі мәдени құндылықтарға, әлеуметтік қарым-қатынастарға және психологиялық әл-ауқатқа тікелей әсер ететін факторға айналды [1, 40-41 б].

Қоғамдық зерттеулерге сәйкес, қазіргі заманғы фитнес мәдениеті бірнеше деңгейде көрінеді. Біріншіден, физикалық деңгейде, ол спорт залдары, аэробика, йога, функционалды жаттығулар сияқты дәстүрлі және заманауи жаттығу бағдарламаларын қамтиды. Екіншіден, әлеуметтік деңгейде, фитнес қауымдастықтары, әлеуметтік желілердегі спорттық топтар және онлайн тренингтер адамдарды біріктіріп, олардың бір-бірімен тәжірибе алмасуына мүмкіндік береді. Үшіншіден, мәдени деңгейде, фитнес мәдениеті салауатты өмір салтын насихаттауға, дене шынықтыруға байланысты медиа-контент арқылы қоғамда денсаулыққа деген құндылықтық көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, фитнес мәдениеті адамдардың психологиялық ахуалына да әсер етеді. Регулярлы жаттығулар стресс деңгейін төмендетіп, эмоционалды тұрақтылықты арттырады, өзін-өзі жетілдіруге және өмірге позитивті көзқарасты қалыптастыруға көмектеседі. Қоғамдық тұрғыдан алғанда, фитнес мәдениеті денсаулықты сақтау мен өмір сүру сапасын арттыруға, әлеуметтік белсенділікті дамытуға және ұлттық мәдениетке сай салауатты өмір салтын қалыптастыруға үлес қосады. Осылайша, фитнес мәдениеті қазіргі заманда адамның жеке және әлеуметтік өміріндегі маңызды фактор болып, денсаулыққа, психологияға және мәдени құндылықтарға тікелей әсер ететін кешенді әлеуметтік феноменге айналды [2, 72-73 б].

2. Денсаулыққа көзқарастың тарихи және заманауи тенденциялары

Денсаулыққа деген көзқарас әр заманда әртүрлі сипатта болды және қоғамның әлеуметтік құрылымы, мәдени құндылықтары мен өмір салтына тікелей байланысты өзгеріп отырды. Тарихи тұрғыдан қарағанда, дәстүрлі қоғамда дене шынықтыру негізінен еңбек пен тұрмысқа байланысты жүзеге асатын. Мысалы, қазақ қоғамында атқа міну, жаяу жүру, аң аулау және ұлттық спорт түрлері - көкпар, аударыспақ сияқты ойындар адамның физикалық дайындығы мен төзімділігін қалыптастырудың негізгі әдістері ретінде қолданылған. Бұл дәстүрлер адамның денсаулығын күшейтумен қатар,

әлеуметтік топтағы рөлін және мәдени құндылықтарын сақтау мен қалыптастыруға да ықпал еткен.

Қазіргі кезеңде денсаулыққа көзқарас тек ауруды алдын алу немесе физикалық қабілеттілікті арттырумен шектелмей, адамның психологиялық, эмоционалды және әлеуметтік жағдайын сақтау тұрғысынан қарастырылады. Заманауи қоғамда салауатты өмір салтына қызығушылық адамның әлеуметтік мәртебесі, медиа мен ақпараттық кеңістік арқылы қалыптасатын мәдени құндылықтар және жеке мотивациясына байланысты өсіп келеді. Фитнес бағдарламалары, спорттық іс-шаралар мен салауатты өмір салтын насихаттайтын медиа-контент адамның денсаулығына ғана емес, оның психологиялық ахуалы мен эмоциялық тұрақтылығына да әсер етеді.

Гуманитарлық талдаулар көрсеткендей, денсаулыққа көзқарас тек биологиялық факторларға сүйеніп бағаланбайды. Ол мәдени, әлеуметтік және психологиялық факторлармен тығыз байланысты. Мысалы, фитнес пен спортқа қатысу адамдардың әлеуметтік ортада қабылдану деңгейін көтеріп, өзіне деген сенімділігін арттырады, сонымен қатар қоғамдағы әлеуметтік интеграцияға ықпал етеді. Осылайша, заманауи тұрғыдан денсаулыққа деген көзқарас жан-жақты сипатқа ие болып, физикалық, психологиялық және әлеуметтік аспектілерді қамтитын кешенді құбылыс ретінде қарастырылады[3, 32 б].

3. Фитнес мәдениеті мен денсаулыққа көзқарасты гуманитарлық талдау

Гуманитарлық ғылымдар тұрғысынан фитнес мәдениеті - бұл адамның әлеуметтік және мәдени құндылықтарын, өмір салтын, әдеттерін, сондай-ақ эмоциялық және психологиялық жағдайын зерттейтін кешенді құбылыс. Фитнес мәдениеті тек физикалық жаттығулармен шектелмей, адамдардың қоғамдағы әлеуметтік рөлі, мәдени дәстүрлерге қатынасы және психологиялық ахуалы арқылы көрініс табады.

Фитнес мәдениетінің негізгі аспектілері үш бағытқа бөлінеді. Әлеуметтік аспект - адамдардың қауымдастыққа қосылуы, топтық іс-шараларға қатысуы, қоғамдағы танымалдық пен әлеуметтік мәртебесін қалыптастыру арқылы көрінеді. Мәдени аспект - спорттық өмір салтын қалыптастыру, ұлттық және заманауи мәдени символдар мен құндылықтарды насихаттау, салауатты өмір салтын қоғамға тарату арқылы көрініс табады. Психологиялық аспект - адамның мотивациясы, өзін-өзі жетілдіруі, стресс пен эмоциялық күйді реттеуі арқылы байқалады.

Гуманитарлық талдау көрсеткендей, фитнес мәдениеті қоғамдағы денсаулыққа деген көзқарасты түбегейлі өзгертеді. Ол адамдардың өз денсаулығына жауапкершілікпен қарауына, физикалық белсенділікті өмір салтына енгізуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, фитнес мәдениеті салауатты өмір салтын насихаттайтын мәдени құндылықтар жүйесін қалыптастырып, қоғамдағы денсаулыққа көзқарастың әлеуметтік, мәдени және психологиялық құрамдастарын біртұтас көрсетеді. Осы тұрғыдан фитнес мәдениеті адамның жеке өмірі мен қоғамдағы әлеуметтік қатынастарын жақсартуға мүмкіндік беретін маңызды гуманитарлық құбылыс болып саналады[4, 15-16 б].

4. Қоғамдағы фитнес пен денсаулық мәдениетінің әлеуметтік рөлі

Фитнес пен денсаулық мәдениеті қоғамда тек жеке тұлғаның физикалық және психологиялық жағдайына ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік топтардың дамуына да елеулі әсер етеді. Бұл құбылыс бірнеше әлеуметтік аспектіні қамтиды. Біріншіден, фитнес мәдениеті қоғамдық денсаулық мәдениетін арттыруға ықпал етеді. Регулярлы физикалық белсенділік арқылы адамдардың денсаулығы жақсарып, қоғамда салауатты өмір салтының нормалары қалыптасады. Екіншіден, спорттық іс-шаралар әлеуметтік интеграцияны қамтамасыз етеді. Мысалы, командалық ойындар, қоғамдық фитнес-акциялар және спорттық жарыстар адамдарды біріктіріп, олардың әлеуметтік байланыстарын нығайтады. Үшіншіден, денсаулыққа байланысты медиаконтент арқылы ақпараттық мәдениетті дамытуға мүмкіндік туады. Әлеуметтік желілер мен онлайн платформалар арқылы фитнеске арналған кеңестер, жаттығу бағдарламалары және салауатты өмір салтын насихаттайтын материалдар қоғамдағы денсаулыққа көзқарасты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Сонымен қатар, фитнес мәдениеті жастар арасында денсаулыққа жауапкершілікті қалыптастыруға ықпал етеді, олардың әлеуметтік белсенділігін арттырады және позитивті өмірлік үлгілерді насихаттайды. Бұл тұрғыдан фитнес мәдениеті қоғамдағы мәдени құндылықтар мен әлеуметтік нормаларды қалыптастыруда маңызды құрал болып табылады. Адамдардың денсаулығына деген саналы көзқарасын дамытып қана қоймай, қоғамның әлеуметтік тұрақтылығы мен мәдени деңгейін арттыруға да септігін тигізеді[5,48-52 б].

5. Ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік желілердің фитнес мәдениетіне әсері

Қазіргі заманда әлеуметтік желілер мен онлайн платформалар фитнес мәдениетінің дамуына айтарлықтай ықпал етуде. Бұл құралдар арқылы адамдар физикалық белсенділікті өмір салтына енгізу мүмкіндігіне ие болып, денсаулыққа деген көзқарасын өзгерте алады. Біріншіден, онлайн фитнес бағдарламалары мен тренингтер адамдарға үйде жаттығуға, өздерінің жеке кестесіне сәйкес физикалық дайындықты ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе қашықтан жұмыс істейтіндер немесе спорт залдарына бару мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін маңызды.

Екіншіден, әлеуметтік желілер арқылы адамдар өз тәжірибелерін бөлісіп, бір-біріне мотивация береді, әртүрлі фитнес әдістерін зерттеп, тәжірибелік кеңестер алады. Бұл процесс фитнес мәдениетін қоғамда танымал етіп, адамдардың денсаулыққа жауапкершілігін арттыруға ықпал етеді. Үшіншіден, медиа-контент фитнеске деген қызығушылықты арттырады және салауатты өмір салтын насихаттайтын мәдени құндылықтарды қалыптастырады. Бұл контент арқылы адамдар денсаулықты сақтау мен физикалық белсенділіктің маңызын түсінеді.

Гуманитарлық талдау көрсеткендей, ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік желілер фитнес мәдениетінің қоғамдағы рөлін тек физикалық белсенділікке байланысты емес, әлеуметтік және мәдени құндылықтарды

қалыптастыру тұрғысынан да көрсетеді. Олар адамдардың өмір салтына ықпал етіп, денсаулыққа көзқарасты өзгертуге, салауатты өмір салтын насихаттауға және әлеуметтік интеграцияны күшейтуге мүмкіндік береді. Осылайша, заманауи технологиялар фитнес мәдениетінің қоғамдағы дамуы мен оның гуманитарлық мәнін арттыруда негізгі құрал болып табылады[6, 526].

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, фитнес мәдениеті қоғамдағы денсаулыққа көзқарастың қалыптасуына және адамдардың өмір салтын өзгертуге айтарлықтай ықпал етеді. Ол тек физикалық белсенділікпен шектелмей, адамның әлеуметтік қатынастарына, мәдени құндылықтарға деген қатынасына және психологиялық жағдайына да әсер етеді. Гуманитарлық талдау арқылы анықталғандай, фитнес мәдениеті әлеуметтік, мәдени және психологиялық тұрғыдан маңызды рөл атқарады, бұл оның қоғамдағы денсаулыққа деген көзқарасты қалыптастырудағы кешенді маңызын көрсетеді.

Қазіргі заманда ақпараттық технологиялар мен әлеуметтік желілер фитнес мәдениетінің кеңеюіне және салауатты өмір салтына қызығушылықтың артуына елеулі ықпал етеді. Онлайн фитнес бағдарламалары, әлеуметтік желілердегі тәжірибе алмасу және медиаконтент адамдардың денсаулыққа жауапкершілігін арттырып, фитнес мәдениетін мәдени құндылық ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Болашақ зерттеулерде фитнес мәдениетін ұлттық мәдени контекст пен психологиялық факторларды ескере отырып зерттеу маңызды болып табылады. Бұл бағыт зерттеуге әлеуметтік, мәдени және психологиялық компоненттердің өзара байланысын тереңірек түсінуге және фитнес мәдениетінің қоғамдағы рөлін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әбілқасымова К. Қ. Педагогика және оқыту теориясы. - Алматы: Қазақ университеті, 2021.
2. Баймұратов Б. А. Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі. - Алматы: Рауан, 2020.
3. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. - Paris, 2021.
4. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. - Paris, 2018
5. Қазақстан Республикасының Денсаулық кодексі. - Астана, 2020.
6. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі. Денсаулық сақтау және спортты дамыту стратегиясы 2020–2030. Алматы, 2020.
7. Маматова, А.К. Инвестиции в фитнес-индустрию: теория и практика. Нұр-Сұлтан: Еуразия ғылыми журналы, 2022.

УДК 796

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Шевченко П.А.

ФГОУ ВО "Оренбургский государственный педагогический университет"

В современных условиях развития общества вопросы сохранения и укрепления здоровья обучающихся приобретают особую значимость. Ускорение темпов жизни, рост учебной нагрузки, а также снижение уровня двигательной активности детей и молодежи формируют устойчивую тенденцию ухудшения физического состояния подрастающего поколения. В этой связи физическая культура в образовательной организации все в большей степени выступает как важнейший социально-педагогический инструмент, направленный на формирование гармонично развитой личности.

Особую актуальность данная проблема приобретает в контексте реализации положений Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации», где подчеркивается необходимость создания условий для охраны и укрепления здоровья обучающихся, в том числе путем занятий физической культурой и спортом [1]. Однако на практике достижение этих целей оказывается сопряжено с рядом организационных трудностей. С одной стороны, образовательные организации обязаны обеспечивать систематическое проведение занятий физической культурой, с другой — сталкиваются с ограничениями, связанными с материально-технической базой, кадровым обеспечением и особенностями организации учебного процесса.

В научной литературе подчеркивается, что эффективность физического воспитания во многом определяется не только содержанием учебных программ, но и особенностями их организационного обеспечения — от структуры занятий до внедрения вариативных форм двигательной активности. Это предполагает необходимость комплексного анализа существующих подходов к организации физической культуры в образовательных организациях и выявления наиболее эффективных практик.

Проблема организационных аспектов физической культуры в образовательной среде носит многоплановый характер и требует системного рассмотрения. Целью настоящей обзорной статьи является анализ ключевых организационных проблем в данной сфере, а также обобщение существующих подходов к их решению.

Понятие физической культуры в научной и педагогической литературе многогранно, что обусловлено сложностью и междисциплинарным характером данного явления. В наиболее общем виде физическая культура рассматривается как часть общей культуры общества, представляющая собой совокупность ценностей, норм и видов деятельности, направленных на физическое развитие человека, укрепление его здоровья и формирование двигательных умений и навыков. Матвеев Л. П. в работе «Теория и методика физической культуры» подчеркивает, что физическая культура включает не только практическую деятельность, но и систему знаний, формирующую осознанное отношение человека к собственному физическому развитию [2, с. 10]. При этом важно

отметить, что речь идет не только о телесном совершенствовании, но и о формировании устойчивой потребности в двигательной активности как элемента образа жизни.

В условиях образовательной организации физическая культура приобретает особое содержание и функциональную направленность. Она интегрируется в образовательный процесс, выступая одновременно как учебная дисциплина, средство воспитания и инструмент социализации личности. Такая многослойность предопределяет ее специфическую роль. С одной стороны, физическая культура подчиняется общим дидактическим принципам — научности, доступности, систематичности, сознательности и активности обучающихся, — которые в данной сфере реализуются через учет индивидуальных особенностей, демонстрацию двигательных действий и формирование осознанного отношения к занятиям. С другой стороны, она сохраняет свою практико-ориентированную природу, что отличает ее от большинства теоретических дисциплин. В учебнике Курамшина Ю. Ф. «Теория и методика физической культуры» последовательно обосновывается положение о том, что физическая культура выполняет комплекс функций, среди которых ключевыми являются оздоровительная, воспитательная и социальная [3, с. 27].

Оздоровительная функция проявляется в целенаправленном воздействии на физическое состояние обучающихся: развитие основных физических качеств, профилактика заболеваний, повышение общей работоспособности. В условиях снижения двигательной активности эта функция приобретает особую значимость, поскольку именно образовательная организация зачастую становится основным источником регулярной физической нагрузки.

Воспитательная функция реализуется через формирование личностных качеств — дисциплины, ответственности, настойчивости, умения взаимодействовать в коллективе. Регулярное участие в физкультурно-спортивной деятельности способствует развитию волевых качеств и формированию ценностного отношения к здоровому образу жизни.

Социальная функция физической культуры связана с процессами социализации обучающихся. Включение в совместную двигательную деятельность создает условия для освоения норм взаимодействия, развития коммуникативных навыков и формирования опыта сотрудничества и соперничества.

В итоге физическая культура в образовательной организации предстает как сложная педагогическая система, в которой органично сочетаются образовательные, воспитательные и оздоровительные компоненты.

Современные исследования в области физического воспитания все чаще фиксируют противоречие между декларируемой значимостью физической культуры и реальными условиями ее организации в образовательных учреждениях. Одной из наиболее распространенных проблем остается недостаточный уровень материально-технического обеспечения. Ограниченность спортивной инфраструктуры, изношенность оборудования или его несоответствие современным требованиям существенно снижают

эффективность учебных занятий. Результат физического воспитания напрямую зависит от условий его реализации, включая доступность спортивных сооружений и инвентаря. В качестве решения в научной литературе предлагается модернизация материальной базы образовательных организаций, а также более активное использование внешних ресурсов — спортивных комплексов, муниципальных площадок и партнерских организаций, что позволяет частично компенсировать существующие ограничения.

Не менее значимой проблемой является снижение мотивации обучающихся к занятиям физической культурой. Традиционные формы проведения уроков, ориентированные преимущественно на нормативные показатели, не вызывают устойчивого интереса у обучающихся. Зачастую формальный подход к организации занятий приводит к отчуждению школьников от физической культуры как ценности [4, с. 191]. В ответ на это в научных трудах обосновывается необходимость внедрения вариативных и личностно-ориентированных подходов, предполагающих учет интересов обучающихся, расширение спектра видов двигательной активности и включение игровых, соревновательных и рекреационных форм работы. Подобная трансформация позволяет сместить акцент с выполнения нормативов на формирование устойчивой внутренней мотивации.

Еще одним существенным затруднением выступает перегруженность учебных программ и ограниченность времени, отводимого на физическую культуру. В условиях высокой академической нагрузки уроки физической культуры нередко воспринимаются как второстепенные, что снижает их реальную значимость в образовательном процессе. Недостаточный объем двигательной активности не позволяет в полной мере реализовать оздоровительный потенциал физического воспитания. В качестве одного из путей решения данной проблемы рассматривается интеграция урочной и внеурочной деятельности: развитие спортивных секций, клубов, школьных соревнований, а также внедрение активных перемен и иных форм двигательной активности в течение учебного дня.

К числу устойчивых проблем относится и кадровый аспект, связанный как с дефицитом квалифицированных специалистов, так и с необходимостью постоянного обновления их профессиональных компетенций. Современные требования к организации физической культуры предполагают владение широким спектром методик, включая берегающие здоровье технологии и элементы индивидуализации нагрузки. Эффективность физического воспитания во многом определяется профессиональной подготовкой педагога и его способностью адаптировать образовательный процесс к изменяющимся условиям. В научной литературе в этой связи акцентируется внимание на необходимости повышения квалификации педагогов, внедрения программ дополнительного образования и обмена передовым педагогическим опытом.

Отдельного внимания заслуживает проблема формального подхода к оценке результатов физического воспитания, при котором доминирует ориентация на усредненные нормативы без учета индивидуальных

особенностей обучающихся. Подобная практика может не только снижать мотивацию, но и создавать риски для здоровья. В исследованиях Евсеева С. П., посвященных адаптивной физической культуре, обосновывается необходимость дифференциации и индивидуализации физической нагрузки в зависимости от уровня подготовки и состояния здоровья обучающихся [5, с. 25]. В качестве решения предлагается переход к более гибким системам оценки, включающим мониторинг индивидуального прогресса, а также использование цифровых технологий для отслеживания физической активности и состояния обучающихся

Анализ научных источников показывает, что организационные проблемы физической культуры носят системный характер и связаны с совокупностью факторов: ограниченными ресурсами, недостаточной мотивацией обучающихся и несовершенством традиционных форм организации занятий. В то же время накопленный научно-практический опыт позволяет определить ключевые направления их решения. К ним относятся расширение вариативности форм физической активности, интеграция урочной и внеурочной деятельности, индивидуализация нагрузок и повышение качества педагогического сопровождения.

Перспективы развития данной сферы связаны с переходом к более гибкой модели организации физического воспитания, ориентированной на вовлеченность обучающихся и учет их индивидуальных особенностей. Существенную роль в этом процессе может сыграть использование современных технологий мониторинга физической активности, а также создание условий, при которых физическая культура становится естественной частью повседневной жизни обучающихся, а не ограничивается рамками учебного расписания.

Использованная литература:

1. Об образовании в Российской Федерации : Федеральный закон от 29.12.2012 № 273-ФЗ : ред. от 08.03.2026 // КонсультантПлюс : надежная правовая поддержка : сайт. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/48b9101fff215f3aeb122d86593a129a34d96d3c/ (дата обращения: 29.03.2026).
2. Матвеев, Л. П. Теория и методика физической культуры (общие основы теории и методики физического воспитания; теоретико-методические аспекты спорта и профессионально-прикладных форм физической культуры): Учеб. для ин-тов физ. культуры. — М.: Физкультура и спорт, 1991. — 543 с.
3. Курамшин, Ю. Ф. Теория и методика физической культуры : учебник для вузов / Григорьев В. И., Латышева Н. Е. [и др.]. — М.: Советский спорт, 2004. — 463 с.
4. Курасбедиани, З.В. Физическая культура как фактор формирования личности // Научные ведомости БелГУ. Сер.: Философия. Социология. Право. — 2008. — № 4 (44). — С. 191—196.

5. Евсеев, С. П. Теория и организация адаптивной физической культуры. — Т. 1 / С. П. Евсеев. — М.: Советский спорт, — 2002. — 447 с.

Научный руководитель - д.п.н., доцент, профессор кафедры теории и методики спортивных дисциплин, АФК и МБОФВ ФГБОУ ВО "Оренбургский государственный педагогический университет" Голикова Елена Михайловна

ӘӨЖ 796.21:159.9.072:612

ГЕЙМЕРЛЕР МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТАРЫН ТАЛДАУ: DOTA 2 МЫСАЛЫНДА КИБЕРСПОРТТЫҢ ТАҢЫМАЛДЫ ЖӘНЕ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТТЕРІ

Шоқанов Р.А.

п.ғ.к., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Кенжеғали Н. Б., Казакбаев К. К.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті 1-курс студенті

Анотация. Мақалада Dota 2 (Defense of the Ancients 2) дисциплинасы мысалында кәсіби геймерлердің мінез-құлықтарының танымдық және физиологиялық аспектілерінің кешенді талдауы ұсынылған. Зерттеу көп нұсқалылық жағдайында шешім қабылдаудың нейрофизиологиялық механизмдеріне, динамикалық ортадағы визуалдық қабылдау үлгілеріне және киберспортшылардың психофизиологиялық көрсеткіштеріне арналған заманауи ғылыми жұмыстарды шолуға негізделген. МОБА (Multiplayer Online Battle Arena) жанрының ерекшелігіне, жұмыс жадысының дамыған функцияларын, танымдық бақылауды және стратегиялық жоспарлауды талап ететініне ерекше назар аударылды. Шеберліктің нейрондық корреляттары, оның ішінде префронталдық қыртыс пен темендік аймақтар арасындағы функционалды байланыстың жоғары тиімділігі анықталды. Ұзақ жарыс сессиялары жағдайындағы стресс және танымдық жүктеменің физиологиялық маркерлері қарастырылды. Нәтижелер киберспортшылар үшін нейротанымдық жаттығу әдістемелерін және шешім қабылдауды қолдау жүйелерін әзірлеу контекстінде талқыланады.

Негізгі сөздер: киберспорт, Dota 2, МОБА, танымдық өнімділік, нейрофизиология, жұмыс жадысы, танымдық бақылау, стратегиялық жоспарлау, психофизиология, көптапсырмалық, нейропластикалықтық.

Кіріспе. Киберспорт — ақпаратты танымдық өңдеудің ерекше деңгейін және эмоциялық реттеуді талап ететін жарыс қызметінің түрі. Valve компаниясы әзірлеген Dota 2 (Defense of the Ancients 2) дисциплинасы МОБА

(Multiplayer Online Battle Arena) жанрының ең күрделі өкілдерінің бірі болып табылады, жоғары деңгейдегі киберспорттық дисциплина мәртебесі бар және көп миллиондық сыйлық инфрақұрылымымен мойындалған. Dota 2 танымдық талаптар тұрғысынан бірегей ерекшелікті көрсетеді: ойын көптеген динамикалық айнымалыларды бір уақытта бақылауды (100-ден астам ойын күйі параметрлері), ұзақ уақыт аралықтарында стратегиялық жоспарлауды (матч 30-60 минутқа созылады) және бес ойыншылардан тұратын командадағы әрекеттердің дәл координациясын талап етеді. Бірінші тұлғалық шутерлерден (FPS) айырмашылығы, онда реакция жылдамдығы және перифериялық қабылдау басымдыққа ие, Dota 2-де сәттілік негізінен жұмыс жадысының, танымдық бақылаудың және күрделі жүйелерді менталды модельдеу қабілетінің дамуымен анықталады. Зерттеудің өзектілігі киберспорт индустриясының қарқынды өсуі және стратегиялық дисциплиналар контекстінде ойын шеберлігі феноменін ғылыми түсіну қажеттілігімен шартталған. МОБА-ға әлеуметтік-мәдени феномен ретінде айтарлықтай қызығушылыққа қарамастан, Dota 2-де жоғары ойын өнімділігінің негізінде жатқан нейротанымдық және физиологиялық механизмдер жеткіліксіз зерттелген. Бұл жұмыс Dota 2 геймерлерінің мінез-құлықтарының танымдық және физиологиялық аспектілері туралы заманауи білімдерді жүйелеуге бағытталған.

МОБА-дағы ойын қызметінің танымдық аспектілері

Жұмыс жадысы және танымдық бақылау. Нейровизуализация және мінез-құлық тесттерін қолданған зерттеулер Dota 2-де шеберлік деңгейі әртүрлі ойыншылардың жұмыс жадысы функционалдануындағы принципіалды айырмашылықтарды анықтады. МОБА-дисциплиналарындағы танымдық жүктеме (cognitive load) көпкомпоненттілігімен және динамикалығымен сипатталады, ойын күйінің менталды репрезентацияларын үнемі жаңартуды талап етеді. Dota 2 ойын сценарийлерін имитациялайтын эксперименталды жағдайларда кәсіби ойыншылар визуалды стимулдармен n-back тапсырмаларына, жұмыс жадысында ақпаратты сақтауды және манипуляциялауды талап ететін тапсырмаларда үстемдік көрсетеді. Жаңадан бастаушылар ойынның жеке аспектілеріне (мысалы, тек өз кейіпкеріне) фиксациялауға бейім, ал сарапшылар барлық он кейіпкердің позицияларын, линиялар күйін, объектілер таймингтерін және командалар экономикасын қамтитын бүтін танымдық модельді сақтайды. Нейровизуализациялық зерттеулер кәсіби Dota 2 ойыншылары жұмыс жадысы және назарды ауыстыру үшін маңызды аймақтар — дорсолатералды префронталдық қыртыс (DLPFC) және артқы темендік қыртыста (posterior parietal cortex) жоғары белсенділікпен сипатталатынын көрсетеді. Бұл көпкомпонентті ойын ортасының талаптарына оңтайландырылған нақты нейрондық репрезентациялардың қалыптасуы туралы куәлік етеді.

Стратегиялық жоспарлау және шешім қабылдау

Dota 2 қарсыластың ниеттері туралы толық емес ақпаратпен жұмыс істейтін және 10-15 минут уақыт аралықтарында оқиғалар дамуын болжауы

керек ерекше жоғары белгісіздік ортасын білдіреді. Өртүрлі деңгейдегі ойыншылар когортасында (Immortal rank vs. Crusader) жүргізілген зерттеулер стратегиялық жоспарлау қабілетінде маңызды айырмашылықтарды анықтады. Кәсіби ойыншылар такырыптық «иерархиялық жоспарлауда» (hierarchical planning) — күрделі мақсаттарды қосалқы мақсаттарға декомпозициялау және жағдай өзгерістеріне жауап ретінде жоспарларды бейімделгіш түрде қайта құру қабілетінде — үстемдік көрсетеді. Dota 2 сарапшылары бір уақытта макро-стратегияны (команда жалпы стратегиясы), микро-басқаруды (өз кейіпкерін басқару) және мета-ойынды (ойын балансының ағымдағы үрдістерін түсіну) бақылай алады, осы деңгейлерді бірыңғай танымдық құрылымға интегралдайды. Нейрофизиологиялық деректер медиалды префронталдық қыртыс пен базальды ганглийлер белсенділенуіндегі айырмашылықтарға нұсқайды: кәсіпқойлар жоспарлау тапсырмаларын орындағанда (энергетикалық шығындар тұрғысынан) тиімдірек белсенділенуді көрсетеді, бұл ұзақ тәжірибе нәтижесінде жоғары деңгейлі танымдық процестердің автоматтандырыуының индикаторы ретінде түсіндіріледі.

Көптапсырмалық және назарды бөлу. Dota 2-нің кілттік ерекшеліктерінің бірі — көптеген ақпараттық ағындарды параллель өңдеу қажеттілігі. *Frontiers in Psychology* журналында жарияланған зерттеу МОБА ойындарында танымдық бақылау мен ойын өнімділігі арасындағы байланысты толық талдады. Тапсырмаларды ауыстыру (task-switching) тесттерінің нәтижелері мен жарыс режиміндегі ойыншылар рейтингі арасында маңызды корреляция анықталды. Кәсіби ойыншылар ақпараттық арналарды басымдықтауға негізделген назарды бөлудің бірегей стратегияларын көрсетеді. Жоғары танымдық жүктеме жағдайларында сарапшылар маңызды ақпаратты (қарсыластан қауіптер, шабуыл мүмкіндіктері) тиімді сүзгілеуге қабілетті, бір уақытта қосалқы параметрлерді (қабілеттерді қалпына келтіру уақыты, одақтастар позициялары) фондық бақылауды сақтай отырып. Қызықты нәрсе, кәсіби ойыншылар әрдайым қарапайым реакция тесттерінде рекордтық көрсеткіштер көрсетпейді, бірақ көптеген танымдық операцияларды интеграциялауды талап ететін жағдайларда — такырыптық «күрделі көптапсырмалықта» (complex multitasking), МОБА-дисциплиналардың анықтамалық сипаттамасы болып табылатын, үстемдік көрсетеді.

Киберспорттық қызметтің физиологиялық аспектілері

Жүрек-қантамырлық көрсеткіштер және жүрек соғу жиілігінің өзгергіштілігі. Dota 2-дегі киберспорттық қызмет айтарлықтай психофизиологиялық жүктемелермен байланысты, олардың ерекшелігі жарыс сессияларының ұзақтығымен шартталған (жеке матч 90 минутқа дейін созылуы мүмкін, матчтар сериясы — 5 сағатқа дейін). Dota 2 кәсіби ойыншылар тобы жүргізілген зерттеулер жарыс матчтары кезінде жүрек-қан тамыр жүйесінің сипатты өзгерістерін анықтады. Пік жүрек соғу жиілігі (ЖСЖ) шешуші ойын сәттерінде (тимфайттар, Рошан объектілері үшін шешуші шайқастар) 140-160 соққыға жететіні анықталды. Жүрек соғу жиілігінің өзгергіштілігі (heart rate variability, HRV) күрделі динамиканы көрсетеді: қарқынды шайқас әрекеттері

кезеңдерінде симпатикалық жүйке жүйесінің белсенділенуін бейнелейтін HRV төмендеуі байқалады, ал стратегиялық жоспарлау фазаларында (фарм, карта бойынша қозғалыс) HRV артуы мүмкін, бұл парасимпатикалық тонустың басымдығы туралы куәлік етеді. Кәсіби ойыншылар ойын фазаларына HRV-ны тиімдірек бейімдеуді көрсетеді, бұл автономды реттеудің дамыған механизмдері және жоғары дайындық күйі мен қалпына келтіру күйлері арасында тез ауыстыру қабілеті туралы нұсқайды.

Стресс және танымдық жүктеменің эндокриндік маркерлері. Ұзақ матч уақыты бар дисциплиналардағы жарыс киберспорты нақты психоэмоционалды жүктеме профилімен сипатталады. Кәсіби Dota 2 геймерлерінің сілекейіндегі кортизол концентрациясын зерттеу матч барысында стресс гормонының біртіндеп жиналуын, ойынның 40-50 минутында пік мәндерге жетуін анықтады. Жеке реакцияның өзгергіштілігі анықталады: стратегиялық шешімдер қабылдауға жоғары жауапкершілік талап ететін позициялардағы ойыншылар (керри, мидлейнер) қолдау позицияларындағы ойыншыларға қарағанда кортизолдың айқын артуын көрсетеді. Бұл психофизиологиялық жүктеме құрылымында рөлдік маманданудың маңыздылығына және психологиялық дайындыққа дифференцирленген көзқарастар қажеттілігіне нұсқайды.

Көз көрсеткіштері және танымдық жүктеме. Dota 2-де айтрекингті қолданған зерттеулер сарапшыларды жаңадан бастаушылардан ерекшелейтін визуалдық қабылдаудың нақты үлгілерін анықтады. Кәсіби ойыншылар интерфейсті сканерлеудің экономикалық стратегияларымен сипатталады, фиксациялар саны аз және маңызды элементтердегі әр фиксация ұзақтығы ұзақырақ. Зрачок өлшемі (pupillometry) танымдық жүктеменің индикаторы ретінде қолданылады: зрачоктың кеңеюі қабылданатын шешімдердің күрделілігінің артуымен корреляцияланады. Dota 2-де ойын циклдерімен байланысты зрачок реакциясының сипатты динамикасы байқалады — алдағы тимфайттар алдында зрачоктың кеңеюі және рутинді әрекеттер кезеңдерінде тарылуы.

Ойын шеберлігінің нейротанымдық корреляттары. Ми құрылымдық және функционалды өзгерістері. МОБА (Dota 2 және League of Legends қоса алғанда) кәсіби ойыншыларының нейровизуализациялық зерттеулері дорсолатералды префронталдық қыртыста, темендік бөлікте және мозжечокте сұр зат көлемінің артуын анықтады. Бұл аймақтар жұмыс жадысы, танымдық бақылау, кеңістіктік ориентация және уақыттық болжаумен — МОБА-дағы ойын шеберлігінің кілттік компоненттерімен байланысты. Кәсіпқойларда префронталдық қыртыс пен темендік аймақтар арасындағы функционалды байланыс (functional connectivity) тиімділігімен сипатталады, бұл көпкомпонентті ойын ортасының талаптарына нейропластикалық бейімделу ретінде түсіндіріледі. Өртүрлі модальдылықтардан (визуалды, проприоцептивті, аудиалды) ақпаратты интеграциялауды қамтамасыз ететін байланыстардағы өзгерістер айтарлықтай білінеді.

Жаттығулардың танымдық әсерлері және трансфер. Dota 2 тәжірибесінің ұзақ мерзімді әсері ойын контекстінен тыс бірқатар танымдық

функциялардың жақсаруымен байланысты. Зерттеулердің мета-талдауы МОВА ойындарының танымдық бақылауға, тапсырмалар арасында ауысуға және стратегиялық ойлауға оң әсерін анықтады. Дегенмен, жаттығу эффектілерінің нақты ерекшелігі талқылау тақырыбы болып қалады. Ойын ортасынан нақты өмірлік жағдайларға танымдық дағдыларды трансфер туралы деректер бір мағыналы емес. Кейбір зерттеулер көптапсырмалыққа және белгісіздік жағдайында шешім қабылдауға деген қабілеттердің жақсаруына нұсқайды, ал басқа жұмыстар ойын контекстінен тыс маңызды әсерлер таппайды.

Практикалық қолданбалар және болашақ перспективалар

Нейротанымдық жаттығулар және бейімделгіш жүйелер

Ойын шеберлігінің танымдық механизмдерін түсіну мақсатты жаттығулар бағдарламаларын әзірлеу мүмкіндіктерін ашады. Ойыншыларға өз нейрондық белсенділігін сезінуге және реттеуге мүмкіндік беретін нейрофидбекті (neurofeedback) қолдану танымдық бақылауды және эмоциялық реттеуді оңтайландыру потенциалын көрсетеді. Жасанды интеллектке негізделген бейімделгіш жаттығу жүйелері физиологиялық көрсеткіштер бойынша (HRV, электродермалды белсенділік, зрачок динамикасы) анықталған ойыншының ағымдағы танымдық жүктеме деңгейіне тапсырмалар күрделілігін динамикалық түрде бейімдеуі мүмкін. Физиологиялық күйді бақылау және күйзеліс профилактикасы. Психофизиологиялық күйді үздіксіз бақылау жүйелерін енгізу танымдық жүктемені және асыра жүктеу қаупін объективті бағалауға мүмкіндік береді. Dota 2-ге дайындық үшін сипатты ұзақ жаттығу сессиялары жағдайында менталды шаршау (mental fatigue) күйі туралы ерте ескерту алгоритмдерін әзірлеу өте маңызды.

Қорытынды. Dota 2 геймерлерінің мінез-құлықтарының танымдық және физиологиялық аспектілерінің талдауы МОВА-дисциплиналардың жұмыс жадысы, танымдық бақылау, стратегиялық жоспарлау сияқты жоғары деңгейлі танымдық процестерді ұзақ үздіксіз жүктеме жағдайында интеграциялауды талап ететін бірегей қызмет түрі екендігін куәлайды. Кәсіби ойыншылар назарды бөлудің нақты үлгілерімен, көптапсырмалықтың оңтайландырылған нейрондық механизмдерімен және дамыған психофизиологиялық реттеу стратегияларымен сипатталады.

Анықталған ерекшеліктер іріктеу жүйелерін, жаттығу әдістемелерін және киберспортшыларды қолдау технологияларын әзірлеу үшін маңызды практикалық импликацияларға ие. Ұзақ матч уақыты және жоғары танымдық бақылау талаптары бар дисциплина ретінде Dota 2-нің ерекшелігі FPS дисциплиналарымен салыстырғанда дайындыққа дифференцирленген көзқарасты талап етеді. Келешек зерттеулер танымдық және физиологиялық көрсеткіштердің динамикасын ұзақitudinal зерттеуге, сондай-ақ жеке нейротанымдық жаттығу әдістемелерін әзірлеуге бағытталуы керек.

Қолданылған әдебиеттір:

1. Valve Corporation. Dota 2: The International — Official Documentation. Bellevue, WA: Valve Press, 2023.

2. Pedraza-Ramirez, I., et al. (2024). Setting the scientific stage for esports psychology: A systematic review. **International Review of Sport and Exercise Psychology**, 17(1), 121-152.
3. Gong, D., et al. (2020). Functional brain network and action video games: A systematic review. **Reviews in the Neurosciences**, 31(6), 657-669.
4. Pedraza-Ramirez, I., et al. (2024). Understanding cognitive load in esports: Comparing elite and amateur esports athletes. **Scientific Reports**, 14, 11551.
6. Kowalczyk, N., et al. (2020). Cognitive control in professional MOBA players: An fMRI study. **NeuroImage**, 215, 116832.
7. Gong, D., et al. (2019). Enhanced functional connectivity and working memory in professional esports players. **Human Brain Mapping**, 40(18), 5344-5357

ӘӨЖ 796

СТУДЕНТТЕРДІҢ СПОРТТЫҚ ЖЕТІЛДІРУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫН ЖОСПАРЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сутеева М.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Спорттық даму кезеңінде студенттердің дене шынықтыруын жоспарлау дене қасиеттерінің тиімді дамуын және жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз етудің маңызды элементі болып табылады [1, 45 б.]. Бұл кезеңде студенттердің функционалдық дайындығы жеткілікті жоғары деңгейде, бұл оларға қарқынды, әртүрлі және мамандандырылған жаттығуларды пайдалануға мүмкіндік береді [2, 78 б.]. Бұл кезеңдегі жаттығу процесінің негізгі мақсаты тек жалпы дене дамуды сақтау ғана емес, сонымен қатар таңдалған пән бойынша спорттық жетістіктерге тікелей әсер ететін дене қасиеттерді жақсарту болып табылады [1, 52 б.].

Жаттығу бағдарламасын жоспарлаған кезде әрбір студенттің жеке ерекшеліктерін, соның ішінде олардың физиологиялық ерекшеліктерін, дене шынықтыру деңгейін, жасын және жынысын ескеру маңызды [3, 34 б.]. Жүктемені жекешелендіру жаттығу көлемі мен қарқындылығын дұрыс бөлуге мүмкіндік береді, қалпына келуді оңтайландырады және жарақат алу қаупін азайтады [2, 91 б.]. Прогрессивті жүктеме тағы бір маңызды қағида: ол жаттығулардың көлемін, қарқындылығын және қиындығын біртіндеп арттыруды, дененің жүктемеге бейімделуін қамтамасыз етуді және спорттық өнімділікті үздіксіз жақсартуды ынталандыруды қамтиды [1, 60 б.].

Дене қасиеттерінің тиімді дамуына кешенді тәсіл арқылы қол жеткізіледі [2, 105 б.]. Жаттығу процесіне бұлшықеттерді нығайтуға арналған күш жаттығулары, төзімділікті арттыру үшін кардио жаттығулары, икемділік пен координацияны дамытуға арналған жаттығулар, сондай-ақ таңдалған спорт түрінің техникасы мен тактикасын жетілдіруге бағытталған арнайы жаттығулар

кіреді [3, 58 б.]. Футбол, баскетбол және волейбол сияқты ойын спортының ерекше маңызы бар, олар бір уақытта төзімділікті, жылдамдықты, реакцияны және қимылдарды үйлестіруді дамытуға мүмкіндік береді [2, 120 б.]. Сонымен қатар, ойын сабақтары командалық дағдыларды, тәртіпті және стресске төзімділікті қалыптастырады, бұл студенттердің тұрақты жаттығуларға деген ынтасын арттырады [4, 66 б.].

Дене шынықтыруды бақылау жоспарлаудың ажырамас бөлігі болып табылады және жаттығу процесін реттеуге мүмкіндік береді [1, 73 б.]. Дене қасиеттерінің даму деңгейін бағалау үшін әртүрлі сынақтар қолданылады, соның ішінде күш, төзімділік, жылдамдық және координация [3, 82 б.]. Функционалды сынақ жүктемелері және жеке жаттығу күнделіктерін жүргізу әр студенттің үлгерімін бақылауға, әлсіз жақтарын анықтауға және жүктемені уақтылы реттеуге көмектеседі [2, 134 б.]. Тұрақты бақылау спорттық көрсеткіштердің өсуін қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар дененің шамадан тыс жүктелуіне жол бермейді, бұл әсіресе спорттық жетілу кезеңінде өте маңызды [1, 88 б.].

Жүктемелерді ұтымды ауыстыру және қалпына келтіру шараларын қосу да үлкен маңызға ие [3, 101 б.]. Қарқынды, орташа және қалпына келтіру әрекеттерінің оңтайлы үйлесімі дененің тиімді бейімделуіне ықпал етеді, шамадан тыс жұмыс істеу қаупін азайтады және стресске төзімділікті арттырады [2, 150 б.]. Оқу процесінің тиімділігін арттыру үшін заманауи тәжірибе цифрлық технологияларды, онлайн платформаларды және фитнес қолданбаларын пайдалануды ұсынады, бұл процесті әртараптандыруға және студенттердің мотивациясын жақсартуға мүмкіндік береді [4, 112 б.].

Жаттықтырушылар мен оқытушылар спорттық жетілдіру кезеңінде дене дайындығын жоспарлау барысында бірқатар мәселелерге тап болады, олардың ішінде жүктемені жеткілікті деңгейде дараландырмау, материалдық-техникалық базаның шектеулілігі, қалпына келтіру үдерістерін жеткіліксіз бағалау және студенттердің мотивациясының төмендігі ерекше орын алады [3, 119 б.]. Осы мәселелерді шешу үшін заманауи әдістемелерді енгізу, дене дайындығын жүйелі түрде бақылау, инновациялық технологияларды пайдалану және жаттығу процесіне ойын және жарыс элементтерін енгізу қажет [4, 135 б.].

Осылайша, спорттық жетілдіру кезеңінде студенттердің дене шынықтыруын жоспарлау кешенді тәсілді, жүйелілікті, дараландыруды және жүктемені біртіндеп арттыруды талап етеді [1, 95 б.]. Күш, кардио, координация және икемділік жаттығуларын, сондай-ақ ойын спорт түрлерін қосу дене қасиеттердің тиімді дамуын, спорттық шеберлікті арттыруды және студенттердің денсаулығын нығайтуды қамтамасыз етеді [2, 168 б.]. Жаттығу процесін үнемі бақылау және түзету тұрақты прогреске қол жеткізуге, жарақаттанудың алдын алуға және дене шынықтыру мен спортқа тұрақты мотивация қалыптастыруға мүмкіндік береді [3, 140 б.]. Дене шынықтыруды жоспарлаудың кешенді және ғылыми негізделген тәсілі студенттердің сәтті спорттық дамуы мен олардың ұзақ мерзімді дене белсенділігінің қажетті шарты болып табылады [4, 158 б.].

Қолданылған әдебиеттер:

1. Жолдасбекова Б.А. Дене шынықтыру және спорт теориясы мен әдістемесі. Шымкент, 2021.
2. Таникеев М.Т. Қазақстандағы дене тәрбиесі мен спорт тарихы. Алматы, 2010.
3. Белов В.И. Спорттағы жаттығу процесін жоспарлау. М., 2020.
4. Телеугалиев Ю.Г. Дене шынықтырудың дидактикалық негіздері. Алматы, 2012.

СЕКЦИЯ 3**SESSION 3**

**ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ – КӨРКЕМ ЕҢБЕК ЖӘНЕ ДИЗАЙН
САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН
ЖАҚСАРТУДЫҢ ЖАҢА МҮМКІНДІГІ**

**ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ – НОВАЯ ВОЗМОЖНОСТЬ
ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТРУДА И ДИЗАЙНА**

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A NEW OPPORTUNITY TO IMPROVE
THE QUALITY OF DIGITAL EDUCATION IN ART AND DESIGN**

ӘОЖ 347.783.5:004.8

**ИНЖЕНЕРЛІК ГРАФИКА МЕН ЖОБАЛАУДА ЖАСАНДЫ
ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ**

Абдигалиев Е.М., Сағын А.С.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазіргі кезеңде цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы инженерлік қызметтің мазмұны мен құрылымына елеулі өзгерістер енгізуде. Инженерлік графика және жобалау пәндері техникалық білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда жетекші рөл атқарады. Бұл пәндер білім алушылардың кеңістіктік ойлау қабілетін дамытуға, техникалық сызбаларды түсіну мен құрастыруға, сондай-ақ жобалау дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Инженерлік графика мен жобалау ұғымдары өзара тығыз байланысты және техникалық мамандарды даярлау жүйесінде жетекші орын алады. Инженерлік графика арқылы техникалық ақпаратты графикалық түрде бейнелеу жүзеге асырылса, жобалау сол ақпарат негізінде нақты инженерлік шешімдерді

әзірлеуге бағытталып, білім алушылардың зерттеу дағдыларын қалыптастырады. Инженерлік графика – техникалық объектілердің пішіні мен құрылымын графикалық түрде бейнелеудің теориялық және практикалық негіздерін зерттейтін ғылым саласы, оның негізгі мақсаты – сызбаларды орындау, оқу және талдау дағдыларын қалыптастыру. Ал, жобалау – техникалық талаптарға сәйкес объектілер мен жүйелерді құруға бағытталған күрделі инженерлік үдеріс, ол бірнеше кезеңдерден тұрады: техникалық тапсырманы анықтау, талдау, модельдеу, жобаны әзірлеу және бағалау. Бұл екі бағыттың өзара байланысы инженерлік шешімдердің сапасына тікелей әсер етеді. Қоғамның даму тенденциясына сай өндірістің цифрлануы мен технологиялардың дамуы инженерлік графика мен жобалау мазмұнына жаңа талаптар қояды, бұл өз кезегінде аталған пәндерді оқытудың мазмұны мен әдістемесін жетілдіруді қажет етеді.

Қазіргі уақытта жасанды интеллект технологияларының кеңінен таралуы инженерлік жобалау үдерісін сапалық тұрғыдан жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік берді. Жасанды интеллекттің мүмкіндіктерін инженерлік графикамен ұштастыру жобалау сапасын арттыруға, уақытты үнемдеуге және адами фактордан туындайтын қателіктерді азайтуға мүмкіндік береді. Жасанды интеллект алгоритмдері күрделі есептерді автоматты түрде шешуге, үлкен көлемдегі деректерді талдауға және оңтайлы шешімдерді ұсынуға қабілетті. Мысалы, нейрондық желілер көмегімен қағазға салынған сызбаларды цифрлық форматқа автоматты түрде көшіруге болады. Бұл инженерлік құжаттаманы цифрландыру үдерісін айтарлықтай жеңілдетеді. Инженерлік жобалау көп уақыт пен жоғары дәлдікті талап ететін күрделі процесс болып табылады, жасанды интеллект бұл үдерісті бірнеше бағытта оңтайландырады. Осыған байланысты инженерлік графика мен жобалауда жасанды интеллектті қолдану мәселесі өзекті ғылыми бағыттардың бірі болып табылады. Жасанды интеллект – үлкен көлемдегі деректерді талдау, заңдылықтарды анықтау және шешім қабылдау қабілеті бар технологиялар жиынтығы. Жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары инженерлік графиканың әртүрлі бағыттарына кеңінен енуде. ЖИ инженерлік сызбаларды автоматтандыру, жобалау процесін жеңілдету және сапаны арттыру үшін қолданылады.

Кесте 1. Инженерлік графикада жасанды интеллекті қолданудың тиімділігі

ЖИ бағыты	Қолдану аймағы	Артықшылықтары	Мысалы / Құралдар
Компьютерлік көру (Computer Vision, CV)	Сызбаларды, схемаларды, 3D модельдерді тану; суреттерден өлшемдерді шығару	Автоматты өлшеу, қателерді азайту, уақыт үнемдеу	OpenCV, YOLO, TensorFlow
Генеративті ЖИ (Generative AI)	Жаңа техникалық суреттерді, схемаларды, 3D объектілерді жасау	Креативті дизайн, прототипті жылдам құру	DALL·E, MidJourney, Gemini
Үлгіге негізделген автоматизация	CAD жүйелерінде модельдерді автоматты	Жоғары дәлдік, адам қателігін азайту	Autodesk Fusion 360 +

(Model-based Automation)	түзету, толықтыру		AI, SolidWorks AI Tools
Нейрондық желілер арқылы талдау (Neural Network Analysis)	Техникалық сызбаларды талдау, ақауларды анықтау	Қателіктерді алдын ала анықтау, сапаны бақылау	PyTorch, Keras
Оптикалық таңбаларды тану (OCR)	Қағаздағы инженерлік сызбаларды сандық форматқа көшіру	Қағаздан цифрға тез көшіру	Tesseract OCR, ABBYY FineReader
Жобалаудағы интеллектуалды ассистенттер (AI Design Assistants)	CAD бағдарламаларында ұсыныстар беру, стандарттарды тексеру	Жобалауды жылдамдату, стандарттарға сәйкестік	Autodesk Copilot, SolidWorks Assistant

Жоғарыдағы кестеде инженерлік графикадағы негізгі ЖИ бағыттары, олардың қолдану аймақтары және артықшылықтары көрсетілген. Инженерлік графикадағы ЖИ технологиялары жобалауды, сызбаларды өңдеуді және сапаны бақылауды едәуір жақсартады, олардың басты артықшылықтары:

- **Автоматтандыру:** Қолмен жасалатын жұмыстарды азайтып, уақыт үнемдейді.
- **Дәлдік пен сапа:** Қателіктерді алдын ала анықтау және стандарттарға сәйкестікті бақылау мүмкіндігі.
- **Креативтілік:** Генеративті ЖИ жаңа дизайн және 3D модельдер құруға мүмкіндік береді.
- **Интеграция:** CAD және басқа инженерлік бағдарламалармен үйлесімділікте жұмыс істейді.

Болашақта ЖИ инженерлік графикада негізгі құралдардың біріне айналып, жобалау процесін жылдам, дәл және креативті етеді. Бұл әсіресе инженерлерге, дизайнерлерге және техникалық мамандарға жобалау сапасын арттыруға және жұмыс уақытын қысқартуға мүмкіндік береді.

Инженерлік графика пәннің қолданбалы маңыздылығы мынада: ол техника тілін - сызба тілін - игеруге, сызбалар жасауға және оларды еркін оқуға үйретеді. Инженерлік графика болашақ инженерді арнаулы пәндерді оқып меңгеруге, техникалық шығармашылыққа дайындайды. Білім алушылар проекциялық сызбаның әдістерін; конструкторлық тетік бөлшектердің принциптерін, түйіндерін, механизм және машиналарды; сызбаға объектілердің кеңістіктегі кескін құрылысын түсіру әдістерін, стандарттау негізін, стандарт құрлымдарын, ажырайтын және ажырамайтын біріктірулерді, нормативті - техникалық құжаттарды, оларды қолдану мен өңдеу принциптерін меңгереді. Осыған орай, білім алушылар пән барысында инженерлік графиканың негізгі бөлімдері – проекциялық сызу, аксонометриялық бейнелеу, қималар мен тіліктер, стандарттар мен шартты белгілер бойынша теориялық білім алып, оларды практикалық тұрғыда қолдану арқылы инженерлік ойлау дағдыларын қалыптастырады (сурет 1).

Сурет 1. Инженерлік графика бөлімдері.

Берілген суреттегі инженерлік графиканың төрт негізгі бағыттарын жасанды интеллект (ЖИ) технологияларымен байланыстыра оқыту олардың функционалдық мүмкіндіктерін кеңейтіп, тиімділігін арттыратынын көрсетеді.

Проекциялық сызу негіздері. Кеңістіктегі объектіні жазықтықтарға проекциялау дәстүрлі түрде инженердің жоғары дәлдік пен зейінділігін талап ететін күрделі үдеріс болып табылады. Жасанды интеллект алгоритмдері бұл процесті автоматтандыруға мүмкіндік береді, яғни 3D модельдерден автоматты түрде план, фасад және бүйір көріністерді генерациялау жүзеге асады. Сонымен қатар, ЖИ жүйелері проекциялау кезіндегі геометриялық сәйкессіздіктерді анықтап, қателерді түзетуге көмектеседі. Бұл жобалау дәлдігін арттырып, уақыт шығынын азайтады.

Аксометриялық кескіндер. Жасанды интеллект негізіндегі 3D модельдеу құралдары объектілерді автоматты түрде кеңістіктік форматта құрастырып, олардың визуализациясын жақсартады. Генеративті модельдер арқылы объектінің бірнеше баламалы нұсқаларын құруға болады, бұл инженерлік шешімдерді таңдауды жеңілдетеді. Сонымен қатар, ЖИ технологиялары күрделі геометриялық құрылымдарды талдап, олардың оңтайлы пішіндерін ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл білім алушылардың кеңістіктік ойлау қабілетін дамытуда да тиімді құрал болып табылады.

Қималар мен тіліктер. Жасанды интеллект жүйелері күрделі бөлшектердің ішкі құрылымын автоматты түрде талдап, қажетті қималарды генерациялай алады. Бұл әсіресе көп компонентті техникалық жүйелерде маңызды. Сонымен қатар, ЖИ көмегімен жасырын ақауларды немесе конструкциялық сәйкессіздіктерді анықтауға болады. Нәтижесінде жобаның сапасы артып, өндірістік тәуекелдер азаяды.

Стандарттар мен шартты белгілер. Жасанды интеллект инженерлік құжаттаманы автоматты түрде стандарттарға сәйкестендіруде маңызды рөл атқарады. ЖИ жүйелері сызбалардағы өлшемдердің дұрыстығын, белгілеулердің сәйкестігін тексеріп, халықаралық стандарттарға сай келмейтін элементтерді анықтай алады. Бұл құжаттаманың сапасын арттырып, адам факторынан туындайтын қателіктерді төмендетеді.

Жалпы алғанда, инженерлік графиканың барлық бөлімдерінде жасанды интеллект технологияларын қолдану жобалау үдерісін автоматтандыруға,

дәлдігін арттыруға және уақыттық ресурстарды үнемдеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, білім беру саласында ЖИ құралдарын пайдалану студенттердің танымдық белсенділігін арттырып, олардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға оң әсер етеді.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект технологияларын инженерлік графикамен интеграциялау дәстүрлі әдістерді жетілдіріп, инженерлік жобалаудың сапалық жаңа деңгейге көтерілуін қамтамасыз етеді, бұл өз кезегінде заманауи талаптарға жауап беретін бәсекеге қабілетті мамандарды даярлаудың маңызды факторы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Рассел С., Норвиг П. Жасанды интеллект: заманауи тәсілдер. – Москва: Вильямс, 2021.
2. Гроф Ф. Инженерлік графика негіздері. – Алматы: Білім, 2019.
3. Шмидт Р. CAD жүйелері және жобалау. – Берлин: Springer, 2020.
4. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – MIT Press, 2016.
5. Autodesk. Generative Design in Engineering. – 2022.
6. ISO стандарттары: Инженерлік сызбалар. – Женева, 2021.

ӘОЖ 616.89-008.448

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ САБАҚТАРЫНДА ВИЗУАЛДЫ АРТЫҚ ЖҮКТЕМЕ ЖАҒДАЙЫНДА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ҚАБЫЛДАУДЫ ДАМУЫ: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Айдарханова С.Т., Сагимбаев А.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ақпараттық қоғам жағдайында цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы адамның визуалды тәжірибесін түбегейлі өзгеруіне жол ашты. Өлеуметтік желілер, қысқа форматтағы бейнелер және түрлі визуалды платформалар ақпараттың көлемін арттырып қана қоймай, оны қабылдау жылдамдығын да күшейтті. Нәтижесінде адамның қабылдау жүйесіне түсетін жүктеме артып, «визуалды артық жүктеме» феномені қалыптасты. Бұл құбылыс әсіресе жасөспірімдер арасында айқын байқалады, себебі олардың қабылдау жүйесі әлі де қалыптасу үстінде. Цифрлық ортада адамның көру аймағына бір мезгілде көптеген визуалды стимулдардың түсуі оның когнитивтік жүйесіне айтарлықтай жүктеме түсіреді. Бұл жағдай ғылыми әдебиеттерде «визуалды артық жүктеме» феномені ретінде қарастырылады. Аталған құбылыс адамның назарын тұрақсыздандырып, ақпаратты терең өңдеу мүмкіндігін шектейді. Соның салдарынан қабылдау үстірт сипат алып, визуалды бейнелердің мазмұндық және көркемдік ерекшеліктері толыққанды игерілмейді. Қазіргі зерттеулер көрсеткендей, визуалды артық жүктеме тек танымдық процестерге

ғана емес, сонымен қатар адамның эмоциялық күйіне, эстетикалық сезіміне және көркемдік талғамына да әсер етеді. Визуалды ақпараттың шамадан тыс көп болуы эстетикалық әсердің әлсіреуіне, қабылдаудың қысқарып, жылдам реакция деңгейінде қалуына алып келеді. Мұндай жағдайда адамның көркем туындымен терең эмоционалдық байланыс орнату мүмкіндігі төмендейді.

Бұл мәселе әсіресе жасөспірімдер арасында өзекті болып табылады. Себебі жасөспірімдік кезең – қабылдау, ойлау және эмоциялық жүйелердің қарқынды қалыптасу кезеңі. Олар визуалды ақпаратқа аса сезімтал келеді және сыртқы стимулдарға тез бейімделеді. Қазіргі білім беру кеңістігінде бұл мәселені шешудің жаңа жолдары ретінде жасанды интеллект технологияларының мүмкіндіктері қарастырылуда. Жасанды интеллект визуалды ақпаратты талдау, іріктеу және құрылымдау арқылы оқу процесін оңтайландыруға мүмкіндік береді. Әсіресе бейнелеу өнері сабақтарында AI құралдары визуалды материалдарды оқушылардың когнитивтік ерекшеліктеріне бейімдеп, ақпаратты кезең-кезеңімен ұсынуға жағдай жасайды. Бұл визуалды артық жүктемені азайтып қана қоймай, эстетикалық қабылдауды тереңдетуге ықпал етеді. Осыған байланысты бейнелеу өнері сабақтарында визуалды артық жүктеме жағдайында эстетикалық қабылдауды дамыту мәселесін жасанды интеллект технологияларымен байланыстыра зерттеу қазіргі педагогика мен өнертану ғылымдарының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Бұл зерттеу визуалды қабылдаудың психологиялық ерекшеліктерін, цифрлық ортаның ықпалын және жасанды интеллекттің педагогикалық мүмкіндіктерін кешенді түрде қарастыруды талап етеді.

Визуалды артық жүктеме – адамның қабылдау жүйесіне түсетін визуалды ақпарат көлемінің оның когнитивтік мүмкіндіктерінен асып кетуімен сипатталатын күрделі психологиялық құбылыс. Бұл жағдай, ең алдымен, адамның жұмыс жадысының шектеулілігімен байланысты, өйткені адам бір уақытта тек шектеулі көлемдегі ақпаратты ғана тиімді өңдей алады. Визуалды стимулдардың шамадан тыс көп болуы ақпаратты іріктеу, өңдеу және түсіну процестерін қиындатады. Қазіргі зерттеулер бұл құбылыстың оқу процесіне және қабылдау сапасына тікелей әсер ететінін көрсетеді. Мысалы, Р. Вейганд және Т. Якобсен зерттеуінде жұмыс жадысының шамадан тыс жүктелуі эстетикалық тәжірибені төмендететіні дәлелденген. Яғни, адам ақпаратты өңдеуге көп когнитивтік ресурс жұмсаған сайын, оның көркемдік бейнені сезіну және бағалау қабілеті әлсірейді. Бұл эстетикалық қабылдаудың тек эмоциялық емес, сонымен қатар танымдық процестерге тәуелді екенін көрсетеді. Сонымен қатар, И. Дальстром-Хакки және әріптестері визуалды және дыбыстық алаңдатушы факторлардың оқушылардың назарын төмендетіп, оқу тапсырмаларын орындау сапасына кері әсер ететінін көрсетеді. Бұл жағдай визуалды артық жүктеменің тек теориялық емес, практикалық тұрғыда да білім беру сапасына әсер ететінін дәлелдейді. Визуалды артық жүктеме жағдайында адамның назар жүйесі маңызды және маңызды емес ақпаратты ажыратуда қиындыққа ұшырайды. Нәтижесінде қабылдау процесі фрагменттелген сипат алып, ақпарат толық әрі жүйелі түрде игерілмейді. Бұл, өз кезегінде, білімнің

үстірт қалыптасуына және ұзақ мерзімді есте сақтаудың төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Қосымша зерттеулерде Д. Бедер, М. Пеловски және Ч. Имамоглу визуалды күрделілік деңгейінің артуы когнитивтік жүктемені күшейтіп, эстетикалық қабылдауға кері әсер ететінін анықтаған. Бұл жағдай визуалды артық жүктеменің тек ақпарат көлемімен ғана емес, оның құрылымдық күрделілігімен де байланысты екенін көрсетеді. Сондай-ақ цифрлық ортада визуалды ақпараттың үздіксіз және жылдам берілуі адамның зейінін тұрақты бір объектіге шоғырландыру қабілетін әлсіретеді. Нәтижесінде «жылдам қарау» (rapid viewing) дағдысы қалыптасып, терең талдау мен ұзақ бақылау дағдылары екінші орынға ығысады. Бұл әсіресе білім беру контекстінде, соның ішінде бейнелеу өнері сабақтарында, маңызды мәселе болып табылады. Осылайша, визуалды артық жүктеме – тек ақпараттың көптігі ғана емес, сонымен қатар оның берілу жылдамдығы, құрылымдық күрделілігі және адамның когнитивтік ерекшеліктерімен тығыз байланысты көпқырлы құбылыс. Оны ескеру білім беру процесін тиімді ұйымдастырудың маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Эстетикалық қабылдау – адамның көркем объектіні эмоциялық және танымдық тұрғыда қабылдап, бағалау қабілеті. Бұл процесс тек көру актісімен шектелмейді, ол күрделі психологиялық құрылым ретінде ойлау, сезіну, интерпретациялау және мағыналандыру әрекеттерін қамтиды. Эстетикалық қабылдау барысында адам тек сыртқы форманы ғана емес, сонымен қатар бейненің мазмұнын, идеясын және эмоционалдық әсерін де түсінуге ұмтылады. Ғылыми тұрғыда эстетикалық қабылдау көпдеңгейлі процесс ретінде қарастырылады. Алғашқы деңгейде адам визуалды бейненің формалық элементтерін (түстер, сызықтар, композиция) қабылдайды, ал кейінгі деңгейде оларды мағыналық және эмоциялық тұрғыда талдайды. Осы тұрғыдан алғанда эстетикалық қабылдау зейін, ес, қиял және ойлау сияқты когнитивтік процестермен тығыз байланысты.

Зерттеулер көрсеткендей, эстетикалық қабылдаудың сапасы тікелей назар тұрақтылығына тәуелді. Мысалы, В. Чен, Р. Руань, В. Дэн және Ц. Гао жүргізген зерттеу эстетикалық бағалау процесінің визуалды назардың ұйымдасуымен байланысты екенін дәлелдейді. Егер адамның назары тұрақсыз немесе шашыраңқы болса, ол көркем объектіні толыққанды қабылдай алмайды, нәтижесінде эстетикалық бағалау үстірт сипатта қалыптасады. Сонымен қатар, эстетикалық қабылдауға визуалды объектінің күрделілік деңгейі де әсер етеді. Д. Бедер, М. Пеловски және Ч. Имамоглу зерттеуінде визуалды құрылымның күрделенуі қабылдау процесін қиындатып, эстетикалық бағалаудың төмендеуіне алып келетіні анықталған. Бұл жағдай адамның когнитивтік ресурстары шектеулі болғандықтан, күрделі визуалды ақпаратты толық өңдеу мүмкіндігінің азаюымен түсіндіріледі. Эстетикалық қабылдаудың маңызды құрамдас бөлігі – эмоциялық реакция. Көркем туынды адамның ішкі сезіміне әсер етіп, белгілі бір эмоциялық күй тудырады. Алайда когнитивтік жүктеме артқан жағдайда бұл эмоциялық әсер әлсіреуі мүмкін. Яғни, адам ақпаратты

түсінуге көп күш жұмсаған сайын, оның эстетикалық әсерді сезіну деңгейі төмендейді.

Сонымен бірге, қазіргі цифрлық орта эстетикалық қабылдаудың сипатын өзгертуде. Жылдам ауысатын визуалды бейнелер адамның «жылдам көру» дағдысын қалыптастырып, терең және баяу қабылдау қабілетін әлсіретеді. Нәтижесінде көркем туындыны ұзақ уақыт бақылау, оны талдау және интерпретациялау дағдылары жеткілікті деңгейде дамымай қалады. Осылайша, эстетикалық қабылдау – когнитивтік және эмоциялық процестердің өзара әрекетіне негізделген күрделі құбылыс. Оның сапасы назар тұрақтылығына, визуалды ақпараттың күрделілігіне және адамның когнитивтік жүктеме деңгейіне тікелей тәуелді. Сондықтан визуалды артық жүктеме жағдайында эстетикалық қабылдаудың әлсіреуі заңды құбылыс болып табылады.

Жасанды интеллекттің білім беру процесіне ықпалы қазіргі педагогика ғылымында кеңінен зерттеліп жатқан өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл бағытта зерттеу жүргізген ғалымдардың қатарында Роуз Лакин (Rose Luckin) ерекше орын алады. Оның еңбектерінде жасанды интеллекттің негізгі артықшылығы білім алушылардың когнитивтік ерекшеліктерін ескере отырып, оқу процесін жекелендіру мүмкіндігімен түсіндіріледі. Ғалымның пікірінше, дәстүрлі оқыту жүйесінде барлық білім алушыларға бірдей көлемде және бірдей құрылымда ақпарат ұсынылады, бұл кейбір жағдайларда когнитивтік артық жүктемеге әкеледі. Ал жасанды интеллект технологиялары әрбір оқушының қабылдау жылдамдығын, назар тұрақтылығын және ақпаратты өңдеу қабілетін талдау арқылы оқу материалын тиімді бейімдеуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл бейнелеу өнері сабақтарында ерекше маңызға ие, себебі эстетикалық қабылдау тек көру актісімен шектелмей, күрделі когнитивтік және эмоциялық процестердің өзара байланысына негізделеді. Егер оқушының когнитивтік ресурстары визуалды ақпаратты өңдеуге шамадан тыс жұмсалса, онда оның көркем туындыны терең түсіну және сезіну қабілеті төмендейді. Осы тұрғыдан алғанда, Р. Лакин жасанды интеллектті когнитивтік жүктемені реттеуші тиімді құрал ретінде қарастырады. Жасанды интеллект жүйелері визуалды ақпаратты іріктеп, оны кезең-кезеңімен ұсыну арқылы білім алушының назарын маңызды элементтерге бағыттайды. Нәтижесінде қабылдау процесі жүйеленіп, көркем бейненің құрылымдық және мазмұндық ерекшеліктерін тереңірек түсінуге жағдай жасалады. Сонымен қатар, жасанды интеллект оқушылардың белсенді танымдық әрекетін күшейтіп, оларды тек ақпаратты қабылдаушы емес, оны талдаушы және интерпретациялаушы субъект ретінде қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл эстетикалық қабылдаудың сапасын арттырып, көркемдік ойлау мен визуалды мәдениеттің дамуына оң әсер етеді. Дегенмен, ғалым жасанды интеллекттің мүмкіндіктерін бағалай отырып, эстетикалық қабылдаудың эмоциялық және субъективтік қырлары толықтай цифрландырылмайтынын атап өтеді. Сондықтан жасанды интеллект адам тәжірибесін алмастырмай, оны толықтыратын педагогикалық құрал ретінде қарастырылуы тиіс.

Осылайша, Р. Лакин еңбектеріне сүйене отырып, жасанды интеллект визуалды артық жүктеме жағдайында эстетикалық қабылдауды дамытуда маңызды рөл атқаратынын байқауға болады. Ол оқу материалын жекелендіру, когнитивтік жүктемені азайту және қабылдау процесін құрылымдау арқылы білім алушылардың көркем туындыларды терең әрі саналы қабылдауына мүмкіндік береді. Аталған мәселені шешу үшін педагогикалық процесті қайта ұйымдастыру қажеттілігі туындайды. Ең алдымен, оқу материалын визуалды тұрғыда шамадан тыс күрделендірмеу, яғни визуалды ақпаратты іріктеу және жүйелеу маңызды. Сонымен қатар, сабақ барысында «баяу қарау» әдісін қолдану арқылы оқушылардың бір көркем объектіге ұзақ уақыт назар аудару дағдыларын дамыту қажет. Бұл эстетикалық қабылдаудың тереңдігін арттыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, көркем талдау мәдениетін қалыптастыру – негізгі бағыттардың бірі. Оқушыларды тек көруге емес, талдауға, салыстыруға және интерпретация жасауға үйрету арқылы олардың эстетикалық қабылдауын сапалы деңгейге көтеруге болады. Визуалды органы саналы түрде ұйымдастыру, яғни сапалы әрі мазмұнды визуалды материалдарды таңдау да маңызды рөл атқарады. Визуалды артық жүктеме мен цифрлық ортаның әсерін ескере отырып ұйымдастырылған педагогикалық тәсілдер жасөспірімдердің эстетикалық қабылдауын дамытуға және олардың көркемдік талғамын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Визуалды артық жүктеме жағдайында эстетикалық қабылдауды дамыту үшін келесі әдістер ұсынылады: Визуалды минимализм – сабақта артық визуалды элементтерді шектеу. Ақпаратты дозалау – материалды кезең-кезеңімен ұсыну. “Slow looking” әдісі – бір көркем туындыны ұзақ уақыт талдау. Көркем талдау дағдыларын дамыту – сұрақ қою, салыстыру, интерпретация. Визуалды орта сапасын бақылау – мазмұнды және эстетикалық құнды материалдарды таңдау. Ye, Li және Zhang зерттеуінде эстетикалық білім беру оқушылардың психологиялық жағдайына оң әсер ететіні көрсетілген, бұл ұсыныстардың тиімділігін дәлелдейді.

Қорытындылай келе, визуалды артық жүктеме қазіргі білім беру жүйесінде маңызды мәселе болып табылады. Ол жасөспірімдердің эстетикалық қабылдауына кері әсер етіп, олардың көркемдік талғамының қалыптасуын қиындатады. Сондықтан бейнелеу өнері сабақтарында визуалды ақпаратты тиімді ұйымдастыру, когнитивтік жүктемені азайту және эстетикалық қабылдауды дамытуға бағытталған әдістерді қолдану аса маңызды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Weigand, R., Jacobsen, T. Working memory load and aesthetic experience: Effects in everyday life. – London, 2021.
2. Luckin, R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. – London: UCL Institute of Education Press, 2018.
3. Chen, W., Ruan, R., Deng, W., Gao, J. Visual attention and thinking styles influencing aesthetic perception. – New York, 2023.

4. 4.Dahlstrom-Hakki, I., et al. Effects of visual and auditory distractors on learners in virtual environments. – Berlin, 2024.
5. 5.Beder, D., Pelowski, M., İmamoğlu, Ç. Visual complexity and gestalt principles in aesthetic evaluation. – Paris, 2024.
6. 6.Quan, W., Yu, M., Zhao, J. Digital aesthetic fatigue: Visual overload in art education. – Singapore, 2025.

УДК: 37.013- 004.8-7.05

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПОДГОТОВКЕ ГРАФИЧЕСКИХ ДИЗАЙНЕРОВ

Айдын ЗОР

Университет Акдениз. Анталия, Турция.

Кургамбеков М.С., Касенова К.Б.

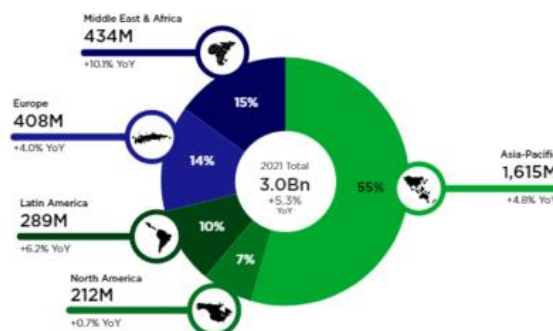
Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова

Аннотация: В статье рассматривается роль академического образования в сфере дизайна цифровых игр. Автор анализирует игру не просто как продукт индустрии развлечений, а как сложный синтез искусства, технологий и психологии. Особое внимание уделяется необходимости междисциплинарного подхода в обучении будущих специалистов.

Ключевые слова: цифровые игры, образование в области дизайна игр, дизайн визуальных коммуникаций, цифровое искусство и технологии.

Мир цифровых игр стремительно растет с каждым днем. Цифровые игры — это не просто развлечение, это нечто большее. Они включают в себя не только воображение или простое программирование, но и вобрали в себя множество технологических и художественных достижений.

Игра является фундаментальным феноменом, присутствующим в человеческой жизнедеятельности с глубокой древности. В частности, прототипы современных нард фиксируются в Персидской цивилизации еще в III тысячелетии до н. э. Исторически игра занимала центральное место в социальном взаимодействии, выступая с античных времен в качестве инструмента досуга, обучения, социализации и интеграции общества.

Согласно данным, представленным в отчете **Global Games Market Report** аналитической компании **Newzoo** за 2025 год, число пользователей цифровых игр в мире достигло 3 миллиардов человек.

По прошествии тысячелетий игровые формы диверсифицировались и трансформировались под влиянием технологического прогресса. С появлением компьютеров игры переместились в электронное пространство, а развитие интернет-технологий обеспечило возможность их функционирования в онлайн-формате». В 1930-х годах в США получили распространение механизмы типа “пинбол” (Tilt), работавшие при помощи рычажного управления. Во многих исторических исследованиях именно пинбол признается отправной точкой в генезисе компьютерных игр.

В отличие от пинбола, рассчитанного на одного пользователя, в 1958 году была представлена игра “**Tennis for Two**” — первый проект, реализовавший возможность соревновательного игрового процесса для двух участников одновременно. Игра под названием “**Tennis for Two**”, являющаяся первым образцом видеоигр, представляла собой элементарную симуляцию тенниса, созданную для функционирования на базе аналоговой вычислительной машины.

В 1967 году была разработана игровая приставка, подключаемая к телевизионному приемнику. Данная система, получившая название “**Brown Box**”, включала в себя инновационное устройство — световое ружье, которое обеспечивало интерактивное взаимодействие путем передачи световых импульсов на экран телевизора.

Спустя несколько лет после появления первой интерактивной игры начался стремительный рост популярности электронных развлечений. В 1975 году внедрение внешних игровых консолей, адаптированных для работы с телевизионными приемниками, способствовало популяризации электронных игр среди массового потребителя.

Выпуск игры **Pac-Man** японской компанией **Namco** ознаменовал собой поворотный момент в индустрии. В данном проекте была реализована механика полного контроля над перемещением персонажа, что позволило пользователям самостоятельно определять траекторию движения в игровом пространстве.

Игра **Super Mario Bros**, представленная в 1985 году, расширила возможности игрового процесса: персонаж под управлением пользователя получил функционал активного перемещения (вправо и влево), бега, прыжков,

а также возможность проведения атак с помощью “огненных шаров”. В 1989 году корпорация **Nintendo** представила портативную систему **Game Boy**. Став фактически первым массовым образцом мобильного гейминга, данная консоль достигла внушительного коммерческого успеха: в течение 12 лет объем ее продаж составил 155 миллионов единиц.

Вплоть до начала 1990-х годов игровая индустрия базировалась на двухмерных технологиях. Качественный скачок произошел с разработкой трехмерных игровых движков, ознаменовавших начало нового этапа развития. Релиз игры **Wolfenstein** от компании **ID Software** в 1992 году, ставшей первым полноценным трехмерным проектом, открыл новую эру в истории компьютерных игр.

«В проекте **Wolfenstein**, определяемом как “коридорный шутер”, впервые были применены принципы построения визуальной сцены с использованием линейной перспективы и обзора от первого лица (first-person view), что обеспечило новый уровень погружения пользователя.

В рамках эволюционного процесса, длящегося по настоящее время, было представлено седьмое поколение игровых систем. Данные консоли не только качественно модернизировали игровой процесс, но и трансформировали видеоигры в полноценный инструмент мультимедийного досуга и межличностной коммуникации.

«В рамках эволюционного процесса, охватывающего современный этап развития технологий, было представлено седьмое поколение игровых систем. Данные консоли не только обеспечили качественный скачок в игровом процессе, но и способствовали трансформации видеоигр в комплексный инструмент мультимедийного досуга и межличностного взаимодействия.

Требуется разработка стратегий по созданию в вузах академических направлений в области дизайна цифровых игр при одновременной поддержке специалистов и разработчиков, действующих в частном секторе. Профессиональная подготовка молодых казахстанских кадров в рамках университетских программ станет залогом достижения значительных результатов в индустрии в долгосрочной перспективе.

Подводя итог, можно утверждать, что цифровая игровая индустрия прошла стремительный путь эволюции — от простейших механических систем и аналоговых симуляций до сложных мультимедийных платформ седьмого поколения и современных онлайн-пространств. Технологический прогресс не только изменил форму досуга, но и превратил видеоигры в мощный инструмент коммуникации и графического искусства. Для успешной интеграции в этот глобальный рынок крайне важно развитие образовательной базы. Создание специализированных кафедр игрового дизайна в университетах и поддержка частных разработчиков позволят сформировать кадровый потенциал из числа талантливой молодежи Казахстана. Это станет фундаментом для технологического суверенитета и культурного успеха страны в международном цифровом пространстве.

Список использованной литературы:

1. Шелл Д. Искусство геймдизайна. — Эта книга считается «библией» индустрии. Она описывает более 100 «призм» (вопросов), через которые дизайнер должен смотреть на свой проект.
2. Костер Р. Разработка игр: теория фана. — Анализирует когнитивные аспекты обучения через игру и объясняет, почему скука — это главный враг геймдизайнера.
3. Хейзинга Й. Homo Ludens (Человек играющий). — Классический философский труд о роли игры в развитии человеческой цивилизации и культуры.

ӘӨЖ 728:004

ТҰРҒЫН ҮЙ КЕШЕНДЕРІНІҢ СӘУЛЕТТІК ЖОБАЛАНУЫНДАҒЫ ТҰРАҚТЫ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

Аймағанбетов М.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Сұлтанова Д.

Мирзо Ұлықбек атындағы Самарқанд мемлекеттік сәулет және құрылыс университеті

Аңдатпа

Бұл мақалада тұрақты даму стратегиялары мен цифрлық технологияларды интеграциялауға негізделген тұрғын үй кешендерін сәулеттік жобалауға қатысты заманауи ғылыми тәсілдер қарастырылады. Жетекші зерттеушілер ұсынған негізгі теориялық тұжырымдамалар ақпараттық ғимараттарды модельдеу (BIM), виртуалды шынайылық (VR) және модельдеу платформаларын енгізудің практикалық мысалдарымен қатар талданады. Цифрландырудың қалалық орта сапасына және сәулеттік шешімдердің тұрақтылығына әсеріне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер

Сәулеттік жобалау; тұрғын үй кешендері; тұрақты даму; цифрландыру; BIM; VR; урбанистика; мәдени интеграция; климаттық жағдайлар; жаһандық стратегиялар.

Кіріспе

Тұрғын үй кешендерінің заманауи архитектуралық дизайны көптеген пәндердің, соның ішінде урбанистика, экология, цифрлық технологиялар және әлеуметтанудың қиылысында орналасқан. Бұл тақырыптың өзектілігі сәулет тәжірибесін тез өзгертін қалалық ортаға, демографиялық өзгерістерге және өсіп келе жатқан экологиялық проблемаларға бейімдеу қажеттілігінен туындайды.

Тұрғын үй кешендері енді тек тұрғын үй кеңістігі ғана емес, сонымен қатар өмір сүру сапасына, тұрақтылыққа және мәдени бірегейлікке әсер ететін қалалық экожүйелердің ажырамас бөлігі болып табылады. Сондықтан тұрғын үй кешенін жобалаудың ғылыми талдауы қазіргі урбанизмнің көп факторлы табиғатын шешуге қабілетті әмбебап және бейімделгіш әдістемелерді әзірлеу қажеттілігімен негізделген.

Саламаның (2021) пікірінше, тұрғын үй архитектурасы тек физикалық параметрлерді ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірді қалыптастыратын әлеуметтік сценарийлерді де ескеруі керек: "Тұрғын үй кешендері жай ғана тұрғын үй емес, өзара әрекеттесу кеңістігіне айналуға, бұл қайта қарауды қажет етеді. дизайн парадигмалары" [1].

Жаһандық қалалық өсу жағдайында, әсіресе дамушы елдерде—жоғары сапалы тұрғын үй тапшылығы айқын болды, бұл ғылыми негізделген жобалау тәсілдеріне сұранысты күшейтті. Чжан мен Ванг (2022) "цифрлық платформалар мен тұрақты шешімдерді архитектуралық дизайнға біріктіру қалалық өмір сүру сапасын жақсартудың негізгі факторына айналғанын" атап көрсетеді [2].

Сонымен қатар, архитектуралық дизайн климаттық және экологиялық мәселелерді ескеруі керек. Гаффарианхосейни және басқалар. (2020) "тұрақты дизайн стратегиялары сәулет тәжірибесінің, әсіресе тұрғын үй кешендері контекстінде таптырмас құрамдас бөлігіне айналды" деп тұжырымдайды [3].

Осылайша, тұрғын үй кешендерінің сәулеттік дизайнын ғылыми зерттеудің өзектілігі: 1) пәнаралық әдістемелерді әзірлеу; 2) адаптивті дизайн шешімдерін жасау; 3) сәулеттік орта арқылы өмір сүру сапасын жақсарту қажеттілігінде жатыр.

Теориялық Негіз

Тұрақты дизайн тұрғысынды Гаффарианхосейни және басқа ғалымдар (2020) өмірлік циклді бағалауды, пассивті және белсенді жүйелерді және тұрақты тәжірибелерді стандарттауды қамтитын көп деңгейлі тәсілді ұсынады [3]. Цифрландыру: BIM, VR және параметрлік модельдеу дизайн шешімдерін оңтайландырудың маңызды құралына айналды. Әлеуметтік-мәдени аспектілер: Сәулет жердің өзіндік ерекшелігін қалыптастыратын мәдени код ретінде түсіндіріледі.

Заманауи зерттеулер

1 . Сәулеттік Дизайндағы Жасанды Интеллект

Li, Y., Chen, H., Yu, P., және Yang, L. (2025) «A Review of Artificial Intelligence in Enhancing Architectural Design Efficiency» (Сәулеттік жобалау тиімділігін арттырудағы жасанды интеллектке шолу) мақаласы Applied Sciences журналының 15-ші томының 3-ші санында (DOI: 10.3390/app15031476) жарық көрген зерттеу болып табылады. Ли және оның әріптестері (2025) "жасанды интеллект деректерді талдауды автоматтандыру және оңтайландырылған шешімдерді ұсыну арқылы архитектуралық дизайнның тиімділігін айтарлықтай арттыра алады." [4]. Әдістеме: сәулеттік сценарийлерді модельдеу үшін Үлкен деректерді талдау және генеративті жобалау алгоритмдері қолданылды.

Нәтижелер: Жасанды Интелектті енгізу жобалау уақытын 20-30% - ға қысқартты, орналасу мен қасбеттің бірнеше нұсқаларын автоматты түрде жасауға мүмкіндік берді және энергия тиімділігін болжауды жақсартты. ЖИ-ді дұрыс бағыттау мен реттеу арқылы құрылыс саласында инновациялар мен прогреске қол жеткізуге болады.

Маңыздылығы: бұл тұжырымдар климаттық және әлеуметтік факторлар бейімделу шешімдерін қажет ететін Қазақстан мен Өзбекстандағы сәулет тәжірибесінің перспективалы перспективаларын ашады.

2. Сәулеттік білім беруді цифрландыру

Дженк пен Селчук (2025) "сәулеттік білім берудегі цифрландыру болашақ сәулетшілер арасында тұрақтылыққа бағытталған ойлауға ықпал етеді" деген пікір білдіреді. [5]. Әдістеме: Түркия мен Еуропадағы сәулет өнері студенттерінің сауалнамаларымен қатар Scopus және Web Of Science басылымдарына библиометриялық талдау жүргізілді. Авторлар Scopus және Web of Science халықаралық дерекқорларында индекстелген 2007-2024 жылдар аралығындағы 100 мақаланы талдаған. Зерттеу барысында Biblioshiny, VOSviewer және SankeyMatic бағдарламалары арқылы библиометриялық талдау мен деректерді визуализациялау (ғылыми картография) жасалды. Зерттеу барысында соңғы жылдары сәулеттік білім берудегі ең өзекті цифрлық бағыттар анықталды: BIM (Building Information Modeling) – ғимараттарды ақпараттық модельдеу, симуляция және цифрлық өндіріс (simulation and digital fabrication), AR-VR технологиялары (толықтырылған және виртуалды шындық), Жасанды интеллект (Artificial Intelligence).

Нәтижелер: BIM, VR және цифрлық тренажерларды біріктіру сыни тұрғыдан ойлауды және тұрақтылық туралы хабардарлықты арттырды. Маңыздылығы: бұл әсіресе Қазақстан мен Өзбекстан үшін өзекті, мұнда сәулет мектептері мамандарды жаһандық цифрлық трансформацияға дайындау үшін цифрлық студия тәжірибесін біртіндеп енгізуде.

3. Қалалық тұрғын үйді қалпына келтіру

Chin, C. P., Alias, A., Alkharabsheh, O. H. (2025). Discover Sustainability, 6, 1050. DOI: 10.1007/s43621-025-01923-1) тұрақты қалалық даму үшін тұрғын үйді жаңғырту стратегиялары: жүйелік әдеби шолуында "қалалық тұрғын үйді қалпына келтіруде стратегияларды, тұрақтылықты, инклюзивтілікті және бейімделуді біріктіруі керек" деп ой білдіреді. [6]. Бұл ғылыми мақала PRISMA әдістемесін қолдана отырып, қалалық тұрғын үйлерді жаңартудың қазіргі жай-күйін, қаржылық және әлеуметтік кедергілерін зерттейді. Зерттеу тұрақты даму үшін қоғамдастыққа негізделген бастамаларды, жасыл инфрақұрылымды және инклюзивті тұрғын үй стратегияларын ұсынады. Тұрғын үй регенерациясының тиімділігін арттыру мақсатында мемлекеттік-жекеменшік серіктестік пен бейімделіп қайта пайдалану тәсілдері қарастырылған.

Әдістеме Еуропадағы, Азиядағы және латын Америкасындағы тұрғын үйді қалпына келтіруге бағытталған 200-ден астам жарияланымдарға жүйелі шолу.

Нәтижелер: Үш негізгі өлшем анықталды: 1) тұрақтылық: энергияны үнемдейтін технологиялар және жасыл инфрақұрылым; 2) инклюзивтілік:

әртүрлі әлеуметтік топтар үшін қолжетімді баспана; 3) бейімделу: демографиялық өзгерістерге бағытталған икемді макеттер.

Маңыздылығы: Бұл тұжырымдар тұрғын үй тапшылығы мен тұрғын үй қорының қартаюы жиі кездесетін Орталық Азияға қатысты.

Қалалық тұрғын үйді қалпына келтіру: халықаралық тәжірибе

Адаптивті қайта пайдалануды, қайта құруды және табиғатқа негізделген шешімдерді қамтитын қалалық Тұрғын Үйді Қалпына келтіру (UR) қарқынды урбанизация, климаттың өзгеруі және табиғи апаттардың күшеюі жағдайында тұрақты және тұрақты қалаларды дамытуда шешуші рөл атқарады. Баттисти және басқалар (2023) "UNH тұрақты қалалар мен қауымдастықтардың Тұрақты Дамуының 11-Мақсатына жетудің маңызды құралы болып табылады" деп тұжырымдайды.[7].

Біріккен Ұлттар ұйымының болжамына сәйкес, 2050 жылға қарай әлемдегі қала халқының саны шамамен 2,5 миллиард адамға артады, бұл тұрақты тұрғын үй шешімдеріне сұранысты арттырады. Бұл мәселені шешу жаңартылатын энергия жүйелерін, тұрақты материалдарды және қала құрылысының озық стратегияларын біріктіруді талап етеді [8].

Адджиротуту және басқалар. (2024) жаңартылатын энергия көздерін, инновациялық материалдарды және озық инженерлік технологияларды пайдалану тұрғын үй жобаларының тұрақтылығын, беріктігін және экологиялық көрсеткіштерін арттыратынын көрсетіңіз. [9].

Қалалық регенерация мен қалалық жаңаруды ажырата білу керек. Ляо мен Лю (2022) регенерация жан-жақты әлеуметтік, экономикалық және физикалық өзгерістерді қамтитынын, ал жаңару ең алдымен физикалық жаңартуларға бағытталғанын түсіндіреді [10]. Қалаларды қалпына келтіру бастамалары БҰҰ-ның 9, 11 және 13 Тұрақты Даму Мақсаттарына сәйкес келеді, бірақ көбінесе саясаттың сәйкес келмейтін шеңберлерін, әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктерді және мәдени және басқару факторларына жеткіліксіз назар аударуды қоса алғанда, іске асыру мәселелеріне тап болады [11].

1-кесте. Қалалық регенерация мен қалалық жаңартуды салыстыру

Критерий	Қалалық регенерация (Urban Regeneration)	Қалалық жаңарту (Urban Renewal)
Анықтама	Әлеуметтік, экономикалық және физикалық ортаның кешенді трансформациясы [10]	Ғимараттарды физикалық жақсартуға және қайта құруға бағытталған [10]
Интервенция масштабы	Кең ауқым: аудандарды, қауымдастықтарды және инфрақұрылымдық жүйелерді қамтиды	Шектеулі ауқым: жеке ғимараттар немесе нақты қалалық блоктар
Мақсаттары	Тұрақтылық, инклюзивтілік, әлеуметтік интеграция және экономикалық даму	Құрылыс нысандарының физикалық жағдайын жақсарту
Құралдар мен тәсілдер	Жасыл инфрақұрылым, тұрақты тұрғын үй, қауымдастықты тарту, интеграцияланған жоспарлау	Ғимараттарды жөндеу, қайта құру және жаңғырту

	тәсілдері	
SDGs-пен сәйкестік	БҰҰ Тұрақты даму мақсаттарымен (SDG) №9, 11 және 13 мақсаттарына күшті сәйкестік	SDG №11-мен ішінара сәйкестік
Іске асыру қиындықтары	Әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктер, әлсіз саяси-құқықтық негіздер және мәдени кедергілер	Интеграцияланған тәсілдің болмауы және шектеулі кеңістіктік әсер
Мысалдар	Самарқандтағы тұрғын аудандарды регенерациялау; Еуропадағы “Eco-Village” жобалары	Ташкент пен Алматыдағы жеке ғимараттарды жаңарту

2-кесте. Заманауи зерттеулердің салыстырмалы талдауы

Автор / Жыл	Негізгі бағыты	Әдіснама	Негізгі нәтижелер	Тұрғын үй сәулетіне өзектілігі
Li және т.б. (2025)	Сәулеттегі жасанды интеллект және машиналық оқыту	Үлкен деректерді талдау; генеративті жобалау алгоритмдері	Жобалау үдерістерін автоматтандыру; жобалау уақытын қысқарту; энергия тиімділігін болжау	Сәулеттік жобалық шешімдерді оңтайландыру; климатқа бейімделген BIM-ді бейімдеу
Cenk & Selçuk (2025)	Сәулеттік білім беруді цифрландыру	Библиометриялық талдау; студенттер арасында сауалнамалар	BIM және VR-ды білімге интеграциялау; сыни және тұрақтылыққа бағытталған ойлауды күшейту	Тұрақты және цифрлық жобалау тәсілдерін жүзеге асыра алатын мамандарды даярлау
Chin және т.б. (2025)	Қалалық тұрғын үйді жаңғырту	Жүйелік әдебиет шолуы	Үш негізгі өлшемді анықтау: тұрақтылық, инклюзивтілік және бейімделгіштік	Тұрғын үй қорының жаңғыртылуы мен модернизациясын а стратегиялық негіз
Battisti және т.б. (2023)	Тұрғын үйді жаңғырту және SDG 11	Тұрақты даму бастамалары бойынша кейс-талдау	Қалалық регенерация SDG 11-ге жетудің негізгі құралы ретінде анықталды	Тұрғын үй сәулеті мен жаһандық тұрақтылық күн тәртібінің байланысын күшейтеді
Біріккен Ұлттар Ұйымы (2023)	Урбанизация және тұрғын үйге сұраныс	Демографиялық болжамдар және статистикалық талдау	2050 жылға қарай қалалық халық саны 2,5 миллиардқа	Тұрақты тұрғын үй және ұзақ мерзімді қалалық жоспарлаудың

			артады	өзектілігін көрсетеді
Ajirotutu және т.б. (2024)	Тұрғын үйге жаңартылатын энергияны енгізу	Инженерлік және технологиялық талдау	Жаңартылатын энергия мен заманауи материалдар тұрақтылық пен төзімділікті арттырады	Энергия тиімді тұрғын үй кешендерін жобалауға практикалық негіз
Liao & Liu (2022)	Қалалық регенерация мен жаңарту	Теориялық салыстырмалы талдау	Регенерация – кешенді трансформация; жаңарту – физикалық жақсарту	Қалалық және сәулеттік саясат үшін тұжырымдамалық айқындық береді
Smith (2021)	Интеграцияланған тұрғын үй регенерация стратегиялары	Саясат және кейс-талдау	Локалды интервенциялар тиімсіз, кешенді стратегиялар қажет	Тұрғын үй дамуының жүйелік және көпмасштабты тәсілдерінің қажеттілігін көрсетеді

Тұрақты және цифрлық тәсілдер архитектуралық дизайндағы жаңа парадигманы қалыптастырады. Олардың интеграциясы техникалық талаптарға сай ғана емес, сонымен қатар тұрақты, инклюзивті және сапалы қалалық ортаға ықпал ететін тұрғын үй кешендерін құруға мүмкіндік береді. Осылайша, қазіргі заманғы сәулет практикасы технологияның, білімнің және қалалық стратегияның қиылысында пайда болады, бұл тұрғын үйді жобалаудағы пәнаралық тәсілдердің қажеттілігін көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Salama, A. M. (2021). Кеңістіктік дизайн және қалалық трансформация. Routledge.
2. Zhang, Y., & Wang, L. (2022). Ақылды тұрғын үй және цифрлық урбанизм: жүйелік шолу. Cities, 120, 103456. DOI: 10.1016/j.cities.2021.103456.
3. Ghaffarianhoseini, A., Berardi, U., Dahlan, N. (2020). Сәулеттегі тұрақты жобалау стратегиялары: шолу. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 105, 109–122. DOI: 10.1016/j.rser.2019.109902.
4. Li, Y., Chen, H., Yu, P., Yang, L. (2025). Сәулеттік жобалау тиімділігін арттырудағы жасанды интеллектке шолу. Applied Sciences, 15(3). DOI: 10.3390/app15031476.
5. Cenk, Z. K., Selçuk, S. A. (2025). Тұрақтылық үшін сәулеттік білім беруді цифрландырудың ғылыми картографиясы. VITRUVIO – Сәулет технологиясы және тұрақтылық жөніндегі халықаралық журнал, 10(1). DOI: 10.4995/vitruvio-ijats.2025.22911.

ӘӨЖ 728:711

ТҰРҒЫН ҮЙ КЕШЕНДЕРІН ЖОБАЛАУДЫҢ ӨҢІРЛІК ЖӘНЕ ЖАҒАНДЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРЫ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аймағанбетов М.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Сұлтанова Д.

Мирзо Ұлықбек атындағы Самарқанд мемлекеттік сәулет-құрылыс
университеті

Андатпа

Бұл мақалада 2020–2025 жылдар аралығындағы тұрғын үй кешендерін жобалаудың өңірлік және жаһандық стратегияларына жан-жақты талдау жасалған. Онда қазақстандық және өзбекстандық ғалымдардың зерттеулері, сондай-ақ тұрақты және цифрлық жобалаудың халықаралық тәжірибелері қарастырылады. Мәдени интеграцияға, мұраны сақтауға, цифрландыруға және жаһандық тәсілдерді жергілікті жағдайларға бейімдеу мәселелеріне ерекше назар аударылған.

Түйін сөздер

Сәулеттік жобалау; тұрғын үй кешендері; тұрақты даму; цифрландыру; BIM; VR; урбанистика; мәдени интеграция; климаттық ерекшеліктер; жаһандық стратегиялар.

Заманауи тұрғын үй кешендері тек өмір сүру кеңістігі ғана емес, сонымен бірге қалалық экожүйенің ажырамас бөлігіне айналууда. UN-Habitat (2023) атап өткендей: «Тұрғын үйді оқшауланған нысан емес, тұрақты қалалық ортаның бір бөлігі ретінде қарастыру керек» [1]. Негізгі мәселе — жобалаудың әмбебап әдістемелерінің жоқтығында. Ғалымдар сәулет, урбанистика, социология және цифрлық технологияларды біріктіретін пәнаралық тәсілдің қажеттілігін алға тартады.

Талдау әдістемесі

Зерттеу барысында келесілер қолданылды: 1) Scopus және Web of Science (2020–2025) базаларында индекстелген басылымдарды салыстырмалы талдау; 2) Қазақстан, Өзбекстан, Еуропа және Азиядағы тұрғын үй кешендерінің кейстерін (тәжірибесін) зерттеу; 3) Стратегиялық құжаттарды (UN-Habitat, ДЭФ, ұлттық бағдарламалар) интерпретациялау.

Қазақстан: Сәулеттік ерекшеліктер

Қазақстанның тұрғын үй сәулеті жаңғыру мен ұлттық бірегейлікті сақтау арасындағы тепе-теңдікті көрсетеді. Ғалымдар елдің шұғыл континенттік климаты мен қарқынды урбанизациясы инновациялық, бірақ мәдени тұрғыдан сезімтал шешімдерді талап ететінін атап көрсетеді.

1. Климатқа бейімделу: Қатал қыс пен ыстық жаз жағдайында жоғары деңгейлі жылу оқшаулау, екі қабатты шынылар және энергия тиімді қасбеттер қажет. Қыста күн жылуын барынша алу және жазда қызып кетпеу үшін ғимараттарды әлем тараптарына бағыттау әдісі қолданылады.
2. Ұлттық бірегейлік: Қалиева (2020) «стандартты жобалаудан жеке жобалауға көшу BIM технологияларын енгізумен және тұрақтылыққа басымдық берумен қатар жүретінін» атап өтеді [2]. Қазақтың дәстүрлі мотивтерінен (геометриялық өрнектер, көшпенділер символдары) шабыт алған ою-өрнектер қасбеттер мен қоғамдық кеңістіктерге көбірек біріктірілуде.
3. Қалалық интеграция: Смағұлов (2022) заманауи тұрғын үй кешендерінің қала құрылымымен және табиғи ортамен үндесуге ұмтылатынын айтады [3]. Аралас функционалды нысандар (тұрғын үй + сауда + мектеп + демалыс) Алматы мен Астанада стандартқа айналууда [4].

Мысалдар: «Green Quarter» (Алматы) — жасыл шатырлар, күн панельдері және абаттандырылған аулалар; «Нұрлы Тау» (Алматы) — автокөліксіз аулалар және қауіпсіз ойын алаңдары; Астананың Есіл ауданында энергия тиімділігін оңтайландыру үшін BIM-модельдеу қолданылады.

Ерекшеліктері: 1. Шұғыл континенттік климат → жылу оқшаулау қажеттілігі; 2. Қасбеттік шешімдерде ұлттық ою-өрнектерді қолдану; 3. Аралас пайдалануды дамытуға басымдық беру.

Өзбекстан: Сәулеттік ерекшеліктер

Өзбекстанның тұрғын үй сәулеті мәдени мұраны біріктірумен және сейсмикалық әрі климаттық жағдайларға бейімделуімен ерекшеленеді.

1. Мәдени мұра: Рахматов (2021) былай дейді: «Қазіргі жобалауда дәстүрлі формаларға — айуан, күмбез, өрнектерге жүгіну артып келеді» [5]. Тарихи элементтер заманауи тұрғын үйлерде сақталып, бейімделуде.
2. Сейсмикалық төзімділік: Өзбекстан сейсмикалық белсенді аймақта орналасқандықтан, темірбетон қаңқалар, икемді іргетастар мен жеңіл материалдар қолдану талап етіледі. Ташкент пен Самарқандта құрылыс нормалары жер сілкінісіне төзімділікке баса назар аударады.
4. Климатқа бейімделу: Ыстық жазда табиғи желдетуге, көлеңкелі аулаларға және күйдірілген кірпіштен немесе балшықтан жасалған қалың қабырғаларға басымдық беріледі. Пассивті салқындату стратегиялары кеңінен қолданылады.
5. Цифрлық трансформация: Каримова (2023) «Tashkent City» жобасы BIM, VR және тұрақты шешімдерді енгізудің үлгісі екенін айтады [6].

Мысалдар: Самарқандтың тарихи кварталдарын қайта құру; «Tashkent City» — смарт-инфрақұрылым біріктірілген жоба; Бұхарадағы дәстүрлі айуандар мен күмбездерді заманауи ыңғайлылықпен ұштастырған жобалар.

Ерекшеліктері: 1. Ыстық климат → табиғи желдету және көлеңкелеу; 2. Тарихи-мәдени мұраны сақтау; 3. Дәстүрлі материалдарды заманауи технологиялармен ұштастыру.

Салыстырмалы түсініктер

Қазақстан ұлттық бірегейлік пен тұрақты дамуға, қатал климатқа бейімделуге назар аударады. Өзбекстан мәдени мұраны сақтау мен сейсмикалық төзімділікке, ыстық климатқа бейімделуге басымдық береді. Екі ел де жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып, жобалауды заманауи ету үшін цифрлық құралдарды (BIM, VR) қолдануда.

Жаһандық тәжірибе

Дүниежүзілік экономикалық форум (2024): «Болашақтың тұрғын үйі тұрақты, қолжетімді және цифрлық болуы тиіс» [7]. ArchDaily (2025): «Сәулет айналмалы экономикаға (circularity), биоматериалдарға және көміртегін азайтуға бет бұруда» [8]. Ohakawa және т.б. (2024): «ЖИ және машиналық оқыту қолжетімді тұрғын үй жобаларын оңтайландыруға мүмкіндік береді» [9].

Цифрлық жобалау циклінің схемасы

Тұжырымдама → BIM модель → Симуляция → Талдау → Түзету → Іске асыру

1-кесте. Климаттық ерекшеліктер және сәулеттік шешімдер

Аймақ	Климаттық жағдай	Сәулеттік ерекшелік	Мысалдар
Қазақстан	Қатал континенттік климат	Жылуоқшаулау, бағдарлау, ұлттық өрнек	Нұрлы Тау, Астана кешендері
Өзбекстан	Ыстық климат, сейсмикалық белсенділік	Айван, күмбез, табиғи желдету	Самарқанд, Tashkent City
Еуропа	Қоңыржай климат	LEED, BREEAM, экологиялық жобалау	Германия, Нидерланд
Азия	Халық тығыздығы жоғары	Параметрлік модельдеу, тік бақтар	Сингапур, Гонконг
АҚШ	Әртүрлі климаттық аймақтар	Бейімделгіш тұрғын үй, цифрландыру	Harvard JCHS жобалары

Тұрғын үй кешендерін жобалаудың болашақ бағыттары

1. Тұрғын үй кешендері үшін тұрақты даму көрсеткіштерін әзірлеу.
2.LEED және BREEAM сияқты қазіргі тұрақтылық жүйелері маңызды өлшемдер ұсынғанымен, олар көбіне жалпыланған және әртүрлі климаттық әрі мәдени жағдайлардағы тұрғын үй кешендерінің нақты қажеттіліктеріне толық бейімделмеген.

Жергілікті көрсеткіштер: Ғалымдардың пікірінше, тұрақтылық индикаторлары аймақтық ерекшеліктерді ескеруі тиіс. Мысалы, Қазақстанның күрт континенттік климатында жылуоқшаулау тиімділігі мен күн бағытына бағдарлау маңызды болса, Өзбекстанда сейсмикалық тұрақтылық пен пассивті салқындату стратегиялары маңыздырақ.Өмірлік циклді талдау (LCA): Болашақ зерттеулер материалдарды өндіруден бастап жоюға дейін бағалайтын LCA әдісін енгізуі керек. Бұл ұзақ мерзімді экологиялық тиімділікті қамтамасыз

етеді [10]. Әлеуметтік тұрақтылық: Көрсеткіштер тұрғындардың әл-ауқатын, инклюзивтілікті және қолжетімділікті де қамтуы тиіс. UN-Habitat (2023) ұйымы: «Тұрғын үй оқшауланған нысан емес, тұрақты қалалық ортаның бір бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс» деп атап көрсетеді [1].

2. Жобалық шешімдерді оңтайландыру үшін жасанды интеллект пен машиналық оқытуды енгізу

Жасанды интеллект (AI) және машиналық оқыту (ML) сәулет саласын түбегейлі өзгертуде. Олар болжамдық модельдеу мен генеративті жобалауды дамытуда.

Болжамдық модельдеу: AI ғимараттардың әртүрлі климаттық және демографиялық жағдайлардағы жұмысын модельдеп, жобалау тәуекелдерін азайта алады [11].

Генеративті жобалау: Машиналық оқыту алгоритмдері энергия тиімділігі, құны және тұрақтылығы жоғары бірнеше жобалық нұсқаларды автоматты түрде ұсына алады.

Мысал: Ohakawa және әріптестері (2024) AI негізіндегі құралдар жобалау уақытын қысқартып, тұрғын үйдің қолжетімділігін арттырғанын дәлелдеді [9]. Қазақстанда мұндай тәсілдер BIM модельдерін жергілікті климаттық деректерге бейімдеп, қасбеттердің бағытын және материал таңдауын оңтайландыруға мүмкіндік береді.

3. Сәулеттің тұрғындардың психоэмоционалдық жағдайына әсерін зерттеу

Сәулет адамның психикалық денсаулығына, әлеуметтік байланысына және өмір сапасына тікелей әсер етеді.

Стресті азайту: Табиғи жарыққа, желдетуге және жасыл аймақтарға қолжетімділік стресс деңгейін төмендетіп, әл-ауқатты жақсартады [11].

Әлеуметтік өзара әрекет: Аулалар, ойын алаңдары және ортақ кеңістіктер қоғамдастық байланыстарын нығайтады.

Смағұлов (2022): «Қазіргі тұрғын үй кешендері қалалық құрылыммен және табиғи ортамен интеграциялануға ұмтылады» [3].

Әдістемелер: Зерттеушілер сауалнамалар, VR симуляциялар және биометрикалық деректерді (жүрек соғысы, кортизол деңгейі) пайдаланады.

Мысал: Самарқандтағы тарихи қасбеттері сақталған қайта жаңарту жобалары тұрғындардың сәйкестік сезімі мен тиесілілік сезімін күшейтті [5].

Алматыдағы «Нұрлы Тау» кешеніндегі көліксіз аулалар балалар қауіпсіздігін арттырып, ата-аналардың қанағаттануын жоғарылатты.

4. BIM, VR және параметрлік модельдеуді біріктіретін гибриді жобалау модельдерін құру

Гибриді модельдер – сәулеттік жобалаудың болашағы. Олар нақты уақыт режимінде визуализация, талдау және бейімделу мүмкіндігін береді.

BIM (Building Information Modeling): Материалдар, шығындар және энергия тиімділігі туралы орталықтандырылған дерекқор қызметін атқарады [1].

VR (Virtual Reality): Тапсырыс берушілер мен тұрғындарға құрылыс басталмай тұрып кеңістікті аралап көруге мүмкіндік береді [6].

Параметрлік модельдеу:

Тығыздық, климат немесе мәдени өрнектер сияқты өзгермелі талаптарға сәйкес жобаларды алгоритмдік түрде бейімдейді [10]. Мысал: Tashkent City жобасы ауқымды қалалық жоспарлауда BIM және VR технологияларын біріктірді [6]. Сингапурда параметрлік модельдеу микроклиматқа жауап беретін тік бақтарды жобалауда қолданылады [10].

5. Интеграцияланған көзқарас

Бұл зерттеу бағыттары тұрғын үй сәулетінде жаңа парадигма қалыптастырады:

- Деректерге негізделген: AI және BIM болжамдық талдау береді;
- Адамға бағытталған: көрсеткіштер психоэмоционалдық әл-ауқатты қамтиды;
- Контекстке сезімтал: жобалар жергілікті климат пен мәдени болмысқа бейімделеді;
- Гибридті: цифрлық құралдарды біріктіру икемділік пен тұрақтылықты қамтамасыз етеді.

Қазақстан мен Өзбекстан тұрғын үй кешендерін жобалауда өзіндік ерекше стратегияларды көрсетеді: Қазақстан ұлттық ою-өрнектерді енгізу мен тұрақтылыққа мән береді, ал Өзбекстан мәдени мұраны сақтау мен цифрландыруға басымдық береді. Жаһандық тәжірибе стандарттауға, айналымды экономикаға және цифрлық технологияларға көшу үрдісін айқын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Kalieva, A. Zh. (2020). Standardталған жобалаудан дараланған жобалауға көшу. Vestnik KazGASA, (2), 45–52.
2. Smagulov, A. K. (2022). Қазақстан тұрғын үй кешендеріндегі урбандалу және экология. Architecture and Construction of Kazakhstan, (4), 12–19.
3. Tugelbaeva, A. A. (2021). Қазақстан Республикасындағы аймақтық тұрғын үй нарығының даму үрдістері. Manager, (3), 56–64.
4. Қазақстан Республикасы Үкіметі. (2019). 2020–2025 жылдарға арналған «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасы. №1054 қаулы.
5. Rakhmatov, Sh. Kh. (2021). Өзбекстандағы ғимарат жобалаудың ерекшелікті мәселелері. Architecture of the East, (3), 33–40.
6. Karimova, B. R. (2023). Жобалаудағы цифрлық бастамалар: Tashkent City жобасы. Architecture and Design of Uzbekistan, (1), 18–25.

ӘОЖ 004.48

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ НЕГІЗІНДЕ КӨРКЕМ ЕҢБЕК ЖӘНЕ ДИЗАЙН САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

Бокаева Г.Б., Маратқызы Д.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазіргі таңда білім беру жүйесі қарқынды түрде цифрландыру үдерісін бастан кешіруде. Бұл өзгерістер тек техникалық жаңару ғана емес, сонымен қатар білім беру мазмұны мен әдістерінің жаңаша қалыптасуына алып келді. Осындай маңызды өзгерістердің бірі – жасанды интеллект технологияларын білім беру саласына енгізу болып табылады. Әсіресе көркем еңбек және дизайн сияқты шығармашылық бағыттарда жасанды интеллекттің мүмкіндіктері ерекше маңызға ие болып отыр. Жасанды интеллект – бұл адамның ойлау қабілетін белгілі бір деңгейде қайталай алатын, деректерді талдайтын және соның негізінде шешім қабылдайтын технология. Бүгінгі күні ол тек техникалық салада ғана емес, білім беру жүйесінде де кеңінен қолданылуда. Цифрлық білім беру ортасы жасанды интеллекттің көмегімен анағұрлым тиімді, қолжетімді және қызықты бола түсті. Көркем еңбек және дизайн пәндері оқушылардың эстетикалық талғамын қалыптастырып, шығармашылық ойлау қабілетін дамытатын маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Бұрын бұл пәндер көбінесе дәстүрлі әдістер арқылы оқытылып келсе, қазіргі уақытта цифрлық құралдардың көмегімен олардың мазмұны жаңа деңгейге көтерілді. Жасанды интеллект осы өзгерістердің негізгі қозғаушы күштерінің бірі болып саналады. [1, 47 б.]

Өртүрлі графикалық бағдарламалар мен дизайн платформалары жасанды интеллект негізінде жұмыс істейді. Олар пайдаланушыға дайын шаблондар ұсынып қана қоймай, оның идеяларын дамытуға көмектеседі. Бұл өз кезегінде білім алушылардың уақытын үнемдеп, шығармашылық процеске көбірек көңіл бөлуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жасанды интеллект арқылы күрделі дизайн элементтерін оңай құрастыруға, түрлі нұсқаларды салыстыруға және ең тиімді шешімді таңдауға болады. [3, 79 б.]

Цифрлық білім беру жағдайында жасанды интеллект білім алушыларға жеке бағытта оқуға мүмкіндік береді. Әр оқушының қабілеті мен деңгейіне қарай тапсырмалар ұсынылып, олардың даму қарқыны ескеріледі. Бұл әсіресе шығармашылық пәндерде өте маңызды, себебі әр адамның ойлау ерекшелігі мен қиялы әртүрлі болады. Жасанды интеллект осы айырмашылықтарды ескеріп, әр білім алушыға жеке қолдау көрсете алады. Сонымен қатар, жасанды интеллект оқытушылардың жұмысын да жеңілдетеді. Олар оқу материалдарын жылдам дайындап, білім алушылардың жұмыстарын тиімді бағалай алады. Бұл мұғалімге шығармашылық тапсырмаларға көбірек көңіл бөлуге мүмкіндік береді. Дегенмен, жасанды интеллектті толықтай мұғалімнің орнын басатын құрал ретінде қарастыру дұрыс емес. Себебі білім беру процесінде адам факторы, яғни эмоция, мотивация және тұлғалық қарым-қатынас маңызды рөл атқарады. Менің ойымша, жасанды интеллектті дұрыс қолдана білсек, ол көркем еңбек және дизайн саласында білім сапасын айтарлықтай арттыра алады. Қазіргі жастар технологияға жақын болғандықтан, олар үшін дәстүрлі сабақтарға қарағанда цифрлық құралдар арқылы оқу әлдеқайда қызықты әрі

тиімді. Алайда, тек дайын нәтижеге сүйену білім алушылардың өз бетінше ойлау қабілетін төмендетуі мүмкін.

Сондықтан жасанды интеллектті тек көмекші құрал ретінде пайдалану қажет деп есептеймін. Тағы бір маңызды мәселе – жасанды интеллекттің қолжетімділігі. Барлық білім беру мекемелерінде бірдей техникалық мүмкіндіктер бола бермейді. Бұл жағдай білім беру сапасында айырмашылық тудыруы мүмкін. Сондықтан цифрлық білім беру жүйесін дамыту барысында осы мәселені де ескеру қажет. Жалпы алғанда, жасанды интеллект білім беру жүйесіне жаңа серпін беріп, оны заманауи талаптарға сай дамытуға мүмкіндік береді. Әсіресе көркем еңбек және дизайн саласында ол шығармашылықты жаңа деңгейге көтеріп, білім алушылардың әлеуетін толық ашуға жағдай жасайды. Жасанды интеллекттің көркем еңбек және дизайн саласына әсерін тек техникалық тұрғыдан ғана емес, педагогикалық және психологиялық қырынан да қарастыру маңызды. Себебі бұл технология білім алушылардың ойлау жүйесіне, шығармашылық процесіне және өзін-өзі дамытуына тікелей ықпал етеді. Қазіргі білім беру кеңістігінде басты мақсат – тек дайын білім беру емес, білім алушыны өз бетінше ізденуге, талдауға және жаңа идеялар ұсынуға үйрету. Осы тұрғыдан алғанда, жасанды интеллект білім алушыны пассив қабылдаушыдан белсенді шығармашылық тұлғаға айналдыруға мүмкіндік береді. Көркем еңбек және дизайн сабақтарында жасанды интеллектті қолдану білім алушылардың визуалды сауаттылығын арттыруға ықпал етеді [4, 80 б.]. Визуалды сауаттылық – бұл ақпаратты сурет, графика, композиция арқылы түсіну және жеткізу қабілеті [3, 22 б.]. Қазіргі цифрлық дәуірде бұл дағды аса маңызды болып отыр. Жасанды интеллект арқылы түрлі визуалды материалдармен жұмыс істеу, түстер үйлесімін анықтау, композиция құру сияқты дағдыларды жылдам әрі тиімді меңгеруге болады [4, 53 б.]. Сонымен қатар, жасанды интеллект білім алушылардың қателіктерімен жұмыс істеу мүмкіндігін кеңейтеді [3, 75 б.]. Дәстүрлі оқытуда оқушы жасаған қателік көбінесе тек мұғалімнің түсіндіруімен шектелсе, ал ЖИ жүйелері сол қателікті автоматты түрде анықтап, оны түзету жолдарын ұсына алады. Бұл білім алушының өз қателігін түсініп, оны өз бетінше түзету дағдысын қалыптастырады.

Тағы бір маңызды аспект – жобалық оқыту. Көркем еңбек және дизайн саласында жобалық жұмыстар ерекше орын алады. Жасанды интеллект жобаны жоспарлаудан бастап, оны жүзеге асыруға дейінгі барлық кезеңдерде көмек көрсете алады. Мысалы, идея генерациялау, эскиз жасау, түстерді таңдау, соңғы нәтижені бағалау сияқты процестерді оңтайландырады. Бұл білім алушылардың уақытын үнемдеп қана қоймай, олардың жұмыс сапасын арттырады. Бұдан бөлек, жасанды интеллекттің көмегімен пәнаралық байланыс та күшейе түседі. Мысалы, дизайн жасау барысында математика (өлшем, пропорция), информатика (бағдарламалармен жұмыс), өнер (эстетика) пәндері біріктіріледі. Бұл білім алушының жан-жақты дамуына ықпал етеді және білімді тек бір бағытта емес, кешенді түрде меңгеруге мүмкіндік береді.

Менің ойымша, жасанды интеллекттің тағы бір артықшылығы – ол білім алушылардың өзіне деген сенімділігін арттырады. Себебі кейбір оқушылар өз идеясын жеткізуге немесе оны жүзеге асыруға қиналуы мүмкін. Ал ЖИ құралдары олардың ойын визуалды түрде көрсетіп, нәтижесін көруге көмектеседі. Бұл өз кезегінде мотивацияны арттырып, оқу процесіне деген қызығушылықты күшейтеді. Дегенмен, бұл жерде бір маңызды мәселені ескеру қажет. Егер білім алушылар жасанды интеллектке толық тәуелді болып кетсе, олардың жеке шығармашылық қабілеті әлсіреуі мүмкін. Себебі дайын шешімдер мен ұсыныстарға үйрену адамның өздігінен ойлауын төмендетеді. Сондықтан оқыту барысында мұғалімнің рөлі өте маңызды болып қала береді. Ол жасанды интеллектті дұрыс бағытта қолдануды үйретіп, білім алушыларды өз бетімен ойлануға бағыттауы тиіс.[2, 36 б.]

Сонымен қатар, этикалық мәселелер де назардан тыс қалмауы керек. Жасанды интеллект арқылы жасалған жұмыстардың авторлығы, плагиат мәселесі, ақпараттың шынайылығы сияқты сұрақтар туындайды. Бұл мәселелерді шешу үшін білім алушыларға цифрлық мәдениет пен жауапкершілік туралы түсінік беру қажет. Қазіргі таңда әлемдік тәжірибеде жасанды интеллектті білім беру жүйесіне енгізу белсенді түрде жүзеге асырылуда. Бұл үрдіс Қазақстанда да біртіндеп дамып келеді. Болашақта көркем еңбек және дизайн саласында жасанды интеллектті қолдану одан әрі кеңейіп, жаңа әдістер мен тәсілдер пайда болады деп күтілуде.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект көркем еңбек және дизайн саласындағы цифрлық білім беру сапасын арттырудың тиімді құралы екені анықталды. Ол оқыту процесін жеңілдетіп қана қоймай, білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, олардың қызығушылығын арттыруға және заманауи технологияларды меңгеруіне ықпал етеді. Сонымен қатар, жасанды интеллектті дұрыс әрі тиімді пайдалану маңызды. Ол мұғалімнің орнын алмастырмай, керісінше оқу процесін жетілдіретін көмекші құрал болуы тиіс. Болашақта жасанды интеллект технологиялары одан әрі дамып, білім беру жүйесінде кеңінен қолданылатыны сөзсіз. Сондықтан бұл бағытта ғылыми зерттеулер жүргізіп, оны тәжірибеде тиімді қолдану – бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Асамбаев А. Ж. Жасанды интеллект негіздері: Оқулық. Алматы, ЖШС РПБК «Дәуір» 2011 ж. – 136 б.
2. Ермеков Б.К. Цифрлық білім беру: теория мен тәжірибе. Алматы: «Тамыр», 2022.
3. Тимофеев С. Жасанды интеллект және білім беру. Мәскеу: «Мәскеу университеті» баспасы, 2021.

ӘОЖ 677.026.11

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ – КӨРКЕМ ЕҢБЕК ЖӘНЕ ДИЗАЙН САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН ЖАҚСАРТУДЫҢ ЖАҢА МҮМКІНДІГІ

Бокаева Г.Б., Отарбай А.Н.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазіргі заман – технологиялар дәуірі. Әлемдік білім беру жүйесі цифрландыру үдерісінің ықпалымен түбегейлі өзгерістерге ұшырап отыр. Әсіресе, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы білім беру мазмұнына ғана емес, оны ұйымдастыру тәсілдеріне де үлкен әсер етуде. Осы өзгерістердің ішінде жасанды интеллекттің орны ерекше.

Жасанды интеллект бүгінгі күні тек техникалық саланың ғана емес, гуманитарлық және шығармашылық бағыттардың да маңызды құрамдас бөлігіне айналып отыр. Оның ішінде көркем еңбек және дизайн саласы – жаңашылдықты, креативті ойлауды және технологиялық икемділікті талап ететін бағыттардың бірі. Сондықтан бұл салада цифрлық технологияларды, соның ішінде жасанды интеллектті қолдану білім сапасын арттырудың маңызды құралы ретінде қарастырылады.

Қазіргі білім алушылар – цифрлық ортада өскен, жаңа технологияларды тез меңгеретін буын. Олардың білім алуға деген көзқарасы да дәстүрлі әдістерден өзгеше. Осыған байланысты оқыту процесін жаңарту, оны заманауи талаптарға сай ұйымдастыру – уақыт талабы. Жасанды интеллект осы міндеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жасанды интеллект білім беруді жекелендіруге, студенттердің жеке қабілеттерін ескеруге және олардың шығармашылық әлеуетін дамытуға жағдай жасайды. Бұл, әсіресе, көркем еңбек және дизайн саласында маңызды, себебі әрбір студенттің ойлау стилі мен шығармашылық бағыты ерекше болады. Осы мақалада жасанды интеллекттің көркем еңбек және дизайн саласындағы цифрлық білім беру сапасын арттырудағы рөлі, оның мүмкіндіктері, артықшылықтары мен қазіргі білім беру жүйесіне әсері жан-жақты қарастырылады [2, 44 б.].

Жасанды интеллекттің білім беру жүйесіне енуі оқыту процесін жаңа деңгейге көтеруде. Бұл технология студенттердің білім алуына тек ақпарат қабылдау тұрғысынан ғана емес, оны өңдеу, талдау және шығармашылықпен қолдану тұрғысынан да ықпал етеді. Көркем еңбек және дизайн саласында бұл ерекше маңызды, себебі бұл бағыт тек теориялық біліммен шектелмей, практикалық және шығармашылық дағдыларды талап етеді.

Жасанды интеллект құралдары арқылы білім беру үдерісі анағұрлым икемді және тиімді бола түседі. Мысалы, цифрлық платформалар студенттердің білім деңгейін автоматты түрде анықтап, соған сәйкес тапсырмалар ұсына алады. Бұл білім алушылардың жеке ерекшеліктерін

ескеруге мүмкіндік береді. Нәтижесінде әр студент өз қабілетіне сай білім алып, шығармашылық тұрғыда дамиды.

Көркем еңбек және дизайн саласында жасанды интеллекттің мүмкіндіктері өте кең. Ол дизайн жобаларын автоматтандыруға, түрлі стильдерді модельдеуге, түстер үйлесімін таңдауға және жаңа идеяларды генерациялауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, графикалық редакторлар мен нейрожелілер көмегімен студенттер өз идеяларын тез әрі сапалы жүзеге асыра алады. Бұл олардың уақытын үнемдеп, шығармашылық процеске көбірек көңіл бөлуіне жағдай жасайды.

Жасанды интеллекттің тағы бір маңызды артықшылығы – визуализация мүмкіндігі. Студенттер өз жобаларын 3D форматта көріп, оларды жан-жақты талдай алады. Бұл олардың кәсіби дағдыларын дамытуға және болашақта еңбек нарығында сұранысқа ие маман болуына ықпал етеді. Сонымен қатар, виртуалды және толықтырылған шындық технологиялары оқу процесін тәжірибеге жақындатып, білім алушылардың қызығушылығын арттырады.

Цифрлық білім беру жүйесінде жасанды интеллект оқытушының да жұмысын жеңілдетеді. Ол студенттердің жұмыстарын автоматты түрде тексеріп, талдау жүргізе алады. Бұл оқытушыға уақыт үнемдеп, әр студентке жеке көңіл бөлуге мүмкіндік береді [3, 58 б.]. Сонымен қатар, ЖИ негізіндегі жүйелер оқыту процесіндегі қиындықтарды анықтап, оларды шешудің тиімді жолдарын ұсына алады. Дегенмен, жасанды интеллектті қолдану барысында белгілі бір қиындықтар да туындайды. Кейбір жағдайларда студенттер технологияға шамадан тыс тәуелді болып, өз бетінше ойлау қабілетін төмендетуі мүмкін. Сонымен қатар, авторлық құқық мәселелері, дайын контентті шамадан тыс пайдалану және шығармашылықтың біркелкіленуі сияқты мәселелер де өзекті болып отыр.

Сондықтан жасанды интеллектті білім беру жүйесіне енгізу барысында оны тиімді және саналы түрде қолдану қажет. Ол тек көмекші құрал ретінде қызмет етіп, студенттің жеке шығармашылық қабілетін толықтыруы тиіс. Бұл жағдайда ғана ЖИ білім беру сапасын арттырудың шынайы құралына айналады.

Қазақстанда да білім беру жүйесін цифрландыру бағытында бірқатар жұмыстар жүргізілуде. Жаңа технологияларды енгізу арқылы білім беру сапасын арттыру, халықаралық деңгейге көтеру және бәсекеге қабілетті мамандар даярлау негізгі мақсаттардың бірі болып табылады [2, 71 б.]. Осы тұрғыда жасанды интеллекттің мүмкіндіктерін тиімді пайдалану – болашақтың маңызды бағыты.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект қазіргі білім беру жүйесінің ажырамас бөлігіне айналып келеді. Әсіресе, көркем еңбек және дизайн саласында оның рөлі ерекше. Бұл технологиялар студенттердің шығармашылық қабілетін дамытуға, жаңа идеялар қалыптастыруға және кәсіби дағдыларын жетілдіруге үлкен мүмкіндік береді. Жасанды интеллекттің көмегімен білім беру үдерісі анағұрлым тиімді, қолжетімді және қызықты бола түседі. Ол студенттердің жеке ерекшеліктерін ескеріп,

жекелендірілген білім беру моделін қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, оқу процесін автоматтандыру арқылы уақытты үнемдеуге және білім сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Көркем еңбек және дизайн саласында жасанды интеллектті қолдану студенттердің заманауи технологияларды меңгеруіне, олардың шығармашылық әлеуетін толық ашуына және жаңа бағыттарда жұмыс істеуіне жағдай жасайды. Бұл өз кезегінде олардың еңбек нарығында сұранысқа ие маман болуына ықпал етеді.

Алайда, жасанды интеллектті қолдану барысында оның шектеулерін де ескеру қажет. Технологияны шамадан тыс қолдану шығармашылық еркіндікті шектеуі мүмкін. Сондықтан білім беру жүйесінде ЖИ мен адам шығармашылығының үйлесімді байланысын сақтау маңызды.

Болашақта жасанды интеллект білім беру саласының негізгі құралдарының біріне айналады деп күтілуде. Осыған байланысты педагогтар мен студенттердің цифрлық сауаттылығын арттыру, жаңа технологияларды тиімді пайдалану дағдыларын қалыптастыру – басты міндеттердің бірі болып табылады.

Жалпы алғанда, жасанды интеллект – көркем еңбек және дизайн саласындағы цифрлық білім беру сапасын арттырудың жаңа әрі тиімді мүмкіндігі. Оны дұрыс пайдалану арқылы білім беру жүйесін жаңа деңгейге көтеруге толық негіз бар.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Бузаубакова К.Д., Беделбаева А.Е. Цифрлы білім беру ортасындағы педагогтің қызметі: Оқулық /К.Д.Бузаубакова, А.Е. Беделбаева. – Тараз: «ИП Бейсенбекова А.Ж.», 2023. – 128 б.
2. Төлеубекова Р.К., Маусумбаев Р.С. Білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды пайдалану әдістері//Қарағанды университетінің хабаршысы. - №2(102). - 2021. – Б.26-30.
3. Панюкова С.В. Использование информационных и коммуникационных технологий в образовании: учебное пособие. –М.: Издательский центр «Академия», 2021. – 256 с.

УДК: 069-37.013- 7.05

МУЗЕЙ КАК МУЛЬТИМЕДИЙНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА: ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКСПОЗИЦИОННОГО ДИЗАЙНА

Дусатова Н. Р., Абдуллаева Ш.К.

Национальный институт художеств и дизайна
имени Камолиддина Бехзода. Узбекистан., Ташкент

Аннотация. В статье рассматривается трансформация музейного пространства в условиях цифровой культуры и развития мультимедийных технологий. Современный музей перестает быть исключительно пространством хранения и демонстрации артефактов и превращается в мультимедийную образовательную среду, где экспозиционный дизайн становится важнейшим инструментом коммуникации и обучения. Анализируются новые принципы проектирования музейных экспозиций, основанные на интерактивности, мультимедийности, иммерсивности и сценарном подходе.

Ключевые слова: музей, экспозиционный дизайн, мультимедийная среда, интерактивные технологии, цифровой музей, образовательное пространство, Центр исламской цивилизации.

Введение. В XXI веке музей претерпевает фундаментальные изменения, связанные с развитием цифровых технологий, изменением образовательных моделей и трансформацией культурной коммуникации. Если традиционный музей рассматривался как пространство хранения и демонстрации артефактов, то современный музей становится образовательной, коммуникационной и мультимедийной средой.

Современные музеи активно используют мультимедийные технологии, интерактивные экспозиции, виртуальную и дополненную реальность, цифровые реконструкции, аудиовизуальные инсталляции и интерактивные информационные системы. Это приводит к пересмотру концепции и трансформации экспозиционного дизайна, который из статичного оформления витрин превращается в сложную пространственно-сценарную систему.

В связи с этим, музей становится не только местом демонстрации, но и территорией обучения, исследования и культурного диалога.

Методология исследования. Исследование основано на междисциплинарном подходе, объединяющем искусствоведение, дизайн, архитектуру музейных пространств и музейную педагогику. В работе используются методы сравнительного анализа музейных экспозиций, пространственно-сценарного анализа экспозиционного дизайна, а также анализ применения мультимедийных технологий в музейной практике. Особое внимание уделено рассмотрению музея как образовательной среды, где экспозиция выступает не только как способ демонстрации предметов, но и как инструмент обучения и культурной коммуникации.

Музей как образовательное пространство. Современный музей все чаще рассматривается как особая форма образовательной среды, отличающаяся от школы или университета. Обучение в музее происходит не через лекцию и текст, а через пространство, образ и личный опыт посетителя. Человек учится перемещаясь по залам, рассматривая экспонаты, взаимодействуя с

интерактивными объектами, слушая аудиоматериалы, наблюдая цифровые реконструкции.

В этом смысле музей можно сравнить с книгой, которую посетитель читает, перемещаясь в пространстве. Каждый зал становится главой, каждый экспонат - фрагментом повествования, а весь музей - целостной историей культуры, науки или цивилизации. Такой подход формирует эмоциональное и образное восприятие знаний, что делает музей особенно важным элементом современного образования.

Музейная педагогика сегодня рассматривает экспозицию как форму визуального мышления. Через предмет, изображение, реконструкцию или интерактивный элемент посетитель получает не только информацию, но и целостное представление об эпохе, культуре или научном явлении. Таким образом, музей становится платформой, где знания формируются через впечатление и личный опыт.

Трансформация экспозиционного дизайна. Изменение роли музея неизбежно привело к трансформации экспозиционного дизайна. Если раньше основой экспозиции была витрина с экспонатом и пояснительной надписью, то сегодня экспозиция строится как концептуальная площадка для творчества со сценарием. Дизайнер работает уже не только с витринами и подиумами, но со светом, цветом, графикой, мультимедийными проекциями, звуком и маршрутом движения посетителя.

Экспозиция начинает напоминать театральную сценографию, где пространство организовано так, чтобы постепенно раскрывать тему, создавать эмоциональное напряжение, акценты и кульминации. Посетитель становится участником повествования - научно обоснованного перформанса, а экспозиция - своеобразным спектаклем, в котором предметы, изображения и цифровые технологии выступают как элементы единой художественно-информационной среды. Особую роль начинает играть иммерсивность - эффект погружения. Человек оказывается не просто в музее, а как будто внутри исторической эпохи, архитектурного пространства или научного процесса. Свет, звук, проекции, анимации создают атмосферу, в которой экспонаты перестают быть изолированными предметами и становятся частью сценической арены.

Мультимедийные технологии в музейной экспозиции. Мультимедийные технологии изменили саму природу музейной экспозиции. Они позволяют показать то, что невозможно показать традиционными средствами: утраченные города, разрушенные здания, древние рукописи в цифровом виде, исторические события в реконструкции, научные процессы в динамике.

Цифровые проекции могут «оживлять» стены, превращая их в движущиеся карты или исторические панорамы. Интерактивные столы позволяют посетителю самостоятельно изучать информацию, увеличивать изображения, читать тексты и смотреть анимации. Виртуальная реальность переносит человека в прошлое или в недоступные архитектурные памятники. Дополненная реальность накладывает цифровые изображения на реальные экспонаты, показывая, как они выглядели в прошлом.

В связи с этим, музей превращается в синтетическое пространство, где соединяются архитектура, дизайн, кино, анимация, графика, звук и цифровые технологии. Экспозиционный дизайнер становится своего рода режиссёром пространства, который управляет вниманием, движением и впечатлением посетителя.

Зарубежный опыт мультимедийных музеев. Во многих странах мира музеи уже давно используют мультимедийные технологии как основу экспозиции. В таких музеях экспозиция строится не вокруг отдельных предметов, а вокруг истории, идеи или явления. Посетитель проходит через последовательность пространств, где информация раскрывается постепенно, через образы, свет, звук и интерактивные элементы.

В современных музеях Европы, Ближнего Востока и Азии можно наблюдать, как экспозиционные зоны превращаются в сложные мультимедийные инсталляции. Залы становятся темными, чтобы проекции и свет создавали атмосферу. Стены используются как экраны. Пол и потолок также могут становиться частью визуальной среды. Иногда экспозиция полностью строится на цифровых реконструкциях, а реальные предметы становятся лишь акцентами в пространстве.

Такой подход делает музей более понятным для современного посетителя, особенно молодёжи, привыкшей к цифровой визуальной культуре.

Центр исламской цивилизации в Узбекистане. Особый интерес представляет Центр исламской цивилизации в Ташкенте, который создан как крупный научно-образовательный и музейный комплекс. Его экспозиция строится по историко-хронологическому принципу и рассказывает о развитии науки, культуры, архитектуры и письменности исламского мира и Центральной Азии.

Особенностью центра является активное использование мультимедийных технологий: цифровых реконструкций архитектурных памятников, интерактивных карт, анимированных исторических сцен, мультимедийных экранов и иммерсивных пространств. Посетитель может не только увидеть рукописи и артефакты, но и наблюдать, как строились города, как развивалась наука, как работали ученые, как проходили караванные пути. Экспозиция центра строится как путешествие во времени, где каждый зал представляет определенную эпоху. Пространство, свет, графика и мультимедийные элементы формируют целостную образовательную среду. В этом проекте особенно ясно видно, как экспозиционный дизайн становится инструментом передачи исторического знания и культурной памяти.

Заключение. Трансформация музея в мультимедийную образовательную среду является одним из важнейших культурных процессов XXI века. Музей перестает быть статичным местом хранения предметов и превращается в динамичную информационно-образовательную среду, где знания передаются через пространство, образ, движение и взаимодействие.

Экспозиционный дизайн в этих условиях становится не оформлением, а языком музейного повествования. Он объединяет архитектуру, графический дизайн, свет, звук, мультимедиа и сценарий движения посетителя. Дизайнер экспозиции фактически становится режиссёром пространства, создающим образовательный и эмоциональный опыт.

Музеи будущего, вероятно, будут все больше напоминать не хранилища артефактов, а культурные медиа-центры, где история, наука и искусство будут представлены в форме пространственных мультимедийных рассказов. В этом процессе особую роль будут играть музеи нового типа, такие как Центр исламской цивилизации в Узбекистане, где национальное наследие представляется с помощью современных технологий и экспозиционного дизайна.

Следовательно, музей XXI века можно рассматривать как синтез науки, искусства, дизайна и технологий, формирующий новую образовательную среду, в которой человек учится через пространство, образ и личный опыт соприкосновения с культурой.

Список литературы:

1. Албеков Ш.А. Музей как образовательная платформа: инновационные методы обучения. - Ташкент: Фан, 2020. Falk J.H., Dierking L.D. The Museum Experience Revisited. - London: Routledge, 2016.
2. Lord B., Lord G. The Manual of Museum Exhibitions. - Lanham, New York, Toronto, Oxford: AltaMira Press, 2002.
3. Dean D. Museum Exhibition: Theory and Practice. London: Routledge, 1996.
4. Parry R. Museums in a Digital Age. - London: Routledge, 2010. Hooper-Greenhill E. Museums and Education: Purpose, Pedagogy, Performance. - London: Routledge, 2007.
5. Лебедев А.В. Цифровые технологии в культуре и образовании. - Санкт-Петербург: Лань, 2020.
6. Pavoni R. Digital Technologies and Museum Experience: Handheld Guides and Other Media. - Florence: Taylor & Francis, 2019.
7. Knell S. Museum Exhibition Design. - London: Routledge, 2012.
8. Современные тенденции экспозиционного дизайна музеев. Москва: Издательство МАРХИ, 2018.

УДК: 72-711-4

THE EXTERIOR APPEARANCE OF THE BUILDING AND ITS COMPATIBILITY WITH THE URBAN ENVIRONMENT

Kasimov O., Orifjonova O.

National Institute of Art and Design named after Kamoliddin Behzod.,
Uzbekistan. Tashkent

Abstract: This article discusses the appearance of a building, its functions in urban planning, its aesthetic impact on the environment and other important factors, and explains in detail the role of methodology in creating the design of the exterior of a building.

Keywords: semantic, exclusive, contextualism, contrast, landmark, relief.

In urban planning, the function of visual semantic information is performed by the exterior of the building. The exterior is the layer of architectural art that directly communicates with the city's population. Art history analyses show that the external plasticity, color, and material texture of a public building openly declare its socio-functional aspect in society. If a building expresses openness, transparency, and proximity to a human scale in its exterior, it actively integrates into the social life of the city. On the contrary, closed and massive walls indicate the "exclusive" character of the building and its isolation from the external environment.

In the dialectics of modern urban planning, the relationship between the building and the urban environment is based on the law of "contextualism". This means that any new public building is designed as a continuation of the historical and cultural environment or consciously creates a contrast (contrast) with it. The facade solution of the building is organized taking into account the rhythm of the city street, the density of perimeter construction and the visual silhouette of the area. The architectural form is not just a beautiful shell, but also acts as a dominant object (landmark) that guides the city's inhabitants. The play of light and shadow on the exterior of the building, the reflection of the environment on glass surfaces, creates a unique visual dialogue between the building and the city.

The urban area is divided into residential, industrial and landscape-recreational zones depending on its functional use. The residential area is intended for the placement of housing stock, public buildings and structures, including research institutes and their complexes, as well as individual municipal and industrial facilities that do not require the organization of sanitary and protective zones, intra-urban roads, streets, squares, parks and gardens, boulevards and public places.¹

The exterior also plays a role as a means of conveying the internal content of the building to the outside. For example, through large-scale transparent stained glass windows used in museum or library buildings, the city's population becomes a

¹ Qosimov A.S. "Architecture of public buildings", Tashkent, 2018y.

participant in the cultural process inside the building. This breaks the psychological boundary between the building and the city street, ensuring the openness of the urban area. Thus, the exterior becomes not only a form that provides aesthetic pleasure, but also a key architectural tool that humanizes the social environment of the city, making it more lively and safe.

The location and planning of public buildings and structures on the land plot must be carried out according to the construction project, within the framework of the requirements of SHNQ 2.07.01. When designing public buildings and structures in rural areas, the additional requirements of SHNQ 2.07.04 must also be taken into account.² The process of designing public buildings and structures should be carried out not randomly or based solely on aesthetic decisions, but on the basis of strict regulatory documents. In this regard, the issues of territorial planning, the correct placement of buildings and structures on the land plot are resolved on the basis of the requirements of the State Standard on Urban Planning and Construction of Residential Buildings 2.07.01, which is in force in Uzbekistan. This regulatory document establishes the general principles of planning and construction of residential areas, and comprehensively regulates such important aspects as the functional convenience of public buildings, sanitary and hygienic requirements, transport and pedestrian traffic, and connection to engineering communications.

In accordance with these requirements, public buildings should be located in areas that are convenient, safe and accessible to the population. In this regard, special attention is paid to such factors as the terrain, climatic conditions, existing infrastructure, harmony with green areas, as well as proximity to transport routes. In the planning process, buildings and structures are placed in functional relationships, aiming at the efficient use of the territory and the prevention of excessive density.

If the project is being implemented in rural areas, then the requirements of SHNQ 2.07.04 are additionally taken into account. The specific features of rural areas - low population density, vast areas, decentralized infrastructure, as well as local lifestyles and traditional construction methods - require a special approach to design. Therefore, public buildings are located close to rural centers, in points that are easily accessible to residents, and are often designed to combine several functions.

In addition, factors such as maintaining ecological balance in rural areas, minimal damage to the natural landscape, and rational use of available resources are also important. Simplicity and economic efficiency are the priorities in the organization of engineering networks

The appearance of a building and its harmony with the urban environment are closely related, and this harmony has always aesthetically shaped the appearance of the city with the appearance of the building and has a positive effect on human psychology.

In general, compliance with the above regulatory documents when designing public buildings and structures not only ensures the orderliness of the construction process,

² QMQ 2.08.02-96. Public buildings and structures. – Tashkent: Ministry of Construction of the Republic of Uzbekistan, 2020. (edited edition).

but also creates a basis for the comfortable, safe and long-lasting environment being created.

References:

1. Qosimov A.S. "Jamoat binolari arxitekturasi", Toshkent, 2018y.
2. SHNQ (Shaharsozlik normalari va qoidalari) – Ta'lim muassasalari va mehmonxonalar bo'limi. 2020y.
4. Гелфонд А.Л. Архитектура общественных зданий: Учебное пособие. – М.: Архитектура-S, 2021. – 544 с.
5. Adilov S.M. O'zbekiston arxitekturasi va shaharsozligi: Tarix va zamonaviylik. – Toshkent: Fan, 2019. – 280 b.
6. Francis D.K. Ching. Architecture: Form, Space, and Order. – New York: Wiley, 4th Edition, 2014. – 464 p.

УДК: 069-747- 628.9

ИННОВАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ ОСВЕЩЕНИЯ В МУЗЕЙНЫХ ИНТЕРЬЕРАХ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКСПОЗИЦИИ

Касимов О.С.

Национальный институт художеств и дизайна имени Камолидина Бехзод.
Узбекистан., Ташкент.

Насритдинова Ф.К.

Emu University Uzbekistan., Tashkent.

Аннотация. В данной статье рассматриваются инновационные методы освещения в современных музейных интерьерах, вопросы гармоничного сочетания естественного и искусственного света, многослойного комбинированного освещения, технологии светодиодного освещения (LED), интерактивных систем и возможностей дистанционного управления. Особое внимание уделяется тому, как эти подходы повышают визуальное и художественное воздействие музейных экспозиций, а также обеспечивают оптимальные условия для сохранности экспонатов. Также обсуждается актуальность применения научно обоснованных, комплексных и инновационных подходов при проектировании современных систем освещения и организации музейных интерьеров.

Ключевые слова: Музейные интерьеры, инновационное освещение, светодиодные технологии (LED), дистанционное управление, сохранение экспонатов, комбинированное освещение, интерактивные системы.

Осветительные системы в интерьерах музеев формировались и развивались исторически поэтапно, при этом каждый период характеризуется специфическими технологическими и эстетическими подходами. На ранних этапах музейной практики, в частности в XVIII–XIX веках, освещение экспозиционных пространств осуществлялось преимущественно за счёт естественных источников света. В этом процессе широко применялись крупногабаритные окна, стеклянные кровельные конструкции и залы с высокими потолками. В частности, в интерьерах музея Лувр естественное освещение играло приоритетную роль. Однако данный подход оказался недостаточно эффективным с точки зрения защиты экспонатов от воздействия ультрафиолетового излучения. В конце XX — начале XXI века стремительное развитие светотехнических технологий обусловило появление инновационных решений в интерьерах музеев. На данном этапе системы естественного и искусственного освещения начали применяться в интегрированном виде. Так, в архитектуре Guggenheim Museum Bilbao свет используется в гармонии с конструктивными и художественными решениями здания, формируя динамичную пространственную среду. В целом эволюция систем освещения в музейных интерьерах охватывает путь от простого естественного освещения до высокотехнологичных, управляемых и научно обоснованных комплексных систем. Данное развитие свидетельствует о том, что освещение выступает не только как техническое средство, но и как важный научный и художественный фактор формирования экспозиционной среды. Каждый музей занимает важное место и играет значимую роль в развитии нашей страны. Проектирование музейных пространств на уровне современных требований осуществляется при участии высококвалифицированных специалистов — дизайнеров и архитекторов. В этой связи представление богатых экспозиций музеев в оригинальной и выразительной форме требует разработки дизайн-проектов, основанных на специфике и тематике каждого конкретного музея.

После обретения независимости Республикой Узбекистан внимание к истории и духовному наследию народа, в частности к деятельности и развитию музеев, значительно возросло. Существенную роль в развитии данной сферы сыграли нормативно-правовые акты, в том числе постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 23 декабря 1994 года «О мерах по улучшению деятельности музеев Республики», указ Первого Президента Республики Узбекистан Ислам Каримов от января 1998 года «О коренном улучшении и совершенствовании деятельности музеев», а также Закон Республики Узбекистан «О музеях» [1]. Эти документы послужили прочной основой для системного развития музейной отрасли и повышения её культурного и научного потенциала.

Внимание к деятельности музеев на государственном уровне находит своё отражение, в частности, в постановлении Президента Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев от 19 декабря 2018 года № 4068 «О мерах по совершенствованию охраны и использования объектов материального культурного и археологического наследия» [2].

Процесс проектирования современных музейных интерьеров должен соответствовать актуальным требованиям, ориентируясь на инновационность, экологическую устойчивость и обеспечение высокого уровня интерактивного опыта для посетителей. В формировании подобной среды особое значение приобретает рациональное и научно обоснованное использование систем освещения. Грамотно организованное освещение не только усиливает визуальную выразительность экспонатов в экспозиционных залах, но и способствует их сохранению в неизменном состоянии на протяжении длительного времени.

Применение инновационных методов освещения в современных музейных интерьерах имеет важное научно-практическое значение при организации экспозиционного пространства. Осветительные системы выступают не только как техническое средство, обеспечивающее визуальное восприятие экспонатов, но и как значимый фактор, раскрывающий их художественно-эстетическую сущность и оказывающий непосредственное влияние на восприятие посетителей [3].

Известно, что чрезмерное или некорректное применение естественного и искусственного освещения может оказывать негативное воздействие на экспонаты, в частности вызывать изменение их цветовых характеристик, разрушение материалов или их деградацию. В этой связи использование «умных» (интеллектуальных) систем освещения в современных музеях приобретает особую актуальность. Такие системы с помощью сенсоров фиксируют движение посетителей и автоматически регулируют уровень освещения: при наличии людей в экспозиционном зале освещение активируется, а при отсутствии — отключается в целях энергосбережения.

Кроме того, в ведущих музеях мира широко применяются компьютерные технологии, мультимедийные средства, интерактивное оборудование, а также системы, основанные на искусственном интеллекте. Интеграция данных технологий с системами освещения способствует более глубокому раскрытию содержания экспозиций, привлечению внимания посетителей и обогащению их индивидуального опыта. Система освещения в интерьере музея является одним из ключевых факторов, обеспечивающих полноценную демонстрацию художественной и исторической сущности экспонатов, а также формирование общего пространственного восприятия. В связи с этим разработка научно обоснованных подходов и инновационных стратегий совершенствования данных систем представляется необходимой.

Использование инновационных решений в области освещения способствует улучшению условий сохранности экспонатов, повышению энергоэффективности и формированию гибкой, динамичной среды экспозиционного пространства [4].

В современных музейных интерьерах для совершенствования систем освещения применяется ряд инновационных и функциональных подходов. В частности, широко используется комбинированный (смешанный) метод освещения, основанный на интеграции общего, акцентного и декоративного

освещения, что позволяет формировать многослойную световую среду. Данный подход не только улучшает визуальное восприятие экспонатов, но и способствует созданию сбалансированной и эстетически гармоничной атмосферы в экспозиционном зале.

Для эффективного управления системами освещения важное значение имеет внедрение технологий регулирования и контроля световых параметров. Такие системы позволяют настраивать уровень яркости (интенсивности) и цветовую температуру источников света. В результате появляется возможность динамически изменять параметры освещения в зависимости от времени суток, содержания выставки или типа проводимого мероприятия. Светодиодные источники света характеризуются высокой энергоэффективностью, длительным сроком службы и низким уровнем тепловыделения. Эти свойства особенно важны при хранении и экспонировании чувствительных к свету объектов. Кроме того, LED-освещение доступно в различных диапазонах цветовой температуры, что позволяет адаптировать его к требованиям конкретной экспозиции. Таким образом, сочетание естественного и искусственного освещения, использование интеллектуальных систем управления, LED-технологий и интерактивных подходов выводит музейную среду на качественно новый уровень [5]. Акцентное (точечное) освещение также занимает важное место в музейной практике. В рамках данного подхода с помощью направленных источников света выделяются ключевые экспонаты, что позволяет сфокусировать внимание посетителей на определённых объектах. Такой эффект, как правило, достигается с использованием светильников типа «спот». В результате усиливается художественная выразительность экспонатов и более полно раскрывается их содержательное значение.

Особое значение имеет внедрение систем дистанционного управления освещением, которые рассматриваются как важное инновационное решение в организации музейной деятельности. Такие системы позволяют осуществлять контроль параметров освещения — уровня яркости, цветовой температуры и режимов работы — в режиме реального времени посредством централизованных или цифровых платформ [6].

Внедрение дистанционного управления освещением обеспечивает возможность оперативной адаптации экспозиций к различным условиям, оптимизации энергопотребления, а также снижения вероятности ошибок, обусловленных человеческим фактором. Кроме того, подобные системы позволяют динамически изменять параметры освещения в зависимости от характера мероприятий, вечернего времени или проведения специализированных выставок, способствуя формированию более интерактивного опыта для посетителей [7].

Таким образом, системы дистанционного управления освещением приобретают особую значимость как инновационный инструмент, позволяющий в режиме реального времени регулировать световые параметры — в частности, уровень яркости, цветовую температуру и режимы функционирования — посредством централизованных цифровых решений. Это

способствует не только повышению энергоэффективности, но и минимизации влияния человеческого фактора, а также быстрой адаптации условий экспонирования [8].

Применение инновационных решений в области освещения способствует улучшению условий сохранности экспонатов, обеспечению энергоэффективности и формированию гибкой, динамичной среды экспозиционного пространства. Это, в свою очередь, содействует развитию музеев не только как научно-просветительских центров, но и как современных культурно-коммуникативных пространств, функционирующих на основе передовых технологий.

Использование инновационных систем освещения способствует формированию музеев как современных культурно-коммуникативных пространств наряду с их развитием в качестве научно-просветительских центров. Комплексный подход, включающий интеграцию естественного и искусственного освещения, многослойные световые решения, LED-технологии, интерактивные системы и возможности дистанционного управления, обеспечивает эффективную демонстрацию экспонатов и их сохранность в оптимальных условиях [8].

В связи с этим применение комплексных, научно обоснованных и инновационных подходов, дополненных возможностями дистанционного управления, при проектировании систем освещения музейных интерьеров является актуальной задачей. Это позволит повысить эффективность музейной деятельности, улучшить уровень сохранности экспонатов и обеспечить посетителям высокий уровень эстетического и интеллектуального восприятия.

Список литературы:

Официальные источники:

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 5 марта 1998 года «О мерах по коренной поддержке деятельности музеев» // «Халк сузи», 15 марта 1998 года.
2. Указ Президента Республики Узбекистан Ш. Мирзиёева от 7 февраля 2017 года № ПФ-4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» // <http://strategy.regulation.gov.uz>

Основная литература:

3. Cuttle, C. Lighting Design: A Perception-Based Approach. Routledge, 2015.
4. ICOM (International Council of Museums). Guidelines for Museum Practice, 2017.
5. IES (Illuminating Engineering Society). Museum Lighting Guidelines, 2020.
6. Boyce, P. R. Human Factors in Lighting. CRC Press, 2014.
7. ICOM (International Council of Museums). Guidelines for Museum Practice, 2017.

УДК: 75.01-7.03

ХУДОЖНИК СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Қосимов Х.С.

Национальный институт изобразительного искусства и дизайна
имени Камолиддина Бехзода. Узбекистан., Ташкент.

Пиримжаров М.Х.

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Аннотация. В данной статье анализируется ряд творческих и инновационных произведений художников, работающих в узбекской живописи XXI века. В искусстве узбекской живописи XXI столетия в творчестве зрелых мастеров всё более заметными становятся оригинальные и новаторские произведения. Среди них особое место занимают такие художники, как А. Икромжонов, Б. Холов, Ж. Умарбеков, А. Нур, А. Мирзаев.

В качестве примера можно обратиться к творческим поискам народного художника Узбекистана, академика Акмала Икромжонova. Значительное место в его творчестве занимают произведения, созданные в жанре натюрморта. По своему содержанию они делятся на две основные группы: композиции на основе цветов и предметные натюрморты (традиционные предметы быта, ковры, изделия художественной чеканки и керамики, различные фрукты и овощи, копии шедевров мирового искусства, репродукции или археологические артефакты).

Ключевые слова: жанр натюрморта, творчества, живопис, композиция.

В 1990–2000-е годы поиски художника в жанре натюрморта поднялись на новый этап. Акмал Икромжонов начал внимательно и глубоко изучать наследие великих мастеров этого жанра. В его небольших по формату произведениях предметы словно изображены с особой изысканностью; их отличают гармония цветовых решений, ювелирная тонкость техники и новаторская манера исполнения [1].

«В прошлом великие мастера создавали множество натюрмортов и относились к этому жанру как к одному из самых ценных и значимых. Это не случайно. Изучая натюрморты малых голландцев и других мастеров европейской живописи, я понял, что не существует второстепенных жанров — в любом жанре могут быть как сильные, так и слабые произведения, и я стремился показать эту истину», - говорит Акмал Икромжонов [2].

В этот период художник также использует импрессионистические формы, характерные для его работ 1980-х годов, однако применяет их преимущественно в натюрмортах - там, где требуется экспрессивная и эмоционально насыщенная манера. Основное внимание в натюрмортах уделяется предметам. Благодаря изящным линиям художник усиливает их выразительность, создавая ощущение их реального присутствия.

Данный живописный стиль ярко проявляется в произведениях: «Натюрморт с яблоком» (1992), «Натюрморт с китайской вазой», «Натюрморт с кумганом и свечой», «Натюрморт с фруктами», «Натюрморт с яблоками» (1995), «Натюрморт с серебряной вазой», «Восточный натюрморт» (2001), «Натюрморт с книгами», «Голубая керамика», «Хлеб», «Натюрморт с гранатами и керамикой» (2002), «Натюрморт с виноградом» (2006), «Натюрморт с вишнёвым соком» (2007), «Натюрморт с тремя яблоками» (2008), «Натюрморт с тремя бокалами и яблоками» (2009) и других.

В этих работах мастерски переданы нюансы цвета, тонкие градации оттенков и выразительные стилистические качества. Они позволяют раскрыть многообразие и уникальность бытия и бесконечность мироздания. Светотеневые эффекты и цветовые переливы вызывают у зрителя сильные эмоции и внутреннее волнение.

В «Натюрморте с кумганом» (1995) использована особая цветовая эстетика: на столе, покрытом чёрной тканью, размещены медные и латунные подсвечники с позолотой, чайник, кувшин, стеклянные бокалы и ваза, среди которых словно рассыпаны овощи, яблоки и яйца. Композиция выстроена как совокупность предметов различных форм, освещённых с одной стороны, благодаря чему усиливается выразительность зелёного фона.

В «Натюрморте с китайской вазой» (1995) настроение более приподнятое: на свободном фоне стены раскрывается богатый колорит национальных тканей; фарфоровые чайники, блюда и ваза словно растворяются в материи, а слева возвышается хрустальный бокал.

Каждый предмет обладает собственной цветовой характеристикой, пластикой и смыслом. В «Восточном натюрморте» (1995) яблоки, гранаты, персики и груши создают ощущение изобилия и жизненной энергии — черту, присущую философии восточного гедонизма. Интерес Икромжонова к традиционному узбекскому искусству проявился в серии этнокультурных натюрмортов — «Голубая керамика» и «Гранаты и керамика» (2002). В них через предметы раскрывается глубокий символический смысл [3].

В «Натюрморте с книгами» (2002) композиция построена на стопке художественных изданий, на фоне репродукций картин, древней скульптуры и фарфоровой вазы. Предметы расположены свободно, выражая идею бесконечного разнообразия форм мирового искусства.

«Хлеб» — натюрморт на тёмном фоне — привлекает изысканной пластикой и вызывает ассоциации с далёкими воспоминаниями. В 2007–2012 годах предметные натюрморты художника по свободе палитры и точности передачи фактуры сближаются с традициями малых голландцев, однако в них всегда присутствует современное звучание [4; 5; 6; 7; 8; 9].

В цветочных натюрмортах («Хризантемы и гранаты», 2007; «Турецкий фарфоровый цветок», 2008; «Настарин», «Гульсапсар», 2009) художник достигает эффекта «звучащей симфонии цвета», сочетая пастозные мазки с классической техникой. Цветовые решения создают то радостную, то лёгкую меланхолическую атмосферу. На всех этапах творчества Акмал Икромжонов

уделял натюрморту серьёзное внимание, рассматривая его не как второстепенный или учебный жанр, а как средство поэтического выражения красоты природы и пробуждения в человеке чувства добра [10].

Изобразительное искусство Узбекистана можно сравнить с многогранной мозаикой, составленной из художников разных поколений и стилистических направлений. Каждый мастер ищет в искусстве собственный путь, стремится выразить своё отношение к окружающему миру и передать свои чувства.

Список использованной литературы:

1. Асқарова З. Ўзбекистон замонавий тасвирий санъатида аёллар образи. Диссертация. – Т.: К.Бехзод номидаги МРДИ, 2021. – 150 б.
2. Ўзбекистон санъати (1991-2001 йиллар). Таҳрир ҳайъати: Ҳ.Караматов, Н.Жўраев, Т.Қўзиев ва бошқалар. Илмий муҳаррир: А.Ҳакимов. – Т.Шарқ, 2001. – 240 б.
3. Ўзбекистон тасвирий санъати. – М.: “ГАЛАРТ”, 2013. – 232 б.
4. Герберт Рид Искусство и общество Санъат ва жамият ўртасидаги муносабатлар ҳақида классик асар.
5. Эрнст Фишер Социальная функция искусства Санъатнинг ижтимоий вазифаси ва рақом масъулияти ҳақида.
6. Теодор Адорно ва Макс Хоркхаймер Культурная индустрия: Просвещение как обман масс

ӘОЖ 637.623

ЖҮННЕН ЗАМАНАУИ КӨРКЕМ БҮЙЫМДАР ЖАСАУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІҢ КӨМЕГІ

Маратова М.А., Марал Ш.Т.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қолөнер – ұлт мәдениетінің айнасы, халқымыздың тұрмыс-тіршілігі мен дүниетанымын бейнелейтін рухани құндылықтардың бірі. Қолөнердің көптеген түрлері бар: ағаш ою, зергерлік бұйымдар жасау, тері өңдеу, киіз басу, жүн өңдеу, тоқыма, тігін және т.б. Осылардың ішінде жүнмен жұмыс істеу ерекше орын алады. Себебі жүн – табиғи әрі экологиялық таза шикізат көзі ретінде ғасырлар бойы тұрмыста кеңінен қолданылып келе жатқан материал. [1, 120 б.]

Қазақ халқының өмір салтында қой түлігінің орны ерекше болған. Қой – тек мал шаруашылығының негізгі саласы ғана емес, сонымен қатар күнделікті қажетті заттардың бастау көзі болған. Жүннен жасалған киім, төсеніш, ыдыс жапқыштар, киіз үйге қажетті бұйымдар – барлығы халықтың қолөнерінде ерекше мәнге ие.

Экологиялық қауіпсіздік, табиғилық, қолмен жасалған бұйымдарға деген қызығушылық – заманауи сән мен қолөнерге жаңа бағыттар алып келуде. Жас

дизайнерлер мен шеберлер дәстүрлі тәсілдер мен заманауи технологияларды ұштастырып, ерекше көркем туындылар жасап келеді. [2, 85-102 б.]

Қазіргі таңда сәндік-қолданбалы өнер саласы да цифрлық трансформация үдерісіне тартылуда. Соның ішінде жасанды интеллект технологиялары шығармашылық индустрияға белсенді енгізілуде. Жасанды интеллект – деректерді талдау, үлгілерді тану және жаңа идеяларды генерациялау қабілетіне ие интеллектуалды жүйе. Қолөнер саласында, әсіресе жүннен жасалатын бұйымдарды жобалау мен безендіруде AI құралдары дизайнерлер мен шеберлерге жаңа мүмкіндіктер ашып отыр. Бұл дәстүрлі өнерді сақтай отырып, оны заманауи талаптарға бейімдеуге жағдай жасайды. [3, 25-45 б.]

Жүн – жануарлардан, негізінен қойдан алынатын табиғи талшық. Оның басты ерекшелігі – экологиялық тазалығы, жылу ұстағыштығы, ауа өткізгіштігі, созылғыштығы мен беріктігі. Жүннің құрамында адам ағзасына пайдалы әсер ететін табиғи кератин болады. Бұл оны гипоаллергенді және биологиялық тұрғыдан қауіпсіз етеді.

Қой жүнінің түрлері көп, бірақ олардың ішінде меринос қойының жүні ерекше бағаланады. Меринос жүні өте жұқа, жұмсақ және икемді. Оның диаметрі 17–24 микрон аралығында болып, теріге жағымды әсер етеді. Бұл жүннен жоғары сапалы киім-кешек, аксессуарлар, интерьер бұйымдары жасалады.

Жүннің түрлері:

- Таза жүн (бірінші қырқымнан алынған);
- Өңделген жүн (қайта қолданылған немесе өңделген);
- Түтілген және иірілген жіп күйіндегі жүн.

Жүннен жасалған бұйымдар тек тұрмыстық қажеттілікке емес, эстетикалық сұранысқа да сай келеді. Мысалы, заманауи сән индустриясында жүн – экологиялық трендтің бір бөлшегі. Табиғи материалдарға көшу үрдісі жүн бұйымдарын қайтадан сәнге айналдырды. Сонымен қатар, қазіргі уақытта жүн сияқты табиғи материалдарды зерттеу мен қолдануда да цифрлық технологиялар пайдаланылуда. Жасанды интеллект жүн талшықтарының құрылымын, сапасын және қасиеттерін талдауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде сапалы шикізатты таңдауға және өнімнің беріктігін арттыруға ықпал етеді. [4, 130 б.]

Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде жүн өңдеу мен қолдану мәдениеті терең тарихи тамырларға ие. Қой шаруашылығымен айналысқан көшпелі қазақтар жүнді тұрмыстық, сәндік және шаруашылық мақсатта кеңінен пайдаланған. Жүннен жасалған бұйымдар тек қажетті зат қана емес, сонымен қатар эстетикалық тәрбиенің де бір бөлшегі болды.

Жүн өңдеудің дәстүрлі кезеңдері:

1. Қырқым – көктемде немесе жаздың басында қой жүнін қырқу рәсімі. Бұл жұмысқа тәжірибелі адамдар қатысып, арнайы қайшы құралдары қолданылған.

2. Жүнді жуу – қырқылған жүн ластан тазартылып, өзен немесе бұлақ суында жуылған. Бұл кезеңде жүн өзінің табиғи иісінен және майынан тазарады.

3. Кептіру – жуылған жүн көлеңкеде немесе күннің астында кептіріледі.

4. Сабау – жүнді сабап, түтіп жұмсарту. Бұл кезеңде жүн талшықтары ашылып, ауамен қанығып, өңдеуге ыңғайлы болады.

5. Иіру және бояу – жүнді иіріп, одан жіп алу, жіпті табиғи бояулармен бояу. Көбінесе өсімдік, шөп және саз бояулары пайдаланылған.

Қазақтар жүнді тұрмыста келесідей бағыттарда пайдаланған:

- Киіз басу – жүннен киіз, текемет, сырмақ жасау. Киіз үйдің жабындысы – туырлық, үзік, киіз есіктер – барлығы жүннен жасалған.

- Тоқыма бұйымдар – шұлық, қолғап, белдік, бас киім.

- Көркемдік бұйымдар – сырмақтар, тұскиіздер, төсеніштер. Бұл заттардың көпшілігіне ою-өрнек түсіріліп, олар мәдени код пен символ ретінде қызмет еткен.[5, 67–89 б.]

Қазақ халқы жүн бұйымдарын жасауда тек тұрмыстық қажеттілікті емес, сондай-ақ сұлулық пен үйлесімділікті, эстетика мен мағыналық жүктемені де басты назарда ұстаған. Әрбір өрнек, әрбір түсті таңдау адамның ішкі мәдениетіне, наным-сеніміне, өмірге деген көзқарасына негізделген.

Дәстүрлі жүн өңдеу технологиялары бүгінгі күні жасанды интеллект көмегімен жаңаша сипат алуда. Мысалы, тарихи ою-өрнектерді цифрлық форматқа көшіру, оларды сақтау және қайта жаңғырту процестері AI арқылы жүзеге асырылуда. Бұл ұлттық мұраны сақтаудың заманауи тәсілі болып табылады.

Жүннен жасалған бұйымдар – тек тұрмыстық қажеттілікті өтейтін заттар ғана емес, сонымен қатар сән мен өнердің ажырамас бөлігі. Заманауи сәнде және интерьер дизайнында жүн бұйымдарына деген сұраныс артып келеді. Бұл оның табиғилығы, эстетикалық тартымдылығы мен қолдануға ыңғайлылығымен түсіндіріледі.

Сән саласындағы жүн бұйымдары:

- Палантиндер – нәзік әрі жылы жүннен жасалған палантиндер әйел затының сәндік образын толықтырады. Әсіресе меринос қойының жүнінен жасалған палантиндер жеңіл, жұмсақ әрі сәнді келеді.

- Киімдер – жүннен тоқыма техникасымен жасалған жейде, кеудеше, көйлек, бас киімдер. Мұндай киімдер суық мезгілде жылу сақтап, сыртқы әсерден қорғайды.

- Аяқ киім және сөмкелер – киізден жасалған аяқ киімдер мен сөмкелер экостильдегі сән трендіне сай келеді.

- Аксессуарлар – мойын орамалдар, брошкарлар, гүлдер мен түрлі сәндік әшекейлер.

Тұрмыстық мақсаттағы жүн бұйымдары:

- Киіз үй жабдықтары – сырмақ, текемет, киіз, тұскиіз, туырлық, үзік. Бұл бұйымдар халықтың тұрмыс-салты мен дүниетанымын көрсетеді.

- Үйге арналған декорлар – жастық қабы, төсеніштер, қабырғаға арналған паннолар. Жүннің жұмсақ текстурасы интерьерге жылылық пен жайлылық сыйлайды.

- Балаларға арналған бұйымдар – ойыншықтар, жүннен тоқылған киімдер мен төсеніштер, себебі жүн балалар терісіне қауіпсіз әрі жылы ұстайды. [6, 210–225 б.]

Бүгінгі таңда дизайнерлер жасанды интеллект негізіндегі бағдарламаларды пайдаланып, жүн бұйымдарының жаңа үлгілерін әзірлеуде. Генеративті алгоритмдер арқылы бұрын болмаған ою-өрнектер мен композициялар жасалып, авторлық дизайн қалыптасады. Цифрлық модельдеу технологиялары бұйымның алдын ала көрінісін жасауға мүмкіндік береді, бұл өндіріс процесін жеңілдетеді. Сонымен қатар, жасанды интеллект сән индустриясында трендтерді талдау арқылы жүн бұйымдарының сұранысқа ие үлгілерін анықтай алады. Бұл шеберлерге нарық талаптарына сай өнім шығаруға мүмкіндік береді. Осылайша, қолөнер мен цифрлық технологияның үйлесуі экономикалық тиімділікті де арттырады.

Қазіргі кезеңде жасанды интеллект технологиялары шығармашылық индустрияның барлық салаларына белсенді енгізілуде. Соның ішінде сәндік-қолданбалы өнер мен қолөнер бағытында AI жаңа мүмкіндіктерге жол ашып отыр. Жасанды интеллект – деректерді талдау, заңдылықтарды анықтау және жаңа шешімдер ұсыну қабілетіне ие интеллектуалды жүйе. [7, 10–22 б.]

Жүннен жасалатын көркем бұйымдарды жасауда AI бірнеше бағытта тиімді қолданылады. Біріншіден, дизайн әзірлеу процесінде жасанды интеллект генеративті алгоритмдер арқылы жаңа үлгілер мен композициялар ұсына алады. Бұл шеберлерге шығармашылық ізденісті жеңілдетіп, уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ұлттық ою-өрнектерді заманауи стильде қайта құрастыруға жағдай жасайды.

Екіншіден, цифрлық модельдеу технологиялары арқылы болашақ бұйымның 3D үлгісін алдын ала көруге болады. Бұл тәсіл бұйымның құрылымын, түс үйлесімін және жалпы эстетикалық көрінісін нақты бағалауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде қателіктерді ерте кезеңде түзетуге жағдай жасалады.

Үшіншіден, жасанды интеллект оқыту және білім беру процесінде маңызды рөл атқарады. Ол оқушыларға жүнмен жұмыс істеудің кезеңдерін қадам бойынша түсіндіріп, жеке қабілетіне қарай тапсырмалар ұсына алады. Бұл адаптивті оқыту жүйесінің негізін құрайды.

Төртіншіден, AI технологиялары нарықтық талдау жүргізуге мүмкіндік береді. Яғни, тұтынушылар сұранысын анықтап, қандай жүн бұйымдарына сұраныс жоғары екенін болжауға болады. Бұл қолөнершілерге өз өнімдерін тиімді жоспарлауға көмектеседі.

Сонымен қатар, жасанды интеллект ұлттық мәдени мұраны сақтау мен цифрландыруда да маңызды құрал болып табылады. Жүннен жасалған дәстүрлі бұйымдар мен ою-өрнектерді сандық форматта сақтау арқылы оларды болашақ ұрпаққа жеткізуге мүмкіндік туады.

Осылайша, жасанды интеллект жүннен жасалатын заманауи көркем бұйымдарды жасауда тек көмекші құрал ғана емес, сонымен қатар шығармашылық пен технологияны біріктіретін маңызды фактор болып табылады.

Қазақ халқының жүннен жасалатын бұйымдары – тек дәстүрлі қолөнердің бір бөлігі ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманның талаптарына сай жаңарып, дамып келе жатқан сала. Жүннің табиғи материал ретінде жоғары бағалануы, оның экологиялық тазалығы мен адам денсаулығына пайдалы әсері қазіргі таңда сән мен өнерде ерекше рөл атқарады. Сонымен қатар, жүн өнері тек ұлттық мұра болып қалмай, сондай-ақ жаңа креативті бағыттар мен дизайнерлік өнімдер арқылы заманауи өнердің бір бөлшегіне айналды. [8, 95–110 б.]

Қазақстандағы жүн өнері өзінің бай тарихын сақтай отырып, заманауи қолөнерге жаңа деңгейде ықпал етуде. Қазіргі дизайнерлер мен қолөнершілер жүннің дәстүрлі қолдану әдістерін жаңаша формада, креативті түрде ұсына отырып, осы өнер түрін әлемдік деңгейге шығаруда. Заманауи технологиялар мен фелтинг техникасы сияқты жаңа тәсілдер жүннен жасалатын бұйымдарды ерекше стильде жасауға мүмкіндік береді. [9, 140–158 б.]

Қолөнер мен сән индустриясында жүн бұйымдарына деген сұраныс тек артып қана қоймай, сонымен бірге әлеуметтік кәсіпкерлік ретінде де дамып келеді. Қолөнерді кәсіпке айналдыру, ауылдық жерлерде әйелдер мен жастарды жұмыспен қамту, ұлттық өнерді сақтап қалу – осы саладағы маңызды міндеттер болып табылады.

Жүн өнерінің дамуының басты бағыттары – шығармашылық еркіндік, экологиялық тазалық және мәдени мұраны сақтау. Қазақстанда жүн өнерін дамыту арқылы тек эстетикалық құндылықтарды ғана емес, сонымен бірге ұлттық бірегейлікті де нығайтуға болады. Бұл саладағы жаңа технологиялар мен өндіріс әдістерін пайдалану, оны насихаттау және әлемдік нарыққа шығару – болашақта жүн өнерінің одан әрі дамуына үлкен ықпал етеді. Сонымен қатар, жасанды интеллектті қолдану жүн өнерін жаңа сапалық деңгейге көтереді. Бұл технология дәстүрлі қолөнер мен инновацияның үйлесімін қамтамасыз етіп, ұлттық өнердің жаһандық деңгейде танылуына ықпал етеді.

Жалпы алғанда, жүннен жасалған бұйымдар – табиғаттың тамаша сыйы, шығармашылықты дамытудың және ұлттық мәдениетті сақтаудың маңызды құралы. Олар тек тұрмыстық қажеттілікті қамтамасыз етумен шектелмей, адамдардың өмір сүру сапасын жақсартып, өнер мен сән әлеміндегі маңызды рөлін атқаруда.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ахметов, С. Қ. Қазақтың дәстүрлі қолөнері. – Алматы: Санат, 2001. – 120–135 бб.
2. Қасиманов, С. Қазақ халқының қолөнері. – Алматы: Қазақстан, 1995. – 85–102 бб.
3. Russell, S., Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). – Pearson, 2021. – pp. 25–45.

4. Smith, J. Textiles and Fashion: Materials, Design and Technology. – London: Thames & Hudson, 2014. – pp. 112–130.
5. Бекқожаева, Г. Т. Тоқыма және киіз бұйымдарын жасау технологиясы. – Алматы: Білім, 2015. – 67–89 бб.
7. Марғұлан, Ә. Х. Қазақтың халықтық қолданбалы өнері. – Алматы: Өнер, 1986. – 210–225 бб.

УДК: 37.013- 004.8-72- 687

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК НОВАЯ ВОЗМОЖНОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ АРХИТЕКТУРЫ И ДИЗАЙНА КОСТЮМА

Мирзаназарова Э.Я.

Национальный институт художеств и дизайна имени К.Бехзода.
Узбекистан., Ташкент.

Кенжегалиева С.К.

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в систему высшего образования, в частности, в направлениях архитектуры и ландшафтного дизайна, и дизайна одежды. Анализируется роль инструментов генеративного дизайна и алгоритмов ИИ в развитии творческих способностей студентов и оптимизации процесса проектирования. Исследование подчеркивает, как экологический анализ на основе ИИ и автоматизированная визуализация способствуют обучению принципам устойчивого проектирования. Результаты показывают, что ИИ выступает в качестве творческого партнера, сокращая рутинные технические задачи и позволяя студентам сосредоточиться на сложных концептуальных и экологических решениях.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, архитектура, ландшафтный дизайн, генеративный дизайн, образовательные технологии, устойчивая архитектура, цифровое моделирование.

Сегодня технологический прогресс коренным образом меняет образование в области архитектуры и дизайна, как и во всех других сферах. Искусственный интеллект (ИИ) перестает быть просто вспомогательным инструментом и становится неотъемлемой частью творческого процесса. В таких областях, как архитектура и ландшафтный дизайн, требующих сложных визуальных и инженерных решений, ИИ открывает перед студентами новые горизонты. Индустрия моды проходит этап цифровой трансформации, на котором Искусственный Интеллект превращается из помощника дизайнера в

самостоятельный творческий компонент. ИИ позволяет оптимизировать все этапы процесса проектирования: от прогнозирования тенденций до виртуальной демонстрации готового продукта.

Направления ИИ в образовании в дизайне одежды и в архитектурном дизайне может применяться в трех основных направлениях. Генеративный дизайн: вводя параметры (площадь участка, климат, материалы), студенты получают сотни вариантов дизайна, что экономит время и позволяет выбрать оптимальный. Визуализация и рендеринг: платформы Midjourney, DALL-E или Stable Diffusion помогают за секунды превратить идеи в качественный визуал. В ландшафтном дизайне, а также в дизайне одежды ИИ анализирует климат и предоставляет расчеты по выбору растений и экономии водных ресурсов.

Преимущества повышения качества образования и этапы внедрения ИИ,

Внедрение ИИ оказывает следующее положительное влияние на образовательный процесс:

- Персонализированное обучение: адаптация учебных программ в соответствии с уровнем освоения материала каждым студентом.
- Освобождение от рутины: вместо ручного черчения или длительного ожидания рендеринга внимание фокусируется на концептуальной идее.
- Устойчивость (Sustainability): ИИ помогает определить энергоэффективность зданий еще на этапе проектирования.

Проблемы и решения в работе выделяется в нескольких аспектах. Внедрение ИИ сопряжено с определенными трудностями, такими как привыкание студентов к «готовым решениям» или вопросы авторского права. Однако изменение педагогического подхода — обучение восприятию ИИ как творческого партнера — позволяет решить эти проблемы.

Процесс использования ИИ для повышения качества образования в сферах архитектуры, ландшафтного дизайна и дизайна одежды можно разделить на три этапа:

1. Концептуальный этап: формирование предварительных визуальных идей и стиля проекта с помощью Midjourney и DALL-E 3.
2. Этап технического анализа: расчет инсоляции (проникновения солнечного света), направления ветра и энергоэффективности здания с помощью специальных алгоритмов, таких как LookX AI или Veras.
3. Этап оптимизации: автоматический расчет ландшафтных возможностей территории и плотности застройки с помощью TestFit.

Внедрение ИИ в образовательный процесс позволяет достичь следующих результатов: эффективность использования времени: время на подготовку технических чертежей и визуальной части проекта сокращается на 30-40%. Творческая свобода: студент уделяет больше времени сложным архитектурным решениям и философским концепциям, а не технической рутине. Экологическая устойчивость: моделирование биоразнообразия территории в ландшафтном дизайне с помощью ИИ позволяет создавать проекты, гармонирующие с природой.

В заключение хотелось отметить, что искусственный интеллект является революционным этапом в образовании в области архитектуры и ландшафтного дизайна, в том числе и дизайна одежды. Он не только повышает качество обучения, но и создает основу для конкурентоспособности будущих специалистов на рынке труда. Системная интеграция инструментов ИИ в учебные планы высших учебных заведений является требованием времени.

Список использованной литературы:

1. Negroponte N. (1970). The Architecture Machine: Toward a More Human Environment. MIT Press. (Классик асар, СИнинг меъморчиликдаги илк кадамлари ҳақида).
2. Chaillou S. (2019). AI + Architecture: Towards a New Approach. Harvard Graduate School of Design. (Генератив дизайн ва нейротармоқларнинг лойиҳалашдаги ўрни ҳақида энг машҳур тадқиқотлардан бири).
3. Deutsch R. (2019). Superusers: Design Technology Specialists and the Future of Practice. Routledge. (Рақамли технологиялар ва меъморчилик таълими муносабатлари ҳақида).
4. Asadov J. (2022). Zamonaviy arxitekturada raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning o'rni. O'zbekiston arxitektura va qurilish jurnali. (Маҳаллий илмий нашрлар учун мос йўналиш).
5. Cureton P. (2022). Strategies for Landscape Representation: Digital and Analogue Techniques. Routledge. (Ландшафт дизайнида рақамли моделлаштириш ва СИ стратегиялари).

ЎОЖ: 37.013-7.01

КӨРКЕМДІК БІЛІМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ: ТЕРЕҢ ҒЫЛЫМИ ТАЛДАУ

Моменов Б.М., Матжанова А.Ы.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Көркемдік білім – өнер арқылы адамның дүниетанымын қалыптастыратын, эстетикалық талғамын дамытатын және шығармашылық қабілетін жетілдіретін білім беру саласы. Оның құрамына бейнелеу өнері, музыка, театр, хореография және сәндік-қолданбалы өнер сияқты бағыттар кіреді. Ғылыми тұрғыдан қарағанда, көркемдік білім тұлғаның когнитивтік, эмоционалдық және әлеуметтік дамуына кешенді әсер етеді.

Біріншіден, көркемдік білім шығармашылық ойлауды дамытады. Зерттеулер көрсеткендей, өнермен айналысатын адамдарда дивергентті ойлау қабілеті жоғары болады, яғни олар мәселені әртүрлі қырынан қарастырып, жаңа шешімдер таба алады. Бұл қазіргі инновациялық қоғамда аса маңызды қасиет.

Екіншіден, көркемдік білім эмоционалдық интеллектіні қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Өнер арқылы адам өз эмоцияларын түсінуге, оларды білдіруге және басқаруға үйренеді. Бұл тұлғаның психологиялық тұрақтылығын арттырады.

Үшіншіден, көркемдік білім мәдени құндылықтарды сақтауға және дамытуға ықпал етеді. Ұлттық өнер мен дәстүрлерді оқыту арқылы жас ұрпақтың мәдени сәйкестігі қалыптасады.

Қазіргі таңда көркемдік білім беру жүйесінде бірқатар мәселелер бар. Атап айтқанда, кейбір білім беру мекемелерінде материалдық-техникалық база жеткіліксіз, көркем пәндерге бөлінетін уақыт шектеулі, сондай-ақ цифрлық технологияларды қолдану деңгейі әлі де төмен.

Сонымен қатар, қазіргі заманғы үрдістер көркемдік білімнің жаңа бағыттарда дамуын талап етеді. Болашақта бұл сала бірнеше маңызды бағыт бойынша дамиды деп күтілуде.

Біріншіден, цифрлық технологияларды енгізу. Виртуалды шындық, анимация және цифрлық дизайн сияқты бағыттар білім беру мазмұнын жаңғыртуға мүмкіндік береді.

Екіншіден, пәнаралық интеграция. Көркемдік білімді ғылым және технологиямен байланыстыру арқылы оқушылардың креативті және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға болады.

Үшіншіден, креативті индустриялармен байланыс. Қазіргі еңбек нарығында дизайн, медиа және кино салаларына сұраныс артып отыр. Сондықтан көркемдік білім осы бағыттарға бейімделуі қажет.

Төртіншіден, инклюзивті білім беру. Көркемдік білім барлық білім алушылар үшін қолжетімді болуы тиіс, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін де.

Көркемдік білім беру – педагогика, психология, мәдениеттану және өнертану ғылымдарының тоғысында қалыптасқан кешенді ғылыми бағыт. Оның басты мақсаты – тұлғаның эстетикалық санасын, шығармашылық әлеуетін және мәдени құндылықтарға қатынасын қалыптастыру. Қазіргі жаһандану жағдайында көркемдік білім тек тәрбие құралы емес, сонымен қатар инновациялық ойлауды дамытудың маңызды факторы ретінде қарастырылады.

Көркемдік білім беру қазіргі ғылыми дискурста тұлғаның креативті, мәдени және эмоционалдық дамуын қамтамасыз ететін күрделі әлеуметтік-педагогикалық жүйе ретінде қарастырылады. Оның мазмұны тек өнерді меңгерумен шектелмей, адамның дүниетанымын, құндылық бағдарларын және символдық ойлауын қалыптастырумен тығыз байланысты.

Қазіргі постиндустриалды қоғамда «креативті экономика» ұғымының кең таралуы көркемдік білімнің стратегиялық маңызын арттырып отыр. Бұл контексте көркемдік білім беру – инновациялық ойлаудың, мәдени капиталдың және әлеуметтік бейімделудің негізгі факторы.

1. Көркемдік білімнің ғылыми-әдіснамалық негіздері

Көркемдік білімнің ғылыми-әдіснамалық негіздері – өнер саласында білім беру мен тәрбиелеудің теориялық, ғылыми және әдіснамалық тұғырларын

қарастыратын кешенді жүйе. Бұл ұғым көркемдік мәдениетті меңгеру, шығармашылық қабілетті дамыту және эстетикалық дүниетанымды қалыптастыру мақсаттарына бағытталған.

Көркемдік білім бірнеше ғылым салаларына сүйенеді:

- **Педагогика** – оқыту мен тәрбиелеудің жалпы заңдылықтарын анықтайды
 - **Психология** – тұлғаның шығармашылық, эмоциялық және танымдық даму ерекшеліктерін зерттейді
 - **Өнертану** – өнердің табиғаты, түрлері, стильдері мен даму тарихын қарастырады
 - **Мәдениеттану** – өнерді қоғамның мәдени контекстінде түсіндіреді
- Осы ғылымдардың өзара байланысы көркемдік білімнің мазмұны мен құрылымын анықтайды.

Әдіснамалық негіздері

Көркемдік білімнің әдіснамасы – оны ұйымдастырудың принциптері мен тәсілдері.

Негізгі әдіснамалық тұғырлар:

- **Жүйелілік тұғыр** – білімді біртұтас жүйе ретінде қарастыру
- **Тұлғалық-бағдарлы тұғыр** – оқушының жеке ерекшеліктерін ескеру
- **Іс-әрекеттік тұғыр** – білімді практикалық әрекет арқылы меңгеру
- **Мәдени тұғыр** – өнерді мәдени құндылық ретінде қабылдау
- **Құзыреттілік тұғыр** – білімді өмірде қолдана алу қабілетін дамыту

Көркемдік білімнің принциптері

- Эстетикалық бағыттылық
- Шығармашылық белсенділік
- Интеграция (өнер түрлерінің байланысы)
- Қолжетімділік және жүйелілік
- Ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың бірлігі

1.1 Жүйелік тәсіл

Көркемдік білім беру жүйе ретінде бірнеше компоненттен тұрады:

- мақсат (эстетикалық және шығармашылық даму);
- мазмұн (өнер түрлері мен мәдени тәжірибе);
- әдістер (шығармашылық, интерактивті, жобалық);
- нәтиже (көркемдік құзыреттілік).

Жүйелік тәсіл бұл компоненттердің өзара байланысын және тұтастығын қамтамасыз етеді.

1.2 Іс-әрекеттік және құзыреттілік тәсілдер

Көркемдік білім беру үдерісі білім алушының белсенді әрекеті арқылы жүзеге асады. Құзыреттілік тәсілге сәйкес, негізгі нәтиже – білім емес, оны қолдану қабілеті.

Негізгі көркемдік құзыреттер:

- эстетикалық қабылдау;
- көркем ойлау;

- шығармашылық өнім жасау;
- өнерді талдау және интерпретациялау.

1.3 Аксиологиялық (құндылықтық) тәсіл

Көркемдік білім адамның құндылықтар жүйесін қалыптастырады. Өнер арқылы тұлға «әдемілік», «үйлесімділік», «мән» сияқты категорияларды игереді.

1.4 Мәдениеттанымдық тәсіл

Бұл тәсіл көркемдік білімді мәдени тәжірибені ұрпақтан ұрпаққа жеткізу құралы ретінде қарастырады. Ол ұлттық және жаһандық мәдениетті интеграциялауға мүмкіндік береді.

2. Көркемдік білімнің когнитивтік және психологиялық негіздері

Көркемдік білімнің когнитивтік және психологиялық негіздері – тұлғаның өнерді қабылдауы, түсінуі және шығармашылық әрекет арқылы өзін көрсетуінің ішкі (психикалық) және танымдық (когнитивтік) механизмдерін зерттейтін бағыт.

2.1 Когнитивтік процестер

Көркемдік білім келесі танымдық процестерді дамытады:

- **дивергентті ойлау** (бірнеше шешім табу қабілеті);
- **ассоциативті ойлау**;
- **символдық ойлау**;
- **визуалды қабылдау**.

Бұл қабілеттер инновациялық қызметтің негізін құрайды.

2.2 Эмоционалдық интеллект

Өнермен айналысу адамның эмоцияларды тану, түсіну және басқару қабілетін арттырады. Бұл қазіргі психологияда эмоционалдық интеллекттің негізгі көрсеткіші ретінде қарастырылады.

2.3 Нейропсихологиялық аспект

Заманауи зерттеулер көрсеткендей:

- музыка және бейнелеу өнері нейрондық байланыстарды күшейтеді;
- шығармашылық әрекет ми пластикалығын арттырады;
- өнермен жүйелі айналысу когнитивтік икемділікті дамытады.

Бұл бағыт «нейроэстетика» ғылымының қалыптасуына негіз болды.

3. Көркемдік білімнің құрылымы мен мазмұны

Көркемдік білімнің құрылымы мен мазмұны – өнер арқылы білім беру жүйесінің ішкі ұйымдасуы мен оны құрайтын негізгі компоненттердің жиынтығы. Бұл ұғым тұлғаның эстетикалық, шығармашылық және мәдени дамуын қамтамасыз ететін элементтерді қамтиды.

3.1 Негізгі компоненттері

Көркемдік білім мазмұны бірнеше деңгейден тұрады:

1. **Теориялық компонент** – өнер тарихы, стильдер, бағыттар
2. **Практикалық компонент** – сурет салу, музыка орындау, сахналық өнер
3. **Аналитикалық компонент** – өнер туындыларын талдау

4. Шығармашылық компонент – авторлық жұмыстар жасау

3.2 Оқыту әдістері

Қазіргі ғылыми-педагогикалық тәжірибеде келесі әдістер тиімді деп саналады:

- жобалық оқыту;
- кейс-әдіс;
- арт-терапиялық әдістер;
- цифрлық құралдарды пайдалану;
- импровизация және эксперимент.

4. Қазіргі білім беру парадигмасындағы орны

Көркемдік білімнің қазіргі білім беру парадигмасындағы орны – оның тұлғаға бағытталған, құзыреттілікке негізделген және шығармашылықты дамытатын білім беру жүйесінің маңызды бөлігі екенін көрсетеді. Қазіргі парадигмада білім тек ақпарат беру емес, тұлғаның жан-жақты дамуына қызмет етеді.

4.1 STEAM-білім беру моделі

Көркемдік білім STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) моделінің маңызды бөлігі болып табылады. Бұл модельде өнер:

- креативтілікті арттырады;
- инженерлік ойлауды толықтырады;
- инновациялық шешімдер табуға көмектеседі.

4.2 Тұлғалық-бағдарлы оқыту

Көркемдік білім әрбір білім алушының жеке ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді. Бұл – даралықты дамытуға бағытталған маңызды құрал.

5. Көркемдік білімнің әлеуметтік-мәдени рөлі

Көркемдік білім:

- ұлттық бірегейлікті сақтайды;
- мәдени мұраны жаңғыртады;
- қоғамдағы эстетикалық мәдениетті арттырады;
- әлеуметтік интеграцияны қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар, ол жастардың девиантты мінез-құлқының алдын алуда да тиімді құрал ретінде қарастырылады.

6. Даму перспективалары (ғылыми болжам және трендтер)

6.1 Цифрландыру және жасанды интеллект

Болашақта көркемдік білім:

- AI арқылы өнер туындыларын жасау;
- VR/AR технологиялары арқылы интерактивті оқыту;
- онлайн-платформалар арқылы жаһандық білім алмасу бағытында дамиды.

6.2 Креативті индустриялармен байланыс

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, көркемдік білім экономикалық өсудің маңызды факторы.

Негізгі бағыттар:

- графикалық дизайн
- анимация
- кино өндірісі
- гейм-дизайн

6.3 Инклюзивті және адаптивті білім беру

Көркемдік білім ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғалар үшін тиімді құрал ретінде дамиды. Арт-терапия әдістері кеңінен қолданылады.

6.4 Тұрақты даму және мәдени экология

Көркемдік білім экологиялық сана мен тұрақты даму идеяларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

6.5 Lifelong learning концепциясы

Көркемдік білім өмір бойы жалғасатын процесс ретінде қарастырылады. Бұл ересектердің өзін-өзі дамытуына мүмкіндік береді.

Қорытынды

Ғылыми тұрғыдан алғанда, көркемдік білім – тұлғаның интеллектуалдық, эмоционалдық және мәдени дамуын қамтамасыз ететін көпқырлы жүйе. Ол тек өнерді үйрету емес, адамның ойлау қабілетін, құндылықтарын және әлемді қабылдау тәсілін қалыптастырады.

Қазіргі жаһандану және цифрландыру жағдайында көркемдік білімнің маңызы арта түсуде. Оның болашағы инновациялық технологиялармен, пәнаралық ықпалдастықпен және мәдени әртүрлілікті сақтаумен тығыз байланысты.

Сондықтан көркемдік білімді ғылыми негізде дамыту – білім беру жүйесінің стратегиялық басым бағыттарының бірі болып табылады.

Көркемдік білімді дамыту – тек педагогикалық міндет емес, ол қоғамның интеллектуалдық және мәдени әлеуетін арттырудың стратегиялық бағыты болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. – Астана, 2011.
2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы (2011–2020). – Астана, 2010.
3. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. **Педагогика**. – Алматы, 2004.
4. Құрманалина Ш. және т.б. **Педагогика: Оқулық**. – Астана: Фолиант, 2010.
5. Құдиярова А.М. (ред.) **Педагогика**. – Алматы: Дарын, 2004.
7. Нұрғали Р. **Сөз өнерінің эстетикасы**. – Алматы, 2003.
8. Перловский Л. **Beauty and Art: Cognitive Function and Evolution** – эстетика мен когнитивтік ғылым байланысы туралы зерттеу.

ЎОЖ: 75.03-75.071

ЎЗБЕКСТАН ХАЛЫҚ СУРЕТШІСІ МӘЛІК НАБИЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Рустамбек М.

Камолиддин Бехзод атындағы Ұлттық өнер және дизайн институты
Ташкент, Өзбекстан.

Абдулла А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Андатпа: Бұл мақалада өзбек халық қылқәлем шебері Мәлік Набиевтің шығармашылығындағы түс үйлесімділігі мен стилі туралы айтылады. Кескіндеменің негізгі процестерінің бірі болып табылатын жарық-көлеңке және ыстық-суық туралы жалпы түсінік көркем шығарманың композициясы арқылы зерттеледі.

Түйінді сөздер: кескіндеме, көлеңке-ашық, жылы-суық түстер, натюрморт, композиция, конструктивті құрылыс, ағарту.

Бейнелеу өнері кез-келген қызмет саласындағы, тіпті шығармашы-лықпен тікелей байланысты емес, шеберліктің ең жоғары деңгейін білдіруі мүмкін. Бейнелеу өнері-бұл қоршаған әлемді шығармашылықпен қайта құруға негізделген рухани іс-әрекеттің өзіндік саласы. Бұл мақалада бейнелеу өнерінде үлкен із қалдырған суретші Мәлік Набиевтің шығармашылығына арналған.

Тәуелсіздік жылдарында ұлттық Кескіндеме Мектебінің жаңа бейнесін жасау мәселесі өзекті болып, дірілдеген, мәнерлі құралдардың түрлі-түсті көрінісіне серпін берді. Стилистикалық тұрғыдан өзбек суретшілері Ұлттық дәстүрлерге, этникалық ерекшеліктерге сәйкес бірегей көркем мультфильмдер жасады, Сонымен бірге Батыс суретшілерінің жетістіктеріне жүгінді, бірақ оларға еліктемей [1].

Өзбекстанның халық художнигі, академик, профессор, мемлекеттік сыйлықтардың лауреаты Мәлік Набиев 2021 жылда бар болғанында 105-ші жасқа толған болар еді.

Мәлік Набиев 1916 жылы Ташкентте шебер және тігінші-кесте тігушінің отбасында дүниеге келген. 10-12 жасында баланың өзі әкесінің қолөнерін үйренеді, оны кейін ол ұзақ уақыт бойы адалдықпен жалғастырады. Егер Ол Бір күні Бешегочтағы көркемсурет студиясына түсіп, жаңа әсерлерге сүйсінбесе, бәрі сонда тоқтар еді. Ол өзіне түсініксіз, бірақ жүрегіне үрлеп тұрған нәрсені бейнелеу үшін қылқаламды алады. Оның алғашқы ұстаздары Ақром Тошкенбоев пен Бахром Хамдамий оған үнемі қайталағанды ұнатады: "Мәлік, сен өзбексің, басынан аяғына дейін, өзбек рухың бар, басқа ештеңе білмейсің. Ал сені бұл жерден басқа ешкім танымайды. Сондықтан Өзбек тілін жазу керек. Сенің қолыңнан келеді дейді.

М.1928-1930 жж.Набиев атындағы өзбек Көркемсурет Мұражайының болашақ ұлы суретшілері О. Татевосян мен П.Бенковтың жанындағы көркемсурет студиясында оқыды. Ол олардан көп нәрсені үйренеді және өмір бойы сүйікті Еңбегімен өмір сүруді үйренген бақытына риза болады [2].

Еңбек жолын 1937 жылы П. Бенков атындағы Республикалық көркемсурет училищесінде мұғалім болып бастады. Набиев 1958 жылдан Өмірінің соңына дейін Низами Атындағы Ташкент Мемлекеттік Педагогикалық Университетінде сабақ берді. Ол университеттегі Бейнелеу өнері тәжірибесін талантты жастардың бірнеше буынына береді. Суретшінің атақты тарихи тұлғалар мен жанқияр замандастары бейнеленген туындылары қалың жұртшылықтың жоғары бағасына ие болды. Олардың ішінде М.Набиевтің "Спитамен көтерілісі", "Берунийдің портреті", "Тамара ханым", "Шопан", "доктор Махмудовтың портреті", "құрылысшы" сияқты шығармалары бар.

Мәлік Набиев Ғылым мен мәдениет қайраткерлерінің портреттерін жасады, бірақ негізінен тарихи жанрда жұмыс істеді. Осылайша, суретші Өмір Темір өмірінің әр кезеңінде-жастықтан кәрілікке дейін, түрлі-түсті тарихи композицияларда сурет салған. "Өмір Темір" бейнесін жасаған портреттердің бірі ұлы қолбасшы мен мемлекет қайраткері бейнесінің эталоны ретінде танылған. Бұл жетістік Өмір Темір және оның дәуірі туралы тарихи құжаттар мен кітаптарды, мұрағат материалдарын мұқият зерттеген суретшіні шабыттандырды.

Оның ең жақсы туындыларының қатарында "Спитамен" халқын азат ету жолындағы қаһарман күрескер, тамаша ғалым, ойшыл Әбу Райхан Берунидің портреттері бар [3].

Суретші М.Набиев Еуропаның, Азияның, Американың 40-тан астам елінде болып, басқа суретшілердің жарқын туындылары сақталған ең әйгілі сәулет ескерткіштерін, мұражайлары мен көрме залдарын өз көзімен көрді. Әлемдік өнердің әртүрлі салаларын зерттей келе, ол реализм дәстүрлеріне адал болды. Бұл үндістанға, Кубаға, Шри-Ланкаға, Индонезияға барған кездегі әсерлерге негізделген эскиздер мен жұмыстар.

2000 жылы ұлы бабаларымыз бен замандастарымыздың тамаша образдарын жаңғыртқан қажымас қайраткер Мәлік Нәбиев "Құрмет" орденімен марапатталды.

Өзбекстан Бейнелеу Өнері Академиясының төрағасы Ақмал Нұриддинов суретші М. Набиев туралы айта келе, Өзбекстаннан келген бұл ұлы суретші біздің еліміздің бейнелеу өнерінде шынымен өшпес із қалдырғанын атап өтті. Осы уақыт ішінде осы суретшінің көрмеге қойылған туындылары бойынша тынымсыз еңбек атқарылып, жұртшылық пен өнер сүйер қауымның үлкен ықыласына бөленді. Олардың арасында "Тамара ханым", "Доктор Махмудованың портреті" және т.б. бар. Тәуелсіздік жылдарында суретші өзбек халқының ұлы ұлдары - Бабыр, Фитрат, Осман Назареттің әдемі портреттерін жасады. Атап айтқанда, Өмір Темірдің портретін Набиев 1994 жылы жасаған.

Мәлік Набиевтің шығармашылығына тарихи және заманауи тақырыптар тән. Оның бай мұрасын екі бағытта зерттеуге болады. Біріншісі Шынайы

өмірден алған әсерлерге негізделген," мироб"," Шарифжоновтың портреті"," құрылысшы"," өнертанушы И.Рахмонқұлова","ағаш кесуші". Бұл жұмыстарда суретші бейнеленген тұлғалардың ішкі әлемін терең бейнелеуге тырысады. Оның шығармашылығындағы екінші негізгі бағыт ұлы тарихи тұлғалар мен салтанатты тарихи оқиғаларға негізделген. М.Набиевтің "Әмір Темір" (1994) портретінде үлкен қиындықты көрген, отаны, мемлекеті үшін өмір сүрген ұлы билеуші, мемлекет қайраткері сарқарда бейнесі бейнеленген. М. Набиевтің көптеген еңбектері, зерттеулері Жатқан улугсарқарда портреті негізінде эталон ретінде танылды. Суретші Әмір Темірдің бейнесін жасау кезінде Бұрынғы Одақтық антрополог-ғалым м., Ибн Арабшаның шығармаларын, сарқарда бас сүйегін зерттеген Және сәйкесінше оның бет-әлпетін қалпына келтірген ғалым.М. Герасимов өз еңбегін жан-жақты зерделеудің тиімді нәтижесін берді work.М.Ін Әмір Темір портретінен басқа набиев захириддин Мұхаммед Бабурдың "эталон" портретін жасаған. Романтикалық стильде жасалған "құндыз портреті" кейіпкерді қолында қарындашпен шығармашыл тұлға ретінде бейнелейді [4].

Суретші Мәлік Набиев Ғылым мен мәдениет қайраткерлерінің портреттерін салған, бірақ негізінен тарихи жанрда жұмыс істеген. Суретші Мәлік Набиев тәуелсіздік жылдарында тиімді дамыды, суретші өзбек халқының ұлы ұлдары - Бабыр, Фитрат, Осман Назареттің әдемі портреттерін жасады. Суретші 1994 жылы жасаған ұлы бабамыз СахибкIRON Әмір Темірдің портреті Ерекше баурап алады, Бұл Бейнелеу Өнерінің дамуында ғана емес, бүкіл елдің мәдени өмірінде үлкен оқиғаға айналды.

Суретші Әмір Темір жасаған портреттердің бірі ұлы қолбасшы мен мемлекет қайраткерінің бейнесінің эталоны ретінде танылған. Бұл жетістік Әмір Темір және оның дәуірі туралы тарихи құжаттар мен кітаптарды, мұрағат материалдарын мұқият зерттеген суретшіні шабыттандырды.

М.Набиев Еуропаның, Азияның, Американың 40-тан астам елінде болып, басқа суретшілердің жарқын туындылары сақталған ең әйгілі сәулет ескерткіштерін, мұражайлары мен көрме залдарын өз көзімен көрді. Әлемдік өнердің әртүрлі салаларын зерттей келе, ол реализм дәстүрлеріне адал болды. Бұл Көрмеге Қойылған эскиздер мен дайын суреттер, Үндістан, Куба, Шри-Ланка, Индонезияға барудан алған әсерлері бойынша жасалған.

Оның шығармашылығындағы ең маңызды орынды бүкіл өмірін оны қалпына келтіруге арнаған өзбек халқы мен замандастарының портреттері, белгілі ғылым, мәдениет және өнер қайраткерлері Алады: Леди Тамара, Фитрат, Құдіретті, дезертир, Назареттік. Ол "Мұқаннаның өрлеуі", "Спитамендердің өрлеуі", "Джиззах көтерілісі"сияқты ұрыс сахналарын бейнелейтін картиналарымен танымал.

Суретшінің Портреттік Галереясында бірқатар картиналар ұлы мемлекет қайраткері және өзбек сарқарды Әмір Темірге арналған, онда зиялы және талантты жас жігіттің жетілуі, мықты жас жігіттің рухы мен денесінің жетілуі, ұлы көшбасшының бақыты, әкесі мен атасы, жеңімпаздың даналығы. Басы биік, жалпақ, иығы түйілмеген, қолы қылыш шынжырында, көрерменге қараған сұр

шашты, мақтаншақ жауынгердің портреті мақсаттың икемділігі мен шынайылығы туралы айтады. күш - жігер туралы.

Көшбасшының көзі сұрағандай: бүгін Қайдасың, өзбек жерінің батырлары? Менің орныма келіп, күйеуімізді одан сайын жақсартып, халқымызды одан сайын бақытты ет! Міне, темірліктердің соңғы өкілі, Самарқанд Билеушісі, құдіретті Темір Сұлтанның немересі Әли Мырзаның дәуірі аяқталған портреті. Біздің алдымызда 16 жасар, ақылды, жасынан асқан дана адам тұр. Оның бүкіл денесі мен көзі шаршады, енді ол өзінің жасының қысқа екенін сезеді - мықты жау жақындап келеді. Бірақ жас билеуші жек көретін жаудың мейіріміне көнбейді. Ол үлкен қан мен лайықты жүректің ұрпағы ретінде адал ниетпен өледі. Бұған оның батыл батылдығы мен жеңілмейтін ерік-жігердің күшті кернеуіндегі еріндерінің қатайғаны дәлел. Оның оң қолы жаудың хатын анасына жаман ұсыныстармен қысады, оның жүрегіне толқу мен алаңдаушылықты басу үшін әкеледі. Бірақ ешқандай қорқыныш жоқ, оның сыртқы келбеті бізге екінші қолдың қылмыстық жоспарларды тоқтатуға дайын, тізгіннің жіпіндей сөйлейтінін айтады. Және бұл немересі өз бетімен құламайтын арғы атаның тағының кепілі.

М.Набиевке 1992 жылы "Өзбекстанның халық суретшісі" атағы берілді. 1997 жылы "Еңбек Даңқы" орденімен, 2000 жылы "Еңбегі Үшін" Орденімен марапатталған [5].

Суретші М.Набиев сияқты шеберлердің мерейтойларын осындай кең көлемде атап өту, олардың мұраларын зерттеу, Бейнелеу Өнерінің дамуына ерекше үлес қосқан суретшілердің естеліктерін дәріптеу, сөзсіз, жастардың ұлттық құрметі мен қызығушылығын арттыруға қызмет етеді.

Әдабиеттер:

1. Изобразительное искусство Узбекистана: очерк истории живописи, графики, скульптуры. /Н.М.Абрамова, В.Н.Кедрин, С.М.Круковская, М.Мюнц, Г.Пугаченкова. – Ташкент: Гос. издат. худ.лит. УзССР, 1957. – 480 с.;
2. Веймарн Б.В., Черкасова Н.В. Искусство Узбекистана: очерки. Живопись. Графика. Скульптура. – М.: Искусство, 1960. – 119 с.
3. Умаров А.Р. Портретная живопись Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1968. – 135 с.
4. Жадова Л. Современная живопись Узбекистана. – Ташкент: Гос. издат. худ.лит. УзССР, 1962. – 111 с.
5. Халаминская М. Искусство молодых. – М., 1967. – 164 с.

УДК 37.013:069

**СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ МУЗЕЙНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЛЯ ДЕТЕЙ
МЛАДШЕГО И СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

Саидов У., Бабаджанова И.А.

Национального института искусств и дизайна имени
Камалиддина Бехзода Узбекистан., Ташкент.

Аннотация: В статье рассматриваются современные формы музейно-педагогической деятельности, направленные на детей младшего и среднего школьного возраста. Особое внимание уделяется инновационным подходам к организации образовательного процесса в музеях, таким как интерактивные экскурсии, квесты, творческие мастер-классы и использование цифровых технологий. Описывается роль музейного пространства как среды для развития креативности, любознательности и критического мышления у детей.

Ключевые слова: Музейная педагогика, образовательные программы, интерактивные экскурсии, игровые формы обучения, дети младшего школьного возраста, дети среднего школьного возраста, креативные технологии, мастер-классы, виртуальные музеи, интерактивные экспозиции проектная деятельность, культурно-образовательная среда, музейные квесты, междисциплинарный подход, развивающее обучение.

Современная образовательная среда требует новых подходов к развитию детей, способных объединить теорию и практику. Музейно-педагогическая деятельность становится важной частью воспитательного процесса, предоставляя детям возможность развивать свои познавательные и творческие способности.

Музеи занимают важное место в культурном и образовательном воспитании подрастающего поколения. Музейно-педагогическая деятельность направлена не только на передачу знаний, но и на развитие умений и навыков, воспитание духовности и этических ценностей [1].

Роль музея в развитии детей младшего возраста мы рассмотрим на примере музея железнодорожной техники. Музей железнодорожной техники является уникальным пространством, где дети могут познакомиться с историей, техникой и культурой. Для младших школьников он представляет не только образовательную, но и игровую среду, которая способствует развитию их познавательных и творческих способностей. Посещение музеев помогает детям расширять кругозор, формировать первичные представления об исторических и технических процессах. Экспонаты музея железнодорожной техники, такие как паровозы, локомотивы и вагоны, создают живую связь между прошлым и настоящим, вызывая у детей интерес к изучению окружающего мира. Общение с реальными объектами прошлого стимулирует воображение и вызывает положительные эмоции, которые остаются в памяти ребёнка надолго. Интерактивные экспозиции и мастер-классы помогают детям развивать мелкую моторику и навыки ручного труда, участвуя в сборке моделей поездов или рисовании на тему транспорта.

Музей железнодорожной техники включает в себя коллекции, представляющие паровозы, электровозы, вагончики и другие исторические

элементы. Это место даёт детям возможность увидеть, как развивалась техника, и ощутить атмосферу прошлого. Детям предоставляется возможность войти в кабину машиниста, тронуть рычаги управления, представить себя оператором поезда. В музеях часто создаются миниатюрные железнодорожные макеты, где дети могут управлять движением поездов. Дети могут создавать модели поездов, раскрашивать паровозики и изучать их внутреннее устройство. Экспозиции музея помогают детям понять базовые технические принципы работы поездов. Детям младшего возраста это объясняется через простые примеры: как двигаются колёса, как работает паровой двигатель [2].

Групповые экскурсии способствуют развитию у детей навыков общения и взаимодействия. Мероприятия, такие как "Локомотив мира", помогают детям учиться работать в команде. Узнавая о роли железнодорожного транспорта в жизни людей, дети начинают понимать значение труда машинистов, инженеров и других профессионалов. Через участие в ролевых играх (например, "Я – машинист") дети развивают фантазию и представляют себя частью железнодорожной истории. На примерах разных музеев можем перечислить как ташкентский железнодорожный музей, так и европейские музеи железнодорожной техники [3].

Национальный музей железнодорожного транспорта (Великобритания): Программа "Маленькие инженеры" включает интерактивные занятия и творческие мастер-классы. Национальный музей железнодорожного транспорта в Великобритании предлагает уникальную образовательную программу под названием "Маленькие инженеры". Эта программа включает интерактивные занятия, направленные на развитие у детей интереса к инженерному делу и железнодорожным технологиям.

В рамках программы дети могут участвовать в творческих мастер-классах, где они проектируют, создают и исследуют различные инженерные решения [4].

Мероприятия проводятся в увлекательной и доступной форме, что позволяет детям не только учиться, но и весело проводить время. Программа ориентирована на развитие навыков командной работы, творческого мышления и технической грамотности, что делает её отличным выбором для юных исследователей [5].

Железнодорожный музей в Дрездене (Германия): В экспозиции этого раздела Музея транспорта представлены исторические модели локомотивов и вагонов, всего 105 оригинальных рельсовых транспортных средств.

В 1839 году именно в Саксонии, между Лейпцигом и Дрезденом, была проложена первая немецкая железная дорога дальнего следования Германии. В Музее транспорта можно полюбоваться первым локомотивом немецкого производства, который назывался Саксония и был в эксплуатации до 1856 года. Коллекция этого отдела включает в себя локомотивы всех видов тяги. Паровоз Мультенталь, сконструированный в 1861 году, считается самым старым, полностью сохранившимся локомотивом Германии. Кроме того, экспозиция музея располагает оригинальным придворным вагоном-салонном 1885 года [6].

В этом музее организованы детские экскурсии с аниматорами, представляющими героев железнодорожных историй. Экскурсии проводятся для детей возрасте 5–12 лет. В этих программах мы можем увидеть истории железнодорожников с героями как машинисты, проводники и другие персонажи железнодорожники.

На примере музея железнодорожной техники в Ташкенте можно рассмотреть экскурсии для детей младшего возраста с интерактивными элементами: возможность посидеть в кабине машиниста, узнать о работе локомотивов. В музее 43 экспонатов из них 11 паровозов, 14 тепловозов, 3 электровозов и локомотивы для строительства дорог. А самое важное есть поезд для экскурсии в даль музея, который раскрывает историю железной дороги и даёт возможность усилить впечатление о прошлом и будущем [7].

Организация мероприятий "История одного поезда", где детям рассказывают увлекательные истории о знаменитых составах. Мастер-классы по сборке моделей поездов и их раскраске. Интерактивные макеты железных дорог позволяют детям лучше понимать транспортные процессы. Видео и аудиогиды, адаптированные для детей, помогут сделать экскурсии более интересными. Занятия по созданию моделей поездов или креативные задания, такие как рисование транспорта, помогут детям развивать творческие навыки. Вовлечение детей в тематические мероприятия, где они могут "примерить" на себя роль машиниста, кондуктора или инженера. Совместные экскурсии с родителями укрепляют семейные связи и делают процесс обучения более эмоциональным [8].

Железнодорожный музей становится ключевым фактором в развитии детей младшего возраста, предлагая уникальную возможность сочетать обучение и игру. Он способствует формированию у детей интереса к истории и технике, развивает воображение, социальные навыки и уважение к труду. Современные формы музейно-педагогической деятельности позволяют сделать образовательный процесс более увлекательным, глубоким и развивающим. Они помогают детям не только изучать культуру и историю, но и развивать навыки, которые пригодятся им в будущем: критическое мышление, творчество и умение работать в команде [9]. Современные формы музейно-педагогической деятельности играют ключевую роль в образовательном процессе, способствуя развитию у детей интереса к культуре и истории. Интерактивные экскурсии, квесты, мастер-классы и образовательные проекты делают музеи более привлекательными для школьников. Однако для дальнейшего развития требуется решение ряда проблем, включая финансирование и подготовку кадров. В будущем музеи должны продолжать интеграцию современных технологий и разрабатывать новые подходы к взаимодействию с детьми, чтобы оставаться важным звеном в образовательной системе.

Литература:

1. Козлова, Н.И. "Роль музеев в образовательной системе". Журнал "Педагогика", 2021, №4, с. 45-52.

2. Смирнова, Е.В. "Цифровизация музеев как фактор развития музейной педагогики". Электронный научный журнал "Образование XXI века", 2022, №7, с. 34-41.
3. Фролова, М.А. "Музейные квесты как форма работы с детьми". Журнал "Культурное наследие", 2021, №9, с. 28-33.
6. Лебедев В. И. (2019). Педагогика в музейной среде. Москва: Просвещение.

УДК 7.036:069

ПРИРОДА И ХУДОЖНИК: ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ВЫСТАВОЧНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Саидов У., Бабаджанова И.А.

Национального института искусств и дизайна имени
Камалиддина Бехзода Узбекистан., Ташкент

Аннотация: В статье рассматривается проблема художественной интерпретации природы в контексте современного изобразительного искусства и выставочной деятельности. Особое внимание уделяется эволюции образа природы как эстетического, философского и культурного феномена, отражающего изменения мировоззренческих установок художника и общества в целом. Анализируются традиционные и новаторские способы художественного осмысления природного пространства - от реалистического пейзажа и пленэрной живописи до концептуальных, символических и междисциплинарных форм визуального высказывания.

Ключевые слова: Природа и художник, художественная интерпретация природы, пейзажный жанр, современное изобразительное искусство.

Проект «Художник и природа» представляет собой одно из наиболее продолжительных и устойчивых художественных явлений в истории изобразительного искусства Узбекистана. С начального этапа формирования национальной школы живописи природные ландшафты родного края, отличающиеся выразительным многообразием и своеобразием, выступали значимым источником художественного осмысления и творческого вдохновения. Пленэрная практика была органично включена в систему профессионального художественного образования и одновременно выполняла функцию важного фактора творческой активизации как начинающих, так и состоявшихся мастеров. Обращение к образу природы являлось характерной особенностью художественного мышления большинства авторов, независимо от их жанровой специализации, что подчёркивает фундаментальную роль природной тематики в развитии национальной живописной традиции. «Природа и художник» - традиционная республиканская выставка, ежегодно проводимая в Узбекистане (проводится с 1985 года; в декабре 2025 года была открыта 40-я юбилейная ретроспективная выставка). Экспозиция организуется

в Центральном выставочном зале Академии художеств и включает от 100 до 300 произведений членов творческих союзов (живопись, графика, скульптура). Выставка посвящена пленэрной живописи, красоте природы Узбекистана и процессу творчества на открытом воздухе.

На выставке особое внимание уделено произведениям, созданным на открытом воздухе (пленэр), через которые передаются непосредственные и живые художественные впечатления от природных ландшафтов [1].

В концепции выставки ведущую роль занимают произведения, выполненные на открытом воздухе (в условиях пленэра), значимые тем, что они отражают непосредственный диалог художника с природой, художественное выражение живых впечатлений пейзажа в естественной световой и цветовой среде.

Произведения, созданные в условиях пленэра, составляют важную структурную часть выставки; в них отражены состояния пейзажа в реальном времени, а также непосредственные художественные впечатления, сформированные под воздействием естественного освещения и пространственной среды [2].

В выставке представлены произведения признанных мастеров узбекского изобразительного искусства - известных живописцев и скульпторов Александра Пономарёва, Василия Хапова, Валерия Енина, Хуршида Сатторова, Людвиги Нестерович, Юрий Талдыкин, Яниса Салпинкиди, Риммы Гагловой, Искры Шин, Виктории Трошиной, Анвара Мирсагатова, Владимира Чуба, Рахима Ризамухаммедова, Акмаля Жамолова, Уктама Саидова и других художников. Их творчество отличается синтезом национальных и современных художественных традиций, поисками формы и содержания.

Ретроспективная выставка, организованная к 40-летию проекта, наряду с новыми произведениями включила пейзажные работы из фондов Дирекции художественных выставок Республики Узбекистан. Такой подход позволил проследить этапы исторического развития проекта и проанализировать эволюцию художественных взглядов.

В экспозиции широко представлено разнообразие природных ландшафтов: художественные интерпретации гор Чимгана и Акташа, пустынных территорий, оазисов и различных географических пространств. Данный тематический круг особенно обогатился за счёт творческих проектов молодых художников, продемонстрировавших новые интерпретации образа природы в современном изобразительном искусстве.

В экспозиции представлены произведения различных жанров: живопись, графика, скульптура и инсталляции, созданные как известными, так и молодыми художниками страны. Основная тема - выражение любви к Родине и природе посредством искусства [3].

На картине Нодир Бобомуродов. Осенний пейзаж. 2024. Холст, масло изображён горный пейзаж, проникнутый ощущением спокойствия и природной гармонии. На дальнем плане возвышаются величественные горы с заснеженными вершинами. Их холодные голубовато-серые оттенки создают ощущение чистоты воздуха и пространственной глубины. Горные массивы

написаны обобщённо, но выразительно: мягкие переходы цвета передают рельеф, игру света и тени, подчёркивая монументальность природы.

Средний план занимает осенний ландшафт - редкие деревья и кустарники с листвой жёлтых, оранжевых и красноватых тонов. Эти тёплые краски контрастируют с холодной палитрой гор и придают композиции живописную насыщенность и эмоциональную теплоту. Осень здесь ощущается не как увядание, а как зрелая, наполненная цветом и светом пора.

На переднем плане изображён спокойный пастбищный мотив: на зелёно-охристом лугу пасутся лошади. Их фигуры органично вписаны в пейзаж и подчёркивают связь человека, животных и природы, даже при отсутствии самого человека в кадре. Этот мотив усиливает ощущение размеренного ритма жизни и естественного сосуществования с окружающей средой.

Живописная манера свободная, с заметными мазками, характерными для пленэрной работы. Художник стремится передать не столько точность деталей, сколько общее настроение, световоздушную среду и эмоциональное восприятие природы. Картина создаёт впечатление непосредственного наблюдения и живого диалога автора с природным ландшафтом.

В целом произведение воспринимается как лирический пейзаж, воспевающий красоту горной природы, её величие и спокойную гармонию, а также внутреннюю связь человека с окружающим миром.

Природа является одним из ведущих факторов формирования человеческой культуры и художественного мышления. Человек издавна выражал своё внутреннее духовное состояние, эстетические идеалы и мировоззрение именно через образ природы. В истории изобразительного искусства образ природы непрерывно развивается — от первобытных изображений до современных концептуальных произведений [4].

Художественные выставки на тему «Природа и художник» служат важным источником для анализа современных художественных процессов, раскрытия отношения художника к природе и научного изучения его эстетических взглядов. В данной статье на примере этой выставки проводится комплексный анализ художественной интерпретации образа природы.

Природа с древнейших времён является одним из основных источников человеческого мышления и художественного творчества. В истории изобразительного искусства образ природы выступает не только как внешняя среда, но и как средство выражения человеческой психологии, философских размышлений и эстетических идеалов. В этом смысле выставки на тему «Природа и художник» имеют большое значение для раскрытия актуальных проблем современного изобразительного искусства.

В произведениях, представленных на выставке, природа изображается в различных состояниях и настроениях. Одни художники передают её в реалистической манере, через точные детали и цветовые отношения, другие интерпретируют её в символических и метафорических формах.

Это раскрывает внутренний мир художника и его творческую позицию.

Пейзажный жанр через непосредственное изображение природы выражает мировоззрение художника. В произведениях выставки пейзаж выступает не только как изображение местности, но и как образ, гармонично связанный с внутренним миром человека.

Через выбор цветовой гаммы, соотношение света и тени, композиционный баланс художник раскрывает эмоциональное состояние природы. В одних произведениях преобладает лирическое настроение, в других - драматическое или философское содержание [5].

В работах, представленных на выставке, пейзажный жанр выходит за рамки традиционных канонов и обогащается современными художественными стилями. Композиционная свобода, цветовая гармония и световоздушные отношения передают не только внешний облик природы, но и её внутренний смысл [6].

Современные художники не ограничиваются реалистическим изображением природы, а обращаются к её концептуальному и абстрактному осмыслению. Произведения, представленные на выставке, являются наглядным подтверждением этого процесса.

Некоторые авторы изображают природу в контексте экологических проблем, обращая внимание на сложные взаимоотношения человека и окружающей среды, что усиливает социальную значимость изобразительного искусства.

В ряде произведений природа изображается в неразрывной связи с человеческой жизнью. Через гармонию или противопоставление образа человека и природы художественно выражаются проблемы современного общества [7].

В этих произведениях природа выступает не только как внешняя среда, но и как отражение внутреннего мира человека. Именно поэтому художник посредством образа природы выражает свои философские взгляды.

Выставка «Природа и художник» является важным научным источником для изучения изобразительного искусства. Она позволяет анализировать современные художественные тенденции, стилевые поиски и эстетические концепции.

Материалы выставки открывают широкие возможности для использования в искусствоведческих исследованиях, образовательном процессе и музейной практике.

Выставка «Природа и художник» демонстрирует индивидуальный и творческий характер отношения художника к природе. Через каждое произведение автор раскрывает свои эстетические взгляды, философские размышления и художественный опыт, что делает научно-аналитическое изучение данной выставки особенно актуальным [8].

Подводя итог, можно отметить, что художественная выставка «Природа и художник» демонстрирует многогранную интерпретацию образа природы в современном изобразительном искусстве. Данное исследование способствует осмыслению художественных, эстетических и философских связей между

природой и человеком. Выставка не только вызывает эстетическое впечатление, но и помогает понять творческие, философские и духовные взаимоотношения художника и природы.

Использованная литература:

1. Азизов А. Теория изобразительного искусства.-Ташкент: Санъат, 2018.
2. Хакимов Б.-Ташкент: Фан, 2020.
3. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. Современная узбекская живопись.- Москва: Искусство, 2015.
4. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие.-Москва: Архитектура-С, 2019.
1. 5.Норкулов Ш. Пейзажный жанр и его художественные особенности.- Ташкент: Академия, 2021.

УДК 7.036:334.7

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ АРТ-ПАТРОНАЖА НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА

Саипова Д., Тургунов Д.

Национального института искусств и дизайна
имени Камолиддина Бехзода Узбекистан., Ташкент.

Аннотация. В странах с развивающейся экономикой искусство также неизбежно развивается. В этой связи роль арт-патронажа, иными словами — поддержки со стороны меценатов, в выведении творческих проектов и работ художников на более высокий уровень является поистине неоценимой. Именно поэтому в истории при дворцах правителей для художников, поэтов, архитекторов и других деятелей искусства создавались все необходимые условия для плодотворной деятельности. Произведения таких мастеров и по сей день обогащают страницы истории точными и фактологически значимыми материалами, сохраняя культурное наследие для последующих поколений.

Ключевые слова: патронаж, резиденция, биеннале, коллекционер, блокчейн, трамплин.

Современные тенденции арт-патронажа в Узбекистане

В последние годы патронаж современного искусства в Узбекистане постепенно развивается, и в этом процессе заметную роль играют государственные структуры и частные фонды, поддерживающие художественные инициативы. Подобные проекты не только выводят искусство на глобальный уровень, но и способствуют развитию туризма и культурной дипломатии. Например, Centre for Contemporary Art Tashkent — центр, созданный в Ташкенте, который проводит выставки, резидентские программы и исследовательские проекты для современных художников. Центр сотрудничает

со многими международными кураторами и художественными организациями. Подобные культурные и творческие площадки становятся важным стимулом для постепенного развития искусства. В этом процессе государственные учреждения, частные фонды, международные организации и крупные компании поддерживают художественные проекты. В результате в регионе появляются выставки, биеннале и новые арт-центры, создающие для художников новые возможности.

Например, Bukhara Biennale является одним из значимых проектов, направленных на развитие современного искусства в Узбекистане. Эта биеннале проводится в Бухаре, и в ней принимают участие художники, кураторы и исследователи из разных стран. Проект служит важной платформой для профессионального развития культурных институтов и поддержки новых художников.

Еще одним важным процессом в Узбекистане стало появление международных художественных выставок и фестивальных проектов. Так, Tashkent International Biennale of Contemporary Art играет важную роль в знакомстве широкой общественности с современным искусством. Эта биеннале, как правило, финансируется государственными культурными учреждениями, музеями и отдельными частными спонсорами. Кроме того, в Узбекистане реализуется еще один проект, объединяющий искусство и традиционное ремесло: Art and Culture Development Foundation организует различные выставки и культурные мероприятия, через которые поддерживаются художники и ремесленники. Этот фонд нередко выступает спонсором международных выставок, культурных фестивалей и реставрационных проектов.

В целом, хотя современный арт-патронаж в Узбекистане все еще находится на стадии формирования, он развивается быстро и весьма динамично. Государство, частные фонды и международные организации совместно поддерживают художественные проекты, способствуя укреплению культурного авторитета региона. Проекты ЮНЕСКО, связанные с охраной Ичан-Калы, а также инициативы, направленные на сохранение исторического наследия Бухары, также способствуют развитию системы патронажа в Узбекистане. Поэтому можно предположить, что в будущем искусство Узбекистана займет еще более активное место в глобальном художественном пространстве.

Этапы формирования местного арт-рынка

Местный арт-рынок, как правило, формируется в несколько этапов. Этот процесс связан с постепенным развитием системы создания, демонстрации и продажи произведений искусства. На примере Узбекистана можно увидеть, что данный процесс складывается поэтапно. Первый этап — формирование творческой среды и слоя художников. Основой любого арт-рынка являются художники и творческие деятели. Именно они создают новые идеи, стили и произведения искусства. Например, после обретения независимости в Узбекистане появилось много молодых художников, что усилило конкуренцию в художественной среде и расширило творческое разнообразие. В результате

начали складываться новые направления, сочетающие в себе национальные черты и современность. Таким образом, эти процессы укрепили арт-рынок и заложили основу для его устойчивого развития.

Второй этап — появление системы выставок и галерей. Художникам необходима платформа для демонстрации своих работ, поэтому создаются галереи, арт-центры и выставочные пространства. Например, такие проекты, как Centre for Contemporary Art Tashkent, играют важную роль в представлении работ художников широкой аудитории. Почему такие выставки так важны для художников? Подобные площадки становятся своеобразным трамплином для выхода молодых авторов на международный арт-рынок. Поэтому они занимают важное место в определении позиции национального искусства в международных рейтингах и культурном поле.

Третий этап — появление коллекционеров и спонсоров. Арт-рынок развивается не только за счет выставок, но и благодаря формированию слоя покупателей, готовых приобретать произведения искусства. На этом этапе частные коллекционеры, представители бизнеса и культурные фонды начинают системно покупать произведения искусства. Это создает для художников экономические возможности и формирует рыночную стоимость искусства. Для коллекционеров такие произведения, в свою очередь, могут становиться активами, которые при необходимости можно продать.

Четвертый этап — институциональная и международная интеграция. На этой стадии арт-рынок выходит на профессиональный уровень, а международные выставки и биеннале превращаются в один из основных механизмов его развития. Например, участие Узбекистана в Венецианской биеннале демонстрирует способность национального искусства адаптироваться к международным стандартам. В результате на арт-рынок приходят новые категории зарубежных коллекционеров и инвесторов, что усиливает конкурентоспособность национального художественного продукта на международном уровне.

Пятый этап — связь с цифровым и глобальным арт-рынком. Сегодня в Узбекистане арт-рынок развивается и через интернет, и через цифровые технологии. Благодаря онлайн-галереям, цифровым аукционам и NFT-платформам местные художники могут представлять свои работы глобальной аудитории. Таким образом, местный арт-рынок формируется через сотрудничество между художниками, галереями, коллекционерами и институциональными структурами. Когда все эти этапы достигают полноценного развития, арт-рынок превращается в устойчивую экономическую и культурную систему.

Анализ независимых галерей, фондов и частных инициатив

В системе современного искусства независимые галереи, фонды и частные инициативы играют исключительно важную роль. Они позволяют развивать искусство не только через государственные структуры, но и в свободной, креативной среде. Особенно в Узбекистане в последние годы количество таких инициатив заметно выросло, и это существенно повлияло на развитие

современного искусства. Во-первых, независимые галереи создают для художников возможность показывать и продавать свои работы. Такие галереи, как правило, невелики по масштабу, но работают с креативными проектами и поддерживают новых художников. Например, Bonum Factum Gallery считается одной из известных галерей современного искусства в Ташкенте. Эта галерея организует выставки многих молодых художников и вносит вклад в формирование местного арт-рынка. Во-вторых, культурные фонды оказывают художественным проектам финансовую поддержку. Они часто организуют выставки, фестивали, исследовательские проекты и культурные программы. Например, Фонд развития искусства и культуры реализует в Узбекистане крупные проекты, направленные на развитие культуры и искусства. Этот фонд занимается реставрацией исторических памятников, проведением международных выставок и поддержкой молодых художников. В-третьих, важное место в художественной системе занимают и частные инициативы. Иногда коллекционеры или представители бизнеса поддерживают художественные проекты за счет личных средств. Например, при организации различных выставок и биеннале роль частных спонсоров бывает весьма значительной. Кроме того, некоторые компании, спонсируя художественные выставки, стремятся укрепить культурный имидж своего бренда. Помимо этого, независимые галереи и фонды развивают международное сотрудничество. Такие центры, как Centre for Contemporary Art Tashkent, взаимодействуют с зарубежными кураторами и художниками и помогают выводить искусство Узбекистана в глобальное культурное пространство. Еще одним крупным частным меценатом в Узбекистане является Алишер Усманов. Его модель патронажа представляет собой не просто финансовую помощь, а системную инвестицию, направленную на превращение искусства в социальный и экономический капитал. Его участие в художественной сфере Узбекистана стало своеобразным трамплином для вывода культурного наследия на международный уровень. Поддержка Алишером Усмановым Центра исламской цивилизации может рассматриваться как один из наиболее ярких примеров того, как частный патронаж сочетается с государственной стратегией. Без преувеличения можно сказать, что этот комплекс способен стать одним из инструментов культурной дипломатии.

Механизмы культурного спонсорства в государственной политике

Сохранение и восстановление культурного наследия — одно из ключевых направлений государственной культурной политики. Государство разрабатывает специальные программы для сохранения исторических памятников, музейных коллекций и национальных художественных традиций. Это помогает развивать искусство не только в современном направлении, но и в тесной связи с историческим наследием. В целом механизмы культурного спонсорства в государственной политике являются важным инструментом развития искусства, укрепления национальной идентичности и усиления культурной дипломатии. Сотрудничество между государством, частным сектором и международными организациями создает условия для более

устойчивого развития современной художественной системы. В качестве примера можно привести Центр исламской цивилизации. С точки зрения культурного патронажа этот центр представляет собой важную часть государственной стратегии, направленной на развитие искусства и культуры. Проект реализуется на основе крупных инвестиций и открывает возможности для проведения научных исследований, выставок, конференций и международных культурных инициатив. Таким образом, государство стремится не только сохранять культурное наследие, но и продвигать его в современной форме. Кроме того, центр играет важную роль в развитии международного культурного сотрудничества. Ученые, исследователи и специалисты в области искусства из разных стран могут вести там научную работу. В результате существует высокая вероятность того, что Узбекистан станет одним из глобальных научных центров по изучению истории исламской культуры и науки.

Заключение

Арт-патронаж сформировался в истории искусства как важный социальный и экономический институт. Если обратиться к историческим процессам, можно увидеть, что на ранних этапах развитие искусства в основном поддерживалось правителями, аристократией и состоятельными меценатами. Они обеспечивали художников и творцов финансовыми ресурсами и создавали условия для появления произведений искусства. Со временем эта система усложнилась, и в процесс поддержки искусства активно включились государственные институты, музеи и частные коллекционеры.

В современной экономической системе, особенно в условиях неолиберальной модели, искусство все больше адаптируется к рыночным принципам. Корпоративные компании и крупные бренды, спонсируя художественные проекты, не только поддерживают культуру, но и повышают собственный социальный имидж и ценность бренда. В этом процессе искусство тесно переплетается с маркетингом, имиджевой политикой и креативной экономикой. В результате меценатство в сфере искусства становится не только культурной практикой, но и частью экономической стратегии.

В последние годы технологическое развитие открыло перед художественной системой новые возможности. Цифровые платформы, онлайн-аукционы и виртуальные галереи способствуют глобальному расширению арт-рынка. Технология NFT, в свою очередь, позволила идентифицировать произведения искусства через блокчейн и продавать их как объекты цифровых инвестиций. Более того, создание искусства с помощью искусственного интеллекта обозначило новый этап творческого процесса. Все это расширяет границы между искусством и технологиями и формирует новые модели патронажа и инвестиций.

В регионе Центральной Азии система современного искусства также развивается постепенно. Формирование местного арт-рынка, появление независимых галерей, культурных фондов и частных инициатив свидетельствуют о развитии художественной экосистемы в регионе. Важную

роль играют и механизмы государственной поддержки культуры и искусства. Благодаря культурным центрам, международным выставкам и культурным проектам искусство региона все активнее интегрируется в глобальное культурное пространство, а центры, направленные на развитие искусства, продолжают создаваться.

Одновременно с этим растет и активность центральноазиатских художников и меценатов на международной арт-сцене. С моей точки зрения, современный арт-патронаж превратился в многоуровневую систему, в которой государство, частный сектор, цифровые технологии и глобальные культурные связи тесно взаимосвязаны. Если эти факторы будут развиваться во взаимодействии друг с другом, искусство сможет стать не только инструментом сохранения культурного наследия, но и важной частью инновационной экономики. Особенно вероятно, что в будущем цифровые технологии, искусственный интеллект и глобальные арт-платформы сформируют новую модель арт-патронажа. Это сделает искусство более открытой, глобальной и экономически устойчивой системой.

Использованная литература:

1. Art and Culture Development Foundation. O'zbekiston madaniyat va san'atni rivojlantirish dasturlari. - Toshkent, 2022.
2. Contemporary Art Programs and Residency Projects. - Toshkent, 2023.
3. Bukhara Biennale rasmiy materiallari. Zamonaviy san'at va xalqaro hamkorlik loyihalari. Buxoro, 2023.
4. Tashkent International Biennale of Contemporary Art.
5. Ko'rgazma kataloglari va ilmiy materiallar. Toshkent, 2021-2024.
6. Alisher Usmonov. Madaniy homiylik va san'atga investitsiyalar bo'yicha ochiq manbalar.

ЭОЖ 7:004.8

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ӨНЕРДІҢ ЖАҢА ДӘУІРІ

Салмағанбет Д.Қ., Ахметова Д.Р.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Соңғы жылдары Жасанды интеллект (ЖИ) саласындағы жетістіктер адамзатты таңғалдырумен келеді. Веб-іздеу жүйелерінен бастап, күрделі робототехникаға дейінгі даму қарқыны қоғамда үлкен сұрақтар туғызды. Әсіресе, өнер саласында және түрлі нейрондық желілердің пайда болуы үлкен пікірталасқа арқау болды. Жаңалықтар мен медиа бұл алгоритмдерді «суретшілердің орнын басатын күш» ретінде сипаттап, адамзаттың шығармашылық монополиясына қауіп төніп тұрғанын айтуда. Алайда, «Компьютерлер өнер туындысын жасай ала ма?» деген сұрақты жай ғана

техникалық қабілет ретінде емес, философиялық және әлеуметтік құбылыс ретінде қарау керек. ЖИ-ті қарамас бұрын өнердің тарихы, авторлық мәртебесі және мән-мағынасы туралы кеңінен талқылау керек.

Жаңа технологиялардың өнерге келуі әрқашан үрей мен қарсылық тудырған. Оның ең жарқын мысалы – XIX ғасырдағы фотосуреттің пайда болуы. Сол кездегі өнер әлеміндегі пікірталастар бүгінгі ЖИ төңірегіндегі шуға өте ұқсас болды. Фотосуретке деген кеңінен таралған үш көзқарас болды. Олар: толықтай теріске шығару, көмекші құрал ретінде тану, жаңа өнер түрі ретінде қабылдау. Атақты ақын Шарль Бодлер сияқты көптеген зиялылар фотосуретті «өнердің жауы» деп санады. Олардың ойынша, өнер – адамның шығармашылық қуаты мен жанынан тууы тиіс, ал фотосурет жай ғана механикалық құрылғының көшірмесі десе, кейбір суретшілер фотосуретті нағыз өнер ретінде мойындамаса да, оны «анықтамалық материал» (reference) ретінде қолдануға болады деп есептеді. Аз ғана топ фотосуреттің болашақта кескіндемемен иық тірестіретін өнер түріне айналатынын болжады. Бұл орайда фотосурет кескіндемені (живопись) өлтірген жоқ, керісінше оны жаңа биікке шығарды. Ғасырлар бойы суретшілер әлемді айнадағыдай дәл бейнелеуге (реализмге) тырысып келді. Бірақ фотокамера пайда болған соң, «дәлдік» механикаландырылған процесске айналды. Бұл суретшілерді «Егер фотосурет шындықты түсіре алса, онда суретшінің рөлі не?» деген сұраққа жауап іздеуге мәжбүр етті. Нәтижесінде Импрессионизм, Абстракционизм және Модернизм сияқты ағымдар туды. Суретшілер тек көргенін емес, сезінгенін, ішкі әлемін бейнелеуге көшті. Яғни, технология өнерді реализмнің тар шеңберінен босатып, оған еркіндік сыйлады. Жасанды интеллекттің де бүгінгі рөлі осындай болмақ.

Өнер – бұл адамдар арасындағы әлеуметтік қарым-қатынас, ой бөлісу және эмоция алмасу процесі. Бірақ болашақта жасанды интеллект арқылы бұл түсініктің қалай өзгеруі мүмкін екендігіне бірнеше нұсқа ұсынуға болады. Біріншіден: Адам деңгейіндегі ЖИ (Ғылыми фантастика). Егер қашан да бір кездері адам сияқты санасы, сезімі мен эмоциясы бар «күшті ЖИ» жасалса, ол әрине өздігінен өнер туындысын жасай алар еді. Егер мұндай ЖИ пайда болса, біз үшін оның адамзатқа деген көзқарасы маңыздырақ болар еді. Біз сананың не екенін толық түсінбейінше, оны машинаға көшіру мүмкін емес. Екіншіден: Әлеуметтік ЖИ. Біз компьютерді қашан «суретші» деп атай бастаймыз? Ал бұл біздің сол машинамен әлеуметтік байланыс орнату қабілетімізге байланысты деп ойлаймыз. Егер болашақта робот-серіктер не ЖИ өз иесіне деген «сүйіспеншілігін» білдіру үшін сурет салса немесе күй шығарса, адамдар оны шынайы өнер туындысы ретінде қабылдауы әбден мүмкін. Бұл жерде маңыздысы – машинаның интеллектуалды деңгейі емес, оның біздің өміріміздегі әлеуметтік рөлі. Үшіншіден: Сөз мағынасының трансформациясы. Бұрын «интеллект» деген сөз тек адамға қатысты айтылатын. Қазір біз оны компьютерлерге де қолданамыз (жасанды интеллект). Болашақта «суретші» сөзі де жай ғана белгілі бір функцияны орындайтын бағдарламаның атауына айналуы мүмкін. Бұрын «пошташы» деген сөз хат тасушы адамды білдірсе,

қазір ол біздің смартфоньымыздағы «Mail» бағдарламасының синониміне айналды. Сөздердің мағынасы заманға қарай өзгереді. Технология дамыған сайын кейбір сөздер адамнан техникаға «ауысып» жатыр.

Ал жасанды интеллектіні «суретші» деп атаудың қауіптері тоқтала кетсек. Біз бұл мәселеде абай болуымыз керек (этикалық қауіптеріне). Егер біз машинаны «суретші» деп атайтын болсақ, біз халықты алдаған боламыз. Адамдар машинаға саналы түрде тән емес қасиеттерді (сезім, мұң, шабыт) тере бастайды. Бұл «Потемкин ЖИ-і» деп аталатын құбылысқа әкеледі: сырты жылтыр, бірақ ішінде ешқандай мағына жоқ. Машинада «жан» бар деп сендіру – этикалық тұрғыдан қате. Сонымен қатар нағыз авторды тасада қалдыру қаупі. Кез келген ЖИ туындысының артында адам тұр. Ол – бағдарламаны жазған инженер, алгоритмді үйретуге қажетті деректерді жинаған зерттеуші және соңғы нәтижені таңдаған қолданушы. Егер біз авторлықты компьютерге бере салсақ, онда мыңдаған адамның интеллектуалды еңбегін жоққа шығарамыз. Компьютер – бұл құрал, ал шешім қабылдаушы – әрқашан адам. Технология – өнердің жауы деп бір жақты қараған дұрыс емес. Қарапайым негізгі оймен түйіндесек «Компьютерлер өнер туындысын жасамайды; компьютерді қолданатын адамдар өнер туындысын жасайды.» Біз қазір өнердің жаңа трансформациялық кезеңінде тұрмыз. ЖИ-ді суретшінің орнын басатын «бәсекелес» емес, оның шығармашылық көкжиегін кеңейтетін «супер-қылқалам» ретінде қарастыруымыз керек. Өнер тарихы көрсеткендей, әрбір жаңа технология ескі формаларды ысырып тастамайды, керісінше оларға жаңа деңгей мен тереңдік береді.

Технология — өнердің өміршеңдігін сақтайтын басты қозғалтқыштардың бірі есептеніміз дұрыс. Жасанды интеллект біздің өнер туралы түсінігімізді қызықты әрі күтпеген бағыттарға өзгертіп жатқандығы сөзсіз. Енді бізді алда машиналар салған суреттер емес, адам мен машинаның бірлескен шығармашылығынан туған ғажайып туындылар күтіп тұр. Өнер өлмейді, ол тек өзгереді. Ал бұл өзгерістің басты кейіпкері – бәрібір адам болып қала береді. Біз ЖИ-ді «адамның көшірмесі» немесе «жаңа тұлға» ретінде емес, адам мүмкіндігін кеңейтетін жоғары технологиялық құрал ретінде қабылдауымыз керек. БАҚ-тағы ЖИ-ді тұлғаландыру — бұл маркетингтік тәсіл немесе фантастикалық қиялдың жемісі. Ғылыми шындық мынада: ЖИ бізге деректерді өңдеуде, суреттерді стильдеуде немесе есептеулер жүргізуде көмектесе алады, бірақ ол ешқашан «автор» немесе «тұлға» бола алмайды.

Кейде адамның ақыл-ойын табиғаттың өзі жетілдірген өте күрделі «биологиялық бағдарлама» деп атап жатамыз. Ғалымдар да адамның қалай білім алатынын зерттей келе, оны компьютерлік алгоритмдерге ұқсатуға тырысады. Бірақ бұл ұқсастық тек беткі қабатта ғана. Адам миындағы тірі жасушалар (нейрондар) мен компьютердегі жасанды «нейрондардың» арасында жер мен көктей айырмашылық бар. Компьютердегі нейрон — бұл жай ғана математикалық формула, ал адамдікі — сезінетін және тірі биологиялық құрылым. Адам бір іс жасағанда немесе шешім қабылдағанда тек алдындағы дерекке ғана қарамайды. Ол мына компоненттерді біріктіреді: өткен шақ,

болашақ, жағдаят, сезім. Компьютерде бұл қасиеттердің бірі де жоқ. Ол тек өзіне берілген «цифрлық нұсқаулықты» (инструкцияны) орындайды. Ол мұңаймайды, қуанбайды және жасап жатқан ісінің адам өміріне қандай әсер беретінін «түсінбейді». Компьютердің есептеу қабілетін қанша жерден арттырсақ та, ол бәрібір «сезінетін» және «түсінетін» тірі ақыл-ойға айналып кетпейді. Бұл мәселенің шешімі әлі табылған жоқ және жақын арада табылуы да екіталай.

Технологиялар мен өнердің даму тарихына үңілсек, кейбір жалпы үрдістердің өте тұрақты екенін байқаймыз. Бүгінгі таңда Жасанды интеллект (ЖИ) төңірегіндегі талқылаулар қаншалықты қызу болса да, ғылыми шындық біреу: қазіргі ЖИ алгоритмдері дербес автор емес және жақын болашақта олай болмайды да. Олар суретшілердің зерттеуіне және қолдануына арналған қуатты құрал болып қала береді. Бұл жаңа құралдардың дамуы суретшілер тарапынан үлкен қызығушылықпен қабылдануда. Бұл үрдіс біз бүгін тіпті елестете алмайтын мүлдем жаңа, таңғажайып стильдер мен көркемдік формалардың пайда болуына алып келеді. Технология өнерді шектемейді, керісінше оған жаңа тыныс сыйлайды. Сонымен қатар, бұл құралдар өнерді демократияландырады. Жаңадан бастаушылар үшін өзін-өзі көрсетудің (self-expression) жеңілдетілген жолдары ашылады. Бұл — бұрын техникалық дайындығы жетпеген талантты жандардың өз идеяларын жүзеге асыруына мүмкіндік беретін үлкен қадам. Әрине, технологияның дамуымен суретшілер орындайтын кейбір тапсырмалар тарих қойнауына кетуі мүмкін. Бірақ автордың пайымдауынша, бұл — ерекше шығармашылықты талап етпейтін, тек механикалық сипаттағы жұмыстар. Ондай тапсырмалар көркемдік өзін-өзі көрсетуден гөрі, қарапайым әлеуметтік функцияларды орындауға бағытталған. Кейбір дәстүрлі өнер түрлерінің жойылуы немесе «сәннен қалуы» — бұл технологияның кінәсі емес, өнердің табиғи болмысы. Өнер әлемінде ешнәрсе мәңгілік емес; ескі формалардың орнын жаңалары басуы — заңды құбылыс.

Жасанды интеллект пен жаңа технологиялар суретшінің орнын басатын «бәсекелес» емес, оның мүмкіндігін арттыратын сенімді серіктес. Біз өнердің өлгенін емес, оның технологиялық прогресс арқылы жаңа қырынан ашылғанын көріп отырмыз. Болашақтағы өнер — бұл адамның ұшқыр қиялы мен машинаның есептеу қуатының үйлесімді симфониясы болмақ. Көркемдік технологиялар — бұл ең алдымен «қиялдың күшейткіші». Технология неғұрлым кемелденген сайын, ол суретшілерге бұрынғыдан да алысқа көруге, ой түбіндегі күрделі қиялдарды шындыққа айналдыруға көмектеседі.

Жасанды интеллект — бұл біздің өркениетіміз жасаған ең күрделі «айна». Ол біздің біліміміз бен деректерімізді шағылыстырады, бірақ сол айнаның ішінде ешқандай дербес сана жоқ. Болашақта ЖИ-дің дамуы бізді «жұмыссыз қалдыруы» емес, керісінше біздің нағыз адамдық қасиеттерімізді — шығармашылықты, сыни ойлауды және эмоционалды тереңдікті бағалауға үйретуі тиіс. Өйткені, дәл осы қасиеттер ешқандай алгоритммен ауыстырылмайтын адамзаттың басты коды болып қала береді.

Қазіргі таңда Жасанды интеллект (ЖИ) салған суреттер аукциондарда жоғары бағаға сатылып, көрмелерге қойылуда. Алайда, «Алгоритмді суретші деп атауға бола ма?» деген сұрақ әлі де ашық қалып отыр. Бұл мәселені шешу үшін біз алдымен «Суретші болу үшін не қажет?» деген фундаменталды сұраққа жауап іздеуіміз керек. Өнер туындысы оқшауланған кеңістікте туындамайды. Ол — автор мен аудитория, суретші мен қоғам арасындағы байланыс құралы. Суретші өз туындысы арқылы белгілі бір ойды, эмоцияны немесе әлеуметтік хабарламаны жеткізеді. Бұл процесс — саналы түрде жасалатын әлеуметтік әрекет. Егер біз өнерді осы тұрғыдан түсінсек, онда суретші болу үшін жай ғана «әдемі дүние жасау» жеткіліксіз; ол үшін қоғаммен қарым-қатынасқа түсуге қабілетті әлеуметтік агент болу қажет. Егер ЖИ-де әлеуметтік жауапкершілік, қоғамдық позиция және саналы қарым-қатынас орнату мүмкіндігі болмаса, оны суретші деп тану — өнердің әлеуметтік мәнін жоғалтумен тең. Суретші болу — бұл тек «нәтиже шығару» емес, бұл — «процесске және қарым-қатынасқа қатысу». Автордың теориясы бізді технологияға ғана емес, өнердің адамзаттық табиғатына қайта үнілуге шақырады. ЖИ-дің суретші ретіндегі болашағы оның есептеу қуатына емес, оның қоғамдағы әлеуметтік рөлінің қалай қалыптасатынына тікелей байланысты болмақ. Өнер — бұл адамнан адамға жететін үн. Ал машина әзірге сол үнді күшейтетін құрал ғана болып қала береді.

Өнердің болашағы технологиямен тығыз байланысты. Жасанды интеллект — бұл өнерді алмастыру емес, оны жаңа биіктерге көтерудің жолы. Біз қазір жаңа өнер тілінің қалыптасу кезеңінде тұрмыз. Технология суретшінің қиялын ұштай отырып, бізге бұрын-соңды болмаған эстетикалық тәжірибелер сыйлайтын болады. Өнердегі жаңашылдықтан қорықпау керек, өйткені бүгінгі эксперимент — ертеңгі классика. ЖИ — бұл суретшінің қолындағы кезекті "жаңашыл көмекші". Бұл құралдар біздің өнер туралы дәстүрлі түсінігімізді мүлдем жаңа, қызықты және болжап болмайтын бағыттарға өзгертетіні сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Колтон, Саймон. 2008. Креативность против восприятия креативности в вычислительных системах. Доклад, представленный на весеннем симпозиуме AAAI: Креативные интеллектуальные системы, Стэнфорд, Калифорния, США, 26–28 марта. [[Google Scholar](#)]
2. Джоанна Зилинска, «AI Art: Machine Visions and Warped Dreams»
3. «Шығармашылық индустрия және ЖИ» (Мақалалар жинағы): Қазақ ұлттық өнер университеті мен Т. Жүргенов атындағы Өнер академиясының ғылыми журналдарында (Хабаршы) жарияланған цифрлық кескіндеме мен музыкалық технологиялар туралы мақалалар.
4. Б. Қуанышбай, «Цифрлық өнер және дизайн» — Қазіргі заманғы графикалық бағдарламалар мен ЖИ құралдарын (генеративті дизайн) қолдану әдістемесі туралы еңбек.

УДК 004:316.4

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ – ӘЛЕМДІК ДАМУДЫҢ АЙНАСЫ

Сержанова Ф.Н., Г.Ш.Тілесова

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Цифрлық технологияларды қабылдау адамзат тарихындағы кез-келген басқа инновациялық әзірлемелерді енгізуден гөрі жылдамырақ: небәрі жиырма жыл ішінде цифрлық технологиялар дамушы елдер тұрғындарының шамамен 60 пайызын қамтып, олардың көмегімен қоғамды өзгерте алды. Бүгінгі заман талабына сай, бәсекеге қабілетті азаматтарды тәрбиелеуде жаңа технологияларды меңгере отырып оқыту – заман талабы.

Болашақ педагогтарға білім берудің мазмұнын жаңаша өмір талабына сәйкес, цифрлық білім беру ресурстары арқылы студенттердің білім сапасын арттыру және интеллектуалды дүниетанымы мол маман тәрбиелеу.

Студенттердің мәдени, интеллектуалдық, шығармашылық потенциалын дамыта отырып, «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы негізінде білім беру.

Цифрлық технологиялар (ағыл. Digital Technology) - үздіксіз спектр түрінде емес, аналогтық деңгейдегі дискретті жолақтармен сигналдарды ұсынуға негізделген технологиялар [1, 31 б].

Цифрлық технологиялар білім беру процесінде интеллектуалды қолдау құралы болып табылады. Маманның жеке, кәсіби және ақпараттық мәдениетін қалыптастыру ретінде жоғары және кәсіптік білімнің мақсатын түсіну кәсіптік білім берудің дидактикасын дамыту мәселесін шешуге мүмкіндік береді.

Жаңа замандағы Қазақстан бәсекеге қабілетті, білімді жастарды тәрбиелеуге ұмтылыс жасауда. Студенттердің әр тарапты ізденушілік қасиеті үнемі қозғалыста болу керек. Электронды білім беру жүйесіне сай болашақ педагогтардың біліктілік деңгейлерін келесі бөліктерге жіктеуге болады:

- 1.Қарапайым – бейімдеушілік деңгей. Бұл деңгейде компьютер және компьютерлік техниканы қолдану дағдылары, оқу үрдісінде қолданбалы бағдарламалық құралдарды қолдану мүмкіндіктері қарастыру.
- 2.Іс – әрекеттік – ізденістік деңгей. Болашақ педагогқа АКТ – мен жұмыс жасау негіздерін практикалық тұрғыда меңгерту.
- 3.Жүйелік – шығармашылық деңгей. Электрондық оқу – әдістемелік құралдарды, веб сайттар құрастыруды үйрету.

Цифрлық технологиялар тиімділігі студенттердің танымдық ой-қабілетінің артуына үлесін қосатын нақты дүние – цифрлық білім беру ресурстары. Цифрлық ақпарат көздері: электрондық оқулықтар, инновациялық оқу – әдістемелік кешендер, виртуалды зертхана, күрделі құрылымдық ақпараттар көзін (цифрлық мұражай, кітапхана, энциклопедия т.б) жатқызуға болады [2, 76].

Қазіргі уақытта цифрлық білім беру ресурстары оқу тілімен сәйкес қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде ұсынылған. Сонымен бірге, электрондық жүйе,

мультипіддікті қолдап, оқу материалдарын Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында оқуды жүргізетін басқада тілдерде және шетел тілдерінде орналастыруға да тануға да мүмкіндік береді. ХХІ ғасыр адам мен қоғам өмірінің жаңа сапалы жағдайына өтуімен сипатталады. Адамзат жаңа дәуірге аяқ басты - ақпараттық. Қазіргі постиндустриалды кезеңге тән белгілер - нарықтық экономика, ашық демократиялық қоғамдардың дамуы, байланыс, интернет және компьютерлік технологияларды кеңінен енгізу [3, 146].

Жоғары білім берудің заманауи трансформациясы бірқатар ғаламдық процестермен анықталуы кездейсоқ емес: индустриядан постиндустриалды экономикалық құрылымға ауысу, бұл негізгі қызмет түрлері мен біліктілік пен құзыреттілікке қойылатын талаптардың өзгеруіне әкеледі. Ақпараттың сандық тасымалдаушыларына көшу және оны ғаламдық ғаламтор арқылы ғаламшардың кез-келген бөлігіне жылдам беру мүмкіндігі, бұл білім беру процесінің құрылымын оның ұйымдастырушылық форматтары мен қолданбалы педагогикалық технологияларының өзгеруіне әрекет жасайды [4, 306].

Бұл жағдайда университеттер инновация мен құзыреттілік орталығы ретінде дамып келеді. Қазіргі таңда білім және ғылым жүйесінің алдында жаңа мақсаттар мен міндеттер тұр. Оларды шешу үшін мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша бірқатар стратегиялық және бағдарламалық құжаттарға негізделген, білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасы әзірленді. Бұл жобаның ерекшелігі – PISA, TALIS, PIAAC, PIRLS, ISILS секілді бес халықаралық зерттеудің нәтижелері бізге негізгі проблемаларды анықтауға және олардың шешімдерін табуға мүмкіндік берді. Цифрландыруға күш салу адами капитал белсенді түрде дамитын - болашақтың білімі мен дағдылары ерте жастан бастап тәрбиеленетін, автоматтандыру және басқа да жаңа технологиялар есебінен бизнес жұмысының тиімділігі мен жылдамдығы артатын, ал азаматтардың өз мемлекеттерімен диалогы қарапайым әрі ашық болатын жаңа қоғамды құруға әкеледі. Жасанды интеллект қаржы қызметтері мен медицина сияқты консервативтік салаларда енгізілуде. 3D форматта басып шығару технологиясы бүгінгі күннің өзінде авиация, логистика, биомедицина және автомобиль өнеркәсібі секілді салалардың трансформациялануына ықпал етеді.

Бүгінде цифрландыру процесі әлемдегі барлық елдерге әсер етеді. Сонымен қатар әрбір ел цифрлық дамудың басымдықтарын өзі айқындайды. Әлемдегі 15-тен астам мемлекет қазіргі уақытта ұлттық цифрландыру бағдарламаларын іске асыруда. Қытай, Сингапур, Жаңа Зеландия, Оңтүстік Корея және Дания ұлттық экономикаларды цифрландыру бойынша алдыңғы қатардағы елдер болып табылады. Қытай өзінің «интернет плюс» бағдарламасында цифрлық индустрияны дәстүрлімен біріктіреді, Канада Торонто АКТ хабын (білім берудегі мүмкіндіктерін) жасады, Сингапур драйвері АКТ болып табылатын «ақылды экономиканы» қалыптастырады, Оңтүстік Корея «Креативті экономика» бағдарламасында адами капиталды, кәсіпкерлікті дамытуға және АКТ саласындағы жетістіктерді таратуға бағдарланады, ал Дания мемлекеттік секторды цифрландыруға баса назар

аударуда. Қазіргі сәтте Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бірқатар бастамаларды енгізуде:

1) 3-4 сыныптарда оқуда және күнделікті өмірде ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану үшін заманауи ақпараттық технологиялармен жұмыс істеудің жалпы базалық білімдерін қалыптастыратын «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» пәні енгізілді; 2) робототехника шеңберінде бағдарламалаудың жалпы негіздеріне үйрететін робототехника бойынша 372 үнйірме жұмыс істеуде. Сонымен қатар, жас ұрпаққа жаңа талаптарды ескере отырып, креативті ойлау мен техникалық дағдыларын дамыту арқылы орта білімнің мазмұнын қайта қарау қажеттілігі туындап отыр.

Техникалық және кәсіби, жоғары, жоғары оқу орнынан кейінгі білімде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің деректері бойынша: 1) ЖОО - ның мамандық базасында студенттерде таңдаған мамандық шеңберінде іс жүзінде АКТ пайдаланудың базалық білімдерін қалыптастыратын «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» пәні енгізілді; 2) техникалық және кәсіби, жоғары, жоғары оқу орнынан кейінгі білімде білім беру бағдарламалары үшін негізгі база болатын кәсіби стандарттар әзірленуде.

Цифрландыру еңбек нарығында қамтылған мамандықтар құрамына қойылатын өндірістік талаптардың қолданыстағы жүйесінен айтарлықтай озып отыр. Білім және ғылым елдің әлеуметтік-экономикалық капиталын дамытудың негізгі факторлары болып табылады [5].

Цифрлық технология – әлемдік дамудың айнасы іспеттес, білім саласын дамыту жастарды еңбектің заманауи нарығында бәсекеге қабілеттілігі үшін қажетті білім мен тәжірибемен қамтамасыз ететін инновацияларды енгізуге ықпал етеді және экономикалық өркендеудің басты қозғаушы күштерінің бірі болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Акимова О.Б., Щербин М.Д. Цифровая трансформация образования: своевременность учебно-познавательной самостоятельности обучающихся // Инновационные проекты и программы в образовании. 2018. №1. С. 27-34.
2. Каракозов С.Д., Уваров А.Ю. Успешная информатизация – трансформация учебного процесса в цифровой образовательной среде // Проблемы современного образования. 2016. №2. С. 7-19.
3. Крамаренко Н.С., Квашин А.Ю. Психологические и организационные аспекты введения цифрового образования, или как внедрение инноваций не превратить в «цифровой колхоз» [Электронный ресурс] // Вестник Московского государственного областного университета. 2017. №4. С. 1-16. URL: www.evestnikmgou.ru

5. Капранов В.К., Капранова М.Н. Повышение доступности качественного образования через сетевое взаимодействие школьных библиотек // Открытое и дистанционное образование. 2012. №3(47). С. 28-32.

УДК 347.782: (08)

ФОРМИРОВАНИЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА СРЕДНЕЙ АЗИИ В XX ВЕКЕ: ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ И РОЛЬ УРАЛА ТАНСЫКБАЕВА

Сеитова Н.Х., Кадырова Д.М.

Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова

Формирование изобразительного искусства Средней Азии в XX веке происходило под влиянием масштабных социально-политических преобразований. Установление советской власти определило новые задачи искусства — служение идеологии и формирование «нового человека».

Цель исследования — выявить особенности развития искусства региона и определить роль Урала Тансыкбаева в формировании национальной художественной школы.

Методы исследования

В работе использованы:

- историко-культурный анализ;
- сравнительно-искусствоведческий метод;
- анализ художественных произведений и научной литературы.

Основная часть

Влияние советской культурной политики

Советская власть рассматривала искусство как инструмент идеологического воздействия. В 1930-е годы утверждается социалистический реализм, требующий отражения индустриализации, коллективизации и героизации труда [1]. Это определило тематику искусства Средней Азии: образы рабочих, колхозников, индустриальные пейзажи.

Система художественного образования

Создание художественных училищ и институтов стало важным фактором развития искусства. Художники региона получили академическую подготовку, что позволило соединить европейскую школу с национальными традициями [2].

Важным аспектом стало также институциональное оформление художественной жизни. В 1932 году постановлением ЦК ВКП(б) «О перестройке литературно-художественных организаций» была ликвидирована независимость творческих объединений, что привело к созданию единых союзов художников. Это способствовало централизации художественной политики и усилению контроля над содержанием произведений. В Средней

Азии данный процесс сопровождался активным вовлечением местных мастеров в общесоюзный художественный контекст, что ускорило формирование профессиональной среды.

Немаловажную роль сыграла и культурная политика «коренизации», направленная на развитие национальных культур союзных республик. Художники стремились отражать локальные особенности — традиционный быт, костюмы, архитектуру, природные ландшафты. Однако эти элементы интерпретировались через призму социалистической идеологии, что приводило к своеобразному синтезу: национальная форма сочеталась с социалистическим содержанием.

Кроме того, значительное влияние оказали творческие командировки и выставочная деятельность. Московские и ленинградские художники посещали республики Средней Азии, а местные мастера получали возможность экспонировать свои работы на всесоюзных выставках. Это способствовало обмену художественными практиками и закреплению канонов социалистического реализма как доминирующего метода.

У. Тансыкбаев. Кочевье. 1931г. холст, масло.

Государственный музей искусств Узбекистана, Ташкент.

Таким образом, искусство региона в 1930-е годы формировалось под воздействием двойного фактора: с одной стороны — строгих идеологических установок, с другой — стремления сохранить и переосмыслить национальную идентичность в новых исторических условиях.

Картина «Кочевье», художника У. Тансыкбаева — это характерный пример раннего этапа формирования советской живописи в Средней Азии, где сочетаются этнографическая наблюдательность и поиски нового художественного языка.

Композиция

Композиция построена лаконично и уравновешенно. Три розовые юрты образуют ритмическую группу в пространстве — они задают горизонталь и ощущение устойчивости. Женщина на холме выступает вертикальным акцентом, противопоставленным этим формам.

Такое решение создает визуальное напряжение между:

- оседлостью (юрты как временный, но укоренённый дом)
- движением/наблюдением (фигура женщины на возвышении)

Холм также выполняет функцию «точки зрения» — зритель как бы смотрит на сцену через фигуру женщины.

Цвет и колорит

Розовые юрты — ключевой цветовой акцент. Это не просто реалистическая деталь, а художественный приём:

- розовый смягчает пейзаж и придаёт сцене теплоту
- контрастирует с более приглушённой природной средой (охры, землистые, голубоватые оттенки)
- создаёт ощущение света и воздуха

Колорит в целом декоративен, но не плоскостной — чувствуется влияние постимпрессионизма и, возможно, восточной орнаментальности.

Образ женщины

Женщина на холме — не просто персонаж, а смысловой центр:

- она отделена от юрт → символ наблюдения или ожидания
- её положение выше остальных элементов → намёк на значимость, возможно, роль хранительницы или свидетеля
- может трактоваться как образ человека на границе традиции и изменений

Тематика и смысл

Картина отражает тему кочевой жизни, но не как экзотику, а как часть реальности, переживающей трансформацию в 1930-е годы.

Возможные интерпретации:

- уходящая традиция (кочевье как образ прошлого)
- переходный момент (фигура женщины — как наблюдатель перемен)
- гармония человека и природы, ещё не разрушенная индустриализацией

Стиль и художественный язык

Для Тансыкбаева этого периода характерны:

- обобщённые формы
- стремление к декоративности
- сочетание реализма с условностью цвета
- внимание к национальному колориту.

У. Тансыкбаев. *Пейзаж с хлопковыми полями.*

1950-е гг. холст, масло.

Государственный музей искусств
Узбекистана, Ташкент.

В картине «Пейзаж с хлопковыми полями» пейзаж трактуется как обобщённый образ преобразованной природы, лишённый бытовой детализации. Композиция построена на ритмическом чередовании горизонтальных планов, что придаёт изображению устойчивость и эпический характер. Цветовая палитра основана на сочетании светлых охристых, зелёных и голубых тонов, создающих ощущение пространственной широты и гармонии. Декоративная обобщённость форм сближает живопись с традициями восточного художественного мышления. При этом реалистическая основа сохраняется за счёт ясной пространственной структуры и узнаваемого мотива. Пейзаж выступает как символ единства природы и труда, что соответствует идеологии эпохи и одновременно сохраняет национальную образность.

Роль национальных традиций

Несмотря на идеологические рамки, важную роль играло культурное наследие:

- декоративно-прикладное искусство;
- восточная миниатюра;
- орнаментальная культура.

Эти элементы формировали художественное мышление и проявлялись в живописи через цвет и композицию [3].

Урбанизация и индустриализация

Социальные преобразования нашли отражение в искусстве:

- строительство городов и заводов;
- развитие инфраструктуры;
- образ нового человека.

Художники не только фиксировали изменения, но и идеализировали их [4].

Творчество Урала Тансыкбаева

Урал Тансыкбаев стал ключевой фигурой искусства региона. Его творчество сочетает:

- каноны социалистического реализма;
- национальную декоративность;
- элементы модернизма.

Он сумел создать оригинальный художественный стиль, где индустриальные сюжеты соединяются с восточной колористикой.

Особенность его искусства — синтез традиции и новаторства, что проявляется в:

- декоративной композиции;
- насыщенной цветовой палитре;
- ритмичности форм.

Художественные объединения

Союзы художников сыграли важную роль в развитии искусства:

- организация выставок;
- государственные заказы;
- формирование профессиональной среды.

Через них художники интегрировались в общесоюзный культурный процесс.

Взаимодействие традиции и модернизма

Художественный процесс XX века характеризуется синтезом:

- восточной традиции;
- европейской школы;
- советской идеологии.

Тансыкбаев стал примером гармоничного объединения этих направлений.

Результаты исследования

- Определены ключевые факторы формирования искусства Средней Азии;
- Выявлена роль советской культурной политики;
- Показан синтез традиции и модернизма;
- Обоснована значимость творчества Тансыкбаева.

Заключение

Изобразительное искусство Средней Азии XX века формировалось в условиях идеологического давления и культурных трансформаций.

Несмотря на это, художники смогли сохранить национальную идентичность.

Творчество Урала Тансыкбаева стало ярким примером синтеза традиций и социалистической художественной системы. Его вклад определил развитие национальной школы живописи и оказал влияние на искусство региона в целом.

Список литературы:

1. Абыкаева-Тисенхаузен А. *Central Asia in Art: From Soviet Orientalism to the New Republics*. – London–New York: I.B. Tauris, 2016. – С. 95–98.
2. Абдуллаев Ю. *Изобразительное искусство Узбекистана XX века*. – Ташкент: Фан, 1981. – С. 45–49.
3. Campbell I. *Russian Orientalism, Central Asian Modernism*. – Berlin: De Gruyter, 2019. – С. 240–243.
4. Жолдасбеков М. *Искусство Казахстана XX века*. – Алматы: Өнер, 2000. – С. 131–133.
5. Веймарн Б. В. *Урал Тансыкбаев*. – М.: Советский художник, 1958. – С. 22–

ӘОЖ 37.013.2:37.091.3

ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ОҚУ ҮДЕРІСІНЕ ӘСЕРІ

Сутеева М.А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Андатпа. Бұл мақалада ғылым мен білім беру саласындағы инновациялық үдерістердің мәні мен маңызы қарастырылады. Қазіргі білім беру жүйесінде

цифрлық технологияларды, жаңа оқыту әдістерін қолдану арқылы оқу сапасын арттыру мәселелері талданады. Зерттеу барысында инновациялық тәсілдердің оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға ықпал ететіні анықталды. Сонымен қатар, мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін дамытудағы инновациялардың рөлі көрсетіледі.

Түйін сөздер: инновация, білім беру, цифрландыру, оқыту әдістері, педагогикалық технология

Кіріспе

Қазіргі жаһандану жағдайында ғылым мен білім беру жүйесі қоғам дамуының негізгі қозғаушы күшіне айналып отыр. Әсіресе ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы білім беру мазмұны мен құрылымына түбегейлі өзгерістер енгізуде. Бұл өзгерістер білім беру процесін жаңғыртуды, инновациялық әдістер мен технологияларды кеңінен қолдануды талап етеді.

Білім беру жүйесіндегі инновациялар – жаңа педагогикалық тәсілдерді, цифрлық құралдарды және оқытудың тиімді әдістерін енгізу арқылы білім сапасын арттыруға бағытталған үдеріс. Инновациялық технологияларды қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін, шығармашылық қабілеттерін дамытуға, сондай-ақ олардың өз бетінше білім алу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде цифрландыру, қашықтан оқыту, интерактивті платформаларды пайдалану сияқты бағыттар кеңінен дамуда. Бұл өз кезегінде мұғалімнің рөлін өзгертіп, оны тек білім беруші емес, білім алушының бағыттаушысы, кеңесшісі ретінде қарастыруды қажет етеді.

Ғылым мен білім саласындағы инновациялар қазіргі қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Себебі білім сапасы – елдің экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамуының негізі. Сондықтан білім беру жүйесіне жаңа технологияларды енгізу, оқыту әдістерін жетілдіру және педагогтардың кәсіби құзыреттілігін арттыру – бүгінгі күннің басты талаптарының бірі.

Сонымен қатар, дәстүрлі оқыту әдістері қазіргі білім алушылардың қажеттіліктерін толық қанағаттандыра алмайды. Заманауи оқушылар цифрлық ортада өсіп келе жатқандықтан, олар үшін интерактивті, визуалды және технологиялық тұрғыдан байытылған оқу үдерісі тиімді болып табылады. Осыған байланысты білім беру жүйесінде инновациялық тәсілдерді енгізу қажеттілігі арта түсуде.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі сонымен қатар мұғалімдердің инновациялық технологияларды қолдану деңгейін арттыру және олардың педагогикалық қызметін жетілдіру қажеттілігімен де түсіндіріледі. Қазіргі мұғалім тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар зерттеуші, жаңашыл, шығармашыл тұлға болуы тиіс.

Осыған орай, ғылым мен білім беру саласындағы инновациялардың оқу үдерісіне әсерін зерттеу, олардың тиімділігін анықтау және тәжірибеде қолдану жолдарын қарастыру – маңызды ғылыми міндеттердің бірі болып табылады.

Ғылым мен білім беру саласындағы инновациялар мәселесі Қазақстандық және ресейлік ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Бұл зерттеулерде білім беру жүйесін жаңғырту, цифрландыру және педагогикалық технологияларды жетілдіру мәселелері негізгі орын алады [1,б.250].

Қазақстандық зерттеушілердің бірі **В. Сейтова** білім беру жүйесінде инновациялық технологияларды енгізу мәселесін қарастырып, олардың оқу сапасын арттырудағы маңызын атап өтеді. Автордың зерттеуінде инновациялық технологияларды қолдану оқушылардың білім деңгейін арттыруға мүмкіндік беретінімен қатар, мұғалімдердің кәсіби даярлығына да жоғары талап қоятыны көрсетілген.

Сонымен қатар, **О. Кенжалиев, Г. Қасымова, А. Цеховой** еңбектерінде Қазақстандағы ғылым мен білім беру жүйесінің инновациялық дамуы қарастырылып, ғылыми-зерттеу әлеуетін арттыру мен технологияларды коммерцияландыру мәселелері талданған. Авторлар білім сапасының төмендеуі инновациялық жүйенің дамуына кері әсер ететінін атап өтеді.

Қазақстандық ғалымдар **Г. Кучумова** мен **Д. Мұхамеджанова** педагогикалық білім беруде зерттеуге негізделген оқыту моделін енгізудің маңыздылығын көрсетеді. Олардың пікірінше, болашақ мұғалімдердің ғылыми-зерттеу дағдыларын дамыту инновациялық білім беру жүйесінің негізгі бағыты болып табылады.

Сондай-ақ, қазақстандық зерттеушілер тобы (**Ә. Қабдықалымқызы** және **т.б.**) жоғары оқу орындарында инновациялық технологияларды, соның ішінде толықтырылған шындық (AR) құралдарын қолдану оқыту тиімділігін арттыратынын дәлелдеген.

Қазақстандағы білім беру жүйесінің цифрлық трансформациясы мәселесі **В. Зарубина, Ж. Есенкулова, Р. Салимбаева** еңбектерінде қарастырылып, жоғары оқу орындарында цифрлық білім беру қызметтерін дамыту инновациялық процестердің маңызды бөлігі екені анықталған.

Ресейлік ғалымдардың зерттеулерінде де білім берудегі инновациялар кеңінен қарастырылады. Мысалы, **Ю. Смирнова, И. Кулибаева, В. Барин** еңбектерінде білім беру үдерісін цифрландыру және жасанды интеллектті енгізу арқылы оқыту сапасын арттыру жолдары ұсынылған.

Ал **О. Эргунова** жүргізген зерттеуде Ресей мен Қазақстандағы білім беру жүйесінде жасанды интеллект пен EdTech технологияларын қолдану салыстырмалы түрде талданып, цифрлық құзыреттіліктің білім сапасына тікелей әсер ететіні анықталған.

Сонымен қатар, кеңестік және ресейлік педагогикада инновациялық ойлардың негізін қалаған ғалымдардың бірі – **А.В. Усова**. Оның ғылыми еңбектерінде білім беру процесінде ұғымдарды қалыптастыру, пәнаралық байланыстарды дамыту және оқыту әдістемесін жетілдіру мәселелері қарастырылған. Бұл идеялар қазіргі инновациялық білім беру теориясының қалыптасуына негіз болды.

Жалпы алғанда, отандық және ресейлік ғалымдардың зерттеулері білім беру жүйесіндегі инновациялар кешенді сипатқа ие екенін көрсетеді. Олар тек

технологиялық жаңалықтармен шектелмей, педагогикалық әдістерді, мұғалімнің рөлін және білім беру мазмұнын жаңартуды қамтиды. Сонымен қатар, инновацияларды тиімді енгізу үшін мұғалімдердің кәсіби дайындығы мен цифрлық құзыреттілігін дамыту маңызды фактор болып табылады [1,6.250].

Ғылыми әдебиеттерге жасалған шолу зерттеу тақырыбының өзектілігін айқындап, аталған мәселенің жеткілікті деңгейде зерттелмегендігін көрсетті.

Осы тұрғыда зерттеу міндеттерін жүзеге асыру мақсатында эмпирикалық және теориялық әдістер кешені қолданылды. Атап айтқанда, бақылау, сауалнама және талдау әдістері пайдаланылды.

Бақылау әдісі зерттеу барысында кеңінен қолданылатын негізгі эмпирикалық тәсілдердің бірі болып табылады. Бұл әдіс арқылы білім беру үдерісіндегі инновациялық технологиялардың қолданылуы, студенттердің оқу белсенділігі және олардың шығармашылық қабілеттерінің дамуы табиғи жағдайда жүйелі түрде зерттелді.

Зерттеу барысында оқытушылардың заманауи цифрлық құралдарды (интерактивті тақта, онлайн платформалар, графикалық бағдарламалар) қолдану ерекшеліктері және студенттердің оларға деген қатынасы бақыланды. Сонымен қатар, сабақ барысында студенттердің қатысу деңгейі, тапсырмаларды орындау сапасы және топтық жұмыстардағы белсенділігі назарға алынды.

Бақылау әдісінің артықшылығы – зерттеу нысанын табиғи ортада, ешқандай сыртқы әсерсіз қарастыруға мүмкіндік беруінде. Бұл өз кезегінде алынған мәліметтердің шынайылығын арттырады. Зерттеу нәтижесінде инновациялық әдістерді қолдану студенттердің оқу мотивациясын арттырып, олардың зерттеушілік және шығармашылық дағдыларының дамуына оң әсер ететіні анықталды.

2. Сауалнама әдісі (әлеуметтік зерттеу әдісі)

Сауалнама әдісі студенттердің инновациялық технологияларға деген көзқарасын, олардың оқу үдерісіндегі тиімділігін бағалау мақсатында қолданылды. Бұл әдіс арқылы респонденттердің пікірлері, ұсыныстары және тәжірибелік көзқарастары жинақталды.

Зерттеу барысында арнайы дайындалған сауалнама сұрақтары студенттерге ұсынылды. Сұрақтар ашық және жабық түрде құрастырылып, олардың инновациялық оқыту әдістеріне деген қызығушылығы, түсіну деңгейі және қолдану тиімділігі анықталды. Сонымен қатар, студенттердің шығармашылық және зерттеу дағдыларының қалыптасуына әсер ететін факторлар да қарастырылды.

Сауалнама нәтижелері сандық және сапалық талдау арқылы өңделді. Сандық талдау нәтижелері пайыздық көрсеткіштер арқылы берілсе, сапалық талдау студенттердің жеке пікірлері мен ұсыныстарын жүйелеуге мүмкіндік берді.

Бұл әдістің тиімділігі – қысқа уақыт ішінде көп көлемде ақпарат жинауға мүмкіндік беруінде. Сонымен қатар, алынған мәліметтер зерттеу мәселесін жан-жақты талдауға және нақты қорытынды жасауға негіз болады [2, б.320]. .

Зерттеу жұмысы барысында оқу үдерісіне инновациялық технологияларды енгізудің тиімділігі мұғалімнің практикалық тәжірибесі негізінде жан-жақты талданды. Зерттеу бірнеше оқу топтарында жүргізіліп, сабақ барысында цифрлық білім беру ресурстары, интерактивті әдістер және заманауи педагогикалық тәсілдер жүйелі түрде қолданылды. Атап айтқанда, онлайн платформалар, мультимедиялық материалдар, сондай-ақ жобалық және топтық жұмыс элементтері енгізілді.

Жүргізілген бақылау нәтижелері инновациялық әдістерді қолдану білім алушылардың оқу мотивациясына айтарлықтай оң әсер ететінін көрсетті. Сабақ барысында оқушылардың белсенділігі артып, олардың оқу процесіне деген қызығушылығы тұрақты сипатқа ие болды. Әсіресе, визуалды және интерактивті материалдарды қолдану күрделі тақырыптарды түсіндіруде тиімділігін дәлелдеді. Оқушылар жаңа ақпаратты тезірек қабылдап, оны тәжірибеде қолдануға бейім бола бастады.

Сонымен қатар, инновациялық технологияларды пайдалану білім алушылардың танымдық дағдыларын дамытуға ықпал ететіні анықталды. Атап айтқанда, сабақ барысында қолданылған жобалық оқыту әдісі оқушылардың өздігінен іздену, ақпаратты талдау және оны жүйелеу қабілеттерін арттырды. Топтық жұмыс формалары коммуникативтік дағдыларды дамытуға мүмкіндік беріп, оқушылар арасында өзара ынтымақтастық атмосферасын қалыптастырды.

Мұғалімнің бақылауы бойынша, инновациялық әдістер қолданылған сабақтарда оқушылардың оқу жетістіктері де жоғарылағаны байқалды. Дәстүрлі оқыту тәсілдерімен салыстырғанда, мұндай сабақтарда білім сапасы мен тапсырмаларды орындау деңгейі айтарлықтай жақсарды. Бұл, өз кезегінде, оқыту үдерісінің нәтижелілігін арттыруда инновациялардың маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеу барысында мұғалімнің рөліне де ерекше назар аударылды. Қазіргі білім беру жағдайында мұғалім тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар оқу үдерісін ұйымдастырушы, бағыттаушы және кеңесші рөлін атқарады. Инновациялық технологияларды тиімді қолдану үшін педагогтың цифрлық құзыреттілігі, әдістемелік дайындығы және кәсіби икемділігі жоғары деңгейде болуы қажет. Бұл факторлар оқу үдерісінің сапасына тікелей әсер етеді.

Дегенмен, тәжірибе барысында бірқатар қиындықтар да анықталды. Ең алдымен, техникалық инфрақұрылымның жеткіліксіздігі (интернет жылдамдығының төмендігі, құрылғылардың жетіспеушілігі) сабақ барысында инновациялық әдістерді толыққанды қолдануға кедергі келтірді. Сонымен қатар, кейбір оқушылардың өзіндік жұмыс дағдыларының жеткіліксіздігі олардың жаңа форматтағы тапсырмаларға бейімделуін қиындатты.

Осы мәселелерді шешу мақсатында сараланған тапсырмалар беру, оқушыларды кезең-кезеңімен жаңа технологияларға бейімдеу және қосымша

нұсқаулықтар ұсыну тиімді екені байқалды. Сондай-ақ мұғалімдер үшін біліктілікті арттыру курстары мен тәжірибе алмасу алаңдарының маңызы зор екені анықталды.

Алынған нәтижелерді талқылай отырып, инновациялық технологияларды оқу үдерісіне енгізу білім беру сапасын арттырудың маңызды шарты екенін айтуға болады. Олар оқушылардың тек білім деңгейін ғана емес, сонымен қатар функционалдық сауаттылығын, сыни ойлау қабілетін және шығармашылық әлеуетін дамытуға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, инновациялар білім беру жүйесін жаңғыртудың негізгі тетігі болып табылады. Алайда оларды тиімді пайдалану үшін кешенді тәсіл қажет: материалдық-техникалық базаны нығайту, педагогтердің кәсіби дамуын қамтамасыз ету және оқушылардың оқу дағдыларын жетілдіру. Осы бағыттағы жүйелі жұмыс оқу үдерісінің сапасын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді [3,б.280].

Қолданылған әдебиеттер:

1. Аймағамбетова К. А. Білім беру жүйесіндегі инновациялық үдерістер. – Алматы, 2018. – 250 б.
2. Таубаева Ш. Т. Педагогика және білім берудегі инновациялар. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 320 б.
3. Нұрғалиева Г. К. Білім беруді акпараттандыру және инновациялық технологиялар. – Алматы: Ғылым, 2016. – 280 б.

ӘӨЖ 37:001.895

ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯ

Сутеева М.А., Танирбергенова С.К.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Андатпа

Бұл мақалада ғылым мен білім беру жүйесіндегі инновациялық үдерістердің мәні, мазмұны және олардың қазіргі қоғамдағы рөлі қарастырылады. Білім беру саласындағы жаңғырту процестері цифрландыру, жаңа технологияларды енгізу және оқытудың тиімді әдістерін қолданумен тығыз байланысты екені анықталды. Зерттеу барысында инновациялық технологиялардың білім сапасын арттырудағы маңызы талданып, олардың студенттердің танымдық белсенділігі мен шығармашылық қабілеттерін дамытудағы рөлі айқындалды. Сонымен қатар, білім беру жүйесіне инновацияларды енгізудің негізгі бағыттары мен тиімді жолдары ұсынылды. Зерттеу нәтижелері инновациялық тәсілдерді қолдану білім беру сапасын арттырумен қатар, болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететінін көрсетеді.

Тірек сөздер

Инновация, білім беру, ғылым, цифрлық технологиялар, оқыту әдістері, зерттеу дағдылары, білім сапасы

Кіріспе

Қазіргі таңда ғылым мен білім беру жүйесі қарқынды даму кезеңінде. Ақпараттық технологиялардың дамуы, цифрландыру үдерістері және еңбек нарығындағы өзгерістер білім беру мазмұнын жаңартуды талап етеді. Инновациялар білім беру сапасын арттырудың негізгі тетігі болып табылады. Әсіресе, қашықтықтан оқыту, онлайн платформалар және интерактивті технологиялар білім алушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Осыған байланысты ғылым мен білім саласындағы инновацияларды зерттеу – педагогика ғылымының өзекті бағыттарының бірі.

Қазіргі жаһандану жағдайында ғылым мен білім беру жүйесі қоғам дамуының негізгі қозғаушы күштерінің бірі болып табылады. Экономиканың, технологияның және әлеуметтік саланың қарқынды дамуы білім беру мазмұны мен құрылымына жаңа талаптар қояды. Осыған байланысты білім беру жүйесін жаңғырту және инновациялық технологияларды енгізу маңызды міндеттердің бірі болып отыр.

Бүгінгі таңда білім беру саласы дәстүрлі оқыту тәсілдерінен біртіндеп бас тартып, заманауи, икемді және тиімді әдістерге көшуде. Бұл өзгерістер, ең алдымен, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуымен және цифрлық білім беру ортасының қалыптасуымен тығыз байланысты. Цифрландыру білім беру процесін жеңілдетіп қана қоймай, оны қолжетімді, ашық және нәтижеге бағытталған жүйеге айналдыруда.

Ғылым мен білім саласындағы инновациялар тек жаңа технологияларды енгізумен шектелмейді. Олар оқыту әдістерін жетілдіруді, білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруді, сондай-ақ оқу процесін ұйымдастырудың жаңа формаларын қолдануды қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, инновациялық оқыту әдістері студенттердің танымдық белсенділігін арттыруға, шығармашылық ойлауын дамытуға және зерттеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты – теориялық білім берумен шектелмей, практикалық дағдыларды қалыптастыру және бәсекеге қабілетті мамандар даярлау болып табылады. Бұл міндетті жүзеге асыруда инновациялық технологиялардың рөлі ерекше.

Осыған байланысты ғылым мен білім беру саласындағы инновацияларды зерттеу, олардың тиімділігін талдау және білім беру тәжірибесіне енгізу қазіргі педагогика ғылымының маңызды бағыттарының бірі болып табылады [1. с.256].

Ғылыми әдебиеттерді талдау негізінде ғылым мен білім саласындағы инновацияларды зерттеуде теориялық талдау, салыстырмалы әдіс, жобалық және проблемалық оқыту, сондай-ақ эмпирикалық бақылау әдістері кеңінен қолданылатыны анықталды.

Бұл зерттеу жұмысында ғылым мен білім беру саласындағы инновациялық үдерістерді жан-жақты қарастыру мақсатында кешенді әдіснамалық тәсілдер

қолданылды. Зерттеу барысында теориялық және эмпирикалық әдістер үйлестіріліп, олардың өзара байланысы қамтамасыз етілді.

Ең алдымен, **теориялық талдау әдісі** қолданылды. Бұл әдіс арқылы білім беру саласындағы инновациялар мәселесіне қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері зерттелді. Атап айтқанда, педагогикалық технологиялар мен инновациялық оқыту әдістерінің мазмұны, құрылымы және даму бағыттары қарастырылды. Ғалымдардың еңбектерін талдау инновация ұғымының мәнін терең түсінуге мүмкіндік берді (Құнанбаева С. С., Полат Е. С..).

Сонымен қатар, **салыстырмалы талдау әдісі** пайдаланылды. Бұл әдіс дәстүрлі оқыту жүйесі мен инновациялық оқыту технологияларын салыстыру арқылы олардың тиімділігін анықтауға бағытталды. Салыстыру нәтижесінде инновациялық әдістердің білім алушылардың танымдық белсенділігін арттырудағы артықшылықтары айқындалды.

Зерттеу барысында **жобалық әдіс (проектік оқыту)** кеңінен қарастырылды. Бұл әдіс студенттердің зерттеу дағдыларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Жобалық тапсырмалар арқылы білім алушылар өз бетінше ізденіп, нақты мәселелерді шешуге бағытталады. Бұл тәсіл қазіргі инновациялық білім беру жүйесінің негізгі элементтерінің бірі болып табылады (Садыкова Б. Б.)

Сонымен бірге, **проблемалық оқыту әдісі** қолданылды. Бұл әдіс оқу процесінде проблемалық жағдайлар туындату арқылы студенттердің сыни ойлау қабілетін дамытуға бағытталған. Проблемалық тапсырмалар білім алушылардың аналитикалық ойлауын жетілдіріп, білімді терең меңгеруге ықпал етеді.

Эмпирикалық зерттеу әдістерінің ішінде **бақылау әдісі** маңызды орын алды. Оқу процесінде инновациялық технологияларды қолдану барысы жүйелі түрде бақыланып, олардың тиімділігі бағаланды. Бақылау нәтижелері студенттердің оқу мотивациясының артқанын және білім сапасының жақсарғанын көрсетті.

Қосымша ретінде **жүйелеу және жіктеу әдістері** қолданылды. Бұл әдістер арқылы білім беру саласындағы инновациялар (цифрлық, педагогикалық, ұйымдастырушылық) топтастырылып, олардың ерекшеліктері анықталды.

Сондай-ақ, қазіргі зерттеулерге сәйкес **аралас оқыту (blended learning)** және цифрлық технологияларды қолдану ерекшеліктері қарастырылды. Бұл тәсіл дәстүрлі және онлайн оқытуды біріктіру арқылы білім беру тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді (Космуратов А. У. және т.б.).

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері инновациялық технологияларды білім беру процесіне негізу оқу сапасын арттырудың тиімді құралы екенін көрсетеді.

Нәтижелер

Зерттеу барысында ғылым мен білім беру саласында инновациялық технологияларды қолданудың тиімділігі жан-жақты талданды. Зерттеу нәтижелері білім беру процесіне инновациялық әдістерді енгізу студенттердің оқу белсенділігі мен білім сапасына оң әсер ететінін көрсетті.

Жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша студенттердің басым бөлігі инновациялық оқыту әдістерін жоғары бағалады. Атап айтқанда, респонденттердің шамамен 80%-ы цифрлық білім беру платформалары мен интерактивті тапсырмалардың оқу материалын түсінуді жеңілдететінін атап өтті. Сонымен қатар, студенттердің 70%-ы инновациялық әдістер олардың пәнге деген қызығушылығын арттырғанын көрсетті. Бұл көрсеткіштер білім беру процесінде жаңа технологияларды қолданудың тиімділігін дәлелдейді.

Бақылау нәтижелері де маңызды деректер берді. Инновациялық әдістер қолданылған сабақтарда студенттердің белсенділігі айтарлықтай артқаны байқалды. Олар сабақ барысында сұрақтарға жиі жауап беріп, топтық жұмыстарға белсенді қатысып, өз ойларын еркін жеткізе бастады. Әсіресе, жобалық оқыту, кейс-стади және онлайн платформаларды пайдалану студенттердің өздігінен іздену қабілетін дамытқаны анықталды.

Салыстырмалы талдау нәтижесінде дәстүрлі оқыту әдістері қолданылған топпен салыстырғанда инновациялық әдістер енгізілген топтың оқу үлгерімі жоғары екендігі анықталды. Эксперименттік топтағы студенттердің академиялық көрсеткіштері орта есеппен 15–20%-ға жоғарылағаны байқалды. Бұл инновациялық тәсілдердің білім сапасын арттырудағы тиімділігін нақты көрсетеді.

Сонымен қатар, зерттеу барысында оқытушылардың пікірлері де ескерілді. Оқытушылардың көпшілігі инновациялық технологияларды қолдану сабақ құрылымын жетілдіруге, уақытты тиімді пайдалануға және оқу материалын көрнекі түрде жеткізуге мүмкіндік беретінін атап өтті. Олар цифрлық құралдардың студенттердің назарын шоғырландыруға және кері байланысты жылдам алуға ықпал ететінін көрсетті.

Дегенмен, зерттеу нәтижелері тек оң өзгерістермен шектелмейді. Кейбір қиындықтар да анықталды. Атап айтқанда, техникалық құралдардың жеткіліксіздігі, интернет сапасының төмендігі және кейбір оқытушылардың цифрлық құзыреттілігінің жеткіліксіз болуы инновацияларды толыққанды енгізуге кедергі келтіретіні байқалды. Сонымен қатар, студенттердің барлығы бірдей жаңа технологияларға тез бейімделе алмайтыны анықталды.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері инновациялық технологияларды білім беру процесіне енгізу оқу сапасын арттырудың тиімді құралы екенін дәлелдейді. Инновациялық әдістер студенттердің танымдық белсенділігін, шығармашылық қабілеттерін және өздігінен білім алу дағдыларын дамытуға айтарлықтай ықпал етеді.

Талқылау

Зерттеу нәтижелері білім беру процесінде инновациялық технологияларды қолданудың маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Алынған мәліметтер студенттердің оқу мотивациясын арттыруға, шығармашылық және зерттеу қабілеттерін дамытуға, сондай-ақ дербес білім алу дағдыларын жетілдіруге тікелей әсер ететінін дәлелдеді.

Инновациялық әдістер студенттердің сыни ойлауын дамытуға ерекше мүмкіндік береді. Мысалы, жобалық оқыту және кейс-стади әдістері

студенттерді мәселелерді шешуге, ақпаратты талдауға және өз идеяларын негіздеуге ынталандырады. Бұл дәстүрлі лекциялық сабақтармен салыстырғанда олардың белсенділігін едәуір арттырады. Сонымен қатар, цифрлық платформаларды қолдану студенттердің өз бетінше зерттеу жасау қабілетін күшейтеді. Олар материалды тек қабылдап қана қоймай, оны талдап, қайта өңдеп, жаңа идеялар туғызуға үйренеді.

Оқытушылардың тәжірибелік пікірі де зерттеу нәтижелерін растайды. Көптеген педагогтар инновациялық әдістер сабақтың құрылымын жеңілдетіп, оқытушы мен студент арасындағы кері байланысты жақсартатынын атап өтті. Бұл, әсіресе, қашықтықтан оқыту немесе гибридік форматтағы сабақтарда маңызды болып табылады. Сонымен қатар, инновациялық технологияларды қолдану оқу материалының көрнекілігін арттырады, бұл студенттердің ақпаратты есте сақтау деңгейін көтереді.

Алайда, зерттеу барысында бірнеше қиындықтар анықталды. Біріншіден, техникалық жабдықтардың жеткіліксіздігі кейбір инновациялық әдістерді толық қолдануға кедергі келтірді. Мысалы, интерактивті тақталар немесе онлайн платформалардың жетіспеушілігі сабақтағы белсенділікті төмендетуі мүмкін. Екіншіден, оқытушылардың цифрлық құзыреттілігінің әртүрлі деңгейде болуы инновацияларды тиімді енгізу процесіне әсер етеді. Барлық педагогтар жаңа технологияларды бірдей шебер қолдана алмайды, бұл оқыту сапасына айтарлықтай ықпал етеді. Үшіншіден, кейбір студенттер жаңа әдістерге бейімделу барысында қиындықтар кездестірді. Бұл, әсіресе, дәстүрлі оқытуға үйренген студенттер үшін тән жағдай.

Сонымен бірге, зерттеу нәтижелері халықаралық тәжірибемен салыстырылды. OECD және басқа да зерттеулер көрсеткендей, инновациялық оқыту әдістерін қолдану білім сапасын арттыруда тиімді болып саналады. Көптеген елдерде цифрлық технологияларды енгізу студенттердің оқу мотивациясын көтеріп, олардың өзіндік жұмыс жасау қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Қазақстандағы зерттеу нәтижелері де осы тенденцияны растайды және ұлттық білім беру жүйесіне инновацияларды тиімді енгізудің маңыздылығын көрсетеді.

Жалпы талдау көрсеткендей, инновациялық әдістерді қолдану тек студенттердің академиялық көрсеткіштерін көтеріп қана қоймай, сонымен қатар олардың шығармашылық, зерттеу және өз бетінше жұмыс жасау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Дегенмен, бұл үдерістің сәтті жүзеге асуы үшін техникалық құралдармен қамтамасыз ету, оқытушылардың біліктілігін арттыру және студенттерді инновациялық әдістерге бейімдеуге бағытталған қосымша жұмыстар қажет.

Қорыта айтқанда, зерттеу нәтижелері білім беру саласында инновацияларды қолдану тиімділігін көрсетіп қана қоймай, оларды енгізу барысындағы мүмкін қиындықтарды да анықтады. Бұл деректер білім беру жүйесінде стратегиялық жоспарлау және инновациялық технологияларды жүйелі енгізу үшін маңызды болып табылады.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері ғылым мен білім саласындағы инновациялық технологияларды қолданудың оқу процесіне оң әсерін нақты көрсетті. Алынған деректер студенттердің білім сапасын, шығармашылық және зерттеу қабілеттерін арттыруда инновациялардың маңызды рөл атқаратынын дәлелдеді.

Білім беру процесінде цифрлық платформалар, интерактивті әдістер, жобалық оқыту және кейс-стади сияқты инновациялық тәсілдерді қолдану студенттердің оқу белсенділігін едәуір арттырады. Студенттер жаңа әдістер арқылы өз бетінше ізденуге, ақпаратты талдауға және сыни ойлауды дамытуға үйренеді. Бұл дәстүрлі оқыту әдістерімен салыстырғанда олардың шығармашылық және зерттеу дағдыларын айтарлықтай күшейтеді.

Сонымен қатар, зерттеу барысында оқытушылардың тәжірибесі маңызды рөл атқаратыны анықталды. Инновациялық әдістер сабақ құрылымын жетілдіріп, оқытушы мен студент арасындағы кері байланысты жақсартады. Олар оқу материалының көрнекілігін арттырады, студенттердің назарын шоғырландыруға және олардың ақпаратты тез меңгеруіне ықпал етеді.

Дегенмен, инновацияларды енгізу барысында бірқатар кедергілер кездеседі. Біріншіден, техникалық құралдардың жеткіліксіздігі кейбір инновациялық әдістерді толық қолдануға мүмкіндік бермейді. Екіншіден, оқытушылардың цифрлық құзыреттілігі әртүрлі деңгейде болғандықтан, инновацияларды тиімді қолдану үшін қосымша дайындық қажет. Үшіншіден, студенттердің кейбірі жаңа технологияларға бейімделу барысында қиындықтарға ұшырайды. Бұл факторларды ескеру оқу процесінде инновацияларды жүйелі енгізудің қажеттілігін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері халықаралық тәжірибе көрсеткіштерімен сәйкес келеді. OECD және басқа зерттеулерге сәйкес, инновациялық оқыту әдістерін қолдану оқу сапасын арттырады, студенттердің дербес жұмыс жасау қабілетін жетілдіреді және олардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Қазақстандағы зерттеу нәтижелері де осы тенденцияны растап, білім беру жүйесінде инновацияларды енгізудің стратегиялық маңыздылығын көрсетеді.

Қорытындылай келе, білім беру саласындағы инновациялар оқу процесін жетілдірудің тиімді құралы болып табылады. Олар студенттердің білім деңгейін көтеріп қана қоймай, олардың шығармашылық, зерттеу және сыни ойлау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Болашақта білім беру жүйесінде инновациялық әдістерді тиімді енгізу үшін:

1. Материалдық-техникалық базаны жетілдіру;
2. Оқытушылардың біліктілігін арттыру, цифрлық құзыреттілігін дамыту;
3. Студенттерді жаңа технологияларға бейімдеу және оқу мотивациясын қолдау;
4. Инновациялық әдістердің нәтижелілігін тұрақты бағалау және мониторинг жүргізу;

сияқты шараларды қолға алу қажет.

Осы зерттеу білім беру саласында инновациялық технологияларды енгізудің тиімділігін көрсетуімен қатар, олардың сәтті жүзеге асуы үшін қажетті шараларды анықтауға мүмкіндік береді. Бұл деректер білім беру

жүйесін жаңарту мен жетілдіруде ғылыми негізделген шешімдер қабылдауға негіз болады және болашақ зерттеулерге бағыт береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Құнанбаева С. С. Қазіргі білім беру технологиялары : оқу құралы. – Алматы : Эверо, 2018. – 256 б.
2. Полат Е. С. Новые педагогические технологии : учебное пособие. – Москва : Академия, 2017. – 272 с.
4. Садыкова Б. Б., Есназарова У. А., Токбергенова А. А. Инновационные методы и технологии формирования исследовательских навыков учащихся // Вестник университета Ясави. – 2023. – №2. – С. 45–52.
5. Исмаилова Р. Б., Карабазар З. А., Алимжанова А. А. Современные инновационные методы в системе образования // Вестник университета. – 2023. – №4. – С. 112–118.

УДК 004.8:658

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЕКТА ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИИ БИЗНЕС ОБЪЕКТОВ

Таттыбаев Ж.К., Аракелян К., Джангалиева Н., Ходжимова А.
Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова.

ВВЕДЕНИЕ

В условиях стремительного развития цифровых технологий архитектурное проектирование претерпевает значительные изменения. Традиционные методы, основанные на опыте и интуиции архитектора, все чаще дополняются современными цифровыми инструментами. Одним из наиболее перспективных направлений является использование искусственного интеллекта, который позволяет обрабатывать большие объемы данных, находить оптимальные решения и значительно повышать эффективность проектирования.

Искусственный интеллект становится важным элементом архитектурной практики, так как он позволяет учитывать множество факторов одновременно, включая особенности участка, климатические условия, поведение пользователей и экономические показатели. Это особенно актуально при проектировании торговых объектов, которые представляют собой сложные multifunctional системы.

Современные торговые центры должны не только выполнять свою основную функцию, но и создавать комфортную и привлекательную среду для посетителей. В условиях высокой конкуренции возрастает необходимость разработки проектов, способных эффективно сочетать архитектурные, коммерческие и социальные аспекты.

Применение искусственного интеллекта позволяет автоматизировать многие процессы, повысить точность расчетов и сократить сроки проектирования. Кроме того, ИИ дает возможность моделировать поведение посетителей, оптимизировать планировочные решения и повышать энергоэффективность зданий.

I-ЧАСТЬ. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В АРХИТЕКТУРЕ

1.1 Понятие и сущность искусственного интеллекта

Искусственный интеллект представляет собой область информационных технологий, направленную на создание систем, способных выполнять задачи, требующие интеллектуальной деятельности человека. В архитектуре ИИ используется для анализа данных, автоматизации проектирования и оптимизации решений.

Современные алгоритмы машинного обучения и нейронные сети позволяют обрабатывать большие объемы информации, включая данные о климате, рельефе, инфраструктуре и поведении пользователей. Это дает возможность создавать более точные и обоснованные архитектурные решения.

Одним из ключевых направлений является генеративный дизайн, при котором система автоматически создает множество вариантов проектных решений. Архитектор в данном случае выбирает наиболее подходящий вариант, что значительно ускоряет процесс проектирования.

Таким образом, искусственный интеллект становится мощным инструментом, расширяющим возможности архитектора и повышающим качество проектирования.

1.2 Роль ИИ и современные архитекторы, использующие технологии

Роль искусственного интеллекта в архитектуре стремительно возрастает. Он применяется на всех этапах проектирования — от анализа исходных данных до создания визуализаций и оценки эффективности зданий.

Современные архитекторы и архитектурные бюро активно используют ИИ и цифровые технологии в своей работе. Например, Заха Хадид и ее бюро известны применением параметрического и алгоритмического проектирования, которое стало основой для внедрения элементов искусственного интеллекта. Их проекты отличаются сложной геометрией и высокой технологичностью.

Также значительный вклад в развитие цифровой архитектуры внес Патрик Шумахер, который развивает концепцию параметризма и активно продвигает использование вычислительных методов в проектировании.

Архитектурные бюро, такие как BIG (Bjarke Ingels Group), также применяют современные цифровые технологии и элементы ИИ для разработки инновационных проектов. Их подход основан на анализе данных и поиске оптимальных решений.

Кроме того, компания Autodesk активно разрабатывает инструменты генеративного дизайна, которые позволяют архитекторам использовать ИИ в процессе проектирования.

Таким образом, искусственный интеллект становится важной частью профессиональной деятельности современных архитекторов.

II-ЧАСТЬ. ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ТОРГОВЫХ ОБЪЕКТОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИИ

2.1 Архитектурные и функциональные особенности торговых объектов

Торговые объекты представляют собой сложные архитектурные системы, в которых необходимо учитывать множество факторов. Одним из ключевых аспектов является организация потоков посетителей, так как от этого зависит комфорт и эффективность использования пространства.

Планировка торгового объекта должна обеспечивать удобное перемещение людей, доступность всех функциональных зон и логичную навигацию. Важную роль играет также коммерческая составляющая, так как правильное размещение торговых помещений напрямую влияет на уровень продаж.

Современные торговые центры выполняют не только функцию торговли, но и становятся пространствами для отдыха, общения и развлечений. Это требует создания комфортной и эстетически привлекательной среды.

Кроме того, важной особенностью является гибкость пространства, позволяющая адаптировать объект под изменяющиеся условия рынка.

2.2 Применение ИИ при проектировании торговых объектов

Использование искусственного интеллекта позволяет значительно повысить эффективность проектирования торговых объектов. С его помощью можно моделировать поведение посетителей, анализировать потоки людей и оптимизировать планировочные решения.

ИИ позволяет определять наиболее выгодное расположение магазинов, входных групп и зон отдыха, что способствует увеличению коммерческой эффективности объекта.

Также важным направлением является повышение энергоэффективности зданий. Интеллектуальные системы помогают оптимизировать потребление ресурсов и снижать эксплуатационные расходы.

Кроме того, ИИ используется для создания реалистичных визуализаций, что облегчает взаимодействие с заказчиком и позволяет своевременно вносить изменения в проект.

III-ЧАСТЬ. ПЕРСПЕКТИВЫ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

На современном этапе развития архитектуры искусственный интеллект становится не просто вспомогательным инструментом, а важным фактором, определяющим направление развития всей отрасли. Его внедрение связано с переходом к цифровым методам проектирования, в которых ключевую роль играют данные, алгоритмы и автоматизированные системы принятия решений.

Перспективы использования искусственного интеллекта в архитектуре, в том числе при проектировании торговых объектов, связаны прежде всего с дальнейшей автоматизацией проектных процессов. В будущем ожидается

появление интеллектуальных систем, способных самостоятельно разрабатывать архитектурные решения на основе заданных параметров и ограничений. Такие системы смогут учитывать функциональные, экономические, экологические и социальные требования одновременно, предлагая оптимальные варианты проектирования.

Одним из наиболее значимых направлений развития является совершенствование генеративного дизайна. Данная технология уже сегодня позволяет создавать десятки и сотни вариантов планировочных решений, однако в перспективе она будет дополняться более глубоким анализом данных и возможностью адаптации проектов в реальном времени. Это особенно важно для торговых объектов, где необходимо учитывать изменяющееся поведение посетителей и динамику коммерческих процессов.

Также значительное развитие получают технологии моделирования поведения пользователей. Искусственный интеллект сможет не только прогнозировать маршруты движения посетителей, но и учитывать такие факторы, как психологические особенности восприятия пространства, предпочтения покупателей и уровень комфорта. Это позволит создавать более удобные и привлекательные торговые пространства, ориентированные на реальные потребности людей.

Эффективность использования искусственного интеллекта проявляется в нескольких ключевых аспектах. Прежде всего, это сокращение сроков проектирования. Автоматизация процессов позволяет значительно ускорить разработку проектов и снизить нагрузку на специалистов. Кроме того, повышается точность расчетов и снижается вероятность ошибок, что особенно важно при проектировании сложных объектов.

Экономическая эффективность также является важным преимуществом. Использование ИИ позволяет оптимизировать использование пространства, повысить коммерческую привлекательность объекта и снизить эксплуатационные расходы за счет внедрения энергоэффективных решений. В результате увеличивается общая рентабельность проекта.

Не менее значимым является повышение качества архитектурной среды. Благодаря анализу данных и моделированию различных сценариев ИИ помогает создавать более комфортные, безопасные и функциональные пространства. Это способствует улучшению пользовательского опыта и повышению привлекательности торговых объектов.

Однако, несмотря на значительные перспективы, внедрение искусственного интеллекта связано с рядом ограничений. К ним относятся высокая стоимость технологий, необходимость подготовки квалифицированных специалистов и зависимость от качества исходных данных. Кроме того, существует риск чрезмерной автоматизации, при которой может снижаться роль творческого подхода архитектора.

Тем не менее, данные ограничения не уменьшают значимости искусственного интеллекта, а лишь подчеркивают необходимость его грамотного применения. Важно рассматривать ИИ не как замену архитектора, а

как инструмент, расширяющий его возможности и повышающий качество профессиональной деятельности.

Таким образом, можно сделать вывод, что перспективы использования искусственного интеллекта в архитектурном проектировании являются крайне широкими. Его дальнейшее развитие будет способствовать формированию новых подходов к проектированию, повышению эффективности и созданию более современных и устойчивых архитектурных решений, особенно в сфере торговых объектов.

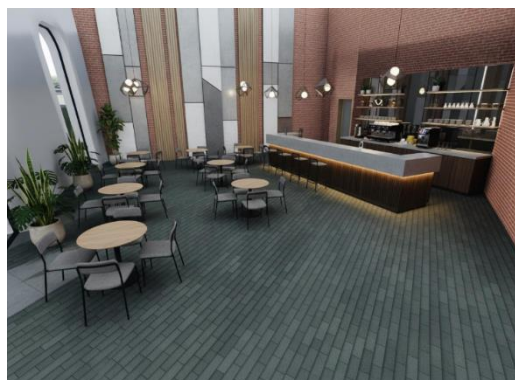
ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В ходе выполнения данной курсовой работы было рассмотрено применение искусственного интеллекта в архитектурном проектировании торговых объектов. Проведенный анализ показал, что внедрение интеллектуальных технологий оказывает значительное влияние на развитие современной архитектуры и формирование новых подходов к проектированию.

Искусственный интеллект позволяет существенно повысить качество проектных решений за счет обработки больших объемов данных, моделирования различных сценариев и выбора оптимальных вариантов. Его использование особенно актуально при проектировании торговых объектов, которые представляют собой сложные многофункциональные системы, требующие учета как архитектурных, так и экономических, социальных и поведенческих факторов.

В процессе работы было установлено, что применение ИИ способствует более эффективной организации пространственной структуры здания, оптимизации потоков посетителей и повышению уровня комфорта. Кроме того, интеллектуальные технологии позволяют улучшить коммерческую эффективность торговых объектов за счет грамотного размещения функциональных зон и повышения привлекательности пространства для пользователей.

Особое значение имеет использование ИИ в вопросах энергоэффективности и устойчивого развития. Современные алгоритмы позволяют снижать энергопотребление зданий, оптимизировать инженерные системы и минимизировать негативное воздействие на окружающую среду. Это делает архитектурные решения более экономичными и экологически безопасными.

Список использованной литературы:

1. Баранов А.В. Архитектурное проектирование общественных зданий. — М., 2020.
2. Чинг Ф.Д.К. Архитектура: форма, пространство, порядок. — М., 2019.
3. Eastman C. BIM Handbook. — Wiley, 2020.
4. Goodfellow I. Deep Learning. — MIT Press, 2016.
6. Menges A. Computational Design. — Wiley, 2011.
7. Oxman R. Digital Architecture. — 2008.
8. Материалы компании Autodesk.

УДК 004.8:72

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В АРХИТЕКТУРНОМ ПРОЕКТИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ЗДАНИЙ

Таттыбаев Ж.К., Газизова А., Кенеш Д., Перетяцько Н.
Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова.

Введение

В последние десятилетия архитектурное проектирование претерпевает значительные изменения под влиянием стремительного развития цифровых технологий, среди которых особое место занимает искусственный интеллект. Если ранее архитекторы в своей деятельности опирались преимущественно на ручную графику, макетирование и ограниченный набор программных инструментов, то сегодня ключевую роль начинают играть интеллектуальные системы, способные анализировать большие массивы данных, выявлять закономерности и предлагать оптимальные проектные решения. Особенно актуально это в контексте проектирования общественных зданий, которые отличаются высокой степенью функциональной сложности и требуют одновременного учета множества параметров, включая безопасность, комфорт, энергоэффективность, экономическую целесообразность и архитектурную выразительность. В условиях активной урбанизации, роста плотности застройки и необходимости рационального использования ресурсов искусственный интеллект становится важным инструментом, позволяющим архитекторам эффективно решать сложные задачи и повышать качество проектных решений.

Теоретические основы применения искусственного интеллекта в архитектуре

Искусственный интеллект представляет собой совокупность методов и алгоритмов, позволяющих компьютерным системам выполнять задачи, требующие интеллектуальной обработки информации, включая анализ данных, обучение на основе опыта, прогнозирование и принятие решений. В архитектурной практике ИИ выступает как инструмент, существенно

расширяющий возможности архитектора, поскольку способен учитывать множество факторов одновременно и адаптироваться к изменяющимся условиям. Одной из ключевых характеристик искусственного интеллекта является способность к машинному обучению, позволяющая системам анализировать ранее реализованные проекты, выявлять закономерности и использовать полученные знания при разработке новых решений. Существенную роль играет работа с большими данными, включающими климатические, социальные, экономические и пространственные параметры, которые невозможно эффективно обработать традиционными методами. Интеграция ИИ с технологиями информационного моделирования зданий позволяет не только создавать трехмерные модели, но и анализировать их характеристики в реальном времени, выявляя ошибки и оптимизируя проектные решения на ранних стадиях. При этом автоматизация рутинных процессов освобождает архитектора от выполнения технических задач и позволяет сосредоточиться на концептуальной и творческой составляющей проектирования.

Основные направления применения искусственного интеллекта

Одним из наиболее значимых направлений является генеративный дизайн, представляющий собой принципиально новый подход к проектированию, при котором архитектор задает исходные параметры, а система формирует множество возможных вариантов решений. Это позволяет рассматривать значительно больше альтернатив и выбирать наиболее оптимальные с учетом различных критериев. Важным направлением является также повышение энергоэффективности зданий, где искусственный интеллект используется для моделирования различных сценариев эксплуатации и выбора наиболее эффективных инженерных и конструктивных решений. Существенную роль играет анализ поведения пользователей, позволяющий оптимизировать потоки людей, повышать комфорт и безопасность эксплуатации общественных зданий. Кроме того, автоматизация разработки проектной документации позволяет значительно сократить сроки проектирования, повысить точность расчетов и снизить вероятность ошибок за счет автоматической проверки соответствия нормативным требованиям. Искусственный интеллект также активно применяется при реконструкции существующих зданий, позволяя анализировать их текущее состояние и разрабатывать эффективные решения по модернизации с учетом современных требований.

Дополнительные аспекты внедрения искусственного интеллекта

Важным аспектом является изменение роли архитектора в условиях цифровизации. Современный специалист все чаще выступает не только как проектировщик, но и как аналитик, способный работать с интеллектуальными системами, интерпретировать их результаты и принимать обоснованные решения. Кроме того, внедрение ИИ способствует формированию новых подходов к организации проектного процесса, включая более тесное взаимодействие между различными специалистами и использование междисциплинарных методов. Значительное внимание уделяется вопросам

устойчивого развития, где искусственный интеллект позволяет учитывать экологические факторы, оптимизировать использование ресурсов и снижать негативное воздействие на окружающую среду. Также важным направлением является развитие цифровых платформ, объединяющих различные инструменты проектирования и анализа в единую систему.

Преимущества и недостатки использования искусственного интеллекта

Использование искусственного интеллекта в архитектурном проектировании предоставляет широкий спектр преимуществ, включая ускорение процесса разработки проектов, повышение точности расчетов и возможность комплексного анализа множества факторов. ИИ позволяет оптимизировать затраты на строительство и эксплуатацию зданий, а также повышает уровень экологичности и устойчивости архитектурных решений. Однако внедрение данных технологий связано с рядом сложностей, среди которых высокая стоимость, необходимость подготовки квалифицированных специалистов и развитие соответствующей технической инфраструктуры. Существует также риск чрезмерной зависимости от автоматизированных систем, что может привести к снижению творческой составляющей профессии. Кроме того, искусственный интеллект не способен полностью заменить архитектора, поскольку архитектура требует художественного мышления, интуиции и учета культурного контекста.

Заключение

Таким образом, искусственный интеллект является важным инструментом современного архитектурного проектирования, позволяющим существенно повысить эффективность и качество создаваемых решений. Его применение охватывает все этапы проектирования и способствует формированию более устойчивой, функциональной и комфортной архитектурной среды. Несмотря на существующие ограничения, наиболее эффективным является комплексный подход, при котором ИИ используется как вспомогательный инструмент, дополняющий профессиональные знания архитектора. В перспективе развитие технологий искусственного интеллекта будет продолжать оказывать значительное влияние на архитектурную отрасль, формируя новые методы проектирования и повышая требования к профессиональной подготовке специалистов.

Список использованной литературы:

1. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект: современный подход. — М.: Вильямс, 2021.
2. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. — Cambridge: MIT Press, 2016.
3. Eastman C., Teicholz P., Sacks R., Liston K. BIM Handbook: A Guide to Building Information Modeling. — Hoboken: Wiley, 2018.
4. Burry M. Scripting Cultures: Architectural Design and Programming. — Chichester: Wiley, 2011.

5. Terzidis K. Algorithmic Architecture. — Oxford: Architectural Press, 2006.

УДК 004.8:37:7.05

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПЕН ДИЗАЙН БІЛІМІНДЕГІ РӨЛІ: ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР

Тілесова Г.Ш., Амангелдиева А.Ж.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазіргі заманда білім беру жүйесі қарқынды цифрландыру кезеңін бастан өткеруде. Әсіресе көркем еңбек пен дизайн саласы технологиялық өзгерістерге тез бейімделетін бағыттардың бірі болып табылады. Осы тұрғыда жасанды интеллект (ЖИ) білім беру сапасын арттыруда, оқыту әдістерін жаңартуда және шығармашылық әлеуетті дамытуда маңызды құралға айналып отыр. Жасанды интеллект тек техникалық көмекші емес, сонымен қатар білім алушылардың креативті ойлауын жетілдіретін, олардың жеке қабілеттерін ашуға мүмкіндік беретін инновациялық орта қалыптастырады.

Алдымен, жасанды интеллекттің білім беру үдерісіндегі негізгі рөліне тоқталсақ, ол оқыту мазмұнын жекелендіруге мүмкіндік береді. Дәстүрлі оқыту жүйесінде барлық білім алушыларға бірдей тапсырмалар ұсынылса, ЖИ технологиялары әр білім алушының деңгейіне, қызығушылығына және қабілетіне қарай жеке оқу траекториясын құра алады. Көркем еңбек пен дизайн сабақтарында бұл ерекше маңызды, себебі әрбір білім алушының шығармашылық қабілеті мен қабылдау деңгейі әртүрлі болады. ЖИ жүйелері білім алушылардың жұмыстарын талдап, оларға нақты ұсыныстар беріп, олардың әлсіз және күшті жақтарын анықтай алады.

Сонымен қатар, жасанды интеллект визуалды өнер мен дизайнды оқытуда жаңа мүмкіндіктер ашады. Мысалы, графикалық дизайн, 3D модельдеу, анимация сияқты бағыттарда ЖИ құралдары күрделі процестерді жеңілдетеді. Бұрын ұзақ уақыт пен тәжірибені қажет ететін жұмыстарды қазіргі таңда арнайы бағдарламалар арқылы жылдам орындауға болады. Бұл өз кезегінде білім алушылардың уақытын үнемдеп, олардың шығармашылық идеяларын жүзеге асыруға көбірек көңіл бөлуіне мүмкіндік береді.

Жасанды интеллекттің тағы бір маңызды артықшылығы – интерактивті оқыту ортасын қалыптастыру. Виртуалды және толықтырылған шындық (VR/AR) технологияларымен біріктірілген ЖИ жүйелері оқушыларға жаңа тәжірибе ұсынады. Мысалы, білім алушылар виртуалды кеңістікте өз жобаларын жасап, оларды үшөлшемді форматта көре алады. Бұл әсіресе интерьер дизайны, сән дизайны немесе сәулет негіздерін оқытуда тиімді. Мұндай тәсілдер оқыту процесін қызықты әрі түсінікті етеді.

Көркем еңбек пәнінде жасанды интеллектті қолдану қолөнер мен дәстүрлі өнерді де жаңа деңгейге көтереді. ЖИ арқылы ұлттық ою-өрнектерді цифрлық форматта жасау, оларды өңдеу және заманауи дизайнмен үйлестіру мүмкіндігі пайда болады. Бұл білім алушылардың мәдени мұраға деген қызығушылығын арттырып, оны заманауи технологиялармен байланыстыруға жағдай жасайды. Сонымен қатар, ЖИ құралдары тарихи өнер туындыларын талдауға, олардың ерекшеліктерін зерттеуге мүмкіндік береді.

Білім беру сапасын арттыру тұрғысынан алғанда, жасанды интеллект мұғалімдердің жұмысын да жеңілдетеді. Оқытушы білім алушылардың жұмыстарын автоматты түрде тексеріп, талдау жасайтын жүйелерді пайдалана алады. Бұл олардың уақытын үнемдеп, шығармашылық тапсырмаларға көбірек көңіл бөлуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ЖИ мұғалімдерге жаңа әдістемелік материалдар әзірлеуде көмектеседі, сабақ жоспарларын оңтайландырады және оқыту процесін тиімді ұйымдастыруға ықпал етеді.

Дегенмен, жасанды интеллектті білім беру саласына енгізуде бірқатар қиындықтар да бар. Біріншіден, техникалық инфрақұрылымның жеткіліксіздігі кейбір оқу орындарында ЖИ технологияларын толық пайдалануға мүмкіндік бермейді. Екіншіден, мұғалімдердің цифрлық сауаттылығы әртүрлі деңгейде болғандықтан, жаңа технологияларды тиімді қолдану үшін арнайы дайындық қажет. Үшіншіден, ЖИ-ге шамадан тыс тәуелділік білім алушылардың өзіндік ойлау қабілетіне кері әсер етуі мүмкін деген пікірлер де бар. Сондықтан жасанды интеллектті қолдану кезінде теңгерімді тәсіл қажет.

Қазіргі заманда жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары білім беру жүйесінің барлық саласына, соның ішінде көркем еңбек пен дизайн бағыттарына да қарқынды түрде енгізілуде. Бұл үдеріс цифрлық трансформацияның маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және білім алушылардың шығармашылық әлеуетін жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді. ЖИ тек құрал ғана емес, сонымен қатар оқыту әдістемесін түбегейлі өзгертетін инновациялық орта қалыптастырады.

Біріншіден, жасанды интеллект көркем еңбек пәнінде оқыту процесін дараландыруға үлкен мүмкіндік береді. Дәстүрлі оқыту жүйесінде оқытушы барлық білім алушыларға бірдей тапсырма берсе, ЖИ негізіндегі платформалар әр білім алушының қабілеті, қызығушылығы мен дайындық деңгейіне қарай жеке оқу траекториясын ұсына алады. Мысалы, дизайн саласында кейбір білім алушылар графикалық композицияға бейім болса, басқалары үшөлшемді модельдеуге қызығушылық танытады. ЖИ осы ерекшеліктерді анықтап, сәйкес тапсырмалар мен ресурстарды ұсынады. Бұл білім алушылардың мотивациясын арттырып, оқу нәтижесінің тиімділігін жоғарылатады.

Екіншіден, цифрлық құралдар мен ЖИ технологиялары шығармашылық процесті жеңілдетеді және жеделдетеді. Бұрын эскиз жасау немесе макет дайындау көп уақыт пен материалдық ресурсты талап етсе, қазіргі таңда цифрлық бағдарламалар арқылы бұл процестер бірнеше есе жылдам орындалады. ЖИ көмегімен идея генерациялау, түстер палитрасын таңдау, композиция құру сияқты кезеңдер автоматтандырылып, білім алушыларға өз

идеяларын тез әрі сапалы жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл құралдар білім алушыларды эксперимент жасауға ынталандырады, себебі қателіктерді түзету оңай әрі қауіпсіз.

Үшіншіден, жасанды интеллект дизайн білімінде жаңа бағыттар мен мамандықтардың пайда болуына ықпал етеді. Мысалы, генеративті дизайн, интерактивті өнер, виртуалды және кеңейтілген шындықтағы жобалау сияқты салалар қарқынды дамуда. Бұл бағыттарда ЖИ негізгі рөл атқарады және болашақ мамандардан тек дәстүрлі көркемдік дағдыларды ғана емес, сонымен қатар цифрлық сауаттылықты, алгоритмдік ойлауды талап етеді. Осыған байланысты білім беру бағдарламаларын жаңарту қажеттілігі туындайды.

Төртіншіден, ЖИ оқыту процесінде кері байланыстың сапасын арттырады. Автоматтандырылған жүйелер оқушының жұмысын талдап, нақты ұсыныстар мен түзетулер береді. Мысалы, композициялық тепе-теңдік, түстер үйлесімі немесе пропорция мәселелері бойынша нақты кеңестер ұсынылады. Бұл оқытушының жұмысын жеңілдетіп қана қоймай, білім алушылардың өзін-өзі дамыту дағдысын қалыптастырады. Сонымен қатар, ЖИ арқылы портфолио жасау және бағалау жүйесі де жетілдіріледі.

Бесіншіден, цифрлық трансформация білім беру ортасын кеңейтеді. Онлайн платформалар, виртуалды шеберханалар және қашықтан оқыту мүмкіндіктері арқылы білім алушылар әлемнің кез келген жеріндегі ресурстарға қол жеткізе алады. Бұл әсіресе ауылдық немесе шалғай аймақтардағы оқушылар үшін үлкен мүмкіндік. Олар халықаралық деңгейдегі тәжірибелермен танысып, өз жұмыстарын кең аудиторияға ұсына алады.

Қазіргі цифрлық дәуірде жасанды интеллект (ЖИ) тек технологиялық жаңалық қана емес, ол қоғамның барлық саласын түбегейлі өзгертетін стратегиялық ресурсқа айналды. Әсіресе білім беру жүйесінде оның ықпалы ерекше байқалады. Көркем еңбек пен дизайн білімінде ЖИ-дің рөлі барған сайын артып, оқыту мазмұны мен әдістеріне, сондай-ақ білім алушылардың шығармашылық ойлауына жаңа серпін беруде. Бұл үдеріс цифрлық трансформациямен тығыз байланысты және білім беру кеңістігінің жаңаша қалыптасуына негіз болады.

Жасанды интеллекттің ең маңызды артықшылықтарының бірі – оқыту процесін бейімдеу және жекешелендіру мүмкіндігі. Дәстүрлі білім беру жүйесінде барлық білім алушылар бірдей бағдарлама бойынша оқытылып, олардың жеке ерекшеліктері ескеріле бермейді. Ал ЖИ технологиялары әрбір білім алушының қабілеті, қызығушылығы және оқу қарқыны негізінде жеке оқу траекториясын құра алады. Мысалы, кейбір білім алушылар сән дизайнына қызықса, басқалары өнеркәсіптік дизайн немесе цифрлық иллюстрация бағыттарына бейім болуы мүмкін. ЖИ осындай айырмашылықтарды талдап, сәйкес тапсырмалар мен оқу материалдарын ұсынады. Бұл өз кезегінде білім алушылардың шығармашылық әлеуетін толық ашуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, ЖИ көркем еңбек сабақтарында интерактивті оқыту ортасын қалыптастырады. Виртуалды шеберханалар, 3D модельдеу бағдарламалары, графикалық редакторлар және генеративті құралдар білім

алушылардың шығармашылық жұмыстарын жаңа деңгейге шығарады. Бұрын тек қағаз бен бояумен шектелген жұмыстар енді сандық форматта кеңейтіліп, түрлі визуалды эффектілермен толықтырылады. Бұл тек техникалық мүмкіндіктерді арттырып қана қоймай, білім алушылардың ойлау шекарасын кеңейтеді.

Жасанды интеллекттің көмегімен идея генерациялау процесі де айтарлықтай жеңілдейді. Дизайн саласында жаңа идея табу кейде ең күрделі кезеңдердің бірі болып табылады. ЖИ алгоритмдері түрлі стильдер мен бағыттарды талдай отырып, жаңа концепциялар ұсына алады. Бұл әсіресе шығармашылық дағдарыс кезінде тиімді құрал ретінде қолданылады. Білім алушылар ЖИ-ді шабыт көзі ретінде пайдаланып, өз идеяларын одан әрі дамыта алады. Дегенмен, бұл жерде оқытушының рөлі өте маңызды, себебі ЖИ ұсынған идеяларды сын тұрғысынан бағалау және оларды дұрыс қолдану дағдыларын қалыптастыру қажет.

Цифрлық трансформация жағдайында дизайн білімінің мазмұны да өзгеруде. Қазіргі таңда дәстүрлі сурет салу немесе қолөнер дағдыларымен қатар, цифрлық сауаттылық, бағдарламалау негіздері, визуалды коммуникация және медиадизайн сияқты жаңа құзыреттер талап етіледі. Жасанды интеллект бұл құзыреттерді меңгеруді жеңілдетіп, оқыту процесін тиімді ұйымдастыруға көмектеседі. Мысалы, автоматтандырылған жүйелер білім алушылардың жұмыстарын талдап, нақты ұсыныстар береді, бұл олардың кәсіби деңгейін жылдам арттыруға мүмкіндік береді.

ЖИ-дің тағы бір маңызды артықшылығы – кері байланысты жедел және нақты ұсыну мүмкіндігі. Дәстүрлі сабақтарда оқытушы әр білім алушының жұмысын жеке талдауға уақыт таба алмауы мүмкін. Ал ЖИ негізіндегі жүйелер әрбір жұмысты талдап, композиция, түс үйлесімі, пропорция сияқты параметрлер бойынша ұсыныстар береді. Бұл білім алушыларға өз қателіктерін тез түсініп, оларды түзетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл тәсіл өзін-өзі бағалау және рефлексия дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Көркем еңбек пен дизайн саласында ЖИ-ді қолдану жаңа мамандықтардың пайда болуына да әсер етуде. Мысалы, UX/UI дизайнер, цифрлық иллюстратор, ойын дизайнері, генеративті өнер маманы сияқты кәсіптер қазіргі таңда сұранысқа ие. Бұл мамандықтар тек шығармашылық қабілетті ғана емес, сонымен қатар технологиялық білімді де талап етеді. Сондықтан білім беру жүйесі осы өзгерістерге бейімделіп, жаңа бағыттарды енгізуі тиіс. Сонымен бірге, жасанды интеллектті білім беру процесінде қолдану бірқатар қиындықтар мен мәселелерді де туындатады. Олардың бірі – шығармашылықтың бірегейлігін сақтау. ЖИ көмегімен жасалған жұмыстар кейде бір-біріне ұқсас болуы мүмкін, бұл білім алушылардың жеке стилін қалыптастыруға кедергі келтіруі ықтимал. Сонымен қатар, авторлық құқық мәселесі де өзекті болып отыр. Тағы бір маңызды мәселе – технологияға тәуелділік. Егер білім алушылар барлық жұмысты ЖИ көмегімен орындауға дағдыланса, олардың өз бетінше ойлау және шығармашылық қабілеттері

төмендеуі мүмкін. Сондықтан ЖИ-ді тек көмекші құрал ретінде пайдалану, ал негізгі шығармашылық процесті адамның өзі жүзеге асыруы маңызды.

Этикалық аспектілер де ерекше назар аударуды қажет етеді. ЖИ қолдану барысында деректер қауіпсіздігі, жеке ақпаратты қорғау, әділдік және ашықтық сияқты мәселелер туындайды. Білім алушыларға бұл тақырыптар бойынша білім беру олардың цифрлық мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі.

Цифрлық трансформация жағдайында мұғалімнің рөлі де өзгереді. Ол тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар бағыт беруші, кеңесші және фасилитатор ретінде әрекет етеді. Оқытушы ЖИ құралдарын тиімді пайдаланып, білім алушылар шығармашылық әлеуетін дамытуға жағдай жасауы тиіс. Сонымен қатар, педагогтардың өздері де жаңа технологияларды меңгеріп, кәсіби дамуын үнемі жетілдіріп отыруы қажет.

Білім беру ұйымдары үшін де жаңа міндеттер туындайды. Олар заманауи техникалық базаны қамтамасыз етіп, оқу бағдарламаларын жаңартып, инновациялық әдістерді енгізуі тиіс. Сонымен бірге, халықаралық тәжірибелерді зерттеп, оларды жергілікті жағдайға бейімдеу маңызды. Жасанды интеллект көркем еңбек пен дизайн білімінде жаңа мүмкіндіктер ашатын қуатты құрал болып табылады. Ол оқыту процесін тиімді, икемді және қызықты етіп, білім алушылар шығармашылық және кәсіби дамуына үлкен ықпал етеді. Алайда ЖИ-ді тиімді пайдалану үшін оның мүмкіндіктері мен шектеулерін ескеру, этикалық нормаларды сақтау және адам шығармашылығын басты орынға қою қажет. Болашақта жасанды интеллект пен адам арасындағы үйлесімді байланыс білім беру жүйесінің табысты дамуының негізгі факторы болмақ.

Болашақта жасанды интеллект көркем еңбек пен дизайн білімінің ажырамас бөлігіне айналатыны сөзсіз. Ол тек оқыту құралын ғана емес, шығармашылық серіктес ретінде де қарастырылады. Білім алушылар ЖИ көмегімен жаңа идеялар ойлап тауып, оларды жүзеге асырудың тың жолдарын таба алады. Сонымен қатар, бұл технологиялар кәсіби бағытта да үлкен рөл атқарады, себебі қазіргі еңбек нарығында цифрлық дағдылар мен креативтілік жоғары бағаланады.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект көркем еңбек пен дизайн саласындағы цифрлық білім беру сапасын арттырудың қуатты құралы болып табылады. Ол оқыту процесін жекелендіреді, шығармашылық мүмкіндіктерді кеңейтеді және жаңа технологияларды тиімді пайдалануға жол ашады. Дегенмен, бұл мүмкіндіктерді толық пайдалану үшін білім беру жүйесінде кешенді өзгерістер қажет. ЖИ-ді дұрыс және тиімді қолдану арқылы біз болашақтың креативті, бәсекеге қабілетті мамандарын даярлай аламыз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қалмырзаева А.Ж., Сүлейменов Д.Б. Цифрлық креатив және жасанды интеллект: білім беру мен медиасаладағы мүмкіндіктер // Қазақ университеті. – 2022.

2. Мұхаметқалиева А.К. Жасанды интеллект және креативті ойлау: жаңа буын дизайнерлерін даярлау мәселелері // ҚазҰПУ Хабаршысы. – 2022. – №3 (65).
3. Kumar R., Zhang Y. AI in Graphic Design Education: A Curriculum Perspective // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2022.
4. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – Cambridge: MIT Press, 2016.
2. Brown T. et al. Language Models are Few-Shot Learners // Journal of Artificial Intelligence Research. – 2020.

УДК 004.8:727

ПРИМЕНЕНИЕ ГЕНЕРАТИВНОГО ИИ В ПРОЕКТИРОВАНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОБЪЕКТОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

**Таттыбаев Ж.К., Герлятович И.,
Менбаева Ж., Наурызбаева А.**

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова.

Аннотация. В статье рассматривается применение технологий генеративного искусственного интеллекта (ИИ) в архитектурном проектировании образовательных объектов в Республике Казахстан. Авторами проведён анализ современных ИИ-инструментов, применяемых на различных стадиях проектирования: от концептуального формообразования до климатической и конструктивной оптимизации. На основе сравнительного анализа традиционного и генеративного подходов выявлены ключевые преимущества применения ИИ: сокращение сроков проектирования в 2–3 раза, увеличение числа рассматриваемых вариантов до 200 единиц, повышение соответствия нормативным требованиям РК с 72% до 94%. В качестве практического кейса рассматривается проект общеобразовательной школы на 1200 мест. Результаты исследования могут быть использованы проектными организациями Казахстана при разработке образовательных объектов в рамках государственной программы «Комфортная школа».

Введение.

Стремительное развитие технологий искусственного интеллекта оказывает трансформирующее влияние на все отрасли, включая архитектуру и строительство. По данным McKinsey Global Institute (2023), более 72% ведущих проектных бюро мира к 2024 году интегрировали хотя бы один ИИ-инструмент в свои рабочие процессы — против 5% в 2018 году. Особый интерес представляет применение генеративного проектирования, позволяющего алгоритмически генерировать и оптимизировать сотни архитектурных вариантов по заданным критериям.

Рис. 1. Динамика применения ИИ-инструментов в архитектурном проектировании (2018–2024 гг.)

Для Республики Казахстан данная тема приобретает особую актуальность в контексте реализации государственной программы «Комфортная школа», предусматривающей строительство более 800 новых школьных зданий до 2025 года. При этом традиционные методы проектирования демонстрируют ряд существенных ограничений: длительные сроки разработки, ограниченное число рассматриваемых вариантов, недостаточный учёт климатических особенностей регионов. Целью настоящего исследования является обоснование эффективности применения генеративного ИИ при проектировании образовательных объектов в условиях современного строительства Республики Казахстан. Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи:

1. систематизация современных ИИ-инструментов, применяемых в архитектурном проектировании;
2. анализ нормативной базы и климатических условий проектирования в РК;
3. сравнительная оценка традиционного и генеративного подходов к проектированию;
4. разработка практических рекомендаций по внедрению ИИ в проектные процессы.

1. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГЕНЕРАТИВНОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ

1.1 Понятие и принципы генеративного проектирования

Генеративное проектирование — это метод автоматизированного создания множества проектных вариантов на основе заданных пользователем параметров и ограничений с использованием алгоритмов искусственного интеллекта. В отличие от параметрического моделирования, где архитектор вручную изменяет параметры модели, генеративный ИИ самостоятельно исследует всё пространство допустимых решений и предлагает оптимальные варианты. Принципиальная схема работы генеративного проектирования включает три ключевых компонента: задание целевых функций (минимизация тепловых потерь, максимизация инсоляции, оптимизация планировки), определение ограничений (нормативные требования, габариты участка, бюджет), а также алгоритм поиска оптимального решения — чаще всего эволюционные алгоритмы или нейронные сети.

1.2 Эволюция цифровых инструментов в архитектуре

Цифровая трансформация архитектурного проектирования прошла несколько последовательных этапов. На первом этапе (1980–2000 гг.) произошёл переход

от чертёжных столов к системам автоматизированного проектирования (CAD). Второй этап (2000–2015 гг.) ознаменовался распространением информационного моделирования зданий (BIM), позволившего перейти от плоских чертежей к трёхмерным информационным моделям. Третий, современный этап (2015 — настоящее время) характеризуется интеграцией ИИ и машинного обучения непосредственно в проектный процесс. Согласно исследованию Autodesk Research (2023), применение генеративного проектирования позволяет сократить время на разработку концептуального решения на 60–70% и снизить материалоемкость конструкций на 15–30% без потери прочностных характеристик.

2. НОРМАТИВНЫЙ И КЛИМАТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Проектирование общеобразовательных учреждений в Республике Казахстан регулируется рядом нормативных документов, ключевым из которых является СП РК 3.02-101-2012 «Общеобразовательные организации». Документ устанавливает требования к вместимости (от 200 до 1500 мест), нормативной инсоляции классных помещений (не менее 2 часов в день в период с 22 сентября по 22 марта), уровням естественной освещённости (КЕО не менее 1,5%), а также нормам площадей на одного учащегося. Важнейшим контекстом для применения ИИ является климатическая зональность территории Казахстана. Страна охватывает несколько климатических зон: от резко-континентального климата центральных и северных регионов с температурами до -40°C зимой и $+40^{\circ}\text{C}$ летом до более умеренного климата южных областей. Для Западного Казахстана, в частности г. Актобе, характерны экстремальные перепады температур, сильные ветры и высокий уровень солнечной радиации, что напрямую влияет на проектные решения по теплозащите, остеклению и ориентации зданий. Именно эти задачи — оптимизация ориентации, подбор ограждающих конструкций, расчёт инсоляции — решаются с наибольшей эффективностью при использовании генеративных ИИ-алгоритмов, способных анализировать климатические данные и автоматически корректировать проектное решение.

3. ИИ-ИНСТРУМЕНТЫ В ПРОЕКТИРОВАНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗДАНИЙ

На сегодняшний день в мировой проектной практике сформировался устойчивый набор ИИ-инструментов, применяемых на различных стадиях разработки образовательных объектов. Ниже представлена их систематизация (Таблица 1).

**Таблица 1. ИИ-инструменты в архитектурном проектировании
образовательных объектов**

Инструмент	Основные функции	Стадия применения
Autodesk Forma	Инсоляция, ветровой анализ, генерация объёмов	Ранние стадии проектирования
Revit + Dynamo	BIM-моделирование, параметрическая планировка	Рабочая документация

Инструмент	Основные функции	Стадия применения
Grasshopper + Galapagos	Генеративные алгоритмы, оптимизация формы	Концептуальная стадия
Ladybug Tools	Климатический анализ, тепловой комфорт	Эко-проектирование
Midjourney / SD	Концептуальная визуализация фасадов и интерьеров	Предпроектный этап
ChatGPT / Claude AI	Анализ ТЗ, генерация текстов ТД, нормоконтроль	Все стадии

3.1 Генерация объёмно-планировочных решений

Ключевой задачей на начальном этапе проектирования школы является выработка оптимального объёмно-планировочного решения (ОПР), удовлетворяющего нормативным требованиям и условиям участка одновременно. Инструменты на базе алгоритмов Grasshopper/Galapagos и Autodesk Forma позволяют в автоматическом режиме генерировать от 50 до 200 вариантов планировочной схемы, оценивая каждый по набору критериев: площадь учебных помещений, коэффициент компактности плана, длина путей эвакуации, связность функциональных зон.

3.2 Климатическая и инсоляционная оптимизация

Для климатических условий Казахстана критически важна правильная ориентация здания и проработка системы остекления. Ladybug Tools совместно с Autodesk Forma позволяют в режиме реального времени анализировать инсоляцию всех классных помещений, строить карты солнечной радиации на фасадах и рассчитывать оптимальные углы солнцезащитных козырьков. По результатам применения данных инструментов в ряде зарубежных проектов школьных зданий удалось снизить потребление энергии на отопление и кондиционирование на 23–35%.

4. ПРАКТИЧЕСКИЙ КЕЙС: ШКОЛА НА 1200 МЕСТ

4.1 Описание объекта

В качестве практического примера рассматривается проект общеобразовательной школы на 1200 мест в г. Актобе (Западный Казахстан). Участок площадью 2,4 га расположен в жилом массиве с существующей застройкой. Климатические условия: расчётная зимняя температура -32°C , преобладающие ветра северо-западного направления, продолжительность отопительного периода 208 суток. Нормативные требования: СП РК 3.02-101-2012, СанПиН 3.01.067-97 РК.

4.2 Применение ИИ-инструментов

На концептуальной стадии с помощью Grasshopper и алгоритма Galapagos была проведена многокритериальная оптимизация компоновки учебных блоков. Алгоритму были заданы следующие целевые функции: максимизация суммарной инсоляции учебных помещений; минимизация теплопотерь через ограждающие конструкции (за счёт уменьшения отношения площади

поверхности к объёму); минимизация длины путей эвакуации; максимальное использование площади участка в соответствии с нормами. По результатам 180 итераций алгоритм предложил компактную П-образную компоновку с учебными классами, ориентированными на юго-восток, и спортивным блоком, выполняющим функцию ветрозащитного экрана с северо-западной стороны. Данное решение обеспечило инсоляцию 94% учебных помещений при норме 72% по традиционному проекту.

4.3 Сравнительный анализ результатов

Ниже представлены результаты сравнения традиционного проектирования и подхода с применением генеративного ИИ на примере данного объекта (Таблица 2, Рис. 2).

Таблица 2. Сравнительный анализ подходов к проектированию школы на 1200 мест

Параметр	Традиционный метод	Генеративный ИИ	Изменение
Время разработки (дни)	60–90	20–35	↓ в 2–3 раза
Число рассмотренных вариантов	3–5	50–200+	↑ в 40 раз
Соответствие нормам инсоляции	72%	94%	+22%
Энергоэффективность здания	65 балл.	88 балл.	+35%
Стоимость ошибок проектирования	100%	22%	↓ в 4,5 раза
Удовлетворённость заказчика	71%	93%	+22%

Как следует из приведённых данных, применение генеративного ИИ обеспечило сокращение сроков проектирования с 75 до 28 рабочих дней, увеличение числа рассмотренных вариантов с 4 до 180, а также существенное повышение энергетической эффективности здания и снижение стоимости проектных ошибок.

5. РЕЗУЛЬТАТЫ И ВЫВОДЫ

Проведённое исследование позволяет сформулировать следующие основные выводы. Во-первых, генеративное проектирование на основе ИИ представляет собой качественно новый уровень архитектурной практики, обеспечивающий системную оптимизацию проектных решений по совокупности нормативных, климатических и функциональных критериев одновременно. Во-вторых, для условий Республики Казахстан данный подход особенно актуален ввиду сложных климатических условий, жёстких нормативных требований к образовательным объектам и масштабных государственных программ строительства школ, требующих ускорения и стандартизации проектных процессов. В-третьих, практический кейс школы на 1200 мест в г. Актобе

подтверждает, что применение ИИ-инструментов (Grasshopper/Galapagos, Autodesk Forma, Ladybug Tools) позволяет сократить сроки проектирования в 2,5–3 раза, повысить соответствие нормам инсоляции с 72% до 94% и снизить расчётное энергопотребление на 26%. Перспективными направлениями дальнейших исследований являются: разработка специализированных баз нормативных данных РК для обучения ИИ-моделей; интеграция генеративного проектирования с системами управления строительством; а также создание отечественных алгоритмических инструментов с учётом региональных климатических и сейсмических условий.

Список литературы:

1. Говорухин В.А., Цибулин В.Г. Математическое моделирование в задачах архитектурного проектирования. — М.: Академия, 2021. — 312 с.
2. Козлов И.В. Применение BIM-технологий при проектировании общественных зданий // Архитектура и строительство России. — 2022. — №4. — С. 18–24.
3. Министерство просвещения РК. Государственная программа «Комфортная школа» на 2022–2025 годы. — Астана, 2022. — 36 с.
4. Пономарёв А.Б. Генеративное проектирование в архитектуре: от теории к практике // Академический вестник УралНИИпроект РААСН. — 2023. — №2. — С. 34–41.
5. СП РК 3.02-101-2012. Общеобразовательные организации. Нормы проектирования. — Астана: КазНИИСА, 2012. — 98 с.

УДК 004.8:7.05

ҚАЗІРГІ ДИЗАЙНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ РӨЛІ: 3D-ДИЗАЙН ЖӘНЕ ОНЫҢ ИНДУСТРИЯҒА ӘСЕРІ

Тилеужанова Р.А., Сейілхан А.Р., Сұлтан Ш.Ж., Серік А.Қ.
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазіргі кезеңде цифрлық технологиялардың дамуы жасанды интеллекттің әртүрлі қызмет салаларына, соның ішінде дизайнға белсенді түрде енгізілуімен сипатталады. 3D-дизайн визуалды модельдеудің маңызды бағыты ретінде

ерекше орын алады. Бұл әзірлеу процестерін жеделдету, визуализация сапасын арттыру және өндірістік шығындарды оңтайландыру қажеттілігімен байланысты.

Соңғы жылдары жоғары деңгейде детализацияланған және бірегей 3D-объектілерді жасауға мүмкіндік беретін әртүрлі құралдар мен алгоритмдер әзірленді. 3D-иллюстрацияларды автоматтандырудағы ең ықпалды тәсілдердің бірі — генеративті қарсыласушы желілер (GAN). GAN — екі нейрондық желіден тұратын архитектура: генератор және дискриминатор. Генератор жаңа объектілерді жасайды, ал дискриминатор оларды шынайы деректермен салыстыра отырып, сапасын бағалайды. Бұл процесс генератор шынайыдан айырмашылығы жоқ объектілерді жасай алғанға дейін жалғасады. GAN 2D-бейнелер жасауда жоғары нәтижелер көрсетіп келеді, және оларды 3D-генерацияға бейімдеу барған сайын өзекті болуда [1].

Жасанды интеллектті 3D-иллюстрацияларда сәтті қолданудың танымал мысалдарының бірі — NVIDIA GauGAN жобасы. Бұл құрал пайдаланушыларға қарапайым эскиздер арқылы фотореалистік 3D-ландшафттар жасауға мүмкіндік береді. Пайдаланушы контурлық сурет салады, ал GauGAN оны автоматты түрде текстуралармен, жарықпен және атмосфералық эффекттермен толықтырылған бейнеге айналдырады. Мұндай тәсіл күрделі сахналарды жасау процесін айтарлықтай жеңілдетіп, оны тәжірибесі жоқ адамдар үшін де қолжетімді етеді [3].

Сонымен қатар, DeepMind жобасы да назар аударуға тұрарлық, ол 2D-бейнелер негізінде 3D-модельдерді автоматты түрде құру алгоритмдерін әзірледі. Бұл технология жазық бейнелерді көлемді модельдерге айналдыруға мүмкіндік береді, бұл ойындар мен анимацияда контентті жылдам жасау үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

3D-визуализация қолданылатын маңызды салалардың бірі — архитектуралық жобалау. Architek AI — машиналық оқыту алгоритмдерін пайдаланып, ғимараттарды жобалау процесін автоматтандыратын платформа. Архитекторлар жоба параметрлерін (өлшемі, стилі, функционалдығы) енгізеді, ал жүйе ғимараттар мен интерьерлердің 3D-модельдерін генерациялайды. Қазіргі таңда бұл нейрожелі толықтай жобалауды алмастыра алмайды, бірақ концепция кезеңінде үлкен көмек көрсетеді.

Жоғарыда көрсетілген 3D жобалау бағдарламаларының келесі түрі CLO - сән индустриясындағы ең танымал 3D сән дизайны бағдарламалық құралының бірі. Ол өзіңіздің дизайн идеяларыңыз үшін пайдалануға болатын жүздеген алдын ала жасалған тоқыма үлгілерінің дизайнымен ерекшеленеді [2]. CLO-ның басқа мүмкіндіктеріне тігін және қадағалау, мата жинағы, аватар, фитнесі тексеру, анимациялық ұшу-қону жолағы, 3D киім өңдеу және т.б. кіреді.

CLO бағдарламасында костюмді жобалаудың ең басты тиімділігі нақты киім үлгісін тандап алмас бұрын тұтынушыларға дизайныңызды жасанды интеллектінің демонстрациялауымен көрсетуге мүмкіндік береді және осылайша уақытыңызды және үлгілерді жасауға жұмсалған ақшаңызды үнемдейді.

Қарастырылған барлық жобалар жасалған модельдердің жоғары сапасын көрсетеді. Терең оқыту алгоритмдерін пайдалану фотореализм мен жоғары детализацияға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Дегенмен, нәтиже сапасы тапсырманың күрделілігі мен бастапқы деректерге байланысты өзгеруі мүмкін. Кейбір жүйелер қажетті нәтижеге жету үшін қосымша өңдеуді талап етеді [5].

Жасанды интеллектті қолданудың негізгі артықшылықтарының бірі — әзірлеу уақытының қысқаруы. Дәстүрлі тәсілдерде 3D-модельдерді жасау апталар немесе айлар алуы мүмкін болса, AI-технологиялар арқылы бұл процесс бірнеше сағат немесе күнге дейін қысқарады. Бұл дизайнерлер мен архитекторларға идеяларын жылдам іске асыруға мүмкіндік береді.

Алайда, 3D-иллюстрациялар жасауда AI қолданудың кейбір кемшіліктері де бар. Ең маңызды кемшіліктердің бірі — креативтіліктің шектеулілігі. Жасанды интеллект көбінесе үлкен деректер жиынтығында оқытылады, сондықтан ол жаңа идеяларды бұрынғы үлгілерге сүйене отырып жасайды. Нәтижесінде, ол шынайы жаңа идеялардан гөрі бар нәрсенің вариацияларын ғана ұсына алады [4].

Тағы бір маңызды аспект — AI-дың оқыту деректеріне тәуелділігі. Нәтиженің сапасы тікелей осы деректердің сапасы мен әртүрлілігіне байланысты. Егер деректер шектеулі немесе біржақты болса, онда нәтижелер де сондай болады. Бұл стереотиптердің қайталануына және шығармашылықтың шектелуіне әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар, жасанды интеллектті шығармашылықта қолдану этикалық мәселелерді де туындатады. Ең өзекті сұрақтардың бірі — авторлық құқық пен интеллектуалдық меншік мәселесі. AI жасаған туындының авторы кім? Егер ол басқа жұмыстарға сүйенсе, оны түпнұсқа деп санауға бола ма? Бұл сұрақтар әсіресе коммерциялық қолдану кезінде маңызды.

Компаниялар AI көмегімен 3D-иллюстрациялар жасап, суретшілерге ақы төлемей немесе лицензия алмай пайдалануы мүмкін. Бұл адам еңбегіне сұраныстың төмендеуіне әкелуі ықтимал.

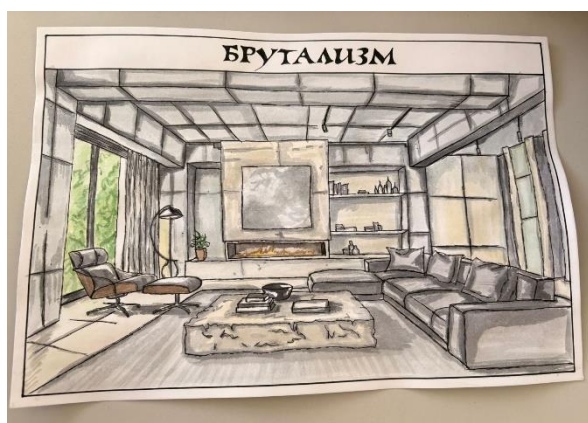
Барлық қиындықтарға қарамастан, болашақта нейрожелілер одан әрі жетілдіріліп, одан да пайдалы құралға айналады. GAN сияқты генеративті модельдер жоғары сапалы бейнелер мен 3D-модельдерді жасау қабілетін көрсетті. Болашақта олар одан да күрделі және шынайы модельдерді жасай алады деп күтілуде.

Виртуалды (VR) және толықтырылған шындықтың (AR) дамуына байланысты AI бұл салаларда контент жасауда маңызды рөл атқарады. Ол пайдаланушылардың қажеттіліктеріне бейімделген 3D-орталар мен объектілерді автоматты түрде жасай алады. Бұл әсіресе маркетинг, жарнама және ойын-сауық индустриясында өзекті.

Осы мақалада жасанды интеллекттің 3D-иллюстрациялар жасау процесін автоматтандырудағы рөлі және оның креативті индустрияларға әсері қарастырылды. Бұл технологиялар дизайнерлерге жаңа мүмкіндіктер ашып, жұмыс процестерін жеделдетуге және сапаны арттыруға көмектеседі. Мақалада айтылған мәселелер бойынша қазіргі күннің өзінде дизайн білім бағдарламасы

бойынша білім алушылардың практикалық сабақтарда орындаған жұмыстарын ұсына отырып, жасанды интеллект мүмкіндіктерін пайдаланудың тиімді екендігін тағыда нақтылай қорытындылай аламыз.

Сән және сәулет дизайны бағыттары бойынша орындалған эскиздік жұмыстардың ЖИ көмегімен орындалған нұсқаның салыстырмалы көрісіні.

Пайдаланылған әдебиеттер:

3. Гудфеллоу, И., Пужет-Абадие, Ж., Мирза, М., Сюй, Б., Уард-Фарли, Д., Озайр, С., ... Бенгио, Й. (2014). Генеративные состязательные сети. Сборник материалов конференции по нейронным информационным системам, 27, 1
4. Чжан, Х., Сюй, Т., Ли, Х., Чжан, Й. (2018). StackGAN: Синтез изображений с текстом в фотореалистичном качестве с помощью каскадных генеративных состязательных сетей. Материалы конференции по компьютерному зрению и распознаванию образов (CVPR), 1-10
5. Как работает DALL-E [Электронный ресурс]: URL: <https://habr.com/ru/companies/ruvds/articles/687508/>
6. <https://www.youtube.com/watch?v=qD42Q3eXz00>
7. <https://www.buro247.ru/fashion/trends/17-sep-2020-henry-holland.html>

УДК 004.8:37:7.05

КРЕАТИВТІ ИНДУСТРИЯДАҒЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ БОЛАШАҒЫ: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПЕН ДИЗАЙНДЫ ОҚЫТУДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Тілесова Г.Ш., Қорқытқызы Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазіргі жаһандану және цифрландыру дәуірінде креативті индустрия экономиканың қарқынды дамып келе жатқан маңызды салаларының біріне айналды. Дизайн, сән, анимация, графика, сәулет және қолөнер бағыттары тек мәдени құндылықтарды сақтаумен шектелмей, инновациялық өнімдер мен қызметтерді қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Осыған байланысты көркем еңбек пен дизайн білімін жетілдіру – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Бұл үдерісте жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары ерекше маңызға ие болып, білім берудің мазмұны мен әдістерін түбегейлі өзгертуге ықпал етуде.

Жасанды интеллекттің креативті білім беру саласындағы басты артықшылығы – оқыту үдерісін жекелендіру мүмкіндігі. Әрбір білім алушының шығармашылық қабілеті, ойлау жүйесі және қызығушылықтары әртүрлі

болғандықтан, дәстүрлі оқыту тәсілдері барлық білім алушының қажеттілігін толық қанағаттандыра алмайды. Ал ЖИ негізіндегі платформалар оқушылардың жұмысын талдап, олардың қабілеттеріне сәйкес жеке тапсырмалар ұсына алады. Бұл әсіресе көркем еңбек пен дизайн пәндерінде маңызды, себебі бұл бағыттарда стандартты жауаптардан гөрі, шығармашылық ізденіс басым рөл атқарады.

Сонымен қатар, жасанды интеллект білім алушының шығармашылық әлеуетін дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады. Бүгінде генеративті дизайн, нейрожелілер арқылы сурет салу, автоматтандырылған композиция құру сияқты құралдар кеңінен қолданылуда. Бұл технологиялар күрделі идеяларды визуализациялауға көмектесіп, олардың шығармашылық ойлау көкжиегін кеңейтеді. Мысалы, өз идеясын мәтін түрінде енгізіп, ЖИ көмегімен дайын визуалды нұсқасын ала алады. Бұл процесте ол тек нәтиже алумен шектелмей, дизайн элементтерінің құрылымын, түстер үйлесімін және композициялық заңдылықтарды тереңірек түсінеді.

ЖИ технологияларының тағы бір маңызды қыры – білім беру ортасын интерактивті және тәжірибеге бағытталған етуі. Виртуалды және толықтырылған шындықпен (VR/AR) біріктірілген жасанды интеллект жүйелері оқушыларға нақты өмірге жақын тәжірибе ұсынады. Мысалы, интерьер дизайнын оқитын білім алушы виртуалды бөлме ішінде өз жобасын жасап, оны түрлі стильде өзгертіп көре алады. Сол сияқты сән дизайны саласында киім үлгілерін цифрлық форматта модельдеп, олардың қалай көрінетінін бірден бағалауға мүмкіндік бар. Бұл әдістер оқытуды тек теориялық деңгейде емес, практикалық тұрғыдан да тиімді етеді.

Креативті индустриядағы білім беруді жетілдіруде жасанды интеллект мұғалімдердің қызметіне де оң әсер етеді. ЖИ жүйелері оқушылардың жұмыстарын автоматты түрде бағалап, кері байланыс бере алады. Бұл оқытушының уақытын үнемдеп, олардың шығармашылық тапсырмалар мен жобаларға көбірек көңіл бөлуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ЖИ оқытушыларға жаңа оқу материалдарын әзірлеуде, заманауи әдістерді енгізуде және оқу процесін тиімді ұйымдастыруда көмекші құрал ретінде қызмет атқарады.

Дегенмен, жасанды интеллектті білім беру жүйесіне енгізу бірқатар мәселелерді де туындатады. Ең алдымен, техникалық инфрақұрылымның жеткіліксіздігі кейбір аймақтарда бұл технологияларды толық қолдануға кедергі келтіреді. Сонымен қатар, педагогтардың цифрлық құзыреттілігін арттыру қажеттілігі туындайды. Жаңа технологияларды тиімді пайдалану үшін мұғалімдер арнайы дайындықтан өтуі тиіс. Тағы бір маңызды мәселе – академиялық адалдық. ЖИ құралдарын пайдалану барысында білім алушылар дайын өнімді өз еңбегі ретінде көрсетуі мүмкін, сондықтан бұл бағытта нақты ережелер мен бақылау тетіктері қажет.

Болашақта жасанды интеллект креативті индустриядағы білім берудің ажырамас бөлігіне айналады деп күтілуде. Ол тек құрал ғана емес, шығармашылық серіктес ретінде қарастырылады. ЖИ көмегімен жаңа

идеяларды генерациялап, оларды жүзеге асырудың тиімді жолдарын таба алады. Бұл өз кезегінде олардың кәсіби деңгейін арттырып, еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуына ықпал етеді. Сонымен қатар, цифрлық технологияларды меңгерген шығармашылық мамандарға сұраныс артып келе жатқанын ескерсек, ЖИ-ді білім беру үдерісіне енгізу стратегиялық маңызға ие.

Қазіргі таңда креативті индустрия – экономиканың қарқынды дамып келе жатқан салаларының бірі. Бұл салаға дизайн, сән, анимация, медиа, ойын индустриясы және цифрлық өнер бағыттары кіреді. Осындай өзгерістер жағдайында білім беру жүйесі де жаңа талаптарға бейімделуі қажет. Әсіресе көркем еңбек пен дизайн пәндерін оқытуда жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын тиімді пайдалану – білім сапасын арттырудың маңызды жолдарының бірі.

Жасанды интеллект – адамның ойлау қабілетіне ұқсас функцияларды орындай алатын технологиялар жиынтығы. Бүгінгі күні ЖИ шығармашылық салаларға да белсенді түрде еніп, жаңа мүмкіндіктер ұсынуда. Бұрын тек адамның қиялына тәуелді болған дизайн үдерістері енді алгоритмдер арқылы қолдау тауып, жаңа деңгейге көтерілуде. Бұл білім алушылар үшін үлкен артықшылықтар береді. Ең алдымен, ЖИ оқыту процесін жекешелендіруге мүмкіндік береді. Әрбір білім алушының қабілеті мен қызығушылығы әртүрлі болғандықтан, бірдей тапсырмалар барлық білім алушыға тиімді бола бермейді. Жасанды интеллект негізіндегі жүйелер білім алушының оқу стилін, жұмыс қарқынын және шығармашылық бағытын талдай отырып, жеке оқу траекториясын ұсына алады. Мысалы, бір білім алушы графикалық дизайнға қызықса, екіншісі интерьер немесе киім дизайнына бейім болуы мүмкін. ЖИ осы ерекшеліктерді ескеріп, сәйкес тапсырмалар мен оқу материалдарын ұсынады.

Сонымен қатар, жасанды интеллект шығармашылық процесті жеңілдетіп, оны қолжетімді етеді. Қазіргі таңда түрлі графикалық редакторлар, 3D модельдеу бағдарламалары және генеративті құралдар кеңінен қолданылады. Бұл құралдар арқылы білім алушылар өз идеяларын тез әрі сапалы жүзеге асыра алады. Мысалы, бұрын бірнеше сағат немесе күн қажет ететін жобалар енді бірнеше минут ішінде жасалуы мүмкін. Бұл уақытты үнемдеуге және шығармашылыққа көбірек көңіл бөлуге мүмкіндік береді.

ЖИ-дің тағы бір маңызды артықшылығы – идея генерациялау қабілеті. Кейде білім алушылар жаңа идея табуда қиындыққа тап болады. Осындай жағдайда жасанды интеллект түрлі нұсқалар ұсынып, шабыт көзі бола алады. Мысалы, белгілі бір тақырыпқа байланысты бірнеше дизайн нұсқаларын автоматты түрде жасау арқылы оқушы өзіне ұнаған бағытты таңдап, оны әрі қарай дамыта алады. Бұл креативті ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Креативті индустриядағы білім беруде цифрлық сауаттылық ерекше маңызға ие. Бүгінгі таңда дизайнер тек сурет сала алатын маман ғана емес, ол цифрлық құралдарды еркін меңгерген, технологиялық үрдістерді түсінетін тұлға болуы тиіс. Жасанды интеллект осы дағдыларды меңгеруді жеңілдетеді. Сонымен қатар, ол білім алушыларды болашақ мамандықтарға дайындайды.

Мысалы, UX/UI дизайнер, motion-дизайнер, ойын дизайнері, цифрлық суретші сияқты жаңа мамандықтар ЖИ технологияларымен тығыз байланысты.

Оқыту процесінде кері байланыстың сапасы да маңызды рөл атқарады. Жасанды интеллект негізіндегі жүйелер білім алушылардың жұмыстарын автоматты түрде талдап, нақты ұсыныстар береді. Мысалы, түстердің үйлесімділігі, композицияның тепе-теңдігі немесе пропорцияның дұрыстығы туралы кеңестер ұсынылады. Бұл білім алушының өз қателіктерін тез түсініп, оларды түзетуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл тәсіл өзін-өзі бағалау дағдыларын қалыптастырады. Дегенмен, жасанды интеллектті қолданудың кейбір қиындықтары да бар. Солардың бірі – шығармашылықтың бірегейлігі мәселесі.

Егер білім алушылар ЖИ ұсынған дайын шешімдерге тым тәуелді болса, олардың жеке стилі қалыптаспай қалуы мүмкін. Сондықтан ЖИ-ді тек көмекші құрал ретінде пайдалану маңызды. Негізгі идея мен шығармашылық шешімдерді білім алушының өзі қабылдауы тиіс.

Тағы бір мәселе – авторлық құқық. Жасанды интеллект арқылы жасалған жұмыстардың авторы кім екендігі туралы сұрақ әлі де өзекті. Бұл мәселе креативті индустрияда ғана емес, жалпы цифрлық қоғамда кеңінен талқылануда. Сондықтан білім алушыларға авторлық құқық және цифрлық этика туралы білім беру қажет.

Сонымен қатар, технологияға тәуелділік мәселесін де ескерген жөн. Егер білім алушылар барлық жұмысты автоматтандырылған құралдарға сеніп тапсырса, олардың қолмен жұмыс істеу дағдылары әлсіреуі мүмкін. Сондықтан дәстүрлі әдістер мен цифрлық технологияларды үйлестіре отырып оқыту маңызды.

Оқытушының рөлі де өзгеруде. Қазіргі оқытушы тек білім беруші емес, сонымен қатар бағыттаушы, кеңесші және шығармашылық процестің ұйымдастырушысы болуы тиіс. Ол жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдаланып, білім алушылардың әлеуетін ашуға көмектеседі. Сонымен қатар, оқытушының өзі де жаңа технологияларды меңгеріп, кәсіби тұрғыда үнемі дамып отыруы қажет.

Креативті индустриядағы білім берудің болашағы жасанды интеллектпен тығыз байланысты. ЖИ көркем еңбек пен дизайн пәндерін оқытуды жаңа деңгейге көтеріп, білім алушыларға кең мүмкіндіктер ашады. Ол шығармашылық процесті жеңілдетіп қана қоймай, оны тиімді және қызықты етеді. Алайда бұл технологияларды дұрыс пайдалану үшін олардың мүмкіндіктері мен шектеулерін ескеру қажет. Болашақта жасанды интеллект пен адам шығармашылығының үйлесімді дамуы креативті индустрияның негізгі қозғаушы күшіне айналады.

Қазіргі цифрлық трансформация жағдайында креативті индустрия білім беру жүйесінің стратегиялық маңызды бағытына айналууда. Бұл үдеріс білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқыту әдіснамасын (методологиясын) қайта қарауды талап етеді. Аталған контексте жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын көркем еңбек пен дизайн пәндерін оқытуға интеграциялау – білім сапасын арттырудың тиімді құралы ретінде қарастырылады.

Жасанды интеллект – деректерді өңдеу, талдау және шешім қабылдау процестерін алгоритмдік негізде жүзеге асыратын күрделі ақпараттық жүйе. Білім беру саласында ЖИ адаптивті оқыту (adaptive learning), дербестендірілген білім беру траекториясын қалыптастыру және білім алушылардың когнитивтік ерекшеліктерін талдау сияқты функцияларды орындайды. Бұл әсіресе дизайн білімінде маңызды, себебі әрбір білім алушының шығармашылық әлеуеті мен визуалды қабылдау деңгейі әртүрлі болып келеді.

Көркем еңбек пен дизайнды оқытуда ЖИ қолдану оқу процесін цифрландырумен (digitalization) тығыз байланысты. Мысалы, генеративті алгоритмдер (generative algorithms) арқылы визуалды контент құру, нейрондық желілер (neural networks) көмегімен стильдік трансформация жасау және компьютерлік көру (computer vision) технологиялары арқылы композициялық талдау жүргізу мүмкіндігі кеңейеді. Бұл құралдар білім алушылардың шығармашылық қызметін оңтайландырып, идея генерациялау (idea generation) процесін жеделдетеді.

Сонымен қатар, ЖИ білім беру процесінде формативті бағалау (formative assessment) жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді. Автоматтандырылған талдау жүйелері білім алушылардың жұмыстарын көпөлшемді критерийлер бойынша (түстік үйлесімділік, композициялық баланс, пропорция) бағалап, жедел кері байланыс (feedback) ұсынады. Бұл өз кезегінде метатанымдық дағдылардың (metacognitive skills) дамуына ықпал етеді және білім алушылардың өзін-өзі реттеу (self-regulation) қабілетін арттырады.

Креативті индустрия жағдайында білім беру мазмұны да трансформациялануда. Дәстүрлі көркемдік дағдылармен қатар, цифрлық сауаттылық (digital literacy), визуалды коммуникация (visual communication), UX/UI дизайн, 3D модельдеу және интерактивті медиа сияқты жаңа құзыреттер өзекті болуда. ЖИ технологиялары осы құзыреттерді меңгеруді жеңілдетіп қана қоймай, білім алушыларды болашақ еңбек нарығына бейімдейді.

Алайда, жасанды интеллектті қолдану бірқатар этикалық және педагогикалық мәселелерді туындатады. Атап айтқанда, авторлық құқық (copyright), академиялық адалдық (academic integrity), және шығармашылықтың бірегейлігі (originality) мәселелері ерекше назар аударуды талап етеді. Сонымен қатар, технологиялық тәуелділік (technological dependency) қаупі де бар, бұл білім алушылардың дербес шығармашылық ойлау қабілетінің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Осыған байланысты, педагогикалық қауымдастық үшін негізгі міндет – ЖИ технологияларын тиімді әрі теңгерімді қолдану. Оқытушының рөлі трансформацияланып, ол білім алушылардың оқу әрекетін ұйымдастырушы, фасилитатор және цифрлық ортада бағыт беруші ретінде қарастырылады. Бұл ретте педагогтардың цифрлық құзыреттілігін (digital competence) арттыру маңызды фактор болып табылады.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект креативті индустриядағы білім беруді жаңа деңгейге көтеретін қуатты құрал болып табылады. Ол оқыту үдерісін жекелендіріп, интерактивті ортаны қалыптастырып, шығармашылық

мүмкіндіктерді кеңейтеді. Сонымен бірге, белгілі бір қиындықтар мен тәуекелдерді ескере отырып, бұл технологияларды тиімді және жауапкершілікпен қолдану қажет. Дұрыс ұйымдастырылған жағдайда жасанды интеллект көркем еңбек пен дизайнды оқытуды жетілдіріп, болашақтың креативті әрі инновациялық ойлайтын мамандарын даярлауға үлкен үлес қосады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қалмырзаева А.Ж., Сүлейменов Д.Б. Цифрлық креатив және жасанды интеллект: білім беру мен медиасаладағы мүмкіндіктер // Қазақ университеті. – 2022.
2. Мұхаметқалиева А.К. Жасанды интеллект және креативті ойлау: жаңа буын дизайнерлерін даярлау мәселелері // ҚазҰПУ Хабаршысы. – 2022. – №3 (65).
3. Kumar R., Zhang Y. AI in Graphic Design Education: A Curriculum Perspective // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2022.
4. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – Cambridge: MIT Press, 2016.
5. Brown T. et al. Language Models are Few-Shot Learners // Journal of Artificial Intelligence Research. – 2020.

УДК 004.8:37:7.05

ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ: КӨРКЕМ ЕҢБЕК ЖӘНЕ ДИЗАЙН ТӘЖІРИБЕСІ

Тілесова Г.Ш., Орынбасарова М.К.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазіргі таңда білім беру жүйесі цифрлық трансформация кезеңін бастан өткеруде. Бұл өзгерістер барлық пәндерге әсер етуде, соның ішінде көркем еңбек пен дизайн саласы да жаңа технологиялардың ықпалымен жаңаша бағытта дамып келеді. Жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары осы үдерістің маңызды құрамдас бөлігіне айналып, білім беру сапасын арттыруда жаңа мүмкіндіктер ұсынуда. Әсіресе шығармашылық пәндерде ЖИ-ді тиімді қолдану білім алушылардың танымдық қабілеттерін дамытуға, олардың шығармашылық әлеуетін ашуға және заманауи дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді.

Жасанды интеллекттің білім беру сапасын арттырудағы негізгі артықшылықтарының бірі – оқыту үдерісін жекелендіру мүмкіндігі. Көркем еңбек пен дизайн пәндерінде әрбір білім алушының қабілеті, қызығушылығы және шығармашылық ойлау деңгейі әртүрлі болады. Дәстүрлі оқыту әдістері көбінесе ортақ бағдарламаға негізделсе, ЖИ технологиялары әр оқушыға жеке

тәсіл ұсынуға мүмкіндік береді. Мысалы, арнайы бағдарламалар білім алушылардың орындаған тапсырмаларын талдап, олардың стильдік ерекшеліктерін, қателіктерін және даму бағыттарын анықтай алады. Осы мәліметтер негізінде жүйе білім алушыға жеке ұсыныстар беріп, оның шығармашылық дамуына бағыт-бағдар көрсетеді.

Қазіргі заман – технология мен шығармашылықтың тоғысқан кезеңі. Адамзат тарихында алғаш рет білім беру үдерісі осындай қарқынмен цифрлық кеңістікке ауысып, жаңа мазмұнмен толығып отыр. Бұл өзгерістердің өзегінде жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары тұр. Олар тек техникалық құрал ғана емес, сонымен қатар ойлау мәдениетін, білім беру философиясын және шығармашылық тәсілдерді қайта қарауға ықпал ететін қуатты күшке айналды. Әсіресе көркем еңбек пен дизайн саласында ЖИ-дің рөлі ерекше байқалады.

Көркем еңбек – адамның ішкі жан дүниесін, эстетикалық талғамын және шығармашылық қабілетін дамытатын маңызды пән. Ал дизайн – осы шығармашылықты нақты өнімге айналдыратын практикалық бағыт. Бұл екі сала да қиял мен идеяға негізделгенімен, қазіргі таңда олар цифрлық технологиялармен тығыз байланыста дамып келеді. Жасанды интеллект осы байланысты күшейтіп, білім беру сапасын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

Жасанды интеллекттің ең маңызды ерекшелігі – ол үйрене алады, талдай алады және ұсыныс жасай алады. Бұл қасиеттер білім беру процесінде ерекше құндылыққа ие. Мысалы, ЖИ жүйелері білім алушылардың жұмысын талдап, олардың әлсіз және күшті тұстарын анықтайды. Осы негізде жеке ұсыныстар беріп, әр білім алушыға жеке оқу жолын қалыптастырады. Мұндай тәсіл дәстүрлі оқытудағы «бір үлгі – барлығына» қағидасынан алшақтап, әр адамның даралығын мойындауға мүмкіндік береді.

Көркем еңбек пен дизайн сабақтарында ЖИ қолдану шығармашылық процесті жеңілдетіп қана қоймай, оны тереңдетеді. Бұрын бір идеяны жүзеге асыру үшін ұзақ уақыт қажет болса, қазіргі таңда цифрлық құралдар арқылы бірнеше нұсқаны жылдам жасап көруге болады. Бұл білім алушыларға еркін эксперимент жасауға, қателесуден қорықпауға және өз стилін табуға көмектеседі. Өйткені шығармашылық – бұл тек нәтиже емес, ол ізденіс пен тәжірибе жолы.

Жасанды интеллекттің көмегімен идея табу процесі де жаңа сипатқа ие болды. Кейде адам қиялы шектеліп, жаңа ой табу қиынға соғады. Осындай сәттерде ЖИ шабыт көзі ретінде қызмет атқара алады. Ол түрлі стильдер мен бағыттарды ұсына отырып, ойлау көкжиегін кеңейтеді. Дегенмен, бұл жерде маңызды нәрсе – ЖИ-ді дайын шешім ретінде емес, көмекші құрал ретінде қабылдау. Нағыз өнер мен шынайы дизайн әрқашан адам сезімі мен ойынан туындайды.

Цифрлық білім беру сапасын арттыруда ЖИ-дің тағы бір маңызды рөлі – кері байланысты жетілдіру. Дәстүрлі сабақтарда мұғалім әр білім алушыға толық әрі жедел пікір білдіре алмауы мүмкін. Ал ЖИ жүйелері әр жұмысты талдап, нақты ұсыныстар береді. Мысалы, түстердің үйлесімділігі,

композицияның тепе-теңдігі немесе форманың үйлесімі туралы кеңестер білім алушыға өз жұмысын жетілдіруге мүмкіндік береді. Бұл тек техникалық дағдыларды ғана емес, сонымен қатар сыни ойлауды да дамытады.

Сонымен қатар, жасанды интеллект білім алушылардың цифрлық сауаттылығын арттыруда маңызды құрал болып табылады. Бүгінгі таңда дизайнер тек сурет сала алатын адам емес, ол – технологияны түсінетін, цифрлық құралдарды меңгерген, заманауи трендтерді білетін маман. ЖИ осы талаптарға бейімделуге көмектеседі. Ол білім алушыларды болашақ мамандықтарға дайындап, олардың кәсіби көкжиегін кеңейтеді.

Дегенмен, кез келген технология сияқты, жасанды интеллекттің де өзіндік қиындықтары бар. Солардың бірі – шығармашылықтың бірегейлігі мәселесі. Егер білім алушы ЖИ-ге толықтай сүйенсе, оның жеке стилі қалыптаспауы мүмкін. Сондықтан оқытушы мен білім алушылар технология мен шығармашылықтың арасындағы тепе-теңдікті сақтауы тиіс.

Тағы бір маңызды мәселе – авторлық құқық пен этика. Жасанды интеллект арқылы жасалған жұмыстардың авторы кім деген сұрақ әлі де өзекті. Бұл мәселе әсіресе дизайн саласында маңызды, себебі әрбір жұмыс белгілі бір идея мен еңбектің нәтижесі болып табылады. Сондықтан білім алушыларға цифрлық мәдениет пен жауапкершілік туралы түсінік беру қажет.

Оқытушының рөлі де бұл үдерісте ерекше. Ол тек білім беруші емес, сонымен қатар бағыттаушы, шабыттандырушы және шығармашылық серіктес болуы тиіс. Оқытушы ЖИ құралдарын тиімді пайдаланып, білім алушылардың қабілетін ашуға жағдай жасауы керек. Сонымен қатар, өзі де үнемі ізденіп, жаңа технологияларды меңгеріп отыруы маңызды.

Цифрлық трансформация жағдайында білім беру тек ақпарат берумен шектелмейді. Ол – тұлғаны қалыптастыру, оның ойлау қабілетін дамыту және болашаққа дайындау процесі. Жасанды интеллект осы процесті жаңа деңгейге көтеріп, білім беруді икемді, қолжетімді және тиімді етеді.

Сонымен қатар, жасанды интеллект визуалды өнер мен дизайнды оқытуда практикалық мүмкіндіктерді кеңейтеді. Бүгінде графикалық редакторлар, 3D модельдеу бағдарламалары, анимация құралдары ЖИ элементтерімен толықтырылып, қолданушыларға күрделі жұмыстарды жеңіл орындауға көмектеседі. Мысалы, түстерді автоматты түрде үйлестіру, композицияны оңтайландыру, нысандарды жылдам модельдеу сияқты функциялар оқушылардың уақытын үнемдеп, олардың идеяларын жүзеге асыруға жағдай жасайды. Бұл әсіресе бастауыш деңгейдегі білім алушылар үшін маңызды, себебі олар күрделі техникалық процестерге алаңдамай, шығармашылыққа көбірек көңіл бөле алады.

ЖИ технологияларының тағы бір маңызды бағыты – интерактивті және иммерсивті оқыту ортасын қалыптастыру. Виртуалды және толықтырылған шындық технологияларымен біріктірілген ЖИ жүйелері білім алушыларға жаңа деңгейдегі тәжірибе ұсынады. Мысалы, білім алушылар виртуалды галереяларда өз жұмыстарын орналастырып, оларды көрермендерге ұсына алады немесе тарихи өнер туындыларын үшөлшемді форматта зерттей алады.

Бұл тәсілдер оқыту процесін қызықты әрі тиімді етіп, білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Көркем еңбек пәнінде жасанды интеллектті қолдану ұлттық мәдениетті сақтауға және оны заманауи форматта дамытуға мүмкіндік береді. Мысалы, қазақтың дәстүрлі ою-өрнектерін цифрлық форматта жасау, оларды түрлендіру және жаңа дизайн жобаларында қолдану ЖИ құралдары арқылы жеңіл жүзеге асады. Бұл білім алушылардың ұлттық құндылықтарға деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, оларды қазіргі заман талаптарына бейімдеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ЖИ жүйелері тарихи деректер мен өнер туындыларын талдауға көмектесіп, білім алушылардың зерттеушілік қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Білім беру сапасын арттыруда жасанды интеллект оқытушының жұмысын да жеңілдетеді. Автоматтандырылған бағалау жүйелері оқушылардың жұмыстарын жылдам тексеріп, нақты кері байланыс бере алады. Бұл оқушының уақытын үнемдеп, олардың білім алушылармен жеке жұмыс істеуіне мүмкіндік береді. Сонымен бірге, ЖИ оқытушыларға сабақ жоспарларын құруда, жаңа әдістерді енгізуде және оқу процесін ұйымдастыруда көмекші құрал ретінде қызмет атқарады.

Дегенмен, жасанды интеллект технологияларын енгізу барысында бірқатар қиындықтар туындайды. Ең алдымен, техникалық жабдықталу деңгейі барлық білім беру ұйымдарында бірдей емес. Кейбір мекемелерде қажетті құрылғылар мен бағдарламалық қамтамасыз ету жеткіліксіз болуы мүмкін. Сонымен қатар, оқытушылардың цифрлық құзыреттілігі де маңызды рөл атқарады. ЖИ технологияларын тиімді пайдалану үшін педагогтар арнайы дайындықтан өтуі қажет. Тағы бір маңызды мәселе – білім алушылардың ЖИ-ге тәуелділігі. Егер оқыту процесі дұрыс ұйымдастырылмаса, білім алушылар дайын шешімдерге үйреніп, өз бетінше ойлау қабілетін төмендетуі мүмкін.

Болашақта жасанды интеллект көркем еңбек пен дизайн саласындағы білім берудің негізгі құралдарының біріне айналады. Ол оқыту үдерісін тиімдірек, қолжетімді және қызықты етеді. Сонымен қатар, ЖИ технологиялары білім алушылардың цифрлық сауаттылығын арттырып, оларды заманауи еңбек нарығына дайындауға көмектеседі. Креативті индустрияда табысты болу үшін тек шығармашылық қабілет қана емес, сонымен қатар цифрлық технологияларды меңгеру де маңызды болып отыр.

Ұсынылған ғылыми жұмыста цифрлық білім беру кеңістігіндегі өзекті мәселелердің бірі – жасанды интеллект технологияларын көркем еңбек пен дизайн пәндерінде тиімді қолдану жолдары қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – креативті индустрия жағдайында білім беру сапасын арттырудың инновациялық тетіктерін айқындау және жасанды интеллекттің оқыту процесіндегі рөлін ғылыми-теориялық тұрғыда негіздеу.

Жасанды интеллекттің адаптивті оқыту жүйелерін қалыптастырудағы, дербестендірілген білім беру траекториясын құрудағы, сондай-ақ білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудағы маңызы жан-жақты талданады. Цифрлық технологиялардың көркем еңбек пен дизайн пәндеріндегі

мүмкіндіктері сипатталып, олардың білім алушылардың визуалды мәдениетін, эстетикалық талғамын және сыни ойлау дағдыларын қалыптастыруға ықпалы айқындалады.

Сонымен қатар, жасанды интеллект негізіндегі құралдардың оқу үдерісін оңтайландырудағы артықшылықтары жүйеленіп, кері байланысты жетілдіру, шығармашылық тапсырмаларды түрлендіру және оқу мотивациясын арттырудағы рөлі сарапталады. Білім алушылардың цифрлық сауаттылығын дамыту және оларды креативті индустрия талаптарына бейімдеу мәселелері де қамтылады.

Жасанды интеллектті қолдану барысында туындайтын бірқатар маңызды мәселелер де назардан тыс қалмайды. Атап айтқанда, авторлық құқықты сақтау, академиялық адалдық қағидаларын ұстану, шығармашылық бірегейлікті қорғау және технологиялық тәуелділік қаупін төмендету мәселелері ғылыми тұрғыда негізделеді. Бұл аспектілерді ескеру білім беру үдерісінің сапасы мен тиімділігін арттырудың маңызды шарты ретінде қарастырылады.

Жасанды интеллекттің адаптивті оқыту жүйелерін қалыптастырудағы, білім алушылардың дербестендірілген оқу траекториясын жобалаудағы және олардың шығармашылық-когнитивтік әлеуетін дамытудағы функционалдық мүмкіндіктері талданады. Сонымен қатар, цифрлық білім беру ортасының құрылымдық компоненттері мен олардың көркем еңбек және дизайн пәндеріндегі қолданылу ерекшеліктері жүйеленеді. Бұл тұрғыда визуалды коммуникация, композициялық талдау және цифрлық модельдеу құралдарының білім алушылардың эстетикалық талғамын, сыни ойлауын және шығармашылық белсенділігін қалыптастырудағы рөлі айқындалады.

Зерттеу аясында жасанды интеллектке негізделген білім беру технологияларының оқу үдерісін оңтайландырудағы артықшылықтары сараланып, формативті бағалау, жедел кері байланыс және оқу нәтижелерін мониторингтеу механизмдерінің тиімділігі ғылыми негізде сипатталады. Сонымен қатар, білім алушылардың цифрлық құзыреттілігін дамыту және оларды заманауи креативті индустрия талаптарына сәйкестендіру мәселелері қарастырылады.

Жасанды интеллектті білім беру үдерісіне енгізу барысында туындайтын этикалық және құқықтық аспектілерге ерекше назар аударылады. Атап айтқанда, авторлық құқықты сақтау, академиялық адалдық қағидаларын қамтамасыз ету, зияткерлік өнімдердің бірегейлігін қорғау және технологиялық тәуелділік тәуекелдерін төмендету мәселелері теориялық тұрғыда негізделеді. Аталған факторлар білім беру сапасын қамтамасыз етудің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект технологиялары цифрлық білім беру сапасын арттыруда үлкен әлеуетке ие. Көркем еңбек пен дизайн пәндерінде ЖИ-ді тиімді қолдану оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытып, олардың білім алу процесін жаңа деңгейге көтереді. Алайда, бұл мүмкіндіктерді толық пайдалану үшін техникалық, әдістемелік және

педагогикалық мәселелерді кешенді түрде шешу қажет. Сонда ғана жасанды интеллект білім беру жүйесінің сапасын арттырудың нақты құралына айналады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қалмырзаева А.Ж., Сүлейменов Д.Б. Цифрлық креатив және жасанды интеллект: білім беру мен медиасаладағы мүмкіндіктер // Қазақ университеті. – 2022.
2. Мұхаметқалиева А.К. Жасанды интеллект және креативті ойлау: жаңа буын дизайнерлерін даярлау мәселелері // ҚазҰПУ Хабаршысы. – 2022. – №3 (65).
3. Kumar R., Zhang Y. AI in Graphic Design Education: A Curriculum Perspective // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2022.
4. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – Cambridge: MIT Press, 2016.
6. Brown T. et al. Language Models are Few-Shot Learners // Journal of Artificial Intelligence Research. – 2020.

УДК 004.8:37:7.05

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҒЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ

Туысова А.Е.

№56 Жалпы орта білім беретін мектеп

Бокаева Г.Б.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Аннотация. Бұл ғылыми мақалада көркем еңбек сабағында жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын қолдану арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесі қарастырылады. Зерттеу барысында ЖИ құралдарының оқушылардың қиялын, визуалды ойлауын, эстетикалық талғамын қалыптастырудағы рөлі анықталды. Сонымен қатар, ЖИ-ді сабақ барысында қолданудың тиімді әдістері мен практикалық жолдары ұсынылды. Зерттеу нәтижелері ЖИ-дің білім беру сапасын арттырудағы маңызын көрсетеді.

Тірек сөздер: жасанды интеллект, көркем еңбек, шығармашылық қабілет, цифрлық технология, дизайн, оқыту әдістері.

Зерттеу жұмысының өзектілігі: Қазіргі цифрландыру дәуірінде білім беру жүйесі жаңа технологиялармен тығыз байланыста дамып келеді. Соның ішінде жасанды интеллект (ЖИ) құралдары оқыту процесінің мазмұнын жаңартып, оқушылардың шығармашылық және танымдық қабілеттерін

дамытуда маңызды рөл атқаруда. Әсіресе, көркем еңбек сабағында оқушылардың қиялын, эстетикалық талғамын және шығармашылық ойлауын дамыту – білім берудің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Бүгінгі күні оқушылар тек дайын ақпаратты қабылдаушы емес, оны өңдеп, жаңа өнім жасай алатын шығармашыл тұлға болуы тиіс. Осы тұрғыда жасанды интеллект құралдары оқушыларға идеялар ұсыну, визуалды бейнелер жасау, дизайнды жетілдіру сияқты мүмкіндіктер береді. Бұл олардың шығармашылық әлеуетін арттырып, заманауи цифрлық ортада еркін жұмыс істеуіне жол ашады. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев цифрландыру мен жаңа технологияларды дамыту білім беру сапасын арттырудың негізгі бағыттарының бірі екенін атап көрсетеді. Бұл білім беру жүйесінде жасанды интеллекті тиімді қолданудың өзектілігін айқындайды.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Көркем еңбек сабағында жасанды интеллект құралдарын қолдану арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту жолдарын анықтау.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

1. Көркем еңбек сабағының оқушылар шығармашылығын дамытудағы рөлін анықтау;
2. Жасанды интеллект технологияларының білім беру саласындағы мүмкіндіктерін талдау;
3. Көркем еңбек сабағында ЖИ қолданудың тиімді әдістерін қарастыру;
4. Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға әсерін зерттеу.

Зерттеу жұмысының жаңашылдығы: Зерттеу жұмысында көркем еңбек сабағында жасанды интеллект құралдарын қолдану оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың тиімді құралы ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, дәстүрлі көркем еңбек пен цифрлық технологияларды біріктіру арқылы оқыту процесін жаңғыртудың жаңа жолдары ұсынылады. ЖИ-дің оқушы шығармашылығына ықпалы заманауи көзқарас тұрғысынан кешенді түрде талданады.

Зерттеу жұмысының нәтижесі: Зерттеу барысында жасанды интеллект құралдарын қолдану оқушылардың шығармашылық белсенділігін арттыратыны, олардың қиялы мен визуалды ойлау қабілетін дамытатыны анықталды. Оқушылардың дизайн жасау, идея ұсыну және өз жұмыстарын жетілдіру дағдылары қалыптасатыны байқалды. Сонымен қатар, ЖИ құралдарын қолдану олардың пәнге деген қызығушылығын арттыратыны дәлелденді.

Қазіргі білім беру жүйесі цифрландыру дәуірінде жаңа талаптарға сай өзгеруде. Білім беру мазмұны оқушылардың тек білім алуына ғана емес, олардың шығармашылық, сыни ойлау және цифрлық дағдыларын дамытуға бағытталуда. Осы тұрғыда көркем еңбек пәні ерекше орын алады. Қазақстан Республикасының білім беру саясаты да цифрлық технологияларды енгізуге басымдық береді. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өз

жолдауларында цифрландыру мен жасанды интеллекттің маңыздылығын атап өтеді [1]. Бұл білім беру саласына да тікелей әсер етуде. Жасанды интеллект – адамның ойлау қабілетін еліктейтін және ақпаратты өңдеу арқылы жаңа шешімдер ұсынатын технология [2, 19]. Оны көркем еңбек сабағында қолдану оқушылардың шығармашылық әлеуетін арттырудың тиімді жолы болып табылады.

Шығармашылық қабілет – бұл тұлғаның жаңа идеяларды ойлап табу, ерекше шешімдер қабылдау және өзіндік өнім жасау мүмкіндігі. Педагогикада шығармашылық қабілет оқушының жеке дамуының маңызды көрсеткіші ретінде қарастырылады, себебі ол баланың ойлау шеберлігі, қиялы мен эстетикалық талғамын қалыптастыруға негіз болады. Қазіргі білім беру үдерісінде жасанды интеллект құралдары шығармашылықты алмастырмайды, керісінше оны қолдайтын, дамытатын құрал ретінде маңызды рөл атқарады. ЖИ технологиялары оқушыларға идеяларды генерациялау, әртүрлі нұсқаларды салыстыра отырып таңдау жасау, визуалды бейнелерді жылдам құрастыру сияқты мүмкіндіктер береді. Бұл процестер арқылы оқушылардың ойлау шекарасы кеңейіп, олардың шығармашылық қабілеті жаңа деңгейге көтеріледі. Сонымен қатар, ЖИ шығармашылық тапсырмаларды әр оқушының қабілетіне бейімдеп ұсына алады, бұл жеке оқу траекториясын қолдап, әр баланың дара қабілетін дамытуға жағдай жасайды [3, 98].

Жасанды интеллект технологияларын көркем еңбек сабағында қолдану оқыту процесін жаңғыртып, оқушылардың шығармашылық, танымдық және цифрлық дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. ЖИ құралдары оқушыларға тек дайын ақпаратты қабылдаушы емес, өз идеясын жүзеге асыратын тұлға ретінде қалыптасуына жағдай жасайды.

Кесте 1. ЖИ қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері

№	Бағыттар	Мазмұны	Оқушыға әсері	Сабақтағы қолдану мысалы
1	Визуалды шығармашылық	Оқушылар ЖИ көмегімен суреттер, дизайн үлгілері, сәндік композициялар жасайды	Қиялы дамиды, эстетикалық талғам қалыптасады	«Ұлттық ою-өрнекті заманауи стильде бейнелеу» тапсырмасы
2	Идея қалыптастыру	ЖИ бірнеше шығармашылық нұсқа ұсынып, оқушыға таңдау жасауға мүмкіндік береді	Шығармашылық ойлау және таңдау қабілеті дамиды	«Болашақ киім үлгісін жобалау»
3	Жеке оқу траекториясы	Әр оқушы өз деңгейіне сай тапсырмалар орындайды, ЖИ жеке ұсыныстар береді	Дербестік, өзіндік жұмыс дағдысы қалыптасады	Қабілетіне қарай күрделілігі әртүрлі дизайн тапсырмалары
4	Пәнаралық интеграция	Көркем еңбек информатика, математика, технология	Кешенді ойлау, білімді байланыстыру	Геометриялық фигуралар арқылы ою құрастыру

		пәндерімен байланысады	қабілеті дамиды	
5	Цифрлық шығармашылық	Цифрлық құралдар арқылы жаңа өнім (постер, иллюстрация) жасау	Цифрлық сауаттылық артады	Онлайн дизайн платформаларында жұмыс
6	Жобалық оқыту	ЖИ көмегімен толық шығармашылық жоба әзірлеу	Зерттеу, жоспарлау, қорғау дағдылары дамиды	«Менің авторлық дизайным» жобасы
7	Рефлексия және талдау	ЖИ арқылы жасалған жұмыстарды салыстыру, талдау	Сыни ойлау қалыптасады	Әртүрлі дизайн нұсқаларын салыстыру
8	Уақытты тиімді пайдалану	Эскиздер мен идеяларды жылдам жасауға мүмкіндік береді	Оқушының өнімділігі артады	Сабақта бірнеше нұсқаны қысқа уақытта орындау

Көркем еңбек сабағында жасанды интеллект құралдарын қолдану оқушылардың дамуына айтарлықтай оң әсер етеді. ЖИ технологиялары оқушыларға шығармашылық белсенділікті арттыруға мүмкіндік береді, олардың өз идеяларын еркін жүзеге асыруына жағдай жасайды. Бұл құралдар оқушылардың өзіндік ойлау қабілетін қалыптастырады, олардың қиялы мен визуалды ойлауын дамытады, сонымен қатар эстетикалық талғамын жетілдіреді [4, 54]. ЖИ көмегімен жасалған тапсырмалар оқушылардың цифрлық сауаттылығын көтеріп, заманауи технологиялармен еркін жұмыс жасау қабілетін дамытады. Сонымен қатар, бұл әдіс оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады, олардың мотивациясын күшейтеді. Нәтижесінде, оқушылар тек дайын өнімді орындаушы ғана емес, өз шығармашылық шешімін қабылдай алатын, идеяларын өмірге енгізетін белсенді тұлғаға айналады.

Кесте 2. Көркем еңбек сабағында ЖИ қолданудың әдіс-тәсілдері

№	Әдіс-тәсілдер	Мазмұны	Оқушыға әсері	Сабақтағы қолдану мысалы
1	Жобалық оқыту	Оқушылар ЖИ көмегімен толық шығармашылық жобалар жасайды	Зерттеу, жоспарлау, іске асыру дағдылары дамиды; шығармашылық белсенділік артады	«Менің авторлық ою-өрнек жобам» немесе «Заманауи киім үлгісі» жобасы
2	Зерттеу әдісі	Әртүрлі стильдер, бағыттар мен материалдарды зерттеп, салыстыру	Сыни ойлау, талдау қабілеті дамиды; эстетикалық талғам қалыптасады	«Ұлттық және заманауи ою-өрнектерді салыстыру» тапсырмасы
3	Практикалық жұмыс	ЖИ ұсынған эскизді қолмен орындау; өңдеу, түзету	Қол дағдысы, визуалды ойлау және шығармашылық қабілет дамиды	«Цифрлық эскизді қағазға бейнелеу»
4	Топтық	Оқушылар бірлесіп	Коммуникативтік	«Топпен бірге

	жұмыс	идея жасап, оны жүзеге асырады	дағдылар, ынтымақтастық, шығармашылық ойлау дамиы	интерьер немесе плакат жасау»
5	Интерактивті талқылау	ЖИ арқылы жасалған жұмыстарды талқылау, пікір алмасу	Сын тұрғысынан ойлау, өзін-өзі бағалау қабілеті дамиы	«Эскиздер мен дизайн нұсқаларын қорғау және талқылау»

Жасанды интеллект құралдарын қолданудың әдіс-тәсілдері оқушыларға тек орындаушы емес, шығармашылық шешім қабылдай алатын тұлға ретінде қалыптасуға мүмкіндік береді [5, 103]. Әдістер сабақта әр оқушының қабілеті мен қызығушылығына бейімделеді және көркем еңбек процесін белсенді әрі заманауи етеді.

Қорытындылай келе, Жасанды интеллектті көркем еңбек сабағында қолдану – оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың тиімді жолы болып табылады. ЖИ құралдары сабақтағы дәстүрлі әдістерді толықтырып, оқушылардың белсенділігін арттырады, олардың қиялын, визуалды ойлауын және өзіндік шешім қабылдау қабілетін дамытады. Оқу процесіне енгізілген ЖИ технологиялары оқушыларға жаңа идеялар жасауға, түрлі нұсқаларды салыстырып таңдауға және өз жұмыстарын жетілдіруге мүмкіндік береді, бұл олардың шығармашылық әлеуетін максималды түрде ашуға жағдай жасайды. Қазіргі білім беру жағдайында жасанды интеллект тек техникалық құрал емес, ол оқушылардың шығармашылық дамуы мен білім алу процесін жаңғыртатын жаңа мүмкіндіктердің көзі болып табылады. Көркем еңбек сабағында ЖИ қолдану оқушыларды тек орындаушы емес, өз идеясын өмірге енгізетін шығармашыл тұлға ретінде қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, ЖИ-ді сабақта тиімді пайдалану оқушылардың цифрлық сауаттылығын арттырып, оларды заманауи технологиялық ортаға бейімдеуге көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қасым-Жомарт Тоқаев. (2023). Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм атты Қазақстан халқына Жолдауы. Астана;
2. Сүлейменова, А. Т. (2021). Цифрлық технологияларды қолдана отырып шығармашылық қабілетті дамыту жолдары. Нұр-Сұлтан: «Білім инноваторы»;
3. Мұхаметқалиева, Г. Қ. (2020). Көркем еңбек сабағында жасанды интеллект қолданудың педагогикалық тиімділігі. Білім және инновациялар, [№3, 12–18]
4. Әбдіғапбарова, Ұ. М. (2015). Көркем еңбекке оқыту әдістемесі. Алматы: Қазақ университеті;
5. Төлеубекова, Р. К. (2018). Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту жолдары. Педагогика және психология, [№2, 45–49.]

УДК 37:069

СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ МУЗЕЙНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЛЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО И СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Саидов У., Бабаджанова И.

Национального института искусств и дизайна имени Камалиддина Бехзода,

Аннотация: В статье рассматриваются современные формы музейно-педагогической деятельности, направленные на детей младшего и среднего школьного возраста. Особое внимание уделяется инновационным подходам к организации образовательного процесса в музеях, таким как интерактивные экскурсии, квесты, творческие мастер-классы и использование цифровых технологий. Описывается роль музейного пространства как среды для развития креативности, любознательности и критического мышления у детей.

Ключевые слова: Музейная педагогика, образовательные программы, интерактивные экскурсии, игровые формы обучения, дети младшего школьного возраста, дети среднего школьного возраста, креативные технологии, мастер-классы, виртуальные музеи, интерактивные экспозиции

проектная деятельность, культурно-образовательная среда, музейные квесты, междисциплинарный подход, развивающее обучение.

Современная образовательная среда требует новых подходов к развитию детей, способных объединить теорию и практику. Музейно-педагогическая деятельность становится важной частью воспитательного процесса, предоставляя детям возможность развивать свои познавательные и творческие способности.

Музеи занимают важное место в культурном и образовательном воспитании подрастающего поколения. Музейно-педагогическая деятельность направлена не только на передачу знаний, но и на развитие умений и навыков, воспитание духовности и этических ценностей.

Роль музея в развитии детей младшего возраста мы рассмотрим на примере музея железнодорожной техники. Музей железнодорожной техники является уникальным пространством, где дети могут познакомиться с историей, техникой и культурой. Для младших школьников он представляет не только образовательную, но и игровую среду, которая способствует развитию их познавательных и творческих способностей. Посещение музеев помогает детям расширять кругозор, формировать первичные представления об исторических и технических процессах. Экспонаты музея железнодорожной техники, такие как паровозы, локомотивы и вагоны, создают живую связь между прошлым и настоящим, вызывая у детей интерес к изучению окружающего мира. Общение с реальными объектами прошлого стимулирует воображение и вызывает положительные эмоции, которые остаются в памяти ребёнка надолго. Интерактивные экспозиции и мастер-классы помогают детям развивать мелкую

моторику и навыки ручного труда, участвуя в сборке моделей поездов или рисовании на тему транспорта.

Музей железнодорожной техники включает в себя коллекции, представляющие паровозы, электровозы, вагончики и другие исторические элементы. Это место даёт детям возможность увидеть, как развивалась техника, и ощутить атмосферу прошлого. Детям предоставляется возможность войти в кабину машиниста, тронуть рычаги управления, представить себя оператором поезда. В музеях часто создаются миниатюрные железнодорожные макеты, где дети могут управлять движением поездов. Дети могут создавать модели поездов, раскрашивать паровозики и изучать их внутреннее устройство. Экспозиции музея помогают детям понять базовые технические принципы работы поездов. Детям младшего возраста это объясняется через простые примеры: как двигаются колёса, как работает паровой двигатель.

Групповые экскурсии способствуют развитию у детей навыков общения и взаимодействия. Мероприятия, такие как "Локомотив мира", помогают детям учиться работать в команде. Узнавая о роли железнодорожного транспорта в жизни людей, дети начинают понимать значение труда машинистов, инженеров и других профессионалов. Через участие в ролевых играх (например, "Я – машинист") дети развивают фантазию и представляют себя частью железнодорожной истории. На примерах разных музеев можем перечислить как ташкентский железнодорожный музей, так и европейские музеи железнодорожной техники.

Национальный музей железнодорожного транспорта (Великобритания): Программа "Маленькие инженеры" включает интерактивные занятия и творческие мастер-классы. Национальный музей железнодорожного транспорта в Великобритании предлагает уникальную образовательную программу под названием "Маленькие инженеры". Эта программа включает интерактивные занятия, направленные на развитие у детей интереса к инженерному делу и железнодорожным технологиям.

В рамках программы дети могут участвовать в творческих мастер-классах, где они проектируют, создают и исследуют различные инженерные решения.

Мероприятия проводятся в увлекательной и доступной форме, что позволяет детям не только учиться, но и весело проводить время. Программа ориентирована на развитие навыков командной работы, творческого мышления и технической грамотности, что делает её отличным выбором для юных исследователей.

Железнодорожный музей в Дрездене (Германия): В экспозиции этого раздела Музея транспорта представлены исторические модели локомотивов и вагонов, всего 105 оригинальных рельсовых транспортных средств.

В 1839 году именно в Саксонии, между Лейпцигом и Дрезденом, была проложена первая немецкая железная дорога дальнего следования Германии. В Музее транспорта можно полюбоваться первым локомотивом немецкого производства, который назывался Саксония и был в эксплуатации до 1856 года. Коллекция этого отдела включает в себя локомотивы всех видов тяги. Паровоз

Мульденталь, сконструированный в 1861 году, считается самым старым, полностью сохранившимся локомотивом Германии. Кроме того, экспозиция музея располагает оригинальным придворным вагоном-салонem 1885 года.

В этом музее организованы детские экскурсии с аниматорами, представляющими героев железнодорожных историй. Экскурсии проводятся для детей возрасте 5–12 лет. В этих программах мы можем увидеть истории железнодорожников с героями как машинисты, проводники и другие персонажи железнодорожники.

На примере музеев железнодорожной техники в Ташкенте можно рассмотреть экскурсии для детей младшего возраста с интерактивными элементами: возможность посидеть в кабине машиниста, узнать о работе локомотивов. В музее 43 экспонатов из них 11 паровозов, 14 тепловозов, 3 электровозов и локомотивы для строительства дорог. А самое важное есть поезд для экскурсии в даль музея, который раскрывает историю железной дороги и даёт возможность усилить впечатление о прошлом и будущем.

Организация мероприятий "История одного поезда", где детям рассказывают увлекательные истории о знаменитых составах. Мастер-классы по сборке моделей поездов и их раскраске. Интерактивные макеты железных дорог позволяют детям лучше понимать транспортные процессы. Видео и аудиогиды, адаптированные для детей, помогут сделать экскурсии более интересными. Занятия по созданию моделей поездов или креативные задания, такие как рисование транспорта, помогут детям развивать творческие навыки. Вовлечение детей в тематические мероприятия, где они могут "примерить" на себя роль машиниста, кондуктора или инженера. Совместные экскурсии с родителями укрепляют семейные связи и делают процесс обучения более эмоциональным.

Железнодорожный музей становится ключевым фактором в развитии детей младшего возраста, предлагая уникальную возможность сочетать обучение и игру. Он способствует формированию у детей интереса к истории и технике, развивает воображение, социальные навыки и уважение к труду.

Современные формы музейно-педагогической деятельности позволяют сделать образовательный процесс более увлекательным, глубоким и развивающим. Они помогают детям не только изучать культуру и историю, но и развивать навыки, которые пригодятся им в будущем: критическое мышление, творчество и умение работать в команде. Современные формы музейно-педагогической деятельности играют ключевую роль в образовательном процессе, способствуя развитию у детей интереса к культуре и истории. Интерактивные экскурсии, квесты, мастер-классы и образовательные проекты делают музеи более привлекательными для школьников. Однако для дальнейшего развития требуется решение ряда проблем, включая финансирование и подготовку кадров. В будущем музеи должны продолжать интеграцию современных технологий и разрабатывать новые подходы к взаимодействию с детьми, чтобы оставаться важным звеном в образовательной системе.

Литературы:

1. Козлова, Н.И. "Роль музеев в образовательной системе". Журнал "Педагогика", 2021, №4, с. 45-52.
2. Смирнова, Е.В. "Цифровизация музеев как фактор развития музейной педагогики". Электронный научный журнал "Образование XXI века", 2022, №7, с. 34-41.
3. Фролова, М.А. "Музейные квесты как форма работы с детьми". Журнал "Культурное наследие", 2021, №9, с. 28-33.
4. Лебедев В.И. 2019г. Педагогика в музейной среде. Москва: Просвещение.
5. Иванова Н.В. 2021г. Интерактивные методы работы с детьми в музеях. Санкт-Петербург: Нестор-История.

УДК 37:7

KARAKALPAK FOLK DECORATIVE AND ORNAMENTAL ART WITHIN THE FRAMEWORK OF TRADITIONAL CULTURE

Utegenova A. K.Lecturer, Department of Fashion Design,
National Institute of Fine Art and Design
named after Kamoliddin Behzod**Tlesova G.Sh.**Lecturer at the Department of Art Education and Design,
K. Zhubanov Aktobe Regional University

Аннотация. Мақалада қарақалпақ халқының дәстүрлі көркем мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын халықтың қолданбалы және сәндік өнері ежелгі Хорезм өркениетімен және көшпелі өмір салтымен тығыз байланыста қарастырылады. XX ғасырда бұл өнер түрін ғылыми тұрғыда зерттеу және музей коллекцияларын қалыптастыру үдерістеріне, сондай-ақ И. В. Савицкийдің Қарақалпақстан Республикасы Мемлекеттік өнер музейін ұйымдастырудағы теңдессіз үлесіне ерекше назар аударылады.

Музей материалдары негізінде өрнекті тоқыма, кесте тігу, зергерлік өнер, ағаш ою және былғары бұйымдар сияқты қолданбалы өнер түрлері талданады. Бұйымдардың көркемдік, технологиялық және символдық ерекшеліктері, сондай-ақ олардың тұрмыстық және салттық қызметтері ашып көрсетіледі.

Сонымен қатар, мақалада Арал өңіріндегі экологиялық дағдарыс жағдайында дәстүрлі мәдениетті сақтау мәселелері көтеріліп, қарақалпақ халқының этномәдени мұрасын қорғауда музейлер мен ғылыми зерттеулердің маңызы атап өтіледі.

Түйін сөздер: қарақалпақ халық өнері, қолданбалы-сәндік өнер, өрнек, Савицкий музейі, Хорезм, этномәдениет.

Abstract. The article examines Karakalpak folk decorative and applied art as a fundamental component of the traditional artistic culture of the people, formed within the historical context of Ancient Khorezm and a nomadic way of life. Special attention is given to the scholarly research and museum collecting activities of the 20th century, as well as to the role of I. V. Savitsky in establishing the State Museum of Arts of the Republic of Karakalpakstan. Based on museum collections, the study analyzes key types of decorative and applied art, including patterned weaving, embroidery, jewelry making, wood carving, and leather craftsmanship. The artistic, technological, and symbolic features of these objects, along with their functional and ritual significance, are explored. The article also addresses the challenges of preserving traditional culture under the conditions of the Aral Sea ecological crisis and emphasizes the importance of museum collections and academic research in safeguarding the ethnocultural heritage of the Karakalpak people.

Keywords: Karakalpak folk art, decorative and applied art, ornament, Savitsky Museum, Khorezm, ethnoculture.

Аннотация

В статье рассматривается каракалпакское народно-прикладное и орнаментальное искусство как важнейшая составляющая традиционной художественной культуры народа, сформировавшаяся в контексте исторического наследия Древнего Хорезма и кочевого образа жизни. Особое внимание уделено процессу научного изучения и музейного собирательства в XX веке, а также роли И. В. Савицкого в создании и формировании коллекции Государственного музея искусств Республики Каракалпакстан. На основе музейных материалов анализируются основные виды декоративно-прикладного искусства: узорное ткачество, вышивка, ювелирное ремесло, резьба по дереву и обработка кожи. Раскрываются художественные, технологические и символические особенности изделий, их функциональное и обрядовое назначение. В статье также затрагиваются проблемы сохранения традиционной культуры в условиях экологического кризиса Приаралья и подчёркивается значимость музейных коллекций и научных исследований в сохранении этнокультурного наследия каракалпакского народа.

Ключевые слова: каракалпакское народное искусство, декоративно-прикладное искусство, орнамент, музей Савицкого, Хорезм, этнокультура.

The folk decorative and ornamental art of the Karakalpak people represents one of the key forms of expression of their traditional artistic culture and is closely connected with the historical development of the ancient civilization of Khorezm. In antiquity, this region was one of the most highly developed cultural areas of Central Asia and existed under conditions of relative natural isolation, surrounded by the deserts of Kyzylkum and Karakum. Geographic remoteness, the specificity of the natural environment, and a nomadic and semi-nomadic way of life exerted a decisive influence on the formation of a distinctive artistic system in which decorative and applied art fulfilled not only aesthetic, but also social, symbolic, and sacral functions.

Within Karakalpak traditional culture, objects of applied art functioned as integral elements of everyday and ritual practices, forming a coherent artistic and semantic environment. Ornament, acting as a universal visual language, reflected the worldview of the people and their conceptions of the structure of the universe, nature, protection, and well-being. Each object carried a multilayered semantic content, combining utilitarian purpose with artistic expressiveness.

Scholarly study of Karakalpak folk decorative and applied art began relatively late, in the twentieth century, and became possible through the work of outstanding Orientalists and ethnographers, among whom A. L. Melkov, S. P. Tolstov, and T. A. Zhdanko hold a prominent place. A particularly significant contribution to the study of Karakalpak ornamental heritage was made by T. A. Zhdanko, the head of one of the detachments of the Khorezm Archaeological and Ethnographic Expedition of the USSR Academy of Sciences. In her seminal work *Folk Ornamental Art of the Karakalpaks*, she introduced unique examples of decorative art into scholarly circulation and substantiated their high artistic value, emphasizing the close relationship between ornament, ethnocultural tradition, and the collective memory of the people. A more comprehensive understanding of the originality of Karakalpak applied art became possible with the formation of museum collections. A special role in this process was played by the State Museum of Arts of the Republic of Karakalpakstan named after I. V. Savitsky, whose activities since the late 1950s were aimed at the systematic collection, documentation, and study of examples of folk decorative and applied art. During expeditions and scholarly acquisitions, not only the objects themselves were recorded, but also information on traditional names, ornamental motifs, manufacturing techniques, materials, and the identities of craftsmen and craftswomen, which endowed the collection with particular scholarly significance.

The role of Igor Vitalyevich Savitsky in the preservation and popularization of the artistic heritage of the Karakalpak people is exceptional. Through his dedicated and visionary efforts, a unique museum collection was formed, comprising more than 9,000 items. It includes examples of patterned weaving, pile and flat-woven carpets, embroidery, jewelry, artistic metalwork, wood carving and inlay, as well as traditional clothing. These materials make it possible to reconstruct the aesthetic concepts, artistic preferences, and everyday life of the Karakalpaks of the late nineteenth and early twentieth centuries. A special place within the system of Karakalpak folk decorative and applied art is occupied by the artistic decoration of the yurt and traditional costume. The interior space of the yurt, adorned with patterned and flat-woven textiles, constituted a harmonious artistic whole. In the subdued lighting, interior textile elements and national dress formed a unified decorative environment in which each object possessed a clearly defined functional and symbolic significance.

Patterned weaving was the leading form of decorative art and was divided into two main groups: items with a relief pile pattern on a smooth ground and flat-woven ornamented textiles. Cotton threads served as the base for patterned fabrics, while the relief designs were executed predominantly in wool. In flat-woven textiles, wool,

silk, and cotton threads were widely employed. Most of these objects were intended for the decorative furnishing of the yurt, while only some flat-woven textiles were used for utilitarian purposes, such as table coverings or wrapping cloths. Embroidery also occupied an important place in Karakalpak artistic culture and was distinguished by a diversity of ornamental solutions and a high level of craftsmanship. It was used primarily in women's clothing and functioned as a marker of social and age status. Bright red fabrics and richly executed embroidery were characteristic of girls and young women, whereas restrained compositions on unbleached cotton fabric were intended for elderly women. In addition to clothing, embroidery was used to decorate certain household items, indicating its wide dissemination and importance in everyday culture.

One of the most expressive manifestations of Karakalpak artistic tradition is jewelry craftsmanship. Women's adornments of the late nineteenth and early twentieth centuries are characterized by a richness of forms, the complexity of technical methods, and a high degree of symbolic content. Karakalpak craftsmen produced elements of headdress (tobelik, saukele), pectoral ornaments (haikel, ayshyk), chest-and-waist adornments (ongirmonshak, gilt shalgys, tuyme), as well as earrings and nose rings (arebek), which were closely connected with the age and family structure of society. Jewelry production was based on a broad range of metalworking techniques, including forging, casting, stamping, engraving, and chasing. Silver was the principal material and was believed, according to traditional notions, to possess protective and purifying properties. Gold was used sparingly, most often in the form of gilding. Inserts of carnelian, turquoise, and coral enhanced the visual expressiveness of the objects and reinforced their sacral meaning.

An important component of Karakalpak folk applied art was artistic woodwork. The main objects of carving were items of traditional furniture—such as chests (sandyq and sabayak), yurt doors (ergenek), and various household utensils. Carved surfaces were distinguished by the clarity of ornamental rhythm, geometric order, and compositional restraint. A characteristic feature was the combination of carving with inlay of bone and cloth, while musical instruments were decorated exclusively with bone inlays, emphasizing their special cultural status.

Fig. 1. Examples of Karakalpak Folk Decorative and Applied Art³

Objects made of leather, hides, and the wool of domesticated animals occupied a significant place in the everyday life of the Karakalpaks, which was обусловлено the pastoral character of their traditional economy. These materials were used to produce items of clothing and headwear, as well as richly decorated objects of horse harness and utilitarian household equipment. The diversity of leatherworking techniques—such as embossing, appliqué, and embroidery—attests to the high level of craftsmanship and the continuity of long-standing artistic traditions.

In general, Karakalpak folk decorative and applied art of the late nineteenth and early twentieth centuries constitutes an important historical and cultural phenomenon characterized by a pronounced ethnic specificity. Its ornamental forms encapsulate an aesthetic interpretation of the natural environment and social relationships, while the traditions themselves continue to influence the formation of contemporary cultural identity in Karakalpakstan. Under conditions of the escalating ecological crisis in the Aral Sea region and the associated socio-cultural transformations, the preservation of traditional artistic heritage has acquired particular urgency. The loss of the natural environment and changes in patterns of life pose a serious threat to cultural continuity. In this context, museum collections, scholarly research, and academic publications become key instruments for safeguarding historical memory and ethnocultural identity. Consequently, further study, systematization, and dissemination of Karakalpak folk decorative and applied art are of considerable scholarly and educational importance, ensuring the preservation of this unique artistic heritage and its integration into the contemporary cultural space.

References:

1. Allamuratov, A. Manggi Miyras [Eternal Heritage]. Nukus, 1993.
2. State Museum of Arts of the Karakalpak ASSR. Moscow: Sovetskii Khudozhnik, 1976.

³ http://rizoakhmad.blogspot.com/2018/08/blog-post_240.html

3. Zhdanko, T. A. "Folk Ornamental Art of the Karakalpaks." In Proceedings of the Khorezm Archaeological and Ethnographic Expedition, Vol. III: Materials and Studies on the Ethnography of the Karakalpaks. Moscow, 1958.
4. Yesbergenov, Kh. Issues of Ethnic History and Traditional Culture of the Karakalpaks. In Ethnography of the Karakalpaks: Materials and Studies. Tashkent, 1980.
5. Ethnography of the Karakalpaks: Nineteenth–Early Twentieth Century (Materials and Studies). Tashkent: Fan, 1980.
6. Zhdanko, T. A. The Karakalpaks: A Historical and Ethnographic Essay. Moscow: Nauka, 1970.
7. Savitsky, I. V. Folk Decorative and Applied Art of Karakalpakia. Nukus, 1969.
8. Savitsky, I. V. Folk Decorative and Applied Art: Wood Carving. Nukus: Karakalpakstan, 1974.
9. Tolstov, S. P. Along the Ancient Deltas of the Oxus and Jaxartes. Moscow: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1948.
10. Morozova, A. S. Artistic Culture of the Peoples of Central Asia. Moscow: Iskusstvo, 1975.
11. *Encyclopedia of Karakalpakstan*, Vol. 1. Nukus: Karakalpakstan, 2005. 480 pp.
12. *State Museum of Arts of the Republic of Karakalpakstan Named after I. V. Savitsky. Collection Catalog*. Nukus, 2001. 320 pp.
13. *Materials and Studies on the Ethnography of the Karakalpaks*. Nukus: Karakalpakstan, 1983. 150 pp.
14. *The Aral Sea: History, Culture, Ecology. Collection of Scientific Articles*. Tashkent: Fan, 1995. 220 pp.

УДК 37.036:7

КӨРКЕМ БІЛІМ БЕРУДЕ ҚАБІЛЕТТІ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Қосимов Х.

Камолиддин Бехзод атындағы Ұлттық өнер және дизайн институты.
Ташкент, Өзбекстан

Пиримжаров М.Х., Абдулла А.М.

Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Аңдатпа: мақалада көркем білім беру саласында мамандарды даярлау, сондай-ақ шығармашылық дағдыларды қалыптастыру, кәсіби кескіндеме шеберлерін тәрбиелеуде мамандық пәндерін меңгеру деңгейі туралы сөз қозғалады. Сонымен қатар, жоғарыда айтылғандай, көркем білімді инновациялық дамыту барысында мамандардың практикалық сабақтарды педагогикалық жаңашылдықтармен ұштастыра отырып шығармашылық үдерісті жүзеге асыру мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: көркем, инновациялық, білім, сурет салу (сызықтық бейнелеу), кескіндеме, кәсіби, пән, техника, палитра, майлы бояу, акварель, гуашь.

Көркем білім беру саласында білікті маман кадрларды даярлауда кәсіби қасиеттерді дамытуда, сондай-ақ шығармашылық қабілеттерді танытып, өз жолын табуда және шебер кескіндеме шебері болып қалыптасуда сурет салу (сызықтық бейнелеу) пәні негізгі пән болып саналады. Сурет салу пәнін оқытудың мақсаты – бүгінгі бейнелеу өнері талаптарына сай келетін маманның жаңа кәсіби деңгейлерді игеруіне қол жеткізу. Жоғарыда айтылғандай, көркем білімді инновациялық дамыту барысында мамандардың практикалық сабақтарда педагогикалық жаңашылдықтарды шығармашылықпен енгізу қажеттілігі артып келеді [1].

Қазіргі таңда білім беруді дамытуда жүргізіліп жатқан реформалар инновациялық үдерістердің белсенді дамуына кең мүмкіндіктер ашуда. Білім берудің инновациялық дамуында тек теорияшы педагогтер ғана емес, үздіксіз білім беру жүйесінің барлық сатыларындағы оқу-тәрбие мекемелерінде еңбек ететін тәжірибелі ұстаздар, басшылар және педагогтер де педагогикалық жаңалықтарды жасап, оларды тәжірибеге енгізуге ұмтылуы қажет. Бұл тұрғыда педагогикалық шығармашылықпен айналысу және жаңалықтарды өздері жасау – тәжірибелі педагог қызметінің маңызды белгілерінің біріне айналуға. Демек, педагогтер жаңа педагогикалық технологияларды енгізуге талпынады. Көркем білімде де инновациялық үдерістер тек «заманауи» әдістермен шектелмей, «дәстүрлі» педагогикалық әдіс-тәсілдер мен құралдарды да педагогикалық жаңалық ретінде кеңінен қолдануды талап етеді. Сонымен қатар, көркем білім беру барысында жалпыадамзаттық құндылықтар мен әлем халықтарының озық тәжірибесін меңгеру ұлттық болмысты қалыптастыру міндетіне қайшы келмейді. Демек, көркем білім берудегі инновациялық үдерістер ұлттық тәрбие мен білім беру міндеттерімен үйлесімді жүзеге асуы тиіс [2].

Көркем білім беруде сурет салуды оқыту барысында көру, қабылдау және түсіну негізгі өлшем болып табылады. Себебі бейнелеу өнері туындысын жасауда сурет салу көмекші құрал қызметін атқарады. Сурет – суретші үшін пішінді зерттеу құралы әрі заттың бейнесін ашып көрсететін тіл іспетті. Ол болмысты қабылдау мен көрерменмен байланыс орнату барысында өз әсерін тигізеді. Көру мүшелері арқылы біз сыртқы дүниені қабылдап, санамызда заттардың түрлі қасиеттерін сезінеміз. Атап айтқанда, түс, пішін, кеңістік, қозғалыс пен тыныштық. Адамдар әлемді әртүрлі қабылдайды, бұл олардың дүниетанымы, тәрбиесі және мәдени деңгейіне байланысты. Ал суретшінің көру қабілеті ерекше әрі дара болып келеді. Суретші көрген барлық нәрсе бірдей бейнелеуге лайық бола бермейді. Егер қандай да бір зат немесе жағдай оның қызығушылығын тудырса, ол оны талдап, шығарма жасауға кіріседі [3].

Кескіндеменің тартымды шығуында суреттің (қаламмен орындалған бейненің) рөлі ерекше. Шебер суретші кейде алдын ала нобайсыз-ақ бояумен жұмыс істей алады. Дегенмен, шығармашылық ізденіс барысында кескіндеме мен суреттің өзара тығыз байланысты екенін жақсы біледі. Яғни бейнеленіп

отырған заттардың кеңістікте орналасуы, пропорциялардың дәлдігі, түстер үйлесімі, жарық пен көлеңке қатынасы, шығарманың тұтастығы – барлығы суретшінің шеберлігіне байланысты. Суретші сурет салу пәнін терең меңгергенде ғана кескіндемеде көздеген мақсатына жете алады. Сондықтан көркем білім бағыттарын игеруде ең алдымен сурет салуды жетік меңгеру қажет [4].

Шығармашылық тұлға өз туындыларында адамзаттың сұлулыққа ұмтылысын, өмірдегі әсемдікті бейнелейді. Болмыстағы барлық құбылыстар өзара байланыста дамиды, ал бұл үдерісте бейнелеу өнері мен сурет пәнінің маңызы зор. Кемел суретшілердің туындылары композициялық шешімімен, тақырыптың өзектілігімен, жылы және суық түстердің үйлесімімен ерекшеленеді. Кескіндеме шығармаларында нәзік пластикалық пішін, пропорцияның сақталуы, көлем мен кеңістік сапалары маңызды орын алады. Суретші осы ерекшеліктерді натурада дәл бейнелей алғанда ғана өз мақсатына жетіп, толыққанды шығарма тудырады. Ал бұл талаптар сақталмаса, жұмыс сапасыз, үстірт орындалған туындыға айналуы мүмкін.

Суретшінің шығармашылық стилі қоршаған ортаны бақылау қабілетімен тығыз байланысты. Үнемі жаттығу арқылы көру қабілетін жетілдіреді. Бақылаушылық арқылы болмысты түстермен бейнелеуде суретші өз қиялы мен көркемдік көзқарасын дамытады. Ол бүкіл шығармашылық жолында бақылау мен әсерлерге сүйеніп жұмыс істейді [5].

Сын тұрғысынан бақылау, натура туралы түсінік қалыптастыру және жалпы қорытындыға келу - тұтас көруді нығайтады. Сондықтан шығармашылық ортада тұтас көру кәсіби көру деп аталады. Нысанның ерекшелігін ажыратып, бөліктердің өзара байланысын сезіну – тұтас көрудің басты белгілерінің бірі. Суретші қарапайым адам мән бермейтін жайттарды байқап, маңызды сипаттарды жадында сақтап, шығармашылықта қолдана біледі. Көру жады тұрақты жаттығулар арқылы дамиды. Жиналған әсерлер кейін шығармашылық үдерісте қажетті материал ретінде қолданылады.

Қазіргі таңда көрермен түрлі визуалды ақпарат көздерінің ықпалында. Теледидар, интернет және басқа да ақпарат құралдары эстетикалық қабылдауға әсер етуде. Кейбір заманауи туындыларда түстер мен сызықтардың айрықша экспрессивтілігі, дәстүрден тыс композициялық шешімдер байқалады. Мұндай шығармаларда автордың философиялық ой айтуға талпынысы сезіледі. Бұл құбылыстар бейнелеу өнеріндегі түрлі бағыттар мен ағымдардың пайда болуымен түсіндіріледі [6].

Қорытындылай келе, Өзбекстан Республикасының Президенті Шавкат Мирзиёев атап өткендей, халықтың интеллектуалдық және рухани әлеуеті – ең үлкен байлық. Ғылым, мәдениет және өнер өкілдерін қолдау – көркем білімнің инновациялық дамуының басты кепілі. Көркем білім берудегі инновациялық үдерістер дәстүрлі педагогикалық мәдениетті жаңа мазмұнмен байытып, болашақ ұрпақты ел дамуына қызмет ететін шығармашыл тұлға ретінде тәрбиелеуге бағытталады.

Қолданылган әдебиеттер тізімі:

1. Ш.М.Мирзиёев. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. -Т.: Ўзбекистон, 2016.-13 б.
2. Р.Жуманиёзов. Нутқий маҳорат. -Т.: Адолат, 2005.
3. Н.Азизхўжаева. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. - Т.: 2006
4. А.Суаймонов, Б. Жабборов. Тасвирий санъатда оқим ва йўналишлар. - Тошкент: 2008.
5. Н.Абдуллаев. Санъат тарихи. - Тошкент: 1986 йил.
8. Ойдинов Н. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар. - Тошкент: Ўқитувчи, 1997.

УДК 75.03

ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ СТАНКОВОЙ ЖИВОПИСИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Холиков Р.С.

Национальный институт искусств и дизайна имени Камолиддина Бехзода.
Ташкент, Узбекистан.

Абдулла А.М.

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Аннотация. В статье рассматриваются исследования в области станковой живописи Узбекистана в годы независимости, творческие новации художников, своеобразие тем, идей и стилей в живописных произведениях, образы, получившие широкое распространение среди художников новой волны, изменения в структуре тем и идей, а также вопросы композиционного решения и колорита.

Ключевые слова: живопись, стиль, образ, колорит, композиция, аллегория, пластика, стилистика, концептуальный, репертуар.

Введение.

Национальная идеология независимости узбекского общества по своей сути представляет собой систему идей, выражающих основные цели и устремления нашего народа, связывающих его прошлое и будущее и служащих осуществлению вековых надежд и чаяний. Именно это определяет её подлинное значение как национальной идеологии независимости.

Основная часть.

Творчество художников, являющееся основой художественного процесса, в первые годы столкнулось с различными противоречиями. В поисках выхода из состояния творческого кризиса художники способствовали формированию художественного рынка. В период создания произведений по заказу они

изучали художественные вкусы публики и одновременно начали создавать работы, обладающие самостоятельной художественной ценностью, тем самым сделав шаг вперёд в своём развитии. В последние годы культурные связи нашей страны с зарубежными государствами значительно укрепились [1]. С проникновением новой идеологии в искусство увеличилось число произведений, насыщенных новыми идеями. Внимание художников привлекли темы и сюжеты, ранее остававшиеся вне поля эстетики прежних эпох. Изменение содержания идей и тем сопровождалось трансформацией пластических, стилистических и изобразительных приёмов.

В новой узбекской живописи историческая картина в традиционном понимании практически отсутствует. История осмысливается многогранно, через различные темы и образы, отражающие исторический облик нации. Одним из важных направлений живописи периода независимости стало осмысление национальной истории вне рамок исключительно традиционной культуры. По стилю такие произведения близки к восточной фольклорной поэтике и романтической лирике. Исторический сюжет в них выступает средством творческого живописного эксперимента [2].

Чувство сопричастности к нации и её культурному наследию выражается в изображениях древних монет, ремесленников, святых мест и памятников в аллегорической форме, а также в обращении к наследию великих поэтов, мыслителей и художников. В годы независимости представители академического направления создали образы величественно восседающих национальных героев - правителей, сановников, эпических персонажей. В картинах Т. Ахмедова, Б. Исмоилова, С. Жабборова отсутствуют пафос и излишняя героизация в трактовке воинов прошлого [3].

Одной из наиболее распространённых тем новой узбекской живописи стало обновлённое осмысление исторических памятников - медресе, мечетей, мавзолеев. Значительное место заняли фрагментарные изображения традиционной архитектуры Бухары, Самарканда, Хивы и других городов.

В первые годы независимости в живописи появился новый тематический репертуар, связанный с культурой старого города (дервиши, шуты, водоносы, ремесленники), а также с традиционной восточной культурой (павлины, верблюды, кони, сказочные существа - феи, ангелы, человеко-птицы). В связи с возрождением исламских ценностей художники стали обращаться к изображению религиозных обрядов и суфийской тематики. Все эти темы представлены как важная часть исторической памяти, направленной на осознание национальной идентичности [4].

Одним из распространённых архетипических образов среди художников новой волны стал всадник. Учитывая особую роль коня в восточной культуре, образ всадника представлен в широком спектре: божественные всадники, мифологические и культурные герои, правители, полководцы, воины, влюблённые, эпические и лирические персонажи. В репертуаре новой узбекской живописи особое место занимают изображения животных — коней, верблюдов, быков, рогатых оленей, а также хищников, таких как барс. Широко

представлены и растительные мотивы - плоды и фруктовые деревья. Среди них наиболее часто встречаются гранат и яблоко, реже - груша и вишня. Тема граната прослеживается в произведениях Б. Исмоилова, Т. Ахмедова, М. Карабаева, З. Шариповой, Т. Каримова. Однако в отличие от работ М. Исланова и А. Нура, трактовка граната нередко приобретает мистико-философское и порой социальное звучание [5].

Изображение различных существ, рыб и птиц в оригинальной стилистике и композиционном решении стало одной из характерных особенностей новой узбекской живописи. Художники отказались от реалистического метода в пользу поисков изменчивых творческих принципов. Павлин стал популярным мотивом, ассоциирующимся с гедонистической дворцовой жизнью. В произведениях Г. Кодирова образ павлина превратился в своеобразный символ новой гедонистической живописи, где смысловая нагрузка образа уступает место пластическим задачам [6].

Тем не менее в ранних работах периода независимости ещё ощущались следы мрачной социально-аллегорической эстетики эпохи перестройки. У Ж. Усмонова птицы стали одним из ведущих мотивов в связи с обращением к восточным притчам и поэтическим традициям; при этом в его композициях отсутствуют изображения одиночных птиц.

Обращение к историко-культурному прошлому отразило изменившееся мировоззрение художников эпохи независимости. Исторические образы в новой живописи лишены торжественного пафоса. В интерпретациях Ж. Умарбекова, Л.Ибрагимова, Файзуллы и Фарруха Ахмадалиевых, Ж. Усмонова, Х.Зиёхонова, Г.Кодирова преобладает метафорическое и поэтически-образное решение, позволяющее передать чувство сопричастности к исторической и культурной жизни в косвенной художественной форме [7; 8; 9; 10; 11;].

Тема влюблённых, популярная в первые годы независимости, свидетельствует о существенных изменениях художественной интонации. Образы заимствовались из Библии, мифологических и литературных источников - Адам и Ева, Похищение Европы, Лейли и Меджнун, Тахир и Зухра и другие. В трактовке женских образов проявились концептуальные различия и стилистические особенности различных направлений. Представители национально-романтического направления - Б. Джалолов, Ж. Усмонов, Л. Ибрагимов, М. Исанова - отличаются верностью тонкой восточной эстетике. Интерес художников к современному искусству был столь интенсивным, что возникло ощущение возможного кризиса станковой живописи. Это стимулировало создание кураторских проектов, направленных на объединение традиционного и современного искусства в едином пространстве. На выставках станковая живопись демонстрировалась наряду с инсталляциями, видео-артом и перформансом, что не вызывало ощущения эклектики [12].

Сегодня художники Узбекистана, восстанавливая историческую память и переосмысливая национальное художественное наследие, одновременно осваивают достижения мировой художественной культуры. Они активно

участвуют в международных выставках, фестивалях и форумах, стремясь занять достойное место в современном мировом художественном процессе. Этому способствуют созданные в стране широкие возможности и условия для развития искусства.

Заключение.

В целом в годы независимости в узбекской живописи утратили своё значение принципы социального оценивания. Современный этап характеризуется интенсивными изменениями и развитием. Новые образы, сюжеты и символы определили новый этап в развитии живописи. Творчество современных узбекских художников, обогащая современное изобразительное искусство, во многом сформировало своеобразные черты живописи эпохи независимости.

Литературы:

1. Аскарлова З. Ўзбекистон замонавий тасвирий санъатида аёллар образи: Сан. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дис. Автореф. – Т.: МРДИ, 2021. – 150 б.
2. Ахмедова Н. Живопись Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог. – Т., 2004.
3. Алимкулова Д. 1920–1930 йиллар рангтасвири Ўзбекистон тасвирий санъатининг ривожланиш жараёни кесимида: Монография. – Т., 2020.
4. Култашева Н. Ўзбекистон музейларида миллий рангтасвир коллекцияларининг шаклланиши: Сан. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дис. Автореф. – Т., 2020.
5. Умарова Д. Мустақиллик даври Ўзбекистон рангтасвирининг асосий тенденциялари: Сан. фанл. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дис. Автореф. – Т., 2019.

УДК 75.03

ЖАНР НАТЮРМОРТА В ЖИВОПИСИ XXI ВЕКА

Холиков Р.С.

Национальный институт искусств и дизайна имени Камолиддина Бехзода.
Ташкент, Узбекистан.

Пиримжаров М.Х.

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Казахстан

Аннотация. В данной статье анализируется ряд творческих и инновационных произведений художников, работающих в узбекской живописи XXI века. В искусстве узбекской живописи XXI столетия в творчестве зрелых мастеров всё более заметными становятся оригинальные и новаторские произведения. Среди них особое место занимают такие художники, как А.

Икромжонов, Б. Холов, Ж. Умарбеков, А. Нур, А. Мирзаев. В качестве примера можно обратиться к творческим поискам народного художника Узбекистана, академика Акмала Икромжонова. Значительное место в его творчестве занимают произведения, созданные в жанре натюрморта. По своему содержанию они делятся на две основные группы: композиции на основе цветов и предметные натюрморты (традиционные предметы быта, ковры, изделия художественной чеканки и керамики, различные фрукты и овощи, копии шедевров мирового искусства, репродукции или археологические артефакты).

Ключевые слова: Жанр, гармония, натюрморт, художник, восточный гедонизм, мозаика.

В 1990-2000-е годы поиски художника в жанре натюрморта поднялись на новый этап. Акмал Икромжонов начал внимательно и глубоко изучать наследие великих мастеров этого жанра. В его небольших по формату произведениях предметы словно изображены с особой изысканностью; их отличают гармония цветовых решений, ювелирная тонкость техники и новаторская манера исполнения.

«В прошлом великие мастера создавали множество натюрмортов и относились к этому жанру как к одному из самых ценных и значимых. Это не случайно. Изучая натюрморты малых голландцев и других мастеров европейской живописи, я понял, что не существует второстепенных жанров - в любом жанре могут быть как сильные, так и слабые произведения, и я стремился показать эту истину», - говорит Акмал Икромжонов [1].

В этот период художник также использует импрессионистические формы, характерные для его работ 1980-х годов, однако применяет их преимущественно в натюрмортах - там, где требуется экспрессивная и эмоционально насыщенная манера. Основное внимание в натюрмортах уделяется предметам. Благодаря изящным линиям художник усиливает их выразительность, создавая ощущение их реального присутствия.

Данный живописный стиль ярко проявляется в произведениях: «Натюрморт с яблоком» (1992), «Натюрморт с китайской вазой», «Натюрморт с кумганом и свечой», «Натюрморт с фруктами», «Натюрморт с яблоками» (1995), «Натюрморт с серебряной вазой», «Восточный натюрморт» (2001), «Натюрморт с книгами», «Голубая керамика», «Хлеб», «Натюрморт с гранатами и керамикой» (2002), «Натюрморт с виноградом» (2006), «Натюрморт с вишневым соком» (2007), «Натюрморт с тремя яблоками» (2008), «Натюрморт с тремя бокалами и яблоками» (2009) и других [2].

В этих работах мастерски переданы нюансы цвета, тонкие градации оттенков и выразительные стилистические качества. Они позволяют раскрыть многообразие и уникальность бытия и бесконечность мироздания. Светотеневые эффекты и цветовые переливы вызывают у зрителя сильные эмоции и внутреннее волнение.

В «Натюрмorte с кумганом» (1995) использована особая цветовая эстетика: на столе, покрытом чёрной тканью, размещены медные и латунные

подсвечники с позолотой, чайник, кувшин, стеклянные бокалы и ваза, среди которых словно рассыпаны овощи, яблоки и яйца. Композиция выстроена как совокупность предметов различных форм, освещённых с одной стороны, благодаря чему усиливается выразительность зелёного фона [3].

В «Натюрморте с китайской вазой» (1995) настроение более приподнятое: на свободном фоне стены раскрывается богатый колорит национальных тканей; фарфоровые чайники, блюда и ваза словно растворяются в материи, а слева возвышается хрустальный бокал.

Каждый предмет обладает собственной цветовой характеристикой, пластикой и смыслом. В «Восточном натюрморте» (1995) яблоки, гранаты, персики и груши создают ощущение изобилия и жизненной энергии - черту, присущую философии восточного гедонизма.

Интерес Икромжонова к традиционному узбекскому искусству проявился в серии этнокультурных натюрмортов - «Голубая керамика» и «Гранаты и керамика» (2002). В них через предметы раскрывается глубокий символический смысл [4].

В «Натюрморте с книгами» (2002) композиция построена на стопке художественных изданий, на фоне репродукций картин, древней скульптуры и фарфоровой вазы. Предметы расположены свободно, выражая идею бесконечного разнообразия форм мирового искусства. «Хлеб» - натюрморт на тёмном фоне - привлекает изысканной пластикой и вызывает ассоциации с далёкими воспоминаниями. В 2007–2012 годах предметные натюрморты художника по свободе палитры и точности передачи фактуры сближаются с традициями малых голландцев, однако в них всегда присутствует современное звучание. В цветочных натюрмортах («Хризантемы и гранаты», 2007; «Турецкий фарфоровый цветок», 2008; «Настарин», «Гульсапсар», 2009) художник достигает эффекта «звучащей симфонии цвета», сочетая пастозные мазки с классической техникой. Цветовые решения создают то радостную, то лёгкую меланхолическую атмосферу [5; 6; 7; 8;].

На всех этапах творчества Акмал Икромжонов уделял натюрморту серьёзное внимание, рассматривая его не как второстепенный или учебный жанр, а как средство поэтического выражения красоты природы и пробуждения в человеке чувства добра. Изобразительное искусство Узбекистана можно сравнить с многогранной мозаикой, составленной из художников разных поколений и стилистических направлений. Каждый мастер ищет в искусстве собственный путь, стремится выразить своё отношение к окружающему миру и передать свои чувства [9].

Список использованной литературы:

1. Азимова Д. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихи. – Тошкент: San'at, 2015.
2. Акмал Икромжонов. Каталог-альбом. – Тошкент: Ўзбекистон Бадиий академияси нашриёти, 2008.
3. Жалолов Н. Рангтасвир. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006.

4. Туляганов А. XX аср ва мустақиллик даври Ўзбекистон тасвирий санъати. – Тошкент: San’at, 2018.
5. Нуриддинов Н. Санъатшунослик асослари. – Тошкент: Tafakkur, 2012.

СЕКЦИЯ 4 SESSION 4

ӨНЕР МЕН МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И СКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ИСКУССТВЕ И МУЗЫКАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ART AND MUSIC EDUCATION

УДК 78.031.4:78.072.2 (045) (574)
А56

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ОСВОЕНИЮ КАЗАХСКОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ЯЗЫКА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Альпеисова Г.

Казахский национальный университет искусств им. К.Байсейітовой

Таскарин О.

Казахский национальный университет искусств им. К.Байсейітовой

Музыкальная культура казахского народа формировалась на протяжении тысячелетий в условиях кочевого образа жизни, что предопределило её уникальную структуру, жанровую систему, способы передачи и художественную логику. Музыкальные традиции были органично вплетены в повседневную жизнь, выполняя одновременно эстетическую, ритуальную и познавательную роли. Как известно, традиционное музыкальное наследие представлено, прежде всего, тремя базовыми жанрами - эн (песней), күй (кюем) и жыр (эпосом), каждый из которых несет в себе не только музыкально-эстетическую, но и когнитивную, коммуникативную и мировоззренческую функции. Песня и жыр, как правило, связаны с поэтическим текстом и вокальной традицией, тогда как күй представляет собой инструментальное произведение, воплощающее сложные образы, сюжеты и философские идеи без словесного сопровождения. В этом смысле күй можно рассматривать как

форму «инструментального нарратива», требующего от исполнителя не только технического мастерства, но и глубокого понимания образного содержания.

Исторически становление музыканта в казахской культуре осуществлялось в рамках устной традиции «ұстаз-шәкірт» (учитель–ученик). Эта система предполагала длительное непосредственное творческое взаимодействие, в ходе которого ученик осваивал музыкальный язык интуитивно, через подражание, повторение и постепенное включение в исполнительскую практику. Важнейшей характеристикой такого обучения являлось отсутствие жесткой фиксации текста: музыкальное произведение существовало как вариативная структура, допускающая индивидуальную интерпретацию и импровизацию. При этом импровизационность выступала важным компонентом традиционного исполнительства. «Для музыкальных произведений традиционной культуры казахов характерно сочетание канонической основы и импровизационности, порождающее вариантность. Это сочетание есть выражение совершенно особого статуса музыкального произведения, отличного от статуса произведений письменной традиции» [1, С.168]. Музыкант не просто воспроизводил заданный материал, но становился соавтором, каждый раз заново интерпретируя произведение в конкретной ситуации исполнения. Это формировало особый тип музыкального сознания, основанный на гибкости, вариативности и глубокой внутренней свободе.

Таким образом, система обеспечивала не только передачу репертуара, но и формирование особого типа музыкального мышления, основанного на интуитивном освоении ладо-интонационных, ритмических, композиционных закономерностей, импровизационной свободе и глубокой образной содержательности. Музыкальный язык осваивался органично, в традиционной среде и в процессе живого общения, без формализованных теоретических конструкций.

Кардинальные изменения в социально-общественном укладе Казахстана, произошедшие в XX веке, значительно повлияли и на музыкальную культуру. Начиная с 1930-х годов, когда стала формироваться письменная музыкальная культура европейского типа, происходит институционализация музыкального образования, вводится нотная запись, реконструируются музыкальные инструменты. Введение письменной нотной системы, заимствованной из западноевропейской культуры, стало поворотным моментом в развитии музыкального искусства. Вместе с нотной грамотой в образовательную практику были внедрены новые дисциплины, методики и критерии оценивания. Письменная система обучения, будучи основанной на иных эстетических и теоретических принципах, сформировала новую парадигму восприятия и воспроизводства музыки.

В результате произошел разрыв между традиционной и академической формами существования музыкального искусства. Если ранее музыкант выступал как творец, исполнитель и импровизатор, то современный выпускник специализированных учебных заведений зачастую ориентирован преимущественно на воспроизведение фиксированного текста. Более того,

профессионально обученные специалисты нередко оказываются отчужденными от собственной культурной традиции, нередко мало ее понимают, что, по сути привело к ее кризисному состоянию. Надо отметить, что и в современной среде почти не осталось аутентичных носителей традиции, которые не имея дипломов, оказались вытесненными на периферию профессионального поля и лишены возможности передачи своего опыта в рамках образовательных структур.

Данная ситуация свидетельствует и о глубоком методологическом кризисе, связанном с несоответствием образовательных моделей специфике национального музыкального языка. Интеграция европейской системы без должной адаптации привела к деформации слухового восприятия, изменению интонационной базы и утрате традиционных критериев художественной выразительности. Ведь европейская система, эффективна в собственном культурном контексте, в обучении на европейских музыкальных инструментах, поэтому она не в полной мере адекватна для описания и передачи казахской музыкальной традиции, основанной на иных ладовых, ритмических и формообразующих принципах.

В научном и педагогическом сообществе Казахстана усиливается осознание ценности традиционной музыкальной культуры как важнейшего элемента национальной идентичности. Это приводит к поиску новых подходов, направленных на преодоление существующих противоречий и создание такого образования, которое бы учитывало достижения европейской системы образования, так и специфику национальной традиции. В этих условиях особую актуальность приобретает задача разработки инновационных подходов, ориентированных на сохранение и развитие казахской музыкальной традиции. Одним из перспективных направлений является создание национально ориентированной системы слухового освоения специфики интонации, ритмики и композиции традиционной музыки.

В этом отношении значимой представляется функционирование дисциплины этносольфеджио в ряде музыкально-образовательных учреждений (от ДМШ до вузов). В отличие от академического сольфеджио, базирующегося на европейской тонально-гармонической системе, этносольфеджио должно опираться на закономерности казахского музыкального языка и речи. Его целью является формирование у студентов способности воспринимать, анализировать и воспроизводить традиционную музыку в ее аутентичных параметрах.

Отсюда этносольфеджио включает следующие компоненты:

- освоение специфических ладово-интонационных и ритмических структур;
- развитие интонационного слуха на основе традиционного репертуара;
- практику импровизации;
- анализ формообразующих принципов кюя, песни и жыра;
- восстановление устных методов обучения в сочетании с современными педагогическими технологиями.

Таким образом, речь идёт не о противопоставлении устной и письменной культур, а о поиске их продуктивного синтеза. Инновационность подхода заключается в интеграции традиционных механизмов передачи знания в современную образовательную систему с учетом национальной специфики.

Отсюда сохранение и развитие казахского музыкального языка и речи становится важнейшим элементом национальной идентичности. Решение этой задачи коррелируется с направлениями государственной политики (в области культуры и образования), включая реформирование образовательных стандартов, поддержку носителей традиции и внедрение специализированных методик обучения.

Хотя определенные шаги в в этом направлении уже предприняты: этносольфеджио в ДМШ введен в образовательный стандарт, в ряде музыкальных колледжей и вузах преподается эта дисциплина. Необходимо отметить, что в 70-е годы прошлого столетия этносольфеджио зарождалось именно в вузовской системе, а именно в Алма-Атинской государственной консерватории им. Курмангазы (ныне – Казахская национальная консерватория им. Курмангазы). Тогда этот курс назывался «Домбровое сольфеджио» и получил он разработку в научно-педагогической деятельности музыковеда и домбриста Б.Аманова. В основе курса реализовались идеи, которые были продолжены его последователями: это идея слухового освоения кюев, с опорой на их внутренние закономерности, идея интеграции устной и письменной форм обучения. Их усилиями был создан эффективный методологический инструмент, позволяющий внедрять принципы устного обучения в академическую систему. Практическим результатом стала разработка и утверждение комплексного курса сольфеджио для факультетов народных инструментов [2]. Таким образом, курс решал одновременно несколько задач: сохранение традиции, развитие профессионального слуха и профилизацию музыкального образования.

Однако становление домбрового сольфеджио выявило и ряд фундаментальных проблем. Прежде всего, обращает на себя внимание тот факт, что его практическое внедрение значительно опережало теоретическое осмысление самой домбровой традиции. Курс формировался эмпирически, в процессе педагогической работы, без предварительной разработки целостной теории казахского музыкального языка. Несмотря на наличие отдельных исследований, посвященных различным аспектам казахской музыки - ладовой системе, ритмике, формообразованию — до настоящего времени не разработана теория, способная описать музыкальный язык как целостную систему.

Отсутствие такой теории затрудняет дальнейшее развитие образовательных программ и ограничивает возможности научного анализа. В этой связи одной из приоритетных задач современного музыкознания является создание теоретической базы, которая могла бы обосновать и систематизировать накопленный педагогический опыт.

Требования времени, развитие науки и музыкознания предопределили резкий поворот в подходах: казахский музыкальный материал, в частности кюи, рассматривались не как иллюстративное дополнение к европейской теории, а как основа содержания курса. На уровне методологии это привело к трактовке сольфеджио как инструмента развития слуха в рамках освоения музыкального языка домбровых кюев. Важно подчеркнуть, что речь идет не о возвращении к традиционным формам обучения, а о создании модели, способной интегрировать преимущества обеих систем. Традиционная культура обеспечивает живость и гибкость музыкального мышления, тогда как письменная — системность и возможность масштабной передачи знаний.

В дальнейшем этот курс получил название этносольфеджио, теоретические и практические аспекты были научно обоснованы в кандидатской диссертации Альпеисовой Г. [3]. Следующим шагом стало включение в содержание этносольфеджио материала казахской песенной традиции [4]. Перспективы дисциплины видятся лишь при условии комплексного научного осмысления проблемы и активного внедрения инновационных педагогических практик. Однако эти инициативы нуждаются в системной поддержке и теоретическом осмыслении.

Современное развитие музыкального образования в Казахстане во многом связано с возможностью формирования новой образовательной парадигмы, в центре которой будет находиться казахский музыкальный язык как самостоятельная и ценностно значимая система. Такая парадигма позволит не только сохранить культурное наследие, но и создать условия для его дальнейшего творческого развития.

В заключение следует отметить, что проблема освоения казахского музыкального языка выходит за рамки узкопрофессиональной дискуссии и приобретает общекультурное значение. Речь идет о сохранении культурной памяти, идентичности и преемственности, без которых невозможно устойчивое развитие общества. Инновационные подходы, основанные на глубоком понимании специфики традиционной музыки, могут стать ключом к решению этой задачи и обеспечить гармоничное сосуществование традиции и современности.

В XXI веке культура Казахстана сталкивается с необходимостью выработки стратегий сохранения и развития казахского музыкального языка в условиях глобализации. Этот процесс требует комплексного подхода, включающего научные исследования, реформирование образовательных стандартов, поддержку носителей традиции и активное внедрение инновационных педагогических практик. В конечном счете, будущее казахской музыкальной культуры зависит от способности современной системы образования не только сохранять наследие, но и воспроизводить условия для его живого, творческого развития.

Список литературы:

1. Мухамбетова А. Статус музыкального произведения и импровизация в традиционной культуре казахов // Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и XX век. - Алматы, 2002. —С.168-171.
2. Аманов Б., Мухамбетова А., Омарова Г., Раимбергенова С., Утегалиева С. Программа комплексного курса сольфеджио для факультетов народных инструментов музыкальных ВУЗов. Респ. комитет КазССР по культуре. - Алматы, 1991. - 36 с.
3. Альпеисова Г. Теоретические и практические аспекты этносольфеджио в Казахстане: автореф. дисс. на соиск. ст. канд. иск. – Алматы, 2003. – 17 с.
4. Байбек А. Песенный стиль Арки в контексте этносольфеджио (вузовский курс). Дисс. на соиск. ст. канд. искусств. - Алматы, 2009. - 148с.

ӘОЖ 378.147:780.6:004.8

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА НЕГІЗГІ МУЗЫКАЛЫҚ АСПАП (ФОРТЕПИАНО, ДОМБЫРА) ПӘНІН ОҚЫТУДА АІ АРҚЫЛЫ ЖЕКЕ ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Арыстанов А.Н.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазіргі музыкалық білім беру жүйесінде цифрландыру тек техникалық көмекші емес, әр студенттің әлеуетін ашатын стратегиялық құралға айналды. Әсіресе, жоғары оқу орындарында «Негізгі музыкалық аспап» пәні бойынша жеке оқытуды ұйымдастыру жолдарында жасанды интеллект (АІ) маңызды рөл атқарады.

Жасанды интеллект технологиялары білім беру жүйесіндегі дербестендіру үдерісін жаңа деңгейге көтерді. Музыка сабағында АІ құралдарын пайдалану арқылы әр білім алушыға жеке білім беру – қазіргі педагогиканың өзекті мәселелерінің бірі [1, 12-б.].

Президент Қ.К.Тоқаев 2025 жылғы Жолдауында «экономиканың барлық саласын жаңғырту үшін жаппай жасанды интеллектіні енгізу қажет» деп атап көрсетті. Президент Жолдауындағы АІ-ды жаппай енгізу идеясы білім беруді дербестендіруді жеделдетіп, музыка педагогикасына да жаңа серпін беріп отыр [3].

Музыкалық қабілет, есту, ырғақ сезімі, вокалдық диапазон және орындаушылық қарқын әр студентте әртүрлі болады. Осы ерекшеліктерді ескере отырып, АІ жүйелері студенттің алдыңғы нәтижелерін талдап, келесі оқу тапсырмаларын автоматты түрде ұсына алады. Бұл оқытуды тұлғаға бағдарланған қағида негізінде ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Музыка сабағында жасанды интеллект арқылы жеке білім беру әр студенттің табиғи музыкалық қабілетін ескеруге мүмкіндік береді. ChatGPT теориялық талдау мен рефлексия тапсырмаларын, ал Suno және BandLab композициялық эксперименттерді ұсына алады.

АІ-дың басты артықшылығы — оқу қарқынын дербестендіру. Әлсіз студентке қарапайым ритмдік модельдер, ал қабілетті студентке оркестрлік фактура және импровизация ұсынылады.

Мысалы, АІ жүйелері шығарманың ладтық құрылымын, ырғақтық моделін, формасын және тембрлік шешімін талдап, студент деңгейіне сай тапсырмалар ұсына алады. Домбыра, фортепиано сабақтарында жүйе әр білім алушының қателерін автоматты анықтап, келесі жаттығуды соған бейімдейді [1, 18-б.].

Жоғары оқу орнында негізгі музыкалық аспап (фортепиано, домбыра) пәнін оқытуда жасанды интеллектіні пайдалану — бұл жай ғана технология емес, бұл оқытудың сапасын жаңа деңгейге көтеретін құрал. Студенттер үшін бұл репетитор, ал оқытушы үшін аналитикалық көмекші.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып сабақ барысында жасанды интеллектті қолдану жолдарын көрсетемін.

1. Орындау техникасын нақты уақыт режимінде талдау

Бұл — АІ-дың ең күшті жағы. Студент аспапта ойнап жатқанда, АІ оның дыбысын микрофон арқылы қабылдап, нотамен салыстырады.

Фортепиано: Skoove немесе Simply Piano технологиялары студенттің әрбір басқан пернесін, ырғағын және динамикасын (қатты/ақырын) бақылайды.

Домбыра: Домбыраға арналған арнайы АІ алгоритмдерін құрастыру арқылы қағыстардың (төмен, жоғары) дәлдігін, саусақ басысының (позиция) дұрыстығын қадағалауға болады. АІ студентке "3-пернедегі нота сәл төмен алынды" деген сияқты нақты ескерту жасайды.

2. Адаптивті сүйемелдеу (AI Accompaniment)

Студент жалғыз дайындалғанда өзін оркестрмен немесе концертмейстермен бірге сезінуі керек. Metronaut немесе Tomplay сияқты бағдарламалар студенттің қарқынына бейімделеді. Егер студент фортепианода немесе домбырада баяулай бастаса, АІ-сүйемелдеу де оны күтіп, бірге баяулайды. Бұл ансамбльдік сезімді дамытуға өте пайдалы.

3. Музыкалық шығарманы автоматты түрде транскрипциялау

Студенттерге өз бетінше талдау жасауға көмектеседі:

Audio-to-Score: Студент өз орындауын жазып алады, ал АІ (мысалы, AnthemScore) оны бірден нотаға түсіріп береді. Содан кейін студент өз ойнағанын түпнұсқа нотамен салыстырып, қай жерде ырғақтық немесе интервалдық қате кеткенін визуалды түрде көре алады. Оны түпнұсқамен салыстыру арқылы өзіндік талдау жасауға дағдыланады.

Ахмет Жұбанов зерттеген Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет мұрасын АІ арқылы салыстырмалы талдау студенттердің ұлттық стиль ерекшеліктерін тез меңгеруіне жағдай жасайды.

4. Студенттің жеке даму картасын жасау

AI студенттің апталық прогресін талдап, оқытушыға толық есеп береді. Егер студентке фортепианода полифониялық шығармалар немесе домбырада күрделі қағыстар қиындық туғызса, AI алгоритмі оған келесі сабаққа дейін орындауы тиіс жеке жаттығулар жинағын құрастырып береді. Нәтижесінде AI қолданылған топта шығармашылық тапсырма сапасы, өзіндік жұмысқа қызығушылық және орындаушылық дәлдік едәуір жоғарылайды. [2, 37-б.].

Құрал түрі	Фортепиано үшін	Домбыра үшін (бейімдеуге болады)
Оқыту/Түзету	Flowkey, Skoove	Tuner & Metronome (AI негізді)
Сүйемелдеу	SmartMusic, Metronaut	AI-Generated Backing Tracks
Теория/Талдау	Theory.org (AI)	EarMaster (күйлерді есту бойынша талдау)
Композиция	MuseScore (AI ассистент)	AIVA (күйлер жазу үшін)

Yousician: Фортепиано, гитара және басқа да шекті аспаптарға арналған ең танымал AI платформасы. Микрофон арқылы орындауды тыңдап, деңгейіне қарай жаттығулар ұсынады.

Skoove / Flowkey: Фортепианоға мамандандырылған. Студенттің ойнау мәнеріне бейімделетін интерактивті курстары бар.

SmartMusic: Мұғалімдерге арналған кәсіби құрал. Оқушының орындауын жазып алып, оған автоматты түрде баға береді.

Metronaut: AI негізіндегі қолданба. Студент тездетсе немесе баяуласса, сүйемелдеу де соған сәйкес өзгеріп отырады.

Tomplay: Интерактивті ноталар жиынтығы. Мұнда сүйемелдеуді өзгертуге, белгілі бір үзінділерді қайталап жаттығуға болады.

AnthemScore: Аудио файлды (MP3, WAV) автоматты түрде нотаға (MusicXML немесе PDF) айналдыратын қуатты AI құралы.

MuseScore (AI Assistant): Нота жазу кезінде аранжировка жасауға немесе гармонияны дұрыс құруға көмектесетін интеллектуалды ассистенттері бар.

EarMaster: Музыкалық есту (ear training) және теория сабақтарын жеке деңгейге бейімдеп ұсынады.

Theta Music Trainer: Ойын түріндегі AI тапсырмалары арқылы музыкалық сауаттылықты арттырады.

NotebookLM (Google): Оқу материалдарын (кітаптарды, лекцияларды) жүктеп, соның негізінде студенттерге жеке сұрақ-жауап базасын жасауға арналған.

HeyGen / D-ID: Виртуалды лектор жасауға арналған. Мұғалімнің немесе белгілі тұлғаның бейнесін пайдаланып, бейнедәрістер дайындауға болады.

Домбыра сияқты ұлттық аспаптар үшін Yousician немесе AnthemScore бағдарламаларының алгоритмдерін дыбыс жиілігіне қарай бейімдеп (настройка) қолдануға болады.

Қорытындысында, жоғары оқу орнында AI технологияларын қолдану — мұғалімді алмастыру емес, оның мүмкіндіктерін кеңейту. Музыкалық мұраларымыз бен заманауи AI технологияларын ұштастыру арқылы біз ұлттық музыка өнерін жаңа сапалық деңгейге көтере аламыз. Бұл тәсіл музыка педагогикасында инновация мен ұлттық құндылықтың табиғи сабақтастығын қалыптастырады. болашақ музыка мұғалімдерінің сабаққа деген қызығушылықтарын оятып, кәсіби өсуін жеделдетіп, шығармашылық еркіндігін арттырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2025 жылғы Жолдауы.
2. Сейтова М.Б. Жасанды интеллект және білім беру. – Алматы, 2024.
3. Абдрахманов Е.К. Музыкалық оқытудағы цифрлық инновациялар. – Астана, 2023. – 165 б.
4. Төлегенова Р.А. Дербестендірілген оқыту технологиялары. – Алматы, 2022. – 144 б.

ӘОЖ 398.22

ҚОРҚЫТ АТА АҢЫЗДАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Алиева А.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ayapov S.

Бердақ атындағы Қарақалпақ мемлекеттік университеті

Түркі халықтарының рухани мәдениетінде Қорқыт ата тұлғасы айрықша орын алады. Ол – аңыз кейіпкері, күйші, жырау, данагөй ойшыл ретінде халық жадында сақталған тарихи-мифологиялық бейне.

Ұлттық музыкамыздың түрлі мәселелерін зерттеу ісіне екінші қанаттан келіп, көбіне тарихи – мәдени іздеп еңбек еткен зерттеушілер де болды. Олардың қатарына қазақ музыкасының ілкі дәуірі туралы алғаш ой білдірген Құдайберген Жұбанов, Қорқыттың музыкалық мұрасын сөз еткен Әлкей Марғұлан мен Әуелбек Қоңыратбаев және Ақселеу Сейдімбек есімдерін атауға болады. Қазақ музыкасының тарихы [1, 5 б].

Өткен ғасырлар қойнауынан түркі тілдес халықтардың барлығына ортақ өнер, мәдениет қайраткері – ақын, ақылшы, көріпкел, бақсы, қобызшы сазгер, жыршы, сәуегей, тәуіп, қол бастаған батыр әрі философ Қарақожаұлы Қорқыт қазақ жерінде дүниеге келіп, дүниенің төрт бұрышын шарлап, өзінің өскен Сыр бойына оралып дүниеден қайтқаны мәлім.

Қорқыттың музыкасы туралы Қарақалпақтар арасынан шыққан ғалымдар мен зерттеушілер де пікір білдірген. Олар Қорқытты тек қазаққа емес, бүкіл түркі әлеміне ортақ тұлға ретінде қарастырады.

Мысалы, қарақалпақ фольклорын зерттеген ғалымдар Қорқыттың қобыз арқылы шығарған күйлерін ежелгі дәуірдегі шамандық, бақсылық дәстүрмен байланыстырады. Олардың айтуынша:

- Қорқыттың музыкасы – тек өнер емес, ол рухани және емдік күшке ие құбылыс. Қобыздың үні арқылы адамдарды емдеу, жын-шайтанды қуу сияқты сенімдер болған.
- Қорқыт күйлері – өлім мен өмір туралы философиялық толғаныс. Бұл идея Қорқыт ата туралы аңыздардың негізгі өзегімен байланысты.
- Қарақалпақ зерттеушілері Қорқытты алғашқы күйші әрі музыкалық дәстүрдің негізін қалаушы деп таниды.

Сондай-ақ қарақалпақ ғалымдары Қорқыт мұрасын Қорқыт ата кітабы сияқты ортақ түркілік жазба және ауыз әдебиеті ескерткіштерімен бірге қарастырады. Олар Қорқыттың музыкасы мен жырларының түп-тамыры Сырдария бойындағы ежелгі мәдениетпен тығыз байланысты екенін атап өтеді.

Жан – жақты қарастыра келе «Қорқыт» атауы Шоқан Уәлиханов пен Г.Н.Потаниннің болжауы бойынша «қорқ» - қорқу, қорқамын, қорқыту, өлімнен қорқып қашу, бақсылық үшін қолданылатын іс – әрекет десе, профессор Ә Қоңыратбаев «хор» - тайпа атына жақындығын айта келіп «құт» сөзінің ескі жұрнақ екенін, Қорқыт – оғыздардың құты, ойшыл, сәуегейі, «құт әкелетін адам» тұлғасы бейнеленген, - деп қорытындылайды [1, 24 б].

Қорқыт туралы әңгімелер, мифологиясы, болжамдар 7-9 ғасырларда Сыр бойы оғыз – қыпшақ тайпаларының ауыз әдебиетінде айтылып, Орта Азия, Кавказ, Түркия, Балқан түбегі аймағында таралып, Қорқыт айтқан нақыл сөздер қазақ мақал – мәтелдерінде, жыр жолдарында, жырауларының толғауларында өзгермей сақталып, халқымыздың жыраулық, бақсылық, қобыз – күй өнерінің атасы, көріпкел, ақылгөй, адамгершіліктің жоғарғы шыңына баулитын тарихи – өнерлі тұлға ретінде танылады. Сыр бойындағы Шөмекей (Сарыбай) елінде Құлназар ақын Қорқыт ата туралы:

Өлімнен қырық жыл бұрын Қорқыт қашқан,

Қазылған көрді көріп қатты сасқан.

Тағдырдың тақымына тәнті болмай,

Ажалмен арпалысып жанталасқан, -

деп бағалаған.

Атағы төрт әлемге тараған оғыз – қыпшақ тайпаларының қобыз ойнау шебері, күйші, бақсы – тәуіп, көріпкел әрі жыршы – жырау, дастан, арнау, толғау айтушы, ақылгөй – ойшы, өз шығармаларының бірінші орындаушысы, уағыздаушысы, қобызбен сүймелдеушісі ретінде халқының санасында сақталған. Осылай көп салалы дамыған қайраткер тұлғаларды «сегіз қырлы, бір сырлы», деп халқымыз бағалайды және мақтан тұтады.

Ерте ғасыр ғалымы Дәуіріш Әли әлемге тараған «музыкалық трактатында» атап көрсеткендей, Мауреннахр аймағында қатар жатқан Жейхун (Амудария),

Сейхун (Сырдария) саласында қобыз аспабының бақсы – шайырлардың қолында орта ғасырда болғанын айтады.

Ал Әбунасыр әл – Фараби бабамыздың «Китаб аль – музык аль кабир» (Музыканың үлкен кітабы) атты трактаты Қорқыт өнері шығармашылығымен сыбайлас келіп, жарты тон дыбыстар аралықтарын жағымды, жағымсыз – 12 дыбыстан тұратын адамның тыңдау, қабылдау қабілетіне сай екендігін дәлелдеп берген жаңалықты Қорқыт орындайтын халық күйлері мен өзінің «Қорқыт» атты күйінде, «Аққу», «Әуіпбай», «Башпай», «Желмая», «Елім - ай, халқым ай», «Сарын», «Тарғыл тана», «Ұшардың ұлуы» т.б. күйлерінің құрылымынан байқауға болады. [1, 82 б] Демек, екі дарынның өскен ортасы, тыңдалған ән, күй, жыр, айтыс, дастандары бір кезеңде, бір сарында орындалғандығында көп ашылмаған сырлар жатыр емес пе?

Қорқыт ата туралы аңыздар ғасырлар бойы ауызша таралып, көркемдік жүйесі кемелденген эпикалық мұраға айналды. Бұл аңыздар тек тарихи дерек көзі ғана емес, сонымен қатар көркем әдебиет пен музыкалық мәдениеттің қайнар бұлағы болып табылады.

Қорқыт ата есімімен байланысты ең көне жазба мұра – Қорқыт ата кітабы. Бұл ескерткіште оғыз тайпаларының тұрмыс-тіршілігі, дүниетанымы, батырлық рухы мен адамгершілік құндылықтары көркем тілмен бейнеленген. Аталған мақалада Қорқыт ата аңыздарының көркемдік ерекшеліктері жан-жақты талданып, олардың поэтикалық, философиялық және символикалық қырлары сараланады.

Аңыз – халықтың тарихи жадын, дүниетанымын, арман-мұратын бейнелейтін эпикалық жанр. Қорқыт ата аңыздары мифологиялық және реалистік элементтердің синтезі арқылы қалыптасқан. Мұнда шынайы өмір құбылыстары мен қиял-ғажайып сипаттар қатар өріледі.

Қорқыт бейнесі – синкретті тұлға. Ол бір мезетте әрі күйші, әрі абыз, әрі болашақты болжайтын көріпкел ретінде көрінеді. Аңыздарда оның мәңгілік өмірді іздеуі – адамзаттың өмір мен өлім туралы мәңгілік сұрағының көркем шешімі. Бұл мотив шығармалардың философиялық тереңдігін арттырады.

Композициялық құрылым ерекшелігіне тоқталатын болсақ Қорқыт ата аңыздарының композициясы көбіне эпикалық баяндауға негізделген. Оқиға желісі қарапайым болғанымен, ішкі мазмұны терең символикаға толы.

Көптеген аңыздарда қайталама құрылым (повтор) қолданылады. Мысалы, Қорқыттың өлімнен қашып, дүниенің төрт бұрышын шарлауы – композициялық қайталым арқылы беріледі. Бұл тәсіл шығарманың драматизмін күшейтіп, негізгі идеяны айқындай түседі. Сонымен қатар аңыздарда диалогтық форма жиі кездеседі. Кейіпкерлер арасындағы сұхбат арқылы философиялық ойлар беріледі. Мұндай тәсіл көркемдік әсерді арттырып, тыңдаушыға ой салу қызметін атқарады. Ал көркем тіл және бейнелеу құралдары Қорқыт ата аңыздарының басты көркемдік ерекшелігі - тіл байлығы мен бейнелі өрнектерінде айқын көрініс табады.

Аңыз мәтіндерінде көркем әдебиетте бейнелілік пен әсерлілікті арттыратын троп түрлері кеңінен қолданылады: «құба жон», «желмая мінген»,

«қобыз үнді» сияқты тіркестер кейіпкердің бейнесін айқындайды. Теңеулер табиғат көріністерімен астасып жатуы сондықтан.

Құбылыстар мен заттардың ұқсастық белгілері негізінде астарлы мағынада қолданылуы төмендегідей мәтінде беріледі. Қобыз – Қорқыт тұлғасының басты символы. Қобыз сарыны – өмірдің, мәңгіліктің, рухтың көрінісі. Өлімнен қашу мотиві – адамзаттың мәңгілік өмірге ұмтылуының метафорасы.

Параллелизм. Табиғат пен адам тағдыры қатар суреттеледі. Дала тынысы мен қобыз үні үйлесім тауып, поэтикалық параллелизм жасайды.

Философиялық мазмұн және дүниетанымында Қорқыт ата аңыздарының өзегі – өмір мен өлім мәселесі. Аңыз бойынша, Қорқыт қайда барса да, «Қорқытқа көр қазып жатыр» деген сөзді естиді. Бұл – тағдырдың бұлжымас заңын білдіретін көркем тәсіл. Қорқыттың мәңгілік өмірді қобыз сарынынан табуы – өнердің күдіретін дәріптеу. Яғни, адам тәнімен емес, рухани мұрасымен мәңгі жасайды деген идея ұсынылады. Бұл ой түркі халықтарының дүниетанымымен үндеседі.

Музыкалық және поэтикалық синкретизм бағытында Қорқыт ата аңыздары сөз өнері мен музыка өнерінің тұтастығын көрсетеді. Қобыз тарту дәстүрі аңыз желісімен сабақтасып жатыр. Қазақ күй өнерінің бастауында Қорқыт тұлғасы тұрады деген тұжырым бар. Бұл ретте қобыз сарыны тек музыкалық туынды емес, көркем мәтіннің ажырамас бөлігі ретінде қабылданады. Синкретизм – аңыздардың басты көркемдік сипаты. Образ жасау шеберлігі. Қорқыт бейнесі романтикалық сипатта берілген. Ол – халық қамын ойлаған, ел тағдырына алаңдаған тұлға. Оның іс-әрекеті мен ой-толғаныстары арқылы гуманистік идеялар көрініс табады.

Сонымен қатар аңыздарда уақыт пен кеңістік шартты түрде беріледі. Бұл тәсіл Қорқыт бейнесін тарихи тұлғадан гөрі мәңгілік рухани символ деңгейіне көтереді. Көркемдік дәстүр және тарихи жалғастық. Қорқыт ата аңыздары кейінгі жыраулар поэзиясына ықпал етті. Эпикалық баяндау, толғау үлгісі, философиялық ой айту дәстүрі қазақ әдебиетінде жалғасын тапты.

Қорқыт мұрасы – тек фольклорлық құбылыс емес, ұлттық көркем ойлаудың негізі. Оның аңыздары халықтың эстетикалық талғамын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Сонымен Қорқыт ата аңыздарының көркемдік ерекшелігі – олардың философиялық тереңдігінде, поэтикалық тіл байлығында, символдық мазмұнында және синкреттік табиғатында. Аңыздарда мифологиялық сарын мен шынайы өмір шындығы астасып, көркемдік тұтастық түзеді.

Қорқыт бейнесі – түркі дүниесінің мәңгілік рухани символы. Оның қобыз сарыны арқылы мәңгілік өмірді іздеуі – өнердің өлмес күдіретін паш ететін көркем идея. Осылайша, Қорқыт ата аңыздары - ұлттық әдебиет пен мәдениеттің алтын қазығы, көркемдік дәстүрдің қайнар көзі болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Т.Қоңыратбай. Қазақ музыкасының тарихы. Алматы., 2011

2. П.Момынұлы. Қазақ музыкасының қысқаша тарихы. Алматы., 2002
3. Н.М.Аманқұлов. Ұлттық музыкалық аспаптар дайындау технологиясы. Оқу құралы. II - бөлім. Алматы., 2017
4. «Қарақалпақ халық ауыз әдебиеті» (көптомдық) Негізгі басылымдары: 1960–1980 жж.

УДК 373.3.016:811.161.1:004.8

ЧАТ-БОТЫ КАК ИНТЕРАКТИВНЫЕ ТОЛКОВЫЕ СЛОВАРИ: МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Әніс А.

Кызылординский Университет имени Коркыт Ата

Современная лексикография переживает фундаментальную трансформацию, переходя от традиционных бумажных носителей к сложным цифровым экосистемам. Долгое время толковый словарь воспринимался учениками как статичный и монументальный свод правил, обращение к которому требовало значительных когнитивных усилий и времени. В условиях избытка информации классические словарные статьи часто оказываются избыточными или, напротив, слишком лаконичными для глубокого понимания семантики слова в конкретном живом контексте.

Главная методическая трудность сегодня заключается в проблеме так называемого «мертвого» слова. Сухое определение из академического справочника нередко остается для школьника лишь набором абстрактных признаков, не закрепляясь в его активном лексиконе. Чат-боты на базе больших языковых моделей предлагают принципиально иной путь освоения языка, превращая процесс поиска значения в осмысленный диалог [1, с. 45-52].

Актуальность интеграции искусственного интеллекта в образовательный процесс обусловлена не только технологическим прогрессом, но и острой необходимостью развития цифровой грамотности. Использование чат-ботов на уроках русского языка позволяет преодолеть барьер между академической лингвистикой и повседневной речевой практикой. Ученик перестает быть пассивным потребителем готовой информации и становится активным исследователем, который учится формулировать точные запросы и критически оценивать полученные интерпретации [2]. Таким образом, инструмент, который часто воспринимается как угроза самостоятельности, при грамотном подходе превращается в мощный катализатор познавательного интереса и лингвистического чутья.

Основное отличие чат-ботов от классических цифровых справочников и агрегаторов словарных статей заключается в динамичности и адаптивности предоставляемой информации. Если традиционный электронный словарь выдает фиксированный объем данных, рассчитанный на среднего пользователя,

то нейросетевая модель подстраивается под конкретный когнитивный запрос ученика. Это позволяет реализовать принцип индивидуализации обучения на лексическом уровне, когда объяснение сложного термина подбирается исходя из возраста, интересов и уровня языковой подготовки школьника.

Важнейшим преимуществом является способность чат-бота к мгновенной контекстуализации значения. В то время как обычный словарь предлагает ограниченный набор литературных иллюстраций, часто оторванных от современной речевой ситуации, алгоритм ИИ способен генерировать бесконечное количество актуальных примеров [3, с. 42]. Это критически важно при работе с паронимами или многозначными словами, где понимание смысла напрямую зависит от окружения слова в предложении. Бот не просто дает определение, а показывает, как слово «живет» в различных стилях - от официально-делового до разговорного, что помогает ученику быстрее включить новую лексику в свой активный словарь.

Кроме того, чат-боты обладают уникальной функцией мультимодальной интерпретации и уточнения. Ученик имеет возможность задать неограниченное число дополнительных вопросов, если первое объяснение показалось ему туманным. Возможность попросить бота «объяснить значение слова через метафору» или «сравнить его с похожим понятием из области современных технологий» превращает процесс работы со словарем в интеллектуальный поиск. Такой подход снимает психологический барьер перед сложными академическими терминами, делая русский язык более доступным и понятным инструментом коммуникации.

Внедрение чат-ботов в учебный процесс требует перехода от простого поиска определений к решению проблемных лингвистических задач. Одним из наиболее эффективных инструментов становится прием «Живое слово», в рамках которого учащиеся моделируют диалоги между представителями разных эпох. Например, при изучении пласта устаревшей лексики школьники могут попросить нейросеть составить спор между современным блогером и дворянином XIX века, где каждый использует специфические для своего времени синонимы. Это позволяет не просто запомнить значение архаизмов, но и увидеть их функциональную роль в речи.

Другой важный методический прием - «Лексический детектив». Учитель ставит задачу выявить тонкие смысловые различия между словами-синонимами или паронимами через серию уточняющих вопросов боту. Ученики должны выступать в роли интервьюеров, заставляя ИИ приводить примеры ситуаций, где одно слово уместно, а другое — категорически нет. Такой подход развивает лингвистическое чутьё и учит критически анализировать каждое сказанное или написанное слово, опираясь на контекстуальные подсказки, предоставленные цифровым помощником.

Особое место занимает прием «Адаптация смыслов», направленный на развитие навыков стилистического редактирования. Учащимся предлагается взять сложную научную статью из традиционного толкового словаря и с помощью чат-бота «перевести» её на язык разных целевых аудиторий: для

первоклассника, для иностранного туриста или для пользователя социальных сетей. В процессе этой деятельности происходит глубокое осмысление семантического ядра слова, так как для успешной адаптации ученик обязан выделить главные признаки понятия, отсекая второстепенные, и найти им адекватную замену в другой лексической системе.

Эффективность использования чат-бота как интерактивного словаря напрямую зависит от качества формулируемых запросов - промптов. В педагогической практике важно обучить школьников переходу от односложных команд к развернутым сценариям, которые задают ИИ определенную роль. Алгоритм начинается с постановки задачи, где ученик определяет формат ответа: например, «действуй как этимологический словарь» или «объясни термин как опытный лингвист». Это позволяет избежать сухих механических ответов и получить глубокую интерпретацию слова, адаптированную под конкретную учебную цель.

Второй этап алгоритма - это детализация контекста. Обучающиеся учатся добавлять в запрос дополнительные параметры: стиль изложения, целевую аудиторию или объем приводимых примеров. Правильно составленный промпт должен включать глагол действия, объект и ограничение. Например, запрос «найди 3 отличия в употреблении слов эффектный и эффективный в официально-деловом стиле» дает гораздо более ценный для урока результат, чем простой вопрос о значении этих паронимов. Такой подход формирует у школьников навыки алгоритмического мышления и точности выражения мысли.

Завершающим и наиболее важным этапом является верификация данных и развитие критического мышления. Поскольку нейросети могут допускать фактические ошибки или предлагать сомнительные этимологические версии, работа с ними обязательно должна включать этап проверки. Ученик обязан сопоставить полученную от чат-бота информацию с авторитетными источниками, такими как портал «Грамота.ру» [4] или академические словари под редакцией Ожегова и Шведовой. Этот процесс двойного контроля превращает использование ИИ из простого заимствования готовых ответов в аналитическую работу, где школьник учится отделять достоверные факты от вероятностных моделей языка.

Применение чат-ботов как интерактивных словарей наиболее эффективно раскрывается в конкретных разделах школьного курса русского языка. В блоке «Лексика и фразеология» учащиеся могут использовать ИИ для «оживления» устойчивых выражений. Вместо заучивания значения фразеологизма из справочника, школьникам предлагается задача: «Попроси чат-бота написать короткий бытовой диалог, где идиома бить баклуши употребляется в прямом и переносном смысле». Это позволяет наглядно увидеть историческую трансформацию значения и закрепить понимание экспрессивной окраски выражения.

В разделе «Морфология» чат-бот выступает в роли генератора грамматических контекстов. При изучении трудных случаев образования форм

существительных или глаголов ученики формулируют запрос на создание связного текста, в котором заданное слово должно встретиться в пяти разных падежных формах или временанах. Такой подход превращает сухую таблицу склонений в живой речевой материал. Бот мгновенно генерирует рассказ, где слово «брелок» или «профессор» употребляется в нормативном множественном числе, что служит дополнительным тренажёром для слуховой и зрительной памяти.

Особое значение чат-боты имеют при подготовке к творческим работам и сочинениям. Здесь они выполняют функцию продвинутого словаря синонимов и эпитетов. Ученик может не просто искать замену повторяющемуся слову, а запрашивать «синонимический ряд, передающий нарастание эмоции страха» или «подборку метафор для описания зимнего леса в стиле Паустовского». Это не подменяет творческий процесс, а расширяет палитру выразительных средств, доступных школьнику, обучая его точности выбора слова в зависимости от художественной задачи и авторского замысла.

Интеграция искусственного интеллекта в учебный процесс ставит перед педагогом и учеником ряд этических вызовов, главным из которых является сохранение когнитивной самостоятельности. Существует риск, что использование чат-бота как «быстрого словаря» может превратиться в механическое копирование готовых ответов, что нивелирует образовательный эффект. Поэтому методика применения должна четко определять границы: нейросеть выступает в роли интеллектуального тренажера и ассистента, но не заменяет собой процесс размышления, анализа и итогового выбора, который всегда остается за человеком.

Ключевым понятием здесь становится академическая честность. Ученики должны понимать разницу между поиском информации для расширения кругозора и делегированием творческой задачи машине. Этический кодекс использования ИИ на уроке русского языка предполагает обязательную рефлексию [5, с. 175-177]: школьник должен уметь объяснить, почему он выбрал именно тот вариант толкования или тот синоним, который предложил бот. Это превращает взаимодействие с технологией в осознанный акт выбора языковых средств, а не в бездумное использование программного алгоритма.

С технической точки зрения важно учитывать ограничения современных моделей, такие как склонность к «галлюцинациям» - выдаче ложных, но правдоподобно звучащих фактов. В лингвистическом контексте это может проявляться в придумывании несуществующих этимологий или приписывании слов авторам, которые их никогда не использовали. Учитель должен акцентировать внимание на том, что чат-бот - это вероятностная модель, а не истина в последней инстанции. Именно поэтому техническая грамотность на уроках словесности сегодня неразрывно связана с информационной гигиеной и привычкой проверять любые данные в верифицированных академических базах.

Подводя итог, можно утверждать, что интеграция чат-ботов в качестве интерактивных толковых словарей знаменует собой начало новой эры в

цифровой лексикографии. Переход от статичного поиска определений к динамичному диалогу с интеллектуальной системой позволяет не только сделать процесс изучения русского языка более вовлеченным, но и значительно повысить эффективность усвоения сложных лексических единиц через их мгновенную контекстуализацию.

Перспективы развития данной технологии в 2026–2027 годах указывают на создание персонализированных ИИ-репетиторов, которые будут глубоко интегрированы в национальные образовательные платформы [6]. Будущее «умных» словарей - в их мультимодальности: объединении текстовых толкований с автоматической генерацией визуальных образов, аудиопроизношения и адаптивных упражнений, созданных на основе индивидуальных затруднений каждого ученика.

Однако успех внедрения таких инструментов напрямую зависит от готовности педагога выступать в роли навигатора и эксперта. Главная задача современной школы - научить ученика не просто пользоваться искусственным интеллектом, а сохранять критическую позицию, проверяя и осмысляя полученную информацию. В конечном счете, чат-бот на уроке русского языка - это не замена учителю или учебнику, а мощный катализатор, способный пробудить живой интерес к богатству слова и превратить изучение лингвистики в увлекательное исследование.

Список использованных источников:

1. Ерохин А.Л. Искусственный интеллект в современной лингвистике: от словарей к генеративным моделям // Вестник филологических наук. – 2024. – № 3. – С. 45–52.
2. Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка: современная редакция. – СПб., 2023. – 1536 с.
3. Национальный план «Комфортная школа»: государственная программа цифровой трансформации среднего образования Республики Казахстан до 2029 года. – Астана, 2023. – 42 с.
4. Национальный корпус русского языка: информационно-справочная система / Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН. – М., 2003. – URL: <https://ruscorpora.ru>
5. Прохоров Ю.Е. Цифровая трансформация школьного филологического образования: монография. – М., 2024. – 210 с.
6. Шумилина О.С. Формирование навыков критического анализа текстов нейросетей на уроках словесности // Педагогика и психология образования. – 2025. – № 1. – URL: <https://cyberleninka.ru>
7. Грамота.ру: справочно-информационный портал при поддержке Министерства цифрового развития, связи и массовых коммуникаций РФ. – М., 2000. – URL: <http://gramota.ru>

Научный руководитель: к.п.н., доцент Жайлауова М.К.

ӘӨЖ 233-535:004.8

МУЗЫКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН ЖОЛДАРЫ

Еркосова К.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

XX ғасырдың өмірімізге әкелген ең басты өзгерістерінің бірі - сандық технологиялар мен жасанды интеллектінің барша қоғам өміріне тереңдеп енуі. Қазір бұл технологияларсыз өмірімізді елестетудің өзі мүмкін емес. Бұрын тек жалпылама «компьютер» деген атпен ғана танымал құрылғыны, күнделікті қолданатын смартфондарымыздың қолданбалары түрінде таралуда. Бұл жаңашылдықтар ең алдымен білім беру саласында кеңінен қолданылуда және оны бірінші болып өскелең ұрпақ меңгеруде. Сол себепті замана көшінен қалмау үшін олармен жұмыс жасайтын ұстаздар аталмыш саланы жетік меңгергені жөн.

Мектеп қабырғасында оқытылатын пәндердің ішінде, оқушылардың бойында музыкалық мәдениетті, эстетикалық талғамды және шығармашылық қабілеттерді қалыптастыру, сондай-ақ музыка өнері арқылы рухани-адамгершілік тәрбие беріп, оған сүйіспеншілікке баулуды басты мақсат ететін «Музыка» пәнінің орны ерекше. Оны оқыту барысында оқушылардың музыка мәдениетін, эстетикалық талғамын және шығармашылық қабілеттерін дамыту жүзеге асырылады.

Барша пән мұғалімдері секілді, музыка пәнінің мұғалімдері де бұл үрдістен қалмай, ЖИ технологияларын мүмкіндігінше қолдануда. Бірақ, бұл ретте әлі де бір реттілік пен жүйелілік жетіспей жатқаны жасырын емес. Көпшілік қауым оларды тек жалпы дидактика тұрғысынан ғана қолдануда, ал нақты технологиялар стихиялық сипатта, әр ұстаз - өзіне қол жетімді технологияларды пайдаланады. Көбінесе олар: а) сабаққа қажетті мәліметтерді іздестіру; тапсырмалар құрастыру; в) көрнекіліктер жасау және т.б. қарапайым деңгейден аса алмауда. Ал, жалпы оқу жоспарына сай, жүйелі дәрежеде пайдаланудың тұрақты әдістеме әлі де жоқ.

Сол себепті бұл мақалада орта мектепте оқытылатын «Музыка» пәнінің оқу жоспары мен тақырыптарын оқып-үйренуде ЖИ технологияларын қолдануды реттілікпен саралауды мақсат етіп алынды. Әрине, 1-6 сыныптар арасындағы барлық бағдарламаны бір ғана мақала көлемінде қамту мүмкін емес. Дегенмен, «Білім негізі - бастауышта» демекші, осы мақалада тек 1-сыныптың бағдарламасымен шектелген жөн деп ойлаймын. Себебі, ең қиын да күрделі бағдарлама - мектеп табалдырығын жаңа аттаған балаға пәндік құзіреттіліктерді меңгерту екендігі сөзсіз.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша аталмыш пән бірнеше пәндермен кіріктіре байланыста берілген. Оқушы өзін және айналадағы

қоршаған ортасын танудан бастап «Өзім туралы», «Менің мектебім», «Менің отбасым және достарым», «Бізді қоршаған әлем», «Саяхат», «Менің туған өлкем», ал онан соң «Салт-дәстүр және ауыз әдебиеті», «Тағамдар және сусын», «Дені саудың - жаны сау» бөлімдерін өтеді. Бір қарағанда бұл «Жаратылыстану», «Дүниетану» пәндерінің бағдарламасы секілді көрінетіні анық. Алайда, бағдарлама тарауларының бұлай аталуының өзіндік себебі бар. Ол визуалды ойлау, шығармашылық елестету, табиғат сұлулығын көз алдына келтіріп, шабыттандыру арқылы баланың рухани әлемін байыту, көркемдікке құштарлықты дамыту. Ал әсемдік әлемі тек қана бейнеден емес, ол үйлесімді әуез, гармониялық әуенсіз танылмайды.

Көп ретте табиғат, қоршаған әлемді қалалық жағдайда жалпылама айтқанмен, шынайы түрде тану оңайға түспейді. Сол себепті, әдемі музыка визуалды құралдармен үйлескен кезде бұл кемшіліктің орнын толтыруға барынша септігін тигізеді.

«Музыка» пәнінің негізгі мақсаты - оқушының бойында музыкалық-эстетикалық сезімдерді ояту және ұлттық құндылықтарды дәріптеу және ол:

- Эстетикалық тәрбие - музыкалық шығармаларды қабылдау және олардың мазмұнын түсіну арқылы баланың эмоционалдық әлемін дамыту;
- Мәдениетті қалыптастыру - әлемдік және қазақ халқының музыкалық мұрасын таныстыру.;
- Шығармашылық даму - оқушылардың ән айту, музыкалық аспаптарда ойнау және музыканы талдау дағдыларын жетілдіру. басымдықтарынан тұрады.

Әлі күнге шейін көпшілік музыка пәнін тек ән айтуға немесе аспаптарды меңгеруге үйрету деп қарабайыр түсініктен ажырай алмай жүр. Дегенмен, оның көптеген міндеттері бар. Бұлар оқу бағдарламасында нақты мақсаттар түрінде тұжырымдалған. Бұл ретте дидактикалық материалдарды қолданудың ретін айқындайтын дәл осы, жекеленген тақырыптар бойынша тұжырымдалған оқытудың мақсаттары екендігі сөзсіз. Ендеше, жасанды интеллект құралдарын пайдалануда да осыларды басшылыққа алып талдау жасап көрелік.

1-сынып бағдарламасының мақсаттары аса көп емес, бірақ олар түрлі тақырыптар бойынша жүйелі бөлінген. Ең алдымен ұсынылған мақсаттарға:

- есту қабілетіне сүйеніп таныс дыбыстарды, музыканы тану;
- шулы және музыкалық дыбыстарды тану;
- түрлі музыкалық аспаптардың дыбысталуын анықтау жатады.

Есту қабілеті (слух) - музыка ғылымының ең басты категориясының бірі екені белгілі. Оқушының дыбыстарды ажырата білуін бақылау немесе оларды тануын қалыптастыру мақсатында заманауи ұстаз өзімен бірге барлық аспаптарды арқалап жүрмесі анық. Және 1990-2000 жылдардағыдай синтезатор аспабының, магнитофонның да қажеті болмай қалды. Сол себепті дыбыстарды танытуда көмекке келетіні - сандық синтезатор болмақ. Бұлардың барлығы Google NSynth Super синтезаторы бағдарламасында жақсы келтірілген. Яғни мұғалім қарапайым дыбыстарды (поездың гуілі, жекеленген жануарлар мен

құстардың үні, автокөліктердің сигналы, желдің әуезі және т.б.) синтезатордың көмегімен беріп, балалар оны ажырата бастайды. Ал тапсырмалардың күрделенуі барысында музыкалық аспаптардың жекеленген дыбыстарын танудан, оларды оркестрлік, ансамбльдік үндестігі кезінде ажырата білуге дейін осы сандық синтезатордың ролі маңызды болмақ.

Ал келесі бір пәндік мақсат - әнді айтуда оның сипатына және әндету ережелеріне сәйкес орындау мақсатын жүзеге асыруда іс-қимыл симуляторларын қолданған жөн. Көп ретте қазіргі әндер ересек қауымға түсініксіз ережелер түрінде көрінуі ықтимал. Дегенмен әншінің сахнада тұруы, дауысты дұрыс меңгеру, әнге сәйкес іс-қимылдар жасау бей-берекет жүрмесі анық. Сондай ақ виртуалды көзілдірік киіп, қоршаған орта әсерлері мен естіген дыбыстарын қол қимылдарымен, би элементтерімен көрсетуде де ЖИ ролі айқын көрінеді. Сонымен қатар осы құралдарды «әнді орындау барысында негізгі дирижерлық қимылдарды түсіну» мақсатын орындау кезінде де қолдануға болады.

Пәндік мақсаттардың ішінде ерекше орын алатыны - музыкалық жанрларды білу. Музыкалық жанр - бұл тарихи қалыптасқан, ортақ мазмұндық, стилистикалық, құрылымдық және орындалу ерекшеліктеріне ие музыкалық шығармалардың жиынтығы. Олар музыканың мазмұны мен түрін айқындайды. Музыкалық жанрлардың түрлерімен таныстырып, оларды жоғарыда аталған цифрлық синтезатордың көмегімен түсіндіргеннен соң материалды меңгеру деңгейін анықтау үшін «Shazam» «SoundHound» (тағы қандай бағдарламалар бар, қарарсың) қосымшалары ұсынылады. Сонымен қатар, күнделікті қолданып жүрген Алиса (Яндекс) құрылғысының да «Музыка жанрын анықтағыш» қызметіне ие және ол дауыстық бұйрықпен реттеледі.

Оқушылардың жалпылама музыкаға деген сүйіспеншіліктері мен есту қабілеттерін, білім деңгейлерін анықтап болған соң нақты практикалық іс-әрекеттерге көшу жүзеге асырылады. Демек, оқу мақсаттары да күрделене түседі деген сөз. Бұл кезекте «нота сауаттылығының негіздерін білу» мақсаты алдыңғы орынға шығады. Осы мақсатта да заманауи сандық қолданбалар көмекке келеді. Олар оқытудың ноталарды танудан бейнеойындарға Simply Piano, Yousician, Complete Music Reading Trainer дейінгі қызметтерді қамтитын қосымшалар. Сонымен қатар:

- Complete Music Reading Trainer - түрлі деңгейлердегі күрделілігі бар ойын түрінде: скрипка, бас, альт кілттерін қамтиды және ноталарды тануды автоматты деңгейге дейін жеткізеді.
- Simply Piano - қосымша микрофон немесе MIDI көмегімен сіздің пианинодағы ойыныңызды тыңдап, клавиштерді дұрыс, әлде бұрыс басқаныңызды анықтайды.
- ЛяЛяФа/Solfa - сольфеджио негіздеріне үйрететін және клавиатура мен грифтегі ноталардың орналасуын есте сақтауға көмектесетін Android-ке арналған орыс тілді қосымша.

Осы қондырғылар «нота сауаттылығының негіздерін танудан» соң, кейін «музыкалық аспаптардың көмегімен шығармаларды сүйемелдеу» қызметіне де

қолданылады. Яғни, балалар өз бетінше шығармаларды қайталап, орындап, кейін тіпті өз бетінше музыка да шығаруы мүмкін.

Қазіргі заманғы музыкалық білім беруде музыканы жаңадан бастап жүрген оқушыларға аспап, оның ойнаудың ерекшеліктері секілді бастапқы кеңестерді әрине түрлі чат-боттардың, оның ішінде Chat GPT көмегімен алуға болады. Бұл ретте түрлі нұсқаулар, қосымша мәліметтер толық мүмкіндікте ұсынылады. Мысалы, әлемде танымал бағдарламалардың бірі OpenAI MuseNet және AIVA (Artificial Intelligence Virtual Artist). OpenAI MuseNet ноталардың және аккордтардың кезектестілігін көрсетіп, бұрын жазылған шығарманың стилін қайталауға мүмкіндік беріп, сазгерлерге музыканың аяқталмаған бөлігін аяқтауға да мүмкіндік береді. Мысалы осы бағдарлама көмегімен 1791 жылы Моцарт өлгеннен соң оның аяқталмаған шығармасы «Реквиемді» аяқтауға қол жетті. Біздің жағдайымызда балаларға әуенді тыңдатып, оның аккордтарын меңгертуге мүмкіндік береді. осы бағдарламалар арқылы оқушылар аккордтардың кезектестігін меңгере, ойнау стильдерін ажырата алатын болады [2].

Жаңашыл технологиялар балаларға музыкалық білім беруді оңайлатып қана қоймай, арнайы мектепке бару мүмкіндігі жоқ, қашықтықтан білім беруде де таптырмайтын көмекші. Интернеттің жаһандық қол жетімділігі әлемнің қай түкпіріндегі болмасын білім алушыларға сапалы музыкалық білімді меңгеруге жол ашады. Демек, музыкалық білім адамдардың көп бөлігіне қол жетімді болады деген сөз. Жасанды интеллектінің көмегімен түрлі бейнефильмдерді, клиптерді қарау арқылы жаңа музыкалық аспаптарды меңгеру ісі де кеңінен таралған. Бұның айқын мысалын біз жаһандық тәжтажал індеті кезінде өз басымыздан өткіздік. Қашықтан оқыту платформалары арқылы тек музыка ғана емес, барлық пәндер де меңгерілді. Бұл өз кезегінде ұстаздардың цифрлық сауаттылықтарын да арттыра түсті.

Жасанды интеллектіні музыка саласында қолданудың тағы да бірнеше мысалдарын келтірейік.

- 1) Музыкалық таным мен талдау. ЖИ музыкалық аспаптарды тану мен оларды талдауда қолданылады. Машиналық оқыту алгоритмдерін қолдану арқылы ол ноталарды, аккордтарды және ритмдік құрылымды тани алады. Мәселен, белгілі бір музыка жанрын тыңдаудан соң балалар оның қандай жанрға жататындығын анықтайды, сөйтіп өзінің қателіктерін ЖИ тексерту арқылы түзете алады.
- 2) Виртуалды аспаптар. Жасанды интеллект оқушыларға музыканы меңгеруге және ойнауға көмектесетін виртуалды аспаптарды құруға мүмкіндік береді. Бұған түрлі аспаптарды пайдаланып көру арқылы тәжірибе жасауға мүмкіндік беретін интерактивті қосымшалар немесе бағдарламаларды қамтылуы мүмкін.
- 3) Бағалау және кері байланыс. Жасанды интеллект музыкаға оқытудағы аспаптарда ойнау шеберліктері мен прогресін бағалау үшін де қолданылмақ. Арнайы ЖИ алгоритмдерін алдын ала енгізу арқылы оқушыларға аспаптық шеберліктің әліппесін түсіндіріп, қателіктерін көрсетуге де қолданылады.

- 4) Дауыстық ассистенттер. Бұл ассистенттер сұрақтарға жауап беріп, түрлі композициялар, стильдер туралы ақпараттар ұсынуы, тапсырмаларды орындау тәжірибесіне көмек беруі мүмкін.
- 5) Музыканы композициялау мен генерациялау. Жасанды интеллект ерекше музыкалық шығармалар құруға қолданылып жүр. Машиналық үйретудің алгоритмдері мен нейрондық желілер музыкалық шаблондарға талдау жасап, жаңа әуендерді оқу материалдары ретінде қолдануға мүмкіндік береді [3].

Әрине, ғылым мен техникалық прогресс бір орында тұрмайды. Ол күн санап, тіпті сағат санап жетілуде. Шын мәнінде жасанды интеллектті пайдалану музыка әлемінде жаңа мүмкіндіктер келешегін тудырады. Дей тұрғанмен, ЖИ адам интеллектін ауыстыра алмайтыны анық, бірақ ол біздің ақылды одақтасуымызға айналып келе жатқаны сөзсіз. Адам мен машина симбиозы адамзаттың рухани әлемінің жаңа көкжиектерін аша түсетіні анық. Бұл үшін ұстаздар өз білімдерін ұдайы жетілдіруі, замана көшінен қалмауы, ал ең бастысы - адамгершілік-рухани әлемін дамытып отыруы аса қажетті фактор болмақ.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Спатарь Евгения. Искусственный интеллект в жизни человека. Журнал «Информатика». 23.09.2023 г. <https://mitm.institute/journal--informatika--iskusstvennyj-intellekt-v-zhizni-cheloveka>
2. Левин А.Г. Искусственный интеллект в музыке. Его влияние на музыкальную индустрию в будущем. Научный журнал «Молодой ученый». 21.02.2024. <https://moluch.ru/archive/507/111467>
3. Абирами В. ИИ в музыке: приложения и инструменты. <https://www.ultralytics.com/ru/blog/ai-in-music-applications-and-tools-like-musicbrainz-picard>

Ғылыми жетекші - п.ғ.к., қауымдастырылған профессор Қоңырбаева С.С.

ӘОЖ 233-535:004.8

МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА SOUNDMAP ПЛАТФОРМАСЫ МЕН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Қалыбек Г.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазіргі білім беру жүйесіндегі цифрландыру үдерісі болашақ мұғалімдерден тек пәндік білімді ғана емес, жоғары технологиялық құзыреттілікті талап етеді. Музыка сабағында дәстүрлі түсіндіру мен дайын

аудиоматериалды тыңдату әдістері оқушының белсенді қатысуын әрдайым толық қамтамасыз ете бермейді. Сондықтан музыкалық материалды интерактивті және мультимедиялық форматта ұсынатын цифрлық құралдарды қолдану өзекті болып отыр. SoundMap цифрлық платформасы мен жасанды интеллект технологияларының үйлесімі дыбыстық материалды кеңістікпен, визуалды бейнемен және мазмұндық сипаттамамен байланыстыра отырып ұсынуға мүмкіндік береді. Сондықтан музыкалық материалды интерактивті және мультимедиялық форматта ұсынатын цифрлық құралдарды қолдану өзекті болып отыр. Зерттеулер көрсеткендей, ЖИ негізіндегі бейімделген платформалар оқу қарқынын, репертуарды және тапсырмаларды автоматты түрде дараландыруға мүмкіндік береді. Бұл үдерісте оқытушы «ақпарат жеткізушіден» оқу дизайнын жасаушы және рефлексивті жетекші рөліне ауысады [4,7616619-6]. Сонымен қатар, ЖИ технологиялары университеттік музыкалық білімде оқытушыны тек орындау техникасын үйретуші маманнан-деректерге негізделген, шығармашылықты және этиканы үйлестіретін күрделі кәсіби тұлға деңгейіне көтереді.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында музыкалық білім беруді цифрландырудың заманауи үдерістеріне теориялық талдау жасалды. Негізгі әдіс ретінде педагогикалық модельдеу қолданылды: болашақ музыка мұғалімдерінің технологиялық құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған SoundMap + AI интеграциялық моделі әзірленді. Сондай-ақ, ЖИ құралдары арқылы дайындалған контенттің сапасына мазмұндық талдау (content analysis) жүргізілді.

SoundMap және ЖИ технологияларын әдістемелік негіздеу

Зерттеудің ғылыми жаңалығы ретінде SoundMap платформасының мүмкіндіктерін ЖИ технологияларымен байытудың келесі алгоритмі ұсынылады. Бұл тәсіл студенттердің ТРАСК (технология, мазмұн және әдістеменің байланысы) деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Платформаның жалпы интерфейсі мен құрылымдық ұйымдастырылуы келесі суретте көрсетілген:

1-сурет. SoundMap цифрлық платформасының негізгі интерфейсі

Платформа дыбыстарды географиялық немесе тақырыптық белгісі бойынша картаға орналастыру арқылы музыкалық материалды құрылымдауды жеңілдетеді. Бұл мультимедиялық оқыту қағидаларына сәйкес келеді, себебі дыбыс ортасы мен визуалды бейне бір мезгілде ұсынылады.

SoundMap платформасын музыка сабағында қолданудың кезеңдік әдістемелік алгоритмі төмендегі кестеде жүйеленді:

Кезең	Болашақ мұғалім (студент) әрекеті	Жасанды интеллект (AI) рөлі	Күтілетін нәтиже
Дайындық	Сабақ тақырыбына сай материалды іріктейді.	ChatGPT: Сабақ жоспары мен сценарийін жобалайды	Мазмұндық дайындық
Техникалық өңдеу	Аудиофайлдарды дайындайды	Moises AI:* Дыбысты өңдейді, аспаптарға бөледі	Сапалы аудиоконтент
Цифрлық дизайн	Картаны безендіреді.	*Canva AI:* Визуалды бейнелер мен карта элементтерін жасайды	Көрнекілік артады
Интеграция	Материалды SoundMap-қа жүктейді	QR-Generator:* Интерактивті қолжетімділік жасайды	Цифрлық орта дайын

1-кесте. SoundMap пен ЖИ технологияларын қолданудың әдістемелік алгоритмі

Оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру мақсатында әзірленген цифрлық картаның мазмұны төмендегі QR код арқылы қолжетімді:

Сурет 2. SoundMap интерактивті платформасының QR коды

Талқылау

Зерттеу нәтижелері SoundMap платформасы мен ЖИ технологияларын интеграциялау ТРАСК (технологиялық, педагогикалық және мазмұндық білім) тұжырымдамасына толық сәйкес келетінін көрсетті. Бұл ретте мұғалімнің жеке инновациялық дайындығы шешуші рөл атқарады. О. Uzuncu мен Н. Acilmiş зерттеулеріне сәйкес, педагогтың инновациялық деңгейі жоғары болған сайын,

ол ЖИ құралдарын білім алушылармен интерактивті және құзыретті түрде қолдануға бейім келеді [1,1110-б].

Болашақ мұғалімдердің технологиялық құзыреттілігін жүйелі дамытуда ЖИ құралдарының рөлі зор. Мәселен, Х. Парк пен С. Намның зерттеулері көрсеткендей, ADDIE моделі негізінде әзірленген ЖИ-интеграцияланған бағдарламалар мұғалімдердің музыкалық technological pedagogical content knowledge (TPACK) деңгейін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді [3,5-б]. Дегенмен, ЖИ музыкалық білім беруді жекелендіріп, кері байланысты жылдамдатқанымен, білім сапасын арттыру үшін технологиялық-педагогикалық құзыреттілікпен қатар, этика мен авторлық құқықты ескеретін саналы интеграция қажет [2,1171-б]. М. Qiusi атап өткендей, ЖИ технологиясы музыкалық білім беруде мұғалімдерді деректерге сүйенетін, жекелендірілген және шығармашылыққа бағытталған «ақылды» педагогикалық рөлге көшіреді [4,761-б]. Осыған байланысты, болашақ мұғалімдерге ЖИ-дің мүмкіндіктері мен шектеулерін терең түсінуге бағытталған арнайы кәсіби даму бағдарламаларын енгізу ұсынылады.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде SoundMap цифрлық платформасы мен жасанды интеллект технологияларын интеграциялау музыка сабақтарының мазмұнын байыту мен оқыту үдерісін цифрландырудың тиімді тетігі екені анықталды. SoundMap платформасы дыбыстық материалды жүйелеуге, оқу мазмұнын көрнекі және интерактивті форматта ұсынуға, сондай-ақ пәнаралық байланысты күшейтуге мүмкіндік береді. ұсынылып отырған әдістемелік тәсіл музыкалық білім берудегі заманауи парадигмаларға сай келетін, практикалық маңызы жоғары педагогикалық инновация ретінде бағаланады. Алдағы уақытта бұл модельді кеңейту үшін мұғалімдердің цифрлық сауаттылығын арттыру және білім беру ортасының техникалық инфрақұрылымын нығайту басты шарт болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Uzumcu, O., & Acilmis, H. Do Innovative Teachers use AI-powered Tools More Interactively? A Study in the Context of Diffusion of Innovation Theory // Technology, Knowledge and Learning. – 2023. – № 29. – 1109-1128 бб.
2. Sánchez-Jara, J., Gutiérrez, S., Rodríguez, J., & Syroid, B. Artificial Intelligence-Assisted Music Education: A Critical Synthesis of Challenges and Opportunities // Education Sciences. – 2024. – № 14(11). – 1171 б.
3. Park, H., & Nam, S. Development of an AI-based Music Education Program for Elementary School Teachers using the ADDIE Model // Society for Korean Music Education Technology. – 2025. – № 63. – 1-б.
4. Qiusi, M. Research on Method of Improving Music Education Level under the Background of Artificial Intelligence Technology // Mobile Information Systems. – 2022. – 7616619-б.

Ғылыми жетекші- п.ғ.к., қауымд. профессор, Қоңырбаева С.С.
Әл-Фараби ат. ҚазҰУ

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ГЕЙМИФИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯСЫ: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ТӘЖІРИБЕЛЕР

Ниязова Г, Дуйсекеева Б.

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Білім берудің цифрлық трансформациясы цифрлық технологиялар мен құралдарды дәстүрлі білім беру тәжірибесіне біріктіруді білдіреді. Олар оқыту мен оқу үдерістерін жақсарту, білім беру ресурстарына қолжетімділікті жақсарту, қарым-қатынас пен ынтымақтастықты жеңілдету және оқу тәжірибесін жекелендіру үшін технологияларды пайдалану.

Білім берудегі цифрлық трансформация нәтижесінде жаңа парадигмалар мен модельдер пайда болды. Мысалы:

1. Аралас оқыту: Бұл модель дәстүрлі бетпе-бет оқытуды онлайн оқытумен біріктіреді. Ол икемділікке, жекелендірілген оқу жолдарына және білім беру ресурстарына қолжетімділікті арттыруға мүмкіндік береді.

2. Төңкерілген сынып: Бұл модельде оқушылар сабаққа келмес бұрын онлайн материалдар (бейнелер немесе оқулар сияқты) арқылы жаңа мазмұнды меңгереді. Содан кейін сыныптағы уақыт мұғалімнің көмегімен талқылауға, бірлескен әрекеттерге және проблемаларды шешуге арналған.

3. Бейімделетін оқыту: Бейімделетін оқыту жүйелері оқушылардың күшті және әлсіз жақтарын бағалау және олардың жеке қажеттіліктеріне негізделген жекелендірілген оқу тәжірибесін қамтамасыз ету үшін алгоритмдерді пайдаланады. Ол оқу нәтижелерін оңтайландыру үшін оқытудың мазмұнын, қарқынын және қиындық деңгейін бейімдейді.

5. Онлайн оқыту платформалары: Бұл платформалар білім алушыларға кез келген уақытта және кез келген жерде білім беру мазмұнына қол жеткізуге мүмкіндік беретін онлайн курстар мен ресурстарды қамтамасыз етеді. Олар көбінесе интерактивті модульдерді, мультимедиялық материалдарды және нұсқаушылармен және құрдастарымен өзара әрекеттесу мүмкіндіктерін ұсынады.

4. Геймификация - қызығушылық пен мотивацияны арттыру үшін білім беру іс-шараларына ұпайлар, бейждер және көшбасшылар тақтасы сияқты ойын элементтерін қосуды қамтиды.

Геймификация - білім, маркетинг және бизнесті қоса алғанда, әртүрлі салаларда белсенді нәтижелерге ие тұжырымдама. Геймификация және маңызды ойындар [1] - бұл интерактивті тәжірибе арқылы пайдаланушыларды тарту, ынталандыру және оқыту үшін қолданылатын әдістер. Дегенмен, олардың арасында кейбір негізгі айырмашылықтар бар:

1. Мақсат: геймификация – пайдаланушының қатысуы мен мотивациясын арттыру үшін ойыннан тыс контексттерде ұпайлар, белгілер, деңгейлер және көшбасшылар тақтасы сияқты ойын элементтері мен механикасын пайдалану.

Ол ойыннан тыс әрекеттерді қызықты және жағымды етуді көздейді. Екінші жағынан, маңызды ойындар білім беру немесе оқыту мақсаттары үшін нақты жасалған. Олар оқу мазмұнын жеткізу үшін ойын-сауық аспектілерін нақты оқу мақсаттарымен біріктіреді.

2. Фокус: геймификация ойын элементтерін бар процестерге немесе жүйелерге қолдануға бағытталған. Мысалы, білім алушылардың үлгерімін ынталандыру үшін онлайн курсқа үлгерім бақылаушысы немесе марапаттау жүйесін қосу. Екінші жағынан, геймификация - оқу немесе оқыту мақсатында мақсатты түрде жасалған дербес ойындар. Олар жиі пайдаланушылар дағдыларды үйреніп, жаттықтыра алатын имитацияланған ортаны қамтамасыз етеді.

3. Пайдаланушы тәжірибесі: геймификацияда негізгі мақсат ойын элементтерін ойыннан тыс контексттерге қосу арқылы жалпы пайдаланушы тәжірибесін жақсарту болып табылады. Дегенмен, геймификация технологиясы оқу немесе оқыту мақсаттарына басымдық береді, сонымен бірге пайдаланушыларды қызықтыру үшін ойын элементтерін қосады.

4. Күрделілігі: геймификацияны іске асыру елеулі ойындарға қарағанда салыстырмалы түрде қарапайым және азырақ әсер етеді. Ойындық тәжірибелер әдетте ойын механикасы мен әдістері жүйелерге біріктіруді қамтиды, ал маңызды ойындар көбінесе мақсатқа арналған интерактивті орталарды жасау үшін неғұрлым жан-жақты дизайн мен әзірлеу процесін талап етеді [2].

Соңғы жылдары ойын индустриясы [3] технологиялық жетістіктердің керемет өсуіне куә болды. Қарапайым пиксельді ойындардан фотореалистикалық виртуалды әлемдерге дейін геймификация технологиясы ұзақ даму кезеңдерінен өтті.

Информатиканы оқытуда геймификацияны қолданудың негізгі бағыттары:

1. Онлайн ойын орталарын пайдалану. Интернеттегі ойын орталары - бұл жасанды әлемдер мен кейіпкерлер. Олар топтық жұмыс дағдыларын дамыту, оқушылардың мотивациясын арттыру және олардың оқу процесіне қатысу деңгейін арттыру үшін сабақтарда қолдануға болады. Оқушылар ойынды мұғаліммен бірге ойнайды, ойында ерекше қабілеттер мен деңгейлерді алатын кейіпкерлерді (жауынгерлер, сиқыршылар, емшілер) жасауға болады.

Пән бойынша оқу тапсырмаларын орындаудың сәттілігіне және сыныптастарымен өзара әрекеттесуге байланысты. Оқушылар ойын барысында жолдастарына көмектесу арқылы ұжымдық жұмысты үйренеді. Кез-келген пәнді оқу қызықтырақ болады, белгілі бір оқушының кейіпкер деңгейі оқудағы жетістікке байланысты.

2. Ойын цифрлық білім беру ресурстары (соның ішінде онлайн курстар). Геймификация цифрлық технологиялармен ұштастырып, білім беру мазмұнын дербестендіруге, оқуды білім алушылардың қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді. Геймификацияланған пән бойынша оқу материалдарының жүйесі, оны игеру ойын элементтерімен бірге іске асады. Ойын арқылы оқыту әрдайым жоғары мотивацияны қажет етеді.

3. Геймификация элементтерін тікелей сабақ мазмұнына енгізу. Геймификация технологиясын қолданатын сабақтар жағымды эмоциялар тудырады, оқуды қызықты етеді, қателіктер жіберуге ынталандырады және оларға дұрыс көзқарас қалыптастырады.

Білім берудегі геймификацияның психологиялық аспектілері:

1. Мотивация: геймификация дереу кері байланыс, марапаттар және жетістіктерді мойындау арқылы мотивацияны арттыра алады. Ол ойынға ұқсас тәжірибелер арқылы оқуды қызықты және қиын ету арқылы адамдардың ішкі мотивациясына әсер етеді.

2. Белсенділік: Қиындықтар, мақсаттар, деңгейлер және әңгімелер сияқты ойын элементтері белсенділікті арттыруға ықпал етеді.

3. Прогрессия және меңгеру: геймификация күрделі ұғымдарды кішігірім, қол жеткізуге болатын тапсырмаларға бөлу арқылы прогресс пен меңгеру сезімін қамтамасыз етуге арналған. Нақты мақсаттар, кері байланыс циклдері және деңгейлеу жүйелері жетістік пен құзыреттілік сезімін тудырады, өзіндік тиімділікті арттырады және өсу туралы ойлауды қалыптастырады.

4. Әлеуметтік өзара әрекеттесу және ынтымақтастық: геймификация көшбасшылар тақтасы, көп ойыншы опциялары немесе бірлескен сынақтар сияқты мүмкіндіктер арқылы оқушылар арасындағы әлеуметтік өзара әрекеттесу мен ынтымақтастықты жеңілдетеді. Бұл оқудың әлеуметтік және когнитивтік аспектілерін жақсартып отырып, топтық жұмысты, қарым-қатынасты және салауатты бәсекелестікті дамыта алады.

4. Мінез-құлықты өзгерту: Квесттер, бейджер және ұпай жүйелері сияқты ойын механикасын қосу арқылы геймификация қалаған мінез-құлық пен әдеттерді ынталандыруы мүмкін. Білім беру контекстінде бұл білім алушыларды оқу сапарында жауапкершілікті, тәртіпті және белсенді болуға ынталандыруы мүмкін.

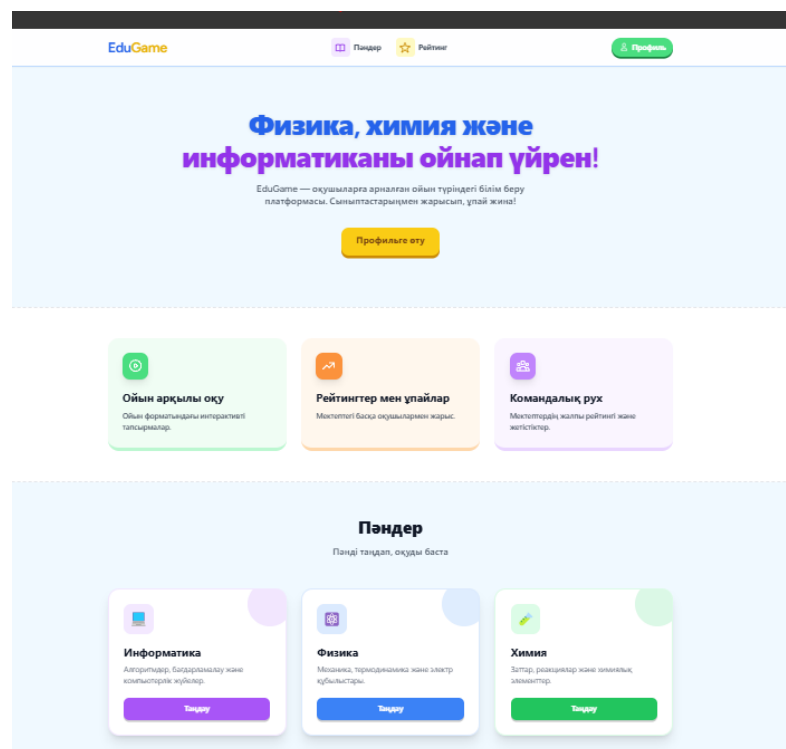
5. Эмоционалды тарту: Ойындар көбінесе қуаныш, толқу, қызығушылық және жетістік сезімі сияқты эмоционалды жауаптарды тудырады. Ойын элементтерін білім беруге біріктіру жағымды эмоцияларды тудыруы және есте сақтау мен білімді сақтаудың жақсаруына байланысты эмоционалдырақ оқу тәжірибесін тудыруы мүмкін.

Геймификация технологиясы кері байланыс пен күшейтудің психологиялық принципін де қолданады. Кері байланыс жеке адамдарға өздерінің күшті жақтары мен жақсарту бағыттары туралы хабардар ету арқылы күшті мотиватор ретінде қызмет етеді. Білім берудегі геймификация технологиясының осы психологиялық ерекшеліктері дәстүрлі оқыту тәсілдерін түрлендіру, оларды қызықтырақ, ынталандыру және тиімді ету мүмкіндігін көрсетеді. Осыған қарамастан, геймификацияның педагогикалық мақсаттарға сәйкес келуін және мазмұнды оқу тәжірибесін ілгерілетуін қамтамасыз ету үшін мұқият қарау керек.

Осы артықшылықтарға қарамастан, мектептегі геймификацияның тиімділігі әртүрлі факторларға байланысты өзгеруі мүмкін. Ойындық әрекеттерді жобалау, оқу мақсаттарына сәйкестендіру және оқушылардың жеке

қалаулары ойынның оқушылардың оқу нәтижелеріне әсерін анықтауда маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, кейбір білім алушылар ойынға айналдырылған әдістерге оң жауап бермеуі мүмкін немесе мұғалімдер ойынды құру стратегияларын тиімді енгізу және қолдауда қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Осы орайда, EduGame геймификацияланған цифрлық орта жобасы әзірленді (сурет 1). Жоба 7 сыныпта физика, химия және информатика

Сурет 1 – EduGame жобасының бастапқы беті

пәндерінен білім алу процесін заманауи цифрлық ортада ұйымдастыруға арналған веб-платформа. Жобаның басты ерекшелігі - оқу материалын қарапайым мәтіндік форматта ғана емес, геймификация арқылы ұсыну. Платформада пәндер бойынша материалдар жүйелі түрде бөлінген, әр бөлім белгілі бір ретпен ашылады, ал оқушы орындаған тапсырмалар негізінде ұпай жинайды.

Сонымен қатар, жүйеде жеке кабинет, рейтинг, прогресс есебі және әкімшілік басқару бөлімі қарастырылған. Бұл жоба тек оқу контентін көрсетуге арналған сайт емес, толыққанды геймификацияланған білім беру жүйесі болып табылады.

Жобаның негізгі мақсаты – мектеп оқушыларына пәндерді қызықты әрі түсінікті форматта меңгеруге мүмкіндік беретін интерактивті білім беру платформасын жасау. Жүйе арқылы оқушы пәнді тандап, тақырыптар бойынша тапсырма орындайды, нәтижесін бақылайды және басқа қолданушылармен рейтинг арқылы салыстыра алады.

Геймификация технологиялары информатиканы оқыту тәжірибесін жақсартудың перспективалы жолдарын ұсынады. Физикалық және виртуалды

ортадағы мүмкіндіктерді бағалау арқылы мұғалімдер информатика сабақтарында геймификация әдістерін тиімді енгізе алады. Информатика пәні бойынша дайындалған оқу материалдары дербестендірілген оқыту қағидаларына сәйкес құрастырылды:

- теориялық түсіндіру қарапайым тілде берілді
- өмірмен байланысты мысалдар қолданылды
- визуалды материалдар (инфографика, презентация) енгізілді
- практикалық есептер ұсынылды
- алгоритмнің логикасы кезең-кезеңімен түсіндірілді

Төменде жүйеге ендірілуге әзірленген оқу материалдарынан үзінді келтірілген (сурет 2).

Қоқыс қайта өңделетін болса да, неге оны бір жәшікке салмаймыз?

Егер қоқыс қайта өңделетін болса,
Егер ол пластик болса → пластик жәшігі
Болмаса → қағаз жәшігі
Болмаса → жалпы қоқыс

```
if шарт1:
    if шарт2:
        әрекет_1
    else:
        әрекет_2
else:
    әрекет_3
```



```
recycle = input("Қайта өңделме ме? (yes/no): ")
kind = input("Түрі (plastic/paper): ")

if recycle == "yes":
    if kind == "plastic":
        print("Пластик жәшігі")
    else:
        print("Қағаз жәшігі")
else:
    print("Жалпы қоқыс")
```


Сурет 2 - Кіріктірілген шарттар тақырыбы бойынша видео сабақ

Материалдар оқушылардың әртүрлі оқу стилдерін ескереді:

- визуалды оқушылар үшін – блок схемалар мен инфографика
- логикалық ойлайтын оқушылар үшін – алгоритм құрылымы
- практикалық оқушылар үшін – программалау есептері
- аудиал оқушылар үшін – түсіндірме видео

Бұл тәсіл оқушылардың тақырыпты жақсы меңгеруіне және программалау дағдыларын тиімді қалыптастыруға мүмкіндік береді. Барлық тақырыпқа сәйкестендіру және тестілеу тапсырмалары құрастырылды.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым Комитеті қаржыландырды (Грант № AP 26193791).

Қолданылған әдебиеттер:

1. Saleem A. N., Noori N. M., Ozdamli F. Gamification applications in E-learning: A literature review //Technology, Knowledge and Learning. – 2022. – Т. 27. – №. 1. – С. 139-159.
2. Зейбек, Н, Сайги, Э. Геймификация в образовании: почему, где, когда и как? — Систематический обзор.2023.-С.478.
3. Хоу Х.Т. Обучение науке с помощью облачной геймификации: платформа для удаленной игровой деятельности по обучению наукам, объединяющая наборы облачных инструментов и трехмерные леса //Информация. – 2023. – Т. 14. – №. 3. – С. 165.

УДК 7.025:004.94

ЦИФРОВЫЕ ДВОЙНИКИ КУЛЬТУРНЫХ АРТЕФАКТОВ: ОТ BIM-МОДЕЛЕЙ К ИММЕРСИВНОМУ ИСКУССТВУ

Казагачева С.

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Актуальность исследования обусловлена переходом цифровой фиксации культурного наследия от архивно-документационных задач к интерактивным и художественно-коммуникативным практикам. Цифровые двойники (digital twins) исторических объектов, архитектурных памятников и музейных артефактов традиционно создавались на основе методологий информационного моделирования зданий (BIM), адаптированных для наследия (HBIM). Однако в последние годы наблюдается устойчивая тенденция к трансформации этих высокоточных моделей в среду иммерсивного искусства, где VR/AR-пространства, интерактивные инсталляции и пространственный сторителлинг становятся новыми формами культурной медиации.

Несмотря на технологический прогресс, научная рефлексия о методологических разрывах между инженерной точностью HBIM и художественной свободой иммерсивных сред остаётся фрагментарной. Цель настоящей работы – проанализировать технологический и концептуальный переход от BIM-моделей культурных артефактов к иммерсивным художественным практикам, оценить эффективность существующих пайплайнов на основе опубликованных исследований и выявить методологические ограничения. В качестве методов использованы сравнительный анализ научных публикаций 2023–2025 гг., изучение технической документации open-source решений и междисциплинарное сопоставление параметров точности моделей с требованиями real-time рендеринга. Научная новизна заключается в систематизации критериев адаптации HBIM-данных для иммерсивных художественных сред с учётом баланса между исторической достоверностью и эстетической интерпретацией.

Цифровые двойники (Digital Twins) — виртуальные реплики реальных объектов, обновляемые в реальном времени, революционизируют сохранение культурного наследия. В контексте Казахстана они позволяют реконструировать артефакты вроде мавзолеев и юрт с помощью BIM (Building Information Modeling).

Цель статьи — проанализировать переход от BIM-моделей к иммерсивному искусству (VR/AR), проблемы и перспективы для дизайнеров. Актуальность подтверждается проектами по HBIM для исторических зданий в 2024–2025 гг. [2]

Информационное моделирование наследия (Heritage BIM) базируется на интеграции лазерного сканирования (LiDAR), фотограмметрии и семантического обогащения геометрии согласно стандартам, ISO 19650 и IFC4.

Ключевым преимуществом HBIM является многоуровневая детализация (LOD/LOI), позволяющая фиксировать не только форму, но и материал, хронологию реставрации и структурные деформации. Однако инженерные BIM-модели, оптимизированные под САПР и BIM-менеджеры, содержат избыточную топологию и не совместимы с требованиями real-time рендеринга (60+ FPS, задержка <20 мс). Современные исследования демонстрируют использование автоматизированных пайплайнов конвертации: упрощение полигональных сеток (decimation), запекание текстур (texture baking), замена параметрических элементов на LOD-каскады и интеграция с игровыми движками (Unreal Engine 5, Unity). Применение технологий Nanite и Lumen в UE5 с 2023 г. позволило сохранять субмиллиметровую точность исходных облаков точек при поддержании интерактивности в VR-среде, что стало технологическим мостом между научной фиксацией и художественной визуализацией.

BIM-модели создают детализированные 3D-реплики артефактов на основе лазерного сканирования и облаков точек, формируя цифрового двойника для мониторинга и реставрации. В культурном наследии HBIM (Heritage BIM) интегрирует исторические данные, как в бразильских проектах Ballroom и St. Francis Church (2023), где AR-добавки усиливают виртуальный опыт. Для Казахстана это актуально для объектов вроде мавзолея Ходжи Ахмеда Ясави, где BIM фиксирует геометрию и материалы. [1]

Цифровые двойники добавляют IoT-данные для динамики, отличаясь от статичных BIM. [4]

В 2024 г. в рамках проекта «Цифровой караван-сарай» (Казахстан) команда исследователей и медиахудожников преобразовала HBIM-модель средневекового памятника в иммерсивную VR-инсталляцию. Исходная модель, содержащая 14 млн полигонов и семантические слои реставрационных этапов, была оптимизирована до 2,3 млн полигонов с сохранением ключевых архитектурных маркеров. В среде Unreal Engine 5 данные связывались с системой пространственного аудио и процедурной генерацией атмосферных эффектов, что позволяло пользователю «путешествовать» между историческими слоями объекта. Тестирование на выборке из 120 студентов показало повышение уровня пространственного понимания архитектуры на 41 % по сравнению с традиционными 2D-реконструкциями.

Другой пример – музейная экспозиция «Тень и камень» (2025), где цифровые двойники археологических находок (керамика, украшения) проецировались в MR-пространстве с использованием HoloLens 2. Алгоритмы семантической сегментации позволяли выделять слои патины и реставрационных вмешательств, а интерактивные триггеры запускали нарративные фрагменты, озвученные носителями языка. Исследования 2024–2025 гг. подтверждают, что иммерсивные цифровые двойники наиболее эффективны, когда художественная интерпретация опирается на верифицированные научные данные, а не подменяет их спекулятивной реконструкцией. [5]

Иммерсивные практики в креативных индустриях (2024) используют 360°-видео и VR для реставрации Пальмиры и Херсонеса, создавая "бесшовное пространство". Для номадической культуры — AR-проекции юртных орнаментов в иммерсивных перформансах, с 3DGS для легких моделей. [1]

Проблемы: высокая стоимость сканирования, потеря нюансов (текстуры), данные о Казахстане ограничены. Перспективы — интеграция в образование для дизайнеров. [6]

Переход от NBIM к иммерсивному искусству сопряжён с рядом системных вызовов.

Во-первых, оптимизация моделей неизбежно ведёт к потере части инженерной точности, что ставит вопрос о допустимых границах художественной адаптации.

Во-вторых, иммерсивные среды часто акцентируют визуальную и эмоциональную составляющую, нивелируя материальность и тактильность оригинала, что может формировать у аудитории искажённое представление о подлинности.

В-третьих, коммерциализация цифровых двойников и их использование в развлекательных metaverse-проектах создают риски «эстетизации наследия» без научного контекста. Современные публикации подчёркивают необходимость разработки этических стандартов: прозрачного указания степени реконструкции, разделения слоёв «факт/интерпретация/художественный вымысел» и обеспечения открытого доступа к исходным данным для научного сообщества. Междисциплинарные рабочие группы, объединяющие реставраторов, BIM-специалистов, разработчиков и кураторов, демонстрируют наибольшую устойчивость результатов.

Проведённый анализ показывает, что технологический переход от BIM-моделей культурных артефактов к иммерсивному искусству реализуется через оптимизацию NBIM-данных, интеграцию с real-time движками и проектирование интерактивных сценариев. Ключевыми факторами успеха являются сохранение семантической структуры исходной модели, использование автоматизированных пайплайнов LOD-адаптации и междисциплинарная валидация художественных решений. Практические примеры подтверждают образовательную и коммуникационную эффективность иммерсивных цифровых двойников, однако их внедрение требует баланса между научной точностью и эстетической интерпретацией.

Основные ограничения связаны с неизбежной потерей детализации при оптимизации, рисками культурной редукции и отсутствием унифицированных стандартов верификации художественных адаптов. Для устойчивого развития направления целесообразно формировать открытые репозитории адаптированных моделей, внедрять маркировку слоёв достоверности и развивать компетенции цифровых кураторов.

Цифровые двойники на BIM эволюционируют к иммерсивному искусству, сохраняя артефакты. Примеры NBIM+AR демонстрируют эффективность. Проблемы технические, перспективы в доступности VR для наследия велики.

[2]

Цифровые двойники культурных артефактов эволюционируют от инструментов документирования к медиумам иммерсивного искусства, расширяя границы доступности, интерпретации и культурного диалога. Переход от инженерных BIM-моделей к художественным real-time средам требует не только технической оптимизации, но и методологической рефлексии о природе подлинности, авторства и ответственности в цифровой эпохе. В перспективе ожидается развитие облачных стриминговых решений для массового доступа к высокодетализированным двойникам, интеграция ИИ-алгоритмов для динамической реконструкции утраченных элементов и создание стандартизированных платформ совместной работы специалистов по наследию и медиахудожников.

Для академического и профессионального сообщества важно закрепить этические рамки, обеспечивающие прозрачность реконструкции, защиту научного контекста и инклюзивность доступа. Таким образом, цифровые двойники становятся не заменой материального наследия, а его живым продолжением в пространстве иммерсивной культуры, где наука и искусство формируют общий язык сохранения и переосмысления прошлого.

Технологии открывают студентам инструменты для культурного дизайна. Рекомендуются развивать HBIM-проекты в Казахстане, как E-Museum. Будущие исследования — AI для семантики артефактов. [5]

Использованная литература:

1. Иммерсивные практики российских креативных индустрий // Цифра и экономика. — 2024. — No 4. — С. 1–15. — DOI: 10.60797/ECNMS.2024.7.3. — URL: <https://cifra-economics.ru/archive/4-7-2024-december/10.60797/ECNMS.2024.7.3> (дата обращения: 02.04.2026).
2. Применение концепции цифрового двойника в культурном наследии // Материалы семинара CEUR. — 2023. — Т. 3266. — С. 1–10. — URL: <https://ceur-ws.org/Vol-3266/paper8.pdf> (дата обращения: 02.04.2026).
3. BIM-моделирование для создания цифрового двойника // Kazmintech. — 2025. — URL: <https://www.kazmintech.com/services/sozдание-3d-bim-modeli-obekta-stroitelstva-sushchestvuyushchikh-obektov/bim-modelirovanie-dl> (дата обращения: 02.04.2026).
4. Цифровые двойники и информационное моделирование зданий // NFP2B. — 2020. — URL: <https://nfp2b.ru/2020/11/17/tsifrovye-dvojniki-i-informatsionnoe-modelirovanie-zdanij/> (дата обращения: 02.04.2026).
5. Революция в сохранении исторических зданий с помощью цифровых двойников // EIN Presswire. — 2024. — URL: <https://www.einpresswire.com/article/697637299/revolutionizing-heritage-building-preservation-with-digital-twins> (дата обращения: 02.04.2026).
6. Цифровые двойники визуальных объектов: теоретико-методологические основания // OAJMIST. — 2025. — No 24. — URL: <https://oajiem.com/index.php/24/article/view/189> (дата обращения: 02.04.2026).

02.04.2026).

7. Турсунова, Г. К. Цифровые двойники архитектурного наследия: от фотограмметрии к иммерсивному сторителлингу // Труды Международной научно-практической конференции «Цифровая гуманитаристика». – Алматы : КазНУ, 2024. – С. 78–89.
8. UNESCO. Guidelines for the Ethical Use of Digital Replicas of Cultural Heritage in Immersive Environments. – Paris : UNESCO Publishing, 2025. – 48 p.

Научный руководитель - ст. преподаватель, магистр Кангельдин А. К.

УДК 81'42:81'27

РАЗГОВОРНЫЙ СТИЛЬ КАК ОТРАЖЕНИЕ ЖИВОЙ ДИНАМИКИ ЯЗЫКА

Кадилова Б.

НАО «Каспийский Университет технологий и инжиниринга
им. Ш.Есенова»

Султанова А.

НАО «Каспийский Университет технологий и инжиниринга
им. Ш.Есенова»

Введение. В современном языковом пространстве особое внимание уделяется изучению функциональных разновидностей русского языка, каждая из которых выполняет определённые коммуникативные задачи и отражает различные сферы человеческого общения. Одним из наиболее распространённых и в то же время сложных для анализа является разговорный стиль речи, который характеризуется непосредственностью, естественностью и эмоциональной выразительностью.

Актуальность темы обусловлена тем, что разговорный стиль занимает центральное место в повседневной коммуникации, являясь основным средством межличностного взаимодействия. Он отражает живую динамику языка, процессы его развития и изменения, а также тесно связан с культурой общения и нормами речевого поведения. В условиях стремительного развития информационных технологий, расширения неформального общения и смещения стилевых норм проблема разграничения и осознанного использования разговорных элементов приобретает особую значимость.

Современные исследования в области функциональной стилистики направлены на уточнение критериев, определяющих специфику разговорного стиля, его лексические, грамматические и интонационные особенности. Особый интерес представляет анализ черт разговорной речи в контексте нарушений стилистической нормы, возникающих при неуместном употреблении разговорных элементов в письменных и официальных текстах.

Таким образом, обращение к теме разговорного стиля речи позволяет не только глубже понять особенности функционирования современного русского языка, но и способствует формированию культуры речевого общения. Целью данной работы является выявление характерных особенностей разговорного стиля и определение его роли в системе функциональных стилей современного русского языка.

Стилевые черты. Разговорную речь характеризуют следующие стиливые особенности:

- **Неофициальность общения**, существующая между собеседниками, определяет не только форму обращения, выбор слов и разговорный синтаксис, но и общую тональность общения.
- **Непосредственность коммуникации** свойственна для разговорной речи, поскольку говорящий прямо обращается к собеседнику, без посредников; каждый участник общения непосредственно реагирует на реплики другого. Именно эта непосредственность отличает естественный диалог от стилизованного диалога в художественном произведении.
- **Неподготовленность** и импровизационный характер речи проявляются в переспросах, перебиваниях, неполных фразах, вставках типа: «Я... ну, в общем... завтра зайду, ладно?», которые заполняют паузы и помогают подобрать нужное слово. Всё это является следствием спонтанности разговорной речи.
- **Диалогичность** выступает её основной чертой. Коммуникативная ситуация включает обязательные компоненты: говорящего, слушающего и предмет речи, например:
 – *Ты сегодня пойдёшь на встречу?*
 – *Не знаю, вечером скажу точно.*
- **Использование неречевых средств** (мимики, жестов, интонации, проксемики и др.) связано с неподготовленностью речи. Эти элементы восполняют смысл, не выраженный словами, но понятный из контекста, знакомого обоим участникам общения.
- **Грамматическая простота** выражается в использовании несложных синтаксических конструкций, коротких предложений и большого количества глаголов, что обеспечивает лёгкость восприятия речи в устной (и частично письменной) форме.

Разговорную речь можно определить как неофициальную, диалогическую, устную форму общения, не подготовленную заранее. Её главная установка направлена на непринуждённое, естественное взаимодействие, что и определяет её языковой облик [1,13].

Разговорная речь в художественных текстах

Проблема смешения стилей и нарушения стилистической нормы особенно заметна при анализе языка художественных произведений В.М. Шукшина. В творчестве В.М. Шукшина разговорные элементы занимают значительное место и используются автором не случайно. Исследование этих

элементов позволяет глубже понять особенности его стиля и своеобразие создания образов простых людей.

Разговорная лексика представляет собой слова со слегка сниженной по сравнению с нейтральной стилистической окраской, типичные для устной, непринуждённой речи в обстановке неподготовленного общения. В своих рассказах Шукшин широко использует такую лексику: *свихнуться, чурбак, скоротать, пошаркать, сухопарый, поджарый, чудной, вёртный, конкретный*.

Например:

-*Только добирайся лучше самолетом – это дешевле станет (добираться – доехать, дешевле станет – будет дешевле стоить)* («Сельские жители») [2, 31];

-*Ночью перепал дождь (перепал дождь – прошел дождь)* («Земляки») [2,39].

Просторечная лексика - это область неграмотной речи, находящаяся за пределами литературного языка и не образующая самостоятельной системы. Ей свойственна ярко выраженная сниженная стилистическая окраска. К просторечию относятся грубовато-экспрессивные слова, которые нередко встречаются, например, в произведениях В. Шукшина: *трепач, заталдычить, отбрехаться, губошлёр, хапать, замордовать, кобениться, балбес, дылда, трепаться и др.* Просторечия применяются в текстах сравнительно густо:

-*Девочка опять залопотала на своем маленьком, смешном языке (заговорила быстро, непонятно)* [3,103].

Разговорная и просторечная лексика создаёт особую аутентичность и неповторимость художественного стиля. Шукшин, как истинно всенародный писатель, уроженец сибирской деревни, стремился и в языке максимально приблизиться к своим героям-богатырям. Сам он говорил о своём стиле письма так: «*Как будто пером вытаскиваю из бумаги живые голоса людей*». Для прозы Шукшина в целом характерна глубокая «погружённость» в разговорную стихию, что неоднократно отмечалось в его творчестве. Активное использование в его рассказах разговорной (литературной) речи и просторечий во многом связано с социокультурным положением персонажей (большинство из них - сельские жители), с тягой автора к живому разговору, с тематикой произведений, отражающих деревенскую жизнь, а также с общей направленностью Шукшина на воплощение и художественное исследование народного бытия.

Применение словаря живого народного языка в произведениях Шукшина мотивировано следующими моментами:

- Семантической точностью.
- Стилистическому соответствию контексту
- Типичностью для речевых обычаев изображенной среды.
- Соответствию психологическому состоянию персонажей.
- Стилистической свежестью, нестандартностью.
- Авторской оценкой, изображенных предметов, лиц, явлений.

Разговорная речь в публицистических текстах

В газетных и журнальных статьях часто встречаются слова и выражения из разговорной речи. Это делается не случайно - такие элементы помогают сделать текст живее, эмоциональнее и ближе читателю.

Хотя аналитические статьи обычно строятся на логике и фактах, авторы всё же используют разговорные слова, чтобы усилить выразительность, добавить оценку или вызвать у читателя эмоции.

Газетная речь должна быть понятной для широкой аудитории, поэтому журналисты подбирают слова, которые знакомы большинству людей. Разговорные элементы помогают установить контакт с читателем, но при этом важно не перейти грань - ведь чрезмерное использование разговорной лексики может сделать текст неэстетичным и неуместным.

Разговорная лексика разнообразна по своей семантике, что активно используется в публицистических текстах. В качестве подтверждения тезиса рассмотрим примеры из газеты «Комсомольская правда» за 2016-2017 годы.

1. *Пришли в дом телевизионщики.* Телевизионщики (разг.) - название специалиста, который работает на телевидении. (Толковый словарь русского языка С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой)

2. *Вчера на улице Артиллеристов состоялась забастовка транспортников.* Транспортники (разг.) - название специалистов, которые работают на транспорте (Словарь русского языка А. П. Евгеньевой).

4. *В России худо-бедно продолжает работать конвейер по выпуску сильных спортивных пар.* Худо-бедно (разг.) - конвейер работает с трудом (Викисловарь, Г. Федеров, С. Лем).

5. *Люди на фабрике работали по старинке.* По старинке (разг.) - консервативно, без новшеств (Фразеологический словарь русского литературного языка А. И. Федеров). [4,26].

Современные публицистические тексты иногда нарушают нормы литературного языка. Это связано с разными причинами:

- поиском национального самовыражения;
- снижением общей языковой культуры;
- влиянием молодёжного сленга и разговорных форм;
- стремлением быть «ближе к народу».

Разговорная речь в публицистике - это инструмент, который помогает выразить эмоции, оценку и индивидуальность автора, но требует аккуратного и уместного использования. Расширение сферы использования разговорного стиля, сближение публицистической речи с разговорной - одна из ведущих тенденций развития стилистической системы современного русского литературного языка. [5,46].

Функции разговорной речи в публицистических текстах

Разговорная речь в публицистике выполняет несколько важных функций, которые помогают сделать текст понятным, живым и близким читателю.

1. Информационная функция

Разговорная речь в публицистических текстах помогает передавать информацию более понятно и доступно. Использование простых и привычных

слов облегчает восприятие фактов и новостей. Благодаря этому читателю легче понять основную мысль текста и быстрее усвоить представленную информацию.

2. Коммуникативная функция

Разговорные элементы способствуют установлению контакта между автором и читателем. Они создают ощущение живого общения и делают текст более близким и понятным аудитории. В результате читатель воспринимает текст как обращение к себе и легче включается в размышление над поднятой темой.

3. Эвристическая (познавательная) функция

Разговорная речь помогает объяснять сложные явления и проблемы более доступным языком. Использование привычных речевых форм делает информацию понятнее и способствует лучшему усвоению материала. Это помогает читателю глубже понять рассматриваемую тему.

4. Аксиологическая (оценочная) функция

Разговорные выражения позволяют автору выразить своё отношение к событиям и явлениям. Через них передаются эмоции, одобрение, критика или ирония. Это усиливает выразительность текста и помогает читателю лучше понять позицию автора.

5. Онтологическая функция

Разговорная речь может использоваться для обсуждения важных вопросов человеческой жизни. Она делает такие темы более близкими и понятными читателю. Благодаря этому текст побуждает задуматься о жизненных ценностях и человеческом опыте.

6. Семантическая функция

Разговорные элементы помогают точнее передать смысл высказывания. Они делают текст более выразительным и понятным для читателя. Это способствует более полному восприятию основной идеи текста.

7. Развлекательная функция

Использование разговорной речи делает публицистический текст более живым и интересным. Такие элементы привлекают внимание читателя и облегчают восприятие материала. В результате текст становится не только информативным, но и увлекательным.

Основные причины возникновения стилистической ошибки

1. Несоответствие стиля и жанра

Каждый функциональный стиль (научный, публицистический, художественный, официально-деловой и т.д.) имеет свою речевую норму.

Когда автор, например, вставляет просторечие или грубо разговорное выражение в аналитическую статью, где требуется нейтральность, это вызывает нарушение стилевого единства.

Пример: «*Правительство наконец-то зашевелилось*» - в публицистике может быть уместно, но в официальном отчёте это будет ошибкой.

2. Чрезмерное использование разговорных и просторечных элементов

Разговорные слова делают речь живой, но при их переизбытке текст теряет грамотность и становится разговорно-бытовым.

В публицистике это выглядит как снижение уровня культуры речи, а в художественном произведении - как неоправданная грубость персонажей.

3. Несоответствие речевой характеристики персонажа или контекста

У Шукшина разговорная речь уместна, потому что она соответствует социальному типу героя (крестьянин, рабочий, человек из народа).

Если же просторечие вкладывается в речь неподходящего персонажа (например, интеллигента или чиновника), то возникает стилистическая ошибка, потому что нарушается речевая достоверность.

4. Отсутствие уместности и чувства меры

Разговорная речь уместна, когда помогает передать эмоции, индивидуальность, народный колорит, но становится ошибкой, если используется в несоответствующем контексте; не оправдана задачей высказывания; звучит вульгарно или грубо без художественного намерения.

5. Непонимание разницы между разговорной и просторечной лексикой

Некоторые авторы не различают эти пласты языка и употребляют грубые просторечия там, где допустима только лёгкая разговорность.

Пример: слово «толковый» - разговорное, но литературное;

слово «балбес» - просторечие, неуместное в большинстве жанров.

6. Влияние сленга и упрощённой массовой речи

Современные СМИ часто стремятся «быть ближе к народу», что приводит к снижению общей речевой культуры.

Журналист или блогер может использовать жаргонные выражения, теряя при этом языковую точность и нормативность.

Заключение. Разговорный стиль как отражение живой динамики языка занимает важное место в системе функциональных стилей современного русского языка, поскольку наиболее полно передаёт процессы его развития, изменения и адаптации к условиям реального общения. Его характерные черты: непосредственность, эмоциональная выразительность, лексическая вариативность и грамматическая гибкость - свидетельствуют о том, что именно в разговорной речи наиболее ярко проявляется живая природа языка. Проведённый анализ показал, что разговорные элементы активно используются не только в устной речи, но и в художественных и публицистических текстах, где они способствуют созданию выразительности, достоверности и коммуникативной близости, а также отражают тенденцию к сближению функциональных стилей.

Вместе с тем динамичность разговорного стиля требует осознанного и уместного использования. Чрезмерное или неоправданное внедрение разговорных элементов может привести к нарушению стилистической нормы, снижению культуры речи и искажению коммуникативной задачи текста. Таким образом, понимание разговорного стиля как живого и развивающегося явления позволяет глубже осмыслить закономерности функционирования языка и способствует формированию грамотной, гибкой и адекватной речевой практики.

Список литературы:

1. Функциональная стилистика [Электронный ресурс]: учебное пособие /
2. А.А. Евтюгина. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2018. 75 с.
3. Апухтина В.А. Проза В. Шукшина. - М.: Высш. шк., 2011. - 94 с.
4. Козлова С.М. Поэтика рассказов Шукшина. - Барнаул-Алт. кн. изд-во, 2012. – 174 с.
4. Король Т.Ю. Экспансия разговорной речи в публицистических текстах. 2021. - 64с.
5. Басовская Е.Н. Стилистика и литературное редактирование: учебное пособие для вузов /Е.Н. Басовская. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: Издательство «Юрайт», 2020. - 211 с.

ӘӨЖ 373.5:796

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ДЕНЕ МӘДЕНИТІНЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Кинадинов К. Ш.

Ақтөбе қаласы, «№56 жалпы орта білім беретін мектеп-гимназия» КММ-сі, Қазақстан Республикасы

Дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының денесінің қаншалықты дамығандығын антропометриялық өлшеу арқылы анықтауға болады (бойдың биіктігі мен дененің салмағы, кеуденің көлемі, аяқ-қолдарының ұзындығы т.б.), дене құрылысының сыртқы дамуын (кеуде клеткасының формасы, бұлшық еттер реңі, май жиналуы, терінің әдемілігі, т.б.), сыртқы белгілер арқылы жыныстық жетілуді, сонымен қатар, кейбір функционалды көрсеткіштерді өлшеу арқылы анықтауға болады деп білеміз. Мысалы, өкпедегі ауа сыйымдылығының көлемін, жекелеген бұлшық еттер тобының күшін арнайы өлшегіш құралдарымен өлшеу арқылы дененің даму дәрежесі анықталады.

Дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сипатының осы көрсеткіштерін пайдалана отырып, мынаны ескерген жөн. Дене мәдениеті қалыптасқан

мектеп оқушыларының дене сапаларының дамуының жоғары деңгейі - жақсы денсаулықтың кепілі, тиімді жұмыс қабілеттілігінің бар екендігінің және үлкен спортта жеке спорт түрлері бойынша жоғары нәтижеге жете алатындығының айғағы. Ал кейде, дене пішіні жақсы дамыған мектеп оқушыларының салқыннан, суық тиюден пайда болатын ауруларға қарсы тұра алмайтындығын немесе бұлшық еттері күшті болғанымен, арқан бойымен тартылып шыға алмай жатқандығын байқауға болады. Сондықтан да, дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сапаларының дамуын бағалауға әртүрлі көрсеткіштер жиынтығы пайдаланылады және міндетті түрде

денсаулық көрсеткіштері мен жұмыс қабілеттілігі, басқа да қимылдардың орындалуы деңгейі салыстырылады.

Дене мәдениеті жоғарыда айтылған көптеген белгілерге белгілі түрде әсер ететіндігіне байланысты дене дамуының бір функциясы есебінде қаралады. Осыған байланысты, дене жаттығуларымен айналысу тиімділігі бағаланады да, олардың функциялық міндеттері айқындалады. Тәрбиелік міндеттер дене және рухани күштердің белгілі нәтижесінде мектеп оқушыларының жан-жақты дамуына бағытталған. Дене тәрбиесінің педагогикалық үдерістің құрамында бола отырып, өзіне тән құрал, әдіс арқылы оқушылардың дене мәдениетін қалыптастыруға, тәрбиенің жалпы міндеттерін шешуге, мүмкіндігі бар. Білімділік міндеттер белгілі бір қозғалыс жайлы білімі, біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыруға, осы саладағы арнаулы білімдермен қаруландыруға бағытталғандықтан, нәтижесінде белгілі бір деңгейде дене мәдениеті қалыптасқан мектеп оқушыларының дене сапаларын дамыту туралы білім жиынтығын алады деп білеміз.

Мектеп оқушыларының дене мәдениетін қалыптастыру дегеніміз - бұл арнаулы, жүйеленген білім мен дене жаттығуларын игеру үдерісі және олар жеке дара зерттеу арқылы өмірде қолдана білу көрсеткішімен сипатталады. Ал, мектеп оқушыларының дене мәдениеті туралы білімді дене тәрбиесінің заңдылықтарын ашып көрсететін білімде - деп түсінгеніміз дұрыс. Біліктілік пен дағдылар көлемін жай игеру мен оны жүйелі игерудің арасында нақты айырмашылық бар. Дене мәдениеті туралы білім мектеп оқушыларының қозғалысы жайлы білімді, біліктілігі мен дағдыларын, жинақтауға ғана емес, сонымен қатар, өз білімімен тәжірибесін өмірде қолдана білуді және дене жаттығуларын жеке-дара игеруді, пайдалануды қарастырады.

Дене мәдениеті туралы білімді мектеп оқушысы оқып, үйрену нәтижесінде алады. Дене мәдениеті және спорт туралы білім алу, ол дене тәрбиесінің функцияларының бірі болып бағаланады, осыған байланысты, денені шынықтыратын жаттығуларымен және таңдап алған спорт түрлерімен айналысу тиімділігін анықтайды.

Қандай бір мақсаттарды шешпесін, әрбір дене тәрбиесі мұғалімі дене мәдениетінің қағидаларын басшылыққа алуға міндетті. Қағидалардың әрқайсысының толықтай орындалуы мұғалімнің кәсіби шеберлік қызметіне байланысты. Қағидалар әр сабақ сайын бір мезгілде, жас ерекшелектеріне қарамастан, дене мәдениетінің теориясына сүйене отырып жүзеге асырылуы тиісті.

Сауықтыру бағытындағы функциялық қызметтер деп, дене мәдениеті сабағын ұйымдастырып өткізу кезіндегі мұғалімнің дамытушылық, сауықтырушылық қызметтерін басшылыққа алуы деп түсінеміз. Бұл қызметтерді талдайтын болсақ, олар дене тәрбиесі мен спорт қызметі көмегімен, біріншіден, қазіргі өмір жағдайында пайда болатын қозғалыс, қимыл белсенділігіндегі кемістіктерді өтеуді, екіншіден, ағзаның қызмет атқару мүмкіншілігінің жұмыс қабілетін арттыруды және қолайсыз әсерлерге қарсылығын жетілдіруді айқындайды.

Бұл функциялық қызметтер төмендегі негізгі талаптарды орындағанда ғана, мәселен: денені сауықтыру құндылығы бар ғылыми негізделген дене тәрбиесінің құралдары мен әдістерін қолдануы; денеге түсетін жүктемелер оқушылардың мүмкіншілігіне байланысты жоспарлануы тиіс; дәрігерлік-педагогикалық бақылау кез-келген оқу-тәрбие үдерісінде міндетті түрде орындалуы қажет; санитарлық-гигиеналық тазалық талаптарды сақтауда; күн сәулесін, ауа мен суды тиімді пайдалану- міне бұның бәрін дене жаттығуларымен айналысуды ұйымдастырғанда, оқушыларда дене мәдениетін қалыптастыруда назардан тыс қалмауы керек.

Оқушылардың жан-жақты даму қағидасы қоғамдағы мектеп оқушыларын тәрбиелеу үдерісінің мақсатын айқындайды. Дене тәрбиесінде бұл қағидалар екі негізгі талаптың орындалуын қарастырады: дене мәдениетін қалыптастыру ақыл-ой, еңбек, адамгершілік және эстетикалық тәрбиемен тығыз байланыста жүргізгенде керек; дене тәрбиесі бойынша жүргізілетін жұмыстарды жоспарлағанда дене қабілетінің келісімді, үйлесімді дамуын, сонымен бірге, қозғалыс біліктілігі мен дағдысын және арнаулы біліммен қарулануын қамтамасыз ететіндей ұйымдастырғанда қажет.

Дене мәдениеті мен спорт түрлерінің байланысы тәрбиенің барлық түрлерінің қолданбалы бағытын білдіреді. Бұл талаптарда: дене мәдениетінің мазмұны бәрінен бұрын өмірге қажетті қимыл-қозғалыс (жүру, жүгіру, секіру, жүзу және т.б.) кезіндегі біліктілік пен дағдыларын қалыптастыруда, оларды оқу бағдарламаларына ендіруде; жан-жақты дене мәдениетін қалыптастыру арқылы жалпы орта мектеп оқушыларының дене даярлығы мен дене бітімін жетілдіру, дене мәдениетін қалыптастыру жұмыстары кең көлемде жүргізілуде оның қабілетінің әртүрлі іс-әрекетті мүмкіншілігі болатындай дәрежеде болуы; еңбек және елжандылыққа, өз елін сүйуге оны қорғауға тәрбиелеу ісінде дене жаттығуларымен айналысуды кең көлемде пайдалану іс-жүзінде асырылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Абусейтов Б.З. Жалпы орта мектептерде оқушылардың дене мәдениетін қалыптастыру: автореф. ...п.ғ.к. 13.00.01 – Түркістан: ХҚТУ, 2009. - С.45-47.
2. Қарақов А. Студенттердің дене тәрбиесінде күрестің ұлттық түрлерін пайдалану: дисс. ...п.ғ.к.: – Алматы, 1999.- 151 б.
3. Әбділлаев Ә.К., Оңалбек Ж.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. – Түркістан, 2004. – Б. 23-25.
4. Мухамеджанов Б.Қ. Болашақ дене мәдениеті мамандарын кәсіби дайындаудың ғылыми-педагогикалық негіздері: п.ғ.д. автореф.- Түркістан, 2008.
5. Оңалбек Ж.К. Дене тәрбиесі мен спорттың жеке адамдар арасында ұлттық қарым- қатынастарды дамытудағы орны: дисс. ...п.ғ.к. – Алматы, 2019. – 137 б

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИННОВАЦИЙ В ДОПОЛНИТЕЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Казиева А.

ГККП «Детская школа искусств имени Казангапа»,

В современном уровне развития общества, требующий высококвалифицированных специалистов, способных к эффективной деятельности, определяет задачи современной педагогики: инновационная перестройка цели, содержания, методов, средств, форм организации учебного процесса по всем дисциплинам; изменение всей системы организации, управления процессом обучения в школе.

Как нам видится, на данном этапе идет установка на разностороннее развитие человека-субъекта учебной деятельности, готового к творческой, инициативной, ответственной работе, использующего все свои потенциальные возможности. Это становится возможным при включении в процесс обучения инновационных методов.

Таким образом, при инновационном обучении в центре учебного процесса оказывается человек, а содержание, методы, формы и средства нацелены на развитие творческого и критического мышления. Инновационное обучение предполагает формирование у субъекта обучения критического склада ума, способного анализировать ситуации, факты, конструировать и предлагать различные варианты исследуемой проблемы на основе разносторонних и глубоких знаний в исследуемой области, а также учитывать последствия принимаемых решений.

В связи с этим актуальными остаются мысли Я.А.Коменского, высказанные в «Великой дидактике»: «Юношество должно получать образование не кажущееся, а истинное, не поверхностное, а основательное, т.е. чтобы разумное существо — человек — приучался руководствоваться не чужим умом, а своим собственным, не только вычитывать из книг и понимать чужие мнения о вещах, и даже заучивать и воспроизводить их в цитатах, но и развивать в себе способность проникать в корень вещей и вырабатывать понимание их и применение их» [1].

Современная система образования вполне заслуживает упрека, что она не руководит в достаточной мере творческими способностями, что видит свою основную задачу в обучении уже достигнутыми результатами знания, а не учит творческому мышлению как таковому. Критика современного образовательного процесса звучит и со стороны философов: «Искалечить орган мышления гораздо легче, чем любой другой орган человеческого тела, а излечить его очень трудно, а позже - и совсем невозможно. И один из самых «верных» способов уродования мозга и интеллекта - формальное заучивание знаний. Зубрежка, подкрепленная бесконечным повторением, калечит мозг и

интеллект тем вернее, чем - своеобразный парадокс - справедливее и «умнее» сами по себе усваиваемые истины» [2].

Мы согласны с этой точкой зрения, так как «абсолютная» истина не требует от обучаемого никакого напряжения, а лишь механически запоминается им, и мозг привыкает двигаться только по путям, проторенным другим.

По этому поводу В.А.Сухомлинский писал: «В современную школу, школу эры новейших научных достижений, когда с каждым годом намного возрастает запас научных сведений, по инерции, без изменений перешел из прошлого века взгляд на знания как на багаж, который ученик хранит в памяти и может выложить по первому требованию учителя. Помнит ученик - значит знает, не помнит - не знает. Учение при таком подходе превращается в усвоение по порциям: сегодня запомнил порцию знаний, завтра выложил их перед учителем и как бы освободился от них. Это, в свою очередь, постепенно утверждает в сознании учащихся психологическую ориентацию на опрос. Тогда как о наличии знаний должно свидетельствовать умение применять их» [3].

Данную проблему, на наш взгляд, способно решить использование инновационных методов обучения. Инновационные тенденции в области образования развиваются в основном в двух направлениях.

Одно из направлений связано с тем, что в пределах традиционного подхода, ориентированного на репродуктивный метод обучения, вводятся инновации, модернизации, совершенствованные технологии обучения. Эффективность обучения при этом достигается путем совершенствования технологий обучения: алгоритмизацией процессов сообщения информации и деятельности учащихся в различных видах учебных занятий.

Основными методами научного познания учащиеся овладевают в процессе традиционного обучения, к примеру, методами логического мышления - индукцией и дедукцией - действиями по образцу. Учащиеся учатся анализировать путем сравнений, нахождения сходства и различий, группировки по общим признакам (классификация). Формирование умения планировать, составлять конспекты, обобщать экспериментально полученные данные в вербальном, табличном, графическом виде также приобретает в процессе традиционного обучения [4].

Однако следует учесть, что на современном этапе обучения в высших учебных заведениях традиционная система включает элементы инновационных технологий. Такие понятия, как программированное, проблемное обучение, активизация познавательного процесса и др. возникли и внедрялись в пределах традиционного подхода к обучению.

На основании изложенного выше мы пришли к выводу, что психолого-педагогическими основами подготовки инновационной деятельности являются следующие составляющие:

- выявление личностно-профессиональных особенностей обучаемых, на динамику которых направлены инновационные методы обучения;

- формирование мотивов, обуславливающих условия профессиональной самореализации в инновационной деятельности;
- установка на достижение успеха в учебно-познавательной деятельности;
- учет мотивации преподавателя при переходе от традиционного к инновационному обучению;
- преодоление преподавателем традиционных установок;
- овладение инновационными методами, навыками;
- развитие рефлексии, осознание степени соответствия индивидуальных характеристик современным требованиям к личности преподавателей, эффективно работающих в русле инновационного процесса;
- развитие коммуникативной компетентности через осознание собственных стереотипов поведения, поступков, действий, а также через овладение навыками и стратегиями личностного общения.

Таким образом, из всего изложенного выше можно сделать вывод, что условием эффективного использования инновационных методов обучения является индивидуальный подход к каждому учащемуся на основе учета его индивидуально-психологических и личностных особенностей.

Литература:

1. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. -М.: Педагогика, 1989. - 215 с.
2. История философии в кратком изложении. - М.: Педагогика, 1991. - 246 с.
3. Сухомлинский В.А. 100 советов учителю. - Киев: Киев. пед. ин-т, 1979. - 179 с.
4. Соколов В.В. Европейская философия 15-17 веков. - М.: Педагогика, 1984. - 356 с.

UDC 069.5

STUDY OF RESEARCH ON CINE-PHOTO-PHONO ARCHIVES

Sobitova G.

National Institute of Fine Arts and Design
named after Kamoliddin Behzod

Abstract

This article analyzes cine-photo-phono archives, their scientific significance, and the development stages of research in this field. The role of audiovisual documents as a historical source, issues of their preservation, systematization, and digitalization based on modern technologies are also considered. The article highlights theoretical and practical aspects of studying cine-photo-phono archives.

Keywords: cine-photo-phono archives, audiovisual documents, archival science, digitalization, historical sources, archival funds.

Introduction

Today, audiovisual documents occupy a special place in the system of historical sources. Film footage, photographs, and sound recordings reflect events of a specific era, cultural processes, and various aspects of social life. In this regard, cine-photo-phono archives are of great importance not only for preserving cultural heritage but also as an essential source for historical research. Unlike written documents, audiovisual materials are distinguished by capturing events in visual and sound forms. They allow for a more accurate and vivid illustration of historical processes. For this reason, scientific research in the field of cine-photo-phono archives is one of the priority directions in archival science and history.

Scientific Significance of Cine-Photo-Phono Archives

Cine-photo-phono archives are archival institutions that ensure the collection, preservation, accounting, and use of documents in the form of film, photo, and audio recordings. Since such documents directly record historical events, they serve as a fundamental source in scientific research. For example, historical newsreel materials act as additional evidence in the study of political events, social life, or cultural activities of a specific era. Photographs, in turn, help to explore historical processes by visualizing the appearance of cities from different periods, architectural monuments, production processes, or public life. Phono documents allow for the preservation of samples of speech, music, and folklore.

Development of Research in the Field of Cine-Photo-Phono Archives

Scientific research dedicated to cine-photo-phono archives began to take shape primarily in the 20th century. During this period, as a result of the development of cinema and photography technologies, the volume of audiovisual materials increased sharply, making the issue of their preservation and systematization highly relevant. Initial studies were focused on technical and organizational aspects: methods of conserving film, photographs, and sound recordings were studied. Later, the study of these materials as historical sources became an important independent scientific direction.

From the second half of the 20th century, specialized cine-photo-phono archives were established in many countries, which allowed for the systematic collection of audiovisual documents and their introduction into scientific circulation.

Modern Research and Digitalization Processes

In recent years, the development of information technologies has had a significant impact on the activities of cine-photo-phono archives. In particular, the digitalization of old film and photo materials ensures their long-term preservation and expands accessibility. The digitalization process not only allows for the preservation of the originals of audiovisual documents but also facilitates the work of researchers. Furthermore, the creation of digital catalogs makes the process of systematizing archival funds much more efficient. At the same time, in modern research, cine-photo and phono documents are widely used in the fields of history, culturology, art history, and mass communications.

Conclusion

Cine-photo-phono archives are of vital importance in preserving historical and cultural heritage. Due to their visual and acoustic characteristics, audiovisual documents reflect historical events more accurately. Therefore, their preservation, systematization, and scientific study remain among the most significant tasks of archival science.

References:

1. Alimov I. A. Archival Science: Study Guide. – Tashkent: “Sharq”, 2005. – 160 p.
2. Isakova M. S. Historical Source Studies. – Tashkent: “Iqtisod-moliya”, 2011. – 250 p.
3. Khudoykulov A. M. History of Archival Affairs. – Tashkent: “Fan va texnologiyalar”, 2010. – 180 p.
4. Mullajonova G. Storage and Conservation of Museum Objects: Methodological Guide. – Tashkent: MRDI, 2019.

УДК 371.1:005

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ: БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІН БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ

Картбаева Ж.Ж.

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Ақтөбе, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада педагогикалық менеджменттің теориялық-методологиялық негіздері мен білім беру процесіндегі практикалық маңызы кешенді түрде зерттеледі. Педагогикалық менеджменттің мәні, құрылымы, функциялары және басқару типологиялық модельдері талданады. Мемлекеттік және муниципалдық қызметшілерді кәсіби даярлаудағы педагогикалық менеджменттің рөлі айқындалады. Зерттеу нәтижелері білім беру мекемелерінің басшыларына арналған ғылыми-практикалық ұсынымдар түрінде ұсынылады.

Түйін сөздер: педагогикалық менеджмент, білім беру процесін басқару, лидерлік модельдер, кәсіби құзыреттілік, мемлекеттік қызмет, басқару мәдениеті.

Қазіргі қоғам жағдайында педагогикалық қызмет институционалдық шектеулерден шығып, айқын әлеуметтік өлшем алады. Оның функционалдық ауқымы мемлекеттік және муниципалдық басқару субъектілерінің кәсіби-білім деңгейін арттыру міндеттерін мақсатты шешу есебінен кеңейеді, бұл

мемлекеттік және муниципалдық басқару органдарының тиімді жұмыс істеуінің объективті қажеттілігімен айқындалады.

Жетекші ұйымдар мен корпорациялардың жұмыс тәжірибесін талдау педагогикалық менеджмент теориясы мен практикасы аясында тиімді басқару механизмдерін енгізудің мемлекеттік қызметшілердің білім беру әлеуетін қайта бағдарлауды қамтамасыз ететінін дәлелдейді. Бұл ретте баса назар жалпыға бірдей білім, білік, дағдыларды меңгеруден практикалық қызметке алынған білімді шығармашылықпен экстраполяциялауға және кәсіби мәдениетті жетілдіруге қабілетті тұлға қалыптастыруға ауысады [1, б. 704].

Осыған байланысты педагогикалық менеджменттің теориялық-методологиялық негіздерін зерттеу, оның мазмұны мен функционалдық мүмкіндіктерін айқындау ғылыми және практикалық маңызы жоғары мәселе болып табылады.

«Менеджмент» санаты педагогикалық ғылымға салыстырмалы түрде жақында интеграцияланды. Кең мағынада менеджмент еңбекті, интеллектуалдық әлеуетті және қызмет субъектілерінің мінез-құлықтық мотивациясын пайдалану арқылы қойылған мақсаттарға жету тәсілдерінің жиынтығы ретінде трактовкаланады. Сонымен бірге орыстілдік балама - «басқару» - бұл ұғымның семантикалық толықтығын толық дәрежеде көрсете алмайды [1, б. 704].

Құрылымдық-функционалдық тұрғыдан менеджмент көпаспектілі феномен болып табылады: біріншіден, бұл ұйымдастырушылық құрылым шеңберінде персоналды басқаруды мазмұн ететін нақты функция мен кәсіби қызмет түрі; екіншіден, бұл басқарушылық функцияның теориялық-методологиялық базасын қамтамасыз ететін ғылыми білімнің дербес саласы; үшіншіден, бұл коммуникативтік практикалар, билік өкілеттіктері, тұлғааралық қарым-қатынас технологиялары, сондай-ақ мамандандырылған әкімшілік білік пен дағдылардың жиынтығы.

Жалпылама ғылыми түсінікте педагогикалық менеджмент берілген педагогикалық мақсаттарға жету үшін білім беру жүйесінің адами, материалдық және қаржылық ресурстарын мақсатты ұйымдастыру процесі ретінде айқындалады. Педагогикалық саланы қолданғанда менеджмент оқу-тәрбие процесін жоспарлау, реттеу және бақылау функцияларын, сондай-ақ педагогикалық қызметке басшылық жасауды және оның ұйымдастырушылық қамтамасыз етілуін қамтиды [2, б. 357].

Педагогикалық менеджменттің иерархиялық құрылымы басқарудың өзара байланысты үш деңгейін қамтиды:

1. ұйымдастырушылық бірлік ретінде педагогикалық ұжым қызметін басқару;
2. жекелеген педагогтің кәсіби қызметін басқару;
3. білім алушылардың оқу-танымдық қызметін басқару.

Дербес құрылымдық элемент ретінде педагогикалық жобаларды басқару бөлінеді.

Педагогикалық жоба - нақты мақсатты бағдарларға сәйкес іске асырылатын білім беру мекемесі қызметінің салыстырмалы түрде дербес бағыты. Мектеп немесе жоғары оқу орны деңгейінде педагогикалық жобаларға жататындар:

- оқытушылар мен студенттердің ғылыми-зерттеу қызметі;
- оқу сабақтарын ұйымдастыру;
- тәрбиелік іс-шараларды жүзеге асыру; баспа қызметі;
- инфрақұрылымды материалдық-техникалық дамыту жобалары;
- академиялық ұтқырлық бағдарламалары; аттестаттау іс-шаралары;
- демалыс уақытын ұйымдастыру; мәдени-демалыс іс-шаралары [2, б. 357].

Педагогикалық менеджменттегі күнделікті басқарушылық практика жүйесінде анықтаушы рөл білім беру мекемесінің басшысына тиесілі. Білім беру ұйымдарын басқарудың жинақталған тәжірибесіне жүгіну ұйымдастырушылық тиімділікті қамтамасыз ету үшін қажетті лидерліктің бес типологиялық моделін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Техникалық лидерлік. Жоспарлау, ұйымдастыру, үйлестіру, бюджеттеу және оқу кестелерін құру саласындағы басшының жоғары құзыреттілігімен сипатталады. Бұл лидерлік субъектісі білім беру мекемесі қызметінің шаруашылық-әкімшілік мәселелерінде тұрақты бағдарлануды көрсетеді.

Интерперсоналдық лидерлік. Басшының тиімді тұлғааралық өзара іс-қимылға, білім беру процесінің қатысушыларына әлеуметтік-психологиялық қолдау көрсетуге, сондай-ақ ұжымдағы қақтығыстарды конструктивті реттеуге қабілеттілігін қамтитын дамыған коммуникативтік құзыреттілікті болжайды.

Білім беру лидерлігі. Мекеменің ұйымдастырушылық-педагогикалық проблемаларын кәсіби диагностикалау, педагогикалық қызметкерлердің кәсіби қызметін бағалау рәсімдеріне әдістемелік сүйемелдеу, сондай-ақ мұғалімдердің педагогикалық және пәндік-дидактикалық құзыреттілігін бірлікте дамыту арқылы іске асырылады.

Символдық лидерлік. Білім беру мекемесінің оның басшысының тұлғасында дараланып көрінуін білдіреді: мекеме кәсіби және қоғамдық кеңістікте ресми атауымен емес, оны басқаратын тұлғаның жеке басымен сәйкестендіріледі. Осы үлгідегі басшы институционалдық рәсімдер мен жиналыстарда төрағалық етеді, қызметкерлер мен білім алушылармен жеке қарым-қатынасты қолдайды, оқу сабақтарына жүйелі қатысады және мекемені мониторинг тексеруінен өткізеді.

Мәдени лидерлік. Басшыны білім беру мекемесінің институционалдық мәдениетінің тасымалдаушысы және трансляторы ретінде анықтайды. Бұл модель аясында басшы ұжымның әлеуметтік-психологиялық климатын қалыптастырады және қолдайды, корпоративтік құндылықтар мен мәдени дәстүрлерді ұйымның жаңа мүшелеріне трансляциялауды қамтамасыз етеді, сондай-ақ мекеменің білім беру миссиясының тұжырымдамалық бірлігін сақтауға ықпал етеді [3].

Білім беру процесінің тұтастығы мен үздіксіздігін қамтамасыз ету басшыдан барлық ұсынылған лидерлік типологиялық модельдерді интегративті

меңгеруді және оларды басқарушылық практикада икемді үйлестіруді талап етеді. Педагогикалық менеджменттің заманауи тұжырымдамасы білім беру мекемесінің басшысын тек әкімшілік функцияларды атқарушы ретінде емес, сонымен бірге институционалдық мәдениеттің жасаушысы, педагогикалық ұжымның рухани жетекшісі және білім алушылардың жеке тұлғасын дамытудың стратегиялық субъектісі ретінде қарастырады.

Педагогикалық менеджменттің теориялық-методологиялық негіздерін зерттеу нәтижелері мынадай тұжырым жасауға мүмкіндік береді: білім беру ұйымын басқарудың тиімділігі жан-жақты лидерлік құзыреттіліктерді, жоғары коммуникативтік мәдениетті, стратегиялық ойлауды және инновациялық педагогикалық технологияларды меңгеруді талап ететін кешенді кәсіби феномен болып табылады.

Жүргізілген зерттеу педагогикалық менеджменттің ілімі мен тәжірибесін одан әрі жетілдіру, мемлекеттік және муниципалдық қызметшілерді кәсіби даярлау жүйесінде педагогикалық менеджменттің инновациялық технологияларын енгізу перспективаларын айқындайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Лазарев В.С. Мектепті жүйелік дамыту. - М. : Педагогикалық қоғам, 2002. - 304 б.
2. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Менеджмент негіздері. - М. : Дело, 1992. - 704 б.
3. Симонов В. П. Педагогикалық менеджмент. -М. : Педагогикалық қоғам, 1999. - 430 б.
4. Шамова Т. И., Давыденко Т. М. Білім беру жүйелерін басқару. - М. : Академия, 2002. - 384 б.
5. Конаржевский Ю. А. Менеджмент және мектепшілік басқару. - М., 1999. - 224 б.
6. Третьяков П. И. Нәтижелер бойынша мектепті басқару. - М.: Жаңа мектеп, 1997. - 288 б.
7. Зинченко Г.П. Мемлекеттік және муниципалдық қызмет социологиясы // Социологиялық зерттеулер. - 1997. - № 7. – 84-89 б.

ӘОЖ 004.8:78.022

ҚОБЫЗДА ОЙНАУ ӘДІСТЕМЕСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ МӘСЕЛЕСІ

Табышева Б.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Цифрлық технологиялар ғасыры қобызшы музыкант-педагогтарының алдына жаңа мүмкіндіктерімен бірге бірқатар мәселелер де алып келді. Қазіргі

заманның даму қарқынына сәйкес цифрлық технологиялар белгілері заманауи қобызда ойнауды үйрету үдерісінде айқын көрініп жүр. Әсіресе ХХІ ғасырдағы мемлекеттік білім беру стандарттарына байланысты оқы жүйесінде елеулі өзгерістер орын алып, соның нәтижесінде мұғалімнің рөлі мен қызментінде де жаңа бағыттар қалыптаса бастады. Бұрын мұғалім білімнің негізгі және жалғыз көзі болып саналса, қазіргі таңда бұл ұстаным біршама өзгеріске ұшырады. Себебі, бүігнгі күні ғаламтордың өлшеусіз үлкен ақпарат көлемі кез келген білім алушыға қолжетімді болып отыр. Оқушы әртүрлі платформалардан, бейнесабақтардан, онлайн курстардан және цияфрлық ресурстардан қажетті ақпаратты өз бетінше ала алады. Осыған байланысты мұғалім, бұрындағыдай тек ақпарат жеткізуші рөлінде ғана емес, керісінше бағыт беруші, ұйымдастырушы және кеңесші ретінде қарастырыла бастады. Дегенмен бұл тенденция абсолютті құбылыс емес, яғни ол барлық салаларда бірдей деңгейде жүзеге аса бермейді. Өнер саласындағы, соның ішінде музыкалық білім берудегі жағдай сәл өзгеше сипатқа ие. Себебі музыка тек техникалық білім ғана емес, ол адамның ішкі жан дүниесімен, рухани әлемімен, сезімімен тығыз байланысты өнер түрі. Музыкалық орындаушылықта, әсіресе қобыз өнерінде, адамның көңіл-күйі, ішк толғанысы, ұлттық болмысы мен эстетикалық құндылықтары ерекше маңызды рөл атқарады. Мұндай терең рухани мазмұнды ешқандай цифрлық технологиямен толықтай алмастыру немесе салыстыру мүмкін емес. Сол себепті, музыка мұғалімі бұл салада тек ақпарат беруші ғана емес, оқу процесінде білім алушының басты рухани бағыттаушысы, яғни оның шығармашылық жолындағы негізгі жолсерігі болып қала береді. Ол оқушыға тек нота немесе техника үйретіп қана қоймай, сонымен қатар орындаушылық мәдениетті, музыкалық ойлауды және өнерге деген сезімталдықты қалыптастырады. Ал заманауи цифрлық технологиялар болса, оқушыға сапалы әрі жан-жақты білім алуға мүмкіндік беретін маңызды көмекші құрал ретінде қызмет етеді. Олар оқу процесін жеңілдетіп, қосымша ақпарат көздеріне жол ашып, жаттығу тиімділігін арттыруға жағдай жасайды. Сонымен қатар, цифрлық ресурстар арқылы оқушы өз орындаушылығын талдап, қателіктерін байқап, өзін-өзі дамыту мүмкіндігіне ие болады. Бірақ соған қарамастан, тұл технологиялар адамның шығармашылық ойлауын, сезімін және рухани қабылдауын толық алмастыра алмайды [1].

Қобызда ойнау әдістемесінде жасанды интеллектті (ЖИ) қолдану мәселесіне практикалық көзқарастан қарай отырып, негізгі пайдаларын атап өтетін болсақ, ең алдымен ол оқу процесін едәуір жеңілдетіп, оқушыға да оқытушыға да нақты көмек көрсете алады. Қазіргі заманғы цифрлық технологиялардың дамуы нәтижесінде ЖИ музыкалық білім беру саласына да ене бастады және ол әсіресе орындаушылық дағдыларды қалыптастыруда қосымша аналитикалық құрал ретінде қарастырылады. Техниканы талдау барысында, ашық айта кететін болсақ, дыбыстың тазалығы, яғни интонацияның дәлдігі, штрихтың дұрыстығы, дыбыс шығару мәдениеті және жалпы орындаушылық сапа ЖИ арқылы видеожазба немесе аудиожазбаны автоматты түрде талдау нәтижесінде анықтала алады. Мұндай жүйелер орындаушының

ойнау барысындағы қателіктерін нақты көрсетіп, қай жерде интонациялық ауытқу немесе техникалық кемшілік бар екенін визуалды немесе сандық түрде белгілеп бере алады. Бұл өз кезегінде мұғалімге қателіктерді тез әрі жүйелі түрде анықтап, олармен мақсатты түрде жұмыс істеуге үлкен мүмкіндік береді және оқу процесінің тиімділігін арттырады. Әрбір білім алушының деңгейі мен музыкалық қабілетінің әртүрлілігін ескере отырып, жеке оқыту процесінде ЖИ маңызды рөл атқарады. Ол оқушының әлсіз және күшті жақтарын анықтап, соған сәйкес жеке оқу траекториясын құруға көмектеседі. Сонымен қатар, әр студенттің даму қарқынын ескере отырып, жаттығу бағдарламаларын бейімдеу арқылы оқу процесін барынша дараландыруға мүмкіндік береді. Бұл әсіресе дәстүрлі музыкалық білім беру жүйесіндегі жеке тәсілмен оқыту принципін жаңа деңгейге көтеруге ықпал етеді. Прима қобызда ойнау барысында кездесетін техникалық қиындықтардың бірі ол екпін (темптен) шатасу және интонацияның толық таза болмауы. Бұл құбылыс оқыту процесінде жиі кездесетін және қалыпты жағдайлардың бірі болып саналады. Себебі аспаптың орындаушылық ерекшелігі жоғары дәлдікті талап етеді. Осындай жағдайда да ЖИ көмегі айтарлықтай тиімді бола алады: ол дыбыстық сигналды талдай отырып, таза емес ноталарды анықтап, орындаушыға нақты қай тұста қателік кеткенін көрсетеді. Сонымен қатар, екпінді тұрақты ұстауға бағытталған кері байланыс беріп, оқушының ырғақтық сезімін дамытуға ықпал етеді. Осылайша, ЖИ қобызды оқыту үйрету үдерісінде тек бақылаушы ғана емес, сонымен қатар түзету, талдау және бағыт беру функцияларын қатар атқаратын қосымша оқу құралы ретінде көрініс табады [2]. Сондай-ақ шығармаға құрылымдық талдау жасап, оның ішкі логикасын, музыкалық сөйлемдердің байланысын, кульминациялық тұстарын анықтап, әсіресе орындау барысында қиындық тудыратын бөлімдерін нақты көрсетіп бере алады. Мұндай талдау білім алушыға шығарманы тереңірек түсінуге, оны бөліктерге бөліп, жүйелі түрде меңгеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ЖИ сол қиын жерлерді тез игеру үшін арнайы жаттығу стратегияларын ұсына алады: екпінді баяулатып ойнау, штрихтарды жеке-жеке пысықтау, саусақ пен ысқыш үйлесімін реттейтін қайталау жаттығулары. Бұл өз кезегінде уақытты үнемдеп, техникалық тұрғыдан сапалы нәтижеге жетуге көмектеседі. Бұдан бөлек, кейбір бағдарламалар дыбыстың тазалығын тексеріп, интонациялық қателіктерді нақты көрсетіп, орындаушының өз-өзін бақылауына жағдай жасайды. Алайда, қобыз тек техникалық аспап қана емес, ол ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрді, мәдениетті, терең сезімді жеткізетін ерекше музыкалық аспап. Сондықтан ЖИ қолдануда белгілі бір шектеулер бар екенін ескерген жөн. Мысалы, ол орындаудағы эмоцияны, ішкі күйді, шығарманың көркемдік мазмұнын толықтай алмастыра алмайды. Дыбыс таза, екпін дұрыс болғанымен, орындаушының жүрегінен шығатын шынайы сезімді, әр шығарманың өзіндік рухын дәл жеткізу тек адамға тән қасиет болып қала береді. Әсіресе қазақтың дәстүрлі музыкасында әрбір күйдің, әрбір әуеннің астарында тарих, тағдыр, философия жатқандықтан, оны тек алгоритм арқылы толық түсіну мүмкін емес. Сондай-ақ жоғарыда айтылғандай, ЖИ ешқашан ұстаз рөлін толықтай

алмастыра алмайды. Музыкалық аспапты үйрету тек техниканы меңгерту емес, ол шебердің қол қойылымын көзбен көріп, оның әрбір қозғалысын қайталау, дыбысты қалай шығару керектігін сезіну, ауызша берілетін дәстүрлі түсіндірмелер арқылы үйрену процесі. Ұстаздың тәжірибесі, оның орындаушылық мектебі, жеке кеңестері мен түзетулері білім алушының қалыптасуында шешуші рөл атқарады. Ал ЖИ бұл процесте тек көмекші құрал ретінде ғана тиімді. Егер де біз тек қатып қалған техникалық алгоритмдерге сүйене берсек, орындау біртіндеп рухани тереңдігін жоғалтып, «механикалық» сипатқа ие болу қаупі бар. Мұндай жағдайда музыка тек дұрыс орындалған дыбыстар жиынтығына айналып, оның көркемдік құндылығы төмендеуі мүмкін. Сол себепті қобыз үйрету әдістемесінде ең тиімді жол ол осы екі бағыттың арасындағы тепе-теңдікті сақтау. Яғни ұстаз бағыт беріп, орындаушылық стильді қалыптастырады, музыканың мәні мен рухын түсіндіреді, ЖИ болса техникалық қателіктерді анықтап, жаттығу процесін тиімді ұйымдастыруға көмектеседі. Ал білім алушы осы екеуін ұштастыра отырып, өз шеберлігін дамытып, әрі техникалық, әрі көркемдік тұрғыдан толыққанда орындаушы деңгейіне көтеріледі.

Қобыз ойнау әдістемесінде жасанды интеллектті қолдану өнерді машинаға айналдыру емес, керісінше оқыту процесін күшейтетін, толықтыратын және жүйелейтін тиімді көмекші құрал болып табылады. ЖИ арқылы білім алушы өз орындауын тыңдап, қателіктерін жедел анықтап, техникалық дағдыларын жетілдіре алады. Оған қоса, ол жаттығу барысын құрылымдап, қай тұстарға көбірек назар аудару керектігін нақты көрсетеді. Бұл әсіресе уақытты тиімді пайдалануға, өз бетімен жұмыс істеу дағдысын қалыптастыруға үлкен ықпал етеді. Дегенмен, ЖИ тек техника екенін ұмытпау қажет, осы орайда оған шамадан тыс тәуелді болу дұрыс нәтиже бермеуі мүмкін. Егер оқушы үнемі ЖИ-ге сүйеніп үйренсе, оның өз құлағымен тыңдап, дыбысты ішкі сезім арқылы қабылдау қабілеті әлсіреуі ықтимал. Музыкада, әсіресе дәстүрлі орындаушылықта, ішкі есту, интонацияны сезіну, дыбыстың табиғи бояуын аңғару аса маңызды қасиеттер. Бұл қасиеттер тек тәжірибе, тірі орындау және ұстазбен тікелей жұмыс барысында дамиды. Ал ЖИ-ге шектен тыс сенім арту осы табиғи музыкалық сезімнің қалыптасуын баяулатуы немесе, толық дамытпай қоюы мүмкін. Нәтижесінде орындау техникалық жағынан дұрыс болғанымен, оның көркемдік және эмоционалдық тереңдігі жеткіліксіз болып қалуы ықтимал. Прима қобызшы үшін бұл мәселе одан да өзекті. Себебі, бұл аспапта микротондық ерекшеліктер, яғни жарты тоннан да кіші интервалдан кеңінен таралған. Мұндай нәзік дыбыстық айырмашылықтарды дәл сезіну мен жеткізу үшін орындаушының құлағы өте сезімтал болуы керек. Ал кейбір ЖИ жүйелері бұл микротондарды толық ажырата алмауы немесе оларды стандартты еуропалық дыбыс жүйесіне сәйкестендіріп жіберуі мүмкін. Бұл өз кезегінде орындаушыны дұрыс емес бағытқа жетелеп, ұлттық орындаушылық ерекшеліктердің бұрмалануына әкелуі ықтимал. Екінші бір маңызды мәселе, прима қобыз бен скрипканың сыртқы ұқсастығына байланысты туындайтын салыстырулар. ЖИ көбінесе кең таралған деректерге сүйенетіндіктен,

орындауды скрипкамен салыстырып , орындауды скрипка стандарттары арқылы бағалауы мүмкін. Алайда бұл екі аспаптың тек сыртқы пішінінде ғана ұқсастық бар, ол олардың құрылысы, дыбыс шығару тәсілі, тембрлік бояуы, дене және қол қойылымы мүлде бөлек. Қобыздағы дыбыс жүргізу, ысқышты қолдану, саусақ басу техникасы өзіндік ерекшелікке ие. Сондықтан оларды бір өлшеммен бағалау ғылыми да, орындаушылық тұрғыдан да дұрыс емес. Оған қоса, әр оқу орнында техникалық мүмкіндіктердің бірдей болмауы да маңызды факторлардың бірі. Кейбір білім беру мекемелерінде сапалы микрофондар, жазу құрылғылары және арнайы бағдарламалар жеткілікті болса, енді бір жерлерде бұл құралдар шектеулі болуы мүмкін. Микрофонның сапасы, ғаламтор жылдамдығы, дыбысты жазу дәлдігі, акустикалық жағдай барлығы ЖИ жұмысының нәтижесіне тікелей әсер етеді. Осыдан келіп білім алушылар арасында теңсіздік туындайды: біреулер ЖИ мүмкіндіктерін толық пайдалана алса, басқалары тек шектеулі деңгейде ғана қолдануға мәжбүр болады. Осы тұрғыдан алғанда, ЖИ-ді тек көмекші құрал ретінде қарастырғанның өзінде, оның өзіндік қиыншылықтары мен шектеулері бар екенін ескеру қажет [3]. Ең дұрыс жол ЖИ мүмкіндіктерін дәстүрлі оқыту әдістерімен ұштастыра отырып, үйлесімді пайдалану. Ұстаздың тәжірибесі мен бағыт-бағдары, орындаушының жеке сезімі мен ішкі естуі негізгі орында тұрса, ЖИ тек сол процесті жеңілдетін, толықтыратын құрал ретінде қызмет етуі тиіс. Сонда ғана білім алушы жан-жақты дамып, әрі техникалық, әрі көркемдік деңгейі жоғары кәсіби қобызшы ретінде қалыптаса алады.

Қорытындылай келе, қобыз ойнау әдістемесінде жасанды интеллектті қолдану оқыту процесін жеңілдетіп, тиімділігін арттыратын көмекші құрал. Ол техникалық қателіктерді анықтап, жаттығуды жүйелеуге көмектеседі. Жоғарыда айтылып кеткен қиыншылықтар мен шектеулерді ескере отырып, дәстүрлі оқыту мен ЖИ-ді үйлестіре қолдана алу маңызды. Яғни, тепе-теңдік арқылы білім алушы жан-жақты дамып, кәсіби деңгейге көтеріледі.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Сулова Н.В. Цифровые технологии на уроках музыки в школе. Журнал «Музыкальное искусство и образование» 2023 г.
2. Сафиева Ж.А. Музыка мен жасанды интеллекттің ортақ тұстары қандай? Әлемдік әлемдік және Қазақстанның өнердегі басқарылатын генеративтілік. Журнал «Saryn» 2023 г.
3. Jan Mycka, Jacek Mandziuk. Artificial Intelligence in music: recent trends and challenges. Journal «Neural Computing and Applications» 2025 y.

Ғылыми жетекші – п.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор Қоңырбаева С.С.

ӘОЖ 37.013.2:004

ГЕЙМИФИКАЦИЯ – ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ

Иманова Л.

Қызылорда «Болашақ» университеті

Білім берудегі геймификациялау деп ойын элементтерін ойынға қатысы жоқ контекстерде қолдануды айтады, оқыту және оқу процесін жақсартуға бағытталған. Бұл инновациялық тәсіл оқу іс-әрекеттерін қызықтырақ және интерактивті ету арқылы оқушыларды ынталандыруды мақсат етеді. Ол видеойындардан ұпайлар, деңгейлер және марапаттар сияқты тұжырымдамаларды алады, бұл оқу тәжірибесін біртұтас етеді. Геймификациялау оқу орындарында танымал болуда, себебі бұл оқушылардың қызығушылығы мен мотивациясын арттыру әлеуетіне ие.

Білім беру саласында геймификациялау принциптері. Геймификациялаудың негізгі принциптеріне ұпайлар, белгілер, лидерлік тақталар және оқиғалар айту кіреді. Бұл элементтер оқушыларды ынталандыратын және тартатын ойын тәрізді ортаны жасайды. Геймификациялау принциптерінің білім беру мақсаттарымен қаншалықты сәйкес келетінін түсіну сәтті енгізудің кілті болып табылады.

Геймификациялаудың психологиялық аспектілері. Геймификациялау ынталандыру, марапат жүйелері және бәсекелестік сияқты психологиялық факторларды пайдаланады. Бұл факторлардың оқушылардың мінез-құлқы мен оқу нәтижелеріне әсерін зерттеу өте маңызды. Ішкі және сыртқы мотивацияның геймификацияланған оқу орталарындағы рөлі ерекше маңызды болып табылады.

Ойын тәсілдерін қолдану арқылы оқытуға арналған технологиялар мен әртүрлі сандық платформалар мен құралдар білім беру саласында ойын тәсілдерін қолдануды қолдайды. Оған білім беру қосымшалары, онлайн платформалар және оқу іс-әрекеттеріне ойын дизайны элементтерін біріктіретін интерактивті бағдарламалық қамтамасыз ету кіреді. Бұл технологиялардың оқу тәжірибесін жетілдірудегі тиімділігі маңызды зерттеу саласы болып табылады. Қиындықтар мен шектеулер ойын тәсілдерін қолданудың көптеген артықшылықтарына қарамастан, ол оқу мазмұнын тым қарапайым ету немесе барлық оқушыларға сай келмейтін бәсекелестік орта жасау сияқты қиындықтарға тап болуы мүмкін. Бұл қиындықтарды шешу үшін ойын тәсілдерін қолданатын оқу тәжірибесін мұқият жобалау және енгізу қажет. Мектептер мен университеттерден алынған іс-тәжірибелік зерттеулер әртүрлі білім беру контексттерінде ойын тәсілдерін қолдануды және оның нәтижелерін көрсетеді. Эмпирикалық зерттеулер оқушылардың қатысуын, мотивациясын және академиялық көрсеткіштерін жақсартуда ойын тәсілдерінің тиімділігі туралы түсінік береді [1].

Білім беруде ойын элементтерін қолдану оқуды қызықты әрі интерактивті ету арқылы жаңа тәсіл ұсынады. Ол оқушыларды ынталандыру және әр түрлі оқу стильдерін қанағаттандыру үшін ойын дизайны элементтерін пайдаланады. Білімді тым қарапайым ету немесе технологияға тең емес қолжетімділік сияқты қиындықтарға қарамастан, ойын элементтерін қолдану оқу тәжірибесі мен нәтижелерін жақсартуда уәде етті. Бұл білім беру парадигмаларының айтарлықтай өзгерісін білдіреді, оқыту үдерістерін сандық ұрпақтың қызығушылықтары мен мінез-құлықтарына сәйкестендіреді.

Білім беру саласында геймификация туралы сөйлескенде біз нені меңзейміз? Оқу процесінде ұпайлар, деңгейлер, бейджер және рейтингтік кестелер сияқты ойын механикалары оқушылардың қатысуын арттыратынына ешқандай күмән жоқ. Түрлі геймификация стратегиялары оқу процесін тараптандырады және оны байытады.

Сондықтан геймификацияланған оқу платформалары оқушыларды оқытуда да танымал болуда. Әрине, геймификация ойындармен көп ұқсастыққа ие. Сонымен қатар, ойындар мен геймификацияланған оқу жүйелері бір мақсатты ортақ пайдаланады және олар бір мәселені шешеді. Ойын мен геймификация арасындағы негізгі айырмашылық мынада: соңғысы бірінші ойынның артықшылығын пайдаланып, оны білім беру мақсатында қолданады. Білім беру саласындағы ойындандыру тек ұпайлар, белгішелер, деңгейлер немесе лидерборд қосу туралы емес, дегенмен мұғалімдер оларды жиі пайдаланады. Оның орнына ол дұрыс геймификациялау стратегияларын қолдану арқылы қол жеткізуге болатын мотивация мен қатысуды арттыруға бағытталған.

Геймификация ойынға негізделген оқытумен бірдей емес. Ойынға негізделген оқыту толық ойын тәжірибесі арқылы үйретеді. Керісінше, геймификация бар курсты алмастырудың орнына жетілдіретін концептуалды тәсіл болып табылады. Ол жай «қызықты» орта құрудың орнына мықты оқу негізін қолдайды. Дұрыс таңдалмаған геймификация механикалары тіпті еңбекқор оқушыларды да алаңдатып немесе ынтасын төмендетуі мүмкін. Жұлделер немесе белгішелер қосу жеткіліксіз; олар нақты шеберлікті, тек қана басулар емес, айқын және ашық көрсетуі тиіс [2].

Білім берудегі геймификациялау – оқу процесін ұпай жүйелері, белгілер және прогресті қадағалау сияқты механика және ойын элементтері арқылы ұйымдастыру тәсілі. Бұл тәсіл оқушыларға бағытталған оқытуды қолдайды. Ол әр оқушыға курс элементтерімен өзара әрекеттесу арқылы қалыптасқан бейімделгіш оқу жолдарын пайдаланып, өз қарқынымен қозғалу мүмкіндігін береді.

Білім берудегі геймификациялау түрлері. Геймификациялау білім беру құралы ретінде көптеген формада пайда болуы мүмкін. Ол көптеген әртүрлі элементтерді енгізе алады. Ең бастысы оны аудиторияңызға бейімдеу. Сондай-ақ оны курстың құрылымымен сәйкестендіру қажет.

Ойын түріндегі әдіс оқушылардың мотивациясын арттырып, белсенділігін сақтайды. Әдеттегі мысал ретінде фитнес-трекердегі қарапайым

жетістіктер сізді көбірек қадам жасауға немесе көбірек су ішуге ынталандырады. Дегенмен, мойындау керек, біз өзіміз көбінесе сол смарт-сағат хабарламаларын елемейміз. Оқушылар өздерінің оқу деңгейін біліп, оны басқалармен салыстырғанда, олар өз позициясын жақсартуға ұмтылады. Міне, осылайша оқушылардың мотивациясы қысқа мерзімдік қызығушылықтан ұзақ мерзімдік міндеттемеге ауысады.

Белсенді тәжірибе арқылы жақсырақ есте сақтау Gamified белсенділіктер жаңа материалды меңгеру кезінде жүйелі қайталауға негізделеді. Қайталау және белсенді тәжірибеларге мысал, қысқа тесттер немесе сүйреп тастау әрекеттері білімді сақтау мен есте сақтауды нығайтуға көмектеседі. Бұл өмірдегідей мен неғұрлым көп нәрсені жасасам, тек оқып қана қоймай, бейне қарамай, соны орындасам, оны соғұрлым жақсы есте сақтаймын. Бұл әдіс геймификациялық оқытудың негізгі элементі болып табылады. Интерактивті оқу құралдары арқылы қайталанатын әрекеттер ұзақ мерзімді есте сақтауды нығайтуға көмектеседі [3].

Көптеген геймификация стратегиялары қораптарды санасыз жасауға керісінше бағытталған. Геймификацияланған курс оқушыларға уақыттық тапсырмалар мен тармақталған сценарийлер ұсына алады. Мұндай тапсырмалар оқушыларды ойланып, әрекет етуге және ойлануға итермелейді. Бұл геймификацияланған негізгі оқыту принциптерімен жақсы үйлеседі және сыни ойлауды дамытуға бағытталған қазіргі заманғы оқыту стратегияларын қолдайды.

Қарапайым айтқанда, оқушылар лидерлік тақтаны бағындыруға тырысқан кезде, олар бір-бірімен байланысып, аяқталған тапсырмалар туралы талқылайды. Қатысу міндет емес, ойынның бір бөлігіне айналады. Бұл сыныптағы геймификацияның негізгі пайдасы - тағайындалған емес, табиғи көрінетін ынтымақтастық. Мұғалімдер үшін бұл жағдайда геймификацияның басты пайдасы - оның қосымша ресурстарсыз ынтымақтастыққа мүмкіндік беруінде.

Жақсы жобаланған геймификацияланған оқу платформасы жеке темпке сәйкес оқуды қолдай алады. Оқушылар прогреске қарай алға жылжиды, қысымға емес. Қиындық көріп жатқан оқушылар артта қалмайды. Жоғары нәтиже көрсеткендер жалықпайды. Бұл әр оқушыға бөлек сабақ құрусыз жеке оқытуды қолжетімді етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Kapp, K. M. (2012). The Gamification of Learning and Instruction: Game Based Methods and Strategies for Training and Education. San Francisco, CA: Pfeiffer.
2. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). "From game design elements to gamefulness: defining gamification". Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments.
3. Gamification in Education: How Games Are Transforming Learning. Naira Hatkar. 2025

ӘӨЖ 37.02:004.8

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА БЕЛЕСІ: STEAM ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҮНДЕСУІ

Каскырбаева Ж.М., Кустубаева С.Т.

№31 қазақ орта мектебінің көркем еңбек пәні мұғалімдері
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе облысы, Ақтөбе қаласы

Андатпа. Бұл мақалада заманауи білім беру жүйесіндегі STEAM тәсілі мен жасанды интеллект технологияларының өзара үйлесімділігі қарастырылады. Авторлар пәнаралық интеграция арқылы оқушылардың шығармашылық, сыни ойлау және практикалық дағдыларын дамыту жолдарын сипаттайды. Сонымен қатар, жасанды интеллект құралдарының оқыту үдерісін жекешелендірудегі және педагог жұмысын жеңілдетудегі рөлі талданады. Мақалада ұлттық құндылықтарды STEAM бағытымен байланыстыру тәжірибесі ұсынылған. Зерттеу нәтижелері бұл бағыттардың білім сапасын арттырудағы тиімділігін көрсетеді.

<https://www.instagram.com/reel/DUzfurQiEgY/?igsh=aHJvYThjZ3poaXhx>
<https://www.instagram.com/reel/DWlaczndqvM/?igsh=MWsyZjZsNzNoZml0cQ==>
https://www.instagram.com/p/DWYx8h0iCQq/?img_index=7&igsh=MW1ibTNwNjNuczVpaw
<https://www.facebook.com/share/p/1CoDgAEFB5/>

Кілт сөздер STEAM, жасанды интеллект, интеграция, цифрлық білім беру, шығармашылық даму

XXI ғасыр-ақпараттық технологиялардың ғасыры. Қоғамның барлық саласында цифрландыру мен жасанды интеллекттің ықпалы артып келеді. Мемлекеттік басқарудан бастап медицина, білім беру, мәдениет және тұрмыстық деңгейге дейін алгоритмдер адамның таңдауына бағыт беруде. Бұл жағдай адам еркіндігі мәселесін жаңа қырынан қарастыруды қажет етеді. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: әзекті мәселелер және оны тнбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстан-әлем қауымдастығының ажырамас бөлігі, мемлекетіміз Еуразия құрлығының дәл ортасында орналасқандықтан қазіргі заман бұлыңғыр, тұрақсыз болса да, біз бәріміз жаппай цифрландыру және жасанды интеллект дәуіріне қадам бастық. Біз жаппай цифрландыру және жасанды интеллект технологиясын барынша енгізу арқылы білім беру мен экономиканы жаңғыртуымыз қажет деп атап әтті [1]. Сонымен қатар ел басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің еңбектерінде Абайдың адамгершілік ілімі мен қазіргі заман дамуы арасындағы рухани сабақтастықты ерекше атап әтеді. Ол технологиялық жаңғыру рухани құндылықтармен қатар жүруі тиіс екенін көрсетеді [2, 2-б]. Бұл ой жасанды интеллект дәуірінде саналы таңдау мен еркіндіктің маңызын айқындайды.

Қазіргі таңда білім беру жүйесі жаһандық цифрландыру үдерісінің ықпалымен түбегейлі өзгерістер кезеңін бастан кешіруде. Дәстүрлі оқыту

тәсілдері жаңа технологиялармен толықтырылып, білім алушылардың тек білімін ғана емес, сонымен қатар олардың шығармашылық, сыни ойлау және зерттеушілік қабілеттерін дамытуға бағытталуда. Осы тұрғыда STEAM білім беру моделі мен жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары білім беру жүйесінің жаңа сапалық деңгейге көтерілуіне ықпал ететін негізгі факторлардың бірі болып отыр. STEAM тәсілі пәндерді кіріктіре оқыту арқылы оқушылардың өмірлік дағдыларын қалыптастыруға бағытталса, жасанды интеллект оқыту процесін жекешелендіруге, тиімді ұйымдастыруға және білім беру сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Сондықтан бұл екі бағыттың үйлесімді қолданылуы – қазіргі педагогиканың өзекті мәселелерінің бірі.

STEAM білім беру: теориядан тәжірибеге STEAM – Science (ғылым), Technology (технология), Engineering (инженерия), Art (өнер) және Mathematics (математика) бағыттарын біріктіретін кешенді білім беру моделі. Бұл тәсілдің ерекшелігі – пәндерді жеке-жеке оқытудан гөрі, оларды өзара байланыстыра отырып, нақты өмірлік жағдайларда қолдануға үйрету. STEAM оқыту барысында оқушылар тек теориялық білім алып қана қоймай, оны тәжірибеде қолдануға дағдыланады. Мысалы, жобалық жұмыстар арқылы оқушылар белгілі бір мәселені шешудің жолдарын іздеп, өз идеяларын жүзеге асырады. Бұл олардың зерттеушілік дағдыларын, логикалық ойлау қабілеттерін және шығармашылық белсенділігін арттырады.

Ұлттық мәдениетіміздің өзінде STEAM элементтері кеңінен көрініс табады. Мәселен, киіз үйдің құрылымы инженерлік шешімдердің озық үлгісі болып табылады. Оның дөңгелек пішіні мен құрылымдық ерекшеліктері желге төзімділігін қамтамасыз етеді. Домбыра аспабының дыбыстық ерекшеліктері физика ғылымындағы акустика заңдылықтарына негізделген. Ал қазақтың ою-өрнектері математикалық симметрия мен геометриялық пішіндерге сүйенеді.

STEAM және пәнаралық интеграция: Ғылым мен өнердің ұштасуы STEAM бағыты — ғылым, технология, инженерия, өнер және математиканы біріктіретін модель. Семинар барысында бұл тәсілдің тек теория емес, **практикалық дағдыларды** дамытудағы маңызы талқыланды.

Ұлттық құндылықтарымыз арқылы STEAM-ді интеграциялаудың бірегей мысалдары көрсетілді:

- **Киіз үй және инженерия:** Киіз үйдің дөңгелек пішіні мен аэродинамикалық құрылымы оның желге төзімділігін қамтамасыз етеді.
- **Домбыра және физика:** Аспаптан шығатын дыбыс — акустика мен тербеліс жиілігінің заңдылықтарына негізделген.
- **Ою-өрнек және математика:** Кез келген оюдың негізінде геометриялық пішіндер (шеңбер, ромб) мен симметрия жатыр.

Осы мысалдар арқылы оқушыларға ғылым мен өнердің өзара байланысын түсіндіру, олардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Практикалық бөлім: Идеядан нәтижеге Семинарға қатысушылар топтық жұмыстар арқылы нақты тапсырмаларды орындады. «**АІ көмегімен сабақ жоспарын құру**» тапсырмасында мұғалімдер ЖИ-ді тиімді промпттар арқылы басқаруды үйренсе, «**STEAM жобасын құрастыру**» бөлімінде «Ақылды қала»,

«Экологиялық мектеп» сияқты макеттер мен постерлер дайындады. Мұндай жобалар оқушыларға тек «әдемілікке» ғана емес, **есепке де мән беруді** үйретеді. Бұл процесте оқушының мотивациясы шексіз цикл бойынша артып отырады: суреттің «жандануы» немесе жобаның іске асуы келесі жолы одан да жақсы нәтижеге ұмтылуға итермелейді.

Шынайылық таразысы: Мүмкіндіктер мен кедергілер. Инновацияларды енгізу барысында техникалық құралдардың жеткіліксіздігі немесе интернетке тәуелділік сияқты кедергілер кездесуі мүмкін. Дегенмен, шығармашылық қабілетті дамыту мен заманауи технологиялармен жұмыс істеу дағдысы бұл қиындықтардан басым түседі.

Жасанды интеллект – білім беру саласында қарқынды дамып келе жатқан инновациялық технологиялардың бірі. Ол мұғалімді алмастырушы емес, керісінше оның кәсіби қызметін жеңілдететін және тиімділігін арттыратын құрал ретінде қарастырылады.

ЖИ технологиялары білім беру процесінде бірнеше маңызды бағытта қолданылады:

- Оқытуды жекешелендіру: әр оқушының білім деңгейіне сәйкес тапсырмалар дайындау;
- Сабақ жоспарын құру: оқу мақсаттарына сәйкес тиімді жоспар әзірлеу;
- Бағалау жүйесін жетілдіру: тесттер мен тапсырмаларды автоматты түрде тексеру;
- Шығармашылықты дамыту: оқушылардың идеяларын визуализациялау, анимация жасау.

Мысалы, көркем еңбек сабақтарында оқушылардың салған суреттерін жасанды интеллект көмегімен өңдеп, анимациялық форматқа келтіруге болады. Бұл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың цифрлық дағдыларын да дамытады.

Сонымен қатар, ЖИ мұғалімдердің уақытын үнемдеп, шығармашылық жұмыстарға көбірек көңіл бөлуіне мүмкіндік береді.

Жаңа технологияларды білім беру жүйесіне енгізу барысында бірқатар қиындықтар туындайды. Олардың қатарына техникалық құралдардың жеткіліксіздігі, интернетке тәуелділік, мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігінің әртүрлі деңгейде болуы жатады.

Дегенмен, бұл қиындықтар STEAM мен жасанды интеллекттің артықшылықтарымен салыстырғанда уақытша кедергілер болып табылады. Заманауи технологияларды тиімді пайдалану арқылы білім беру сапасын арттыруға, оқушылардың қызығушылығын күшейтуге және олардың болашаққа дайындығын қамтамасыз етуге болады.

STEAM және ЖИ интеграциясы: тиімді тәжірибе. STEAM мен жасанды интеллектті кіріктіре қолдану білім беру үдерісінің тиімділігін арттыруға үлкен мүмкіндік береді. Бұл интеграция оқушылардың жан-жақты дамуына ықпал етіп, олардың заманауи талаптарға сай құзыреттіліктерін қалыптастырады.

Мысалы, «Ақылды қала» жобасын қарастырайық. Бұл жоба аясында:

- ғылым арқылы экологиялық мәселелер зерттеледі;
- технология арқылы цифрлық шешімдер ұсынылады;
- инженерия арқылы модельдер жасалады;
- өнер арқылы жобаның дизайны әзірленеді;
- математика арқылы есептеулер жүргізіледі.

Ал жасанды интеллект осы жобаның әр кезеңінде деректерді талдау, модельдеу және визуализация жасау үшін қолданылады.

Мұндай жобалар оқушылардың командалық жұмыс дағдыларын дамытып, олардың шығармашылық әлеуетін ашады.

Қорытындылай келе, STEAM білім беру моделі мен жасанды интеллект технологиялары – заманауи білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі. Бұл екі бағыттың үйлесімді қолданылуы оқушылардың шығармашылық, сыни ойлау және зерттеушілік қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, технология қаншалықты дамыса да, білім берудегі басты құндылық – мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас болып қала береді. Жасанды интеллект пен STEAM осы байланысты жаңа деңгейге көтеріп, білім берудің жаңа экожүйесін қалыптастырады. Сондықтан әрбір педагог заманауи технологияларды тиімді пайдалана отырып, оқушыларға сапалы білім беруге ұмтылуы тиіс. Білім беру – үнемі жаңаруды талап ететін сала. STEAM мен жасанды интеллект – сол жаңарудың негізгі қозғаушы күші.

Түйін. Әрбір сабақ – жаңа мүмкіндік, ал әрбір оқушы – болашақтың иесі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. *Орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.* – Астана, 2022.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. *Цифрлық білім беру ресурстарын дамыту тұжырымдамасы.* – Астана, 2023.
3. OECD. *The Future of Education and Skills 2030.* – Paris: OECD Publishing, 2018.
4. UNESCO. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development.* – Paris, 2019.
5. Yakman, G. *STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education.* – 2008.
6. Honey, M., Pearson, G., Schweingruber, H. *STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research.* – Washington: National Academies Press, 2014.
7. Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning.* – Boston, 2019.
8. Luckin, R. *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century.* – London: UCL Institute of Education, 2018.
9. Назарбаев Зияткерлік мектептері ДББҰ. *Lesson Study: педагогикалық тәсіл.* – Астана, 2016.
10. Қараев, Ж.А. *Деңгейлен-саралап оқыту технологиясы.* – Алматы, 2010.

МАЗМҰНЫ

СЕКЦИЯ 1 | SESSION 1

ӨНЕР МЕН МУЗЫКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И СКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ИСКУССТВЕ И МУЗЫКАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

DIGITAL TRANSFORMATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ART AND MUSIC EDUCATION

Абдисадыкова А. Б.	Отбасылық демалыс және оны ұйымдастыру технологиясы	3
Алпысова М.	Отбасылық ансамбль- ұлттық өнер мен тәрбие мекені	7
Дусатова Н.	Искусственный интеллект как инструмент формирования новой парадигмы художественного образования	11
Ермекбаев А., Али А.	Цифровая трансформация музыкального образования	15
Жалғасбаева Ф.	Құрманғазы шығармашылығы мен ұлттық музыканы цифрлық дәуірде жаңғырту	20
Женсикбаева А., Юлдашева Ж., Кенжебаева М.	Хореография педагогикасындағы жасанды интеллект: дәстүр мен инновация	24
Жиенбаева А.	Мәдени-тынығу жұмыстарын жасанды интеллект құралдары көмегімен оңтайландырудың маңызы	30
Жангирова Ж.	Ахмет Жұбанов және қазақ музыкалық мәдениеті: ауызша дәстүрден академиялық жүйеге дейін	33
Құбайдуллаев А.	Музыкалық білім беруде жасанды интеллекті қолданудың тиімділігі	38
Кабулова А.	Музыкалық пәндерді оқытуда цифрлық платформалардың инновациялық интеллектіні дамытудағы рөлі	42
Кенесұлы Ә.	Ансамбльдік орындаушылық арқылы кәсіби құзыреттілікті дамыту	46
Картанова А. Ә.	Искусство инструментального исполнительства: синтез традиции и современности в казахской музыкальной культуре	51
Молдабекқызы А.	Музыкалық білім беруде цифрлық құралдарды интеграциялау арқылы креативті-инновациялық ойлауды дамыту	54
Рашит Г.	Қазақ би фольклорын зерттеу	59
Төлеубай Ж. Ж.	Ғылыми зерттеу әдістемесі: мәні, құрылымы және негізгі әдістері	63
Тауекел С.А.	Музыкалық білім беруде жасанды интеллект технологияларын қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері	66
Жеңісова А.А.		
Ойлы Ә.С.		
Шобдарова А.Т	Әлемдік би мәдениеті	70
Алпысова М.	Отбасылық ансамбль-ұлттық өнер мен тәрбие мекені	73

СЕКЦИЯ 2 | SESSION 2

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫ ДАМУДАҒЫ БОЛАШАҒЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

CHALLENGES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

Ботагариев Т.	Научные исследования в Актюбинском Региональном Университете имени К.Жубанова: состояние, проблемы и пути их решения	77
Зуфаров Т.	Анкетирование тренеров по проблеме использования подвижных игр в обучении техническим приёмам греко-римской борьбы	84
Аманбаев Ш.	Денешынықтыру мен спортты дамытудың мәселелері мен болашағы	89
Амангелді Р.С., Самат Н.М., Жантілеу Б.Ж., Ағынай Р.С.	Болашақ дене шынықтыру мамандарының инклюзивті білім беру жағдайындағы кәсіби даярлық мәселелері	90
Ахетов Б.Р., Саденов Н.С., Айдаров Б.Ж.	Современные подходы к организации оздоровительной физической культуры в высших учебных заведениях	93
Әндіров Н.Т.	12–14 жастағы балалардың үстел теннисі сабақтарында инновациялық технологияларды қолдану әдістемесі	97
Әнуарбек А. Н., Отарбек Д.Т.	Анализ геймерлердің мінез-құлықтары: counter-strike 2 мысалында киберспорттың таңымалды және физиологиялық аспекті	103
Бегешова М. С. Қ. Төлеген Ә.Т.	7–14 жас аралығындағы балалар футболындағы психология	107
Темирбаев К., Бекмаганбетов О.А.	Дене шынықтыруды ұйымдастыру мәселелері және жоғары білім беру жүйесінде студенттік спортты дамыту перспективалары	111
Бекмаганбетов О.А., Төреханов М.Е.	Білім беру мекемелерінде дене шынықтырудың сауықтыру үрдісін және жаңа бағытын іске асыру	115
Бокаев О.Т. Головченко С.В.	Личный прессинг как инструмент тактического доминирования и его психологическое влияние в современном баскетболе	120
Боранқұлова Г.	Ұлттық ойындарды дене шынықтыру сабақтарына интеграциялау арқылы оқушылардың қозғалыс белсенділігін арттыру	123
Бойченко А.И.	Теоретические основы методики занятий тaeквон-до с детьми 6-12 лет	127
Габдуллин А.Б. Жарылқасынов А.Ж., Серғазы А., Тұрлыбай Н.	Білім алушылар мобильді фитнес қосымшаларын қолдана отырып шаңғымен сырғанауды жетілдірудің тиімділігі	131
Даулеткерей М., Ахметова С.	Жасанды интеллект арқылы 1-4 сынып оқушыларына дене шынықтыру сабағын өткізу	136
Дос А.	Дене шынықтыру мен спортты дамытудың мәселелері мен	143

	болашағы	
Еркін Н. Н., Сагидолла. Д. Б. Есбосынова Г.Б.	12-14 жас аралығындағы жеңіл атлеттерде жарақаттарды болжау GPS деректері негізінде (пилоттық зерттеу)	145
	Назарбаев Зияткерлік мектептерінде және Қазақстан Республикасындағы дәстүрлі дене шынықтыру жүйесінде дене тәрбиесі процесінің теориялық аспектілері	148
Отарбек Д. Т., Әнуарбек А. Н.	Анализ геймерлердің мінез-құлықтары: counter-strike 2 мысалында киберспорттың танымалды және физиологиялық аспектілері	154
Жайымбаев Н.Т., Уразбаев А.А., Дайрабаев М.С.	Цифрлық трансформация дәуіріндегі заманауи педагогтың кәсіби құзыреттілігі	158
Жилисбаев Н.К., Серікұлы А., Уразбаев А.А.	Дене шынықтыру мен фитнесі оқытудағы инновациялық әдістер	161
Зейбель Ф.В., Зейбель В.И.	Роль имиджа в профессиональной деятельности специалиста в области физической культуры и спорта	165
Zufarov T., Karimov J., Yusupov Z., Abdulamidov S., Yo'ldoshova G.	Kurashchilarning tezkor-kuch sifatini harakatli o'yinlar yordamida rivojlantiruvchi	168
Zufarov T., Orifjonov D., Hoshimov M., Abenova N.	O'zbekistonda kurash sportini rivojlantirishning pedagogik asoslari va ijtimoiy-pedagogik ahamiyati	172
Zufarov T., Anvarov J., Musoyev Sh., Obidov M., Valijonov B.	Improvement of combinational and counterattacking actions of freestyle wrestlers in conditions of competitive activity	175
Зуфаров Т.	Анкетирование юных борцов 9–10 лет о значении подвижных игр в тренировках	181
Зуфаров Т., Шерматов Ш., Данияров Р.	Основные мотивации посещения занятий по физической культуре у студентов	185
Кайназаров Н.Д.	Особенности построения тренировочного процесса лыжников-гонщиков 14-16 лет к соревнованиям по различным стилям передвижения на лыжах	188
Кинадинов К.Ш., Убниязов Ж. С., Шоқанов Р.А	Жаңартылған бағдарлама бойынша дене шынықтыру сабағын өткізу ерекшеліктері	195
Қожахметов Т.Қ.	Ақтөбе қаласының балабақшаларында 4-5 жастағы балаларға дене тәрбиесінің инновациялық әдістемесін енгізудің ерекшеліктері	198
Кубиева С.С.	Дене шынықтыру пәні мұғалімдерінің кәсіби және педагогикалық құзіреттіліктері	204
Кухтина Г.Б., Сокольская Н.С.	Внедрение элементов спортивной игры тенниса в программу физического воспитания дошкольников	208
Маман С.	Дене шынықтыру мен спортты дамытудың мәселелері мен болашағы	211
Мамытов Б. Бабатаева Д.,	Бастауыш сынып оқушыларының үйлестіру дағдыларын және тепе-теңдігін дамыту	213

Әлиев Қ., Салимгореева А. Насенов С.Б.	«Дене шынықтыру» пәні бойынша бастауыш мектептегі білім берудің жаңартылған мазмұнындағы оқу бағдарламасының кейбір аспектілерін талдау	220
Sultonov A., Obidov S., Ortiqxo‘Jayeve D., Norchayev F., Ashurboyev B., Abdulkarimov J.	Belbog‘li kurashchilarning texnik tayyorgarligi	227
Ондасынов Д.Ж., Пірәлиев М.М. Отегенов Н.О.	Технико – тактическая подготовка футболистов	231
	Структурный анализ показателей объема тренировочной работы юных тяжелоатлетов в мезоциклах подготовительного периода макроцикла в зависимости от характера мышечной деятельности и групп упражнений	233
Өзбекбай Ж.	Ұлттық ойын «Бес асық» арқылы оқушылардың зейінін және қол моторикасын дамыту	238
Райымберлі Е.Б.	Балалар - жасөспірімдер спорт мектептерінде оқу-жаттығу үрдісін жоспарлау ерекшеліктері	240
Сажин В.М	Особенности применения иппотерапии как комплексного метода реабилитации и восстановления	247
Салина А.К.	Жалпы білім беретін мектептерде дене шынықтыру сабақтарында жеңіл атлетика бойынша заманауи технологияларды қолдану әдістемесі	250
Серікбаев Б.	Дене шынықтыру мен спортты дамытудың мәселелері мен болашағы	258
Серікқызы Т., Тұрлыбай Б.	10-12 жастағы волейболшылардың техникалық даярлау ерекшеліктері	260
Серікұлы А., Сыздыкова М.Ж., Жилисбаев Н.К.	Цифрландыру жағдайында дене шынықтыру және спорт саласын дамыту перспективалары	264
Сокольская Н.С.	Практика организации и развитие тенниса в актюбинской области	267
Sultonov A., Талат С.У., Зуфаров Т.У.	Kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarligining nazariy taxlili	272
Султонов А., Абдулхаева Д., Ортиқхўжаева Д., Хурсанбоев С., Сатторов Т., Сайдуллаев А.	Двигательная активность и народные игры эффективные средства организации учебного процесса детей и молодежи	275
Талғатұлы Ә.	Курашчиларнинг техник тайёргарлигини такомиллаштириш	282
	Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ойлау дағдыларын қалыптастырудағы тоғызқұмалақтың маңызы	287
Трайзе Р.В., Несипкалиева М.Е.	Здоровье современных подростков и здоровье сберегающие технологии в школе	289
Уразбаев А.А., Дайрабаев М. С., Жилисбаев Н.К.	Фитнес мәдениеті мен қоғамдағы денсаулыққа көзқарастың гуманитарлық талдауы	295

Шевченко П.А.	Организационные аспекты физической культуры в условиях образовательной организации	300
Шоқанов Р.А., Кенжеғали Н. Б., Казакбаев К. К.	Геймерлер мінез-құлықтарын талдау: dota 2 мысалында киберспорттың таңымалды және физиологиялық аспектітері	305
Сутеева М.А.	Студенттердің спорттық жетілдіру кезеңіндегі дене дайындығын жоспарлаудың ерекшеліктері	310

СЕКЦИЯ 3 | SESSION 3

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ – КӨРКЕМ ЕҢБЕК ЖӘНЕ ДИЗАЙН САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН ЖАҚСАРТУДЫҢ ЖАҢА МҮМКІНДІГІ

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ – НОВАЯ ВОЗМОЖНОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТРУДА И ДИЗАЙНА

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A NEW OPPORTUNITY TO IMPROVE THE QUALITY OF DIGITAL EDUCATION IN ART AND DESIGN

Абдигалиев Е.М., Сағын А.С.	Инженерлік графика мен жобалауда жасанды интеллект технологияларын қолданудың тиімділігі	312
Айдарханова С.Т., Сағимбаев А.А.	Бейнелеу өнері сабақтарында визуалды артық жүктеме жағдайында эстетикалық қабылдауды дамыту: жасанды интеллект технологияларын қолдану	316
Айдын ЗОР, Кургамбеков М.С., Касенова К.Б.	Использование искусственного интеллекта в подготовке графических дизайнеров	321
Аймағанбетов М., Сұлтанова Д.	Тұрғын үй кешендерінің сәулеттік жобалануындағы тұрақты және цифрлық тәсілдер	324
Аймағанбетов М., Сұлтанова Д.	Тұрғын үй кешендерін жобалаудың өңірлік және жаһандық стратегиялары: салыстырмалы талдау	330
Бокаева Г.Б., Маратқызы Д.	Жасанды интеллект негізінде көркем еңбек және дизайн саласындағы цифрлық білім беру сапасын арттыру	334
Бокаева Г.Б., Отарбай А.Н.	Жасанды интеллект – көркем еңбек және дизайн саласындағы цифрлық білім беру сапасын жақсартудың жаңа мүмкіндігі	338
Дусатова Н. Р., Абдуллаева Ш.К.	Музей как мультимедийная образовательная среда: трансформация экспозиционного дизайна	340
Kasimov O., Orifjonova O.	The exterior appearance of the building and its compatibility with the urban environment	345
Касимов О.С., Насритдинова Ф.К.	Инновационные системы освещения в музейных интерьерах и их влияние на эффективность экспозиции	347
Қосимов Х.С., Пиримжаров М.Х.	Художник современного общества	352
Маратова М.А., Марал Ш.Т.	Жүннен заманауи көркем бұйымдар жасауда жасанды интеллектің көмегі	354
Мирзаназарова Э.Я., Кенжеғалиева С.К.	Искусственный интеллект как новая возможность повышения качества образования в области архитектуры и дизайна костюма	359
Моменов Б.М.,	Көркемдік білім және оның даму перспективалары: терең	361

Матжанова А.Ы.	ғылыми талдау	
Рустамбек М., Абдулла А.	Өзбекстан халық суретшісі Мәлік Набиев шығармашылығы	367
Саидов У., Бабаджанова И.А.	Современные формы музейно-педагогической деятельности для детей младшего и среднего школьного возраста	370
Саидов У., Бабаджанова И.А.	Природа и художник: художественная интерпретация и современные подходы в выставочном пространстве	374
Саипова Д., Тургунов Д.	Современные тенденции Арт-патронажа на примере Узбекистана	378
Салмағанбет Д.Қ., Ахметова Д.Р.	Жасанды интеллект және өнердің жаңа дәуірі	383
Сержанова Ф.Н., Г.Ш.Тілесова	Цифрлық технология – әлемдік дамудың айнасы	388
Сеитова Н.Х., Кадырова Д.М.	Формирование изобразительного искусства Средней Азии в XX веке: историко-культурный контекст и роль Урала Тансыкбаева	391
Сутеева М.А.	Ғылым мен білім саласындағы инновациялар және олардың оқу үдерісіне әсері	395
Сутеева М.А., Танирбергеннова С.К.	Ғылым мен білім саласындағы инновация	400
Таттыбаев Ж.К., Аракелян К., Джангалиева Н., Ходжимова А.	Использование искусственного интеллекта при проектировании бизнес объектов	406
Таттыбаев Ж.К., Газизова А., Кенеш Д., Перетятко Н.	Использование искусственного интеллекта в архитектурном проектировании общественных зданий	411
Тілесова Г.Ш., Амангелдиева А.Ж.	Жасанды интеллекттің көркем еңбек пен дизайн біліміндегі рөлі: цифрлық трансформация және жаңа мүмкіндіктер	414
Таттыбаев Ж.К., Герлятович И., Менбаева Ж., Наурызбаева А.	Применение генеративного ИИ в проектировании образовательных объектов Республики Казахстан	419
Тилеужанова Р.А., Сейілхан А.Р., Сұлтан Ш.Ж., Серік А.Қ.	Қазіргі дизайндағы жасанды интеллекттің рөлі: 3D-дизайн және оның индустрияға әсері	424
Тілесова Г.Ш., Қорқытқызы Н.	Креативті индустриядағы білім берудің болашағы: жасанды интеллект арқылы көркем еңбек пен дизайнды оқытуды жетілдіру	428
Тілесова Г.Ш., Орынбасарова М.К.	Цифрлық білім беру сапасын арттыруда жасанды интеллект технологияларын қолдану: көркем еңбек және дизайн тәжірибесі	433
Туысова А.Е., Бокаева Г.Б.	Көркем еңбек сабағында жасанды интеллект арқылы оқушылардың шығармашылық қабілетін дамыту	438
Саидов У., Бабаджанова И.	Современные формы музейно-педагогической деятельности для детей младшего и среднего школьного возраста	443
Utegenova A. K., Tlesova G.Sh.	Karakalpak folk decorative and ornamental art within the framework of traditional culture	446
Қосимов Х.,	Көркем білім беруде қабілетті дамыту тенденциялары	451

Пиримжаров М.Х., Абдулла А.М. Холиков Р.С., Абдулла А.М. Холиков Р.С., Пиримжаров М.Х.	Исследования в области станковой живописи в годы Независимости Жанр натюрморта в живописи XXI века	454 457

СЕКЦИЯ 4 | SESSION 4

ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАР

ИННОВАЦИИ В НАУКЕ И ОБРАЗОВАНИИ

INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION

Альпеисова Г., Таскарян О. Арыстанов А.Н.	Инновационные подходы к освоению казахского музыкального языка в системе образования Жоғары оқу орнында негізгі музыкалық аспап (фортепиано, домбыра) пәнін оқытуда AI арқылы жеке оқытуды ұйымдастыру жолдары	460 465
Алиева А., Ауаров С. Әніс А.	Қорқыт Ата аңыздарының көркемдік ерекшелігі Чат-боты как интерактивные толковые словари: методика применения на уроках русского языка	468 472
Еркосова К.	Музыка пәнін оқытуда жасанды интеллект технологияларын пайдаланудың қажеттілігі мен жолдары	477
Қалыбек Г.	Музыкалық білім беруді цифрландыру жағдайында Soundmap платформасы мен жасанды интеллектті қолданудың әдістемелік негіздері	481
Ниязова Г., Дуйсекеева Б. Казагачева С.	Білім берудегі геймификация технологиясы: мүмкіндіктер мен тәжірибелер Цифровые двойники культурных артефактов: от BIM-моделей к иммерсивному искусству	485 490
Кадирова Б., Султанова А. Кинадинов К. Ш.	Разговорный стиль как отражение живой динамики языка Мектеп оқушыларына дене мәдениетінен білім берудің ғылыми-теориялық негіздері	494 500
Казиева А.	Применение современных инноваций в дополнительном образовании	503
Sobitova G.	Study of research on cine-photo-phono archives	505
Картбаева Ж.Ж.	Педагогикалық менеджмент: білім беру процесін басқарудың теориялық-методологиялық негіздері және практикасы	507
Табышева Б. Иманова Л.	Қобызда ойнау әдістемесінде жасанды интеллект мәселесі Геймификация – оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру құралы	511 515
Каскырбаева Ж.М., Кустубаева С.Т.	Заманауи білім берудің жаңа белесі: STEAM және жасанды интеллект үндесуі	518

